

A MAGYAR PÁLOSREND TÖRTÉNETE

ÍRTA:

KISBÁN EMIL

II. KÖTET.

(1711—1786)

BUDAPEST, 1940.

P Á L O S K O L O S T O R K I A D Á S A

Nihil obstat. Dr NICOLAUS TÖTTÖSSY censor
dioecesanus. Nr. 8879/939. Imprimatur. Strigonti
die 5. Decembris 1939. dr Joannes Drahos vicarius
generalis.

Felelős kiadó: Kisbán Emil dr.

NTÚL PÉCSI EGYETEMI KÖNYVKIADÓ ÉS NYOMDA R. T. PÉCSETT.

A nyomdáért felelős: Wessely Károly igazgató.

Előszó.

Ez a kötet a Pálosrend XVIII. századi történetét tárgyalja. A rendnek a barokkszellem teljes uralomrajutásával párhuzamos előretöréséről, anyagi és szellemi gyarapodásáról számol be.

A pálos szerzetesek lélekgyondozói, karitatív, pedagógiai és irodalmi tevékenységének ismertetésével a *rendi szellem* további fejlődésének szintétikus képét igyekeztünk kialakítani és hatá-saira rámutatni.

Az egyetemes rendi szellem fejlődésének főbb mozzanatait a rend történetének folyamán a XIII. században a tisztán *kontemplatív* remeteszellem elindulásában, a XV. században a kontemplációnak az idők követelményeinek megfelelő aktivitással való egyesülésében s a XVIII. században e két irány *egyenletes érvényesülése*ért folyó küzdelemben jelölhetjük meg.

A rendnek az idők szükséglete szerint kialakult eme kettős jellege ugyanis a legritkább esetben volt egyensúlyban, mert a rendi élet zártságát mindig a nemzeti életben való részvétel szabta meg. A pálos szerzetes, ha kellett, a kolostor falai között élte az életét, de ha a magyar sors úgy kívánta, a gyóntatószékben és a szószéken mint népének lelkipásztora, a háborúban mint bátor katona, az ország érdekeinek védelmében nem egyszer mint kiváló politikus, a XVII. század közepétől kezdve az ifjúság nevelése és tanítása terén mint tudós tanár s a nemzeti nyelv és irodalom művelése terén mint lelkes író vette ki részét a magyar nemzeti élet munkaterületein. Míg az előző századokban a rend jellege inkább kontemplatív volt, a XVII. század közepétől, de főleg a XVIII. században fordítva alakult. Sőt a XVIII. század végén a kontempláció egyre inkább háttérbe szorulván, az aktivitás gyakran már a rend hagyományos szellemétől eltérő új területeken is keresett érvényesülést. A rendi szellem általában igazodott ugyan a XVIII. század barokk vallásosságához, de a nemzeti szabadság gondolatát vélve szolgálni, a rend egyes tagjai a felvilágosodás eszméitől sem idegenkedtek. Ennek az új szellemnek ellenhatásaként találjuk viszont az ősi szigor visszaállítását célzó rendi törekvéseket s e kettős irányzatot együtt tekintve, a rend jellege ebben a században is tulajdonképpen *kontemplatív-aktív*. Az egyház kívánsága

szerint, amint ez a legújabb konstitúciókból kiviláglik, ma is ez a kettős jelleg: kontempláció és akció uralkodik a rendben. Céljának — Isten dicsőségének — elérésére a szerzeteseknek önmegszentelése által és a felebarátok lelki üdvének gondozása által törekszik a rend. Idézzük a konstitúciók szavait: „Saját lelkünk megszentelését a testvérek, a magány kedvelői, Isten segítő kegyelmével ériék el, a szerzetesi observantia szorgalmas gyakorlásával és az erények követésével; a felebarátok lelki javának előmozdítására pedig jó példaadás által törekedjenek a testvérek, nem kímélve a Krisztus drága vérével megváltott lelkek megnyeréséhez a fáradságot, különösen pedig az isteni ige hirdetése által és a hívek buzgó szorgalommal való gyóntatásával, főleg a mi templomainkban, az azokon kívüliekben pedig a rendfőnök atya engedelmével.”¹

Midőn ezt a kötetet a magyar eredetű Pálosrend története iránt érdeklődő vallásos és hazafias érzelmű kedves olvasók kezébe adom, nem mulaszthatom el köszönetem kifejezését segítségükért és lekötelező előzékenységükért az első kötetben már említett urakon kívül Budapest Székesfőváros könyvtára tisztviselőinek, különösen *Kelényi B. Ottó* és *Vaurinecz Dezső* főkönyvtáros uraknak, a budapesti egyetemi könyvtárban *Bartha István*, *Osztetzy Dénes* és *Vértesy Miklós*, a nemzeti múzeum Széchenyi könyvtárában: *Csapodi Csaba* és *Clauser Mihály* uraknak, valamint *Szabó László* úrnak, aki a térképet volt szíves elkészíteni. Külön, ismételten is hálás köszönetem nyilvánítom *Székhely Károly* gimn. tanár úrnak, aki ezúttal a kézirat áttekintésének nehéz és fáradságos munkáját volt szíves vállalni.

Budapest 1940. pünkösöd vasárnapján.

A szerző.

I.

A magyar rendtartomány terjedése a XVIII. században.

(1711—1786.)

A békés fejlődés beköszöntése. Építési láz.

A XVIII. század a rend életében a „második virágzás kora”. A szatmári béke, III. Károly és XIV. Lajos rastadti és bádemi békekötései s Savoyai Jenő fényes fegyvertényei (Temesvár felszabadítása, Belgrád elfoglalása) után kötött passzarovici béke (1716) és a lengyel belvillongások lecsillapulása után következő nagy nyugalom országunknak s így a rendnek gazdasági és anyagi megerősödésében is nyilvánul. A nagyarányú fellendüléshez a XVII. század vallásos és áldozatos, de egyben mozgalmas, konvenciókért lelkesedő, pompakedvelő barokk szelleméből merítette az éltető erőt a rendi élet. Elcsendesedtek a vallási vilongások, végetért az európai háború, a török véglegesen kiszorult az országból. Megszűnt a nagy nyomor. Az emberek kezdtek örülni a lassanként fejlődő jólétnek s nem vették észre országunknak osztrák részről megindult gazdasági kiaknázását és németesítését. Közben az alkotmányért folytatott nagy harcok hullámai elültek. Legalább is egyidőre minden jel arra mutatott, hogy az elkövetkező korszak a béke jegyében indul.

A töröktől felszabadított területeken már a XVII. század végén új letelepedési lehetőségeket nyert a rend. A buzgó rendfőnökök erélyes utánjárása s az Újszerzeményi Bizottsághoz (Neoacquistica commissio) intézett beadványaik szép sikert biztosítottak a rend fejlődésének. A századfordulón már tizenhárom rendházuk volt ismét az országban. A rendfőnökök a rend kebelében dúló viszálykodásnak végetvetve, erős kézzel ragadták meg a rend kormányát. A horvátok és osztrákok kiválása

miatt még mindig feszültséggel telített magyar tartomány teljes békülését gátló akadályokat hamarosan kiküszöbölték. A rendtagok nemzetiségi viszálya miatt, valamint a csáktornyai s római ház hovatarozandósága és a lepoglavai kincs birtokjoga körül támadt pereskedést intézkedéseikkel nyugvópontra juttatták. Majd a kiváló rendi előjárók a gondjaikra bízott rendházak és birtokaik fejlesztését s jövedelmeik fokozását tűzték ki céljukul, hogy a szerzetesek anyagi gondoktól menten élhessenek szent hivatásuknak.

Még a XVII. század végén *Pesten, Pécsen, Szentkúton, Tövisen*,¹ *Illyefalván*, az új században pedig *Tordán*² (1714), *Nagyjenőn* (1717), *Sasvárott* (1733) és *Mocsáron* (1767) telepedett meg újból a rend. Az új kolostorok mellett a régibb alapításúak is szép fejlődésnek indultak. Főleg a *pápai, felsőelefánti, máriavölgyi, pesti, tövisi, illyefalvai, nagyfalusi* és római kolostorokat kell kiemelnünk úgy a szellemi, mint az anyagi gyarapodás szempontjából.³

Az egykori *nagyfalusi* (Erdély) monostor helyének és birtokainak visszaszerzése ügyében is megindították az eljárást. Ügyüknek Lusinszky István nagyváradi kanonokot nyerték meg. Ő Püspöky Ferenc somlói plébános útján tájékozódott a rendnek juttatott alvinci (Fejér m.) adományozásokról s a rend nagyfalusi kolostorát illető egyéb, sajnos azonban idegen kézen (Pag Ferenc) levő birtokairól. A rend eme kérésének támogatói sorában előkelő urak neveivel találkozunk. Gróf Kornis Zsigmond, báró Kászoni Bornemisza János erdélyi kancellár stb. A nagyfalusi monostor visszaszerzésére irányuló rendi törekvés azonban meddő maradt.

Ezzel szemben az *illyefalvai* székház a szatmári béke után elég szép fejlődésen ment keresztül. Vételekkel, birtokcserékkel és adományozásokkal állandóan gyarapodott anyagi álla-

¹ A tövisi rendház 1714-ben jutott nagyobb adományozáshoz. Ekkor adta a kolostornak Barczay György özvegye, Boldogfalvy Klára, részbirtokát és nemesi házat. (V. ö. Benger i. m. pag. 469.) A kolostornak juttatott adományozásokat III. Károly 1716-ban hagyta jóvá. (A. P. Tövis 1716. fasc. I. n. 5.).

² V. ö. I. köt. 295. lap. — Benger i. m. és Topographia Regni Hungariae pag. 338.

³ Itt említjük meg, hogy 1714-ben kezdték meg a híres osztrák kegyhelynek, a *máriatrosi* kolostornak az építését. A kegyhelynek a rend birtokába juttatása körül I. József szerzett nagy érdemeket. Keresztély Ágost hercegprimás szerezte meg viszont III. Károly jóváhagyását az építkezéshez. *Wolff Farkas* tartományfőnök a salzburgi érsek segítségével meg is kezdte még ez évben az építkezést. Az alapkövetétel szept. 18-án történt. 1716-tól kezdve III. Károly, a rend nagy jötevője, hat éven át évi 5000 forinttal támogatta a kolostorépítkezést. (Benger i. m. pag. 472.) A templom főoltárának építésére 1715-ben Wagensburg püspök 3000 forintot adott. (Benger i. m. 491.).

pota. Behli János terményeinek tizedét (1712), Geréb Antal két kertjét (1731), Bedő László szántóföldjét (1736), Cseke Tamás két szántóját (1738), Hajnolt Illés János és neje Elekes Ilona telket (1740), Aldoboli Szotyori András a pálosok vezetése alatt álló iskola rektora számára egy telket (1740), Szotyori Ilona, Katalin és Judit egy szántót (1741), Rákosy Pál három szántót (1741, 1743), Kökösi Nagy János birtokrészét (1741) adományozta a kolostornak.⁴ De vétel útján is gyarapodott a rendház vagyona. Így Szentkirályi Agh Balázs 40 frtért adta el házát a kolostornak.⁵ A székház javait több ízben el kellett zálogosítaniok. 1742-ben azonban már megkezdődött a kolostor anyagi fellendülése. Marton Hilárion atya ez évben már számos birtok visszaváltásával tett erről tanubizonyságot.⁶

A magyar rendtartomány fejlődését a későbbi háborús zavarok, III. Károly török háborúi és Mária Terézia hosszas háborúskodásai sem tudták — némi zökkenőktől eltekintve — komolyabban megzavarni. A nagy anyagi gyarapodást nyomon követte a pálosok szellemi életének emelkedése s ezzel üdvös hatásuk nemcsak a magyarság vallási, hanem értelmi életét s így közművelődésünket is befolyásolta. A rend ebben a században a magyar művelődés és nemzeti élet nélkülözhetetlen tényezője volt.

A pálosok a török kitakarodása és a Rákóczi-felkelés hullámainak lecsendesedése után az egész országot hatalmába kerítő nagy építési láznak ereje alól nem vonhatták ki magukat. Érezniök kellett a korjelenségekből, hogy elérkezett a rend restaurálásának időpontja. Látták, hogy az egyre terjedő katolikus hitéletet nyomon követi a művészetek föllendülése. A század művészi életének központjából, Bécsből óvatosan terjeszkedő barokk-művészet csakhamar belopta magát a Dunántúl nevezetesebb helyeire. Bécsben tartózkodó főuraink, főpapjaink és a szerzetesrendek támogatásával egymás után épültek a legszebb barokk főúri kastélyok, kolostorok, templomok és középületek. Külföldi, főleg osztrák művészek⁷ járták országunkat s írták be nevüket XVIII. századi művészetünk történetébe. Építészetiünk fellendülésére jellemző, hogy az Aranykertnek nevezett Csallóközben rövidesen nyolc új kastély épült. Pálffy János vöröskői barokk fényben tündöklő, átalakított várának fényét tűzijátékok rendezésével emelte. Ekkor épült Savoyai Jenő herceg ráckeei kastélya (Hildebrand 1700—1702-ig), a féltoronyi Harrach (1712) és a felsőelefánti kastély, a cseklézi tornyos Ester-

⁴ V. ö. A. P. Illyefalva fasc. I. n. 3, 5, 14, 34, 58, 64, 78, 82, 96, 104.

⁵ U. o. fasc. 1. n. 4.

⁶ V. ö. A. P. Illyefalva 1742. fasc. 1. n. 108.

⁷ Fischer von Erlach, Hildebrand, Donner, Maulbertsch, Johann Babt. Bergl.

házy-palota (1722), a Jadot építette holicsei kastély, a Martinelli-tervezte mai pesti városháza: az egykori invalidusház, az edelényi (1747), a sziráki (1748), az aszódí Podmaniczky- a móri Lamberg-kúria és a „magyar Versailles”: az esterházai palota. Ezeket követték Mária Terézia uralkodásának második felében Hildebrand alkotásai: az Apponyi-, Nyáry- (1761), Esterházy- (1762), Széchény-Lamberg (1754–1762), Wachtler (1775–1781) és a nagyváradi püspöki palota.

Az e korban épült híres templomok sorából a Pilgramm építette pozsonyi Szent Erzsébet-nővérek (1745–1765), a jászóvári premonstreiek (1748–1779), a szentgotthárdi ciszterciek, az egri minoriták (1758–1773.), a budai jezsuiták (1740–1746) és a pesti pálosok (1715–1750) templomát említjük.⁸ Pest és Buda is egyszerre csak megtelt barokkstíli épületekkel. Ilyenek a budai Erzsébet-apácák és a ferencesek temploma, a helyőrségi templom, Pesten az angol kisasszonyok temploma, a Petőfi-téri görög templom s közelében az egykori Péterffy-palota (ma Kriszt-ház). A század végén az építészet kilépett a barokkból s a klasszicizmusba ívelt át. Közben azonban egész városokon a barokk-szellem lett úrrá. Nagyszerű példa erre Székesfehérvár, amely ez időtájt már szintén telve volt szebbnél-szebb barokk-épületekkel. Ez a hatalmas, egész századot betöltő építési tevékenység a pálos atyákat is megígézte s kitermelte rendjükből azokat a derék egyéniségeket, akik egész életüket a rendi szellem ápolásán kívül főleg a rend anyagi gyarapodásának szolgálatába állították.

A XVIII. században a rendi élet főtörekvése, amire élesen rávilágítanak káptalani határozataik és az újszerzeményi bizottságokhoz intézett beadványaik, továbbra is régi rendházaik s birtokaik visszaszerzésére s új kolostorok vagy székházak építésére irányult. Törekvéseiket II. Rákóczi Ferenc szabadságharca megbénította ugyan egy időre, de a szatmári béke után jóval nagyobb erővel folytatták ez irányú munkásságukat.

Krisztolovecz János rendfőnöksége.

A rendet ekkortájt az erősen horvátérzelmű *Krisztolovecz János* vezette mint vicarius gubernans, később mint rendfőnök (1715). Ő is bekapcsolódott a rendi javak visszaszerzésére irányuló törekvésekbe. 1708-ban a kir. felséghez intézett beadványában erélyesen hangoztatta a rendjét ért sérelmeket; kívánta a rend politikai jogainak biztosítását s a lehetőséghez képest a

⁸ Ez utóbbi osztrák mester alkotása. L. *Saly László*: Az egyetemi templom. A pálosok régi pesti szentegyháza. Budapest, 1926.

rend egykori javainak visszaadását.⁹ Ennek a nagytehetségű férfiúnak kormányja idején főleg a horvát tartomány indult erős gyarapodásnak. Ebben nemcsak a rendfőnök egyénisége, hanem a horvát nemesség közismert, megalkuvást nem ismerő erős hazafisága s vagyoni erősödése is nagy szerepet játszott. A horvát rendházak közül, hogy csak a fontosabbakat említsük, a *lepoglavai* anyamonostor, a *remetei*, a *kőrösi* s a *szveticei* gyarapodott feltűnően. Lambert Teréz Márta grófnő 75.000 frt értékű varasdmegyei Sikad nevű birtokát adományozta a rendnek. A templom Szent Háromság-kápolnáját Vragovics Borbála végrendelete szerint stukkókkal díszítette (1718).¹⁰ Druskóczy István gróf Benkovecz nevű birtokát 2000 frt értékben adományozta a lepoglavai monostornak (1715.)¹¹ A monostor mellett Krisztolovecz János rendfőnök vendégházat építtetett (1720),¹² két értékes Bécsben készült ezüstsobrot (Szent Pál és Szent Ágoston) adományozott a lepoglavai templomnak (1725).¹³ Gotthal Gábor báró és felesége Orsics Anna a templomnak új harangot öntetett (1721) 675 frt költségen.¹⁴ A *remetei* monostornak Klasics György zágrábi polgár 1700 forint tőke kamatját juttatta (1717). Esterházy Imre zágrábi püspök bécsi ötvös által készített, drágakövekkel ékesített, 4000 forint értékű kelyhet (1719), Rattkay Adám zenggi és modrusi püspök 1000 forint értékű templomi szentedényt adományozott a monostor templomának (1719). A *kőrösi* templomban Marcsics István Szent Anna tiszteletére (1713),¹⁵ Cseskovics Pál zágrábi prépost Szűz Mária és Szent Borbála vértanu tiszteletére művészi kivitelű oltárt emeltetett (1721).¹⁶ 1722-ben a templom is teljesen felépült.¹⁷ A *szveticei* templom Mária-szobrának ékesítésére Dellisimunovics Szidonia Borbála értékes ékszereit hagyta; Tresens birtokát is ekkor vették birtokukba a pálosok (1713).¹⁸ A német rendházak közül a *langnau*i és a *rohrhaldei* emelkedtek anyagi és szellemi tekintetben. Az előbbiben a német tartomány filozófiai és teológiai stúdiumát, az utóbbiban a noviciátust helyezték el. A *mária-trosti* templomban 1720-ban, majd 1723-ban két márványoltár épült.¹⁹ A *bécshernalsi* kálvária és rendház is ezidőtájt került a

⁹ Krisztolovecz János 1708. évi beadványa az uralkodóhoz. Coll. Hevenes, tom. XII. pag. 444. Bpesti Egyet. Ktár kéziratára.

¹⁰ Benger i. m. pag. 533.

¹¹ U. o. pag. 486.

¹² U. o. pag. 549.

¹³ U. o. pag. 585.

¹⁴ U. o. pag. 556.

¹⁵ U. o. pag. 463.

¹⁶ U. o. pag. 557.

¹⁷ U. o. pag. 568.

¹⁸ Ezt még 1699-ben kapták. V. ö. Benger i. m. 466.

¹⁹ Benger i. m. pag. 547. és 572.

pálosok tulajdonába (1722). Ez utóbbiban idővel az osztrák tartomány szemináriumát helyezték el.²⁰ Főleg a horvát tartománynak ez a nagymérvű fejlődése Krisztolovecz tervszerű befolyásának eredményeképp könyvelhető el. Ő ugyanis minden erejét latba vetette, hogy ez az új tartomány elsősorban a magyar tartomány rovására erős fejlődésnek indulhasson. Most, hogy a rend a közeledő országgyűlésen megfelelő módon képviselve legyen, vagyis, hogy ezen Krisztolovecz mint törvényes rendfőnök vehessen részt, a rendi közösség Keresztély Ágost hercegprimás tanácsára kérvényezte a Szentszéknél, hogy Krisztoloveczet a legközelebbi választó nagykáptalanig teljes jogú rendfőnökké nevezze ki.²¹ Minthogy a kérés sürgetője a magyar tartomány volt, megenyhült a magyar rendtagokkal szemben: engedett egyelőre horvát sovinizmusából. Egy ideig főfeladatául az egész rend fejlesztését tekintette, nemcsak a horvát tartományét. Ezért Rohrhalden és Sátorajaujhelyen újoncnevelő intézetet nyitattott. Ezzel az intézkedésével az elnéptelenedésnek induló német tartomány felvirágoztatását és a hazánk északi részein lakó magyar és rutén nemzetiségű ifjúság belépését a rendbe akarta megkönnyíteni. Ezenkívül továbbra is kedvenc eszméinek megvalósítására tört: szorgalmazta a *portugálok reünioját* s rendje fényének emelése végett remete Szent Pál ünnepének az egyházban *duplex ritusra* emeltetését. Befolyásának hathatósabbá tétele végett a politikai életben erősen aulikus szellemet képviselt. A bécsi udvar támogatásával akarta rendje ügyeinek sorsát intézni. Épp ezért a rend politikai életében, ha ugyan beszélhetünk erről, az uralkodóház iránti hűséget hangoztatta, mint az egyetlen célravezető utat.

Amint Krisztolovecz rendfőnök, úgy mondhatnók, a rend minden egyes tagja szívéen viselte a rendi összesség érdekeit. Soraikban a lelkes s a rend ügyeit állandóan figyelemmel kísérő, kiváló gazdasági érzékkel s a reális élet viszonyainak ismeretével megáldott atyák támadtak, akik fáradságot nem ismerve szolgálták rendjük megerősödését. A rendi jegyzőkönyvben, az Acta Paulinorum hatalmas kötetekben és Streszka Mártonnak a czenstochowai levéltárban őrzött Annalesében is lépten-nyomon találkozunk építő pálosokkal. Az ő nevükhöz fűződik a XVIII. századbeli nagyszámú kolostorépítkezés s egyben a rend anyagi javainak gyarapodása is.

²⁰ U. o. pag. 569.

²¹ XI. Kelemen 1718. május 12-én kelt apostoli brevéjével rendfőnökké nevezte ki: „in Priorem Generalem usque ad proxime futurum Capitulum generale, pro novi Prioris Generalis electione celebrandum, cum omnibus et singulis privilegiis, praerogativis, praeeminentiis, autoritate, facultatibus, gratiis et indultis, honoribus et oneribus solitis et consuetis, autoritate Apostolica constituit.” Benger i. m. pag. 468. és Acta ordinis Paulinorum tom. V.

Építő pálosok.

E kiváló pálosok közül elsőnek említjük *Hávor Mihály* tartományfőnököt s kiváló szónokot.²² Ennek az erényekben tündöklő szerzetesnek a hontmegyei *márianosztrai*²³ ház rendbehozatala körül vannak elévülhetetlen érdemei. Igaz, hogy 1693-ban már *Horváth Bernát* pálos szerzetes a marosiakkal szemben pontosan körvonalazta a márianosztrai kolostor birtokállományát. Eme határjárás szerint a pálos birtokok keleti határa a Nagyvaszkapu—Korompa patak—Toronypusztá, a további határ a Vadállóhely és Medres (Mergecz) patak vonala.²⁴ Utána időrendben a rendház első adminisztrátora, *Kurpész Pál* is igen nagy munkásságot fejtett itt ki. A kezdet nehézségeit tulajdonképpen ő győzte le, midőn a Börzsönyi-hegység egyik kies völgyében romokban heverő, de egykor igen fényes kolostort újjáépíttette. *Széchenyi György* esztergomi prímás (1685—1695) által a márianosztrai kolostor újraépítésére végrendeletileg hagyott 17.000 rénes forintot, bár az összeget a rend hamarosan megkapta, a törökkel való folytonos háborúskodás és az ország nyugtalan belviszonyai miatt csak 1711 után tudták a kitűzött célra felhasználni. Az 1711 évi tartományi tanácsülés határozta el végleg a fenti összeg felhasználásával a kolostor felépítését s egyben a már alapításakor birtokolt két községnek, Nosztrának és Csatának a kolostorhoz való visszacsatolását. Ezeknek jövedelmét eleddig a felsőelefánti monostor élvezte.²⁵ Kurpész elsősorban jobbágyságot és zselléreket szerzett az erdőirtáshoz s a kolostor földjeinek a megműveléséhez. Az 1715 évi országos összeírás szerint 17 zsellére és 13 jobbágya volt a kolostornak. Főleg ezek művelték meg a kolostor nagykiterjedésű földbirtokait²⁶ és szőlőt s kezelték évi 25 frt jövedelmet hozó malmukat. Kurpész a monostori birtokok fokozatos kezelésbe vételével lassanként lehetővé tette, hogy egyelőre két szerzetes lakhasson az általa újonnan létesített székházban. Ezek a környék ellutheránosodott, többnyire tótajkú lakossága körében igen eredményes

²² A nyitrai megyei Iváncán halt meg 1749-ben.

²³ A helységet a pálosok nevezték el Márianosztrának. Az évkönyvekben található régi elnevezései: Nosztre (XVIII.), Nasztraj (1715), Nostre (1718), az 1828. évi összeírás szerint: Nosztra (V. ö. Nagy Lajos: *Notitiae politico geographico statistica*. Buda 1828. I. k. 169. l.)

²⁴ N. R. A. fasc. 238. n. 42. Orsz. Ltár.

²⁵ V. ö. Benger i. m. 452. *Aufhebungsakten vom Paulinerkloster zu Maria Nostra*. OLHO. E. 12.

²⁶ 1575 kat. hold szántó, 255 kat. hold irtvány, 13 kat. hold kaszárét, 3 kat. hold szőlő. V. ö. Acsády Ignác: Magyarország népessége a Pragmatica Sanctio korában. Statisztikai közlemények. Új folyam. XII. kötet. 1896 és Károlyi Károly István: Márianosztra és Kőspallag földrajza. Budapest 1933.

téritőtevékenységet fejtettek ki.²⁷ A márianosztrai rendház továbbfejlesztésének oroszlánrésze azonban *Hávort* illeti. Valósággal szívügye volt ennek a kolostornak a fejlesztése. Buzdítására az egykor Nagy Lajos alapította fényes, de Mohács óta romokban heverő templomuk Hontmegye áldozatkészségéből 1729-ben tető alá került s még ez évben *Berényi Zsigmond* c. püspök „a Magyarok Nagyasszonyának, a mennybement Istenanyának” tiszteletére felszentelte. Maga a templom, különösen felszerelését tekintve, ez évben már meglehetősen jó állapotban volt. Oltárainak száma kettővel gyarapodott. Az egyik építéséhez Hontmegye 1000 forinttal járult hozzá. Kórusán orgonát és padokat helyeztek el, bádog lemezekkel fedett tornyait hamarosan harangokkal és toronyórával látták el. Szentélyének felszerelése is teljes volt. Az istentisztelethez szükséges egyházi ruhák és a szentedények száma is nőttön-nőtt. Hávor buzgólkodására felépült a *könyvtárhelyiség*, melyben főleg a szentatyák műveiből „nem csekély költségen” a kolostor teológiai és bölcséleti művekben gazdag könyvtárának alapját vetette meg s gyarapításáról intézményesen gondoskodott. Atyai örökségéből 500 forintos alapítványt tett azzal a kikötéssel, hogy ennek az összegnek kamatait esztendőnként a könyvvállomány gyarapítására kell fordítani.²⁸ Személyes barátja *Lanchas Xav. Ferenc* váci kanonok, akit még teológus korában ismert, 1768-ban hagyta végrendeletileg értékes könyvtárát a márianosztrai könyvtárra.²⁹ Közben Hávor minden erejével a monostor épületének a fejlesztésén fáradozott. Buzgólkodására a templom szentélyével szomszédos szárnyépület is hamarosan felépült s lakható állapotba került. Az épület másik szárnyában az ebédlőt bolthajtással zárta el s fölül a déli szárnyat alapjától tetejéig felépíttette.³⁰ Majd *Hasenmüller János* konverzussal, akinek művészi készségét a bánfalvai templom szentélyének gyönyörű faragású ülőhelyei is hirdetik, a templom főoltárát és hat kisebb oltárát értékes fadaragásokkal díszítette. Közben nem szűnt meg a nagyarányú munkálatok költségeinek előteremtésén fáradozni. Már előzőleg (1724) *Malonyai Pál* esztergomi kanonok házat és szőlőt, 1731-ben *gróf Koháry István* 1000 forintot s *Biber Pál* esztergomi kanonok négy rétét, *Klebay János* váci prépost 250 forintot (1735), *Althann váci püspök* 500 forintot adományozott a monostornak.³¹ Midőn a rendház 1735-ben felépült, Hávor Mihály lett a monostornak első perjele. Mohács után ez év

²⁷ V. ö. *Benger i. m.* pag. 453. és 525.

²⁸ *Streszka i. m.* pag. 43.

²⁹ *Streszka M. i.* pag. 43.

³⁰ *U. o.* pag. 366.

³¹ *Aufhebungsakten. Alapítványok. E. 12 OLHO.* — *Benger i. m.* pag. 132. — *Istvánffy Miklós: Liber 8. Hist. Hung. Annal. vol. I.* pag. 53.

szent Imre napján volt ott ismét az első istentisztelet. Maga a monostor ebben az évben emelkedett a sajlódi monostorral együtt a *nagyobb konventek* rangjára.³² 1741-ben pedig a teológiai stúdium nyílt itt meg. Hávort hivatali idejének letelte után tartományfőnökké választották. Ebben a minőségben általános megelégedésre inézte el a rendház és az esztergomi káptalanhoz tartozó Szob és Damasd községek közt támadt határpert.³³ 1744-ben a márianosztrai konventhez tartozó *Csata* birtokon is jól felszerelt tágas rendházat építtetett.³⁴

A Nosztrát építő és fejlesztő pálosok sorából több kiváló egyéniség emelkedik ki. Így Hávor hivatali utóda a perjelségben, *Letovanecz Pál*. Az ő nevéhez a *csatai* templom építése fűződik (1746). *Dónyi Gellért*, a márianosztrai templom tornyait fedette be bádoglemezekkel (1752). *Balsan Mór* 1759-ben újra megállapította a pálos és a kincstári birtokok határát. Ez a határmegállapítás majdnem azonos az 1693-assal, csupán a határleírás pontosabb.³⁵ Hitszónoktársainak buzgó együttműködésével a közeli dombon kálváriát emeltetett. Ezt 1759-ben a Szentkereszt feltalálásának és felmagasztaltatásának ünnepén rengeteg ember jelenlétében szentelték fel. Ugyanekkor küldték el a lengyel atyák a márianosztrai monostor atyáinak a czenstochowai Madonna-kép művészi másolatát és egy arannyal gazdagon hímzett miseruhát, annak emlékéül, hogy Opuliai László éppen a márianosztrai kolostorból Czenstochowába szakadt 16 pálosra bízta 1382-ben az eredeti kép gondozását. Ennek a képnek tiszteletére *Rucsmann Antal* konverzus atyai örökségéből fényes oltárt emelt s ezt művészi ízlésről tanuskodó faragványokkal ékesítette.³⁶

A monostor anyagi ügyeinek rendezése körül a rend érdekében sokat fáradó tudós *Gindl Gáspár*nak is nagy szerepe volt. A rendház több perét szerencsésen intézte el (1766). Az esztergomi érsekkel közös *gémi* halastó körül támadt pert is komoly utánjárására a konvent nyerte meg. 1767-től kezdve minden idejét a monostori építkezés folytatására fordította. A monostor épülete csak Gyöngyösi Gergely perjelsége idején, 1772-ben épült fel teljesen.³⁷ A monostor birtokainak a megmunkálásával az 1777 évi összeírás szerint 42 jobbágy, 50 házas zsellér (inquilínus), 12 házatlan zsellér (subinquilínus), összesen tehát 104-en foglalkoztak, szemben az 1715 évi 30-as létszámmal. Ez

³² U. o. pag. 366. és 376.

³³ U. o. pag. 243.

³⁴ A fentiekre vonatkozólag v. ö. Streszka Márton i. m. pag. 43, 646, 366, 376, 275.

³⁵ N. R. A. fasc. 1884. n. 56. Orsz. Ltár.

³⁶ Streszka M. i. m. pag. 512.

³⁷ V. ö. u. o. pag. 716 és 512.

is igazolja a monostor nagy gazdasági fellendülését. A fentebb említett perjelek buzgó munkásságának s kiváló gazdasági érzékének tudható be, hogy a monostor gazdasági helyzete nagyszámú szerzetes eltartását tette lehetővé. Batthyány Ferenc 1779-ben elrendelt vizitációja alkalmával 24 szerzetes, 10 újonc és 12 konverzus tartózkodott állandóan a márianosztrai rendházban.

Hávoréhoz hasonló buzgalmat tanúsított a szent élete miatt köztiszteltben álló, győri születésű *Kotnaki Fülöp* sajóládi perjel is. Ennek a kiváló hitszónoknak és rendi újoncmesternek a *diósgyőri* és *sajóládi* kolostor újjáépítése körül vannak érdemei (1735).³⁸ A mohácsi vész után elpusztult sajóládi templomot és konventet már 1717-ben kezdték építeni *Szentall Gáspár* helyi superior buzgóságából, a rendház gazdasági és ipari jövedelmeiből.³⁹ A templom már 1720-ban felépült. Gerald Miklós egri kanonok ugyanekkor díszes szószéket emeltetett benne (1722).⁴⁰ Streszka Márton a következőkben foglalja össze a rendkívüli férfiú munkásságának jelentőségét: „Rendbehozta a rendház homlokzatát, alapjától a tetejéig felépíttette, udvarát mindenünnen fallal vétette körül, területet irtott két hatalmas kert részére; az egyiket különféle zöldségekkel, a másikat gyümölcsfákkal ültette be; Miskolc városában a régi házat lebontatta és jóval kényelmesebbet építtetett helyébe; *Köröm* birtokon fényes templomot emeltetett;⁴¹ itten a telek jog kérdését is szerencsésen intézte el; ugyanis ezt a sajóládi konventnek ítélték és királyi privilégiummal biztosították is számára. Ezenkívül a konvent könyvtárát sok pénzen vásárolt kitűnő könyvvel, a szentélyt több ezüst edénnyel és bútorral gyarapította, a Szeplőtelen Szűzanya oltárát arannyal fényesen ékesítette és végül a testvérek közös sírjára élete utolsó napjaiban, kegyes halálát sejtve, sírkövet helyezett.”⁴² Az ő buzgalmának köszönhető az is, hogy a királyi tábla a monostornak 1737-ben visszaitélte a *boszti* birtokot, amelyet még 1593-ban a törökkel szövetkezett protestánsok vettek el a rendtől.⁴³

A *sajóládi* monostor építése és fejlesztése körül rajta kívül

³⁸ Elsősorban is a monostor anyagi károsodása miatt szálltak szembe Boldizsár Zsigmonddal, aki a Héjő folyón levő malmuk kárára új malmot építtetett. A. P. Lád. 1713. f. 20. n. 36.

³⁹ Bengér i. m. pag. 547.

⁴⁰ U. o. pag. 565.

⁴¹ 1732-ben III. Károly a sajóládi monostornak külön jövedelmet biztosított: „ab omnibus Telonio solvendo obligatas Pontes et aggeres Körömensis transeuntibus, erecta ibidem rota, tributum erigere in perpetuum valeant atque possint” A. P. Köröm fasc. 9. n. 14. OLKO.

⁴² Streszka i. m. pag. 252.

⁴³ U. o. pag. 252 és 150.

kitűnt még *Keresztes János*,⁴⁴ aki a *nagyjenői* kolostor birtokainak rendezése után mint sajóládi moderátor a monostor gazdasági épületeit fejlesztette. A sajómenti *Dejta* nevű birtokon négy-⁴⁵ (1745) és hatkerekű malmot, *Bass* birtokon borospincét és házakat (1754), a Sajó hídjánál mészárszéket és kovácsműhelyt (1748),⁴⁶ csabai birtokukon három kőmalmot építtetett, hogy a diósgyőri coenobium pálosait innnen láthassa el terményekkel. Ezenkívül Miskolcon és Sajóládon borospincéket (1747)⁴⁷ építtetett. Mint tartományfőnök a pesti rendház érdekében is áldásosan működött közre. 1767-ben Acsát és Alcsútot szerezte vissza a pesti pálosoknak.⁴⁸

A nagy tanultságú és szentéletű *Szájer Jakabnak*, a ház superiorjának és újoncmesterének,⁴⁹ *Bécsi Antalnak*, a kolostor világi lakójának,⁵⁰ és *Pély Pál* perjelnek szintén nagy érdemeik vannak a monostor fejlesztése körül. Szájer lelkes izgatásának és állandó utánjárásának tudható be, hogy Bécsi minden vagyonát a kolostorra hagyta. Pély viszont a monostor kertjét vétette körül fallal, gyümölcsaszalás céljaira üveggel fedett építményt emeltetett s a monostor 3.000 forintos tőkéjét jövedelmező kamatra helyezte ki. A monostor építése meglehetősen hosszú ideig tartott; még 1766-ban is folyt. Ez évben a tűz martalékává esett *miskolci* házat is újból fölépíttette a sajóládi perjel.⁵¹

Kotnaki Fülöp a diósgyőri monostor újjáépítése körül is nagy érdemeket szerzett. Alighogy Fierendroth Gergely tartományfőnök sürgetésére a Camera Aulica határozatilag a pálosoknak ítélte a diósgyőri monostort tartozékaival és megtörtént a birtokhatárok kimérése, szinte néhány hó leforgása alatt ugyancsak alapos munkát végzett. Fáradozásának már a következő év őszén megvolt a maga gyümölcse. Ekkorra ugyanis felépült már a kis templom és az épülő rendház szerényen berendezett két szobája is elkészült. Majd keresztülvitte, hogy Borsodmegye közbelépésére a Szepesi Kincstári Kamara elrendelje, hogy a pálosok a diósgyőri erdőket szabadon és békében használhassák. Főleg állattenyésztésük szempontjából volt ez fontos.⁵² Ezzel egyelőre lehetővé tette, hogy bár kicsiny méretekben, de mégis megindulhatott a rend eme ősi helyén a pasztorációs tevékenység. Az egész rendház azonban csak 1741-ben

⁴⁴ 1767-ben Pesten halt meg.

⁴⁵ Streszka i. m. pag. 302.

⁴⁶ U. o.

⁴⁷ U. o. pag. 339.

⁴⁸ U. o. pag. 302, 433, 339, 634.

⁴⁹ U. o. pag. 365.

⁵⁰ U. o. pag. 537.

⁵¹ U. o. pag. 365, 537, 618.

⁵² A. P. Diósgyőr 1715: fasc. 1. n. 36. OLKO.

készült el. Ez év május 27-én tartották itt meg a rend ünnepélyes beiktatását. Ez alkalommal *Gustini János*, a miskolci kegyület esperese (később nyitrai püspök) végezte a szertartást és *Deák Ferenc* egri kanonok nagy beszédben méltatta a nap jelentőségét.⁵³

A monostor fejlesztése terén kitűnt még *Jankovics Gellért* perjel is, aki a monostor tartozékbirtokán, Csabán szeszfőzőt és *Orosz Ferenc*, aki 1747-ben a monostor szőlőjében préházat építtetett.⁵⁴

A tudós *Orosz Ferencnek*, a rend történetírójának perjelisége viszont a pápai rendház történetében jelez valósággal korszakot. 1737-ben leromboltatta a már dűledező templomot s egy újnak az építésébe kezdett, melynek alapkövét még ez évben helyezte el *Sajghó Benedek* pannonhalmi főapát. Az ő kezdeményezésére Karakón is felépült a Szent Mihályról nevezett egytornyú pálos templom (1738). Egy évtized múltán már Diósgyőrött találjuk Oroszt, ahol alkotnivágyó lélekkel fejlesztette a kolostor gazdaságát (1747).⁵⁵

Bakay Imre pesti perjel nevéhez fűződik a *pesti rendház* építésének megkezdése. Ő gyűjtötte össze az építés elindításához szükséges összeget.⁵⁶

Horváth Gergely († 1747) magyar prokurátornak és a pesti ház moderátorának nevéhez a rendház egyik emeletének és a templom építésének a folytatólagos munkálatai fűződnek. A toronyba 1200 rezgéses harangot tétetett, a templom tornácát díszes képekkel ékesíttette; a rend kenderesi birtoka körül Hódossy Jánossal támadt pert is kedvezően intézte el. A máramarosi remetei kolostor birtokai ügyében is igen ügyesen képviselte rendjét a váci káptalan előtt.⁵⁷

Fehér Pálnak, a *sátoraljaújhelyi* ház perjelének munkássága ugyan nem kezdeményező jellegű, de szintén igen hasznos volt. *Nádasdy László*, a későbbi csanádi püspök már a múlt század végén nagyon jól gazdálkodott itt a rendi vagyonnal. Rendben tartotta az épületet, értékes harangokat tétetett a toronyba (1695), s a szerzetesek ellátásáról is kellőképpen gondoskodott.⁵⁸ Még inkább javult a kolostor lakóinak helyzete, amikor *báró Meléth Pálné Putnoki Magdolna* 4000 forint értékű vagyonát hagyta a kolostorra (1710).⁵⁹ Később kisvárdai birtokait is a

⁵³ Streszka i. m. pag. 251.

⁵⁴ U. o. pag. 251, 339.

⁵⁵ U. o. pag. 339.

⁵⁶ Bengér i. m. pag. 487.

⁵⁷ 1745. A. P. Máramaros fasc. I. n. 3. Prohibitoriae pag. 889. OLKO.

⁵⁸ Bengér i. m. pag. 44.

⁵⁹ A. P. Sátoraljaújhely fasc. 9. n. 33. — V. ö. I. k. 282 l.

sátoraljaújhelyi pálosokra hagyta.⁶⁰ Fehér 1738-ban pör útján szerezte vissza *Olaszit*, amelyet a rend egykori jótevőjének, Nagy Balázsnak engedett át. Kiváló jogi tudásával sikerült megnyernie ezt az igazán bonyodalmas birtokpert Nagy Balázs 60 leszármazottjával szemben; ezek közt volt ugyanis a hatalmas birtok feldarabolva. Az ő ügybuzgalmának tulajdonítható, hogy a rendház dűledező falait kijavították és benne tágas ebédlőt építettek (1738).⁶¹ 1736 szeptember 16-án a tartományi választókáptalan érdemeiért tartományfőnökké választotta őt. „Vir consilio rebusque hactenus gentis spectatissimus, disciplinaeque monasticae studiosissimus” mondja róla a rend historikusa.⁶² Tartományfőnöki minőségében sikerült a nagyváradi pálosok számára kedvezőbb és egyben egészségesebb fekvésű telket szereznie *Váradolaszin*. A már több év óta tető nélkül álló nagyjenői templomot is rendbehozatta, majd a tevékeny Keresztes Jánost küldte ide mint adminisztrátort. Ez a környékbeliak segítségével a székházat és tartozékbirtokait hozatta rendbe (1741).⁶³ Ugyancsak ebben az évben építtette meg a pesti templom tornácát is. 1749-ben pedig Pestmegye összessége előtt a számbékiak ellen tiltakozott, mert a pálosok elpusztult számbéki templomát plébánia céljára fel akarták építeni s a rendnek reá vonatkozó jogát el akarták homályosítani.⁶⁴

A sátoraljaújhelyi ház történetébe még *Karlóczy Lajos* tartományfőnök, *Letenyei Pál*, *Kulcsár József*, *Kollarics Joachim*, *Kuslics Mihály* és *Keresztes József* perjelek írták be nevüket maradandó tetteikkel. Karlóczy buzgólkodására Krisztolovecz vicarius gubernans engedelmeivel 1714-ben megnyílt itt a rend második noviciátusa, hogy az ország északi részein lakó magyaroknak könnyebbé tegye a belépést a rendbe.⁶⁵

Letenyei lebontatta a templomban a régi Szentháromság-kápolnát (1743) s a „a pestis ostorának elhárításáért” helyébe sokkal díszesebbet építtetett.⁶⁶

Kulcsár, ez a kitűnő szónok a Kálvin híveitől jogtalanul bitorolt vitányi templomot (1748),⁶⁷ 1752-ben pedig a rend egykori hatszázholdas barancsi birtokát és három rétjét szerezte

⁶⁰ V. ö. Extractus ex Conscriptione Bonorum Pauli condam Milith Fiscalium per Dnum Gabrielem Eröss Tricesimatorem et Bonorum Szathmariensium fiscalium Provisorem Anno 1713. concinnata, és a Szepesi kincstári hivatal Kassán 1754. aug. 18-án kelt irata. Fasc. 69. n. 43. OLKO.

⁶¹ Streszka i. m. pag. 165.

⁶² U. o. pag. 166.

⁶³ U. o. pag. 212.

⁶⁴ A. P. Sambok. 1749. fasc. 1. n. 3. OLKO.

⁶⁵ Streszka i. m. pag. 471.

⁶⁶ U. o. pag. 243.

⁶⁷ U. o. pag. 365.

vissza.⁶⁸ *Kollarics* az épület lakatlan emeleti részét folyosóval, a cellákat kályhákkal látta el.⁶⁹ A kitűnő gazdasági érzékkel rendelkező *Kuslics* Mihály présházat építtetett a rend szőlőjében s kisvárdai házukat mészárszékkal és borospincével bővítette.⁷⁰ A *fokaji* monostor ügyével is foglalkozott, amelynek helyén rossz állapotban lévő, bérbeadott vendégfogadót talált (1760).⁷¹ 1761-ben visszaszerezte a monostornak az egykor *Korláth* úrtól örökölt (1683), de most idegen kézen lévő telkét, kifizetvén a rátáblázott 650 forint terhet.⁷² Buzgólkodására 1766-ban visszacsatolták a monostorhoz a *Trautson* herceg által bérelt *Tolcsvavölgye* nevű erdőt, továbbá *Olaszin* a *Barbeli* kúriát minden birtokával.⁷³ A templom is bővült ezidőtájt: *Krisztus* szenvedésének kápolnáját ekkor építették a templomhoz (1767).

Keresztes József perjel a *Horváth-féle* üzletet szerezte meg a rendház számára, amelyet adósságaitól is megszabadított.⁷⁴ A kolostornak éppen nehéz kezelhetése miatt kevésbé értékes sárospataki házát *Gindl Gáspár* tartományfőnök 1781-ben 500 forintért eladta a kincstárnak, amely ezt az épületet plébánia-épület céljaira használta fel.⁷⁵

A rendház anyagi helyzetét az 1782. szeptember 22-én Máriacsaládon tartott káptalan is megerősítette. Megengedte ugyanis az eperjesi háznak és tartozékainak eladását s az ebből befolyó összeget a sátoraljaújhelyi monostor tőkéjéhez csatolta.⁷⁶

A varannói ház körül *Kuncsár József*, *Pongrácz Ignác*, *Rozgonyi Tamás* és *Szentgály Ágost* perjelek szereztek érdemeket. *Kuncsár* varannói superiorsága idején, 1738-ban épült fel a húsz évvel előbb tűzvész áldozatául esett konventépület. A tiszteletre méltó férfiúnak, akinek nevéhez a pápai új templom felépülése is fűződik,⁷⁷ nagy nehézségeket kellett legyőznie, míg több főrangú család anyagi támogatását sikerült a nemes célra megnyernie. *Gróf Petheő Zsigmond* és neje *Csáky Rozália* grófnő, özv. *Barkóczy Ferencné Zichy Júlia* grófnő és báró *Szentiványi János* beregi főispán nagyobb anyagi áldozatkészsége azonban végül is meghozta a kívánt eredményt: a monostorépítés megkezdődhetett.⁷⁸ *Pongrácz Ignác* perjelt 1743-ban már a templom

⁶⁸ U. o. pag. 403.

⁶⁹ U. o. pag. 489.

⁷⁰ U. o. pag. 523.

⁷¹ U. o.

⁷² U. o. pag. 537.

⁷³ U. o. pag. 617.

⁷⁴ U. o. pag. 645.

⁷⁵ A. P. Sátoraljaújhely f. VI. n. 8 és 10. OLKO.

⁷⁶ *Streszka M.* i. m. pag. 44, 165, 166, 212, 243, 365, 403, 489, 523, 537, 617, 849.

⁷⁷ U. o. pag. 243.

⁷⁸ U. o. pag. 165.

diszítésének gondolata foglalkoztatta. A főoltárt díszes szentségházzal látta el s föléje helyezte el a híres könnyező Mária-képet. A monostor építkezése is szépen haladt. Május 12-én gróf Petheő Zsigmond már az új épület alapkövét tette le.⁷⁹ A következő évben Okolicsányi Zsigmond csemernyei birtokával bővült a kolostor vagyona.⁸⁰ 1751-ben a templom harangjai számára gersei Petheő Zsigmond az 1546-ban öntött s egykor Martinuzzi tulajdonát képező 2400 font,⁸¹ *Bebek Ferenc* egy 1531-ben készült 1500 font súlyú ágyút adományozott. *Barkóczy Klára* egyházi ruhákat, 1758-ban pedig menyasszonyi ruháit adományozta templomi célokra. Lassanként azonban kitűnt, hogy a rendház igen szűk és nem alkalmas lakásra. Ezért Pongrácz Ignác új rendház építését határozta el. Egyelőre azonban meg kellett elégednie azzal, hogy a régi ház szobáit hozatta rendbe s tette lakhatókká. A rendház folyosóit a rend szentéletű férfiainak képeivel díszítette (1755).⁸²

A templom 1756-ban teljesen felépült. Ekkor szentelte fel gróf *Barkóczy Ferenc* egri püspök.⁸³ Majd a kolostor is hamarosan nagyobb adományok birtokába jutott. E téren tovább is a *Barkóczy*, *Szirmay* és *Petheő* családok vezettek. Így, midőn 1759-ben *Barkóczy Imre* szabolcsi főispánt a templom kriptájába temették, özvegye, *Szirmay Zsuzsánna* ezerforintos alapítványt tett. *Szirmay Antal* gróf elhunytakor szülei drága aranykelyhet adományoztak a templomnak. *Szirmay Zsuzsánna* értékes ezüst feszületet (1760) adott, majd ezüst sugárkévével vétette körül a Mária-képet, amelynek tiszteletére *Petheő Zsigmondné* új oltárt emeltetett (1761).⁸⁴

A sokáig húzódó kolostorépítkezés ügyén Rozgonyi Tamás perjel lendítette. Ő 1764-ben megvetette az új kolostor alapját s az épületnek a kert felé eső néhány szobáját is lakhatóvá tette.

Még nagyobb lendületet vett a kolostor gyarapodása *Szentgály Ágost* perjelsége idején. Ő ugyanis megszerezte a rendház számára *Schenk Ferenc* hansfalvai és *Fehérváry József* magyar-krucsoi nemesi kúriáit és fejlesztette a rendház épületét. Tíziszép községben is kis tornyos templomot építtetett. *Barkóczy Imre* özvegye, aki több ízben is kimutatta rokonszenvét a kolostor iránt, 1769-ben ismét nagyobb összeget juttatott a pálásoknak; bearányoztatta remete *Szent Pál* oltárát, *Krisztus* keresztrefeszítésének dedikált új oltárt emeltetett s elébe ezüst lámpást

⁷⁹ U. o. pag. 243.

⁸⁰ U. o. pag. 243, 165, 270. — A. P. Varanno 1744 fasc. I. n. 2 és 1749. f. I. n. 14.

⁸¹ Erre vall a csőrében kenyeret tartó hollós címer.

⁸² U. o. pag. 401, 471.

⁸³ 1756 október 4-én.

⁸⁴ U. o. pag. 512, 537, 558, 594.

helyeztetett. Buzgósága másokat is adakozásra serkentett. Így Zsenyei Imre szószéket, Szirmay József zászlót és baldachint ajándékozott a templomnak. A hívek buzgalmából, főleg azonban Szirmay Zsuzsánna, gróf Zichy Terézia és Szirmay Katalin ügybuzgóságából 1771-ben életrehívták a *Rózsafüzér-társulatot*. 1782. március 18-án pedig Ordódy rendfőnök, a már teljesen felépült rendház templomának harangjait áldotta meg.⁸⁵

Marton Hilárion († 1749), aki egyébként Erdélyben Illyefalván mint misszionárius több éven át komoly építő munkát végzett, pápai perjel korában Acsády Ádám veszprémi püspök adományaiból négy oltárt emeltetett a templomban.⁸⁶ Az illyefalvai székház anyagi ügyeinek rendezése terén is igen fontos szerepe volt (1742.).

Vayay András († 1748), akit 1720-ban a magyar tartományi káptalan tartományfőnökké választott meg, 1719-ben az új nagy-szombati ház alapjait rakta le.

Orlay Bertalan sasvári moderator 1750-ben a templomot és rendházat hozatta teljesen rendbe. 1755-ben *Zsámán* festővel a templom mennyezetét ékesíttette. 1768-ban olasz művészekkel restauráltatta a templom mennyezetének sok év óta porlepte képeit s a szentélyt dús aranyozással és színezéssel látta el. 1771-ben Máriavölgyön a Szentforrás kápolnában a régi korhadtt faoltár helyén kőből emeltetett újat, majd a könyvtárt is gyarapította.

Dónyi Gellért a márianosztrai templom tornyait bádoglemezekkel fedette be (1752).

Simon József Pápán és a Pápához tartozó vázsonyi birtokon vendégfogadót, kétkerékű malmot és különböző gazdasági épületeket emeltetett.

Raffavics László az Elefánthoz tartozó Podlusán birtokon négykerékű malmot (1754), *Iváncsics Lőrinc* késmárki moderátor templomot (1755), *Streszka Márton* elefánti moderator korában Nyitrán a rend egy már teljesen elfeledett felsővárosi telkén bérházat építtetett (1758).

Kollarics Joachim Sátoraljaújhelyen a már dűledező és sok év óta lakatlan emeletet tette lakhatóvá (1758). 1761-ben Pápán Esterházy Ferenc költségén, az ő utánjárására épült fel az iskolaépület.

Balsan Mór atya buzgólkodására a márianosztrai dombon a kálvária épült fel.

Gindl Gáspár pesti perjel, a Szentlélekről n. pilisi kolostor helyén kápolnát és Bottyán nevű birtokukon templomot építtetett

⁸⁵ U. o. pag. 617, 671, 699, 857.

⁸⁶ Acsády 6627 rénesforintot adományozott a rendnek. V. ö. u. o. pag. 358.

(1761), amely 1765-re el is készült. A márianosztrai monostor folytatólagos építése is az ő nevéhez fűződik (1767). 1782-ben hatásosan védte rendje jogait a váci káptalan előtt egy csepeli kőház, két nemesi kúria, két sessió⁸⁷ ügyében, majd a budaörsi, békásmegyeri, budaszentlőrinci, felcsúti, kajászószentpéteri, mármárosi remetei és csepeli birtokaik erőszakos elfoglalói és birtoklói ellen tiltakozott.⁸⁸

Pély Pál sajóládi perjel fallal vétette körül a konvent kertjét s gyümölcsaszalásra alkalmas üvegházat építtetett (1762).

Keresztes József a túskevári kolostort a Torna folyó felől fallal vétette körül, a templomban három oltárt emeltetett s a szentélyt értékes bútorzattal gazdagította (1762).

Szabó Vince (†1768) elefánti perjel, aki Rómában nemcsak a teológiában, hanem az építészetben és geometriában is nagy jártasságra tett szert, leromboltatta a régi házat s helyébe alkalmasabbat építtetett (1766).⁸⁹

Podhoránszky Özséb (1692—1767) két ízben is volt sasvári perjel s ilyen minőségben a sasvári rendház építése körül igen nagy érdemeket szerzett.

Kardos Lukács a régen leégett terebesi épületek helyett kedvezőbb helyen építtetett házakat s a kolostor udvarát is fallal vétette körül (1765).

Vayay Jeromos (†1765.) római perjel, a Marmorella vidékén szőlő- és olajfakertet vásárolt s ezzel „annyira növelte a római pálos vagyont, hogy utódainál ezzel örökös emléket hagyott maga után.”

Becsány Bertalan sajóládi perjel a Sajón hidat veretett, a rendház előtt rézzel fedett, órával ellátott tornyot emeltetett (1769), s konventje számára Mádon szőlőt vett (1772.).

Stahel Mihály atya, a rend egykori városszalónaki monostorához és templomához való jogáért küzdött. 1732-ben erélyesen tiltakozott a szalónaki vár birtokosai ellen a vasvári káptalan előtt a régi kolostor romjainak lerombolása és a B. Szűzről nevezett templomnak az akkor éppen alakulóban levő, Szent Józsefről nevezett plébánia számára való lefoglalása ellen.⁹⁰

Szentgály Agost Varannó fejlesztésén kívül 1772-ben a pesti templom tornyait 16.000 forint költséggel rézzel boríttatta, hatalmas, 22 urna köbtartalmú gombokkal, gazdagon aranyozott

⁸⁷ A. P. Csepely fasc. III. n. 51. OLKO.

⁸⁸ A. P. Sambok Contradictoriae fasc. I. n. 37 és A. P. Máramaros 1782. fasc. I. n. 4. — A fentiekre vonatkozólag v. ö. Streszka i. m. pag. 403, 433, 489, 512, 537, 552, 568, 617 és 699.

⁸⁹ U. o. pag. 652, 671, 215, 717.

⁹⁰ A. P. Szalonak fasc. I. n. 2. 1732. OLKO.

kettős kereszttel, s művészi toronyórával látta el. Majd Pilis-szentlászlón a régi kolostorépület helyén templomot emeltetett.⁹¹

Raitarics Elek római perjel nevéhez fűződik a római templom felépülése (1773). Ezt az aránylag kicsiny, négyoltáros templomot részarányossága teszi széppé; teteje nyolc oszlopra támaszkodó kereszt képét mutatja s szép képekkel s domborművekkel van díszítve. Főoltárán remete Szent Pál fehér márványból faragott művészi szobra „tiburiai kőből készült két oszlopsorral díszített csarnokával nem közepes fényt ad ennek a templomocskának.” A templomot csak 1775-ben szentelte fel Josephus Maria Contensius, athéni érsek, a már elkészült remete Szent Pál és Szent István király oltárával együtt. A másik két oltárt a rend protektora, Migazzi Kristóf bíboros április 9-én szentelte fel.

Ugyancsak Raitarics perjel nevéhez fűződik a római székház könyvtártermének bővítése és előcsarnokának kiképzése. A rend anyagi gyarapodását azzal is előmozdította, hogy Politi Bernát római polgár házát 2600 scudo tartozása fejében a rend számára foglaltatta le, majd rendbehozatta és bérbeadta.⁹²

A pápai monostor.

A pálos perjelek ilyen nagyarányú buzgalmának s a leg többjük kitűnő gazdasági hozzáértésének köszönhető, hogy a XVIII. század folyamán egykori kolostoraik jórésze felépült, birtokaik rendbejöttek s hogy a rend általában az anyagi virágzás útjára lépett, ami természetesen szellemi haladásukat is előmozdította. A már fentebb említett sátoraljaújhelyi, diósgyőri, sajóládi monostoraikat is ideértve, a század folyamán itthon a hazában tizenöt helyen erősödött meg a rend, a század második felében pedig a római rendház is gyarapodott. De tekintsünk talán állításaink megvilágítása végett a kolostorokra vonatkozó száraz feljegyzések tömegébe s igyekezzünk összeállítani a reájuk vonatkozó fontosabb adatokat; már csak azért is, mert ezek is meggyőzhetnek bennünket a pálos atyáknak rendjük fejlesztése érdekében kifejtett szívós, akaraterős munkájáról, a sok történelmi családi név viszont a pálosok jötevőinek és tisztelőinek hatalmas és befolyásos csoportjára vet fényt.

A pápai monostor 1701-ben perjelségre emelkedett. *Bolla Ágost* volt az első, *Némethy Elek* az utolsó perjele. A század folyamán a ház előljárói mind tehetséges, nagy tudású, buzgó szer-

⁹¹ U. o. pag. 652, 671, 215, 717.

⁹² U. o. pag. 233.

zetesek voltak. Maga Bolla Ágost 1708—1711-ig vicarius gubernans is volt, *Karlóczy Lajos* és *Jankovics Gellért* innen emelkedett a tartományfőnöki, *Csúzy Zsigmond* a rendi tanácsosi tisztségre. *Csúzy Zsigmond*, *Orosz Ferenc*, *Kollarics Joachim* pápai perjelek az irodalom és tudomány művelése terén váltak ki. De a többiek is mind teológiai és filozófiai doktorátussal rendelkeztek.

E kiváló férfiak vezetése alatt álló rendtagok igen szép eredményeket értek el a katolikus hit terjesztése körül. Vagy huszonnégyszer éven át a pápai és a környékbeli falvak plébániáinak vezetésében is buzgólkodtak. Szónokaik valóban híresek voltak. Szentbeszédek és alkalmi szónoklataik valóságos esemény-számba mentek. Magyar és német szónoklataikat még a más vallásúak is álmélkodva hallgatták. 1728-ban különös buzgalmuk jeléül *Acsády Ádám* veszprémi püspök védnöksége alatt magyar és német *szentolvasó társulatot* alapítottak, amely annyira meggyökeresedett a lakosság körében, hogy a rend eltörlése után, a bencések idején is virágzó hitéletet biztosított a városnak. A nagy népszerűségnek örvendő Pálosrend lassanként igen sok birtokot szerzett vissza Pápán. *Gindl Regestrumban*, amelyet 1750-ben *Fejér Pál* tartományfőnök kívánságára állított össze, a következő birtokokat említi: a Kinizsy Pál által 1483-ban alapított vázsonyi kolostoruk javai közül Karakót, Csepelt, Léheret, Szentmihályt, Vázsonyban erdőséget, kétszáz hold szántót, Hassághon és Gyertyánkúton szántóföldeket és réteket,⁹⁸ a Marcal folyón a karakói vámot, Agyaglikot, a vasmegyei Myráthot, amelyeket maga Kinizsy Pál és felesége, Benigna, továbbá az ő ipa, Magyar Balázs adtak annak idején a kolostornak, továbbá Dobront, amelyhez 1509-ben Mislenovics Márk adományozása révén jutottak; az 1361-ben Kont Miklós alapította *csatka*i monostor birtokai közül Bárándot, Csatkát, Szegföldet és az 1480-ban Koromlay Miklóstól végrendeletileg rájuk hagyott koromlai birtokot; az 1336-ban Enyerey Tamás és János alapította *enyerei* (Zala m.) kolostoruk ikládi és enyerei birtokát, továbbá a János vajdától és fiától 1459-ben ennek a kolostornak adományozott nyavaládi birtokot, — a Gara László által 1436-ban alapított s 1456-ban felépült *porvai* kolostor birtokai közül Pápa közelében két malmot a Tapolcán és Újfalu birtokát; — a Mátyás király 1745-ben adományozta zsámbéki kolostor Pátka nevű birtokát.

Ezekon kívül allodiális földjeik voltak Pápán. Gorupp Ferenc győri nagypréposttól Győrött házat kaptak (1643.). A csajági birtokot a reformátusból katolikussá lett Fóra úrtól kapták (1673), Témán majorjuk volt s a környező hegyeken több sző-

⁹⁸ Az utóbbiak 1640-ben Vázsonyszentmihály néven egyesültek.

lőjük. Ősi és Tengőd nevű birtokaikat idővel Esterházy Antal hercegnek adták át.⁹⁴

A XVII. század első felében a nagy rendi megújhódás idején a letelepedésük utáni években láttak birtokaik visszaszerzéséhez. Hamarosan rendbe is hozták őket. Eleinte maguk kezelték ezeket. Jövedelmüket a rendtársak eltartásán kívül a templom és ház karbantartására fordították. A XVIII. században azonban vagyonuk jobb gyümölcsöztetése végett bérbeadták birtokaikat; ezáltal jövedelmük majdnem négyszeresére emelkedett.⁹⁵ A pápai rendház anyagilag annyira megerősödött, hogy perjele a bánfalvai noviciátus anyagi támogatásából is kivehette részét. 1716-ban pedig legalább is egy időre a kezdet nehézségeivel küszködő túskevári rendházuknak, amelyet épp ez évben alapítottak újra, néhány birtokukat is átadhatták. A század folyamán több adományozás is érte a monostort. Így Dubniczay István és testvére 11.000, Vietoris Ilona 6000, Völcssei Antal 1.500, Acsády Ádám 4000 forintot (1744), Horváth Anna 500 forintos misealapítványt (1770) juttatott a kolostornak; 1711-ben Kalmár Éva egy üzletet adott nekik, Esterházy Ferenc gróf, Horváth Anna és Szuszánna, Berzsevic Mária s Erzsébet és Szokoly Rebeka házakat adományoztak a pápai pálosoknak. 1716-ban a pápai származású Csúzy Zsigmond 1200 forintos örökségét adományozta a rendház javítására és építkezésének folytatására. Nemes adományozásának eredményeképp már 1732-ben emeletes volt ez az épület s alkalmassá vált arra, hogy konverzusaikon kívül tizenöt áldozópap-rendtagot is kényelmesen befogadhasson. A Csáky László gróf által építtetett, Gyümölcsoltó B. Asszonyról nevezett első templomuk is 1663-ban már igen rossz állapotban volt. Új templom építéséről kellett tehát gondoskodniok. Az alkalom nem sokáig váratott magára. *Acsády Ádám* veszprémi püspök anyagi támogatásával öt év alatt *Dubniczay István* tervei alapján felépült az új templom (1737—1742.). Maga Acsády Ádám szentelte fel még ez évben a Nagyboldogasszony tiszteletére ezt a maga nemében is gyönyörű templomot, s főoltárára 2.000, belső felszerelésére 4.000 forintot adományozott ismét (1744). Gyönyörű faragásai miatt különösen a szószéket, főoltárát, a szentély kanonoki stallumait s a hajó remete Szent Pál életét ábrázoló, művészi faragásokkal díszített padjait kell kiemelnünk. Maga ez a nagyszerűen felszerelt pálos templom a század többi barokkstílusú templomával méltán vette fel a versenyt művészi szépségével, arányos tagoltságával és belsejének művészi kiképzésével.⁹⁶

⁹⁴ Elenchus (Regestrum) Act. Paul. Prov. Hung. pag. 409, 437, 457, 468, 487.

⁹⁵ 1600 forintról 6000 forintra.

⁹⁶ V. ö. Bakonyvári Ildefonz i. m.

A túskevári kolostor.

Ugyancsak a pápai pálosok buzgó munkásságának tudható be a teljesen elpusztult *nagyjenői* (túskevári) kolostor új életrehívása 1717-ben. Ebben az évben ugyanis a tartományfőnök a győri püspökkel szemben a plébániai birtokok megmentése végett *Turóczy Bertalan* és *Bentsik Márton* pálos atyákat helyezte ide, mint a kolostori javak adminisztrátorait. 1720-ban már *Radován Özséb* és *Kolaróczy Benedek* vannak itt. Egyelőre a pápai perjel joghatósága alá tartoznak a romok mellett meghúzódó kis házban nagy anyagi gondok közt élő atyák, akiknek minden gondjuk a megtévedt hitű lakosság lelki vezetésére és egykori vagyonuk visszaszerzésére irányult.

A bánfalvai definitorium még ez év május 20-án mondta ki a *túskevári* kolostor visszaállítását. A pápaiak követelésével szemben megerősítette a kolostort birtokaiban s az elpusztult örményesi kolostor vagyonát is hozzákapcsolta.⁹⁷ A kolostornak egykori birtokai közül többet is sikerült visszaszerezniök, bár néhány, mint *Botfölde*, amely az *Ordódyaké* és *Pilefölde*, amely az *Esterházyaké* lett, már sohasem került vissza a kolostor birtokállományába. Pedig perjeleik több ízben támasztottak igényt a birtokok jogtalan birtoklóival szemben. 1717-ben *Csúzy Zsigmond*, 1735-ben és 1741-ben *Orosz Ferenc* pápai perjel⁹⁸ *Erdődy György* és a *jánosházi Rákosok* ellen *Veszprém* megye összessége előtt tiltakozott, mert *Botfölde* birtokukat erőszakosan használták.⁹⁹

1732-ben újabb változás állt be a monostor életében. Ekkor ismét elköltöztek innen a szerzetesek s „mivel remény nem volt arra, hogy formális konvent alapíttassék, a túskevári vikáriátus javai a pápai konventre bízattak.” Közel tíz esztendei távollét után *Orosz Ferenc* pápai perjel készítette elő céltudatos munkájával visszatérésüket, ami 1741. márc. 13-án be is következett. Első superiorjuk *Keresztes János* volt. Ugyancsak *Fejér Pál* tartományfőnök, hogy megélhetésüket biztosítsa, rájuk bízta az elpusztult örményesi és enyerei kolostor javait. Nagy anyagi fellendülés korszaka kezdődött ekkor nemcsak a rend, hanem a kolostor életében is. 1740—1761-ig, húsz esztendő leforgása alatt, restaurálták kolostorukat és templomukat. Ezzel a munkával 1753-ban, illetőleg 1755-ben készültek el. Törekvéseik sikerét *Hunyady Antal* és *István grófok* (1742.) misealapítványainak kamatai és a hívek adományai is nagyban elősegítették.¹⁰⁰ Majd

⁹⁷ A. P. tom. V. pag. 171.

⁹⁸ Fasc. I. n. 12. n. 13.

⁹⁹ A. P. Botfölde v. Vidép fasc. I. n. 11.

¹⁰⁰ 1742. nov. 23. Örményesben Acta Paul. de Nagyjenő Fasc. 461. Nr. 8. Orsz. Ltár kincstári osztály.

formális *konventté* alakultak, vagyis állandóan 10—12 szerzetes lakott itt s fejük most már nem a superior, hanem a perjel volt. Kecskeméty Lajos perjel ez irányú beadványa azonban nem járt sikerrel. Püspöki intézkedés folytán 1768-tól kezdve világi papok vezették a plébániát, a pálosok pedig csak segédkeztek nekik.

Sopronbánfalva, Nagyszombat, Szakolca.

A *sopronbálfalvai* monostor fejlődését a szatmári béke után be-
köszöntő korszakban több adományozás biztosította. Így Krezne-
rics Pál schodendorfi plébános 1500 rénes forintot adott a monos-
tornak (1711).¹⁰¹ Épületének emelete a templommal együtt 1728-
ban teljesen leégett. A nagy elemi csapás okozta kárt főleg
Esterházy Imre hercegprímásnak, az egykori pálos szerzetesnek,
ez évi nagyobb adományából hozták helyre. Ő a kolostort is gaz-
dagon felszerelte. *Hasenmüller János* konverzus pedig, aki itt
volt novícius, a szentélyt díszítette ékes faragású székeivel. *Völ-
csey György* Antalnak (1739) és *Szilágyi Boldizsárnak* jótékony-
ságát kell még megemlítenünk. Ez utóbbi értékes nagycenki szőlő-
jét adta a pálos atyáknak. Lassanként a templom tornyát is felépí-
tették tisztelőiknek áldozatkészségéből. Esterházy özvegyének
tanácsosa, *Rohrer István* ezer, *Balcsarovics Jakab* kétezer forin-
tot adott toronyépítés céljaira. A rend tisztelőinek eme nagy
áldozatkészsége tette lehetővé, hogy az 1754-ben már teljesen
újraépült templomban négy oltárt, tornyába órát helyeztek el s
a templom felszerelését négy finomművű aranykehellyel gyara-
pitották.¹⁰²

Az arimathiai Szent Józsefről nevezett *nagyszombati* ház
rendbehozatala körül *Vayay András* tartományfőnöknek *Fieren-
droth Gergely* superiorinak és *Esterházy Imre* esztergomi érseknek
vannak különösebb érdemei. 1719-ben Vayay András vikárius
ügybuzgóságából a posztó-utcai telken, amelyet Kéry János nő-
vére *Tarnovszky* grófnő adományozott a rendnek, új épületet
kezdték építeni, amely 1728-ban *Kürtessy András* esztergomi ka-
nonok és konfráter társai, *Balogh István* kúriai bíró, *Mérey Mi-
hály* esztergomi kanonok, *Simoncsics Horváth János báró*,¹⁰³
gróf Koháry István, *Viczay Teréz* nagyobb pénzadományából¹⁰⁴
és a nagyszombati polgárok kisebb adományaiból épült fel. Ez

¹⁰¹ Benger i. m. pag. 443.

¹⁰² Streszka Márton i. m. pag. 53. 181. 401. 433.

¹⁰³ Testvére Simoncsics Horváth Teréz Éva, Szunyogh László gróf neje
a nagyszombati pálos templomban Nep. Szent János tiszteletére oltárt emel-
tetett (1724). Benger i. m. pag. 579.

¹⁰⁴ Benger i. m. pag. 547.

utóbbiak közül jelentős segítséget jelentett a rendház számára Jambrehovics Mátyásné Csúzy Annáé, aki a szemi szőlőhegyen értékes szőlőt adott a pálosoknak.¹⁰⁵ Vayay András tartományfőnök az épület déli szárnyában levő szerzetesi szobákat felszereltette s az egész épületrészt tetővel látta el. Az építkezés folytatása azonban anyagiak hiánya miatt egyelőre nagy nehézségekbe ütközött. Igaz ugyan, hogy a kolostornak eléggé szép jövedelmei voltak és több adományozás is érte ekkortájt. Így a szomszédos *modersdorfi templom* s a mellette levő lorettói Szűzről nevezett igen látogatott kápolna gondozását is rájuk bízta, ami jelentős jövedelemmel járt. Sőt Esterházy Imre esztergomi érsek is jelentős összeggel sietett 1732-ben a még mindig szegénységgel és anyagi gondokkal küszködő ház segítségére. Majd Ficsur Adámné Kvassay Katalin királyhegyi szántóit, Kürtessy András esztergomi kanonok többszáz rénes forinton kívül arany keresztjét, drágaköves gyűrűjét, ékköves püspöki mitráját s művészi ötvözetű templomi edényeit hagyta a rendházra, amelynek építési költségeihez is ez év szeptember 15-én 400 római scudoval járult hozzá. A nehézségeket ezek az adományok azonban egyelőre csak áthidalták, de végleg megszüntetni nem tudták. Ehhez járult még az is, hogy az 1739 évi nagy pestisjárvány miatt a rendnek nagyszombati teológusait bellegi (Bars-megye) birtokára s onnan a tanév kezdetén Felsőelefántra kellett át-helyeznie. A konvent épületében csupán Fierendroth Gergely moderator, Letovanecz Ferenc a kánonjog tanára és két fráter maradt, akik a járvány miatt alig foglalkozhattak az építkezéssel; ugyanis minden idejüket a *pasztoráció* foglalta le. *Fierndroth* superior lelkében erősen lángolt az alkotás vágya. Midőn Mednyánszky Péxa Julia 4000 foíntot adott az építkezés folytatására (1741), tető alá juttatta az egész épületet. A szerzetesek megélhetésének biztosítását szolgálta az a három szőlő és néhány ház is, amelyet ez a nemeslelkű adakozó 1744-ben juttatott a konventnek, továbbá Balogh Magdolna misealapítványa (1747.) és Simoncsics Horváth János személyes tízezerforintos adománya (1765).¹⁰⁶ Az így megerősödött konvent a pasztoráció terén fejtett ki nagyobb tevékenységet, amit az 1743-ban megalakult *Szentrózsafűzér társulat* is hathatósan támogatott. A szépen berendezett és kibővített kolostornak jelentőségét emelte az itt mű-

¹⁰⁵ Kürtessy András 6000, Balogh István 1500, Mérey Mihály 500, gróf Koháry István 3000, Viczay Teréz 600 forintot adományozott. — V. ö. A. P. Tyrn. f. 3. n. 12. 14. és N. R. A. fasc: 965; n: 6: OLKO.

¹⁰⁶ Streszka Márton i. m. pag. 71, 269, 339, 616. — A nagyszombati monostornak elég szép birtokai voltak. Így Nagyszombatban szántói, Zavaron nemesi udvarháza és részbirtoka, Senthén, Magyarbélén, Szuhán, Tóth-Aisgrubon, Obenthallban (Ompitálon) és Szomolyán szőlői voltak V. ö. Elenchus i. h.

ködő híres theologia speculativa, amely 13 évi szünet után újból megnyílt 1716-ban s egy év megszakítással (1740) egészen 1783-ig működött.¹⁰⁷ Fenntartására a mányi birtok jövedelméből évente 600 forintot fordítottak. Keresztély Ágost 3000 forint kamatait adta ennek a rend fejlődése szempontjából igen fontos intézménynek a céljaira.

1783-ban II. József a nagyszombati formális konventet „ezt a növendékek számára emelt monostort”, mint az egyetemnek Budára vitele után feleslegessé vált házi szerzetesi iskolát eltörölte. Javainak, misealapítványainak és felszerelésének kezelését a máriavölgyi atyákra bízta, az épület pedig a primás birtokába ment át. Ekkor nyert ebben elhelyezést a káptalan. Később a primás papi házzá alakította át, melyben a már új rendszer szerint képzett papok gyakorolták magukat az egyházi ténykedésben.¹⁰⁸

A *szakolcai* ház 1714-ben jutott nagyobb adományozáshoz Huszár József turóc-megyei vicecomes felesége, Madocsányi Éva anyai örökségét, 4000 forinton épült házat adta a mellette lévő telekkel az itt élő pálosoknak.¹⁰⁹ Igaz ugyan, hogy a szakolcai atyáknak kötelezniök kellett magukat, hogy az értékből 2000 forintot kifizetnek neki, a fennmaradó 2000 forint fejében pedig miséket tartoznak mondani a Madocsány és Lóránti család tagjaiért, valamint az ő anyjáért, néhai Recsiczy Éva bárónőért.¹¹⁰ A ház rendbentartása körül Heszer Ágost és Ficsur Ágost superioroknak sok gondjuk támadt. Az előbbi 1729-ben, amikor a rendházat és a szomszédos házakat is a tűzvész alaposan megrongálta, több nemeslelkű ember áldozatkészségéből, az utóbbi 1741-ben, amikor ismét leégett a rendház, Petrovalszy Zsigmond, Korláthkeő László és Mednyánszky Pexa Julia költségén hozatta rendbe a kolostort. Nagy gondot okozott neki annak a kárnak rendbehozatala is, amelyet az ugyanezen évben, Morvaországból Szakolcára törő *porosz katonaság* rövid egy nap leforgása alatt okozott a kolostornak. „Csak egy éjszakát töltöttek itt, — írja a rendi krónikás — de amennyi gabonát, pénzt, a polgároktól és szerzetesházaktól ki tudtak csikarni, a legkevésebbé sem vetették meg; a következő napon aztán reggel mindennemű gabonával telt kocsijaikkal ismét visszatértek Morva-

¹⁰⁷ 1614—75, 1677—78, 1680—82, 1696—1703, 1717—1739, 1741—1783-ig működött ez a pálos főiskola Nagyszombatban. A megszakítások okai a háborúk, a pestis és a rendi intézkedések.

¹⁰⁸ Streszka i. m. pag. 863. — A kolostorban a XVII. század végétől kezdve állandóan 12 szerzetes lakott.

¹⁰⁹ Az átirólevél szerint: „respiciens praecipue Divinum obsequium, et eius gloriae, laudisque argumentum”. V. ö. Benger i. m. pag. 470.

¹¹⁰ Benger i. m. pag. 470. — A szakolcai házat a város felmentette az adózás alól. V. ö. A. P. Szakolca 1714. fasc. I. n. 4. OLKO.

országba. A közös károsodásból kijutott a mi házunknak is, amelyben 48 katona és egy tiszt egész éjszaka borozva, lakmározva dőzsölt. Távozásukkor pedig mindazt, ami csak a házi felszerelésből kezük ügyébe esett, elvitték.”¹¹¹

A pécsi rendház fejlődése és Szentkút.

A pécsi pálosok is lassanként megerősödtek városukban. Hivatásuk buzgó teljesítésével a nép tiszteletét és szeretetét biztosították maguknak. *Kazó János* pécsi nagyprepost még 1718-ban pécsi földjeit (79 hold szántót) és Keszün egy kaszálót adott örökjogon a pálosoknak.¹¹² 1719-ben már *Gerdinics József*¹¹³ pécsi superior utánjárására királyi dekrétum (III. Károly csatolta a török által lerombolt egykori Szent Györgyről n. györgyéni monostoruk birtokait, Mágocsot, Jenőt, Györgyént, Hajmást és Hosziszót a pécsi kolostorhoz.¹¹⁴ Ezek a birtokok a XVII. században idegen kézen voltak. 1629-ben Bosnyák Tamás füleki kapitány zálogosította el 100 császári aranyért Túrós Miklós kiskomáromi helynöknek (locumtenens) györgyéni birtokjogát. Akkor: Györgyén, Mágocs, Hosziszó, Szaracs, Majsa, Harc, Magyaród, Göncteleke, Varsad és Agyagos tartoztak ehhez a birtokokhoz; 1660-ban Laskay András Veszprém-megye helyettes kapitánya a györgyéni javakért zálogbér fejében 100 tallért fizetett a veszprémi káptalan előtt Kelcz Miklós pápai vikáriusnak.¹¹⁵ Az újszerzeményi bizottságok (Br. Tullius Miglió, Caraffa) segítségével régi dunántúli birtokaikra vonatkozó jogigényeik bejelentése és igazolása után a nagyhajmási, baranyajenői, mágócsi¹¹⁶ (1740) és harci (Tolna-m.) uradalmait sikerült (1737)

¹¹¹ Streszka i. m. pag. 43, 210, 231.

¹¹² V. ö. Gerdinics József levele Motesiczki Jánoshoz. — A. P. Quinque-eccl. 1718. fasc. I. n. 4. és Kazó István adománylevele u. o. 1718. fasc. I. n. 5.

¹¹³ Gerdinics több más rendi birtok visszaszerzése ügyében is komolyan buzgólkodott. Így 1727-ben a kincstári bizottság előtt a rend jogait a szentlászlói és dörgicsei javakra vonatkozólag bizonyítja. (A. P. Gyulai v. baranyai m. Szent László m. 1727. fasc. I. n. 21.) A bajcsi monostorhoz tartozó véki birtok ügyében is kimerítő tudósítást írt Ordódy István tartományfőnökhöz 1744-ben. (A. P. Bajcs 1744. fasc. II. n. 7.)

¹¹⁴ A. P. Györgyén 1719. fasc. I. n. 3, 4 és a magyar kir. kamara 1732-ben kelt bizonyítólevele, mely szerint 1719-ig Mágocsot, Hosziszót, Nagyhajmást, Gyenét és Györgyént (Tolna m.) nyerték vissza a pálosok. (A. P. Györgyén 1732. fasc. I. n. 9. — OLKO. Benger i. m. pag. 538. és A. P. tom. V. pag. 403.

¹¹⁵ V. ö. A. P. Györgyén 1629. fasc. I. n. 1. — 1660. fasc. I. n. 2. OLKO.

¹¹⁶ Baranya megyében.

visszaszerezniök. Magánosok kisebb-nagyobb adományai is¹¹⁷ lassanként anyagilag úgy megerősítették a pécsi rendházat, hogy a Fejér Pál által „conventus minor” rangjára emelt rendház lakóinak, akiknek most már tehát a perjel volt a fejük, híveik számának rohamos gyarapodása miatt nagyobb rendház és templom építését kellett tervbe venniök. Kiváló támogatójuk, *Berényi Zsigmond* püspök, a Caraffa bizottság által nekik ítélt s házukkal határos telkeket hamarosan át is adta nekik.¹¹⁸ Ezeken négy részletben, miközben a régi épületet (1766) fokozatosan lebontották, építették fel negyven év leforgása alatt templomukat és kettősszárnyú, hatalmas barokk rendházukat.

1741—1756-ig épült a templom, amelyhez a Kálváriahegy és a Piricsizma dülő kőbányáinak kőveit használták fel. A város eme adományán kívül *Batthyány Lajos gróf* üszögi uradalmából 30.000 égetett téglát adományozott. A tetőzet gerendáit a Petrovsky-család adományaképp a tormási erdőkből szállították ide a pálos birtokok béresei. Berényi püspök 200 forintot adott a tetőzetre. Ezeken az adományokon kívül a pálosok is mindent megtettek anyagi erejükhöz képest, hogy új templomuk minél hamarabb elkészüljön. 1754-ben kitűnő bortermésük árát is teljes egészében az építkezésre fordították. Közben, az építkezés ideje alatt, hogy híveik lelkiéletét el ne hanyagolják, a régi török templomban tartották az istentiszteletet, amelyet a pálosok híres kegyképe tett nevezetessé. Híres szónokaik ezenkívül a püspöki székesegyházban is rendszeresen tartottak szentbeszédeket, miáltal népszerűségük egyre nőtt. Így *Nagy Vince* (1720—21), *Orosz Ferenc* (1721—23) és *Pohárnok Márton* (1723—24). 1747-től kezdve a püspöki szeminárium előadó tanárai sorában is találunk pálosokat. Közülök *Paksi Lajost* emelhetjük ki, mint a legkiválóbbak egyikét.

1756. jún. 13-án *Christovich Imre* olvasó kanonok fényes papi segédlettel, nagy ünnepség közepette, az egész város előkelő közönsége, a vármegye, a városi tanács és katonaság előtt, *Lobkovitz Lipót* herceg jelenlétében szentelte fel a templomot. Horvát, német és magyar egyházi beszédek hangzottak el akkor a város legjobb hitszónokainak ajkáról. A templom és kriptája valószínű műemrek, a barokkstílus hatalmas megnyilvánulása. Természetes, még nagyon sok hiányt kellett később pótolniok. A templom egyelőre csak arra volt alkalmas, hogy benne az istentiszteletet zavartalanul megtarthassák s hogy elhalálózás

¹¹⁷ Kerner Frigyes egy rétet, a már említett Kazó István nagyprepost 70 hold szántót és egy kaszálót, özv. Budimlia Jánosné egy szőlőt adományozott.

¹¹⁸ Berényi Zsigmond rendelkezése. Pécs, 1940. dec. 18. OLKO. fasc. I. n. 12. 1742-ben már a telket és a kertet is kifizette a rend (1392 frt. 29 krajcár.) Pécs városának (fasc. I. n. 13. OLKO).

esetén a templom kriptájába temetkezhessenek. A templom lassanként tovább épült. Északi homlokzatán a kőkaput *Mentler Zsigmond perjel* a római régi magyar pálos-templom kapujának mintájára akarta elkészíteni. Az angyaliszobros kőkapú 1780. dec. 22-én készült el. Ugyanekkor emelték a Petskai család 122 forintos adományából a Szent Anna oltárt. A krypta díszes, márványból készült zárólapja csak 1767-ben készült el. 1766-ban a tartományfőnök 200 és a pécsi ház jövedelméből adott 300 forintból orgonát hozattak Pestről a templom számára.

Alig multak el az ünnepség lélekemelő napjai, 1757-ben már is tervezett új rendházuk északi szárnyának építéséhez fogtak. *Mentler Zsigmond perjel*, kiváló művészi érzékkel és építészeti tudással megáldott férfiú, fanatikusnak nevezhető buzgalommal vetette magát az új ház építésére. Valósággal ő vezette az építés munkáját. Az északi szárnyépület három ablakán a barokk díszítés is az ő fáradozásának tudható be. A gerendák zömét birtokaik erdeiből, a kőveket a mecsekszabolcsi út felől szinte állandóan szállították a rendi birtokok béresei. A nagyarányú munka eredményeképp 1760 júliusában már be is költözhettek az atyák celláikba, számszerint 15-en. E nagyarányú fejlődés hatása igen erős volt s különösen a tehetősebb világi papságot sarkallta a rend támogatására.¹¹⁹

A pécsi építkezés munkája 1761-ben újabb lendületet vett. Esterházy Pál tartományfőnök nagy meglepéssel látta vizitációs útján az újonnan épült hatalmas rendházat s az építkezés folytatására 14.000 forintot adott. *Mentler* pedig, akit a káptalan ismételt pécsi perjellé választott, felbuzdulva a további építkezés lehetőségén, az épületet már az említett összegben teljesen kifogástalan állapotba juttatta. 1766. nov. 6-án itt nyílt meg a rend teológiai intézete is.

A keleti szárny építése 1768-tól több-kevesebb megszakítással 8 évig tartott. 1766-ban már a második emelet is elkészült.

A pécsi pálosok lassanként gazdasági virágzás és tekintély dolgában a fejlődés igen magas fokára jutottak el. Birtokaikat nagyon jól kezelték s magánosok is több adományban részesítették őket. Innen van, hogy még a bellye-eszéki út építéséhez is 400 forinttal tudtak hozzájárulni. *Klimó György* pécsi püspök által 1777-ben végrendeletileg nekik hagyományozott 400 forin-

¹¹⁹ Így Fonyó Sándor pécsi nagyprepost lelkesedésében az első pálos településnek, az *ürögi Szent Jakab* monostornak felépítését tűzte ki feladatául. 1760-ban hat világi remetét óhajtott odatelepíteni s ezért lakásra alkalmas épületet, templomot, ellátásukat biztosító nagy szőlőt, kertet, egyik pécsi birtokát, kettős halastavát s 6000 forintot adományozott nekik. Szellemi életük fejlesztése céljából értékes könyvtárát adta nekik. — V. ö. Pongrácz Ignác szentkúti adminisztrátor levele a rendfőnökhöz. A. P. Patach 1760: fasc. I. n. 61. OLKO.

ton pedig a rendház belső bejáratában vertvasból, pálos címerekkel ékesített kapút állíttattak. Ez még ma is a helyén van s nemes egyszerűségével és komoly művészi hatásával ritka ízlésről tesz tanúságot.

1778-ban a tornyok építéséhez fogtak. Ezzel a munkával 1779. augusztusában készültek el. Az egyik keresztjének gombjába *Virág Benedek* verses imádságát, a másikba a rendház tagjait felsoroló hosszabb latin elégikus versezetet helyezték el. 1780-ban *Esterházy Pál* pálost a királyi kegy a pécsi püspöki székebe emelte. Az egész egyházmegye figyelme most ismét felénk irányult. Az ünnepélyes installációs menet is az új püspök kívánságára a pálosok templomából vonult a székesegyházba. Remete Szent Pál szelleme ekkor már teljesen meghódította a város lakosságát. Változatlan szeretettel hallgatták itt a híres pálos szónokok beszédeit s vettek részt remete Szent Pál különleges tisztelőiben mindaddig, amíg a rendet el nem érte a végzete.¹²⁰

A *szenkúti* kegyhelyet is többen gazdag adományokkal illeték a század folyamán. Szőlőt adott nekik *Dullersperg Fülöp* az ürögi hegyen (1702.) és *Soroni András* (1718.). *Gerdinics József* rendfőnöki titkár a Fájdalmas Szűz képe elé helyezendő ezüst lámpásra 100 forintot és olajra 300 forintot (1737.), *Porhammer Éva* pécsi polgárnő 50 forintot (1767.), *Kremser József* pálos újmisé 200 forint értékű aranykelyhet, egy nemes úr ezüst kehelyre 30 forintot (1769.), *Schöffmann Oszéb* szenkúti pálos szónok és adminisztrátor (1774–76.) 300 forintot adott. A kegyhelyen állandóan két pálos, az adminisztrátor és egy szónok teljesített szolgálatot. Az első adminisztrátor *Török Ágoston* volt, akit a kurucok üztek el innen. 1707-ben, a trencsényi csata előtt *Kurpész Pál*, aki a csáktornyai és márianosztrai ház fejlesztése körül is fontos szerephez jutott, rendbehozatta az épületeket s kijavíttatta a tetőzetet. Egyébként ő több ízben volt itt adminisztrátor.¹²¹ Kérésére a máriavölgyi káptalan 1729-ben kimondta, hogy a székházat a pécsi rendháznak évenként bizonyos mennyiségű terménnyel kell támogatnia. A kegyhely fejlődése *Pongrácz Ignác*, főleg azonban *Gál Lajos* adminisztrátorsága idején (1767–69.) észlelhető ismét. Ekkor új tornyot építettek a templomhoz, melynek tetejét restauráltatták s a forrást is kija-

¹²⁰ II. József eltörlő rendelete után a leszerelt templomépület sóraktár, a híres kolostor pedig „alantas és piszkos nép tanyája”, 1817 óta színlelőadások helye, 1832-től *Szepesy Ignác* pécsi püspök áldozatkészségéből jogakadémiai és püspöki tanítóképző, a szabadságharc után (1849–65.) cisztercita gimnázium, 1865–1922-ig jogakadémia, jelenleg az Erzsébet tudomány-egyetem gyakorló gimnáziuma van benne elhelyezve.

¹²¹ 1707–1715-ig és 1723–1734-ig.

vittatták. A székházat is ugyanekkor újjátatták meg és ebédlővel egészítették ki.

Az utolsó adminisztrátor *Demkovics Zsigmond*, egy kiváló ügyvédnek a fia (1782–86), a rend eltörlésekor a veszpremi egyházmegyébe lépett és paksi lelkész lett. Adminisztrátorsága idején heves per folyt a szentkúti pálosok és a pécsi káptalan között egy erdőirtás ügyéből kifolyólag.

Míg a pécsi rendház szerzetesei az egykori rác templomon kívül a püspöki székesegyházban is sűrűn végeztek pasztorációs tevékenységet, addig a szentkúti pálosok, mint misszionáriusok, a szászvári parochiára jártak el. Itt szónokolt Kurpész Pál (1705-ig), Zombory Adalbert és Fekete Elek.¹²²

A felsőelefánti monostor.

Az *elefánti* kolostor fakult irományait forgatva, az előző századhoz viszonyítva igen kevés adományozó nevével találkozunk a XVIII. században. 1725-ben özv. Némethy Istvánné Szalkay Ilona végrendeletileg egy rétet hagyott a kolostorra 1742-ben.¹²³ *Forgách Pál* rozsnói püspök zlatnói birtokait a visszaváltás jogának fenntartásával, 1500 forint fejében kötelezte el a konventnek. Ugyanezt tette 1749-ben *Forgách Ferenc* 2500 forint fejében 15 évre.¹²⁴ Ez úgyszólván minden. Annál több pereskedésük volt azonban a különböző erőszakoskodások miatt. *Skolny Elek* perjel 1702-ben a megye előtt panaszolta fel, hogy az egyik Bosányi földjüket erőszakkal vette el.¹²⁵ 1757-ben a vicsápiak, 1722-ben pedig a gethfalviak és a koloniak bántalmazták a földjeiken békésen dolgozó pálos jobbágyokat. Ezekért a sérelmekért *Bolla Agost* vikárius szerzett elégtételt.¹²⁶ Nem kisebb gondot okozott *Podhoránszky Özséb* perjelnek sem, hogy kolostora érdekeit éppen az esztergomi érsek jószágigazgatójával, Paluska Györggyel szemben megvédhesse.¹²⁷ Egy másik alkalommal pedig maga a megye volt kénytelen megbüntetni azokat az elefánti urakat, akik jobbágyaikat biztatták fel arra, hogy a pálosok kocsmájában ne vásároljanak bort és sört. A lelketlen izgatás következményeképp *Bartakovics Gábor* emberei 1733-ban bever-

¹²² V. ö. Brüstle Recensio i. m. m. h. és a köv. kéziratok: Protocollum Possessionum. A. P. Quinqueccel. Fasc. 11. n. 65; Resindentia Sacrofontis Quinqueccel. Fasc. Suppl. n. 1. és Memorabilia Sacrae domus Fontanae OLKO.

¹²³ A. P. E. f. 56. OLKO.

¹²⁴ A. P. Elefánt f. 14. n. 6 és n. 7. OLKO.

¹²⁵ Nyitra-m. Ltár Elenchus inquisitionis I. 19.

¹²⁶ U. o. és Orsz. Ltár A. P. E. 63 f.

¹²⁷ Orsz. Ltár. A. P. E. 58. f.

ték a konvent felsőelefánti kocsmájának ablakait és a házat erőszakkal foglalták el. *Paksy Lajos* perjelnek ugyancsak sok utánjárásába került, amíg az ügy rendbe jött.¹²⁸ 1735-ben és 1736-ban a vicsápiak dézsmájának beszédése okozott nagy gondot az alperjelnek.¹²⁹ Keresztes János perjel pedig a vicsápi dézsma miatt magával Berényi gróffal volt kénytelen perbe szállni.¹³⁰ A kakasfalvi birtok körüli zavarok miatt Ordódy István rendfőnök a megyéhez volt kénytelen fordulni.¹³¹ Vayay András perjel, aki egyébként 1717-ben vétel útján egy galgóci telekkel is gyarapította a kolostor vagyonát¹³² (1747), az egyik zlatnói földjüket eltulajdonító Tarnóczy Imre ellen járt el (1748).¹³³ A sok pereskedés és huza-vona közben főleg arra törekedtek, hogy birtokaikat megfelelően kezeljék és előnyös bérleti szerződéseket köthessenek. 1731-ben vicsápi kocsmájukat vette át egy ott tartózkodó német tiszt számára a község. Ezért cserébe egy kocsmát céljaira alkalmas másik házat kértek.¹³⁴ 1756-ban tizenhárom parasztnak adták bérbe a podlusányi földeket.¹³⁵ 1757-ben Trinca Károllyal, 1763-ban Maholányi Ferencsel galgóci házukra, földjeikre és szőlőjükre vonatkozólag kötöttek előnyös bérleti szerződéseket.¹³⁶ Jó gazdasági érzékükre nézve igen jellemző az a tény, hogy 1751-ben a Nyitra folyóra — Vicsáp községgel való közlekedés gyorsítása végett — kompot szereltek.¹³⁷ 1757-ben már Felsőelefánton sörfőzdéjük,¹³⁸ 1764-ben gyógyszerházuk, Pilán erdejük, rétjük, malmuk és egyelőre sok ráfizetéssel járó aranybányájuk, Velkapolján két malmuk, egy fűrészük erdővel és réttel, egy kallójuk és sörfőzdéjük volt.¹³⁹

A kolostor épülete a XVIII. század vége felé alakult ki a maga teljességében. 1774-ben kétemeletesre emelték. Különösen templomát alakították át nagy gonddal. Belsejét megújították, a kórusra vezető erős tölgyfalépcsőt is ekkor építették, sőt hétvázlatú orgonáját is rendbehozták. A templom tornyát rézzel fedették be s keresztjét bearanyoztatták. Művészi szószéke és remekbefaragott márványoltárai valóban méltóvá tették ezt a templomot arra, hogy a pálos templomok közt fény s gazdagság

¹²⁸ Nyitra-m. Ltár Elenchus inquisitionis II. 58.

¹²⁹ Orsz. Ltár A. P. E. 59. f.

¹³⁰ Nyitra-m. Ltár Elenchus inquisitionis II. 69.

¹³¹ U. o. Elenchus inquisitionis II. 81.

¹³² Orsz. Ltár A. P. E. 62. f.

¹³³ Nyitra-m. Ltár Elenchus inquisitionis II. 96.

¹³⁴ OLKO. A. P. E. 58. f.

¹³⁵ U. o. 70. f.

¹³⁶ U. o. 63. f.

¹³⁷ Mittuch József i. m. 107. l.

¹³⁸ Nyitra-m. Elenchus inquisitionis IV. 205.

¹³⁹ OLKO. A. P. E. 72. f.

tekintetében rangsor szerint a harmadik helyre kerüljön.¹⁴⁰ Kár, hogy a kolostor mellett épült Fájdalmas Szűzről nevezett kápolnájukat az idő már eltüntette.¹⁴¹ Erre vonatkozólag alig van adatunk.

Pest.

A B. Szűz tiszteletére dedikált pesti kolostor fejlesztésének ügye is állandan foglalkoztatta a rend vezetőségét. Főleg a házhoz tartozó birtokok tényleges megszerzése kötötte le az atyák figyelmét, hogy az itteni rozoga házban lakó néhány atyának — számszerint négyen laktak itt — megélhetését biztosítsák.¹⁴²

Horváth Bernát, az első pesti perjel, Pilismarótot és a márianosztrai jobbágyság szolgáltatásait szerezte meg a rendháznak. Utódai *Huszár István* indítványára a pesti ház birtokait évi 400 forintért adták bérbe. *Karlóczy Lajost* és *Bakay Imrét* hasonló gondosság vezette minden ténykedésében. Ez utóbbi 1701-től 1718-ig volt a pesti település főnöke. Ebben az időszakban sok adományozás történt itt. Többek között Markovics Mátyásné és Mátyás timár a csepeli hegyfoki szőlőjüket, az utóbbi ezenkívül még pesti házrészét is a rendnek adta 1703-ban.¹⁴³

1711. máj. 24-én tette le *Bakay Imre* a pesti kolostor alapkövét, amely Szent Sebestyén ereklyéjét és a czenstochowai Mária-kép rézutánzatát tartalmazta.

Most már megindulhatott az építkezés annál is inkább, mert a kincstártól és magánosoktól sikerült a budaszentlőrinci monostor birtokait is visszaszerezni.¹⁴⁴ Az építkezés elég lassan

¹⁴⁰ Canon. visit. 1798. március 22.

¹⁴¹ Plébániai jegyzőkönyv.

¹⁴² Még a török kiűzetése után I. Lipót visszaadta nekik Alcsútot, Acsát, Kajászószentpéttert és Felcsútpusztát. Alcsút és Acsa birtoklásáért sokat kellett *Schmiedek Frigyes*sel pörösködniük, míg végül 1753-ban a Kir. Tábla előtt sikerült vele megegyezniük. Ekkor ténylegesen birtokba is vették a nevezett birtokokat. V. ö. az i. v. 1693, 1694, 1728 és 1753. évi okmányokat. Továbbá 1794: N. R. A. fasc. 20. és A. Jes. Comar. fasc. 9. n. 8. és Rupp. i. h. Alcsútot utóbb József főherceg vette birtokába, de más családi birtokát adta nekik helyette cserébe.

¹⁴³ A. P. Pest. fasc. 20. n. 2 és 4. OLKO

¹⁴⁴ A. P. tom. V. pag. 519. — *Fehér Pál* tartományfőnök a budaszentlőrinci kolostor és templom helyéért is beadta a rend igényperét 1746 szept. 15-én. Mivel azonban nem tudták birtokjogukat elegendően bizonyítani: a hétszemélyes tábla 1752. szept. 25-én kelt ítéletével pörüket elvesztették. Az ítélet eredeti szövege a Fővárosi Levéltárban van meg. Címe: Pro parte et ad Instantiam Liberae Regiae Metropolitanaeque Civitatis Nostrae Budensis De et Super... ab intus denotati Processus Judiciarij Serie Extradatae Litterae Absolutionales, Sententiales, Testimoniales. — V. ö. Garádi Sándor: A Budaszentlőrincről elnevezett Budamelléki páloskolostor. Tanulmányok Budapest múltjából. III. Különlenyomat

haladt. 1722-ben *Mayr Ágost* perjelsége idején felépült a kolostor déli szárnya, amelyhez még az előző évben Torkos Mátyásné költségén díszes kápolnát építettek. Ugyanekkor alapították itt *Krisztus öt szent sebének konfraternitását*. Majd a Pest városa által fejjánlott kövekből egy nagyobb templom építéséhez fogtak, amely 1742-ben *Barcsalovics Jakab* perjelsége idején készült el.¹⁴⁵ 1748-ban már volt benne istentisztelet. Legalább is erre vall az a tény, hogy Althann Frigyes váci bíboros püspök ekkor szentelte fel az oltár ereklyetartó követ. A templom idővel az ország legjelesebb épületei közé emelkedett. A kolostor északi szárnya 1744-ben készült el.¹⁴⁶ Ez a ház folyton emelkedett tekintélyben. 1741-ben ide helyezték át a háború miatt Máriavölgyből a tartományi levéltárat s Toronyi János perjelsége idején (1746) az időközi tartományi káptalant is itt tartották meg (1746. máj. 1.). Ekkor már minden jel szerint itt volt a tartományfőnök székhelye is. 1764 óta már növendékeiket is ide helyezték tanulmányaik folytatása végett. A kolostor gazdag könyvtára is folyton gyarapodott. A rend eltörlésekor ez volt valamennyi pálos kolostor között a leggazdagabb.

Máriavölgy a fejlődés tetőpontján.

A szatmári békekötés után a *máriavölgyi* kolostor is nagymérvű fejlődés elé nézett s a XVIII. században főleg rendkormányzat szempontjából és kegyhely volta miatt a rend legjelentősebb kolostorává lett.

A XVIII. században is, miként hajdan, igen gyakoriak voltak a fejedelmi látogatások ebben a kolostorban. *III. Károly* több ízben járt Máriavölgyben. Megkoronáztatása évében, 1712. júl. 16-án a pozsonyi országgyűlés megnyitása alkalmával I. Lipót hagyományához híven Esterházy Pál nádor, Keresztély Ágost hercegprímás és több főrend társaságában jelent meg itt s színük előtt magát és birodalmát a B. Szűz pártfogásába ajánlotta.¹⁴⁷

Mária Terézia uralkodásának gondjai közben szintén sokszor tért meg ide, a B. Szűz kegyhelyére. Midőn 1741 október 22-én frankfurti követének, báró Brandaunak jelentését vette a trónja ellen szövetkezett bajor, francia és szász uralkodók ha-

Bpest 1934. Az 1754. évi nemesi összeírás szerint Váchottyán (váci járás) is a pesti pálosok birtoka volt.

¹⁴⁵ A. P. tom. VIII. pag. 91.

¹⁴⁶ Roder A. Egyházi beszéd az egyetemi templom újonnan történt felszentelésekor. 1858. dec. 28. 5. l.

¹⁴⁷ Benger i. m. pag. 449. — Gróf Erdődy Gábor egri és Esterházy Imre zágrábi püspök miséin vett részt.

talmas seregeiről, melyekkel a követ véleménye szerint nagyon nehéz lesz hadainak megmérkőznie, súlyos helyzetének tudatában, bízó lélekkel vonult az ővéi által is sűrűn látogatott máriavölgyi szűznek kegyhelyére. A kolostor jegyzőkönyvei 1741-től kezdve több ilyen látogatásáról, szinte zarándoklásáról emlékeznek meg. Az ez évi szeptember 7-i bejegyzés szerint: „Az 1741. évi magyar országgyűlés idején, mikor minden fel volt zavarva, az ellenség mindenünnen Mária Teréziát, a mi királynőnket úgy támadta, hogy még Bécsbe sem mert visszatérni, hanem mindinkább a menekülésre gondolt, nem tudva azonban, hogy hová meneküljön, hogy biztonságban legyen s az osztrák ház is már végéhez látszott érni: szeptember 7-én még a királynő Ferenc főherceggel nagy bánatában Máriavölgyben jelent meg, áhitatosan misét hallgatott és bensőségesen könyörgött a csodátévő Szűzhöz.” Október 7-én, majd november 4-én ismét itt keresett háborgó lelkének nyugodalmat. November 4-én, Borromei Károly napján a királynő ismét Ferenc és Károly lotharingiai hercegekkel ment Máriavölgybe.¹⁴⁸ Ekkor ismételten is egész veszendőbe menő birodalmát a B. Szűznek ajánlotta. Csapatainak győzelmes előnyomulása után pedig két zsákmányul ejtett ellenséges hadilobogót ajánlott fel a máriavölgyi Szűznek.¹⁴⁹ Majd itt kérte a Boldogságos Szűz segedelmét az ellenséges franciák, spanyolok, bajorok, szászok, poroszok ellen, akik birodalma területére törtek.

A királynő férje, *Lotharingiai Ferenc* is, mielőtt táborba szállt, ide zarándokolt. Nagy vállalkozására ő is ezen az ősi, szent helyen merített bizodalommal indult el. Hadíserencsége tényleg felragyogott. A francia seregeket, még mielőtt egyesülhettek volna, szétverte. Prága városát s egész Csehországot az ellenséges seregek nyomása alól felszabadította. Az Eger várába zárkózott ellenség még hadifoglyait is kényszerült szabadon bocsátani győzelmes előnyomulásának hatása alatt. Midőn a franciák Töttingennél csatát vesztek, egész Bajor- és Németországból kiszorultak. Ezzel Lotharingiai Ferencnek sikerült országa határaitól is elűznie az ellenséget. Az angolok számítása szerint 34.000 francia katona, közöttük 2100 tiszt került ekkor fogságba.¹⁵⁰

Az osztrák örökösödési és hétéves háború lezajlása után

¹⁴⁸ Az 1741. szept. 7-én Máriavölgyben felvett jegyzőkönyv szavai a királynő érkezéséről. Közli Koptik Oddó: Thalleidos liber I. et II. Sopron 1744. és 1784. pag. 66.

¹⁴⁹ „Zwei Kriegs-Standaer überschicket und aufgeopfert, in welchen Kriegsfahnen der fliegende Adler der Sonnen zunahet, mit zugesetzter Sinschrift: Soli non cedo.” Acta Germ. Tern. 3. Közli Koptik Oddó i. m. pag. 73

¹⁵⁰ Koptik Oddó i. m. pag. 75.

Mária Terézia leányai, Marianna és Krisztina főhercegnők kíséretében ismételten is eljárt a kegyhelyre. Ezek a látogatásai azonban már csak a hála jegyében zajlottak le, a rendre nézve pedig megtiszteltetés számba mentek. Ilyen a királynő 1764. és 1766. évi látogatása. Tudomásunk van még arról, hogy *II. József*, a kalapos király is több ízben járt Máriavölgyben s mindig nagy érdeklődéssel figyelte meg ott a vallási élet erőteljes megnyilvánulásait.¹⁵¹ A zarándokok lelkiületét uraló mélységes vallásos élet a kegyhely fényének emelése terén tört magának utat. Az Ég királynőjének lakhelyét, a templomot óhajtották elsősorban a jámbor adományozók adományaikkal ékesíteni.

Az adományozók jórészt a kolostor *templomának diszitése*re óhajtották fordítani adományaikat. Nagyjaink már a XVII. században hoztak a kolostor érdekében áldozatokat. A kolostor épületét is, a felette tovaszárguló viharok miatt, több ízben kellett javíttatni. Erre többnyire főurainknak és főpapjainknak volt gondjuk. A kegyhely hatalmas méretű fejlődése és vallási életének fellendülése *Keresztély Ágost* szász herceg, esztergomi bíboros hercegek buzgólkodásának eredménye. Protektorátusa (1711—1725) a kolostor életében a virágzás korszakát jelenti. Nagyarányú munkásságáért őt tartják a pálosok a kolostor második alapítójának.¹⁵² Először 1711-ben vonult be ünnepélyesen Máriavölgybe mint a rend protektora.¹⁵³ A kegyhely egész életét lekötötte. 1712-ben már ismét itt találjuk. Ekkor gazdagon megajándékozta a kolostort. A Krisztus képét ábrázoló, ékkövekkel kirakott arany pacificalét s az Ágost lengyel királytól (szász hg.) ajándékba kapott 10.000 forint értékű főpapi ornátust, a következő évben a III. Károly koronázásakor kapott nagy aranypénzt, különböző oltárdíszeket, egy ékköves aranyfeszületet (1713)¹⁵⁴ s a nélkülözö szerzeteseknek nagyobb mennyiségű gabonát, 1715-ben hosszas betegségéből való felgyógyulása felett érzett örömeiben pedig 26 aranyat ajándékozott a kegyhelynek.

¹⁵¹ Orosz. F.: Liber Hist. Eccl. Thallensis pag. 59.

¹⁵² 1714-ben hálájuk jeléül a kolostor bejárata fölé — a bíboros érseknek rendjök iránti érdemeit összefoglaló feliratot helyeztek el. Ebben a többek között a következő olvasható: „Tamquam secundo Fundatori et primo nostri Ordinis gratiosissimo Protectori... Benger i. m. pag. 470. Majd a rendalapítás 500 éves fordulóját ünneplő nagykántalan határozata alapján érdemeit összefoglaló iratot terjesztett a szentszékhöz, amely 1715. jún. 27-én Rómában Paulícus bíboros aláírásával ellátott iratban tudomásul vette Keresztély Ágost jótéteményeit.

¹⁵³ XI. Kelemen pápa 1712. okt. 1-én kelt speciális brevéjével erősítette meg Keresztély Ágostot a rend protektorátusában. Előtte *Cosmus de Torres* bíboros volt a rend utolsó protektora 1624-ben. V. ö. Benger i. m. pag. 451. és 470. Gyöngyösi a rend protektoraként említi *Péter bíborost*, az apostoli Szentszék legátusát IV. Miklós rendfőnök idején.

¹⁵⁴ Benger i. m. pag. 462.

Gyakran mondogatta ezidőtájt: „Már nem félek a haláltól, mert itt vagyok a Csodatevőnél, s ha majd kell, szívesen meghalok, látva a Csodatevőt és üdvözülve.¹⁵⁵ A Pálosrend iránti rokonérzését a rend kívánságára a Szentszék több ízben elismerte. Így a rend alapításának 500 éves fordulóján tartott nagykáptalan elnökségével őt, vagy az általa kijelölt helyettest bízta meg a Szentszék.¹⁵⁶

Szeretetét a pálosok iránt mi sem igazolja szebben, mint az a nagy áldozatkészség, amellyel a templomot, a monostor épületeit s kertjét a rendalapítás közeledő 500 éves fordulójára rendbehozatta. *Pozsonyi és bécsi építészeket* hívott e célból Máriavölgybe. Ezek a már dűledező épületet vaspántokkal erősítették meg, a kolostor belsejét padozattal, ablakokkal, ajtókkal látták el. A folyosókon lámpákat helyeztetett el, a kertet magasabb fallal vettette körül, a konvent külső kertjében remete Szent Pálnak kőből faragott, művészi szobrot állíttatott,¹⁵⁷ tornyot építtetett, a folyó felől szárnyépületet emeltetett. Majd évente 600 forintot, gabonát és bort adott a rendház céljaira s a rendház kellő felszereléséről is legalább részben gondoskodott. Sőt esetenként külön segélyekben is részesítette a rendházat. Így 1715-ben is 500 forintot adott a jubilaris nagykáptalan költségeire.¹⁵⁸ 1718-ban, mielőtt Regensburgba helyezte őt a császári parancs, 300 forintot adott egy nagyobb falrepedés kijavítására.¹⁵⁹ De ezüst étkezőkészletet, ebédlőfelszerelést is adott és más hasznos ajándékokkal is gondoskodott kedvelt szerzeteseinek jólétéről. Eleinte a *Martinkovics Jeromos* perjel útján rendbehozott lakosztályban egyedül lakott itt, majd mikor ezekkel a nagy alakítási munkálatokkal elkészültek, egész udvartartásával ide költözött s ezzel a kolostor időnként egyben a magyar hercegprímás székhelyévé is lett.¹⁶⁰

Keresztély Ágost egyébként igaz szerzetesi lélek volt. Különösen alázatosságával tündökölt ez a hercegi családból származó főpap. Mikor a rend protektorátusában a Szentszék megerősítette, csodálkozva kérdezte: „Honnan jut nekem ez a kegy, hogy én, aki még csak nemrég lettem a szent rend fia, már atyaként szerepeljek?¹⁶¹

¹⁵⁵ Benger Miklós i. m. pag. 590.

¹⁵⁶ Cum sicut dilectus filius modernus kezdetű Cardinalis Oliverius által aláírt breve. Róma. 1715. ápr. 13.

¹⁵⁷ A szobor felirata: Cardinalis e Ducibus Saxoniae Archiepiscopus Strigoniensis, semper Cliens huius Sancti. Anno 1714. V. ő. Benger i. m. pag. 469.

¹⁵⁸ Benger i. m. 482.

¹⁵⁹ Benger i. m. pag. 524.

¹⁶⁰ U. o. pag. 443.

¹⁶¹ U. o. pag. 589.

Egy ízben pálos ruhában festették le. Ekkor képe alá ezt a pár markáns szót iratta: „Germanus amator solitudinis.” Egy másik arcképe alatt pedig ezt a jellegzetes mondását olvashatjuk: „O beata solitudo, a sola beatitudo!”¹⁶²

Keresztély Ágost egyébként is minden szabad idejét kedvelt szerzetesei között töltötte el. Gyakran merengett el a mult nagyságán a kolostort környező hatalmas, mintaszerű gyümölcsösben, vagy a kolostor előtt a Pozsony felé elnyúló hatalmas hársfaligetben. Istenes lelkülete gyakran gerjedt áhitatra a Szűz Mária életéből vett művészi kápolnáképek szemlélete közben, vagy mikor a főoltár mögött levő „Mária kútjának” vizébe pillantott.¹⁶³ Együtt ebédelt a szerzetesekkel, sokszor együtt végeztek velök a gazdagon díszített gótstílusú templom kórusán az officiumot, meglátogatta őket cellájukban s hol az egyikkel, hol a másikkal ment napi sétájára. Igaz testvéri szeretetben élt közöttük. A megpróbáltatások nehéz napjaiban, amikor a zárándokok tizezrei lepték el a kegyhelyet, ő is kivette részét a munkából: gyóntatta, áldoztatta az itt egybegyűlteket s szent lelkesedéssel segített a pálos atyáknak nehéz hivatásuk teljesítésében.¹⁶⁴

Itt érte őt a legnagyobb öröm is. Unokaöccse, a lutheránus Móric herceg itt tért át a katolikus hitre (1716).

A kiválóan képzett férfiú munkáját azonban az uralkodó sem nélkülözözhette. Még ez évben III. Károly bizalmából nehéz diplomáciai feladat megoldása végett Regensburgba utazott. Szomorú szívvel mondott búcsút Máriavölgynek, élete boldog emlékekkel telített korszakának. Azonban nem maradt sokáig távol. 1718 húsvétján ismét „szeretett Thalljában” van, hogy itt végezze el húsvéti lelkigyakorlatait. Itt fogadta a látogatására érkezett Móric szász herceget és Ágost lengyel király fiát. Ő maga magyarázta el nagy lelkesedéssel és áhitattal a fejedelmi-rokonoknak és fényes kíséretüknek a kegyhely történetét és jelentőségét. A fejedelmi vendégek résztvettek a szerzetesek szertartásain, zoltároztak, breviáriumoztak, életüket e néhány napra megosztották a szerzetesekével. Az ünnepi misét Keresztély Ágost hercegprímás mondotta ezúttal, hercegi vendégei pedig egész kíséretükkel járultak az Oltáriszentséghez, az egybegyűlt néppel figyelmesen hallgatták meg Fleischer pozsonyi káplán szentbeszédét s résztvettek a szent sirhoz induló körmenetben. Másnap a feltámadás körmenetének fényét is emel-

¹⁶² U. o. pag. 591.

¹⁶³ V. ö. A. P. Thall. f. 4. n. 15. f. 8. n. 6. — f. 9. n. 11. — f. 13. n. 2. — f. 14. n. 17. OLKO.

¹⁶⁴ 1715. évi jubileum alkalmából 4000 embernél többet áldoztatott meg. — Bengér i. m. pag. 496.

ték részvételiükkel. Festői jelenet alakult itt ki. *Haurán Özséb* perjel vezette a körmenetet, s a hercegprímás és a rokon hercegek egész kíséretükkel, égő fáklyákkal haladtak utána.¹⁶⁵

Keresztély Ágost a húsvéti ünnepek után ismét visszatért Regensburgba. Nehéz diplomáciai szolgálatát azonban, amikor csak tehette, mindig megszakította, hogy kedvelt kolostorába látogathasson. Ilyenkor mindig kedveskedett valamivel a kolostor lakóinak. Így 1720-ban is a templom roskatag, régi tornyát ledöntette s újat emeltetett helyébe. Fontosabb egyházi ténykedéseit is itt szeretete elintézni. *Sinzenndorf* grófot, aki később győri püspök lett, itt szentelte apáttá (1722. júl. 30.), unokaöccsét, *Móric* szász herceget pedig alszerpappá (1723). Ez volt egyben utolsó ténykedése Máriavölgyben. 1725-ben Regensburgban halt meg. Holttestét Máriavölgybe, majd 1725. aug. 23-án Pozsonyba vitték s ott is temették el a Szent Márton templomban.¹⁶⁶ Igaz protektor volt. Szívvel-lélekkel szolgálta a rend ügyét. Senkisémet tehetett volna helyében többet. Példáján több főpapunk is felbuzdult. Így a pálos szerzetesből zágrábi püspökké, majd esztergomi hercegprímássá lett *Esterházy Imre* is. Családjában szinte hagyományos volt a máriavölgyi Szűz buzgó tisztelete. Ő a király koronázásakor viselt értékes egyházi ruháit adta a kegyhelynek (1712). A templom csodálatosan szép főoltárának díszítésére remete Szent Pál és remete Szent Antal szobrai készítették el.¹⁶⁷ Mint esztergomi érsek itt vette át Acsády Bonifác veszprémi püspöktől, egykori szerzetestársától nagy ünnepek közepette az érseki palliumot (1728). Midőn pedig ez a kiváló és nagytudású férfiú, aki egyben a filozófiai irodalomnak is szakavatott művelője volt, súlyos betegségéből felgyógyult — saját bevallása szerint angináját a máriavölgyi forrás vize csodával határosan gyógyította meg — ekkor tett fogadalmához híven igen sok alapítványt létesített a rend számára. Bökezűségében nem feledkezett meg a zágrábi, veszprémi, pozsonyi, nagyszombati templomokról, a szerzetesrendek közül a piaristákról, kapucinusokról orsolyitákról stb.¹⁶⁸ Legnagyobb adományait azonban a Pálosrendnek juttatta. A pálosok remetei Mária-templomának 2000 forintos, tiszta aranyból készült, ékköves kelyhet, a sasvári konvent építkezésére többször több ezer forintot; a kegyhelynek hat súlyos ezüst gyertyatartót, keresztet és lámpást, két tömjénezőt, kelyheket, szentségtartót stb.

¹⁶⁵ Orosz Ferenc: *Liber historicus Ecclesiae Thallensis* pag. 23.

¹⁶⁶ A pálos szerzetesek halála felett érzett mélységes fájalmát szépen fejezi ki egy korabeli latin verzeset: „Et gemitum dedit omnis Pauliadum populus, casu concussus acerbo” — V. ö. *Benger* i. m. pag. 587.

¹⁶⁷ Ezek a szobrok ma a csodaforrás kápolnájának a bejáratánál vannak.

¹⁶⁸ *Koptik Oddó* i. m. pag. 275.

adott. A bánfalvai monostor elpusztult templomát felszerelte, az új máriavölgyi oltár számára pedig halából minden ezüstdíszét odaadta. Musár rendfőnök is megemlíti, hogy ő emeltette a művészi szépségekben gazdag új máriaoltárt, a tornyot ércfedéllel látta el s ezeken kívül még 8000 forintot is adott a kolostornak. Majd a csodatevő Szűz szobrának mását állandóan lakosztályában tartotta, hogy maga előtt lássa azt, akinek égi segítsége a halál torkából szabadította ki őt.¹⁶⁹

Országunk főpapjai közül igen sokan ajtatoskodtak itt ebben a században. Így *Esterházy Imre* nyitrai püspökből lett pálos szerzetes, *Nádasdy László* csanádi püspök, aki 100 forintot adott remete Szent Pál oltárára (1717), *Csáky Imre* kalocsai érsek (1718 és 1721), aki itt szentelte apáttá Vineth pozsonyi kanonokot (1722), *Kollonits Zsigmond* Bécs bíboros érseke, *Ordódy Adám* nyitrai püspök (1722), *Csáky Miklós* esztergomi érsek (1758), *Koller Ignác* c. püspök, a veszprémi püspök koadjútora, (1760), *Garampi József* érsek, bécsi apostoli nuncius (1776), *Althann Mihály* Frigyes és *Migazzi Kristóf* (1759 és 1772),¹⁷⁰ Vác bíboros püspökei és a rend protektorai. A sok adományozó közül az adományozás érdekességénél fogva többek nevét említhetjük meg. Így *Guraby Mátyás* győri kanonok 2000 rénesforintot,¹⁷¹ *Erdődy Adám* nyitrai püspök 100 aranyat érő keresztet (1715), *Kuttfey Mihály* nemes úr, aki ide is temetkezett, végrendeletileg nagyobb összeget (1719), *Kopsy Zsófia* (1715), *Aschinger* dévényi polgár özvegye 300 forint értéket kitevő házát és földjeit,¹⁷² *Pálffy Leopoldina* grófnő értékes miseruhát és baldachint (1721), *Koháry István* gróf 1000 forintot (1724), *gróf Pálffy Miklós* nádor felesége értékes ruhákat adott nekik (1724). *Kucsisfeldné* értékes miseruhákat és a szentkereszt kis részét tartalmazó, arannyal bevont, ezüstdől készült ékköves ereklyetartót (1769), *Botkin Éva* pozsonyi asszony értékes esküvői ruháját (1772), *gróf Barkóczy Imréné*, a rend konfrátere baldachinra 300 forintot adott. Többeknek adományozásai tették lehetővé, hogy a templomot több ízben is értékes képekkel díszíthették. *Lippay Antal* gróf vágújhelyi prépost *Kollenics András* vicarius generális kívánságára már 1703-ban művészi képekkel és stukkókkal ékesítette a templom szentélyét, 1724-ben pedig többek adományozása tette lehetővé, hogy a templomot vagy 2000 forint költségén remete Szent Pál életét ábrázoló képekkel ékesíthették.¹⁷³

Itt említhetjük meg, hogy *Krembzer* bécsi ötvös 1757-ben a fő-

¹⁶⁹ Kummer László *Puteus aquarum viventium*, Pressburg, 1734. pag. 275.

¹⁷⁰ 1729—1734-ig volt a rend protektora.

¹⁷¹ Benger i. m. pag. 462.

¹⁷² Benger i. m. pag. 499.

¹⁷³ Benger i. m. pag. 580.

oltár díszítésére nyolc ezüst gyertyatartót készített 2000 forintért. A *Simon* beszercei plébános áldozatkészségéből létesült toronyban elhelyezett harangra *Orosz György* kir. személynök 600 forintot adott. 1663-ban már elkészült a nagyharang, a két kisebbet pedig *Nádasdy Ferenc* gróf ajándékozta nekik. 1722-ben *Rojesics Jakab* perjel az új torony alapkövét tette le, 1724-ben új órát helyeztek el a tornyon. Majd a három régi harangot Esterházy Imre hercegprimás *Cristelli Ernő* pozsonyi harangöntő mesterrel beolvasztatta s az így nyert anyagból négy új harangot öntetett (1729.). Ezeket 1731-ben *Berényi Zsigmond* c. püspök áldotta meg nagy ünnepség közben.

Az orgona javítására *Albrecht Ignác János* kir. tanácsos 150 forintot fizetett ki egy bécsújhelyi orgonakészítőnek (1688.) 1729-ben tizenkét változatú új orgonájuk is elkészült.¹⁷⁴

Ebben a században a csodatevő Mária szobrát is számos értékes adományozás érte. Közülök éppen értékük miatt a következőket említjük meg: *Ghymesy Forgách Pál* esztergomi kanonok családja eredetére vonatkozó feljegyzésekkel ellátott ezüst lemezeket (1725.), *Bogdányi Jakab* Erdődy Imre gróf csejtei birtokának gondnoka ékköves aranyláncot, *Bartakovich Lászlóné*, *Althann* bíboros családjával rokon *Lobkowitz* hercegnő a templom díszítésére drapériaszövetet (1732.), *Jabloniczky Anna*, *Tengler Károly*, *Baloghy Klára* gyémántokkal kirakott aranyláncot (1763.), *Prohászka Joachim* igen értékes, ékkövekkel díszített két aranygyűrűt (1764.), *Nagy Katalin* hat aranyozott ezüstboglárt, *Vidrudin Erzsébet* fehér és vörös ékköves antik násfát, báró *Siskovszky Mária* (1769.), *Hussin Mária* pozsonyi özvegy (1772.), *Zsikovszky Mária*, *Somsich Miklósné*, *Petőcz Mártonné*, *Bretni Ferencné* aranygyűrűket (1773.), *Majthényi-Jabloniczky-né* értékes ékszereket (1775), gróf *Erdődy Orsolya*, a pozsonyi orsolyások apátnője magakészítette értékes ruhákat ajánlott fel a szobor számára (1777).¹⁷⁵

A XVIII. század második felében a *jegygyűrűk felajánlása* is divatba jött. Házastársak ajándékozták ezeket Máriának, hogy életük zavartalan boldogságán örködjön. Amint a feljegyzésekből kitűnik, 1769-ben történt az első jegygyűrűfelajánlás, *Pataki Lipót* és Major *Terézia* egybekelése alkalmával. Ettől kezdve mind sűrűbben fordul elő ez a jelenség.¹⁷⁶ Vége hossza nem lenne azonban a felsorolásnak, ha valamennyi jámbor adakozó nevét fel akarnók említeni. Maga *Grieskirchner* is említi munkájában az 1723. évi máriavölgyi jegyzőkönyv vezetőjére hivatkozva: „Ha

¹⁷⁴ Orosz Ferenc: *Liber historicus Ecclesiae Thallensis*.

¹⁷⁵ V. ö. u. o. pag. 60–64.

¹⁷⁶ Baschlag Ignác és felesége Jozefa, Bakó és felesége stb.

az adományozó grófok, bárók és nemesek neveit akarnám feljegyezni, jelentős időt kellene írással töltenem.”¹⁷⁷

Igazi mozgalmat a kegyhely életébe a rend nagy ünnepségei s az ezeken, valamint a nagy egyházi ünnepeken felvonuló zarándokseregek vitték. Gyakran volt hangos a zarándokok tízezeireitől ez a vidék. Mélységes hitéletük megnyilatkozásai gyakran tették próbára a hivatásukat lelkesedéssel betöltő szerzetesek munkabíráását. Kiváló szónokok beszéltek itt német, magyar és tót nyelven a néphez, hirdették Mária életét és dicsőségét, anyjának, Szent Annának bibliai nagyságát, remete Szent Pál fenségét, Aquinói Tamás bölcsességét, Szent Theodóra vértanúságát, Alamizsnás Szent János emlékét, ápolták ősi pálos hagyomány alapján Krisztus szent vérének és sebeinek, valamint a magyar szenteknek tiszteletét. Micsoda lelki élmény lehetett a zarándokok tömegétől zsibongó völgy, az áhitatos embertömegektől körülvelt templom, a szentségekhez járulók áhitatos éneket zengő tömege, soraikban előkelő urakkal, nemesekkel s a nép egyszerű gyermekeivel! A pálos pasztoráció hatásának nagyszerű képe bontakozott ki nap-nap után a csodatevő Mária ékes szobra előtt. Az itt lefolyt nagy ünnepségek között talán a legnagyobb volt *Szent Theodóra* földi maradványainak ünnepélyes elhelyezése 1717. jún. 27-én, Szent László napján. A szent ereklét és a vonatkozó hitelesítő pápai bullát Frigyes hassiai tartománygróf és boroszlói bíboros püspök ajándékozta még régebben *Aschperger Lipót* pálos szerzetes buzgólkodására a máriavölgyi konventnek. A folytonos háborúskodás elcsendesedése után végre 1717-ben Keresztély Ágost bíboros hercegprimásnak és rendi protektornak, valamint a rendfőnököknek engedelmével a Szentszék által nagy privilégiumokkal megadományozott díszes oltárt emeltek Szent Theodórának s ide tették ki a Sigrayak által alapított Holtak kápolnájában három napi tiszteletadás után a szent földi maradványait. Maga az ezzel járó ünnepség fényes körülmények között zajlott le. Az ünnepélyes menetet gróf *Erdődy Ádám* nyitrai püspök, gróf *Esterházy Imre* pozsonyi és *Okolicsányi János* esztergomi apát és a kanonokok segédletével a távollevő bíboros protektor lakosztályából kiindulva a kolostor folyosóján át a Sigray-féle Holtak kápolnájához vezette. Aranyozott kereveten, értékes ékszerekkel díszített ruhákban feküdt itt Szent Theodóra vértanu teste. A hitelesítő pápai bullának felolvasása után négy plébános és hat szerpap a kerevetet felemelve ünnepélyes körmenetben vitte azt a szentforráshoz. A menet élén az egyházi zászlókat vitték. Ezeket követte a hatalmas embertömeg, majd a szerzetesrendek, a világi papság, a

¹⁷⁷ Grieskirchner Ferdinánd i. m. pag. 86—91. 44. V. ö. Orosz Ferenc, Kummer László és Grieskirchner Ferdinánd i. műveit.

pálos tartományfőnök, a rendfőnök helyettese s teljes díszben maga a rendfőnök. Közvetlen a kerevet előtt vonultak az apátok és a szertartást végző nyitrai püspök fényes papi kíséretével. A kerevetet jobbról és balról 100 fáklyát vivő egyén, 12 pálmát és liliumot vivő hajadon kísérte és mellettük zenekar haladt. Utánuk a mágnások, nemesek és egyéb hívők beláthatatlan tömege himnuszokat és szent énekeket zengedezve vonult. A körmenet a *szentforrást* megkerülve visszatért a Mária-kápolnába s ott a Szent Theodórának dedikált, fényesen kivilágított diszes oltáron a püspök a rendfőnöknek és helyettesének segédletével ereklyetartóba helyezte a szent földi maradványait. Ezután a püspök ünnepélyes nagymisést mondott. Mise után a rend legjobb szónokai ismertették magyar, német és tót nyelven a szent életét, s méltatták érdemeit. A mise alatt 25.000 ember áldozott meg.¹⁷⁸

A búcsújárások ideje főleg szeptember volt. Ilyenkor gyönyörű zenés istentiszteletek keretében emelkedett a vallásos érzésben elmerült zarándoksereg lelkülete az égek felé. Gyakran jöttek ide *regensburgi zenészek*, akiket Lichtenstein herceg küldött a kegyhely fényének emelésére (1694.). *Gróf Csáky Imre* kalocsai érsek is több ízben tartott itt zenés istentiszteletet (1721.). A *stomfai* és *sasvári* híres *zenekarok* is itt szerepeltek a század közepén. A XVIII. század első felében is igen sok pozsonyi, marchecki, stomfai és nagyszombati zarándok tömeges felvonulásáról van tudomásunk. 1727. szeptember 7-én is „mindenünnen igen népes körmenetek érkeztek és mindkét nembeli nép oly nagy számban, amilyenben már jó néhány éve nem volt.”¹⁷⁹ Különösen a század második felében volt itt sok zarándok. Ekkor emelkedett erősen Máriavölgy kegyhely-jellege. Az áldozók száma némely ünnepen tízezer före rúgott. Csak néhány adatot sorolunk fel e mozgalmas élet érzékeltetésére. 1718. szeptember 8-án 8000, 1719. december 8-án 22.000 az áldozók száma. Csupán *Zistersdorfból* érkezett 954 tagból álló zarándoksereg, amely előtt vezetőjük, a cisztercita vikárius emelkedett német beszédben méltatta a kegyhely jelentőségét. Szeptember 13-án *Győrből* vezetett ide nagyobb zarándoksereget Nádasdy László, a pálos szerzetesből lett csanádi püspök és győri nagyprépost. 1728-ban 25 osztrák szűz zarándokláról emlékezik meg a kegyhely évkönyve. E szerint a kegyhely fejlődése évről-évre emelkedett. 1747. szeptember 8-án pld. a sasvári és stomfai zenekarok felváltva működtek

¹⁷⁸ 1717. szept. 10-től okt. 23-ig 42.000 volt az áldozók száma. V. ö. Orosz Ferenc: *Liber hist. eccl. Thall. Bpesti Egyet. Ktár kéziratára* Ab. 179.

¹⁷⁹ V. ö. *Diarium Ven. Conv. Maria Thallensis* tom. II. pag. 40. Ab. 185. Bpesti Egyet. Ktár. kéziratára.

közre a kóruson az istentisztelet fényének emelésén. A pálosokon kívül világi papok és ferencesek is prédikáltak, a vasárnaponként gyóntató húsz pálos atyán kívül két kapucinusnak, két ferencesnek és több világi plébánosnak kellett segédkeznie a nép gyóntatásában. Több ezerre rúgott ezen a napon is a gyónók száma.

A későbbi évtizedekben még jobban nőtt a zarándokok száma Mária ünnepein. A feljegyzések szerint számuk naponta 25—50 ezer közt váltakozott. Naponta átlag 50—60 körmenet érkezett ide. Zeneszó, ájtatos zsolozsmázás és éneklés közben vonultak fel a zarándokok a kegyhelyen. Az emberek az oltárt térdénállva csúszták körül, csókolgatták az oltár körüli padozatot, bűnbánólag verték mellüket, sirtak, fogadalmi tárgyakat helyeztek az oltárra. A máriavölgyi templom tornyának láttára már messziről térdre hullottak. Valósággal égi helynek tartották ezt a kegyhelyet, ahol a szentségekhez járulva bűneiktől tisztultak itt a szentforrás vizéből, megmosták beteg tagjaikat, sebeiket, szemeket stb., s az élő hit felfokozott erejéből sokan gyógyultak is távoztak innen. Csodás gyógyulások egész seregét jegyezték fel a konvent historikusai.¹⁸⁰

Ez a kolostor és templom azonban nemcsak az áhitatnak, hanem a katolikus egyházi művészetnek és tudománynak is gócpontja volt. Innen kerültek ki a rend legkiválóbb tagjai. Itt voltak a nagy- és tartományi káptalanok: a XVII. és XVIII. században itt dobogott a rend szíve, innen vitte szét az ország pálos kolostoraiba az egészséges, a kor bomlasztó hatását fékező, pasztorációs munkásságban és aszkétikus életben megedződött szellem kisugárzásait. Itt álmodta át magát a pálos szerzetes a metafizikai világba, a siralom völgyében tolongó tömeg ihletett, vallásos szemlélődésbe merült kábulatának láttára. Közelebb érezte itt magát az éghez, mint a rend egyéb kolostoraiban. De itt működött a rendi idegzet gócpontja, a *rendfőnök* és az irányítást adó *definitórium*. Innen, mintegy láthatatlan idegszálakon futottak szerte az országba és a külföldi tartományokba a rendi intézkedések a szellemi élet és munka egyöntetűvé tétele végett. A rendi stúdium (*moralis*, később *casuistica*) is itt működött. Neves tanárok vezetésével készültek itt hivatásukra a rend növényedői. Itt folytak le a nagykáptalanok és később a magyar tartományi káptalanok keretében a doktorrá

¹⁸⁰ V. ö. Orosz Ferenc, Kummer László és Griskirchner Ferdinánd i. v. műveit. Kummer Mária kegyelemforrása c. könyvében (a máriavölgyi plébánián van) egyházhatóságilag jóváhagyott 140 csodás eseményről számol be, melyek 1634—1740 között történtek. Egy névtelen pálos feljegyezte az 1744—1764-ig terjedő időközben történt csodás eseményeket. Az ott történt számos csodára vonatkozólag v. ö. a máriavölgyi templom sekrestyéjében őrzött *hálaadó iratokat*.

avatások, teológiai disputációk. Itt működött az *állandó kórus*, itt volt a legnagyobb ellenőrzés, itt volt a legszigorúbb a szerzetesi fegyelem. A máriavölgyi kolostor élete ezekben a századokban komor pompában emelkedett a többiek fölé. A rendi felelősségérzet, aminek fejlesztése, illetőleg emelése ekkor már jó néhány kolostorban szükségessé vált, itt élt a legerősebben. A század végén jelentőségben az ekkor fejlődni kezdő *pesti* pálos kolostor közelíti meg csupán s ha a magyar szellemi élet irányításában s anyagi gyarapodása terén előre is tört s kulturális téren nagyobb jelentőségre is tett szert, a rendi fegyelem s erkölcsi életének szigora által elsőbbségét továbbra is ez tartotta meg.

A sasvári kegyhely.

Igen nagy nehézségekkel kellett a pálosoknak *Sasvárott* is megküzdeniök. Letelepedésük azonban a katolikus hitélet fejlesztése szempontjából igen fontos tényvé emelkedett. Főleg *Demsics* rendfőnök hosszas utánjárása eredményezte a konvent alapítását, illetve a kegyhely átadását a pálosok részére, akiknek már előzőleg is voltak itt birtokaik. Legalább is erre vall I. Lipót király jóváhagyása, amely sasvári birtokaik tekintetében megerősítette *Draskovich gróffal* kötött megéggyezésüket. A nemes gróf ennek értelmében a rend szetpéterfalvai és gyármánosi birtokáért 8000 forintot adott a rendnek megfelelőbb fekvésű birtokok vételére. *Demsics* személyesen kereste fel galánthai *Gróf Esterházy Imre* hercegprimást pozsonyi rezidenciájában¹⁸¹ s a sasvári kegyhely átvétele ügyében annyira meggyőzte, hogy ez csupán azt kötötte ki, hogy a sasvári kápolnát átvétele előtt a pálosok fenntartásának biztosítása végett valamelyes dominiummal egészítsék ki.

1733-ban bízták meg őket királyi beleeggyezés alapján a *Czoborok* a helybéli kápolna gondozásával, amelynek a Fájdalmas Szűzet ábrázoló, a XV. század végén készült szobrát *Bakács Pál* hadvezér leánya, *Angelika* 1564-ben, a férjével való kibékülése után vette hathatós gondozásába, s az általa ekkor emeltetett kápolnában helyezett el. Mikor a hódoltság korabeli török csatározások Sasvár biztonságát veszélyeztették, a féltve őrzött szobrot a vár kápolnájában helyezték el. A török kitakarodása után *gróf Czobor Adámné Erdődy Borbála* grófnő a régi kápolnába vitette ismét a szobrot s búzgó odaadással fáradozott a Mária-kultusz emelésén. 1718-tól kezdve a zarándokok egyre sűrűbb tömegei lepték el a sasvári kápolnát. Végül is Esterházy

¹⁸¹ Acta Paul tom. VII. pag. 14.

Imre hercegprimás az Agnelli Imre György holicsei plébános, Puch Márton esztergomi kanonok és Szentgyörgyi Lipót István szenicei parókiális gondnok által megejtett kánoni vizitáció eredményeképp 1732-ben hivatalosan is megengedte a szobor tiszteletét.¹⁸² *Engedélyező levelében* kiemeli a vizsgálat elrendelését indokoló okokat és ismerteti a vizsgálat lefolyásának módját: „Mivel a folyó év tavaszi és nyári hónapjaiban annyira megnövekedett a Sassin városában emelt kápolnában a Fájdalmas Szűz Mária szobra iránt a hithű nép jámbor tisztelete, hogy Magyarországnak, Ausztriának, Morva- és Csehországnak, valamint a szomszédos tartományoknak részeiről is részben fogadalmak megtartása, részben egészségi, megtérési és különféle más kegyek elérése végett a nép lelkigyakorlatra és körmene-tekre összejött, sőt az a hír is eljutott hozzánk, hogy sokan fogadalmukat teljesítve különféle kegyeket nyertek itt, nem a csodáknak látszata nélkül, azért, hogy ne lássék lelkipásztori tisztségünkben mulasztás elkövetésének, a Tridenti zsinatnak a Szentek segítségül hívását tárgyaló 25-ik ülésén ebbe a fogadalomba és a csodák fajaiba, amelyek állítólag megtörténtek, szükségesnek tartottuk, hogy mélyebben bepillantsunk és ezeket megvizsgáljuk: továbbá meghagytuk, hogy a közben, mialatt ez a vizsgálat szokásosan lefolyik, ugyanezt a szobrot elkülönített helyen helyezték el”. A hercegprimás szigorú vizsgálat lefolytatása után hivatalosan is megengedte a szobor tiszteletét, amelyet november 3-án régi helyére vittek ismét vissza.

Ilyen előzmények után kereste fel Demics rendfőnök utóda, *Rósa Ferenc gróf Seilern Frigyes* helyettes királyi kancellárt, aki zálogjogon bírta Sasvár birtokait, s azzal a kérrrel fordult hozzá, hogy a kápolnát engedje át a pálosoknak. A gróf örömmel teljesítette a tartományfőnök kérését s pecsétes írásban közölte beleegyezését. Egész családjával a rend konfraternitásába lépett¹⁸³ s egyben ama reményének is kifejezést adott, hogy Sasvár örökös ura, gróf *Czobor József* is beleegyezik ebbe az adományozásba. Az éppen Bécsben tartózkodó földesúr hozzájárulását maga a tartományfőnök, *Gerdinics József* kérte. A rend kérésének teljesítése végett a rendfőnök személyesen is felkereste Miskolcon a nemes gróft, ahol ezidő szerint történetesen ő volt a helyőrség parancsnoka. A rendfőnök nagyon megtisztelő látogatása után most már nem tudott ellentállni a kérésnek. Több hónapos húzódozás után végül is jóváhagyta a pálosok kívánságát (március 14.) s egyben a templom, a monostor és a kert számára a telket is kijelöltette.

A hercegprimás megerősítése után *Gerdinics József* rend-

¹⁸² Pozsony 1732. okt. 18. Streszka I. m. pag. 73.

¹⁸³ Máriavölgy 1733. február 9. V. ö. A. P. tom. VII.

főnöki titkár, *Martinkovics Jeromos* szakolcai perjel és *Lethe-nyei Pál*, a nagyszombati teológiai stúdium tanára április 3-án felkérte a sasvári dékánt, hogy a primás rendelkezése szerint iktassa be őket a kegykápolna birtokába. Ez a kérést mindaddig halogatta, amíg maga *Spáczay Pál* érseki vikárius nem figyelmeztette őt újra, a primás parancsának halogatás nélküli teljesítésére. 1733. április 2-án nagy néptömeg előtt történt a pálosok ünnepélyes beiktatása.¹⁸⁴ Első superiorjuk a kitűnő *Tarnek Mihály lett*. A kezdet nehézségeivel küzdő atyák elemi szükségleteinek fedezéséről eleinte maguk a sasvári és környékbeli lakosok gondoskodtak. Alig félévi itt tartózkodás után — jóformán még meg sem melegedhettek helyükön — szeptember 4-én tűzvésznek esett áldozatul lakóházuk. *Seilern Frigyes gróf* hívására ekkor a *várba* költöztek. Innen jártak át a kápolnába az istentisztelet ellátása végett. A sasvári pálos kolostor fejlődése hamarosan megindult. Már 1734-ben pontosan kimérték a kolostorhoz tartozó birtokok határait. Ezeket III. Károly 1735-ben hagyta jóvá.¹⁸⁵ Mivel a régi kápolna kicsinynek bizonyult az idesorogó nagyszámú hívősereg pasztorálására, ezért új kőtoronyú díszes templom építését határozták el, melynek alapkövét már a következő évben a nép nagy lelkesedése közben helyezték el. Az épülő templom és rendház javára nemes vetélkedéssel indult meg az adakozás. Drága ékszerek, cibóriumok, misekelyhek, aranyláncok, szertartáshoz szükséges templomi ruhák stb. kerültek a nemesszívú adakozók (Mednyánszky Julia, Valentincics Farkas, Kléh Mihály) révén a rendház birtokába. Eleinte nehézségek is mutatkoztak a templomépítés körül. Ezek miatt egyideig szünetelt is a munka. *Vépi Márton* pálos ugyanis, aki az építés technikájában nagyon is járatos volt, *Damián építőmester* munkáját nem találta sem elég erősnek, sem az építés törvényeinek megfelelőnek. Csak, mikor Kollonits Zsigmond közbelépésére a nehézségek elsimultak, folyt tovább a munka.¹⁸⁶

1737-től kezdve alig múlt el esztendő, hogy maga *Esterházy Imre* érsek is nagyobb összeget ne juttatott volna a templom építésére. Itt végezte évente lelkigyakorlatait is. Ilyenkor mindig megajándékozta a kolostort. 1737. május 22-én is a templom építésére nagyobb összeget s egy művészi ötvözetű ezüstkeresztet, 1738-ban a Boldogságos Szűz szobra elé ezüstlámpást, 1740-ben ezüst tömjénezőt és navikulát, 1741-ben és 1744-ben nagyobb pénzösszeget adományozott. Három napig tartó ájtatoskodása alatt az istentisztelet fényét is emelte: Be-

¹⁸⁴ A sasvári plébánia 1733. április 2-án kelt bizonyáglevela. Acta Paul. tom. VII.

¹⁸⁵ U. o. pag. 132.

¹⁸⁶ U. o. pag. 132.

rényi Zsigmond pécsi püspök miséjén személyesen segédkezett, a litániákon a Pozsonyból magával hozott zenekar szerepeltetésével emelte az áhítat fényét. Nem csoda, hogy ily magas egyházi személyiségek időnkénti megjelenése a kegyhelyen a hívek ezreit vonzotta ide, s teremtett itt virágzó hitéletet. Csak ebben az évben 133.830 szentáldozás és 5.237 szent mise volt a Mária-kápolnában, a következő évben (pedig ekkor pestis pusztított a Felvidéken) 81.554 volt a zarándokok száma, a miséké pedig 4.893. 1740-ben ez a szám a pestis miatt csökkent ugyan, de még így is 54.931 volt az évi áldozók száma.¹⁸⁷

A sasvári rendház a folytonos fejlődés következtében 1738-ban, amikor új rendházuk állott már, perjelségre emelkedett. Első perjelük *Rósa Ferenc* lett, aki eleddig mint superior vezette a ház ügyeit. Az 1733-ban kitört nagy tűzvéstől öt évig *Seilern János Frigyes gróf, Kollonits Zsigmond* bíboros és *Lotharingiai Ferenc* jóvoltából a vár kényelmesen berendezett hatalmas szobáiban laktak a szerzetesek. 1738-tól kezdve tehát itt laktak, bár új épületük csak 1751-ben, *Orlay Bertalan* moderátorsága idején készült el teljesen. 1754-ben a rendház szerény kertjét bővítette nagy gyümölcsössé Mária Terézia férjének, Lotharingiai Ferencnek az adományozása.¹⁸⁸ Ő a templom oszlopcsarnokával szemben elterülő rétet is átengedte nekik, hogy ezen a főleg nyáron idesereglő hívek használatára árnyas ligetet létesítsenek.¹⁸⁹

A sasvári kegyhelyet *Mária Terézia* is nagyon kedvelte. Először még trónralépése előtt zarándokolt ide férje kíséretében (1740.). A fényes pozsonyi koronázás után 1741. szeptember 2-án ismét Sasvárt találjuk férjével. „De mielőtt a szomszédos várbán a számára készített palotába költözött volna, betért a csodatevő szobor szentélyébe és itt térdre borulva, mélyen vallásos érzéssel ajánlotta fel birodalmát a Szent Szűznek. Miután ezt az ájtatoskodást másnap is elvégezte, ismét visszatért Pozsonyba.”¹⁹⁰ Szeretett kolostorát máskor is meglátogatta. Így 1765-ben férjével, a két Ausperggel és Burghausennel volt a konvent vendége.¹⁹¹ Majd több ízben nyújtott komolyabb segítséget is a kolostornak. Így 1746-ban 1000 forinttal segítette a nélkülöző atyákat. 1751-ben sajátkezűleg készített díszes miseruhát, 1755-ben a Szent János oltár számára a szentnek ezüsből készült szobrát ajándékozta.¹⁹²

A királyi család tagjainak, főpapjainknak, főurainknak nagy

¹⁸⁷ U. o. pag. 204.

¹⁸⁸ Kertjüket 1768-ban kőfallal vették körül.

¹⁸⁹ U. o. pag. 430.

¹⁹⁰ U. o. pag. 213.

¹⁹¹ U. o. pag. 594.

¹⁹² U. o. pag. 433.

áldozatkészsége, amellyel a sasvári atyákat és a kegyhely fejlődését támogatták, nem maradt hatás nélkül. Intő példájuk másokat is anyagi tehetségükhöz mért áldozatosságra készítette.¹⁹³ Így 1737-ben *Pongrácz Apollónia* 200 forintról végrendekezett a sasvári kápolna javára. Burgerné Róth Mária 1000 forintot (1739), Strasser Péter 500 forintot (1740), 1744-ben Palik István pap, *Laskovicsné Trencsényi Mária* és *Mednyánszky Júlia* adakoztak a sasvári templom építkezésére. Ez utóbbi 1600 forintnyi összegén kívül aranyat és ékköveket is adott az épülő templom javára. A rend igaz barátja volt. A nagyszombati háznak is három értékes szőlőt adományozott. A konvent vagyona azonban vétel útján is gyarapodott. 1752-ben *Ferencsevics Éva* 600 forintért három szőlőjét adta el a konventnek, kettőt Felsődióson és egyet „in Promontorio Nesstichiensi”. A sasvári konvent adományozói sorában találjuk 1754-ben *Viszlai Józsefet* és *Pevereli Jeromos* esztergomi kanonokot. Ez utóbbi 600 forinttal járult a konvent szükségleteihez.¹⁹⁴ *Demkovics Ferenc* nagyszombati táblaí ülnök 1754-ben remete Szent Pálnak díszes márványoltárt emeltetett itt. Mottesiczky Imre özvegye *báró Tolvay Judit* az 1752-ben Csáky Miklós gróf esztergomi érseknek kölcsönadott 7000 forintot hagyta a konventre¹⁹⁵ azzal, hogy templomukban márványoltárt emeljenek, a fennmaradó összeget pedig alapítványként kezeljék. *Kozma György*, *Hradeczki András*,¹⁹⁶ *Bányai László* kanonok, *Strasser Péter* (1749), *báró Szörényi József* és felesége *gróf Forgách Marianna*,¹⁹⁷ özvegy *Demkovics Zsuzsánna*¹⁹⁸ misealapítványokat tettek.¹⁹⁹ *Sigray Terézia* és *Zsuzsánna* a Mária-szobor előtt függő olajmécses számára létesítettek alapítványt (1769. szept. 10.). *Gulik Franciska* egy szakolcai réjtét adományozta a konventnek. (1770. ápr. 26.).

Ezek az adományozások tették lehetővé, hogy a templom és rendház fejlődjön és művészi értékben is gyarapodjon. *Órly Bertalan* perjel 1754-ben a templom mennyezetét *Zsámán* híres falfestővel művészi képekkel ékesíttette.²⁰⁰ Az új templom 1762-ben épült fel. *Barkóczy Ferenc* hercegprímás ez év július 14-én szentelte fel, a következő napon pedig *Mária Terézia* kívánságára fényes papi segédlettel vitték át a régi egyszerű

¹⁹³ 1739-ben Burgerné, Róth Erzsébet Mária asszony 1000 forintos misealapítványt tett, (A. P. Sassin. fasc. I. mutató nélkül. 1740. jan. 2-án kelt németnyelvű végrendeletkivonat 9. §-a), V. ö. Elenchus pag. 846.

¹⁹⁴ Streszka i. m. pag. 430.

¹⁹⁵ 1763. okt. 3.

¹⁹⁶ 1740. Streszka i. m. pag. 201.

¹⁹⁷ 1000 forintot adott 1782. júl. 6-án.

¹⁹⁸ 5000 forintot adott 1765-ben.

¹⁹⁹ 1772. Streszka i. m. pag. 715. Az adományozásokra vonatkozólag v. ö. Gindl Gáspár: Elenchus i. h.

²⁰⁰ Streszka i. m. pag. 432.

kápolnából új helyére a fájdalmas Istenanyának szobrát. Streszka Márton, a rend historikusa a következő néhány sorban jellemzi ezt az ünnepélyes eseményt: „Reggel 8 óratájt jelentek meg a császári felségek, valamint a hercegek több pap kíséretében. Itt bizonyos imádságokat és szertartásokat elvégezve, megkezdődött a körmenet. Az Istenanyának magas kerevetre helyezett, tiszteletreméltó szobrát a leviták ornátusába öltöztött hat pap vitte. Előttük a fenséges hercegek haladt, mindkét rendbeli papság kíséretében. A császári és királyi felségek mindketten: I. Ferenc, a felséges császár és Mária Terézia, József és Lipót főhercegekkel együtt kísérték őt. Mindkét nembeli nemesség, továbbá a néptömeg követte őket. A leg szebb rendben vitték így át az új bazilikába a szent szobrát s a főoltáron az e célra készített helyen illendően helyezték el. Ennek megtörténtével a főpap a Magnificatot, azután a Te Deumot intonálta, melyeket a dobos és kürtös zenekar kísérete mellett énekelt a tömeg. Mise után három szónok beszélt a néphez: németül Engelmayer egri kanonok, tótul Majthényi László bajmóci prépost, magyarul Esterházy Pál magyar tartományfőnök. Az áldozók száma 50.000 volt ekkor.”

XIII. Kelemen ez alkalommal teljes búcsút engedélyezett az ünnepségen résztvevő híveknek. A királynő vallásos áhitata és a kegyhely iránt tanúsított meleg érdeklődése jeléül díszes márványoltárt emeltetett s a Máriaszobrot ezüsttel gazdagon hímzett ruhával látta el, a templomnak pedig férje és saját nemzetsége neveit feltüntető, 16 aranyszívvel ékesített lámpát adományozott. Ezt az oltárt 1770-ben átalakították. A szobrot a szentségház fölé, tehát magasabban helyezték el. A szentélyt szép imazsámollyal gazdagították. 1772-ben Tóth László esztergomi kanonok szent Annának emeltetett márványoltárt.²⁰¹ Ocskay Imre és Bacskády Pál költségén 1773-ban öt új oltárt emeltek.²⁰² 1765-ben a hívek fokozottabb lelki szükségleteinek kielégítésére Esterházy Pál tartományfőnök kieszközölte a Szentszéknél a sasvári templom részére az apostoli gyóntatói privilégiumot. Ettől kezdve tehát a sasvári kolostor négy szerzetese mint *apostoli gyóntató* működhetett itt.²⁰³ Majd a következő évben megalapította a *Sodalitas Dolorosae B. Mariae Virginis*.²⁰⁴ A sasvári templom privilégiumainak száma állandóan növekedett. XIII. Kelemen külön pápai búcsúban részesítette a templom látogatóit. Ezeket még az itteni konfraternitás tag-

²⁰¹ U. o. pag. 715.

²⁰² U. o. pag. 729.

²⁰³ Róma 1765. júl 11. Galli bíboros átirata a tartományfőnökhöz. U. o. pag. 594.

²⁰⁴ XIII. Benedek hagyta jóvá. Róma 1766. márc. 1. Petrus Paulus Ciaciarellus.

jaira is kiterjesztette.²⁰⁵ A Boldogságos Szűz mennybemenetele ünnepén pápai áldást osztottak az itt egybegyűlt hívőknek.

Nem lenne azonban teljes a sasvári pálos kegyhely történetének eme rövid vázlata, ha nem említenénk meg azokat az atyákat, akik tudásukkal, buzgalmukkal, igaz hivatásszeretettel és lélekkel telítették a kegyhely külső fejlődését jelző mozzanatok. *Rósa Ferenc* († 1771) és *Orlay Bertalan* jelentőségét már az építő pálosok közt ismertettük. Rajtuk és a kolostor híres szónokain kívül a kedves egyéniségű *Szádeczky Józsefet* († 1756), aki főleg missziós munkát végzett itt és a bűnösöket térítette,²⁰⁶ továbbá *Podhoránszky Özsébet* († 1767), aki két ízben is volt Sasvár perjele s az építkezés körül szerzett érdemeket, emelhetjük ki.²⁰⁷

A nagyváradí pálosok.

A nagyváradí pálosok helyzete is a kezdet kezdetén igen szegényes volt. Nagyváradnak a török járom alól való felszabadítása után a pálosok egykori birtokai (Szentjobb, Csohaj és Sárszeg) a királyi kincstár (1712), majd *Vinkler Mátyás* szepesi kanonok birtokába jutottak. Szent Miklóst *Benkovics Ágost* püspök a váradí egyházmegyébe kebelezte be. Csinálóst a *Balog* nemesek, majd *Bödösközyek* és *Ravaszdíak*, Piskoltót a *Rédeyek* birtokolták.²⁰⁸ A monostor kenderesi és ecsegi birtokainak pedig igen kevés jövedelmük volt.²⁰⁹ A birtokaik visszaszerzése körül támadt nagy nehézségek következtében a rendi tanács már-már el is határozta, hogy a nagy szegénység miatt feloszlatja a rendházat. Ekkor Nagyvárad püspöke, *Okolicsányi János* püspök felismerve azt a nagy lelki hasznót, ami a pálosok működéséből a hívekre háramolhat, a rendház segítségére sietett. 1736. jan. 1-én az egykor a ferencesek tulajdonát képező szerény templomot adta át nekik, melynek orgonáját *ghimesi Forgách Pál gróf*, ércharangját *Barbaczy Ferenc* adományozta.²¹⁰ Megélhetésükről a Kőrös mentén különböző földek adományozásával gondoskodott.

1738-ban a már szépen fejlődő sajóládi konvent atyái *Ecseg* és *Himesd* nevű birtokaikat adták át nekik, hogy intéz-

²⁰⁵ Róma 1767. március 7. Cardinalis Stetonellus, u. o. pag. 635.

²⁰⁶ U. o. pag. 470.

²⁰⁷ A kolostor vagyonát 1787. márc. 17-én a vallásalaphoz csatolták s benne a város elemi iskoláját helyezték el.

²⁰⁸ Váradolaszi házukat Maróczy András püspök vette meg Nyitrai Ferentől 1723-ban 120 forintért. (A. P. Váradí mon. fasc. I. n. I.)

²⁰⁹ V. ö. A. P. Szent Job fasc. I. OLKO.

²¹⁰ Streszka i. m. pag. 133. és A. P. tom. VIII. pag. 25.

ményesen is biztosítsák a nagyvárad új település sikerét.²¹¹ 1740-ig éltek ebben a házban a pálosok. Ekkor helyzetükben örvendetes változás állott be. Ebben az évben ugyanis *Csáky Miklós Antal* Nagyvárad püspöke *Fejér Pál* tartományfőnök kérésére *Váradolaszin* adományozott nekik rendház építésére alkalmas telket. Az adományozó levélben²¹² elmondja, hogy előtte Okolicsányi János a Körös folyó mellett telepítette le őket és a ferencesek templomát adta nekik. Mivel azonban a folyó gyakori kiöntése sok kárt okozott a kolostornak, a tartományfőnök kérésére *Váradolaszira* telepítette őket át. Miután adományozását a pálosokért lelkesedő nagyváradai káptalan is jóváhagyta, s a püspök az építkezés céljaira megfelelő mennyiségű pénzt és követ is juttatott nekik, a munkálatok annyira előrehaladtak, hogy ez év július 26-án az alapkövet is letehették.²¹³ 1745-ben gróf *Csáky Miklós* püspök, *Beöthy Imre* és gróf *Forgách Pál* pozsonyi prépost és várad kanonok hathatós anyagi támogatása mellett rendházuk már tető alá került,²¹⁴ 1748-ban pedig teljesen felépült.²¹⁵

A nagyvárad pálosok nemcsak a pasztorációs munkából vették ki tevékenyen részüket, hanem közülök néhány a rendi tanács engedelmével a nagyvárad püspök (*Csáky Miklós* és *Forgách Pál*) kívánságára a világi papok szemináriumában a kispapok tanításával is foglalkozott. *Patacsics Ádám* nagyvárad püspök is elismeri 1761. szept. 2-án Nagyváradon kelt és a tartományfőnökhöz intézett levelében, hogy tanításukban semmit sem mulasztottak el, „ami a komoly tanulmány megszerzésére és a lelkek üdvének gondozására s növelésére tartozik, sőt abba a szerencsés helyzetbe hozták egyházmegegyemet, hogy közülök többeket a teológiai munkákban valóban járatosnak és eme munka végzésére alkalmasnak is ítélek.” Egy előkészítő teológiai intézet felállítására gondolt ez időtájt a nemes gondolkodású püspök s tervéhez a rend teológiai tanárainak munkáját szerette volna megnyerni.²¹⁶

A nagyvárad ház pálosai közül különösen *Redtl Károly* és *Péchy Demeter* († 1755.) tűntek ki. *Redtl*, aki egyébként jótollú író, s gyakorlott misszionárius is volt és már előbb több éven át tanította a rend nagyszombati és márianosztrai intézetében a teológiát, a nagyvárad kis szemináriumában is több éven át mint

²¹¹ U. o. pag. 166.

²¹² Kelt Nagyváradon 1740. júl. 13-án.

²¹³ U. o. pag. 191.

²¹⁴ U. o. pag. 303.

²¹⁵ U. o. pag. 358.

²¹⁶ *Patacsics Ádám* nagyvárad püspök 1761. szept. 2-án kelt levele a tartományfőnökhöz. *Streszka Márton* i. m. pag. 538–539. *Szluha* is idézi i. v. munkájában.

tanár működött.²¹⁷ A szentéletű *Péchy Döméter* pedig, aki érdemes missziós munkájával már Illyefalván és később Nagyjenőn is kitűnt, valóban mint szüggesztív papi lélek Nagyváradon is igen nagy hatással prédikált a híveknek. Az 1742. évi járvány idején hősi lélekkel járta a betegeket és hallatta köztük Isten vigasztaló szavát. Legendás hírű ember volt. Hívei boldogok voltak, ha láthatták. Isten különös kegyeltjét látták benne, akinek imádságára egy ízben a nagyvárad utcán heverő holttest kellemetlen szaga oszlott el. Nagy tisztelője, *Fábry Jakab* nagyvárad kanonok igaz megilletődéssel mondta róla, amikor haláláról értesült: „Valóban a szent rend és mi is nagy munkást vesztettünk az Úr szőlőjében: az ő életszentségét és buzgalmát a pestis idején tapasztalatból ismertem meg; imádkozok és misézem érte mindennap, nem azért, hogy használjak neki, hanem, hogy ő segítsen rajtam közbejárásával Istennél.”²¹⁸

A pálosok érdemes munkásságát a nagyváradiaiak állandóan figyelemmel kísérték, s amikor csak tehették, anyagi támogatással is igyekeztek munkájuk sikerét biztosítani. Így *Beöthy Imre* 1754-ben újabb 1500 forinttal sietett segítségükre. 1755-ben *Makai Ferenc* kanonok, egy *Staczkó* nevű úr és *Nagy Mihály* juttattak adományokat a rendháznak, majd 1761-ben Nagy Mihály anyagi támogatásával új templomuk is tető alá került. Jótévedőik közül kiemelhetjük még *Beöthy Gábort*, aki 500 forintot hagyott reájuk végrendeletileg és *Boronkay Sándort*, aki nagyobb misealapítványt tett (1722).²¹⁹

Fejlődő kolostorok.

A várad települést követő esztendőben vertek gyökeret újólág a pálosok Diósgyőrött (1737) s kezdett emelkedni a *sátoraljaújhelyi* (1738.) és a *sajóládi* kolostor is. (1737.) Ez utóbbi a század végén a rend leggazdagabb monostorai közé tartozott már. Ezekkel egyidőben emelkedtek a pálos missziós-tevékenység gócpontjai: a *varannói* (1738.), a *töketeresbesi* (1739.), a *késmárki* (1755.), a *tordai* (1755.), a *nezsideri* (1781.) székház, a *máriacsaládi* monostor (1748.) és a *római* székház (1768.).

A *töketeresbesi* kolostor birtoka vétel útján bővült 1739-ben. A *vécsei nemesek* birtokának felét vette meg ekkor a *Csáky* családtól a konvent abból az 1100 rénesforintot kitevő összegből, amelyet kir. táblai döntés ítelt meg nekik egy hosszas birtok-

²¹⁷ U. o. pag. 412.

²¹⁸ U. o. pag. 473.

²¹⁹ U. o. pag. 433, 438, 539.

per befejezéseképen.²²⁰ A *gombaszögi* monostorért és a hozzátartozó birtokért folytatott perben kismartonyi Esterházy Antal gróf javára döntött ugyanis a tábla. Neki ítélte a birtokot, azonban egyben a fenti jelentős összeg kifizetésére is kötelezte. A definitorium döntése alapján a konvent ezzel az összeggel a vécsesi nemeseket elégitette ki s ezzel szabadabbá tette Vécse birtoklását. Az így anyagilag megerősödött kolostor fejlesztése körül *Kardos Lukács* perjel szerzett érdemeket. 1768-ban az egykor tűzvész áldozatául esett épületek pótlására biztonságosabb helyeken építtetett házakat, a kertet fallal vétette körül, az ebédlő közelében hét szobát bútoroztatott be, a templom számára pedig remek orgonát szerzett.²²¹

1755-ben épült fel a *késmárki* pálos templom, Borsay János kanonok és Kajetán szabó feleségének, Franciska Teréznek adományából. A kolostort ért nagyobb adományok közül ki kell emelnünk Borsay János kanonok 1757. évi nagyobb adományát az építendő Szent József oltár javára és *Podhoránszky Mátyásét*, aki háza egész felszerelését végrendeletileg hagyta a rendháza (1758.).

A rendház fejlesztése körül sokat búzgólkodott *Iváncsics Lőrinc* perjel, a nagy térítő és *Csehovics Krizosztom*, a kiváló szónok.²²²

A század végén még mindig emelkedik a rend anyagi helyzete s a világiak érdeklődése is fokozódik még egy ideig. *Tordai* templomukat *Bornemisza* erdélyi kincstáros restauráltatta a kincstár költségén s karbantartására évi harminc forintot utaltatott át a tordai pálosoknak.²²³ *Nezsideren* pedig, az ország másik felében, 1781-ben szentelte fel *Ordódy Károly* rendfőnök a templom új harangját.

De felépült ekkorra már a *máriacsaládi* templom is.²²⁴ A monostor birtokai még 1712-ben Nádasdy László csanádi püspök bőkezűségéből a mádi szőlőhegyen a Nyulaszó nevű értékes szőlővel bővültek.²²⁵ Épületét 1749-ban kezdték a bellegi birtokuk jövedelméből és Balogh Magdolna költségén újjáépíteni, de a munka lassan haladt.²²⁶ Csak 1773-ban lett több szerzetes számára alkalmas lakóhellyé ez az épület, amely néhány év múlva teljesen kialakult. „Földszintjén ebédlő, konyha és több szoba,

²²⁰ U. o. pag. 181.

²²¹ U. o. pag. 652.

²²² U. o. pag. 471, 773 és 489. — V. ö. A. P. Késmárk fasc. 1. n. 11. 13, 14. OLKO.

²²³ 1755. Streszka Márton i. m. pag. 436.

²²⁴ 1781. febr. 9-én szentelte fel a harangokkal együtt Ordódy Károly rendfőnök.

²²⁵ A. P. Család f. 8. n. 2. OLKO.

²²⁶ Streszka i. m. pag. 366.

emeletjén nyolc szépen bútorozott szoba van már ekkor. Kéttornyú templomát szép oszlopcsarnok díszíti, szentélye is művészi értékű szent edényekkel is teljesen fel van szerelve. Gazdasági háza van. Gyékényesen és Garammikolán kőből épült fogadók voltak. Ezek szintén a máriacsaládi házhoz tartoztak.²²⁷

A mocsári székház.

Végezetül a század végén alakult *mocsári* rendházzal óhajtunk megemlékezni, mint olyanról, amely elsősorban is a miszsió ügyét szolgálta.

A mocsári birtok 1505-ben *Homonnai János, Ferenc és Imre* adományozása révén, amelyet Ulászló erősített meg 1506-ban, került az 1384-ben özv. *Homonnai Drugeth Jánosné* és fia *László* által alapított *ungvári* kolostor birtokai közé. A sok vizionárságon átesett birtok az *ungvári* kolostor tartozékbirtoka volt mindaddig, amíg 1564-ben a kolostort a protestánsok le nem rombolták. *Kuzmics Mihály* sátorlajaujhelyi perjel 1765-ben allodiális házat s mellé kápolnát építtetett, amelyet a Pálosrend ősi hagyományos tiszteletének megfelelően *Krisztus* szent testének dedikált. Az élesszemű s jó megfigyelő képességgel rendelkező *Esterházy Pál* magyar tartományfőnök szokásos vizitációs körútján csakhamar észrevette, hogy a már idegenkézen levő egykori *ungvári* kolostoruk helyett fekvésénél fogva ez is kiválóan alkalmas a környékbeli, főleg református lakosság térítésére. Előterjesztésére az 1767. május 8-án Pesten tartott rendi tanácsülés meggyőző előadásának helyt adva, a szokásos jogokkal felruházva *Koncz Gábor* pápai alperjelt tette meg a mocsári székház adminisztrátorává és egyben idehelyezte *Szénásy Farkas* apostoli misszionáriust. Ezek még ez év augusztus 20-án elfoglalták hivatalukat. Kettős feladatukra *Kollarics Pál* tartományi prokurátor hozzájuk intézett levele vet némi világosságot. Ennek értelmében a megye területén fekvő régi, még a mohácsi vész előtt alapított villyei (1400.), eszényi (1357), máramarosi (1363.), beregi (1329.), tiszaberegi (1519.) és a Túrvice mellett fekvő kolostoraik birtokait *Koncz Gábor* adminisztrátor fel is kereste s mindent elkövetett, hogy ezeket a rend számára visszaszerezve, a gondjaira bízott székház szükségleteiről és fenntartásáról gondoskodhasson, hogy ezzel zavartalanul élhessenek szent hivatásuknak, terjeszthessék a *Doctrina Christiana* s térithessék „az elhanyagolt keménynyakúakat.”

Küldetésük célját meggható, s egyben önértzetes szavakkal

²²⁷ Streszka i. m. pag. 731.

ismertette a sátoraljaújhelyi perjel is a beiktató ünnepség alkalmával elhangzott beszédében: „Kövessék régi atyáinknak nyomdokait, állítsák vissza és őrizzék meg a megingatott katolikus hitet.” Koncz és Szénásy hamarosan észrevették, hogy néhány görögszertartású alattvalón kívül az egész birtok szinte hemzseg a református hiten élőkől. Hatalmas feladat, nagy munka prespektívája tárult elébük és helyzetük sem volt kilátástalan. Ifjúi erélyükön, nagy tapasztalataikon kívül több áldozatos katolikus lélek támogatására is számíthattak. A kezdet nehézségein *Barkóczy Imre gróf özvegye Szirmay Zsuzsánna*, Nitzky Ferenc gróf özvegye *Ramocsaházy Krisztina* és leánya *Kállay István özvegye Niczky Magdolna*, továbbá a terebesi, varannói és nagyváradai missziós atyák segítették át a pálosokat. Támogatásukkal lassanként berendezkedtek házukban, megszerezték a szükséges felszerelést, sőt még, amit elsősorban kellett volna említenünk, a legfontosabb teológiai és az istentisztelethez szükséges könyveket is beszerezték. Gróf Niczky Ferenc özvegye még harangot is juttatott nekik.

Még ez év szeptember 20-án az új tartományfőnök, Gindl Gáspár elnöklete alatt *Pesten tartott rendi tanácsülés* az egykori ungvári kolostor birtokai közül a tiszántúliakat csatolta a mocsári székházhoz s ezzel körülhatárolta az adminisztrátor anyagi természetű feladatát is. Koncz ezeket a birtokokat igen rossz helyzetben találta. Kisvárdán néhány évvel előbb emelt házukat teljesen elpusztult, hozzátartozó szántóföldjeiket teljesen kimerült állapotban, idegen kézen találta. *Eszényben* a régi kolostor romjai, s a temető mellett egy kisebb ház állott még. *Kisztén* szintén teljesen elhanyagolt gazdaságot talált. Valósággal emberi erőket meghaladó feladatot kellett a derék Koncz atyának végeznie, hogy egyrészt a mocsári missziós ház birtokainak rendezésével saját fenntartásukról gondoskodhasson, másrészt pedig a katolikus hit teljes erejével diadalmasan szökkenhessen új életbe a protestantizmus okozta százados romok eltakarítása után. Elsősorban is templomukat kellett rendbehozniok. Az 1771. febr. 22-én a templom megtekintésére kiküldött bizottság tagjai: Horváth Imre ungvári kanonok, csicseri Orosz István ungvári kir. táblai ülnök, Nátafalussy Adalbert és Ritzkó Pál, aki a megyét képviselte a bizottságban, egyhangúan elismerik, hogy alapjában annyira elhanyagolt állapotban van a templom, hogy, ha csak meg nem javítják, úgy tovább fenn nem állhat, sőt az emberek sem merészelnék belépni, de ha alapjait és falait újból felépítik, s ha újból befedik cseréppel, egész külseje megmaradhat régi állapotában”.²²⁸

²²⁸ Mocsáron 1771. febr. 28-án hozott határozat.

Az Ung-megye összessége elé terjesztett javaslat azonban csak lassan hozta meg a kellő eredményt. Közben a protestáns papok minden figyelmeztetés ellenére a székházhoz tartozó birtokon tovább működtek. Az erélyes Koncz atya e miatt felterjesztéssel élt a Helytartó Tanácshoz (1771. márc. 17.). A pálosok buzgó s egyben tapintatos működése által lassanként gyökeret vert a rend ezen a területen. A lakosság nagyon megszerette őket. Most már az időközben ide helyezett *Molnár Elekkel* és *Kiss Antallal* együtt négyen működtek itt. De anyagi ügyeiket is jól intézte Koncz atya. Kevésbé kezelhető birtokaikat, így a kisvárdait is hozzáértő embereknek adták bérbe, szőlőskői szőlőjüket azonban, mely nagyon jól termett, továbbra is maguk kezelték.

Midőn XIV. Kelemen a jezsuitarendet eltörölte (1773.), Ung-megye együttes ülése tüstént felírt a királyi felséghez és a Helytartó Tanácshoz (Ungvár 1774. márc. 28.) s kérte, hogy az ungvári iskolákban a jezsuiták helyett a pálosok taníthassanak. A felíratban kiemeli Mária Teréziának állandó érdeklődését a tanügy iránt. Dicsérlik a jezsuiták tevékenységét: „akik a közállapotra és hadügyre vonatkozó anyagot is a külföldi egyetemeken és a mi örökös királyságunkban is tárgyalják és előadják: de a rend egyetemeinek és iskoláinak eltörlésével királyi kegyét ne vonja meg az iskoláktól, sőt az ugyanezen rend által előadott tanulmányok” folytatólagos vezetését bízta Ungvárt a magyar pálosokra. Kérvényüket eljuttatták még gróf *Fekete György* kurialis bíróhoz, gróf *Esterházy Ferenc* kancellárhoz és gróf *Esterházy Károly* egeri püspökhöz is. A megye felterjesztése sikerrel járt. A tartományi tanács szeptember 26-án *Tóth Sándort* Mocsárra helyezte s innen Molnár Eleket és Kiss Antalt az ungvári gimnáziumhoz tanárokkul küldte ki. Ezek voltak tehát Ungvárt az első pálos tanárok. Tulajdonképpen a mocsári rendházhoz tartoztak. Ide tértek meg fárasztó munkájuk közepette évente egyszer kötelező, tíznapos lelkigyakorlataik végzésére.

1776-ban súlyos csapás érte a mocsári missziós házat. A derék Szénássy *Farkas* misszionárius atya, aki időközben Barkóczy János gróf meghívására Kassán fejtett ki buzgó tevékenységet, meghalt (május 7-én.). A domonkosok kriptájában temették el.

Szénássy jellemét és apostoli buzgalmát senki sem jellemezhetette jobban, mint felettese, Koncz Gábor. „Ez az atya telve volt apostoli buzgalommal, a test vágyait kiölte magából, szenvedélytelen, az eretnekek kalapácsa, a helvéthitűek legnagyobb támadója, az apostoli missziókban igen serény, a prédikálásban és a kisdetek oktatásában fáradhatatlan, szerelmese a szegénységnek, a tisztaság követője, az engedelmesség fia, aki nemcsak beszédével, de példájával, alázatosságával és szer-

zetesi szerénységével tűnt ki, a restség gyűlölője, cellájának igen hűséges őre, a magány kedvelője, a szerzetesi erényekben amelyekkel illő, hogy a szerzetes ékes legyen, kiművelt, igen türelmes s a szegények és betegek iránt szeretetteljes volt...²²⁹

A pálos szerzetes és misszionárius igaz dicsérete ez! Az Egyház igazságáért és a lelkek üdvéért folyó harcokban eltöltött élet méltó jutalma a felettes mélységes, szívből fakadó dicsérete a holt rendtárs felett! Megindító búcsú ez az új élet küszöbére lépő jó baráttól és munkatárstól.

Alig egy hónappal később *Koncz Gábor* is visszaadta lelkét Teremtőjének (júl. 17.). Szénásy halála felett érzett fájdalom csak siettette az amúgy is betegeskedő szerzetes halálát. *Nozdrowiczky György* plébános engedelmével a dobóruszkai templom kriptájában helyezték örök nyugalomra a tiszteletreméltó férfiúnak, az igazi szerzetes mintaképének tetemét. Az atyák elhunytja után egyideig *Tóth Sándor*, majd Antal Pál tartományfőnök intézkedésére idehelyezett sajóládi alperjel, *Rozgonyi Tamás* és *Gyurkovics László*, akit Tüskevárról helyeztett ide a rendi tanács, folytatták buzgón a rájuk bízott lelkek vezetését, majd október 5-én *Ribarics Demeter*, az új mocsári adminisztrátor vette át a nehéz, felelősségteljes munkát.

Ez utóbbinak legfőbb gondja az időközben elhanyagolt birtokok rendbehozatala volt, amiben Tóth Sándor is nagyban segített. Munkájához a tavarnai grófnőnek, a rendház patrónusának a segítségét is kérte. A kisvárdai, eszéni birtokokat rendbehozatta, a szőlőskei szőlőben pincét építtetett. Többször járt Ungvárt a főispánnál, Sajóládon a monostorban és Leleszen a konventnél, ahol több pörös ügyet intézett el. Az Eszény mellett elterülő benkei erdőt (Gyepesmezeje) a Lónyayak egyik alkalmazottjának adta bérbe (1776.). A patrochai birtokért pedig, amelyet még Milith Zsigmond adományozott a rendnek (1673.), a Patacsicsokkal pereskedett.

A tevékeny Ribaricsot rendje a tövisi székházba, társát Gyurkovics Lászlót pedig Sajóládra helyezte (okt. 17.).

Az új adminisztrátor, Kádas Elek Diósgyőrből érkezett. Egy és fél évi működése után, amely alatt több adományozás érte a székházat,²³⁰ s egyben nagyobb kár is,²³¹ Varannóba helyezték. Utóda *Damián Fülöp* 1782. okt. 14-ig vezette a házat, amikor is öregségére való tekintettel Máriacsaládra ment pü-

²²⁹ Streszka i. m. pag. 15.

²³⁰ Sandrovics Anna, Ruskóczy András özvegye gerenyi szőlőjét és 300 forintot adott.

²³¹ Kisvárdai házuk leégett s vele a falu 18 háza.

henni. Ekkor ismét *Kádas Elek* lett a székház adminisztrátora. Ő vitte a ház ügyeit a rend eltörléséig.²³²

Pálosok az Örökvárosban.

A magyar tartományhoz tartozó római konvent XVIII. századi fejlődéséről kell még megemlékeznünk, hogy a pálosok építőtevékenységéről alkotott képünk teljes legyen.

Még a század elején (1718.) sikerült rendezni a magyar tartomány javára a római rendház sokat vitatott hovatartozandóságának kérdését. Kimondták, hogy ez a rendház ne a horvát, hanem a magyar tartomány joghatósága alá tartozzék s a magyar tartományfőnök kormányozza. A rendfőnök tehát úgy rendelkezhetik vele, mint a magyar tartományhoz tartozó bármely más rendházzal. Ez a döntés egy sokat hánytorgatott és még a horvátok nemzetiségi viszályával összefüggő nagy harcnak végére tett pontot.²³³

1736-ban *Antonius Xaverius* bíboros a gondjaikra bízott Coelio hegyi S. Stephano Rotondo templomnak értékes festményt adományozott s Szent Félixnek és remete Szent Pálnak új oltárt emeltetett. A régi oltárban talált remete Szent Pál-erkélyét (*Dextera mexilla*) a jún. 8-án tartott oltárszentelés alkalmával az új oltárban helyezte el. Ugyanezen munkálatok alkalmával egy ismeretlen pálos fráternek romlatlan földi maradványaira, s *Primus* és *Felicianus* tetemére bukkantak. Ez utóbbiak hamvait tizenöt bíboros, sok püspök és prelátus jelenlétében helyezték el a tiszteletükre emelt új oltárban.

A konvent anyagi gyarapodását nagyban előmozdította *Radulovics Bojta János* konstantinápolyi apostoli misszionárius. Ez élete végén a római rendházba lépett s aránylag nagy vagyonát hagyta halála után a rendházra (1744. Róma.). *Vayay Jeromos* (1768.) perjel is hathatósan fejlesztette a római székházat. Ő a Marmorella vidékén szőlőt és olajfakertet szerzett rendházának. Ezzel jelentősen gyarapította a rend római vagyonát s könnyített szerzetesársai megélhetésén is.²³⁴ Utóda a perjelségben a könyvtártermet és a rendház bejáratát bővítette, majd *Politi Bernát* római polgár házát 2.600 scudo tartozás fe-

²³² V. ö. Liber memorabilium v. residentiae Mocsariensis Ssmi corporis Christi... O, S, P, P, scribi coepta tempore primi Administratoris R, Patris *Gabrielis* Koncz a 20-ma Aug. Ingressus sui Anno 1767. Egyet. Ktár kéziratára, Ab. 188.

²³³ Az 1718. jún. 5-én Máriavölgyben tartott capitulum generale intermedium határozata. Közli Bengér i. m. pag. 524.

²³⁴ Streszka i. m. pag. 652.

jében a rend számára foglaltatta le, rendbehozatta és bérbeadta.²³⁵

Ilyen anyagi gyarapodás után 1773-ban a konvent új temploma is felépült. *Rajtarits Elek* buzgalmát dicséri ez az egyébként kicsiny — csupán négy oltár van benne —, de művészi részarányossága által rendkívül szép és ízléses elgondolású templom.²³⁶

A templomot 1775-ben szentelték fel. *Josephus Maria Contensinus* athéni érsek végezte a szertartást s a már kész remete Szent Pál és Szent István oltárokat is megáldotta (Jan. 12-én.). A másik két oltárt a rend bíboros protektora, Miggazi Kristóf április 9-én szentelte fel.

II. József eltörölő rendelete a magyar pálosok római rendházát nem érintette s így kérdésessé vált ennek a rendháznak a sorsa. VI. *Pius* pápának erre vonatkozólag az volt a kívánsága, hogy a lengyel pálosok vegyék át. Iratott is Antici ögróf, római lengyel követtel ez ügyben Szaniszló Agost utolsó lengyel királynak.²³⁷ A király a lengyel hercegprímás útján közölte is a pálosokkal a pápa óhaját. A lengyel definitorium foglalkozott is a kérdéssel, a döntést illetőleg azonban haladékot kért, mert nélkülözte a ház anyagi viszonyaira vonatkozó adatokat.

A házban két laikus testvér társaságában visszamaradt egyetlen magyar pálos atyának, Dobos Istvánnak felvilágosítása nem látszott eléggé megbízhatónak. E szerint 7700 scudo adósság terhelte a házat. A házhoz tartozó, kb. 3 kilométernyire eső szőlőből eredő csekély jövedelem szerint alig volt elég három ember szegényes ellátására.²³⁸ A látszólag szintén az ő adataira támaszkodó Antici a királyhoz írt levelében hasonlóan kedvezőtlen információt adott. Ezek után a lengyel pálosok nem bízva a római ház vezetőjének, *Dobos István* atyának megbízhatóságában, akiről azt is megtudták, hogy maga szeretett volna uralkodni a római házban, *Jeszynski Márton* lengyel definitort küldtek Rómába. Ez hosszabb ideig tanult Rómában és ismerte jól a viszonyokat is. Míg ezek a puhatolódzások folytak, 1795-ben *Kowalski Julián* és *Klossowicz Damján* lengyel atyákat is Rómába küldtek az olasz nyelv elsajátítása s egyben a római székház ügyeinek a kivizsgálása végett.²³⁹ A két atya azonban már 1796-

²³⁵ 1773. u. o. pag. 233.

²³⁶ U. o. pag. 731—733.

²³⁷ Antici levele Gigliotti kir. secretariushoz Róma, 1787. szeptember—
Acta P. P. Polon. tom. XII, pag. 439. Kézirat a czenstochowai archivumban.

²³⁸ A. P. Prov. Polon. tom. XII, pag. 178—179. és 444.

²³⁹ A. P. Prov. Polon. tom. XIII. — Annalium ordinis S. P. I. eremitae volumen quartum 1783—1807, opera P. Bonaventurae Merezs... congestum, pag. 256. 1185 old. terjed. latin kézirat a czenstochowai archivumban.

ban, a napoleoni háború hírére dolgavégezetlen kénytelen volt hazájába visszatérni. *Esterházy Pál* pécsi püspök, volt rendfőnök is felvilágosította egykori titkára, *Gyuris Kajetán* útján a római házra vonatkozólag a lengyel tartományfőnököket. Egyben tudtukra adta, hogy ha VI. Pius határozott kívánságára a rendházat adósságaival együtt nem veszi át, az esetben a Szentszék ezt valamely női szerzetnek óhajtja juttatni. A tartományfőnök erre a rendi tanáccsal együtt az átvétel mellett döntött, azonban már későn. Közben ugyanis 1798. február 9-én *I. Napoleon* hadai elfoglalták Rómát s a nagy élelemhiány miatt kiadták a parancsot, hogy három napon belül minden idegen származású pap, a többiek pedig 10 napon belül hagyják el a pápai állam területét. Dobos István is kénytelen volt az egyik laikus testvér kíséretében a székházat elhagyni. Ez minden birtokával az éppen akkor kikiáltott Római Köztársaság tulajdonába ment át. Az új állam, miként a legtöbb kolostort, ezt is eladta s árát a franciák által kivetett hadisarcra fizette be. A franciák távozása után, a rend helyreálltával Dobos atya hamarosan ismét megjelent Rómában, majd mikor látta, hogy a székház birtokába már nem juthat, mert az közben katonai lak-tanya lett, szekularizált s a haláláig folyósított pápai nyugdíjából élt. VI. Pius pedig dekrétumot adott ki, mellyel a pálosok egykori székházát minden jövedelmével a Conservatorium Sacratissimae Trinitatis leányárvaházának adta.²⁴⁰

A pálosok új római székházukat (Via della Careta O. S. C. Catharinae de la Rotta) csak 1934-ben szerezték. *P. Jendrzewski Alfonz*, jelenleg Czenstochován élő bátor, hazafias érzésű, a magyar-lengyel barátságot buzgón ápoló atya, utánjárásának az eredménye, hogy az egykor Rómában oly nagy szerepet játszó Pálosrend ismét megvethette lábát az Örökvárosban.²⁴¹ Szent István évében, 1938-ban a római pálosok újabb örömdetes fejlődéséről számolhatunk be. Az előbbi eléggé szűk és lakásra kevésbé alkalmas szerény kolostorból elköltözve jóval kényelmesebb és nagyobb kolostorhoz jutott a rend a Via di S. Maria dei Calderarin.

²⁴⁰ Encyklopedja Koscielna 415—416. old. — Acta Provinciae Polonicae annus 1787, tom. XII, pag. 256.

²⁴¹ Ludvig Frans lengyel redemptorista tanár s történetíró szóbeli közlése a szerény, de rendje ügyeiért igen tevékeny szerzetesről.

II.

A rendi élet fejlődésének irányvonala a XVIII. században.

A rend érdekét szolgáló törekvések Krisztolovecz kormányja idején.

A kolostorok nagyarányú gyarapodásának a képe csak akkor válik teljessé, ha ismerjük, legalább is főbb vonásaiban, azokat a fontosabb *pöröket* is, melyeket a rend akár a vitás kérdések elintézése, akár birtokainak visszaszerzése és rendezése, akár tekintélyének megóvása végett különböző hatóságok előtt folytatott. A horvátok kiválása után ugyanis igen sok *vitás kérdés* megoldása volt még hátra; ezek rendezése körül gyakran érte hátrány a magyar tartományt. A baj főoka onnan eredt, hogy nemcsak a rend főnökei, hanem a római prokurátorok is a század első évtizedeiben az eddigi küzdelmekből győzedelmesen kikerülő horvát atyák pártján voltak s így a magyar tartománynak lényeges érdekeit is elhanyagolták. Így az osztrák *Meislseder Ferdinánd* mint procurator generalis az elválás kérdésében, majd később a csáktornyai ház hovatartozandóságának az ügyében is állandóan a horvátokat támogatta a Szentszék előtt. A magyarok ezért már 1702-ben mással akarták ügyeiket képviseltetni. A magyar Esterházy Imre és Barilovics Lajos rendfőnöksége idején reménykedtek ugyan egy ideig kívánságaik teljesítésében s így az ő kormányuk idején a magyar tartomány feszült hangulata enyhült is egy kissé. Sőt, midőn Esterházy a magyar pálostartomány érdekében egy ízben Bécsbe utazott, a magyar tartomány tetszését is sikerült megnyernie.

Barilovics 1712-ben meghalt. Rendfőnöksége hátralevő idejében az erőszakos horvát Krisztolovecz János vezette a rend ügyeit, mint vicarius generalis. Krisztolovecz 1658-ban Varasdon született s korán árvaságra jutott. 1676-ban Remetén lépett a

rendbe, ahol egy év múltán Benkovics Ágoston rendfőnök kezeibe tette le a fogadalmat.

Lepoglaván a filozófiai, a bécsi egyetemen a teológiai tudományokat sajátította el. Tanulmányai végeztével Lepoglaván kilenc éven át tanárkodott, majd több évig Kőrösön volt perjel. Hamarosan megszerezte a rendi filozófiai és teológiai doktorátust s egyben kiváló hitszónokká képezte ki magát. Kőrösi perjel korában érte az a kitüntetés, hogy rendje három ízben is Rómába küldte a horvát tartomány kiválásával kapcsolatos tárgyalásokra. Mint procurator generalis különösen a horvát rendtartomány ügyében fáradozott sokat. A rendi ügyekben való nagy jártassága miatt hamarosan definitor, idősebb korában hosszas harcok után a rendfőnök helyettese, majd rendfőnök lett. Azzal, hogy rövid ideig Keresztély Ágost hercegprimás teljes bizalmát élvezte, a politikai élet terén és más szerzetesrendek körében is nagy befolyásra tett szert. Midőn III. Károly és Achmed szultán közt 1716-ban kitört a háború, XI. Ince pápa a Savoyai Jenő vezérlete alatt szépen haladó felszabadító háború sikeresebbé tételére elrendelte, hogy a háború viselésétől kimerült császári kincstárba három éven át a világi és szerzetes-papság is jövedelméből egyaránt *tizedet* fizessen. A hercegprimás *Nagyszombatba* hívta össze a fontos ügyben a klérust. S míg a világi papság ülésén a hercegprimás, a szerzetesekén Krisztolovecz elnökölt. Nagyhatású beszédére a papság egyhangúan hozzájárult a tized megadásához. A király ez alkalommal — érdemeiért és kiváló tulajdonságaiért — királyi tanácsossá nevezte őt ki.¹ Élénk és nagyméretű rendkormányzati tevékenysége nem gátolta őt nagyobb *irodalmi munkásság* kifejtésében sem. Megírta remete Szent Pál életét olaszul, Szűz Mária és Magdolna életét horvátul és panegyrizáló hangon az osztrák császári ház történetét. Ezeket a munkáit ki is adta. Mint a horvát-osztrák tartomány feje, majd mint az egész rend vicarius gubernansa, igen sok üdvös, különösen a szerzetesek lelki életét emelő intézkedést léptetett életbe. XI. Kelemen 1714. május 12-én kiadott apostoli brevéjével kinevezte őt „rendfőnökké az elkövetkező legközelebbi rendfőnököt választó nagykáptalanig”, „cum omnibus et singulis privilegiis, praerogativis, prae-eminentiis, autoritate, facultatibus, gratiis et indultis, honoribus et oneribus solitis et consuetis, autoritate Apostolica constituit”.² Ezzel a Szentszék a rend protektorának, Keresztély Ágost hercegprimásnak és a rendtartományoknak kérésére a törvényes rendfőnöki címet megadta. Most már az országgyűlésen, mint rendfőnk a rendet jogait megillető módon képviselhetette, s

¹ Benger i. m. pag. 413.

² Benger i. m. pag. 468.

fontos rendi ügyekben tényleg több ízben sikert is ért el. Kormányára idején több régi rendi törekvés ért célt. Kitartó munkabíráásával minden erejét egyesítve a horvát tartomány gyarapításán kívül az egész rend fényének emelésére törekedett. Miként már említettük, sokat fáradozott a rend patrónusának, remete Szent Pál ünnepének az egész egyházban duplex ritusra való emelése érdekében. Ezzel is emelni akarta rendje fényét. Az 1718. évi máriavölgyi időközi nagykáptalanon a tartományok kiküldötteinek ezirányú óhajával a rend római prokurátor generálisát, *Kozbialovicz Krizosztomot* bízta meg, elküldve neki III. Károly és II. Ágost lengyel király és Keresztély Ágost hercegprimás ezirányú pártoló leveleit is, hogy ezeket is nyújtsa be a fontos rendi kérés támogatására a Szentszéknél. Ő maga *Albano Hannibal* bíborosnak írt ajánló levelet. Kívánsága: „festum eius sub duplici ritu per universam Romano-Catholicam Ecclesiam celebrari”, Rómában kedvező fogadtatásra talált. A Szentszék 1722-ben az egész rend nagy öröme és lelki vigasztára a kérést teljesítette. „Concessit, ut officium Sancti Pauli primi Eremitae, quod hactenus sub ritu semiduplici in ecclesia universalis celebratum fuit, imposterum singulis annis die 15 Januarii ipsius festo ab omnibus Christi fidelibus, tam saecularibus, quam Regularibus utriusque sexus, qui ad horas Canonicas tenentur sub ritu duplici minori recitari possit et valeat.”³

Másik hasonló törekvése a már megjavított rendi *Konstitúciók javítás céljából való áttekintése* és újból való kinyomtatása volt, hogy ezzel is megközelítse az ősi rendi szigort s a rendi életet egyöntetűbbé tegye. Az 1724. évi időközi nagykáptalanon a Konstitúciókat felolvasták, pontról-pontra megvitaták s miután elhatározták harmadszori kinyomtatásukat, elküldték Rómába, a Sacra Congregatiohoz.⁴ Ez a törekvés is sikerrel járt. Albano bíboros referátumára a Congregatio de Propaganda Fide dekrétumot adott ki,⁵ amely szerint a Szentszék megengedi, hogy a VIII. Orbán pápa által 1643-ban jóváhagyott s 1644-ben Rómában és 1646-ban Bécsben kinyomott konstitúciókat harmadszor is kiadják, egyben megengedi, hogy a nehezebb fogalmazást a lényegét nem érintő világosabb s könnyebben érthető szavakkal felcserélhessék és a helyesírási és sajtóhibákat kijavíthassák.⁶ Krisztolovecz mint tudós ember és mint a történelemben járatos férfiú nemcsak írogatott rendtörténeti vonatkozású munkákat, hanem féltékenyen őrködött is a rend történetére vo-

³ Róma 1722. júl. 11-én kelt breve. Benger i. m. pag. 563.

⁴ Benger i. m. pag. 577.

⁵ Joannes Scripantes bíboros aláírásával ellátott 1725. március 12-én kelt dekrétum.

⁶ Benger i. m. pag. 584.

natkozó fontos írások felett. A Rákóczi-felkelés idején nemcsak a máriavölgyi templom értékeit, hanem a monostorban őrzött s a háborús időkben már amúgy is nagyrészt tönkrement *rendi könyvtár* anyagát Stomfa várába szállíttatta s megőrizte mindaddig, amíg a háború elmúltával ismét visszaszállíthatta ezt az értékes anyagot eredeti helyére. Az 1721. évi máriavölgyi nagykáptalanon hozott ilyen természetű rendi határozatokat is élénken helyeselte. E szerint legyen minden rendtartománynak egy történése; ez a fontosabb rendi eseményeket jegyezze fel s a háromévenként tartandó nagykáptalanra tartománya discretusai által küldje be.⁷ Az elnöklete alatt álló nagykáptalanok és rendi tanácsulések az ő szorgalmazására igen életrevaló s fontos határozatokat hoztak. Így 1721-ben kimondták, hogy *a rendfőnök állandó székhelye Máriavölgyben legyen.*⁸ Az egyes tartományoknak kötelezettségeit a rendfőnök és a római procurator generalis ellátását illető hozzájárulását pontosan meghatározták. Ezekkel is több évi viszálykodásnak vetettek véget.

Igen megható az a buzgalom is, amellyel rendje alapításának 500 éves fordulóját (1715) készítette elő. Nagy búcsúkat eszközölt ki ez alkalomra a Szentszéktől és mindent elkövetett az ünnepség fényének emelésére.⁹ Jó hírére vall, hogy a Keglevich családnál elhelyezett 400 forintot a beteg pálosok gyógyszerrel való ellátására létesítendő *gyógyszertár* céljára hagyta. (1715).¹⁰

Kedves törekvése volt a *portugál pálosok reünioja* is. Ez a gondolat egész életén keresztül kísértette. Azért szerette volna ezt a célt elérni, hogy az alapítás 500 éves fordulóján az egész rend egységben ünnepelhessen. Már 1714-ben, még mint vicarius gubernans levélben fordult a portugál rector generalis-hoz. A kérdésre vonatkozó anyagot teljes egészében, szakszerűen kifejtve közölte vele. Bizonyítgatta erős érveléssel, hogy a portugálok különválásának nincs semmi értelme. Felszólította őt, hogy csatlakozzon kolostoraival együtt a rend egyeteméhez. Törekvését kifejező levelei nem maradtak visszhang nélkül. A tiszteletreméltó *Antonius a divo Josepho* rector generalis igen komolyan és terjedelmesen válaszolt neki. Leveléből kitűnik, hogy a portugál nagykáptalan örömmel vett tudomást a magyar rend reüníós törekvéséről, sőt Krisztolovecz levele alapján tárgyalta is a

⁷ Benger i. m. pag. 556.

⁸ A Prop. Fide Tanara bíboros által aláírt s Rómában kelt 1721. dec. 15-iki határozata ezt meg is erősítette. V. ö. Benger i. m. pag. 555.

⁹ Benger i. m. pag. 480. A patacsi kolostor alapítása 1225-ben s nem 1215-ben történt.

¹⁰ Benger i. m. pag. 488.

kérdést.¹¹ A tárgyalás eredményét a következőkben közli: „Mindkettőnk rendje Szent Pálról van elnevezve s mindkettőnek ágostoni regulája van. A rend eredete a magányban szétszórt remetek összegyűjtésére vezethető vissza. A jelen feladat pedig a föld kerekességén szétszórt pálos tartományoknak egy misztikus testbe való tömörítése. Egész Európában a kereszténység békéje, az osztrák és portugál uralkodóház közti jóviszony, a magyar rendfőnök igen nagy jóindulata és más hasonló körülmények a legjobb alkalmul szolgálnak a jelenben, hogy a VI. Sándor pápa apostoli levelében kifejezett kívánság az atyáktól kívánt eredménnyel járjon: ennek az eléréséhez egyedül a mi beleegyezésünket kéri és várja. A magyar rendfőnöknek ilyen és ezekhez hasonló bizonyítékaira hosszas megfontolás és az évkönyvekbe való bepillantás után az egész káptalan így döntött: hála nekik, hogy az egyesülésre felszólította őket. De, hogy erre vonatkozólag véleményüket megadják, a rend régi annalesait kellene áttanulmányozniok. Tudvalevő ugyanis, hogy a Szent Keresztről n. ossahegyi konvent jelenlegi rektorát, Kristófot és Rómában az egész rend procurator generalisát, mikor III. Páltól az utolsó jóváhagyást megkapta, Magyarország legkomolyabb atyái, akik a coeliushegy Szent István kolostorban laktak, odahívták. Ő ezt a jóváhagyást velük nemcsak letárgyalta, hanem az incorporatiót is bevégezte, amihez a rendfőnök, a definitorok és a szavazók is hozzájárultak, ezt a római pápa is jóváhagyta, a közös megegyezésről szóló levél is megerősítette és VI. Sándor breveje ünnepélyesen kifejezi: Azzal a fogalmazással, hogy az általános gyűléseinken, bárhol tartsák is ezeket, minden hatodik esztendőben kötelesek megjelenni; itt az egész rend generálisát, még a mi tartománybelieink közül is, azzal a feltétellel választják, hogy kormányzásának négy esztendeje alatt Magyarországon kell laknia.

Kétes, hogy hány évig állt fenn ez az egyesülés? Az 1577. évi valdi kolostorban tartott nagykáptalan irataiból mégis kiviláglik, hogy a tartomány (portugál) legtöbb szerzetese a dolgot komolyabban megfontolta, s az illetén egyesülésben igen sok nehézséget talált. Így Portugáliából igen nehéz az odautazás a török háborúk miatt; az idegen népek miatt az utazás elkerülhetetlen kellemetlenségekkel, veszedelmekkel, fáradságokkal s nagy költségekkel jár a budai káptalanon, vagy a 15 tartomány más helyén tartandó káptalanon résztvevő atyák számára; főleg azonban a konstitúciók tiltják, hogy a miénket más tartománnyal egyesítsük és ezzel ezt amannak alávetni engedjük. Ezeket mind megmagyaráztuk a portugál rendfőnöknek levélben,

¹¹ Ulissipónában 1717. június 17-én kelt levele.

egyben a mi kongregációnk statútumait is elküldtük, ami őt és definitóriumát az egyesülés felbontására bírta. Nem voltak ismeretlenek ennek az elkülönítésnek okai. Kitűnik ez Tapia Károly testimóniumából, aki a portugál pálosrend után a mienket említve így ír: Mikor pedig a szerzetesek száma megnövekedett, akkor elhatározták az ilyenfajta kongregáció atyái, hogy egyesülnek remete Szent Pál szerzetével; ezek végül a szándékot követve, provinciálist választottak és ekként ebbe a rendbe kebelezték be őket; de mivel az út hosszadalmassága miatt követek igen nagy fáradságnak voltak kitéve, elhatározták, hogy többé a káptalanokra nem mennek el. Saját provinciálisaik is kormányozták őket mindaddig, amíg XIII. Gergely uralkodása idején saját rendjük megerősítését el nem nyerték.¹²

„Így bár óhajtuk a megszakadt egység felújítását, mégis az említett nehézségek miatt a sürgetett egyesülésnek keményebb megpróbáltatásától félünk. Ez az idők folyásában be is fog következni. Különösen, amikor látjuk, hogy az egész Európa a török leverése végett fegyverben áll.” 1718-ban újból írt a portugál tartomány rector generálisának, továbbra is az egyesülést sürgetve.¹³ Az erős akaratú, energikus férfiú eme törekvése azonban eredménytelen maradt. A portugálok, okulva a multakon, továbbra is magukban maradtak.

Krisztolovecznek a magyar tartományt érintő káros törekvései.

Krisztolovecz¹⁴ azonban a rend fényét emelő hasznos tevékenységén kívül makacsságával rendjének gyakran ártalmára is volt. Erős horvát sovinizmusa miatt több ízben gyűlt meg a baja a magyar tartománnyal. Mint rendfőnök a magyar tartomány jogait semmibe sem vette, ügyeit elfogultan kezelte, a tartomány legkényesebb ügyeibe is beleavatkozott. A tartományfőnök és a magyar definitórium hatáskörét tekintetbe nem véve adott ki rendelkezéseket. A tartományfőnök megkérdezése nélkül helyezte át egyik kolostorból a másikba a rendtagokat. Igen heves harc tört ki közte és a magyar tartomány között a rendfőnöki állandó székhely megállapítása miatt is.

¹² Carolus Tapia ad auth. ingressi verbo: Monstertia a num. 3. Elhagyom Barbosát, aki hasonlókat állít. (Barbosa de Jure Eccl. lib. 1. Cap. 41. Num. 126.)

¹³ Jan. 28. Lepoglava.

¹⁴ Vikáriusa: Kollenicz András, definitorai: a lengyel Pokorszky Innocent, az osztrák Steiner József, a horvát Sili Baltazár és a magyar Bolla Agoston. Római procurator generalis: a lengyel Kozbialovics Krizosztom, rendfőnöki titkár: a magyar Török Agoston.

Ennek a harcnak a hullámai a Szentszékig is eljutottak. A rendfőnök székhelye a Szentszék által jóváhagyott konstitúciók rendelkezése értelmében¹⁵ a rendfőnök akaratától függ. „A tetszése szerinti konventet választhatja tartózkodási helyéül.” Így történt ez a multban is. Mallesics például székhelyéül 1696-ban Lepoglavát választotta.¹⁶ A horvát és osztrák tartomány kiválása után tartott első választó nagykáptalan azonban már úgy döntött, hogy a rendfőnök abban a tartományban rezideáljon, amelyhez megválasztása előtt tartozott.¹⁷ (Esterházy Imre esete). Az 1715. évi máriavölgyi nagykáptalan július 6-i ülésén a rendfőnök és a magyar tartomány között ebben az ügyben meg egyezés jött létre. Ennek értelmében a *rendfőnök állandó székhelyéül Nezsider* jelölték ki. Máriavölgytől ezúttal el kellett tekinteniök, mivel ebben a monostorban maga a rend bíboros protektora, Keresztély Ágost bíboros érsek rezideált. Ezt a székházat a magyar tartomány minden jövedelmével a rendfőnök rendelkezésére bocsátotta. Ennek a fejében azonban a rendfőnök ellátására megszavazott évi 513 forint fizetését beszüntette. Egyben megszűntnek nyilvánította a ház „perjelség-jellegét”, s a „suprior” kinevezését a rendfőnök hatáskörébe utalta: ki mondta, hogy itt nem tartható évenként vizitáció s a ház szerzetesei csupán a tartományfőnök engedelmével helyezhetők el innen más kolostorba.

Krisztolovecz nem egyezett bele ebbe, a főleg magyar atyáktól sugalmazott döntésbe. Horvát származása ellenére is *Máriavölgyet* választotta székhelyéül s akarata mellett makacsul kitartott. Szándékának keresztülvitele azonban a magyar tartomány nagy ellenállásával találkozott. Mivel a két fél között támadt szakadék áthidalhatatlannak látszott, egyelőre abbahagyta további áskálódásait s a magyar atyák figyelmének elkerülése végett Horvátországba költözött. A rezideálás kérdését ezzel a maga részéről egyelőre megoldatlanul hagyta.

A nagykáptalanon megjelent rendi közösséget képviselő atyák azonban átérezve a kérdés nagy fontosságát, továbbra is foglalkoztak a rezideálás helyének kérdésével. Annál is inkább, mivel ezzel a *rendi levéltár* állandó elhelyezése is összefüggött. A rendi levéltárnak ugyanis a rendfőnök állandó székhelyén kellett lennie, hogy az esetenként felmerülő ügyekbe bármikor betekintést nyerhessen. Még nagyon is friss volt ama veszteség érzése is, amely Esterházy Imre rendfőnöksége idején érte a rendet, éppen azért, mert nem volt állandó rendfőnöki székhely. Ő ugyanis a Rákóczi-felkelés idején kénytelen volt az elefánti

¹⁵ Const. I. pag. 3. cap. 2. n. 4.

¹⁶ A. P. tom. IV. pag. 31.

¹⁷ u. o. pag. 5.

kolostorból elmenekülni s ez alkalommal a menekülés lázas sietésében választó káptalanja okmányainak nagy részét elvesztette.

A rendi közösség tulajdonképpen három eshetőségről döntetett a rezideálás kérdésében: vagy a konstitúciók alapjára helyezkedik, vagy Esterházy Imre, vagy Krisztolovecz János álláspontját fogadja el.¹⁸ A megoszló vélemények egy irányba terelésére a bécsi nunciatúra tett kezdeményező lépést. A káptalanon tanácskozó atyákhoz *Spinula György* bécsi nuncius dekretumot intézett, melyben tudtukra adta, hogy ez ügyben a Propaganda Fide kívánsága értelmében nem szabad ellenszegülniök az 1702. évi határozatnak, amely kimondja, hogy a rendfőnök abban a tartományban köteles lakni, amelynek megválasztása előtt tagja volt.¹⁹ Az atyák nem is határoztak ezúttal, csupán tanácskoztak és a magyar atyák kivételével azt az álláspontot fogadták el, hogy a generális lakjék állandóan a *máriavölgyi* kolostorban. Meggondolásukban több szempont vezette őket. Szerintük a rend tekintélye kívánja azt, hogy rendfőnöke ne kóboroljon. Ezenkívül a máriavölgyi kolostorból éppen központi fekvésénél fogva könnyebb a más tartományokkal való érintkezés. Az idegen tartományokhoz tartozó panasztevő atyák is rövidebb idő alatt közelíthetik meg ezt a monostort, mint bármely mást. Ha a rendfőnök itt rezideál, nem kell magával vitetnie a rendi levéltárat, s így e téren sem érheti a rendet oly nagy csapás, mint Esterházy Imre idején. De közelebb van ez a kolostor a császári udvarhoz is. A rendfőnök ezen kívül rangjánál fogva magyar főrend; szükségszerű tehát, hogy az országban rezideáljon. Az előrebocsátottak alapján tehát egészen természetes, hogy azon a helyen kell a rendfőnöknek rezideálnia, ahol megválasztják, ahol a rendi levéltár van és ahol a nagykáptalanokat és többnyire a rendi tanácsüléseket tartják. Végül érzelmi mozzanatot is vegyítettek elgondolásukba. Szerintük: „a magyar tartomány a többi tartomány szülőanyja, ezért tartsa el az anya az atyát és ezzel szemben védje meg és oltalmazza az atya az anyát”. A nagykáptalanon lefolyt eme tanácskozások után a definitorium is foglalkozott a rezideálás helyének kérdésével. A bécsi nuncius tiltó rendelkezése miatt azonban egyelőre a rendkormányzat eme szerve sem hozott érdemleges döntést. Csupán a rendházak megbízottait értesítették a tanács elgondolásáról, s egyben meghagyták nekik, hogy közöljék ezirányú értesítéseiket a rendi komunitással.²⁰

¹⁸ A. P. V. pag. 168.

¹⁹ Wien 1718. ápr. 20. Petruccius Auditor generalis et cancellarius A. P. tom. V. pag. 169.

²⁰ A. P. tom. V. 170.

Az 1718 január 6-án tartott rendi tanácsülésen azonban már tovább jutottak. Ezúttal ismét felolvasták a nuncius intézkedését s tartalmának hatása alatt úgy döntöttek, hogy a legközelebbi nagykáptalanig a resideálás helyének kérdésében az 1702-ben elfogadott alapon maradnak, s egyben ama reményüknek adtak kifejezést, hogy a Szent Kongregáció a konstitúciók eme pontjára vonatkozólag hamarosan döntő határozatot hoz.²¹

Közben a magyar atyák akarata ellenére a többi tartomány atyái a rendfőnök kívánságának megfelelően székhelyül, a rendfőnök kívánságát ismét jogosnak találván, *Máriavölgyet* jelölték ki. A magyar tartomány megbízottai (*discretusai*) útján ismét tiltakozott eme határozat ellen. A tiltakozás alapjául azt hozták fel a magyar atyák, hogy a rendfőnöknek székházválasztó joga még nincsen véglegesen eldöntve.

Úgy látszik, hogy a magyar atyák nevében eljáró *Radovány Özséb* rendi tanácsos és *Vukovics Pál* teológiai tanár a magyar tartomány egységes álláspontját kifejező eme tiltakozó irattal erős hatást gyakorolhattak Spinula György bécsi nunciusra. Főleg azt hangoztatták ebben, hogy a rendfőnök egyszerűen túltette magát az 1702. évi határozaton s *Máriavölgyet* választotta székhelyéül. A rendfőnök eljárását így önkényesnek, nem pedig a konstitúciók értelmében valónak látták s ezért kérték a nunciust, hogy a rendfőnököt szigorúan vonja kérdőre s egyben kényszerítse az egész magyar tartomány nevében tettének indokolására. Ennek eredményeképp Spinula felszólította a rendfőnököt, hogy tíz napon belül nyilatkozzék akár maga, akár törvényes helyettese útján az ügy érdemére vonatkozólag. A levél vétele után a rendfőnök személyesen ment Bécsbe, Június 19-én titkára kíséretében személyesen beszélt meg a nunciusal az ügyet, majd a nuncius felszólítására írásban válaszolt a magyar atyáknak. Válaszában újból összefoglalta az egész kérdést. A magyar tartomány erre az íratra ismét válaszolt, s megcáfolta a rendfőnök érvelését, hosszasan kifejtette, saját álláspontját.²² A rendfőnök erre még hosszasan válaszolt, de válaszával nem vitte nyugvópontra az ügyet. Ezért igazának tudatában 1718 június 18-án Keresztély Ágost bíboros protektort értesítette az időközi káptalanon történekről s egyben indokolta véleményét is, hogy miért választotta éppen a konstitúciókban gyökerező jogánál fogva a *máriavölgyi* kolostort székhelyéül. A rendfőnök indokait a következőkben foglalta össze. Több teológiai doktor véleménye szerint a rendfőnöknek halálos bűn terhe mellett a rend központi fekvésű kolostorában kell

²¹ U. o. pag. 171 és 173.

²² A. P. tom. V. pag. 213—215.

laknia, már csak azért is, mivel ez a hely Pozsony közelében van, ahol az országgyűléseket is tartják; már pedig ezeken neki, mint főrendnek, meg kell jelennie. Ezzel szemben a magyar tartomány tiltakozást nyújtott be, sőt tiltakozása kifejezése végett a bécsi nunciushoz is küldött ez ügyben atyákat. A protektor nem válaszolt erre. A rendfőnök pedig *Ketczl Ferenc*től, a bíboros protektor titkárától értesült az utolsó választó nagykáptalanon hozott határozatról, amely szerint a máriavölgyi monostor ezen túl csupán a protektor rezidenciális célját szolgálja s így ezen a helyen állandóan egyik rendi főelőjáró sem tartózkodhat. A nagykáptalan ezzel tulajdonképpen a bíboros protektornak a máriavölgyi monostorral szemben tanúsított nagy jóindulatát akarta meghálálni. Keresztély Ágost ugyanis az egész monostor újjáalakítása érdekében több ízben is igen nagy áldozatot hozott. A rendfőnök, bár kénytelen volt ezt az igen fontos és méltánylandó okot tudomásul venni, mégis továbbra sem nyughatott. Végül is Spinula bécsi nuncius döntötte el az eszten-dőkgig húzódó vitát. 1718 augusztus 13-án Bécsben kelt levelében figyelmeztette a rendfőnököt, hogy amíg a Propaganda Fide a rezidenciális cikkely ügyében nem döntött, a nunciatura tudomása és beleegyezése nélkül ne merészelje lábát a máriavölgyi monostor területére betenni. Ha e tilalmat megszegné, hivatalától függeszteti fel. A nuncius eme nem várt magatartása nagyon rosszul esett Krisztolovecznek. Nem is fordult többet a nunciushoz, csak a nunciatura auditorjának írt. Levelében most már felháborodással állapította meg, hogy a Máriavölgybe-menés eltiltása egyenesen a rendfőnöknek statútumokban biztosított jogába ütközik. Ennek következtében rendfőnöki kötelességét sem tudja teljesíteni. Ezzel az intézkedéssel ugyanis a rendi okmányoknak a megtekintésétől tiltották el.²³ Levelére az auditor nem is írt, nem akarván a kényes ügyben írást adni, csak szóbelileg üzent neki *Peszl Ferenc* német tartományi atya útján. Tudtára adta, hogy ezek után most már nemcsak mint rendfőnök, de mint magánember sem mehet Máriavölgybe. Ha valamely ügyből kifolyólag szüksége lenne a rendi levéltár adataira, szereztesse be azokat valamelyik odavaló bizalmasával. Ez volt az utolsó szó ebben az ügyben. A bécsi nunciaturán ezzel ez a kellemtelen ügy végkép lezárult.

Krisztolovecz csak egy év eltelte után, 1719. szept. 7-én írt Lepoglaváról Ketczlnek ebben az ügyben ismét levelet. Ebben újra összefoglalta az egész kérdés-komplexumot s igyekezett maga-mentegetés végett eljárását igazolni. Ismét kiemelte, hogy nem azért választotta székhelyéül Máriavölgyet, mintha

²³ Krisztolovecz 1718. szept. 1-én Lepoglaván kelt levele. A. P. tom. V. pag. 252.

állandóan ott akart volna lakni, hanem azért, hogy a mindenkori rendfőnök székházválasztó jogát nem annyira a maga, mint inkább utódai részére fenntartsa. Erre a levélre sem kapott választ, miként az előzőre sem. Bizonyára eltiltotta ettől Ketczlt a biboros protektor, talán éppen a magyar atyáktól a rendfőnökre vonatkozólag nyert nem éppen kedvező információ alapján.

Krisztolovecz ezek után 1718 augusztus végén, vizitációs útja befejezése után székhelyére, *Nezsiderbe* s innen *Lepoglára* távozott.²⁴ Közben a magyar tartomány és a rendfőnök között a székhely ügyében kiéleződött viszály a Szentszék elé került, ahonnan a nagykáptalan álláspontjának pontos megismerése végett ismét a bécsi nunciushoz utalták. A székházválasztás jogának kérdése valójában csak 1721-ben dőlt el. Az újonnan megválasztott rendfőnöknek, *Kozbialovicz Krizosztomnak* a magyar tartományfőnök tartománya nevében önként ajánlotta fel akkor állandó székhelyül a máriavölgyi monostort, amit ez örömmel el is fogadott.²⁵

E hosszú harc főbb mozzanatait csak azért közöltük, hogy a rendfőnök nehéz természetéről, makacsságáról és a magyar tartomány iránti ellenszenvéről az olvasót meggyőzzük. Krisztolovecz a magyar tartomány érdekeit egyébként más intézkedéseivel is sértegette. Így a többek közt a térítés szolgáltatásban nagy érdemeket szerzett magyarokat el akarta ütni a missziós pénzeiktől és a magyarokat jogosan megillető római rendházat is a horvátok javára akarta kisajátítani. A magyarok által ajánlott s képviselőjükben Rómába küldött prokurátorsegédet a leghatározottabban visszautasította, holott a magyarok éppen ennek a ténykedésétől várták jogos kívánságaik teljesülését. A sok sérelem után a magyarok kénytelenek voltak tartományi titkárukat, *Starinszky Istvánt*, mint ablegátust Rómába küldeni s őt ügyeik vezetésével megbízni (1716.).

A rend protektora *Keresztély Agost* és a bécsi nuncius is, átlátva a magyarok kellemetlen helyzetét, siettek ajánló-levelekkel Sztarinszky helyzetét Rómában a Szentszéknél megerősíteni.

A rendfőnök, aki éppen akkor a magyar tartományt megkárosítva a kongregációtól a misszionáriusok pénzét és a római rendházat kérelmezte magának, mindenáron meg akarta akadályozni Sztarinszky működését Rómában. *Kozbialovicz Sebestyén* prokurátor generális és a rendfőnök minden mesterkedése ellenére is sikerült azonban a magyarok jóakaróinak, főleg *Tanara* bibornoknak kieszközölnie a kongregációtól Sztarinszky ablegátusi mivoltának elismerését s a római rendházak végleges

²⁴ A. P. tom. V. pag. 328.

²⁵ A. P. tom. V. pag. 438. és Bakonyvári i. m. 24. l.

odacsatolását a magyar tartományhoz. Ezen döntés szerint a római rendházban a prokurátor generálison és titkárán kívül még hat rendtagot kellett a magyar tartománynak tartania. Azonkívül kimondták, hogy a konvent teljességéhez szükséges többi négy rendtagot a rendfőnök a különböző tartományokból küldje oda.

A magyarok a római ház fenntartását a kincstártól a komáromi rév birtoklásáért kapott évi 1000 forinttal, ennek megszűnése után pedig perbáli és zsámbéki birtokaik jövedelmével biztosították.

Krisztolovecz hiába folytatta áskálódásait, sikert nem ért el sem Rómában, sem a bécsi nunciusnál, sem a rend protektoránál. Bosszúságában elhagyta végleg az országot és kedvelt horvátjaihoz, *Horvátországba* ment. Kozbialovicz is hasztalan fellebbezte meg rendfőnöke nevében a kongregáció döntését. A kongregáció másodszor is a magyaroknak ítélte a római rendházat.²⁶ Most már három növendéküket küldték Rómába tanulmányaik végzésére.²⁷ A többi tartomány, látva a helyzetet, az igazság alapjára akarva helyezkedni, le akart mondani a római házhoz való jogáról. A rendfőnök erőszakos beavatkozására azonban határozatukat oda módosították, hogy „mindegyik tartománynak joga van egy-egy rendtagot oda küldeni s amelyik nem akar ezzel a jogával élni, az a másik javára lemondhat. (1718.) Valamennyien a magyar perjel joghatósága alatt állnak, de eltartásukról saját tartományuk köteles gondoskodni.”²⁸

Az így megszerzett római ház fenntartásáról gondoskodtak és lassanként be is rendezték, amennyire ezt az egyelőre emberekben és anyagiakban megfogyatkozott magyar tartomány helyzete megengedte.

Béketörekvések. A lepoglavai kincs.

Ha sikerült is a magyar pálosoknak a római házat megszerezniök, a XVIII. század első évtizedeiben horvát testvéreikkel folytatott kemény küzdelmük a horvátok külön tartományná alakulásával, majd a *csáktornyai* ház megszerzésével mégis a horvát rendtartomány győzelmével ért véget. Mindamellett a magyar atyák a sok sérelem és igazságtalan megítélés ellenére is látva, hogy a rendi összeség érdeke forog kockán, hamarosan

²⁶ Acta Prov. Hung.

²⁷ Orosz Ferenc, Ordódy István és Tolnay Miklós volt az első három magyar növendék itt.

²⁸ Bakonyvári i. m. 24. l.

fátyolt borítottak a multa és békejobbot nyújtottak a horvátoknak. A béke jeléül minden elhalt horvát rendtagért három misét mondtak. Majd a mohácsi vész idején a török elől *Lepoglavára átmentett kincsek* ügyében is keresték a megegyezés lehetőségét. Sajnos azonban, ezen a ponton nem tudtak kedvező eredményt elérni. A tárgyalások 1728-ig húzódtak s már-már alig volt kilátás a kényes ügy elintézésére. A rendi tanács végül is a magyar és horvát tartomány közt *Kozbialovicz Krizosztomot és Wisigmann Ferenc* német tartományfőnököt küldte ki döntőbírákul. A helyzet még akkor is úgy állt, hogy a nagy értéket képviselő szent edényekből, aranykelyhekből, arannyal és gyöngyökkel kvarrt miseruhákból s művészi ötvözetű ékszerekből álló kincstömeget mindkét fél magának követelte. A magyar tartomány kiküldöttei azt állították, hogy a kincset a mohácsi csata után bekövetkezett bizonytalan időkben Budaszentlőrincről mentették át a biztonságosabb lepoglavai monostorba. A horvátok viszont kitartottak ama állításuk mellett, hogy a kérdéses kincset még *Corvin János* és neje, *Frangepán Beatrice* adományozták kedvelt monostoruknak. Igaz, hogy legalább is részben mindkét állítás megfelelt a valóságnak. A budaszentlőrinci pálosoknak tényleg sok kincsük került 1526. után. Lepoglavára, viszont a lepoglavai monostornak bőkezű adományozói, Corvin János és felesége is igen sok drága ékszert, szent edényt és szertartásokhoz szükséges ruházatot juttattak a monostornak. A magyar tartomány kiküldötteinek engedékenysége a horvátokkal szemben végre is meghozta a várt megegyezést, amelyet a „császmái kanonokok tiszteletreméltó kollégiuma” még ez év június 9-én hitelesített. Ezentúl a magyar tartomány „leginkább a kölcsönös szeretet fenntartásának vágyától indítatva önként visszalépett joga érvényesítésétől, csupán azt kötötte ki, hogy IV. Miklós rendfőnöknek és utódának, Istvánnak a nevezett adományozást bizonyító kéziratait két hitelesített példányban mutassa be a lepoglavai venerabilis konvent. Ezt a horvát tartomány nehezményezés nélkül meg is ígérte. A rendfőnök és az egész tiszteletreméltó rendi tanács ezt a szerződést június 9-én megerősítette és érvényesnek mondta ki.”²⁹

A tartomány kiküldöttei hamarosan be is mutatták a császmái kanonoki testület előtt a nevezett két rendfőnök idevonatkozó kéziratát azzal a kéréssel, hogy mint hiteles hely, ezeket az iratokat írják át, olvassák össze, hagyják jóvá s ennek jeléül lássák el pecsétjükkel. Az erről szóló írást a császmái kanonoki testület hamarosan megküldte a lepoglavai konventnek,

²⁹ A fentieket szószerint közli Streszka i. m. pag. 15.

amelynek feje ezt a magyar tartományfőnökhöz és definitóriumhoz továbbította.

Az 1728. április 19-én Márianosztrán tartott definitórium ülésén a magyar atyák végül is a felolvasott iratokból tudomásul vették a megegyezést. „Mi tehát az ilyenfajta levélnek hiteles másolatát megkapva és látva, hogy ezáltal a nevezett ügy már tisztázódott és a már előbbi föltételes megegyezés teljessé vált, teljesen áthatva a további egységnek és testvéri szeretetnek érzésétől, az említett kincs ügyéből eleddig hangoztatott minden érvünket, kérvényünket és a pörnek tanuskodásait örökre semmisnek nyilváníttuk; minden jogunkat és érvünket, amelyek bármely címen a felhozott kincs és könyvek eme ügyében a tiszteletreméltó horvát tartomány ellen birtokunkban lehetnek, örökre feladjuk, töröljük és megsemmisítjük a nosztrai székházunkban tartott venerabilis tartományi definitóriumunkon 1728. április 19-én kiadott eme levelünk erejénél fogva.” Ezt az írást Hávor Mihály tartományfőnök, Mottesiczky János, Karlóczy Lajos és Vayay András volt tartományfőnök és a magyar tartományi tanács tagjai írták alá.³⁰ Amint tehát a fentiekből látható, a magyar tartomány atyái igen lojálisan jártak el horvát testvéreikkel szemben.

Birtokperek.

A XVIII. században a rendnek minden törekvése, miként azt már az előbbieken is hangoztattuk, régi birtokainak visszaszerzésére irányult. Lázás buzgalommal láttak hozzá meglevő okleveleik alapján egykori birtokaik összeírásához. Több birtokokat felsoroló rendi regestrum maradt is fenn a XVII. század végéről és a XVIII. század első feléből. Így Kollonits Lipót esztergomi érseknek, a rend konfráterének felszólítására hazánk északi részein a következő, számszerint 12 még meglevő kolostort írták össze: a beregi, tokaji, regéci, eszényi, diósgyőri, sajóládi, szolnoki, gombaszögi, Kassa közelében három (Szent Katalin, Szent Fülöp és Jakab, s a B. Szűzről n.) s az ungvári kolostort és a következő három már elpusztult kolostorukat, a gyöngyösmelletit (Veresmart), a felnémetit és a villyeit, valamennyit meglehetősen pontos birtok-felsorolással.³¹ Ezeket a

³⁰ Közli Streszka i. m.

³¹ V. ö. Krisztolovecz rendfőnöknek a királyhoz intézett, a rend javai ügyében 1708. évi beadványát. Coll. Hevenes. tom. XII. pag. 444. — Regist-rum bonorum spectantium ad monasteria quaedam s. Pauli primi Eremitae, in Comitatus partium superiorum regni Hungariae existentia, ad intimationem Leopoldi a Kollonits factum. Évnélküli akta, valószínűleg a XVIII. század elejéről. Coll. Hevenes. Tom. XXXIX. pag. 265. Bp. Egyet. Könyvtár kéz-irattára.

Neoacquistica Commissióhoz intézett beadványaikhoz csatolták. Ezek a *beadványaik* többé-kevésbé eredménnyel is jártak. Különösen a pécsi, pesti, sajóládi, sátoraljaújhelyi, terebesi kolostorok és a mocsári székház főrangúak kezén levő birtokainak visszaszerzése körül érték el nagyobb sikereket. Ezeket az eredményeket az „*építő pálosok*” buzgalmának köszönhették. Törekvéseik azonban nem mindig jártak eredménnyel. A sikerek mellett több-kevésbé balszerencse is kísérte törekvéseiket. Így ősrégi gombaszögi kolostorukat minden tartozékaival királyi táblai döntés ítélte az *Esterházyaknak*. Igaz ugyan, hogy a kártérítés összegét — bár nem felelt meg az elvesztett vagyon valódi értékének — a *sátoraljaújhelyi* kolostorhoz tartozó végsei nemesi birtok adósságmentesítésére fordították. Evvel ez a kolostor anyagiak tekintetében függetlenné vált s egyben igen kedvező helyzetbe jutott. Erre igen nagy szüksége is volt, — hiszen itt helyezték el a költséges rendi stúdiumot is. Még arra is találunk évkönyveikben példát, hogy a pálos rendházak közt is támadt pörösködés bizonyos birtokok hovatarozandósága miatt. Jellemző erre nézve a *sátoraljaújhelyi* és *terebesi* kolostor közt *Sára, Zsadány és Olaszi* birtoklása miatt huzamosabb ideig tartó s a rendi tanács figyelmét erősen lekötő pör.

Fierendroth Gergely magyar tartományfőnök már az 1736. évi máriavölgyi időközi rendi tanácsülésen³² az ügy megvizsgálására bizottság kiküldése mellett döntött. A bizottság tagjai, *Gerdinics József* és *Mossóczy András*, azonban csak nagyon későn tették meg jelentésüket a rendfőnöknek a pesti tartományi levéltár adatai alapján.³³ Ez a jelentés mindhárom kétes hovatarozandóságú birtokra, *Olaszira, Sárára és Zsadányra* vonatkozó összes fellelhető adatokat tartalmazza. Ezek szerint *Sárát* és tartozékbirtokait, a *Bodrogon* egy malmát és *Olaszit Perényi Imre nádor* az általa alapított terebesi monostornak adományozta (1502), *Zsadányt* pedig részben ingyen, részben 100 aranyforinton szerezték *Szeén Jób* fiaitól, *Tamástól* és *Györgytől* ugyanezen monostor szerzetesei.

A sátoraljaújhelyi konvent válaszában ezzel szemben a saját jogait, amelyeket a birtokok élvezésére vonatkozólag a XVI. század vége felé szerzett, a rendfőnökhöz és a rendi tanácshoz juttatott beadványában védelmezi.³⁴ Különösen arra hivatkoznak ebben az atyák, hogy ezen birtokok felett az 1653., 1654. és 1655. évi összeírások alkalmával is már a terebesi atyák rendelkeztek, s hogy a birtokok a sátoraljaújhelyi rendház tartozékai voltak

³² Május 24.

³³ Pest, 1737. március 13. A. P. tom. VIII.

³⁴ 1737. márc. 16. U. o.

az alapítás idejétől kezdve. Hosszas jogi vita fejlődött ki a két rendház között, ami végül is 1759-ben a bizottság ama javaslatát eredményezte, hogy a rendfőnök Zsadányt a *sátoraljaújhelyi*, Sárát és Olaszit pedig a *terebesi* kolostorhoz csatolta.³⁵

A *sajóládi* monostor lakói az egykori diósgyőri kolostorukhoz tartozó *Czenik* és *Szilvásmegye* birtokok visszaszerzése ügyében jártak el. Ezek most a diósgyőri koronauradalom részei voltak. III. Károly magyar király adományozási oklevele szerint Czeniket a kincstári kamara és a regále-igazgatók véleményeinek meghallgatása után, a hozzátartozó erdőséggel, egyházi birtokokkal, Szilvásmegye nevű földjével s a Szentlélekről nevezett kolostorral egyetemben újra a sajóládi atyáknak adományozta azzal a feltétellel, hogy legalább két atyát tartsanak a Krisztus szent testéről nevezett diósgyőri kolostorban a pasztorációs munka elvégzésére. A későbbi zavarok elkerülése végett pedig meghagyta, hogy a határokat a lehető legrövidebb időn belül jelöljék ki.³⁶

A szépesi kincstári kamara³⁷ értesítette is hosszas utánjárás után a rendet, hogy új adományozás címén visszanyerték birtokaikat a borsodmegyei Czeniken. A birtokhatárok kimérését azonban a tél hidege miatt csak tavasszal ejthették meg.³⁸

Miután Kozbialovicz Krizosztom rendfőnök³⁹ írásban tett ígéretet a fentemlített feltételek betartására, Sztáray Imre szépesi kincstári tanácsnok és Sajghó János kincstári igazgató márc. 31-én a rendet a nevezett birtokokba beiktatta. Erről az örvendetes tényről *Kotnaky Fülöp* sajóládi perjel 1737. április 3-án értesítette a rendfőnököt: „Czeniket és Szilvásmegyét, továbbá a rombadőlt konvent territóriumát, amelyet az idők jogtalansága a szent rendtől elszakított, visszakaptuk.” Egyben ama reményének is kifejezést adott, hogy a sajóládi konvent épülete is a következő évben elkészül.⁴⁰

Úgyancsak akkor nyerte vissza a sajóládi kolostor *Bostot*, a pécsi pedig *Harcot*.

³⁵ A pör iratai között a legfontosabb az: Informatio Reverendissimi Patri generalis ratione praetensionis super Possessiones Olaszi, Sára, et Zsadány quam Ve. Conventus Terebesiensis contra Conventum Ujheliensem formare vellet medio Procuratoris Provinciae infrascripti ex mandato V. Definitorii humillime porrecta. Összeállította Siskovich Nepomuk definitor prov., procurator provinciae 1759. május 20-án. Ebben a rendfőnök elé terjeszti a szóbanforgó birtokok leírását és adatait. Aufhebungsakten E. 11. pag. 87.

³⁶ A. P. tom. VIII. pag. I. —

³⁷ 1737. jan. 7-én Kassa.

³⁸ Március 12-én.

³⁹ 1737. febr. 22-én Tall.

⁴⁰ A. P. tom. VIII. és Streszka i. m.

Még csak a pécsi püspökkel és kanonoki testülettel a *patcsi* zárda, továbbá *Zsámbék* és *Csút* birtoklása miatt a premonstreiekkal támadt s huzamosabb idő óta folyó, de csak 1743-ban végződő perekről kell még megemlékeznünk. Tudjuk ugyanis, hogy már 1225-ben Ürögön monostoruk és Szentkúton kisebb birtokuk volt a pálosoknak. Kiténik ez Achilles pécsi püspök megerősítéséből és Nagy Lajos 1369-ben kiadott okleveléből is, amelyben minden rendházuk birtokában megerősíti őket.⁴¹ Egész 1526-ig nyugodtan birtokolták ezt a kolostort, amikor is a török előnyomulása miatt el kellett hagyniok ezt a helyet. A török kitakarodása és I. Lipót alatt is a pécsi kanonoki testület „nescimus, quo iure” az ürögi monostort lefoglalta, a szentkúti azonban, amelyet a XVII. század végén vettek ismét birtokba, 1761-ig nyugodtan bírták. Ide lassanként jobbágyokat telepített a rend. Már három éve laktak itt a békés földművelő és gyümölcsfákat ültető jobbágyok, amikor a pécsi kanonokok falvaikból egy sereg jobbágyot küldtek ide. Ezek a pálos jobbágyok kunyhóit feldúlták, családjaikat bántalmazták, ültetvényeiket tönkretették, 400 fájukat kivágták és szekereken szállították el. A pécsi perjel perrel támadta meg e miatt a káptalant. Sokáig húzódott a baranyai alispán előtt a per s végül is a pécsi káptalan nyerte meg. Ekkor a pécsi konvent a kir. kúriához fellebezett, amely 1775-ben a pécsi háznak adott igazat.

1732-től 1736-ig folyt az a kellemetlen pörösködésük is a pécsiekkel és a kanonoki testülettel, amelyhez tápanyagot egykori ürögi kolostoruk visszaszerzésére irányuló törekvésük nyújtott.

A Pécssett letelepedett pálosok egykori kolostoruk, az elhagyott ürögi zárda iránti jogigényük fenntartása végett évente egyszer, Szent Jakab apostol napján az itt egybegyűlt nép előtt miséztek és prédikáltak. A kanonoki testület, amelynek idők folyamán ez az épület a hozzátartozó birtokokkal együtt tulajdonába került, jogát féltve, 1732-ben nyilván a pálosok távoltartására két lakót helyezett a kolostor épületébe. Sőt Szent Jakab napján *Tolnay Miklós* pécsi superiori megakadályozta az istentisztelet végzésében. A superiornak a következő évben is hasonló szégyennel kellett távoznia a hívek egybegyűlt serege elől. 1735-ben a nagyprépost parancsára az ideküldött két pálos szerzetest négy katona a templomból kiutasította és elűzte. Jogos panaszaikkal az éppen Bécsben tartózkodó *Thurn Antal* pécsi püspökhöz forduló pálosok az elszenvedett kellemetlenségért semminemű elégtételt sem nyertek. A püspök határozottan a nagyprépostnak adott igazat, sőt meg is dicsérte őt, Sőt kijelentette, hogy a pálosok minden baj okai. A püspök kihallgatásra is jelentkezett *III. Károlynál*, ahol azzal a váddal

illette a pálosokat, hogy az ágostonosokkal együtt hasznavehetetlenek, s hogy Pécssett minden vagyonukat csalárdul szereztek. A püspök eme beállítása után a kir. *Helytartó Tanács* a magyar tartományfőnökhöz leiratot intézett, melyben megkérdezte, hogy „milyen úton, milyen jogon és kinek az engedelmével bocsájtattak be a pálosok Pécs városába?”

A tartományfőnök nemcsak ezekre a kérdésekre adta meg a pontos választ, hanem vázolta azt a nagy apostoli munkát is, amit a török kiűzése után a rend tagjai Pécssett végeztek, s hogy közülük többen „a lelkek gondozása terén életüket a halállal cserélték fel.” Erre csakhamar helyreállt a rend megbecsülése, az üldözés és vádaskodás, legalább is egy időre, abbamaradt, a püspök terve pedig, hogy Pécsről őket kitilthassa, dugába dőlt.⁴²

A gyűlölködés azonban a püspök halála után, 1736-ban ismét fellángolt a pálosok ellen. Nem kisebb ember, mint *Bakus* pécsi nagyprépost, aki mint vicarius generalis vezette az egyházmegyét, szorgalmazta ezúttal a pálosok elnyomását. A rend iránti ellenszenvének éreztetésére hamarosan alkalma is nyílt. *Grubi Mihály* pécsi superior ugyanis alázatosan kérte tőle, hogy adja meg a pécsi pálosoknak a gyóntatás jogát. A nagyprépost nemcsak, hogy ezt nem adta meg nekik, hanem hangosan támadt rá azért, mert nem kért superioriségéhez, vagyis rendi tiszttségéhez egyházmegyei jóváhagyást. A superior most már látva a helyzetet s érezve a rossz szándékot, önérzetesen jelentette ki, hogy kiküldetését a rendfőnök és a definitórium adta, amihez a renden kívül álló „külső embernek semmi köze sem lehet.” Az így elmérgesedett helyzetben most már *Fierend-roth Gergely* tartományfőnökhöz fordult segítségért a superior, aki a rend protektorával, *Kollonits Zsigmond* bécsi hercegérsekkel iratott a pécsi prépostvikáriusnak. Ez a közbelépés is eredménytelen maradt, mire a tartományfőnök Rómába fellebbezett a kért iurisdicchio ügyében. *Alvarus Cionfuigos* bíboros végül is megadta a pálosoknak a kért iurisdicchio, tudomást szerzett az időközben elhunyt nagyprépost rosszindulatáról, az egyházmegye élére pedig a pálosok lelkes barátját, *Berényi Zsigmond* malliai c. püspököt tette. Az ő bölcs kormányzása alatt tényleg bekövetkezett a rend megerősödése Pécssett.⁴³

Berényi utóda, *Klimó György* pécsi püspök a pálosok javára már ezt a határozatot hozta:

„A pálos atyák a mi pécsi egyházmegyénkben állandóan és minden nézeteltérés nélkül bármely nyilvános körmeneten, temetésen, kíséreten, a szent olaj konszekrálásain és más bármily

⁴² Streszka i. m. pag. 136.

⁴³ Streszka i. m. pag. 135—141.

néven nevezett funkcióban, melyeken a nevezett szerzetesrendek atyái összejönnek, a domonkos atyákat megelőzik és ezt az elsőbbségüket békésen élvezzék, s nyerjenek mindig előkelőbb helyet a dominikánus atyák előtt.”⁴⁴

Ugyanílyan felkarolásban részesültek a pesti rendház lakói is.

Banyár László esztergomi kanonok, esztergommegyei vikárius is a következő rendeletet adta ki:

„Remete Szent Pál rendjének szerzetesei Pest szabad királyi városban nemcsak ősbbeek, hanem itt lakásuk óta az elsőbbség birtokában voltak mindig és csak az utóbbi években kezdték ennek használatában őket a domonkosok zavarni. Megtörténne elsősorban az is, hogy a kolduló rendek testvérei, amilyen a prédikátorok rendje is, a monachusoknak, amilyeneknek Szent Pál első remetének a szerzetesei vallják magukat, a Congregatio Rituum döntése szerint az elsőbbséget mindig és mindenütt tartoznának megadni; ezzel szemben a pesti domonkos atyák részükről semmit sem hoztak fel, ami az ő mentségük mellett szólna; ezért *XIII. Gergely* és *VIII. Orbán* pápák konstitúcióihoz ragaszkodva az ilyenfajta viszályok eldöntésében általános szabály gyanánt, azonkívül a Szent Kongregációnak ebben az anyagban hozott döntéséből: a jelenvalók erejénél fogva kimondjuk és elhatározzuk, hogy remete Szent Pál rendjének szerzeteseit Pest szabad kir. városában ugyanezen város domonkos atyái előtt minden nyilvános és magányos körmeneten elsőbbség illeti meg; ezért tekintélyünkkel meghagyjuk és megparancsoljuk, hogy ezután a domonkos atyák remete Szent Pál rendjének szerzeteseit az elsőbbség jogában és használatában semmi módon se szándékozzanak zavarni, vagy háborgatni.”⁴⁵

1743-ban *Zsámbék* és *Csút* birtoklása miatt a premontreiekkel támadt pörük. Tudvalévő, hogy a XV. században még premontrei prépostságok voltak ezek a birtokok, azonban Mátyás király IV. Sixtus beleegyezésével a premontreiektől elvette és a pálosoknak adta ezeket. *Fejér Pál* tartományfőnök nehéz helyzetében, de igazsága tudatában a Szentszékhez fordult ez ügyben támogatásért. *XIV. Benedek* pápát kérte, hogy utasítsa a vatikáni titkos levéltár igazgatóját, hogy IV. Sixtusnak a fentnevezett birtokok ügyében hozott határozatát hiteles másolatban küldjék meg neki. Ez meg is történt.⁴⁶

⁴⁴ 1766. júl. 20-án Pécselt kelt határozat. Streszka i. m. pag. 620.

⁴⁵ Nagyszombat 1767. ápr. 7-én kelt döntés. Streszka i. m. pag. 634.

⁴⁶ U. o. pag. 275.

Ronconius Antal, a vatikáni titkos levéltár igazgatója a hiteles másolatot elküldte s egyben magyarázó levelet is csatolt hozzá.⁴⁷

A Szentszék ezzel olyan bizonyítékot adott a szorongatott helyzetben levő pálosoknak, hogy a premontreiek, átlátva követelésük alaptalanságát, elálltak a további pereskedéstől.

A magyar tartomány helyzete.

A magyar tartomány helyzetképe a sok fárasztó küzdelem ellenére is a XVIII. században, amint már az előbbi fejezetből is kiviláglik, szépen alakul. Az anyagi megerősödés mellett a lelki élet elmélyülése felett is fokozottabb éberséggel őrködnek ezidőtájt a rendi élet vezetői, akik a legkiválóbb szerzetesek köréből kerültek ki. Az egyes rendfőnökök, rendi tanácsosok, tartományfőnökök, tartományi tanácsosok s kiválóbb rendtagok munkásságát felölölő és megörökítő káptalani jegyzőkönyvek is fényes tanuságot tehetnek a rend XVII. századi nagyarányú fejlődéséről. Az 1735. szept. 18-án kezdődő tartományi választókáptalanon a tartománya ügyeiért végsőkig küzdő *Fierendroth Gergely* lett a tartományfőnök, helyettese pedig *Fejér Pál*. A tartományi tanács tagjaivá a rend igen képzett és erősen hazafias érzelmű tagjait választották meg: Stachel Mihályt, Podhoránszky Özsébet, Flávy Benedeket és Letenyey Pált. Ha tekintetbe vesszük, hogy a primási széket volt pálos szerzetes töltötte be ezidőtájt, *galántai gróf Esterházy Imre* személyében, aki erős vonzalmát minden alkalommal éreztette rendjével, nem csodálkozunk rajta, hogy a magyar tartomány ezekben az években a közintézményekhez képest a virágzás igen magas fokát érte el, bár a rend főnöke *Kozbialovicz Krizosztom* több ízben is éreztette a szlávok hagyományos ellenszenvét a magyarokkal szemben. Ennek az egyébként nagy felkészültségű lengyel férfiúnak igen nagy érdemei vannak mint rendi tanácsosnak, majd mint római rendi prokurátornak, több tartomány ügyeinek intézése körül. Többek közt a rend igen nagy kitüntetésének, a czenstochowai Mária-kép koronázásának lelkes szószólója volt a pápa előtt. Két ízben is megválasztották rendfőnökké (1721—1726. és 1733—1739.). Kormányása idején 1722-ben *remete Szent Pál ünnepe*: „Decreto urbis et orbis ad ritum duplicem elevatum est” és a konstitúciókat harmadízben is kiadták. Sajnos ez a kiváló férfiú rendkormányzati ténykedésében nem tudott szigorú tárgyalOSSÁGGAL eljárni. — A magyar tartomány nagyon is távol

⁴⁷ U. o. Róma 1743. nov. 30.

esett jóindulatától. Még mint Krisztolovecz rendfőnök római prokuratora állandóan a horvát érzelmű rendfőnök érdekeit védte Rómában a Kongregáció előtt, a római rendház ügyében mindent elkövetett, hogy ne a magyar tartományhoz csatolják, a magyarországi misszionárius pénzeket is a rendfőnök kezére akarta átjátszani, holott ezek a Szentszék döntése szerint is a magyar tartományt illették. Midőn pedig a Kongregáció a magyaroknak kedvező és igazságos döntést hozott az említett ügyekben, Kozbialovicz Krizosztom minden összeköttetést megmozgatott, így a lengyel követet és a lengyel bíborosokat is, hogy a Kongregáció változtassa meg döntését. Askálódásai azonban eredménytelenek maradtak. A Kongregáció újólág is a magyarok javára döntött az említett ügyekben. Természetes, hogy a viszony a rendfőnök és a magyar tartomány között ilyen előzmények után nagyon feszélyezett volt. A magyaroknak nem is lehetett nagyon kilátásuk tartományuk erőteljesebb fejlődésére. Amennyiben azonban ez mégis bekövetkezett, az a kedvező körülményeken kívül a tartomány ügyeit szívükön viselő magyar tartományfőnöknek és tanácsának érdeme.

Az 1735. évi tartományi káptalan mindenekelőtt igen fontos elvi kérdésben döntött. Megállapította, — most először — az egyes *rendházak rangsorát* s ezzel a perjelek praecendentiaját is. A 17 magyar rendház sorrendjét a következőkép állapították meg: 1. Sátoraljaújhely (Fejér Pál),⁴⁸ 2. Máriavölgy (Ördödy István), 3. Márianosztra (Hávor Mihály), 4. Elefánt (Keresztes János), 5. Sajólad (Kotnaky Fülöp), 6. Bánfalva (Gejer Jakab), 7. Pápa (Orosz Ferenc), 8. Terebes (Czétény Imre), 9. Varannó (Kuncsár József), 10. Róma (Vayay Jeromos), 11. Késmárk (Klautz János), 12. Szokolca (Fischer Ágost), 13. Nagyszombat (Vayay András), 14. Pest (Redtl Károly), 15. Nezsider (Hirnay Jeromos), 16. Pécs (Gruby Mihály), 17. Tövis (Wukovics Pál).

1738-ban intézkedtek a második noviciátus felállításáról is. A rendi élet fejlesztése szempontjából a bánfalvai noviciátus kevésnek bizonyult. Hogy a hazánk északi részein lakó ifjaknak is lehetővé tegyék a belépést a rendbe, *Sátoraljaújhelyen* is noviciátust nyitottak, melynek igazgatójává, s egyben a rendház alperjelévé Ördödy Ádámot tették.

Ezen a gyűlésen is hangoztatták a kari zsolozsma és a klauzúra szigorú betartását. Mivel voltak e téren visszaélések, elhatározták *XII. Ince Nuper a Congregatione* kezdetű brévéje értelmében, hogy évente kétszer okulásul felolvassák közös étke-

⁴⁸ Nem találtam okát sehol, hogy miért lett a sátoraljaújhelyi monostor a rangsorban az első. Valószínűleg azért, mert talán a felsoroltak közt a legrégebbi alapítású. (1221—1248.) A zárójelben a perjelek nevét közlöm.

zéseik közben a rendi Konstitúciókat. Ugyancsak ekkor avatta a rendfőnök a filozófia doktorává Letovanecz Ferencet.

A magyar tatrtomány anyagi ügyeibe, illetőleg gazdálkodásába is bepillantást enged a rendfőnöktől kinevezett revizorok által átnézett tartományi elszámolás. E szerint a két tartományi káptalan között eltelt időben (1732—1735. szept. 24.)

bevétel	—	—	—	—	—	16908 forint
kiadás	—	—	—	—	—	15318 „
tiszta nyereség	—	—	—	—	—	1590 forint

A rendi gazdálkodás józanságát igazolja az a tény is, hogy a különböző helyekre kihelyezett tőkék összege 49.500 forint, s ennek évi 6 %-os kamata 2970 forint volt. Ez is mutatja, hogy a rend anyagi ügyei ezidőszerint jó kezekben voltak.⁴⁹ Az atyák állandóan szemmel tartották a rendi gazdálkodás alapelvét: *Censum ne superet sumptus*. A kamatozásra elhelyezett hatalmas összeg pedig meggyőzhet bennünket arról, hogy valósággal a kor bankárai voltak, akik, ha kellett, pör útján is behajtották esedékes követeléseiket, viszont a szegény embereknek nyújtott kölcsönökről — számadásaik tüzetes áttekintése arról is meggyőzhet minket — gyakran meglepedeztek. A pálosok általában jól gazdálkodtak. Rendházaik anyagi érdekeit mindenkor megvédték. Így 1713-ban a sajládi atyák Borsod-megye összességé előtt Boldizsár Zsigmond ellen tettek panaszt, mert a nevezett férfiú a Héjő folyón malmot építtetett s ezáltal az ő malmuknak járó kizárólagos üzemhasznot veszélyeztette.⁵⁰ Gazdálkodásukra jellemző, hogy nemcsak mezőgazdálkodással, állattenyésztéssel és az ezzel összefüggő malomiparral, hanem az ipar egyéb ágaival is foglalkoztak. Így Kiszten egy, Sátoraljaújhelyen pedig két vendéglőjük is volt. Az egyik a városi téglaegető mellett volt. Olasziban emeletes úri házuk (*Herrschaftshaus*) vendégek fogadására, sörfőzdéjük, pálinkaegetőjük (*Breyhaus*) és háromke-rekű vízimalmuk is volt.⁵¹ Tőketerebesen termésörző házaik, malmaik és mészárszékük volt.⁵² Számos adattal szolgálhatunk még, amelyek a pálosok gazdálkodásának józanságára vetnének fényt. Állításunk igazolására azonban ez a néhány adat is elegendő.

⁴⁹ V. ö. a kolostoraikban mind a mai napig megőrzött számadás-könyveiket. Igen érdekes ezek közül a krakói konvent 1647. évi számadás-könyve: *Proventus Rupellani conventus ad S. Stanislaum et acta conventus eiusdem anno Dni 1647. Collecti, ordinati et conscripti sub R. Pre Fre Balthasaro Kothinski Priore pro tunc loci. Fol. Lat. No 7001. Arch. Cracoviense.*

⁵⁰ V. ö. A. P. Diósgyőr OLKO.

⁵¹ *Aufhebungsakten* E. 11.

⁵² V. ö. *Aufhebungsakten* E. 10. No 49. pag. 126.

A magyar tartomány futólagos áttekintése után seregszemlét kell tartanunk a többi tartomány állapota felett is, hogy a magyar tartomány helyzetéről alkotott képünk élesebben emelkedjék ki az egész rend helyzetének képéből. — A német tartomány ez időszerint 5 rendházból állt. Főmonostora *Langnau*, ahol 10 pap, 5 stúdens és 2 konverzus tartózkodott. Ez volt a tartományfőnök székhelye. *Rohrhaldeban* 8 atya, 4 novicius és 1 konverzus, *Bondorffban* 6 atya és casuistikai tanfolyam 2 tanulója, *Grünwaldban* 4 atya és *Thanban* 3 atya lakott. Ezenkívül a magyar tartományhoz tartozó római rendházban 1 felszentelt papjuk és *Nagyszombatban* 1 teológusuk volt. Ezek szerint az egész tartományhoz 32 felszentelt pap, 4 novicius, 5 stúdens, 2 casuisticus, 1 teológus és 3 konverzus tartozott. Amint a kép elárulja, a német tartomány népesség szempontjából ekkortájt eléggé gyenge lábon állott.⁵³

A lengyel tartomány viszont valósággal virágzása csúcspontjára jutott ezekben az években. Kozbialovicz Krizosztom elnöklete alatt az 1736-ban megejtett tartományi káptalanon 19 rendházuk állapotáról adott nemcsak kielégítő, hanem valósággal dicsérő jelentést *Szoldosky Stanislaus* tartományfőnök. Rendházaik a következő városokban voltak: *Krakó*, *Bessovie*, *Pinczovie*, *Varsó*, *Glogovie*, *Vielun*, a *czentoschowi* Szent Borbála noviciátus, *Wielgomlin*, *Vieruszov*, *Brdove*, *Oporov*, *Czentoschowa* (város), *Lenczeszice*, *Topoina*, *Wlodawie*, *Leszniov*, *Konopnice*, *Lesna* és *Brzovie*.

Horvátországban (1737-ben): *Remethén*, *Lepoglaván*, *Csáktornyan*, *Ulimán*, *Szveticén*, *Körösön* és *Kamenskán* volt monostoruk.

Az osztrák tartomány a bécsújhelyi, bécshernalsi, rannai, krumlaui és máriatrosti rendházakból állott ezidőtájt.

A magyar tartomány a káptalanok és vizitációk tükrében 1763-ig.

A század majdnem valamennyi nagykáptalanján a magyar tartomány dicséretes lelki emelkedéséről és anyagi küzdelmeiről számolnak be a rend vezetői.

Az 1736. pünkösdjén Máriavölgyben összehívott időközi nagykáptalanon is csak dicséretes hangzottak el a magyar tartomány lelki haladásáról. Az anyagiak terén mutatkozó nehézségeket azonban a tartományfőnök nem tudta elhallgatni. A régi alapítások visszaszerzése ügyében szorgalmasan járultak a kü-

⁵³ A. P. tom. VII.

lőnböző újszerzeményi bizottságok elé. Azonban nemcsak, hogy régi javaik visszaszerzése dolgában kellett hihetetlen nehézségekkel megküzdeniök, hanem ténylegesen birtokolt javaikban is sok zaklatásnak voltak kitéve. Többek közt kiemeli, hogy Pécssett Bakus prépost, a püspök vikáriusa a lelkiekre vonatkozó rendes iurisdictiont minden ok nélkül megtagadta a rend tagjaitól. Mivel Kollonits Zsigmond protektor levél útján nem tudta az ügyet hatékonyan elintézni, kénytelenek voltak az ügyet a Szentszék elé vinni. A *terebesi konvent ama* kérésével is foglalkoztak, hogy egykori, s mostanában a sátorlajújhelyi konvent által élvezett bodrogolaszi, zsadányi és sárai birtokaikat adják vissza nekik. A legnagyobb eredmény azonban, amelyről ezen a káptalanon beszámolnak, a sok éve várt *rendi Directorium* elkészülése, amely a rendi határozatokat, káptalani cikkelyeket, a kérésekre adott viszontíratokat, a káptalanon a regulákra és konstitúciókra vonatkozólag hozott hasznos határozatokat tartalmazza. Ehhez csatlakozik az *Ordo et institutio studiorum*, a rendi iskolák szervezete. Majd elhatározták, hogy a tartományok költségén a *Quadripartitum Regularium* című művet a pápai bullákkal és brévékkel, a fejedelmek által a rendnek nyújtott kedvezésekkel kibővítik és kinyomatják. Ezen a káptalanon jelentették be azt is, hogy Benger Miklós rendtörténeti műve is elkészült,⁵⁴ s a tudós szerző immár a III. kötet írásába kezdett. Azt is elhatározták, hogy 50 évenként megíratják s folytatólágoosan ki is adják a rend történetét. Az emelkedés eleinte anyagi téren volt nagyobb, később szellemi téren mutatkozott erősebben. Az 1738. szept. 16-án összehívott *tartományi választó káptalanon*, amelyen *Fejér Pált* tartományfőnökké, helyettesévé Letenyey Pált, a rendi tanács tagjaivá pedig Stachel Mihályt, Pellikán Jánost, Podhoránszky Özsébet és Radován Özsébet választották, megtudjuk, hogy a tartomány rendházai közül a sasvárit ekkor emelték priorátusi rangra. A magyar tartomány perjelségeinek a száma evvel 18-ra emelkedett. A *Pécs melletti szentküti* kegyhelyet s az erdélyi *illyefalvai* házat adminisztrátor vezette továbbra is: az előbbi Ordódy Ádám, az utóbbit Marton Hiláron.

Az 1739. évi rendi választó nagykáptalan *Musár Andrást*, a volt horvát tartományfőnököt választotta meg rendfőnökké (1739—45) és helyettesévé a magyar *Ordódy Istvánt*. Kozbiavicz hazájába, Lengyelországba tért vissza, mint pater ordinis és a lengyel tartomány főnöke. A rendi tanács tagjai közé a rend kiváló historikusát, a horvát Benger Miklóst, az osztrák

⁵⁴ Benger Miklós rendtörténelme az eseményeket 1663—1724-ig tárgyalja.

Feissl Ágostot, a lengyel Objeglovicz Coelestinit és magyar részről Rósa Ferenc sasvári perjelt, prokurátor generálissá a német Löderer Györgyöt választották meg. Az erők illetén elosztása a nemzetiségi kérdéstől már több ízben felzaklatott rendi élet nyugalmanak biztosítására alkalmasnak mutatkozott. A horvátok és magyarok egyaránt kiváló s egyben tárgyilagos tagjaikra bízta a rend hajójának kormányzását s ezzel lehetővé tették, hogy az egyes tartományok méltányos érdekeit is kellő támogatásban részesíthessék. A magyar tartományfőnök a nagykáptalanon elhangzott jelentésében ismét a reábízott rendházak szép fejlődéséről adott világos képet. Szerinte a márianosztrai és sajóládi monostor épületei már elkészültek, a diósgyőri építése szépen halad. Nemcsak a templom és monostor épülete, hanem berendezése és felszerelése is jórészt már együtt van, úgyannyira, hogy az atyákat hamarosan el is lehet a nevezett kolostorokban helyezni.

A rendfőnök által megejtett *1741. évi kánoni vizitáció* is az örvendetes fejlődés tényeit állapította meg. A szeptember 14-én Máriavölgyben összeülő tartományi káptalan Fejér Pál tartományfőnököt, Letenyei Pál helyettes tartományfőnököt és Stachel Mihály definitort tisztségükben megerősítette s az utóbbi mellé Redtl Károlyt, Nagy Imrét és Gerdinics Józsefet definitorokká választotta. A nagyobb és fontosabb rendházakba a rendi érdekek szemmeltartása végett *prokurátorokat* küldtek a perjelek támogatására. Így a máriavölgyi kolostorba Esterházy Imre perjel mellé *Czétényi Imrét*, Bánfalvára Simon József perjel mellé *Ébner Gábort*, Sajóládra Kotnaky Fülöp perjel mellé *Balis Pált*, Sátoraljaújhelyre Letenyei Pál perjel mellé *Koncz Gábort* és Pápára Kuncsár József mellé *Bakó Albertet*.

A rendet békés fejlődésében Mária Terézia uralomra jutása után kitört osztrák örökösödési, majd hétéves háború nem nagyon zavarta. A pozsonyi várban a királynő és nemzet között lejátszódott érzelmes jelenet vitam et sanguinem-je után huszonhárom esztendő szakadatlan harci dühörgése közben európaivá szélesedett háború jóformán idegen országok hadszíntereirein zajlott le. A hol jobbra, hol balra forduló hadiszerencse, bár anyagi és véráldozatot követelt is nemzetünkől, területileg országunkat, az északi részek kivételével, a háború dúlásaitól megkímélte. A háborús viszonyok természetesen nem kedveztek a rendi életnek, de nagyobb károkat sem okoztak. Csupán a tartományok vizitálása és a káptalanok megtartása állította igen nehéz feladat elé a rendfőnököt és az egyes tartományok főnökeit.

Musár András rendfőnök csak a legnagyobb nehézségek árán vizitálhatta a lengyel tartományt. Még vizitáló elődeinek

szokott útirányát is meg kellett változtatnia. Rozsnyón keresztül utazott, hogy elkerülje az ellenséges brandenburgi hordáktól veszélyeztetett Sziléziát. Az 1742. évi időközi nagykáptalanon is megérződik a háborús idő. Az atyák az eddigi szokástól eltérően nem pünkösdkor, hanem csak késedelmesen, augusztus 19-én ültek össze. A tartományok főnökei és discretusai, a lengyelek és a rajnavidékiek kivételével, akiket a háborús veszedelem tartott távol, pontosan megjelentek. Az utóbbiak Esterházy Imre máriavölgyi perjellel képviseltették magukat, a lengyelek viszont még képviseletükről sem tudtak gondoskodni. Kimentő levelükben egyhangúan a háborús viszonyokat s a háború nyomában járó bizonytalanságot emelték ki. A lengyel tartomány atyái, főleg a magyarokkal ellenszenvező Kozbialogicz Krizosztom tartományfőnök és Objeglovicz Coelestin lengyel definitor generalis, panasz tárgyává teszik, hogy a sziléziai városokat és lengyel nemeseiket állandóan zaklatja a magyar katonaság.⁵⁵

Az utazás Szilézián és Morvaországon keresztül Mária-völgybe nemcsak veszedelmes, de szinte lehetetlen „mindkét hadviselő fél katonaságának a harcai miatt.” A *Glogoviát* (Glogau) tartó brandenburgi katonaságot a magyar katonaság fogta ostrom alá: a sziléziai *Lublinic* városát pedig, amely Czenstochowától négy mérföldnyire van, rablőhordák rabolták ki s fényes nappal zaklatják az utasokat... Eppen a rendes útvonalon tehát, ez időszerint szinte lehetetlen az utazás. Viszont a másik útvonalon, Magyarország hegyein át sok egyéb kellemetlenséggel kell megküzdenie az utasnak. Eltekintve attól, hogy ez az út óriási kerülő és sokkal több kiadással is jár, a vendégfogadók hiánya következtében az utasnak az élelem és szállás megszerzésének nehézségeivel, a gyakori árvizek miatt pedig sok természeti akadállyal is számolnia kell. Papi embernek viszont a kálvinisták és lutheránusok zavargásai miatt nem ajánlatos errefelé az utazás. Különben is a gyakori rablótámadások miatt sem célszerű a rend tagjait, akik életüket a rendnek szentelték, a folyton leselkedő veszedelemnek kiténni.⁵⁶

Az osztrák tartomány főnöke személyesen számolt be tartománya helyzetéről. Súlyos megállapítása, hogy a háború különösen a *reguláris observantia* terén okozott súlyos kárt szerzetesei körében. Ez érthető is; ha meggondoljuk, hogy hány kolostorban szállásoltak el dorbézoló, zajongó katonaságot, amely gyakran még a szerzetesek bántalmazásától sem riadt vissza. Hazánk pálos kolostorai egy-két esettől eltekintve elkerülték a háborús nyugtalansággal járó zavarokat. Innen van,

⁵⁵ 1742. júl. 22-én Czenstochowa.

⁵⁶ A. P. tom. IX. pag. 11.

hogy az így csonkán ülésező nagykáptalanon a magyar tartományfőnök jelentése ismét hazánk pálos rendházainak szép emelkedéséről számolhatott be. E szerint a rend iskoláiban mindenütt a leggondosabb munka folyik. A rend újoncai két helyen, a sajóládi és bánfalvai noviciátusban készülnek hivatásukra. A nagyszombati teológia speculativán 12, a márianosztrai 14 növendékük tanul. A sátorlajaujhelyi és elefánti bölcseleti tanfolyamon is tanárok és tanulók egyaránt lelkes munkát végeznek. A pálos tanárok képzettsége is dicséretes; ezt az is igazolja, hogy Nagyváradon, Kalocsán és később Pécsen a világi kispapok nevelését a püspök a káptalan beleegyezésével két pálos tanárra bízta: az egyik a morálist, a másik a kánonjogot adta elő. Ezen a nagykáptalanon avatta a tartományfőnök előterjesztésére érdemeik és tudásuk elismeréséül Pély Pált és Raffavics Lászlót filozófiai, Letovanecz Ferencet és Pehm Henriket teológiai doktorrá.

Egyébként ez a nagykáptalan a rend belső ügyeire nézve is több üdvös rendelkezést hozott. Ezek főleg a vagyonközösségre, illetőleg a szerzetesi szegénység megtartására vonatkoztak. Majd arról is értesülünk, hogy a rend történetének megírásával megbízott Bengér Miklós (1736.) munkája elkészült s művét Magyarország hercegprímásának dedikálja.⁵⁷

Még nagyobb haladást ért el a magyar tartomány az 1744. szept. 17-én Máriavölgyben megtartott magyar választókáptalan lezajlása után, amikor *Ordódy Istvánnak* kezébe került a vezetés. Ő helyettesével, Letenyei Pállal és az új rendi tanács tagjaival: Dónyi Gellérttel, Redtl Károllyal, Horváth Györggyel, Vayay Jeromossal, titkárával Esterházy Imrével és a rendi tisztségeket betöltő szerzetestársaival a már szépen terjeszkedő tartomány érdekében, amely ez időszert már 20 perjelségből, 2 alperjelségből (Tuskevár és Nagyvárad) és 5 adminisztratúrából állott, mindent elkövetett. Különösen a rend noviciusmesterei, *Szajer Jakab* (Sajóládon) és *Zimics Agost* (Bánfalván) fejtettek ki felelősségteljes munkát: a reájuk bízott ifjúság nevelése terén minden tekintetben a konstitúciókhoz és a szent rend határozataihoz alkalmazkodtak.

Az 1745. évi választónagykáptalan Muzsár utódává a régi lovagcsaládból származó *Ordódy István* magyar tartományfőnököt választotta meg. Alatta az egész rend örvendetesen gyarapodott szellemiekben. A kiváló férfiú származásánál, tehetségénél és tudásánál fogva nagy reményekre jogosította rendtársait. Rómában tanult, hosszabb időn át az egyházjog és filozófia tanára volt, mint procurator generalis a rend ügyeit képviselte

⁵⁷ A. P. tom. IX. pag. 25.

Rómában. Kozbialovicz mellett mint rendi tanácsos ellensúlyozta az uralomra törő erős szláv áramlatot. Mint a legjelentősebb monostornak, a máriavölgyinek perjele, mint Musár rendfőnök helyettese (1739.) és végül mint a magyar tartomány főnöke,⁵⁸ alaposan megismerhette a rend szervezetén kívül az egyes tartományok törekvéseit s alkalma volt elsajátíthatni, hogyan kell a legkényesebb ügyeket is síma kézzel elintézni. Ha azt tekintjük, hogy ez az alázatos, szelíd és türelmes egyéniség mint szerzetes annyira „a szegénység szigorú öre” volt, hogy halála után egyetlen felesleges ruhadarabot sem találtak holmija között, sőt amije volt, az is a leghitványabb minőségű volt, meg kell állapítanunk, hogy már életében, amennyire emberileg lehetséges, tökéletesen valósította meg remete Szent Pál életeszmenyét. Nemes szerzetesi egyéniségét *Mária Terézia* is nagyra becsülte. Talán éppen neki köszönhető, hogy a királynő annyi előnyt biztosított a máriavölgyi és sasvári kegyhelynek.

Ordódy, a szigorú szerzetes a magyar tartomány működésével teljesen meg volt elégedve. Jól esett látnia a konventek előrehaladását a vallásos elmélyülés, a tudományosság, továbbá kolostori épületek és templomok rendbehozatala és újjáépítése terén. Máriavölgyben nagy örömmel avatta Ordódy Károlyt, Horhi Imrét a filozófia, Vépi Mátét, Streszka Mártont, Jankovics Gellértet és Tomasics Gellértet a teológia doktoraivá. Egyben megnyugettatta őt az is, hogy a Szentszék a nagybefolyású és a Pálosrend munkásságát becsülő Kollonits Zsigmond bécsi bíboros érseket a rend protektorátusában megerősítette, Pelikán János missziós prefektus és a pálos-misszionáriusok munkája felett pedig határozott meglegedését fejezte ki.⁵⁹

A magyar tartomány az 1748. évi nagykáptalanon elhangzott jelentés szerint tovább haladt a fejlődés útján. A jelentésből megtudjuk, hogy a varannói ház újjáépítése éppen folyamatban van, a terebesiek 14.000 forintot helyeztek el kamatra Csáky grófnál. A *sajóládi* kolostor fejlődésnek indult: kétkerekű malmának hozadéka sokat lendít a kolostor anyagi helyzetén. A sok dicsérő nyilatkozat mellett ezen a káptalanon már az elégedetlenség hangjával is találkozunk. Felpanaszolják ugyanis, hogy a túlságos jólét következtében gyakoriak a rendházban a vendégeskedések, ami a „regularis observantiát” veszélyezteti. Ezen a rend érdekei miatt egyelőre változtatni nem lehet; a vendégeskedő előkelő uraknak, akiknek kegyétől sok rendi érdek függött, nem adhatták tudtul, hogy ne keressék fel kolostoruk ebédlőjét. Egyelőre tehát a rendi ifjúságot mentették át más,

⁵⁸ 1744. szept. 17. A. P. tom. IX.

⁵⁹ Róma 1746. jún. Card. Petra Máriavölgybe küldött levele. U. o.

nyugodtabb fekvésű kolostorba: a sokkal csendesebb *Mária-nosztrára*. A határozat ellenére azonban a noviciátus továbbra is itt maradt (1749). A *sátoraljaújhelyi* ház is lassanként az anyagi haladás útjára lépett. A *nagyvárad*i székházat viszont *Forgách Pál* pécsi püspök anyagi támogatása emelte. Örvendetes jelenséggént említik, hogy a *pécsi* monostor helyét kijelölték az arra hivatott tényezők s nemsokára megindul ott is az építkezés. Az anyagi gyarapodás ez évben majdnem minden rendházukban észlelhető. A *tuskevári* rezidenciának négy szobája és nagy temploma van már. Három malmának hozadéka és szőlőjének termése bőségesen elég az ott lakó atyák ellátására. A plébánia-templom megszerzésére irányuló törekvésük minden valószínűség szerint megvalósítható.

A *pápai* rendház is felépült. Acsády Adám veszprémi plébános a rendház céljaira 4000 forintot adott. *Sasvár* is felépült.

A *nagyszombati* ház anyagi helyzetén Mednyánszky Péxa Júlia és Farkas Gáspár lendítettek adományaikkal.

Az említett kolostorok anyagi gyarapodásával szemben az erdélyi kolostorokban nagy a szegénység. Ezekben azonban a szellemiség terén nagyobb az eredmény. Dicsérettel említik a *tordai* ház nagyméretű téritőtevékenységét. A misszionáriusok érdekében elhatározták, hogy a stúdiumokból kikerülő atyák számára terciorátust létesítenek, hogy ennek keretén belül méríthessenek lelki erőt, mielőtt missziókra és egyéb apostoli szolgálatra indulnának.⁶⁰

Ordódy halála után *Ittingár Máté* vicarius gubernans (1749) kezébe került a rend kormányja. Éppen a magyar tartománynak a hadszíntérhez közel eső északi rendházait vizitálta, midőn Ordódy haláláról értesült. 1749. szeptember 20-ára hívta össze a magyar választókáptalant. Ezen *Fejér Pált* tartományfőnökké, helyettesévé *Paksy Lajost*, tanácsának tagjaivá pedig: Dónyi Gellértet, Esterházy Imrét, Letenyey Pált és Keresztes ker. Jánost választották meg. Ezek továbbra is közvetlen elődeik nyomdokain haladva vezették a rend ügyeit.

A rend érdekeinek a védelme miatt *Ittingár* kormányja idején ismét szükségessé vált a rendfőnöki jogkör sérthetetlenségének biztosítása. Mint vicarius gubernans nem kaphat meghívót a pozsonyi országgyűlésre. Ezért egy évvel előbb hívta össze *Máriavölgybe* a rendi választókáptalant, hogy a törvényes rendfőnök hibájából a rendre nézve hátrány ne származék.⁶¹ A káptalan öt rendfőnökké, helyettesévé a magyar Rósa Ferencet s a rendi tanács tagjaivá: Löderer Györgyöt (osztrák), Pehm Henriket (magyar), Langner Januárt (lengyel) és Kova-

⁶⁰ A. P. tom. IX. pag. 274.

⁶¹ A. P. tom. IX. 1751. máj. 27.

csics Ferencet (horvát) választotta meg. A káptalan befejezése után most már mint rendfőnök ment Pozsonyba, ahol Nádasdy Lipót kancellár kezéből vette át az országgyűlésre szóló meghívó levelet. Helyét a mágnások és püspökök között el is foglalta, a nélkül, hogy a pannonthalmi apát, akinek elődje a pálos rendfőnökkel a praecedentia ügyében heves harcot folytatott, ez ellen kifogást emelt volna.⁶²

Ittingár Máté is elődeihez méltó módon járt el. Minden erejével a rend felvirágoztatására törekedett. Rendületlenül vizitálta az északmagyarországi kolostorokat s az egyöntetű, szigorú rendi fegyelem megvalósítására buzdította a szerzeteseket. A német-osztrák tartomány kánoni vizitációja közben azonban megbetegedett s Bécsűjhelyen 1753-ban hirtelen elhunyt.

Utóda a rendfőnöki széken helyettese, a magyar *Rósa Ferenc* lett, aki megválasztásáig (1754. máj. 31.), akárcsak előde, szintén mint vicarius gubernans intézte a rend ügyeit. A magyar tartomány Ittingár kormánya idején is szép fejlődésen ment át. A tartományfőnök jelentése is szépen világít rá erre a fejlődésre. E szerint *Késmárkon*, a monostor területén, új templomot emeltek a tót ajkúak számára, a *sasvári* konvent építkezése is szépen haladt s a *varannói* székházra ez időben építettek emeletet. *Terebesen* elkészült a kolostor második emelete, *Nagyváradon* felépült egy emelet és a templom szentélye. Acsády Ádám veszprémi plébános támogatásával *Pápán* is felépült az új istenháza, *Bánfalván* kijelölték a torony számára a telket. A rendi iskolázás is nagyot fejlődött. A rendnek ezidőtájt 3 filozófiai, 2 teológiai stúdiuma és 2 noviciátusa volt. Ez is a mellett szól, hogy a rendbe lépők száma nem csökkent, sőt mondhatnók, emelkedett. *Rósa Ferenc* kormánya idején több intézkedés volt hivatva a rendi élet szellemi szintjének emelésére is. *Keresztes Ker. János* magyar tartományfőnök, hogy könnyítsen a máriavölgyi kolostor anyagi terhein, a teológiai stúdiumot Felső Elefántra helyezte át.⁶³ De ez az intézkedés csak ideiglenes jellegű volt. Máriavölgy központi fekvésénél fogva s azáltal, hogy Bécshez és Nagyszombathoz is közelebb esett, alkalmasabb volt a stúdium céljaira. Ezenkívül a rendi szellem fegyelmezettsége és szigora ebben a monostorban jóval erőteljesebben nyilvánult meg, s a monostor pedagógiai berendezettsége is jobban megfelelt a teológiai tanulmányokat folytató rendi ifjúságnak. Ezért már a következő évben *Keresztes* utódának, *Jankovics Gellértnek* rendelkezésére ismét Máriavölgyben nyílt meg a teológiai stúdium.

⁶² A. P. tom. IX. pag. 374.

⁶³ 1754. nov. 16-án. A. P. tom. IX. pag. 460.

A rendi fegyelem szempontjából támadt komoly panaszok ezúttal a pesti kolostor ellen irányultak. A sűrű vendégeskedés esett ismét kifogás alá. A királyi tábla tagjai s a mágnások szívesen tartózkodtak, gyakran a késő esti órákban is, a művelt szerzetesek körében. A rendfőnök az ebből származó veszedelmet látva, felszólította a tartományfőnököket, hogy más konventbe helyezze át székhelyét, vagy vezesse be a kari zsolozsmát, már csak azért is, mert a konstitúciók szerint ehhez megkívánt 12 szerzetese állandóan van a pesti rendháznak. A kari zsolozsma bevezetésével egyszer és mindenkorra véget vethet a késő éjtszakai órákig húzódó vendégeskedésnek. A tartományfőnök erre vonatkozólag nem adott határozott választ. Tudta, hogy ez első-sorban nem is annyira szerzeteseinek esnék rosszul, hanem inkább a befolyásos főurak neheztelnének meg érte. A pesti és talán sajlóádi kolostorok fegyelmének lazaságától eltekintve a többi rendházban igen szigorú rend uralkodott. Különösen *Mária-völgyben*, a rendfőnök székhelyén, *Nagyszombatban* és *Elefánton*, ahol egyidőben a rendi stúdensesk éltek, továbbá *Sasvárt* és *Szakolcán* volt szigorú a fegyelem. Erről egyébként a rendfőnök személyes tapasztalatai is meggyőzhetnek, melyeket az 1758. évi kánoni vizitációs útján szerzett. Az évente januárban kiadott rendfőnöki pásztorlevelek mindig a szerzetességre nézve fontos elveket fejtegetnek s folytonos küzdelemre buzdítják a szerzeteseket a lappangó lelki veszedelmek ellen. Rósa (1754–60) pásztorlevelei is komoly tudományossággal megalapozott, a lelki élet terén a szerzetesek számára többnyire aktualitással bíró útmutatások. Az Ittingár rendfőnök hirtelen halála következtében megrendült utód első pásztorlevelében a halálvárásról elmélkedik, (1755.), majd a szerzetesi állapothoz méltó magatartásról (1756.), a szegénységről (1757.), a tisztaságról (1758.), a türelemről, az állhatatosságról (1760.) ad megfelelő útmutatást szerzeteseinek. Teszi pedig mindezt a legnagyobb alapossággal, komoly jártasságot árulva el a szentatyákban, a Szentírásban, a zsinati határozatokban, a rendi konstitúciókban és a regulákban.

Rósa az egyes tartományok látogatásában, s a káptalanok vezetésében nagy kitartással és rendületlen bátorsággal járt el. Állandóan úton volt, akárcsak elődei. Alig végzett az osztrák tartomány vizitálásával, máris a háború miatt ezer veszéllyel fenyegető lengyelországi útra indult. Hiába akarták őt a szeretett lengyel atyák szándékáról lebeszélni, hajthatatlan maradt s július 7-én már útra kelt. Kivette magából a porostól való félelmet, nem az elődei által már sűrűn járt úton, hanem a trencsénzsolnai útvonalon ment Ziviáczen és Kentin át *Krakó* alá. Itt már várta őt *Kielcseuszy Szaniszló* lengyel tartományfőnök,

akivel a szent Szaniszlóról nevezett rupellai kolostorban állapította meg a Czenstochowán tartandó tartományi káptalan idejét. A porosz-osztrák háború zavarai miatt azonban a kánoni vizitáció személyes megejtéséről le kellett mondania. Maga helyett a kolostorok jórészenek vizitációját még a krakói kolostorban *Puchievi Januarius* velúni perjelre és *Rotter Xaver* tartományi titkárra bízta. Ezeknek a kánoni vizitációknak igen nagy jelentőségük volt. A rendfőnök megfigyeltette a szerzetesek életrendjét, lelki életük fejlődését, meggyőződhetett a regulák és konstitúciók megtartásáról, a nagykáptalan határozatainak keresztülviteléről, a kolostorok anyagi állapotáról, meghallgathatta az esetleges panaszokat, s személyesen gondoskodhatott orvoslásukról.

Az 1760. május 22-ére Máriavölgybe hívott választó nagykáptalanon, amelyen *Löderer Györgyöt* Rósa utódává, helyettesévé *Tomasics Gellértet*, prokurátor generálissá Esterházy Pált és a rendi tanács tagjaivá Fuhrmann Mátyást (osztrák), Ordódy Károlyt (magyar), Tusztics Jeromost (horvát) s *Puchievi Januáriust* (lengyel) választották meg, a magyar tartománynak a lelkiek terén tapasztalható örvendetes haladásáról számoltak be. Majd ugyanakkor négy kiváló pálos atyát, Gindl Gáspárt, Esterházy Pált, Tekessa Benitiust és Viktor Nep. Jánost, a bölcsélet doktoraivá avatott a rendfőnök. A szellemi gyarapodáson kívül anyagiakban is gyarapodott a tartomány. Takarékvagyona, amely 22.000 forintot tett ki, évi 300 forinttal növekedett. Még nagyobb könyvvásárlásra is jutott pénz: 1000 forint értékű könyvet vásároltak ekkor a tartományfőnökség számára. Sőt a tartományhoz tartozó római rendház is az anyagi fellendülés útján haladt még ekkor. A beszámoló szerint 3000 forintot helyeztek el a római atyák kamatozásra.

A magyar rendtartomány fellendülését a többi is követte. A főrangúak és főpapok sorában ekkortájt igen sok jötevője támadt a rendnek úgyszólván minden országban. Csupán a német tartományban mutatkoztak a hanyatlás jelei. Luzán Gergely német tartományfőnök indította meg 1758-ban a sok izgalommal járó harcot kiválásukra. Ez azonban sikertelenül végződött.⁶⁴

Löderer György főleg a fokozottabb lelki elmélyülést és a szigorúbb fegyelmet óhajtotta rendjében biztosítani. Pásztorlevelében a tökéletesség utáni vágy erősítésének módjairól írt s fokozottabban ajánlotta rendtársai figyelmébe a Szentírás és egyéb lelki olvasmányok buzgó forgatását. Éles szeme hamar észrevette a szerzetesség életének legfőbb hibáit, a gyakori érint-

⁶⁴ 1760. nov. 8. v. ö. I. k. 29—31. l.

kezést a világiakkal és a kényelmesebb életmód követését. Ezeknek korlátozására, illetőleg irtására vállalkozott. Nem szűnt meg hangoztatni szerzetestársai előtt, hogy a Szentírásból és a lelki olvasmányokból ismerheti meg a szerzetes igazán Isten akaratát: az Isten szolgálatában eltöltött jámbor szerzetesi élet a legszebb intő példa a világban sürgölődő ember számára. Vonzó szerzetesi egyéniség volt ez a stájer-származású jámbor és alázatos férfiú. A szegénység megvalósításában tűnt ki. Különösen a szegény emberrel szeretett Istenről beszélgetni. Szellemességével, veleszületett kedvességével több ízben a lutheránusokat is elbájolta. Hivatalos körútján a pálosok által adminisztrált *hunsdorfi* parókia megtekintésekor halt meg (1761. máj. 1.) A szomszédos Késmárkon a pálosok kriptájában temették el. Temetésén a lutheránus nemesek közül is többen részt vettek. Az elárvult rendet az éppen Isztriában vizitáló *Tomasics Gellért* vezette tovább. Reá a rend reformálása és szigorítása terén igen nagy feladatok megoldása várt. Elsősorban is az 1761. szeptember 20-án elnöklete alatt megtartott máriavölgyi nagykáptalan *Esterházy Pál* teológiai doktort magyar tartományfőnökké, Antal Pált helyettesévé, tanácsosaivá: Letenyei Pált, Streszka Mártont, Gindl Gáspárt és Pehm Henriket választotta meg. Puritán és szelíd egyéniségét nagyszerűen világítják meg pásztorlevelei. Az elődje halála felett megrendült férfiú első pásztorlevelében a halál váratlanságáról elmélkedik (1762.). A következőben felhívja rendtársai figyelmét arra, hogy minden cselekedetükben a halál utáni állapotra és az örök életre gondoljanak (1763). Ezzel a gondolattal akarta társait a túlzott világiasságtól óvni. De a rend külső tekintélyének emelésére is gondja volt. Kora legelőkelőbb, s egyben igen befolyásos főpapjának, *Migazzi Kristóf* bíborosnak és váci püspöknek ajánlotta fel a rend protektorságát. A Szentszék 1762. június 13-án örömmel erősítette meg a kiváló főpapot megtisztelő méltóságában. Személye biztosíték volt a Szentszék előtt a nyugati, szabadosabb eszméktől támadott rend nyugodtabb szellemi és anyagi fejlődésének. A nyugatról lassanként beszivárgó szabadosabb eszmék ugyanis ekkortájt már kikezdték a rend szigorú fegyelmét. Az elkövetkezendő időkben igen nagy gondot okozott a főleg idegen rendtartományokban elharapódzott visszaélések és a rendi szellem javítása. Nekik köszönhető, hogy hazánkban ezekben az Egyházra nézve vészes szellemi áramlatokkal teli időkben is mindenkor hivatása magaslatán állott a rend. A magyar hercegprímás, a rendi protektor, a derék rendfőnökök s főleg a magyar tartományfőnökök buzgólkodása, némi zökkenőktől eltekintve, megtartotta a rendet a nyugodt fejlődés útján. Ren-

deleteikkel rendjüket, ha nem is az ősi, de mindenesetre a szigorúbb szerzetesi életeményhez sikerült visszavezetniök — legalább is néhány évtizedre.

Küzdelem a rendi szellem hanyatlása ellen.

A XVIII. század első felében a pesti kolostorban történt néhány esettől eltekintve még igen nagy a fegyelem a pálos kolostorokban. *Máriavölgy* fénye elárasztotta az egész rendet. A barokk vallásos lélek nagyszerű szirtje volt ez a hely, melyen egyelőre megtört minden nyugatról érkező ellenséges eszmeáradat. Főpapjaink is nagy elismeréssel nyilatkoztak nemcsak *Máriavölgyről*, hanem az egész rendről.

Berényi Zsigmond pécsi püspök 1740-ben így írt róluk: „Hálás lélekkel emlékezem meg nagy érdemükről, kiváló tudományukról, példás életmódjukról és más jeles erényeikről, az első szent remeterend biztos patrimoniumáról, apostoli buzgalmáról, mellyel az Úr szőlőjét ebben az egyházmegyében is e szent rend alapításának idejétől kezdve gondozta és a jelenben is jó törekvéseiről.”⁶⁵

Ebben a korszakban még igen sok olyan szerzetese volt a rendnek, aki a régi szigorhoz való visszatérést hangoztatta, s magánéletében az aszkétikus szigor maradéktalan átélésére törekedett. Azonban mindig több és több ifjú került kolostoraikba a nemesség köréből és ezek nem tudtak leszokni a nemesi konviktusokban megszokott kocka- és kártyajátékról, amelyek már a XVII. században is burjánzottak. A régi szigorú fegyelem eresztékei lassanként meglazultak s a barokk komoly vallásossága mellett szépen megfért a kolostorokban a fegyelmetlenség is. Ezt a fegyelmetlenséget kezdte ki s mintegy ezen a kolostori élet zártságán esett résen át csapta meg a szerzetesi életet a *felvilágosodás* szele is. A XVIII. század hatvanas éveiben a felvilágosodás eszméinek hatása alatt a szerzetesélet egyszerűsége és szigora egyes kolostorokban eléggé aláhanyatlott. A javulásra szorulóknak gyakori áthelyezésével a világias szellem a még érintetlen kolostorokba is belopódzott s a máriavölgyi, márianosztrai, felsőelefánti, sátoraljaújhelyi s néhány kisebb kolostor kivételével mindenütt iparkodott hatalmába keríteni a szerzeteseket. A külső fegyelmet irányító éjtszakai kari zsoltosmát is sok helyen elhanyagolták. 1763-ban már csak hat olyan kolostoruk volt, amelyekben a kari zsoltosma intézményéhez szigorúan ragaszkodtak s életmódjukban a konstitúciók szellemét egészében

⁶⁵ 1740. dec. 18-án Pécsen kelt levelét közli Szluha i. m.

megvalósították. Gyakran volt hangos a *pesti* kolostor ebédlője (refectorium) a sok előkelő vendégtől. A katolikus főnemesség színe-java, a pesti városi tanács és a kir. és hétszemélyes tábla tagjai gyakran fordultak meg a kolostorban. Igaz, hogy ezeknek az előkelő vendégeknek anyagiakban igen sokat köszönhetett a rend, de jó hírneve könnyen veszendőbe is mehetett. Azonkívül a rendtagok sűrűn jártak világi emberekkel vadászatra. Sűrűn találunk aktáikban rendfőnöki tilalmakat, amelyekből az elharapódzó visszaélések fajtáira következtethetünk.⁶⁶ Ezekből is látható, hogy a rend előjáróinak a XVIII. század második felében főleg a szerzetesi fegyelem lazulása ellen kellett küzdeniök. Ezt a hanyatlást az említettekén kívül még más tényezők is előmozdították. A szellemiekben való elmerülés, a világi életben megnyilatkozó szabadabb szellem, a nyugatról hazánkat érintő szellemi mozgalmak, a francia filozófia és a felvilágosodás szabadabb eszméi, a gondolat lassú felszabadulása a magyar társadalmat s ezzel a kolostori élet képét is megváltoztatták. A szerzetesség alkalmazkodik a kor viszonyaihoz, amelyek a kor szellemi szükségleteit kitermelik. A szerzeteseknek most már többet kell forgolódniuk a világban, érintkezniök kell az emberekkel. Hivatásuk betöltésének területe, munkájuk színhelye kolostoraik csendes világából lassanként a rohanó élet zajos világába tevődik át. Elsősorban a nagy *paphiányt* kell munkájukkal pótolniok. Már rég elmúlt az a kor, amikor csupán önmaguk lelki üdvösségén munkálkodtak. A szerzetességnek e korában már nem csupán a szemlélődő élet s a most már önzésnek látszó önmagával foglalatoskodás a feladata. A nap-nap után lelkiekben megerősödött és megedződött szerzetes szellemi erejét a forrongó, átalakulás előtt álló világ nem nélkülözheti. Ez erős szerzetesi lelkiség átömlesztése a kavargó világi életbe a zavar, a sötétség, a bomlás hatásának a megkötését eredményezi. Kitermeli a felvilágosodás eszméivel ellentétben a *keresztény ellenállás táborát* s a céljait szolgáló megfelelő gondolat tömeget. Természetes, hogy a hadállásokban nem kerülhető el a sebesülés. Az élet forgatagában sodródó szellemi harcosok gyakran feledkeznek meg magukról. Szigorú szellemüket az étellel való közelebbi érintkezés letompította. A pálosok közül többben ebben a nagy átalakulásban önmagukról, főleg az „én” erősítéséről feledkeztek meg, elhanyagolták az önerősítés eszközeit s az elvilágiasodás hibájába estek. Így a közös élet legjellegzetesebb megnyilvánulásait, a közös elmélkedést és a kari zsolozsmát hagyták el s ezzel meglaizították a szigorú fegyelmet. Úrrá lett köztük a szerzetesi élet szigorának két legfontosabb megbontója: a kényelemszeretet és a tulajdonvágy. Igaz ugyan, hogy többen közülük minden erejükkel

⁶⁶ A. P. tom. VI. pag. 677. tom: IX. pag. 91. tom. X. pag. 237.

az új eszmék ellen szálltak síkra, sokan azonban éppen az általánosságban emberibbnek látszó felvilágosodás eszméiért lelkesedtek s igyekeztek ezeknek tanulságait, következményeit saját személyükre nézve is levonni. A szabadabb eszmék térfoglalása miatt konstitúciójuk szigorú öreinek, feletteseiknek, akik a régi szigort akarták visszaállítani, igen nagy harcot kellett vívniok a kolostorok népével. A folytonos hánykódás, a szigorítás és a világi életben mutakozó kötelességek teljesítése közben lassanként átalakult a rend képe is. A szerzetesek hatásukat a templomon s szószéken kívül, főleg az iskolákon át éreztették a társadalommal. A pasztoráló rend lassanként átalakult *tanítórenddé*, ami belső életében szintén bizonyos változásokat okozott. Teológiai és filozófiai ismereteken kívül a profán tudományokkal is többet kellett foglalkozniok. A tanuló szüleivel való közvetlen érintkezés, a társaságban való elmerülés az absztrakt szerzetesség rovására volt. „Valahányszor emberek közt voltam, mindig úgy éreztem, hogy megraboltak lelkiekben.” Ez az igazság érvényesült életükben. A rend ilyenén módon való hanyatlása miatt az osztrák örökösödési és a hétéves háború lezajlása után főleg Mária Terézia uralkodásának idején több ízben jutott kifejezésre az az óhaj, hogy az eredeti hivatásától és életmódjától eltávolodott szerzetesség térjen vissza ismét a régi életmódhoz.

Ezt szorgalmazta a barokk kor legnagyobb és legátfogóbb műveltségű főpapja, *gróf Barkóczy Ferenc* hercegeprimás is. A máriavölgyi káptalanhoz 1763. máj. 15-én írt, Bécsben kelt levelében a rendben dülő bajokat foglalja össze.⁶⁷ Még római kollégista korában ismerkedett meg a rend néhány tehetséges tagjával, akik gyakran hangoztatták előtte a régi rendi szigorhoz való visszatérés szükségességét. Ő maga is hamar átlátta, hogy a rend letért a régi remete-élet útjáról és az anyagiasság hibájába esett. Túlságos erővel akarja ugyanis a magyarországi régi jámbor alapítók adományozta *birtokokat* visszaszerezni. Szerinte „ez a szegénység fogadalmát sérti és a kolostori fegyelem meglazulása tekintetében sokaknál mutakozik, akiket akár a saját, akár a szülők, rokonok származása, akár a javak különítettek el másoktól. Talán ezeknek a versengésébe lopózkodott be észrevehetően a táplálkozásukban, öltözködésükben és egész berendezkedésükben mutakozó közös lágyág és ami ezt követi, a szellemieknek, az örökkévalóknak elhanyagolása, s a sokkal erősebb törekvés a mulandók után. Főleg ebből származik egyrészt az istentisztelet, másrészt különösen a kari zsolozsmázás elhanyagolása, ami sok

⁶⁷ A rendi ügyekbe való beavatkozását a lengyel atyák illetéktelennek minősítették. „Barkóczy Primas Regni Hungariae zelat instaurari observantiam regularem *incompetenter*”, mondja róla Juniewicz Károly lengyel tartományi titkár. V. ö. A. P. Pr. P. tom. IX. fol. (142) 170. Arch. Czenstochowiense.

embernek szemet szúr. Jóllehet a szent rendnek az országban sok rendháza van, mégis alig van ezek között hat olyan, amelyekben a kar szent fegyelmét régi szokás szerint gyakorolnák. Hogy ez mennyi gyűlöletet szül ebben az időben a szent rend iránt, könnyen megítélhetik azok, akik emlékeznek a régi királyoknak és más jámbor alapítóknak a szent szerzetel szemben megnyilvánult jóindulatára és jótékonyására, amit leginkább azért nyújtottak a rendnek, mivel látták, hogy beesküdült tagjai a földi dolgok utáni gondtól és törekvéstől elszakadtak és mintegy az égi lelkek rendjével keveredtek el, jámbor versengésük közben folytonosan dicsérik az Urat és könyörögnek az ő szent egyházáért. Ez volt oly sok kolostor alapításának a valódi oka. De amilyen okok közt születik meg valamely dolog, ugyanolyanok közt pusztul is el. Védekezésül ugyan fel lehet hozni az egyes házak szerzeteseinek csekély számát, mégis, nem tudom, milyen súlya lesz ennek az érvelésnek a nyilvánosság előtt, amely előtt bizonyos, hogy néhány ilyen rendháznak több telke van, mint több olyan coenobiumnak, amelyek mindegyikében karban zengtek az isteni dicséretet. Bizonytalán jogos fájdalom támad abból, hogy mindaz, ami egykor elégséges volt Isten sok szolgájának táplálására, most kevesek vágyára, kényelmes és fényűző életére is alig elégséges. Ez a tény maga is kell, hogy elegendő bizonyosságul szolgáljon a szent rendnek azíránt, hogy az épületekben, táplálkozásban, ruházatban és egyéb berendezésben a szerzetesi szegénységnek, józanságnak, mértékletességnek és alázatosságnak a törvényeit állítsa vissza és így teremtsen alapot több szerzetes ellátására.”⁶⁸

Amint látható tehát, Barkóczy a rend tagjai közt egyre jobban tért hódító birtoklási vágynak, hogy úgy mondjam, kapzsiságnak, s az ősi buzgalom ellanyhulásának akar gátat vetni. Kívánja, hogy minden kolostorban állítsák vissza a kari zsolozsmát és az egyszerűbb életmódot. Ezzel a rend belső életét akarja megszigorítani s egyben azt is el akarja érni, hogy a kolostori birtokok hozadékából több szerzetest tarthasson el a rend. Mivel pedig eltértek eredeti statútumaiktól, kívánja, hogy reformálják meg szigorúan életmódjukat a konstitúciók szellemében s inkább lelki, mint anyagi emberrel válasszanak rendfőnökükké, aki első-sorban nem régi birtokaik, hanem egykori szigorú életmódjuk visszaállításával törődik.

A hercegrímás szigorú levelének meg volt a hatása. A viszálykodó, rendbontó szerzeteseket, így Vayay Jeromost is szigorúan megintették. A kolostorok fegyelmének biztosítására kimondták, hogy a perjeleket hatéves hivatali idejük alatt nem lehet elmozdítani, de a hat év letelte után hivatali hatalmuk nem

⁶⁸ A. P. tom. VIII. a. 1763.

hosszabbítható meg. Patrónusuk, remete Szent Pál tiszteletének szentelik január minden vasárnapját, a sokat hangoztatott kart lehetőleg minden kolostorukban visszaállítják s ezzel a gyakori vendégeskedésnek is gátat vetnek. Szorgalmazták az ének- és orgonatanulást. *Tomasics Gellért*, az újonnan megválasztott rendfőnök még a nagykáptalan megválasztása előtt válaszolt a hercegrímás levelére.⁶⁹ Ígéri, hogy minden eszközzel rajta lesz, hogy rendje a régi szigorú életmódhoz térjen vissza. „Erőnkhez képest gondoskodni fogok arról, hogy egyrészt főmagasságod méltányos utasításainak, másrészt a kegyes fogadalmak szellemében megelégedésre feleljek meg és ne szűnjek meg a reám ruházott tisztségnek és kötelezettségnek megfelelően Isten segítségétől és főmagasságod kegyétől támogatva munkálkodni.”

Barkóczy hercegrímás örömmel válaszolt. Most már a rendfőnöknek írt. Örül, hogy a rendfőnök megértette szándékait; legfontosabbnak a rend érdekében — ismételten is kijelenti — a kisebb kolostorokban is a kar bevezetését tartja. Majd így folytatja: „Az anyagiasság vétkét, sőt ennek minden fajtáját a testvérektől a lehető legtávolabb kell tartani és minden dolgot, ami az élelmet, ruházkodást és a többi szokást illeti, a szegénység közös fogadalmával egyezően kell mindenütt bevezetni; el kell nyomni minden szabadosságot, amelyet mindezekig azok követtek el, akiket vagy a születés, vagy a rendben jobban feltűnő tisztségek különítettek el a többiektől. A bármilyen vágy érintette lelket nem alkalmas a szent imádságokra. Azonkívül ez a különvalóság a gyűlölködésnek, civakodásnak, hiúságnak, kóborlásnak és majdnem az egész bomlásnak szülőanyja. Ezáltal történik az, hogy a szerzetesek gyakran alkalmatlankodnak szüleiknél és rokonaiknál, akiknek panaszaik miatt azután (senki sem szereti ugyanis azt, aki mindig adj nekem-et kiált —) a szent rendnek hírneve is a nyilvánosság előtt könnyen megsérül. Sőt már e rend szerzeteseiről ilyen becsmérlő szavakat is lehetett hallani: ezt a rendet leginkább azért alapították, hogy a haza nemes fiainak tisztas kényelmére legyen. Ha ez a vélemény többeknek a lelkét elfogja, nem lesz csodálatos, ha a világi nemesek minden kényelmét és gyönyörűségét a szerzetesi pallium alatt keresik és ezért a száz szerzetes táplálására elegendő régi alapítvány alig elég annyinak az ellátására, amennyi a kar fegyelmének helyreállításához szükséges.”

„A rendi hírnévnek védelméhez tartozik az is, hogy nagy gondot fordítsanak azokra a házaikra is, amelyek községekben

⁶⁹ 1763. jún. 3. A. P. tom. VIII.

és városokban mint lakóházak, diversoriumok vannak birtokukban.⁷⁰

Maga a királynő is szorgalmazta a hercegprímás útján, hogy mind a világi, mind a szerzetes papság körében Magyarországon is állítsák vissza a kart annál is inkább, mert férje, Lotharingiai Ferenc, már Lotharingiában és Bécsben is elrendelte, hogy a háborús évek után a szerzetesek karban imádkozzanak és zsoldározzanak.⁷¹

Az új rendfőnök, *Tomasics Gellért* a rendi tanáccsal egyetemben igen komolyan vette a rend szigorítására irányuló munkát. Ez a férfiú, akiről az *Acta Paulinorum* mondja, hogy „vir praestantissimus et de ordine universo optime meritis”,⁷² első sorban is a rendje iránt mutatkozó ellenszenvet akarta ügyes politikával megváltoztatni. A kedvező közvélemény kialakítása végett minden áldozatra kész volt. Fáradságot nem ismerve kereste fel az ország különböző vidékein lakó főurakat, az ország számottevő tényezőit. Így *Pozsonyban* az ország nádorát Pálffy Lipótot, a kir. csapatok parancsnokát Batthyány Ádámot és Illésházi Istvánt, Esztergomban Barkóczy hercegprímást, Vácott Migazzi bécsi bíboros hercegérseket, a váci püspökség adminisztrátorát. *Nagyszombatban* is több előkelőséget látogatott meg s megbeszélte velük rendje ügyeit. 1763. október 28-án *Schönbrunnban* a királynő előtt is megjelent, hogy jóindulatát kérje rendje számára. A következő évben a magyar rendházakat látogatta sorba. Ezen az útján egész sereg üdvös intézkedést foganatosított. *Sasvárt* elrendelte a kari zsolozsmát, az *elefántiakat* kolostoruk épületeinek javíttatására utasította, 1764 szeptember 23-ra *Máriavölgybe* hívta a tartományi káptalan tagjait, s ott a magyar szerzetesek közül a legkiválóbbakat választották meg a főbb tisztségekre. Ekkor választották meg *Esterházy Pált* magyar tartományfőnökké s a kitűnő Gindl Gáspárt helyettesévé. A tartományi tanács tagságait Raffavics László, Antal Pál, Pély Pál és Pehm Henrik nyerték el, valamennyien javorkorbeli férfiak s a komoly szerzetesi élet mintaképei. A javulás a belső élet szigorítása terén hatalmas lépésekkel haladt előre, amit a rend nevelőinek, *Országh Lőrinc* márianosztrai és *Cserey Ambrus* sopronbánfalvai magiszternek s kiváló teológia és filozófia tanárainak működése is nagyban előmozdított. A rend iskoláin, *Sátoraljaújhelyen*, *Nagyszombatban*, *Pápan* és *Pesten* tudós, szakavatott *tanárok* képezték a rendi növendékeket a hivatásuk teljesítéséhez szükséges tudományokban. Közülük nem egy tudományos hírnévre tett szert. *Billisics Már-*

⁷⁰ 1763. jún. 11-én Esztergomban kelt levél. A. P. tom. VIII.

⁷¹ Schönbrunn 1763. máj. 13. U. o.

⁷² A. P. tom. VIII. pag. 667.

ton (Sátoraljaújhely), *Skopek Ferenc* (Nagyszombat) a kánon-jog, *Gyöngyössy Gergely*, *Bocsó András*, *Raffavics László* (Sátoraljaújhely), *Nagy László*, *Rosty Miklós* (Nagyszombat) a teológia, *Székelly Lipót* (Pápa), *Niczky Tamás* (Pest) a filozófia tanításában váltak ki. De *hitszónokaik* is rendkívül képzetek voltak. Közülük nem egyet néma ámulattal és dagadó önérzettel hallgattak a hívek. Különös gondot fordítottak arra, hogy szónokaik a nemzetiségi vidékek népének nyelvében (német, tót, horvát) járatosak legyenek. Szónokaik számára konstitúciójuk is lényeges könnyítéseket adott a rendi életen belül, csak hogy minél alaposabban készülhessenek a nép lelki üdvének munkálására. A legtisztesebb, s egyben a legnehezebb szerep a *prédikátoré* volt. Ezért nagyon meg is becsülték őket. Mária-völgy, Elefánt, Pápa, Pest, Sasvár, Nagyszombat és Tóvis szónokai mindig vezettek a hitszónoklás terén. Az idehelyezett hitszónokok többnyire harcias egyéniségek voltak, akik Krisztus igazát hatalmas szónoki lendülettel, rátermettséggel s nagy nyelvi készséggel védtek és hirdették. Csak néhányat említünk azok közül, akikért a század első felében a közönség lelkesedett. Ezek: *Galbaházy Athanáz*, *Balogh Lajos*, *Orosz Ignác*, *Boróczy Károly*, *Kovács István*, *Szabary Tádé*, *Kuszler Károly*; — *Horváth Antal*, *Fröhlich Jakab*, *Damján Fülöp*, *Kugler Domokos*; — *Sztreskóczy Athanáz*, *Pelzmann Mihály*, *Stachel Mátyás*; — *Papanek Márton*, *Rosmann Adalbert*; — *Péntek István* és *Csernak Adalbert*. Beszédeik valósággal élményszámba mentek. A pálosok a reájuk bízott *plébániák* és *kegyhelyek* vezetésében is példás buzgalommal jártak el. Valóban népük apostolai voltak ezeken a helyeken.

Kár, hogy *Tomasics* rendfőnök betegsége miatt a pozsonyi országgyűlésre (1764) csak helyettesét küldhette el. Ez a buzgó szerzetes rendjének bizonyára igen nagy előnyöket tudott volna biztosítani a Pozsonyban egybegyűlt rendekkel való közvetlen tárgyalás útján. Az általa megindított reformmunka eredménye ma már az 1766. május 18-án tartott időközi nagykáptalan jelentéséből is kiviláglik. A különböző tartományok főnökei igen kedvezően nyilatkoztak tartományaik fejlődéséről. Mindenütt emelkedés volt tapasztalható, leginkább azonban a magyar kolostorokban. Esterházy Pál tartományfőnök önérzetes hangon, de mély szerzetesi alázatossággal számolt be erről a nagykáptalannak: „Ami a lelki előmenetelt illeti, a szerzetesi törvények megtartása terén nap-nap után fejlődés észlelhető; az anyagiakat illetőleg, Istennek hála, Erdélyben a megkezdett perben nagy reményünk van, sőt *Erdélyben* templomunk és *Tordán* hasonlóképen új házunk van, a többi épület pedig a legjobb körülmények közt fejlődik.” Egyébként ezen a nagykápt-

talán igen fontos határozatokat hoztak. Az esetleg később jelentkező baj elhárítása végett kimondták, hogy újoncaikat a szenvedélyek irtása és az erényekre való törekvés által ezentúl nagyobb gonddal nevelik a szerzetesi élet követésére. Újoncmestereiket ismét utasították, hogy minden cselekedetükkel növeljék az alázatosságot, szerettségét meg növendékeikkel oly mértékben a ház körüli szolgálatot, hogy kipróbált szerzetesi jellemük ne csak a próba évében, hanem később is a rend érdekében üdvösen mutakozzék. Különösen a szegénységet szeressék, legyenek a szó szoros értelmében „Krisztus szegényei.” Tanáraik a stúdiumokon tanítsák szorgalmasan a rendi konstitúciókat. A filozófiát Aquinói Tamás szellemében adják elő. Egyben kimondták, hogy amelyik tanár a skolasztikus filozófiától eltérne, azt fesszák meg tanszékétől. Teológiai stúdiumaikon a tananyagot, főleg a dogmatikát a Szentírás és szent atyák szellemében ismertessék növendékeikkel.

A hanyatlás jelei közt vergődő magyar tartomány azonban csak akkor emelkedett a rendi hivatás igazi magaslatára, amikor a tartományi választó káptalan (1767. szeptember 20.) a lelkes *Gindl Gáspárt* választotta meg tartományfőnökké s mellé a rend haladásáért a rend ügyeit alaposan ismerő, minden áldozatra kész tisztviselői kart rendelt.

Gindl az 1769. évi választó nagykáptalanon a magyar tartomány örvendetes fejlődéséről számolhatott már be. Szerinte napról-napra mindig jobban érezhető a rend emelkedése mind a szellemiek, mind az anyagiak terén. Az előző káptalanon csupán két doktorrá-avatás történt.⁷³ Ezzel szemben most már három szerzetesüket avathatta a teológia (Cserey Ambrus, Nagy László és Gyöngyössy Gergely), kettőt pedig a filozófia doktorává (Niczky Pál és Kemény Ferenc) a rend újonnan megválasztott főnöke, Esterházy Pál (1769–1775).

A rend *jótevőinek* száma is rohamosan növekedett ekkortájt. Közöttük több kiváló férfiúval, közéleti nagysággal is találkozunk. Az uralkodó-házon, a Lichtenstein és Daun hercegi, a Barkóczy, Szirmay, Haller, Nádasdy, Ratkay grófi családok tagjain kívül a különböző országok főpapjai is a rend támogatói között szerepelnek.

Esterházy Pál rendfőnök a rend vezetése terén Tomasics nyomdokain haladt.⁷⁴ Munkásságában főleg *Migazzi Kristóf* bíboros váci püspök jóindulatára támaszkodott. Szorgalmasan látogatta a különböző országok rendházait, amelyek a tarto-

⁷³ Niczky Tamás és Skopek Ferenc lettek a filozófia doktorai 1767-ben.

⁷⁴ Tomasics 1770. február 13-án halt meg.

mányfőnökök jelentései szerint szintén örömdetesen fejlődtek. Esterházy Pál is, miként elődei, a rendi fegyelem helyreállítása, illetőleg megszilárdítása érdekében buzgólkodott. A máriavölgyi kolostor vizitációja alkalmával ismételten is felhívta az atyák figyelmét a kari szolgálat pontos megtartására, az elmélkedés, a zsoldározás s a Mária-tisztelet terén a fokozottabb buzgalomra, a józanságra, a szegénységre, a szegénység és engedelmesség fogadalmának az ősi szigor értelmében való megtartására. A perjeleket állásukban tette felelőssé, hogy minden visszaélés megszüntetése, s a már említett esetekhez hasonló kihágások elkerülése végett tartsanak hetenként a testvérekkel káptalant s igyekezzenek őket a konstitúciók előírása szerint megjavítani, sőt amennyiben ezt szükségesnek tartják, fenyítések alkalmazásától se riadjanak vissza. Sátoraljaújhelyen elrendelte, hogy Cseppelényi György vértanú tetemét a már teljesen elrozsdásodott koporsóból emeljék ki s helyezték új ereklyetartóba. Ugyancsak elrendelte, hogy a templom patrónusának, Szent Egyednek képét a főoltár számára festessék meg. A magyar tartomány három vizitációja után pedig, amely munkában az erdélyi házak és a nagyváradi kolostor vizitációjának elvégzése által mint megbízottai Raffavics László és Sándor Adalbert voltak segítségére, összehívta Máriavölgybe a tartományi választó káptalant, amely ismét *Gindl Gáspárt* választotta meg tartományfőnökké (1770. szeptember 23.) s helyettesévé a kiváló Antal Pált. Ez a káptalan is említést tett a rendben lappangó közös és egyéni hibákról s ezek kiirtásával a helyi előljárókat bízta meg. Felszólította őket, hogy a legalább kéthetenként tartandó házi káptalanokon szigorúan járjanak el a hibákkal szemben, „kövessék az általános és tartományi cikkelyeket és a vétke ellen a cikkelyekben megszabott büntetések szerint feltartóztathatatlanul járjanak el.” Ígéri, hogy feladatuk teljesítésében teljes mértékben számíthatnak a rendfőnök támogatására. A rendi élet emelésére a lelkiolvasmányt, elmélkedést, lelkigyakorlatot és az erényes élet tanulmányozásával való állandó foglalkozást ajánlja.

A rend fénye kifelé ezekben az években még mindig emelkedően volt. *Migazzi Kristóf* bíboros, Vác püspöke s egyben a rend protektora nagy pompával vonult a pesti rendházba, kedvelt pálosai közé, a Pesten tartózkodó főnemesek nagy ámulatára (1770.). Rendfőnök és protektor között a kölcsönös megbecsülés alapján a legszívélyesebb viszony alakult ki, ami a rendfőnök személyén keresztül az egész rend ritka megbecsüléséhez vezetett. A királynő nagy áldozatkészségével *Sasvároft* a szentélyt újította meg s nagyobb oltárt emeltetett, a rendfőnököt pedig *Migazzi* útján a Szentszék jóindulatába ajánlotta s egyben kérte, hogy jogosítsák fel a főpapi jelvények viselésére. Ez hama-

rosan be is következett. Még ez év október 20-án zajlott le a pálosok fényes ünepsége *Vácott, a domonkosok templomában*. Itt adta át ünnepélyesen Migazzi Esterházy Pálnak a főpapi jelvényeket: a keresztet, a gyűrűt, a püspöki süveget s öltöztette be őt a főpapi ruhákba: a rochettiába, a mantalettába, a cappába. Majd felolvasta a főurak s mindkét papság színe előtt a Szent-széktől ez ügyben érkezett felhatalmazó iratot. Kifejtette az egybegyűlteket előtt, hogy a pálos rendfőnök ezentúl „jogosult fogadalmas szerzeteseit papi jelleggel felruházni s nekik a négy alsóbb rendet egyszerre vagy egymásután feladni, oltárokat, harangokat és kelyheket megáldani”. A kitüntetett rendfőnök, mint a rend első *praelatus infulatus* főnöke, Bécsben a királynőnél tiszteltgett.⁷⁵ Az egész ország érdeklődése most ismét a rendfőnök személye felé irányult s ez maga után vonta a közérdeklődés terén a rend előtérbenyomulását. Ez a közérdeklődés kulturális terén is megnyilvánult. Éppen ekkortájt szándékozott a késmárki katolikus városi tanács iskolát nyitani, s a tanítás munkáját a kiváló pálos tanárookra bízni.⁷⁶ A jezsuiták eltörlése (1773.) után pedig a királynő mintegy a közkívánságnak engedve iskoláik egy részét adta át nekik.

⁷⁵ 1774. május 12-én Máriavölgyben öt filozófiát végzett rendtagnak (Billisics Mátyás, Kemény Antal, Bokol Fábián, Schwarzbauer Orbán és Hill Krizosztom) adta fel a kisebb rendeket. V. ö. Orosz F. Liber hist. Eccl. Thallensis.

⁷⁶ Streszka i. m. pag. 708.

III.

A Pálosrend szelleme.

A remeteszellem.

Bár a különböző szerzetesrendek törekvéseiben közös a cél: a hitigazságok ápolásának s az ember önmegszentelésének szolgálata s a működésüket irányító regulák és konstitúciók is sok azonosságot tartalmaznak, életmódjuk s életük folyása alatt kialakult rendi szellemük azért mégis teljesen *egyéni*vé vált. A rendi szellem egyénivé válásának igen sok tényezője van. Ilyenek: a rendalapító egyénisége, az általa adott rendi szabályzat, a renddé alakulás első éveiben a tagok lelkületét betöltő szellemiség, vagyis a kezdetbeli kollektív szerzetesi lélek minősége és ereje, az első tagok világfelfogása, érzelmi élete, műveltségük elemei, a vallásos életüket irányító transcendens mozzanatok különbözősége stb. E tényezők együttes hatásaként a XIII. század vallásosságra törekvő szelleme a remetességgel szakító kolostori élet virágzása idején éppen a különböző rendek életében mutatkozó sok hiba miatt hamarosan felismerte a *tiszta remeteség* értékét. Valósággal jelszóvá lett a remeteséghez való visszatérés. Ez eredményezte a szerzetesség XIII. századi újjáéledését s ezzel hosszabbította meg a középkori művelődés életét. A németországi *Hirschau*, a franciaországi *Cîteaux* és *Chartreuse* szerzetesei, a spanyol *hieronymiták*, a teljesen szegény *olasz koldulórendek*, a *kamalduli* és *vallombrosai* (Toscana) remetetelepek ebben a jegyben keletkeztek.

Hazánkban is már a XI. század félvad világában élt a remeteség eszménye, sőt megvalósítására törekvő első remeténk élete sajátosan *magyar színezet*et adott más országoknak úgy szólván mindenről lemondó remeteéletével szemben. Mondanunk sem kell, hogy a magyar földön remetészkedő magyaroknak egész más volt az életszemléletük, mint Afrika sivatagjainak, vagy

az Ibér-félsziget kopár és tényleg pusztaság érzésével eltöltő hegyeinek magányában remetéskedő más nemzetbeli remetéknek. Ott többnyire az emberi társadalom gonoszsága miatt keresték a magányban az Istent, hazánkban többnyire a lelki önmegszentelés vágya s a nemzeti sorsfordulatok birták a legtöbb embert a magány keresésére. Az idegeneket több aszketika, önsanyargatás, a mieinket több valóságérzés és a mindennapi élet gondjainak megoldására fordított nagyobb fáradozás jellemzi.

A térítés korában nemcsak a kereszt, hanem a pogányság jegyében is gyakran akadtak a világtól elvonult emberek. Az utóbbiakat maga a kereszténnyé lett államhatalom irtotta és pusztította, az előbbieket, a keresztény magyarok pedig amazok üldözését elkerülve húzódtak meg a csendben az őstermészet ölén. S míg a Pálosrend szellemi ősei a remeteség zajtalan világában meditáltak és szemlélődtek nehéz életkörülmények közt, s ezzel tudattalanul is részeseivé váltak a nagy mű: a rendalapítás előkészítésének, addig a többi rend a magyarságra nézve egyrészt még idegen keresztény vallás terjesztésén fáradozott és a magyarság szempontjából nézve egyrészt mint ellenség, másrészt mint jóbarát járta az országot. Idegenek lévén, idegen szellemet terjesztvén sokáig az idegenszerűség érzését keltették a magyarságban. A megtért magyarság kebeléből lépett ki azután a XIII. század közepén az esztergomi káptalan tagja, a magyar törzsökön fakadt, tudós *Eusebius* kanonok, s teremtette meg a honunkban élő sok idegen szerzet között az egyetlen magyar rendet. Nem mondhatjuk, hogy a többi rend nem a magyarság érdekében dolgozott, s hogy nem váltak maguk is hamarosan ízig-vérig magyarokká. De ez csak idővel, a nemzet testébe való beilleszkedés, a teljes átalakulás megtörténte után következhetett be, amikor már hazánkban nagyon is megerősödhettek. A külföldi anyaházaktól való függésük azonban állandóan fennállt. Ezzel szemben a pálosok rendjébe már kezdettől fogva sajátosan magyar a külső keret is, magyar a lélek is, amely ezt a keretet betölti, s ami legfontosabb: nem függött soha idegen országbeli kolostoroktól; nem ő volt azoknak, hanem amazok emennek voltak a függvényei. Így lett a rend már a XIII. században erősen fejlett remeteszellemnek, amely a magyar természet-től és lélektől sohasem volt idegen, tiszta magyar képviselője.

A rendi szellem magyar jellege.

Az egyes történelmi korok egyéniséget és szellemiséget alakító ereje közrejátszik a közös vonások kialakításában. Mégis a pálosok rendi szelleme a hazánkban megtelepedett többi ren-

dével szemben már kezdettől, az alakulás pillanatától fogva a sajátosan magyar *s nemzeti gondolat* szolgálatában állt. Ezt igazolja az a tény, hogy hazánkban a IV. Ince (1243—1254) által Olaszországban összegyűjtött és IV. Sándor pápa által közös fő alá rendelt és Szent Ágoston regulái szerint élő több XIII. századi idegen eredetű *ágostonrendi* remetezárda, így a *sárosi, szepesi és podhradi*, a szorosan vett remeteélet terjesztői voltak, mégis hamarosan elpusztultak. Nem voltak életképesek, mert a magyarság nem rokonszenvezett velük, jóllehet előbb kaptak szentszéki jóváhagyást, mint a pálos kolostorok s az idegen országokban is nagyon elterjedtek. Az előbbieké idegenből behozott, s itt magyarrá változott szellem, az utóbbié gyökerében magyar. Az ősmagyar televény termelte ki magából a rendet, s szelleme tulajdonképpen a magyar szellem gondolkodás- és érzésvilágának hű kifejezője. A pálosok, ezek a főképp Pilis, Vértes és Mecsek vidékéről toborzott színmagyar remeték, a szemlélődésnek és lelki elmélyülésnek sajátosan magyar fajtát teremtettk meg és képviselték. A nagy magány rendkívül érzékennyé tette lelkületüket Isten dicsőségének és hatalmának észlelésére a természet minden megnyilatkozásában. Elmélyült lelkületükkel a remeteszellem *belső értékének* emelésére törekedtek, a bűnbánat külső cselekedeteinek nyilvánításával nem sokat törődtek. Sőt abban is különböztek a többi idegen szerzettől, hogy női kolostorok alapítására, ami gyakran igen sok veszéllyel járt, nem is gondoltak. Bennük a magyar vallásos néplélek indult fejlődésének útjára s ez a sajátos magyar talaj és légkör változásainak megfelelően alakult és változott a kolostori élet elzártságában. Az idegen szellemiség hatásait távoltartotta magától, vagy magába olvasztva sajátosan és korszerűen magyarrá változtatta. Ezzel szemben a többi rend idegen földön, idegen szellem alkotóerejének köszönhetette létrejöttét. Hazánkba betelepelve keresték ugyan az alkalmazkodás lehetőségeit, hogy hatni tudjanak a nemzeti lélekre, de csak később alkalmazkodtak a magyar lélek fejlődésmenetéhez, amikor idegen nemzetiségű tagjaiknak helyét a magyar nép fiai foglalták el s az idegen kolostori élet és szervezet kereteit magyarságukkal telítették. Ez is egyik oka a pálosok gyors terjedésének és nagy közkedveltségének, szemben a többi renddel, amelyek éppen idegen adottságaiknál fogva s talán azért is, mert belső életükben a hanyatlás jeleit hordozták már ekkor, nem tudtak lépést tartani vele. A magyar eredetű rend *nemzeti jellegét* története folyamán mindvégig megőrizte. Ha patrónusa, remete Szent Pál, idegen is, mert a kor, melyben renddé alakultak, a remeték ősatyját tisztelte benne, s így kiválóan alkalmas volt a szerény magyar rendalapító szerint arra, hogy róla nevezze el rendjét, a magyar jelleg, a Patrona Hunga-

riae és a magyar szentek tiszteletében állandóan kifejezésre jutott. Ezek voltak minden korban a rend eszményi kegyeletének tárgyai. Sőt idegen országokba való betelepődése után a magyar nemzeti gondolat ápolását a magyar szentek tisztelete által örökségképp vették át az idegen országok fiaiból alakult rendtartományok is. A legszebb példa erre a *czenstochowai* ősi monostor számos jellegzetes magyar, különösen magyar szentekre vonatkozó emléke. Márianosztrai pálosok voltak az elsők, akik e szent helyen a kegykép gondozását átvették (1382). Ezek a szerzetesek a később belépő lengyel szerzetestársaikat a teljes magyar pálos szerzetesi életbe vezették be még a XIV. század végén. Az általuk Márianosztrán másolt, gyönyörű iniciálékkal díszített bibliájukat még ma is őrzi a monostor régi könyvtára. A várkapún belül *Szent István* és *Szent László*, a kegykápolna bejáratánál *Szent Imre* és *Szent Kázmér* képei fogadják a zarándokot. A folyosón *Nagy Lajos* emlékét örökíti meg egy hatalmas kép, amint remete *Szent Pál* testét Buda-szentlőrincre viteti. Egy másik kép *Jámbor Ferenc* atyát, a márianosztrai monostor legendás alakját vetíti elénk, amint éhező rendtársai részére „imádságával” megszerzi a szarvast. A kóruson *B. Özséb*, a kolostor bejáratában *Martinuzzi* életéből több jelenetet megörökítő kép, a könyvtárban és archivumban több magyar vonatkozású könyv és kézirat hirdeti a lengyel földön élő Pálosrend magyarságát. De az ősi monostor lakói között is több olyan szerzetessel találkozunk, akit az ősi magyar hazához való vonzódás magyar nyelvkönyvek tanulmányozására készítet. A rendnek több lengyel tagja nagyon jól beszél magyarul.¹ Viszont az eltörlés után is mindig voltak, s ma is vannak közöttük odakünn is magyar pálosok.²

A rend másik magyarsággal rokon, jellegzetes vonása a *hősiség*. Ennek jegyében hozott áldozatokat a történelem folyamán a haza oltárán. A főleg nemesi családok fiaiból alakult rend vészterhes időkben sohasem hagyta el a hazát, hanem erejéhez mérten mindig síkraszállt érte. Országos veszedelmek idején, főleg a török ellen viselt háborúban, mindig kellő számú katonaságot állított. A rend tagjai, ha nem is mindig karddal, de — mint tábori-lelkészek — lelkiekkel támogatták a küzdő, harcoló katonaságot s gyakran védték fegyverrel kolostoraikat a pusztító, garázdálkodó ellenséggel szemben. „A veszedelmekben bátran és szívósan küzdöttek, épp azért méltó dolog, hogy meg is védjék őket,” — mondja róluk *Benger*.^{2a} *Istvánffy Miklós*

¹ P. Zembrzuski Mihály, Pośpiech Jeromos, Paśnik Kázmér, Mitura Márk stb.

² P. Tóth Marián.

^{2a} Benger i. m. pag. 49.

büszke önérzettel jegyezte meg a márianosztrai pálosokról, hogy a Szent Koronát őrző Visegrádra vonultak s az 500 pálos a kevés földművelő néppel „bátran és igen nagy eréllyel” védte a várat a török ellen.³ *Martinuzzi Fráter György* nemcsak kiváló államférfi, de jó katona is volt. *Bratulics Simon* rendfőnök Kanizsa ostromakor tűnt ki s később Miksa főherceg életét mentette meg az egri csatában. *Szvetenay Miklós* Csicsva várát (Zemplén m.) szerezte vissza bátor magatartásával a királynak.⁴

A hősi elszántságra nevelő pálos kolostorok szelleme, a szerzetesek életszentségében való hit, gyakran hatalmas tettek sikerét biztosította. Nagy Lajost B. Lukács jóslata ihlette a velencei hadjárat győzelmes befejezésében és remete Szent Pál tetemének megszerzésében. *Mátyás királyunk* a pálosok imádságába bízva verte meg Ali moldvai bégét.

A rend erős fegyelméből eredő katonai szellemét több *hősies cselekedet* igazolja: 1663-ban Nagy Miklós elefánti perjel hősi lelkülettel védte a török ellen az elefánti monostort. A következő évben már *Jurissevics Jakab* és *Grabantovics Ferenc* a pálosok házi gyalogságát vezette a török ellen induló főhad kötelékében.

1675-ben az eretnekek elől Terebes várába zárkózott *Barilovics Lajos* és társai a felmentő császári seregek megérkezéséig vitézül tartották a várat az ostromló nagyszámú eretnekkel szemben.

1679-ben *Bessenyei Márk* és *Szörényi Ágost* védték meg sikerrel a sátoraljaújhelyi kolostort Thököly felkelői ellen. 1686-ban *Majthényi László* Buda ostromakor vezette a rendi csapatokat. 1689-ben *Fistrovics István* perjel Horvátországban a török elleni harcokban tűnt ki.

Ez a hősiesség a lengyel nemzet pálosai körében is több ízben feltűnt. Így a czenstochowai monostor 1655, 1702, 1704 és 1709. évi ostromakor. Elég csupán *Kordecki Ágost* perjelt említenünk, aki az 1655. évi ostrom alkalmával valósággal legendás hőssé vált.

A rend magyar jellegét, még a külföldi pálosokat is ide értve, történelme folyamán mindvégig megőrizte. Csak egyszer vetődött fel a horvátok részéről a *nemzetiségi kérdés*. A nyomában keletkező harc a XVIII. század első évtizedében alaposan meggyengítette a rendet: a magyar rend külön tartományokra bomlott. Mikor pedig elült a rendi viszály, a rend szellemén ismét a magyarság erős átérzése győzött. Az 1717. évi tartományi káptalanon ki is mondták, hogy a nemzetiségi szempontok

³ Lib. I. Hist. Hung.

⁴ A vár 1200 körül épült.

hangoztatásától ezentúl tartózkodnak, a magyar rendtartomány minden egyes tagja, tekintet nélkül anyanyelvére, magyarnak vallja magát: mindannyian a magyar haza fiai.

A rend misztikus jellege.

A magyar jelleg legjellegzetesebb sajátosságán, a hősi-ségen kívül, ettől elütő jelleg, a *vallásos miszticizmusban* való elmerülés is jellemzi a rendet. Ez mindenestre idegen a józan-ság alapján álló magyar lelkiségtől. De ha a rend miszticizmusát más rendekével hasonlítjuk össze, úgy a következő megállapításra jutunk: míg más rendeknél ez tisztán a transzcendens világból eredő gyökérszétről táplálkozik, a pálos miszticizmusnak valósággyökérzete is van. A metafizikai világot átlengő szellem a közönséges hétköznapi események világába veti fénysugarát. Csodavilága jóval közelebb áll a mindennapi élethez, Isten és a szentek segítő erejét közelebb hozza a földi élet jelenségeihez. Segít a bajbajutotton, a tévelygőn, az életét veszedelemben forgónak tudón. Innen van az, hogy *Budaszentlőrincen*, remete Szent Pál sirjánál, a *bajcsi* kolostorban, a *márianosztrai* templomban, avagy *Jasna Gurán* történt nagyszámú csoda valóságérzékeltetésével szinte különválik a más rendek életében megtörtént csodáktól. A pálos csodák mélységes *emberszeretetükkel* hatnak elsősorban, különösen a budaszentlőrinciek. Így az egyik csoda leírásából megtudjuk, hogy remete Szent Pál teste 1409-ben a háború zavarai miatt egy budai házban nyugodott. Itt történt, hogy egy fegyvermester egyéves fia vízzel telt dézsába zuhant. A gyermek anyja csak jó idő múlva vette észre a szerencsétlenséget. Már holtan hitt gyermekét kiemelte a vízből s az említett házba vitte. Itt sok ember jelenlétében remete Szent Pálnak ajánlotta gyermekét. Ekkor a gyermek eszméletét visszanyerte és életre kelt.

Egy előkelő nemesnek, Révay János pálos konfráternek a leánya — 1467-ben történt ez — a ház magas lépcsőzetéről lezuhanva a nyakát szegte s tüstént meg is halt. A kétségbeesett anya remete Szent Pál koporsójához vitte holt leányát s ott a Szent segítségét kérte. S bár a leányzó három óra hosszat holtan feküdt, az anya bízó imádságára, mintha nehéz álomból ébredt volna, visszanyerte életét.

1345-ben történt, hogy egy súlyos nyavalyában elhalt főúri gyermek, mielőtt tetemét gyolcsba göngyölték volna, a budaszentlőrinci templomba vitetvén, remete Szent Pál sirjánál életre kelt.

A *Márianosztrán* történt csodás események közül a legjellegzetesebbekről, vagyis Nagy Lajos kortársának, Boldog Lukácsnak és Zsigmond kortársának, a jámbornak nevezett I. Ferenc rendfőnöknek, valamint a nép körében igen népszerű Mátyás királyunk nevéhez fűződő pálos csodás eseményekről már megemlékeztünk.⁵

Ezekről csupán annyit, hogy itt már az előbbieknél szorosabb kapcsolatot találunk a rend és a nemzeti, vagy mondhatnám így is: a népi közösség között. Valóságérzésük ezeknek már mélyebb s így már nem is legendai, hanem mondai világ kialakulásának nyomait vehetjük észre bennük. Legalább is a kialakulás feltételei: a nép hite a megtörtént csodás eseményekben, a nép köréhez tartozó szereplők és a népi képzeletet felfokozó mondaalakító erő ezekben már vitathatatlanabban megvan.

A *bajcsi* kolostorban történt csodák közül túlzott miszticizmus miatt különös érdekű *Soklyósi László* várnagy esete. 1422-ben Zsigmond kormánya idején *Siklós* várában a vár castellánusa, az erkölcsös életű, mély hitű s különösen remete Szent Pál tiszteletében kiváló *László úr*, a rend konfrátere, súlyos betegségbe esett. Mikor a bajcsi kolostorból kihívott pálos atya ellátta őt a viaticummal, a várnagy, mivel egész életében a pálos atyák imádságában bízott, s őket nagy tiszteletben is tartotta, arra kérte hozzátartozóit, hogy a bajcsi monostor templomába temessék. Hamarosan meg is halt s tetemét nagy gyászpompával vitték a temetés helyére. A templomban azonban, mikor már végéhez ért a gyászszertartás s tetemét a nyitott sírhelyhez akarták vinni, a halottnak vélt ember, a jelenlevők nagy rémületére hirtelen felült fekvő helyzetéből. A jelenlevők a gonosz szellem játékának vélve a jelenséget, hanyat-homlok menekültek a templomból, csupán az öreg *Lukács* atya, akit életszentsége miatt boldognak nevezett a nép,⁶ maradt vissza s az életre kelt embernek kérdéseket adott. Ez mintha mély álomból ébredt volna, kijelentette a visszahívott gyásznép előtt, hogy remete Szent Pál az elkárhozástól mentette őt meg azzal, hogy az Úr engedelmét kieszközölve visszatérhetett vezeklés végett 30 napra a földi életbe. — Szavainak igazságát tanúsítani is akarván megjósolta rögvést, hogy kisfia még aznap meghal, s hogy vérttel borított lova a temető előtt pusztul el. Több más dolgot mondott még Zsigmond királyról és Garay Miklósról is, amik

⁵ V. ö. I. k. 96, 106, 136. l.

⁶ *Márianosztrán* halt meg.

teljesedtek is.⁷ A kolostorban 30 napi vezeklés után valóban megtért Istenhez.

A *czenstochowai* kegyhellyel kapcsolatos csodákban már jóval nagyobb teret foglal el a misztika. Nemcsak a középkori, hanem az újkori csodák leírásából is ez a színezet nyert erősebb aláfestést. Ez a lengyel nép vallási extázisra és miszticizmusra hajlóbb lelkületének erős bizonyítéka a miénkkel szemben. Ezek közül *Prusinszky Mihály* kiewi kanonok esküvel erősített esetét említjük meg az *Annales* 1720 jún. 12-én kelt bejegyzése nyomán. Két évi súlyos betegsége alatt teljesen megbénult, tagjait nem tudta mozgatni, látását és hallását is elvesztette. Betegsége annyira rosszabbodott, hogy 1720 január 8-án végrendelete végrehajtóinak jelenlétében meghalt. Testét albába öltöztették, koporsóba zárták s a szörnyű hidegben egy ablak nélküli kamrába helyezték, ahol reggel hat órától délután 4-ig feküdt. Ekkor egy fehérruhás férfi — hite szerint remete Szent Pál — kezét megfogta s felszólította, hogy tisztelje a *czenstochowai* fekete Madonnát, mert ez esetben élni fog. Ekkor magához tért s Jézus és Mária neveit hangoztatta. A koporsó mellett imádkozó jámbor emberek a házbellek segítségével kinyitották a koporsót s a meglelevenedett kanonokot a meleg szobába vitték. Csak ekkor vették észre, hogy visszanyerte látását, hallását s tagjainak rugalmasságát. Ekkor elhatározta, hogy hálaadás végett a lakóhelyétől mintegy 70 mérföldnyire eső *Czenstochowába* zárándokol. Június 12-én meg is érkezett oda.⁸

Ezek és még más helyekhez fűződő s a rend misztikus voltát is igazoló csodák jótékonykodó, gyógyító, halálból új életre hívó jellege emelte remete Szent Pált a magyarság legkedveltebb szentjei közé. Főként ezeknek tudható be, hogy a thebaisi remete a XV. században bevonult Magyarországra patrónusai közé.⁹

Az aszketikus szigor, igénytelenség, egyszerűség.

Már kezdettől fogva szigorú életmód, minden hiúság nélküli, életszentségre valló, szigorú aszkézis, böjt, imádság, a zsolozmázó lélek transzcendens fényeket megpillantó lelkisége jellemzik a rend tagjait. Mélyen *kontemplatív és szigorúan aszketikus rend ez. Mindenük a regula.* Annak a teljes épségben tar-

⁷ Nagy az analógia Tar Lőrinc pokoljárásával. — V. ö. Eggerer i. m. pag. 167.

⁸ Bengler i. m. pag. 545—546. V. ö. Zalka János: A pálosok jelen állapota Lengyelországban. Magy. Sion. 1863. évf. I. k. 168. l.

⁹ Bollandus: *Acta Sanctorum Hungariae* 10. jan. és Eggerer i. m.

tása és megvalósítása életük főcélja. Ha pedig vét valaki ellene, azt szigorú büntetésben részesítik. Ilyenek azonban nagyon kevesen voltak közöttük. Eggerer¹⁰ is feljegyzi, hogy a rendkívül erős aszkézisben élő Szombathelyi Tamás rendfőnök is főleg a magántulajdon vétségét büntette erősen. Mikor beteg rendtársait cellájukból az infirmáriába vitték, még fekhelyüket is átkutatta, hogy meggyőződjék róla, vajjon nem rejtegetnek-e magántulajdont.¹¹ Gyöngyösi említi is *Fráter Lukácsot*, akinek halálakor a szokásos előjárói vizitáció alkalmával cellájában 60 elrejtett aranyforintot találtak. A magántulajdont a regula a legszigorúbban tiltja. Minthogy ő e téren vétkezett, ezért büntetésből „sírjából kiásták és profán helyen temették el, miként megérdemelte.”¹² A magántulajdon vétségének büntetése tekintetében még a XVII. században is a régi szigorhoz alkalmazkodtak a rend főnökei. Az 1696. évi nagykáptalan csak egy császári aranyig terjedő összeg birtoklását engedte meg a szerzetesnek. *Biell Rudolf* (1628–29) is a fogadalmak megszegőit súlyos büntetésekkel illette. A magántulajdont rejtegetőket szintén profán helyeken temettette el, akárcsak elődei.¹³ Ilyen és hasonló büntetések tanúságai annak, hogy a rend tagjai szigorúságban nem egyszer felül is múlták a közhit szerint is legszigorúbb rendnek, a karthauziaknak életmódját. Ezt a koronként hozzájuk, az ő szigorúbb regulájuk alá tartozni akarás vágya s ennek megnyilvánulásai, a gyakori átlépési kísérletek is igazolják. A középkori pálos szerzetesek között akadt ugyanis sok olyan is, akit saját rendje vezeklési eszközei, bőjti fegyelme, a testi titkos vágyak megfékezésének eszközei: ostromozás, önként vállalt virrasztás, csekély hibákért bőjttel egybekötött hosszas börtönbüntetés stb. nem elégített ki. Ezért akartak az ilyenek „a hústól való örökös tartózkodás” jegyében élő s így náluk még szigorúbb karthauzi rend tagjai lenni. Egyébként edzett lélekkel, feszült akarral, állandóan a túlvilági élet boldogságának kockázatára gondolva, a legszigorúbb önfegyelemben és egymás iránti szeretetben élték le kolostoraikban életüket. Ezt igazolja az a tény is, hogy *Johannes Domenici*, V. Márton pápa bíboros legátusa, aki egyébként domonkos szerzetes volt, halála előtt¹⁴ meghagyta, hogy a lehető legegyszerűbb külsőségek mellett a szerzetesi jámborságukról és szigorú observanciájukról híres pálosok vizivárosi kolostorába temessék. Nyilván a saját, akkor már reformra szoruló rendjének kolos-

¹⁰ Eggerer i. m. c. 28.

¹¹ Gyöngyösi i. m. pag. 292.

¹² Gyöngyösi i. m. pag. 292.

¹³ Eggerer i. m. pag. 331.

¹⁴ 1419. jún. 10.

toraiban hiába kereste a XV. század elején a szerzetesszeg eme kiváló erényeit.¹⁵ Kolostori fegyelmük szigora valósággal fogalommal vált a XV. században. A bécsi egyetem tekintélyes és tudós dominikánus professzora, *Johannes Nider*, akinek tekintélyére Temesvári Pelbárt is több ízben hivatkozott írásaiban, szintén hitet tesz a pálos rendi szellem szigora mellett. *Myrmecia*¹⁶ című párbeszédese munkájában egy igen művelt papról emlékszik meg, akit Erdélyi János *névtelen dömésnek* nevez. Ez 1420 körül a szabad mesterségek baccalaureusa volt. Ez a nagyműveltségű férfiú a triviumot Bécsben végezte el, teológiát is tanult, majd Magyarországon lelkészkedett. Kiváló hitszónok volt és a szentségek kiszolgáltatása terén is buzgólkodott. Mint szélsőséges racionalista azonban meghasonlott az Egyházzal s mindent, amit ésszel, természetes okoskodás útján fel nem foghatott, megtagadott, csupán azt fogadta el, hogy a világegyetemnek, azaz mindennek egy főoka van. Elvetette az Őszövétséget, az újat nem fogadta el.¹⁷ Felette nagy eretnek volt. A XV. századi pantheista monizmus híve lévén, a kereszténység dogmáit a természetes ész logikai fegyvereivel erős kritikával illette. Börtönében ellentmondás-keresésével, szillogizálásával, az Egyház kigúnyolásával még Németország szentszéki legátusát, *Jacobus de Clavaro* piacensai bíborost és a kíséretében megjelent három tudós teológiai és kánonjogi egyetemi tanárt is nehéz helyzetbe hozta. Mindig csak ezt hajtogatta: „Emberek vagytok, nem csoda, ha emberileg gondoltok.” Hosszas, eredménytelen vitázás után csak a kínzás fájdalmai törték meg. Mikor belátta, hogy mindez lelke üdvéért történt, elfogadta a tudósok véleményét és megtért. Az egyik magyarországi pálos kolostorba vétette fel magát, mert — amint Nider megjegyzi: — „Ott Istennek egyszerű lélekkel jámborul szolgálnak.” A kolostorok életét a kemény vezeklés és szigorúság, a mélységes hitélet s a mások iránt tanúsított gyengéd szeretet mellett a *szerénység* és *igénytelenség* szelleme is irányította. Ezt *Corvin János* esete is igazolja. Ő ugyanis egy utazása alkalmával a horvátországi Remetén járva a pálos monostor szerzeteseinek végtelen szerénységén csodálkozva, az elébe járuló atyákat felhatalmazta, hogy

¹⁵ Orosz i. m. pag. 352.

¹⁶ *Myrmecia bonorum sive formicaria: Dialogus ad vitam christianam exemplo formicae incitativus, historiisque Germaniae refertissimus* III. c. 10. 1446 körül. — Sigismundus Ferrarius: *De rebus Hung. prov. ordinis praedicatorum*. (Viennae 1637.) c. munkájában is ír a „névtelen racionalistáról.” Erdélyi János: *A bölcsészlet Magyarországon* (Budapest 1885.) is említi. V. ö. Thienemann Tivadar: *A szabadgondolkodás első nyomai a magyar középkorban*. Minerva 1922. és Temesvári Pelbárt német kortársai. Egyet. Phil. Közl. 1920. évf. Eggerer is említi az esetet röviden műve bevezetésében.

¹⁷ Ferrarius i. m. 443 és 401. l.

kérjék tőle mindazt, amire szükségük van. Senki sem kért semmit, csupán a szakács mondta, hogy fazékra lenne szüksége. A nagy szerénységen megindult herceg tüstént intézkedett, hogy konyhája vassfazekait a monostor céljaira adják át.¹⁸

Ez a végtelen *egyszerűség* jellemzi a szerzetesek egész életét. Önmagukkal szemben végtelen szigorúak, de másokkal, főleg rendtársaikkal szemben igen gyengédek voltak. És ha egyes előljárók le is tértek a szeretet útjáról, azt csupán a rájuk bízott szerzetesek lelki üdvének gondozása végett tették. Tehát a túlzó szigor is a középkor szellemének szeretetteljes aggodalmából támadt. Ez a szigorúság azonban nem zárta ki a szeretetet, a mások segítségét, a jókedv és humor megnyilvánulásait. A kolostorok életét néhány kivételtől eltekintve általában a rendtársak iránti *szeretet* irányította. S mikor feltűnő eltávolodás mutatkozott e téren, mindig akadt olyan előljáró, aki felhívta erre a többiek figyelmét. Péter rendfőnök is a testi fenyíték és a fenyegetések helyett szeretetre intette a noviciusok vezetőit (directores) növendékeikkel szemben: „Ha valaki fákat ültet a kertjébe — szokta mondogatni — s ezeket minden oldalról körüljárja, hogy ágaik ne terjeszkedhessenek, össze-vissza nőtt és hasznavehetetlen fákat nevel így. A szeretet kertjében levő ifjak is, ha semmikép sem juthatnak szabadsághoz, nem növekednek és nem lesznek hasznosak” (1418). Ez a szeretet parancsából és az előljárók bölcsességéből fakadt szellem hatotta át a fegyelműkről híres pálos kolostorok életét. A már említett jellegzetes sajátosságok s a szigorú aszkézis mellett a humor és a vígság is helyet talál kolostoraikban, mint sajátosan magyar jelleg.

Mindezek ellenére azonban annak jeléül, hogy a rend a rideg konzervativizmus talajáról nem lépett le soha, kontemplációjának jellege komoly és mély maradt mindvégig, akárcsak a nagy nyugati szerzetesrendeké, *Albertus Magnus* és *Duns Scotus* rendjeié. Ezekről a nagy rendektől éppen szerény visszavonultságában különbözött a rend. Ezek a rendek a korabeli tudományosság csodálatosan hatalmas és irányító szellemiségét is kitermelték magukból. A Pálosrend célja azonban nem a kor áramlatainak irányítása, hanem az élet erkölcsi tökéletessége által a lélek üdvének szolgálata volt. S ehhez — felfogása szerint — a szerzetes számára nem volt fontos a nagy tudás és az ismeretek gazdag tárháza. A rend Kempis Tamás örökérvényű meglátásaihoz igazodott. Ezek szerint: „Nem a gyakori olvasás és hallás a fontos, hanem a legfőbb bölcsesség keresése: a világ megutálása által a mennyország felé való törekvés.” „A szent

¹⁸ Orosz i. m. pag. 352.

könyvekben inkább az igazságot kell keresni, semmint az előadás szabatosságát.”¹⁹

Nem annyira a tudós, mint inkább a *jó ember* eszménye lebegett előttük. Ezért az élet realitásait sohasem hagyták számításra kívül. A magyar néplélek józansága, valóságokat kereső és meglátó ereje még a szemlélődésben és aszkézisben elmerült pálos szerzetesi lélek gondolkodásában is megtalálható. Rend-alapítójuk is realitásokra épített. Átvette ugyan az ürögi kolostor szigorú szabályait, amelyek főleg a francia eredetű Bertalanról származtak, de a magyar lelkületnek megfelelően enyhített rajtuk. Magyar szellemmel telítette őket. Mikor pedig Rómában járt rendje elismertetése végett (1262), tisztán a magyar uralkodóházzal rokon *Aquinói Tamás* tanácsára alakította át szabályzatát úgy, hogy az Szent Ágoston reguláit megközelítse. Mikor ezt tette, számolt a lehetőségekkel. Végtelenül *józan* volt, ami a magyar jellem jellegzetes sajátossága. Ugyanez nyilvánult meg abban is, hogy nem zárta el kolostorait teljesen a világtól. Több ízben menhelyül szolgált a kolostor üldözöttek számára, vagy vendéglátó helyül, mert vendégszoba is volt benne a fáradt utas számára. Ez is magyar jellemre vall, valamint az a józanság is, ami az Egyház szentjeinek életében szinte példa nélkül való, hogy életében csak egy csoda történt vele és ez is olyan, amire a mai kor fejlett lélektana és természettudományi ismerete mellett talál magyarázatot, vagyis nagyon is megközelíti a valóságot. A pálos évkönyvekben feljegyzett, szentéletű pálosokhoz fűződő csodák is ügyszólván mind a népi jólét kihangsúlyozói.

Ez az általánosan elismert szigorú kolostori szellem folyton tökéletesbedett, minden megnyilatkozásában is egyre tökéletesebbet alkotott és sajátosan magyar volta állandóan emelte a rend tekintélyét. Ez telítette irodalmi alkotásaikat is, amelyek valósággal kifejezői voltak a magyar keresztény középkor egészen zárt egységű szellemiségének. Rendi krónikáik és vallásos irataik szervesen illeszkednek bele a magyar középkor mélységes hittel telített aszketikus irodalmába: „a Bonaventura atyánk könyve az élet tökéletességéről,”²¹ „Szent Anselmus könyve a teljes bölcseségről”²² és más hasonló iratok közé. Ezek hű kifejezői ennek a szellemnek, amely a *szent életet* tartotta élet-eszményének és annak módjairól, eszközeiről, fokozatos tökéletesbüléséről és végtelen gyönyöreiről szól. Az írásaikban fellelhető számtalan legenda és példa mesetartalma a szent élet követésének üdvös voltára hívja fel a figyelmet, eszmei tartalma

¹⁹ Imitatio Christi cap. 1—5.

²¹ Veszprémi kódex.

²² Nagyszombati kódex.

pedig az Isten országának Szent Ágoston értelmezése szerinti felújítását már a földön szorgalmazza. Ehhez leghathatósabb eszköz a szent iratok, legendák olvasása által a kontemplatív élet megvalósítása. Ennek példás elmélyítése által terjedt állandóan a rend a középkorban.

Szent élet. Via Salutis.

A kolostorok lakóinak életére vonatkozó bőséges anyagban számos példát találunk arra vonatkozólag, hogy hogyan járták az *üdvösség útját* (via salutis) s hogyan értelmezték a *szent életet*. A vallásos elmélyedés és mélységes hitélet megvalósításában a legnagyobb gondot a lélek és test féktelen vágyai ellen folytatott küzdelem okozta nekik. A lélek és test, a szellem és anyag örökös küzdelmébe a középkor emberének misztikus élet-szemlélete szerint nem egyszer szólt bele a rosszra ingerlő *gonosz szellem*. Néha találkozunk a bűjtöt titkon megszegő, fogadalmukat meg nem tartó, magántulajdont rejtegető s ezért a természet rendjét meghaladó módon bűnhődő szerzetesekről szóló példákkal. A *gönci* kolostornak meg nem engedett időben cellájában sült kappant lakmározó perjele és kulcsára neveltségessé, tekintélyüket vesztetté lesznek rendtársaik előtt. Hiába zárkóztak be cellájukba regulaszegő cselekedetük elkövetésekor, az ördög hatalmas, fekete kutya képeben a magas ablakon berontott hozzájuk s a kappant elragadta tőlük. Rémült kiáltozásukra előseregülő társaik szörnyűködve vettek tudomást előljárójuk és a kulcsár regulába ütköző torkosságáról.²³ A *pilisi* Szent Lélekről nevezett kolostor *almát rejtegető* pálosa épp úgy elnyeri méltó s egyben más hasonló, regulába ütköző cselekmény elkövetésétől elriasztó büntetését, mint a *sümei* kolostor konverzus szabója, akit részegségéről semmi módon sem lehetett leszoktatni. Egy nap eltorzult arccal, mintha az ördög ölte volna meg, holtan találták ágyán (1512.). Még a XVIII. század forrásanyagában is találunk ilyen csodás és oktató célzattal leírt transzcendens eseményeket. Streszka szerint a XVIII. század 60-as éveiben történt *Késmárkon*, hogy a sekrestyés fráter elmulasztotta éjnek idején presbiter rendtársát felköltetni s egy súlyos beteghez, ahova papot kértek, elküldeni. Az illető a fráter hanyagsága miatt elkárhozott. A fráter ezért halála után nem nyughatott. Éjszakánként kísérteties robajjal jelentkezett lelke a kolostor folyosóin mindaddig, amíg az érdekelt atyának álmában meg nem jelentette szenvedésének okát. Főnöke megértvén a szegény lélek háborodásának okát, misézett és külön

²³ Gyöngyösi i. m. c. 32. 1484. körül.

is imádkozott érte. Erre az éjtszakai lélekjárás elmaradt.²⁴ Ime mily nagyszerű példája ez a kötelességét nem teljesítő fráter túlvilági bűnhődésének! De egyben arra is, hogy a szenvedő lelkeken az imádság és a szentmise segít a legjobban. Vannak a példák hősei között olyanok is, akik a rendi élet szigorától megborzadva el akarják hagyni a rendet. Valami csodás látomány azonban visszatartja őket már-már a rendtől való *elszakadás* pillanatában. Így Domonkos rendfőnök idején egy jellemes, jó megjelenésű és okos ifjú lépett a pilisi Szent Lélek kolostorba. Sok kísértése miatt már-már ki akart lépni a rendből, amikor a szentmisén csodás látomása támadt. Ez lelkületét áhitattal és bizalommal telítette s visszatartotta őt végzetes lépésétől.

A rosszra hajló és csekély lelkierővel bíró szerzeteseknek aránylag csekély száma mellett igen sűrűn találkozunk hősi lelkekkel, a *kötelességteljesítés vértanúival*, akik jól vívták meg a földi harcot: életük telve volt küzdelemmel és szenvedéssel, haláluk azonban könnyű volt és másokra példás és felemelő hatást gyakorolt.

Rendfőnökeik élete is erről győzhet meg bennünket. IV. István rendfőnök a sümegi kolostorban éppen vizitációja közben halt meg (1512.). Megindító a kép, amelyet Gyöngyösi az idős rendfőnök haláláról fest, közvetlen értesülést szerezve a haldokló mellett tartózkodó Bálint testvértől, aki pontosan megfigyelte az istenes lélek végső búcsúját a földtől, melyen tényleg csak zarándok volt. A bibliai részletekben, zsoltáros remnizscenciákban bővelkedő leírás valósággal izzik a legmelegebb vallási lírától, az istenszeretet magasztos érzésétől. Szép, nemes, szerzeteshez méltóan istenes, de nem gyáva halál az övé, valóságos diadalünnepe a léleknek, amilyen a föld sarától való készülő léleknek bírnia kell. Majd a testét „szent rendünk szertartása szerint az estéli órában (hora vespertina) a már előre elkészített sírhelynek adtuk át” — jegyzi meg Eggerer.²⁵

Ugyancsak bővelkedik megindító részletekben *Német (Allemannus) Jánosnak*, a csúti monostor lakójának halála is. A jámbor öreg a vizitációra érkező rendfőnököt túlvilági sejtelmességgel üdvözölte: „Hála a Mindenható Istennek... csak azt reméltem, hogy Atyaságod meglátására érdemes vagyok, most már boldogan halok meg.” A körötte álló rendtársak megmosolyogták a derék atya jóslatát, de megrökönyödtek, mikor harmadnap csakugyan holtan találták.²⁶

Sokan nemcsak megsejtik, hanem határozottan tudják is *haláluk pillanatát*. Gáspár, a márianosztrai kolostor lakója is

²⁴ V. ö. Streszka i. m. pag. 763.

²⁵ Eggerer i. m. pag. 279.

²⁶ U. o. c. 34.

megmondta magáról: „Ante lucem moriar” (1519.). Istenes haláláról híres *Huszár Gáspár*, aki a kicsapongó katonaéletet megútálva, az önmegtagadásban, mortifikálásban, betegek ápolásában és vigasztalásában tűnt ki, több monostort, még a rómaiakat is megjárva vezeklő életét Budaszentlőrincen fejezte be boldog halállal (1521.). „Félix mors” — mondja róla Gyöngyösi. A középkori lélek nagy vezekelniakarásának, vallási rajongásának s a szerzetesi fogadalom sértetlen felmagasztalásának fényes példája ő.

Ugyanilyen *Gáspár testvér*, a nagy önmegtagadó, a bőjt és önmegtartóztatás ragyogó példája, aki gögjét fékezte meg, majd fekélyes pestisben (pestis inquinaria) példaadó bátorsággal halt meg (1522.).

A soha senkiről rosszat nem mondó *Lőrinc festő* (artificiosus pictor) is ekkor halt meg.

Szinte megindító *Bálint testvér* „igen boldog halála” (1526), a mihálykövi (Erdély) kolostorban. Látomásában szép külsejű ifjú szerzetesek s gyönyörű szűzek állják körül betegágyát. Ezek karjai közt álmódja át magát az örök életbe.

A *boldog halál* miszticizmussal és meleg vágyódással teli képei vonulnak el szemünk előtt Gyöngyösi és Eggerer műveit olvasva. Az infirmáriában súlyos betegen fekvő *Fülöp testvér* is, akinek a folyton mellette őrködő vikárius meghagyta, hogy addig ne haljon meg, míg a completorium elvégzése után a kórusról vissza nem tér, a kolostori engedelmesség és fegyelem ritka példáját adja. A visszatérő vikáriusnak kijelenti: „Atyaságod megparancsolta, hogy tudta nélkül ne távozzak, tehát tudja meg, rövid idő múlva távozni szándékozom.” Csakugyan rövidesen meg is halt, miként azt előre megmondta.

A kolostorok, különösen a középkorban telve vannak kíváncsian képzett, nagytudású s egyben alázatos lelkű, szentéletű szerzetesekkel. Ilyenek *István*, a szabad mesterségek és a teológia doktora, aki bácsi kanonokságát hagyta el csak azért, hogy remete Szent Pál fehérruhás fia lehessen; *Tamás* fehéregyházi perjel (megh. 1517), *Székel László*, a római ház egykori perjele, különböző rendi tisztségek betöltője, aki alázatosságában a szolgálai teendőktől sem riadt vissza, — ázott, fát vágott, gyakran forgalódott az ifjú szerzetesek kályhái körül. Öreg korában, betegségét sok siránkozással viselve el, a tökéletes szerzetes példaképeként halt meg.²⁷

Magas egyházi és világi tisztségek betöltői hagyták oda e korban a pálos szellem vonzó erejének hatáskörébe jutva a

²⁷ Eggerer i. m. pag. 293.

világi hívságot s léptek a rendbe. A már előbb említett István bácsi kanonokon kívül *Dénes egri püspök* is 1520-ban lépett a rendbe.²⁸

A rendi szellem képe a rend eltörléséig.

A kolostorok száma állandóan nőtt, a kulmináció pontján azonban nem tudott sokáig tartósan megállni. Még a XVI. század elején növekedőben volt. A mohácsi vész után azonban a fejlődés ellenére megcsapta a rendet a pusztulás szele. Jött a parasztlázadás, Mohács és a reformáció. A rend terjedése megszűnt, tagjainak száma lecsökkent s csak kevés helyen lángolt már a régi szellem, a régi fényt és szigorúságot követelve vissza. Özséb látomásának imbolygó lángnyelvecskéit a pusztító vihar eloltotta, de nem valamennyit. A belőlük alakult tűzes gömb, a rend, ha nem is táplálta annyi lángocska erejét, mint azelőtt, továbbra is megmaradt. És jöttek a megpróbáltatások, új szellemi áramlatok, remeteségnek és szerzetességnak egyáltalában nem kedvezők. Transzcendentalizmust, imádságos liturgiában, a Boldog Asszony és Szentek tiszteletében elmerülést egyáltalában nem kedvelő, de annál inkább a Gondviselés kemény próbáját hordozó szellem. Érezte, ezt a katolikus és protestáns egyaránt. Török ostor, belső viszály, féktelen gyűlölet, testvéri irigykedés lett úrrá a hazában s vetett konkolyt a pusztuló s Mohács után véres hanyatlásnak indult magyarság lelkületébe. A területi, politikai és szellemi megoszlás nyomában nyugtalan erjedés szelleme szállongott a magyar tájakon. Az ősi magyar nagyság negyedére csökkent. Özséb tűzgömbje is, mintha domború tükörben látnók, nagyon kicsiny lett. De azért még kicsinységében is ragyogott életszentsége által. A hanyatlás századának sok megpróbáltatása azonban nem pusztította el a rendet, csak megtépázta, mert ha meg is fogyatkoztak a szerzetesek, a néhány meglevő az ősi szigorú szellem képviselője maradt továbbra is. A végső megsemmisüléstől a Gondviselés magyarpártoló szeretete mentette meg. S ez egyben bizonyíték arra nézve, hogy ameddig van magyarság, addig élnie kell a sajátosan magyar szellem teremtettenek is. S tényleg a pusztulás századában is néhány pálos kolostor munkássága fényt vet a katolicizmus borús egére. Vinkovics Benedek zágrábi püspök is: „a föld savának, a hit oszlopainak és elővédjeinek” nevezte a minden üldözés ellenére is Csáktornya környékén derekasan munkálkodó atyákat.²⁹

²⁸ U. o. pag. 285.

²⁹ Bengér i. m. pag. 51—52.

A XVII. században már ismét új fényben kezd világítani benne az, ami isteni: a szellem. A sok viszály után megtépett hon vérző magyarsága e században nagy lépésekben kezd az új tanoktól elfordulni s visszatérni a katolikus Anyaszentegyház sokáig viharvert, de ép hajójára. A Pálosrend tagjai pedig ima, szemlélődés, önsanyargatás és az erények gyakorlása, tehát a rend kontemplatív jellegének kidomborítása által erőikben megújítva a pasztoráció, térítés, oktatás, s a tudományok művelése terén a társadalom minden rétegében nagyarányú tevékenységet fejtettek ki.

A pálos szellem az ellenreformáció korszakában önmagában merült el, multjába tekintett vissza, a régi szigorúságot elevenítette fel, s ebből merített erőt a hitbeli és szociális élet terén reá várakozó feladatok megoldására. Leszámolt a XVI. század tepedségével, mint rossz emlékkal, átvizsgálta jelen helyzetét, szellemi erőtartalékját, meghányta-vetette hivatás-parancsolta teendőit s ezeket meglevő és kifejelezhető erőihez mérte. Kontemplatív jellege mellett erős gyarapodásnak indult már a XV. században kialakult *aktív jellege* is. A barokk-szellem nyugtalan mozgékony-sága lázongott már ereiben s túltengő aktivitása a nemzeti élet minden vonatkozásában nagy alkotásokra készült. A Zrinyiek áldozatkész hazafisága s a korszak vallásos eposzaiban is fenséges módon kifejezésre jutó váltság gondolata az egész rendet áthatotta. Ha kell, miként az Üdvözítő, ők is életüket adják a térítés munkája közben embertársaik lelki üdvéért. E gondolat eszményi követői a pálos hittérítők s közöttük az eszme bátor vértanúja, Cseppelényi György, a sátoraljaújhelyi pálos templom nagy rendi halottja.³⁰ Az általa képviselt eszme hatása alatt a rend az általános szokásoktól eltérően már az 1696. jún. 8-án tartott máriavölgyi nagykaptalanon határozatot hozott, hogy *szenttéavatási* pörének megindítása végett vértanúságát a Szentszéknél bejelentik. A siker érdekében a lengyel tartomány a lengyel király, a magyar tartomány a magyar király pártfogását kérte ez ügyben.³¹ A következő században Esterházy Imre rendfőnök is tett lépéseket ez ügyben a Szentszéknél. Egyébként ez az egyetlen pálos szenttéavatási kísérlet, melyről tudomásunk van.

A *tudományosság* terén is hatalmas haladást tett a rend ebben a korszakban. A barokk-szellem nagyszerű megtestesítői *Kéry János* tudományos, főleg történelmi munkái; az általa kezdeményezett pálos stúdium generálék igen magas szintű szellemi élet megnyilvánulásai s igazolásai egyben annak, hogy a rend számára ebben a korszakban a fejlődés hatalmas távlatai

³⁰ Teteme jelenleg is a sátoraljaújhelyi templom kriptájában van.

³¹ A. P. tom. IV. pag. 12.

nyíltak meg. Országunk belső viszállyai, politikai zavarai és a török ellen viselt háborúi ellenére is a rend nagy erőről tett tanúságot: megőrizte lelkiisége teljes egységét. — Tagjainak különböző irányú működésén (tanítás, térítés, lelkipásztorkodás, tudományos irodalom,) miként a barokk mélységes vallásosságának talajából nőtt minden alkotáson, rajta van a komoly kötelességtudás és hivatásérzet jellege.

A pálos lélek önfeláldozásának eme csodálatos korszaka a XVIII. század első felében még mindég tart. Ez a század azonban már az anyagi és szellemi *erők visszaszerzése* korának tekinthető. Ebben a században a rendi szellem fejlődésének is ez adja meg jellegét. Nemcsak a régi szellemi nagyság, hanem az anyagi gazdagság és jólét fénye is fogva tartja a rend tagjainak lelkületét. Erzik, hogy a korviszonyok és az országot átható szellem is kedvez a régi kolostoraik és a hozzájuk tartozó nagy birtokállomány visszaszerzésére irányuló rendi törekvéseknek. Tudatában vannak annak, hogy anyagi forrásaik tetemes növekedésével, életszínvonaluknak az ezzel járó emelkedésével a kultúra terjesztésének útját is könnyebben járhatnak. A hithirdető és lélekgondozói munka mellett mindjobban előtérbe lép e korban a kultúra terjesztésének és a világi szellemi élet művelésébe való bekapcsolódásuknak egyre erősödő vágya, amelyben az irányadó lökést épp a vallásos elmélyülésben jóval több misztikát kereső lengyel atyák adták meg még a század végén a czenstochowai pálos nyomda megalapításával (1691.). Természetesen ilyen törekvések az elvont szellemiség világától lassanként eltávolították a rend tagjainak egy részét. A szerzetesek jó része most már azon tűnődött, hogy mennyivel gyarapodhatnak a rend birtokai s nem azon, hogy Isten ígéjének hirdetésével hány embert tudnának az istenes, jámbor élet számára megnyerni és megtartani. Szerencse, hogy nem voltak közöttük sokan a tisztán anyagiasság gondolkodás hívei. Józanabb részük a rend anyagi gyarapodását a szellemi erő jobb kifejtésének s érvényrejuttatásának alapjául tekintette. Az anyagiasság hatása következtében azonban a rend mégis igen sokat veszített e néhány évtized alatt régi szellemiségéből. Elvontságából kilépve, valahogy emberibbé vált. Légies finomsága, az aszkézis vágyában megtisztult lélek ereje most már nem fénylik olyan vakítóan, mint az alakulás századában. Az *anyagiasság* és a *világi élethez való vonzódás* már a XVII. század végén rabságába ejtett közülük többeket. A nagykáptalanok és a rendi tanácsülések, valamint a rend erőskezü főnökei azonban éberren ügyeltek a rendi fegyelem csorbíthatatlanságára, s ha másképp nem lehetett, szigorú határozatokat hoztak a visszaélések elkövetése ellen. Az 1696. évi máriavölgyi nagykáptalan már kénytelen a konventből

éjtszaka kijáró szerzetesek bűnének feloldását a rendfőnök hatáskörébe utalni. A *magántulajdonra* vonatkozólag szintén ki mondják, hogy egy császári aranynál nagyobb összeget senki sem tarthat magánál.³² Ez a rendelkezés már az elvilágiasodás kezdetének meggátlását jelzi a rend szellemiségének alakulásában. Mindamellett a XVIII. század első felében a szerzetesi fogadalmak betartása terén, nem tekintve néhány esetet, alig találunk kifogásolni valót. Nemcsak a rendfőnökök, hanem az egész rend éberen őrködött az egyöntetű szerzetesi élet legfontosabb tényezőjének, a kari zsolozsmának és a klauzurának betartásán. Az 1735. évi magyar tartományi káptalan is, mintha e téren már bajok lennének, az előbbieket szigorú betartását rendelte el.³³ A XVIII. század második felében eme kezdetleges elvilágiasodási folyamatnak a felvilágosodás eszméi adtak újabb, de már nehezebben oltható tápanyagot. Az új eszmék már komolyabban bontogatják a rendi szellem egységét. Többen tévedésbe esnek közülük. Azt hiszik, hogy a felvilágosodás eszméi a szabadság, de főleg a nemzeti szellem felszabadulásának előfeltételei. Ezekhez még más bajok is járultak: az előljárók túligényessége, az alantasok elégedetlensége, a rendtartományoknak egymás közötti egészségtelen versengése. E nagy bajok ellenére is azonban felbecsülhetetlen nagy erkölcsi erő tartotta még mindig össze az egész rendet: a magyar *hazafiúi érzés*.

II. József eltörölhette a rendet mindenféle koholt vád alapján „mint fölöslegest, s kítűzött céljától eltévelyedett”. A joze-finisztikus egyházpolitika természetéből kifolyólag elgáncsolhatta további fejlődésében a céljai elérésében akadályként szereplő rendet. A magyar nemzet azonban mindig értékelte az ízig-vérig magyar szerzeteseket, akik a tudomány, irodalom, hitélet, de főleg a nemzeti élet különféle változatainak sokféle megnyilatkozásaiban a magyar nemzeti eszmény szolgálatától egy per-cig sem tágitottak s mindig, minden körülmények között is a nemzet igaz fiainak találtattak.

Pálos politikusok.

A rendi szellem elzárkózottságának folyománya, hogy a pálosok jóideig tartózkodtak a nyilvános szerepléstől. Míg a többi rend, de főleg a két nagy kolduló rend, a döméseké és ferencseké a középkor műveltségének megalapozása és terjesztése terén ugyancsak kitett magáért, addig a pálosok életének úgy-

³² A. P. tom. VII. pag. 38.

³³ A. P. tom. VII. pag. 55.

szólván minden mozzanata még a XIV. század végén is az önmagukkal való foglalkozás jegyében zajlott le. Még teológiai problémák felvetése és megvitatása körül is csak néha szerepelnek a nagy nyilvánosság előtt.³⁴ Világi ügyekbe pedig sohasem ártották bele magukat. Róbert Károly is azért szerette őket, mert nem vettek részt a politikai élet mozgalmaiban. Mégis a magyar történelem tanúsága szerint közülük többen a politikai élet terén is feltűntek és éleslátásukkal, s kiváló szellemi erejükkel a nemzet politikai életében is hasznosan tevékenykedtek. Közülük többen fontos politikai küldetést töltöttek be. *Martinuzzi Fráter Györgyről*, a független erdélyi fejedelemség megalapítójáról már megemlékeztünk. Diplomáciai összeköttetéseivel úgyszólván egész Európát behálózta. Ügynökei útján nagyszerűen értesült mind a Rómában, Velencében, Bécsben, Párisban történt eseményekről, vagy szándékokról, mind a török szultán, vagy a lengyel király udvarában szőtt politikai fondorlatokról. Innen van az, hogy Erdélynek a sorsát lánghéshoz méltó, bámulatos eréllyel és ügyességgel tudta irányítani. Ha kortársai nem is értékelték politikáját, az utókor mindenben igazat adott neki. A pálosokból lett püspökök közül *Bratulics Simon* is főleg azért óhajtott rendjét erősíteni, mert evvel a nemesség és jobbágyság erősödik, s így a katolikus tömegek képesek a haza önállóságát megvédeni. *Borkovics Márton, Vanoviczy János, Kéry János, Benkovics Ágoston, Nádasdy László, Magyar Mihály, Ternavai István, Francisci András, Ivanovics Pál* kiváló papi mivoltukon kívül főleg politikai állásfoglalásuknak köszönhetik magas egyházi és világi méltóságukat. Egyházpolitikai téren kifejtett határozott és gyors fellépésükkel, nem egyszer aulikus állásfoglalásukkal a magyar katolikus egyháznak igen nagy szolgálatot tettek a török iga alól felszabadult területeken: az egyházi javak visszaszerzése és a katolikus hitélet feltámadása terén. *Krisztolovecz János* és *Skotniczky Alfonz*³⁵ is több ízben teljesítették politikai szolgálatot. Alfonz atya a lengyel udvar és a Rákóczi-ház között hozott létre fontos és hasznos kapcsolatokat.

Széchenyi Pál pálosból lett kalocsai érsek 1696-ban Bécsben I. Lipót előtt törvénytelennek és veszélyesnek minősítette Magyarország közigazgatására nézve a Kollonits Lipót győri bíboros püspök elnökelete alatt működő s osztrák urakból álló bizottság által kidolgozott tervezetet. A szatmári béke előtt I. Lipót és I. József kívánságára többször járt II. Rákóczi Ferencnél követségben. Jogi tudása miatt kortársai nagyra becsülték őt. Ezért I. Lipót és a nemzet (Károlyi-Bercsényi) békétárgya-

³⁴ Mindössze Magyarországi Mihály nyilvános vitája ismeretes előttünk.

³⁵ V. ö. I. köt. 239. l.

lásai alkalmával is ő volt a közvetítő. „Válságos helyzetből szabadítja ki a hont.” Sajnos a békét nem érte meg. Még 1710-ben Sopronban meghalt.³⁶

Borkovics Márton mint zágrábi püspök, a horvát bán helyettese is volt. Négy egyházmegyei zsinatot tartott, két papnevelő intézetet alapított és szegényházat létesített. A horvát rendeket rávette, hogy a Szeplőtelen Szűz fogantatásának ünnepe előtti napon mindenki szigorú böjtöt tartson az országban és ezt törvényben is kimondták.

Benkovics Agoston, mint töketerebesi perjel, a rutén területeken az egri püspök helynöke volt. Főleg egyházpolitikai téren működött sikeresen. Ezért, de főleg politikai rátermettsége és rutén nyelvtudása miatt I. Lipót nagyvárad püspökké és leleszi préposttá nevezte ki (1681). Püspöki székét csak a török kiverése után, 1691-ben foglalta el, de kiváló szervező munkásságával hamarosan rendbehozta egyházmegyéjét. Kiváló összeköttetései révén sikerült a nagyvárad püspökség egykori javait visszaszereznie. Segítségükkel a nagyvárad káptalant újjászervezte; a Kisd Benedek egri püspök alapította kassai Szent László szemináriumot újabb jövedelmek biztosításával több növendékpap ellátására tette képessé; hasonló célból juttatott rendjének is 17.500 rénesforintot. Ezáltal sikerült a rutének térítését is hathatósabbá tennie.

Esterházy Imre gróf Keresztély Ágost hercegprimás halála után (1725-ben) foglalta el a primási széket. Ez a kiválóan képzett, nagyműveltségű pálos szerzetes finom politikai érzékkel rendelkezett. Erősen aulikus érzése családi hagyomány, melyhez híven ragaszkodott. A bécsi udvar fénye lenyűgözte egész valóját. Azok közé tartozott, akik a katolicizmust és Habsburg-pártiságot nem tudták egymástól elkülöníteni. Még zágrábi püspök korában ő vitte meg a hírt III. Károlynak a horvát tartományi gyűlés ama feliratáról, amelyben a horvátok még 1712-ben, tehát a monarchia egyéb országait megelőzve, kívánták a leányági örökösödést. Erősen udvarhű politikus lévén, Verbovczy Tripartitumát is az udvar kívánalmainak megfelelően ohajtotta átdolgozni. Hamarosan elnyerte a veszprémi püspöki széket s ezzel a királyné kancellárja s egyben az ország első zászlósurá lett. 1725-ben Keresztély Ágost halála után őt emelte a királyi kegy hazánk primási székébe. Az érseki palliumot azonban csak némi késéssel, 1727 május 22-én kapta meg Rómából. A befolyásos Esterházy-családnak előkelő helyzete az udvarban megkívánta, hogy mint primásnak fényűző, szinte fejedelmi udvartartása legyen. Előkelő személyek veszik körül. Ud-

³⁶ Sopronbánfalván temették el.

varában nap-nap után megfordult *Gróf Erdődy György* ország-bíró és fia, *Erdődy János* kamarai tanácsos, a mély vallásosságáról és templomépítő tevékenységéről (*Mária-Besnyő*, *Boldog stb.*) ismeretes *gróf Grassalkovich Antal* kir. kamarai elnök, *Keller báró* kamarai másodelnök, *gr. Althann Vencel*, a későbbi bíboros váci püspök rokona, a káptalan tagjai, a kanonokok, az országgyűlésre sereglő számos előkelő főnemes, sok nemes úr, valamint a gazdag városi polgárság színe-java. A primási székhely ekkor *Nagyszombatban* volt, de ő gyakran tartózkodott a *pozsonyi nyári palotában* is. Mindkét helyen a barokk-élet hatalmas pompája bontakozott ki udvarában. Ezt már római kollégista korában megcsodálhatta. A tarka és pompás felvonulások, Róma hatalmas művészeti fejlődése és mozgalmas élete, a nagy műalkotások szemlélete bámulatba ejtette és lenyűgözte egész valóját. Már akkor tudatára ébredt annak, hogy a hercegprimási szék betöltője nem vonhatja ki magát a művészetek és tudományok pártolása alól. Minden cselekvése a XVIII. század gazdag főpapjaihoz méltó volt. Így nagy kísérettel ment Bécsbe a bemutatkozó udvari fogadtatásra. Nagy ebédeket adott és színi előadásokat rendezett előkelő vendégei tiszteletére. Még saját színészei is voltak. Unokaöccse, a szelídlelkű *Esterházy Imre esztergomi kanonok* is környezetében élt. Innen emelkedett a nyitrai püspöki székbe, amelyről szerzetesi hivatásának felismerésekor lemondott s a Pálosrendbe lépett. Előkelő rokonságának sok tagja sütkérezett jellegzetesen barokkszellemű udvara fényében, melyben a jámborság és vidám élet nagyszerűen megfértek egymás mellett. Szerette a pohárköszöntőket, szellemes verseket s bár maga a legszigorúbb fegyelemben élt, másokkal szemben nagyon is elnéző volt. A zágrábi püspöki székben utódának, *Branyugh György* püspöknek felszentelése alkalmából nagy ebédet adott. Rokona a barokk kor legnagyobb lírikusa, a daliás *Amade László báró* hegedült ekkor. Rokonai ügyét különben is szívéen viselte. A költő Amadénak sok családi háborúságában is segítségére volt. A költőnek és atyjának, Amadé Antalnak pörében 1733-ban, az anya és fia közt támadt birtokperben 1737- és 1743-ban döntőbíróként szerepelt. Máskor ismét a költőnek anyjával, báró *Horváth Simoncsics Rozáliával* támadt kellemetlen ügyeiben, majd házasodási törekvéseiben volt segítségére. A költő érdekében, amikor az a katonai pályára óhajtott lépni, a zentai győzővel, Savoyai Jenő herceggel és Pálffy János tábornaggal is komoly tárgyalásokat folytatott.³⁷

III. Károly nemcsak mint egyházfejedelmet, hanem az udvarnak tett szolgálataiért mint politikust is igen sokra értékelte.

³⁷ V. ö. Gálos Rezső, báró Amadé László, Pécs, 1937.

A XVIII. század legnevezetesebb pálos diplomatája *Esterházy Pál* rendfőnök volt. Őt Mária Terézia küldte fontos politikai megbízatással Rómába és Nápolyba. A királynő, személyes kihallgatása alkalmával, szóbelileg bizta meg bizalmas ügyek elintézésével. Majd a rendfőnök s a kancellár által kiállított s Albani bíborshoz címzett megbízó levéllel augusztus 4-én Mária-völgyből Rómába indult, ahova szeptember 14-én érkezett meg. Albaninál és a bíbornoki testület több tagjánál tisztelgett, majd személyes kihallgatása alkalmával a pápától az elődei által a rendnek nyújtott összes szentszéki privilégiumok megerősítését kérte. Ezt XIV. Kelemen meg is adta és írásban is megerősítette.³⁸

Rómában a Szentszéknél a rend ügyeit elintézve, Nápolyba utazott a királynéhoz, Mária Terézia leányához, *Mária Karolina* főhercegnőhöz. Átadva felséges anyja üzenetét, a nápolyi udvar néhány ügyét és a királynő válaszát tudomásul véve, visszatért Rómába. Itt ismét tisztelgett a pápánál, aki őt kérésére az egész rend vizitálásával bizta meg, kinevezvén őt *Commissarius et visitator Apostolicusnak*, azzal, hogy rendjét a XIII. század ősi szigorához vezesse vissza.³⁹

Megbízását csak egy alkalomra nyerte. A Szentszék ugyanis határozottan kikötötte, hogy különleges megbízatása utódaira nem származhat át. A rend régi kívánságának megfelelően *Csepelényi György* vértanú szenttéavatási ügyében is tett lépéseket.⁴⁰ Egyben kérésére a pápa *Migazzi Kristóf* váci bíboros püspököt a rend protektorává nevezte ki. A rendfőnök római útja eredményének tudható be az is, hogy a pápa a következő esztendőben a Pálosrendet a valódi szerzetesek rendjébe („In classe Monachorum”) sorolta.

Esterházy Pál boldogan sietett hazájába a rendje érdekében elért eredménnyel s a királyi megbízatás sikeres teljesítésének tudatával. Útját csupán *Cortonában* szakította meg hosszasan, hogy cortonai Szent Margit romlatlanul maradt teteménél imádkozhasson s rendje nevét a *Sodalitas de Paenitentia Sanctae Margaritae Cortonensis-be* beírhasa. 1775-ben Esterházy Pált a Szentszék utólagos beleegyezésével (Róma, 1775. okt. 12.) Mária-völgyben ismét rendfőnökké választották. Szogálataiért Mária Terézia 1776-ban váci préposttá⁴¹ nevezte ki. Hamarosan sebastopoli c. püspökké szentelték fel s még ez év októberében a királynő a váci püspökség adminisztrátorává nevezte ki.⁴² A magas

³⁸ 1769. szeptember 28-án Rómában kelt Ex iniunctis nobis divinitus kezdetű A. Nigronus bíboros által kiállított breve. Szó szerinti szövegét közli Streszka Márton i. m. pag. 664—665.

³⁹ Ez azonban nem sikerült.

⁴⁰ Streszka i. m. pag. 668.

⁴¹ Bécs 1776. júl. 26.

⁴² Utóda a rendfőnöki székben Ordódy Károly lett.

méltóság elnyerése után hamarosan a pécsi püspöki székbe emelkedett. Élete legszebb álmát azonban, hogy rendjét az ősi szigorhoz vezesse vissza, a XVIII. század végén, a felvilágosodás századában nem valósíthatta meg. Ezzel a kívánságával megkészt. Más volt már a kor és a kor hatása alatt mássá fejlődött a pálos szellem is. A tudós pálos atyákat már nem lehetett elvonni sem a szószer, sem a katedra szolgálatától. Az ország közvéleménye nem a remeteség magányában, hanem az alkotó és lelket alakító munka izzó kohójában óhajtotta őket továbbra is látni, hogy a lelkiséget ápolják, fejlesszék és védjék az idegen szellem káros hatásaitól. Ezzel kétségtelenül kézzelfoghatóbb szolgálatot tettek hazájuknak s egyházuknak. Az évszázadok óta változott viszonyoknak megfelelően ők is átalakultak, alkalmazkodtak a kor viszonyaihoz, akár csak az Egyház, amely éppen abban bírja hatalmas erejének s örök fennállásának titkát, hogy mint Krisztus jegyese, minden idők igényeihez nagyszerűen tud alkalmazkodni.

A rendi szellemet erősítő konstitúciók. Direktórium.

A mindenkori rendi szellem kifejezői és egyben fejlődésének szabályozói voltak a rendi konstitúciók, a direktórium és a rendfőnökök, vagy a rendi tanács üdvös intézkedései. A rend lelkiségének egyöntetű alakulását szabályozó konstitúciókat mindig szem előtt tartották, s rendelkezéseikhez mindig szigorúan alkalmazkodtak. Éppen ezért időközönként a Szentszék is felülvizsgálta ezeket s ezek alapján a rendi életet is, tudni akarván, hogy a rend tagjai valóban megtartják-e az előírt szabályokat. A XV. században két ízben vizsgálták felül a konstitúciókat. Első ízben 1443-ban IV. Jenő kívánságára János praenestei püspök, másodikban II. Pál pápa kívánságára 1470-ben.⁴³

A rend megújításának alapja a XVII. században szintén a megújított és a kor kívánalmainak megfelelően átalakított konstitúciók voltak. A konstitúciók körül támadt heves rendi harcról már megemlékeztünk. A Szentszék már 1634-ben foglalkozott a kérdéssel. Sőt VIII. Orbán 1643-ban jóvá is hagyta az átdolgozott konstitúciókat.⁴⁴ A harc e körül mégis tovább tart. Az 1638. évi máriavölgyi nagykáptalantól kezdve a XVII. századnak úgyszólván minden nagykáptalanján és rendi tanácsülésén szó volt róla s gyakran igen nagy küzdelmet idézett elő a túlzó

⁴³ V. ö. Eggerer i. m. pag. 208 és 231.

⁴⁴ Az első konstitúciójuk a Liber ritualis c. kódexben van (1409. Nemzeti Múzeum), a második a Codex catenatus (1490. Arch. Czenst). Ezek kéziratok. A konstitúciók kiadásai: Róma 1644., Bécs, 1646., Róma 1725. és 1930.

lengyel és józanabb magyar pálosok közt. Még a század végén tartott két utolsó nagykáptalanon is, 1696-ban és 1699-ben a lengyel tartományfőnök tartománya nevében kérte, hogy a konstitúciókat biztonság kedvéért az esetleges hibák elkerülése végett a kinyomatás előtt még egyszer el akarják olvasni. Majd a rend bulláriumának és a karthauzi privilégiumoknak kinyomatását is sürgette.⁴⁵

A XVIII. században is tovább folyt a konstitúciók felülvizsgálása. Krisztolovecz János vicarius gubernans 1708-ban a bécs-újhelyi monostorban tartott rendi tanácsülés határozatakép a kiváló jogi érzékkel rendelkező *Kienczl Ferdinánd* tartományfőnökre és a rendfőnök titkárára bízta a konstitúciók kiigazítását. Majd két évtizedig húzódott ismét a kérdés tisztázása. Az e körül támadt vitákból minden tartomány élénken kivette részét. Végül is a *Propaganda Fide* kongregáció és a rendi vezetőség buzgó munkálkodásának eredményeképpen módosított új konstitúciókat 1725-ben Rómában kiadták.⁴⁶ *Demics István* rendfőnök azonban csak az 1727. évi választó nagykáptalanon osztotta ki a megjelent tartományfőnököknek azzal, hogy konventjeik számára vigyék magukkal.⁴⁷ XII. Ince pápa *Nuper a Congregatione* kezdetű brevéjével elrendelte, hogy a konstitúciókat évente kétszer olvassák fel a rendházakban, lehetőleg a közös étkezések alkalmával. Ennek a rendelkezésnek fontosságától áthatva a nagy és tartományi káptalanok is több ízben hangoztatták ennek szükségességét. Így az 1735. évi máriavölgyi tartományi káptalan is.⁴⁸

Az új rendi konstitúciók, amelyek 1930-ban jelentek meg, ezzel csaknem azonosak. Alig van valamelyes eltérés a régi és az új között.

A másik igen fontos törekvése volt a rendnek, s ez is az egyöntetű lelkiségre törekvés jelensége, a *Directorium Ordinis*. Összeállítása *Kozbialovicz Krizosztom* rendfőnök nevéhez fűződik. Ő a rend régi aktáinak és statútumainak nyomán alkotta meg ezt a művet. Munkája a különböző határozatokat, cikkelyeket, rescriptumokat, pontokat és a regulákra és konstitúciókra vonatkozó káptalani határozatokat tartalmazza. Munkáját az 1736. évi nagykáptalan elfogadta és ki is nyomatta.⁴⁹

⁴⁵ V. ö. 1696. jún. 8-án és 1699. jún. 7-én tartott máriavölgyi nagykáptalani ülés jegyzőkönyve. A. P. tom. IV. pag. 123.

⁴⁶ A Prop. Fide-nek Albano bíboros referátuma alapján Rómában 1725. márc. 12-én kelt és Sacripantes János bíboros által aláírt decretuma. V. ö. Benger i. m. pag. 584. Az 1643-ban megreformált s 1725-ben Rómában kiadott konstitúciók egyik példánya a budapesti pálos kolostor könyvtárában van.

⁴⁷ A. P. tom. VI.

⁴⁸ A. P. tom. VII. pag. 55.

⁴⁹ A. P. tom. VII. pag. 70—94.

Üdvös intézkedések.

A konstitúciókon és a rendi direktóriumon kívül ugyancsak a rendi szellem erősödését szolgálták az ú. n. *üdvös intézkedések*. Különösen a XVIII. század második felében, amikor már a szerzetesi szellemet kikezdte a felvilágosodás, van ezeknek a rendi élet szempontjából igen nagy jelentőségük.

A rendfőnökök pástorleveleikkel, a definitóriumok s káptalanok pedig határozataikkal igyekeztek kiküszöbölni a kolostorok életében megnyilvánuló rendellenességeket és előmozdítani a szerzetesi élet egyöntetűségét. Különösen a regula meg nem tartásából származó eltévelyedéseknek igyekeztek gátat vetni, mert ezek a szerzetesi élet egyszerűségének mindenkor hátrányára voltak. A rendfőnöki pástorlevelek közül néhányat ismertetve, meggyőződhetünk arról, hogy milyen nagy küzdelmet vívtak ezek az alázatos lelkű, egyszerű, de művelt és nagytudású szerzetesek rendjük színvonalának emelése érdekében.

Demsics István rendfőnök pástorlevelében (1732. jan. 1.) a szerzetesi erények fokozottabb követését tűzte rendtársai elé célul. Egy másikban a szerzetesi élet komolyságáról szól (1733. jan. 1.). Nemcsak pástorlevelei, de későbbi intézkedései is a szerzetesi élet szigorítását célozták. Szorgalmasan látogatta a különböző rendtartományokat, amennyire ezt egészségi állapota megengedte. A magyar tartomány ügyében, melynek tisztikarát 1732. szeptember 15-én Máriavölgyben tartott káptalanon újíttotta meg, több üdvös intézkedést hozatott, főleg az *anyagtek* ellenőrzésére.

Kozbialovicz Krizosztom egyik pástorlevelében (1734. jan. 3. Máriavölgy.) a szerzetesi ruha szimbolikus jelentőségét fejtegeti. Ebből tér át a vállalt szerzetesi kötelezettségek megtartásának szükségességére. A következőket mondja: „Fehér kappánk figyelmeztessen bennünket mindig lelkünk tisztaságára és arra, hogy ez az igen ragyogó és igen tiszta ruházat az isteni kegyelemé. Bokáig érő hosszúsága és egész testünket befödő volta állhatatosságra int, t. i., hogy az éberség hozzáadásával szerzetesi erőnk életünk végéig egész állapotunkban kitartson. A vállruha az Üdvözítő keresztjét jelzi, amelynek terhét egész életünkön át viselnünk kell. Felöltésével és megvallásával új embert helyeztünk vállainkra. Mintha a keresztfán haldokló Krisztus tanítványai és Pál keresztjén az ércen függő és így haldokló Üdvözítőnek fiai lennénk, — tartozunk bejelenteni, hogy a caputium, amelynek nyakunkat és fejünket adtuk, Krisztus édes igája — jelenti: aposztátának kell tekinteni azt, aki elveti és leteszi Krisztusnak ezt az igáját: mert senkisémet méltó Isten országára, aki nyakát az ekéhez nyújtja és hátrapillant. A szer-

zetesnek ez a jelvénye hasonló ahhoz az öltözékhez, amelyet keresztelekor a csecsemők fejére tesznek, hogy jelezze a Krisztus által nekik visszaadott ártatlanságot: így a mi caputiumunk a fogadalomnak dísz, jele, mintegy második keresztség által visszaszerzett ártatlanságunk misztériuma. Tegyük hozzá, hogy a cingulus olyan, mint az engedelmisségben, szegénységben és tisztaságban Krisztussal együtt való hadakozás örökös kötelezettségét jelentő katonai öv. Nem egyedül a szerzetesi ruha, hanem a léleknek és erkölcsöknek deréksége teszi a szerzetest."

"A szentséget, amelyet a külső viselet eltakar, őrizze meg belül a lélek, úgy hogy halálunk óráján ne távozzunk el az Úrtól azzal az érzéssel, hogy ha ruhánkkal éltünk is, a vele járó erkölcsökkel nem ruházkodtunk."

Erényes életre, szerzetesi éberségre (observantia) és egyszerűségre figyelmeztet. „Tartsuk többre Pál ruházatát az ő érdemeivel, mint a királyok bíborát az ő birodalmaikkal”. — mondja találóan. Cellánk remetéhez illő dolgoknak, nem pedig különböző, értékeket feltüntető felszereléseknek tenyészhelye legyen. A szerzetes holmija ugyanis a tridenti-zsinat előírása szerint a fogadott szegénységi állapotnak megfelelő legyen és semmi fölöslegest se tartalmazzon."

Kozbialovicz Krizosztom 1737. jan. 1-én kelt máriavölgyi pásztorlevelében a fegyelemsértések ellen támad. Tiltja a fellettesek cenzúráját nélkülöző levélírást, az ajándékozást és kártyázást. Ez utóbbi már sűrűn fordulhatott elő a kolostorok életében a többször felhangzó panaszok szerint. Majd 1738. jan. 1-én kelt pásztorlevelében a betegek szeretetteljes ápolására hívta fel az előljárók és servitorok figyelmét. Kívánja, hogy higgyenek a beteg panaszainak. A túlzott betegeskedést és egészségápolást azonban, ami elpuhuláshoz vezet, elítéli, mert olyan ez, mint az „ördög párnája”⁵⁰ Ez üdvös tanácsokon kívül nem győzi eléggé hangoztatni a szent engedelmisséget.⁵¹

Musár András a türelemről⁵² szól, Ordódy István⁵³ nagy műveltségről és a szerzetesi élet alapos átéléséről tanúskodóan ír az engedelmisségről.⁵⁴ Szigorú hangon inti rendtársait a szerzetesi szegénységre és a szerény viselkedésre. Igen tudós író. Írása tel van a Szentírásból és a Szentatyákból vett pompásan vágó idézetekkel.

⁵⁰ U. o. pag. 263.

⁵¹ 1739. jan. 1-én kelt pásztorlevél.

⁵² Lepoglava, 1743. jan. 3.

⁵³ A rf. 1746. jan. 1-én kelt pásztorlevele.

⁵⁴ 1747. jan. 1.

Ittingár Máté vicarius generalis gubernans⁵⁵ emelkedett szel-
lemben a testiség elleni harc különböző módjaira hívja fel rend-
társai figyelmét. A legerősebb fegyver e téren az élő hit és az
alázatosság. A testi szenvedélyek legyőzői érhetik el az igazi
lelki békét. Majd⁵⁶ a szerzetesi observantiában az állandóságra
és kitartásra való törekvést és a bűnökkel szemben való éber-
séget hirdeti.⁵⁷ *Rósa Ferenc* figyelmezteti társait a halálra,⁵⁸
majd arra inti őket, hogy mint az Úr választottjai tartsák távol
magukat a világ bűneitől és szennytől.⁵⁹ Egyéb pásztorlevelei-
ben is a világtól való tartózkodásra és lelki tisztaságra int,⁶⁰ majd
a tulajdon bűne,⁶¹ a szegénység,⁶² a tisztaság és a szüzesség pro-
blémája foglalkoztatta⁶³ őt pásztorleveleiben.

Löderer György is azokat támadja, „akik a világ szereteté-
hez fordulva a szegény rend fegyelmét lerombolták, holott nagy
királyaink is éppen fegyelmezettségéért becsülték a rendet.”⁶⁴

Tomasics Gellért rendfőnök⁶⁵ a szerzetesi szegénység meg-
szegői ellen fakad ki. Ekként jellemzi őket: „Kevesen vannak
a kolostorban, akik a szent szegénységet érdemszerint szeretnék
és becsülnék és azt, amint kell, illően gyakorolnák és megtarta-
nák”... Sem az ellátással, sem a ruházkodással és a közös
szerzetesi étellel nincsenek megelégedve. Fínom ételeket, kere-
veteket, lágy ruhákat óhajtanak bírni, magánvagyon, duzzadó
erszényeket, egyéb értékes és fölösleges tárgyakat, amilyeneket
még a világban sem bírhatnának némelyek, kívánnak a szerzet-
ben keresni s birtokolni és ugyanezeket, mint sajátjukat saját
tetszésükre, nem annyira a szerzetesi szükségszerűségekre, mint
inkább hiúságra óhajtják használni, élvezni és örülni velük.” —
Keserűen hánnya szemükre, hogy e téren még előljáróikat is
kijátsszák.

Esterházy Pál, mint tartományfőnök már 1763. dec. 20-an
Pesten elrendelte, hogy a perjelek az istentisztelet lefolyására
vigyázzanak, valamennyien vegyenek részt a kari zsolozsmázás-
ban s ne mentegessék magukat képzelt betegségekkel. Mint rend-
főnök⁶⁶ hármas feladatukra, az elmélkedésre, officium elvégzésére

⁵⁵ Máriavölgy, 1750. jan. 1.

⁵⁶ 1751. jan. 1.

⁵⁷ 1752. jan. 1.

⁵⁸ 1751. jan. 1.

⁵⁹ 1755. jan. 1.

⁶⁰ 1755. jan. 1.

⁶¹ 1757. jan. 1.

⁶² 1758. jan. 1.

⁶³ 1761. jan. 1.

⁶⁴ Liber Pastoralium ab Anno 1750. usque ad annum 1786. (No. 6. ts.
pag. 59.) Egyetemi Könyvtár kéziratára Ab. 186.

⁶⁵ 1768. júl. 1-én. Máriavölgyben kelt pásztorlevél.

⁶⁶ 1771. jan. 1-én. Máriavölgyben kelt pásztorlevél.

és a Szentmise-áldozat bemutatására figyelmezteti őket. Éljenek szent hivatásuknak s minél kevesebbet érintkezzenek a világgal! Ne kényeztessék magukat túlzottan! Ne vétse nek az evangéliumi szegénység ellen.⁶⁷ Majd felhívja figyelmüket az engedelmes-ségre s jó tanácsokat ad a szerzetesi életet fenyegető veszedelmek elhárítására.

Ordódy Károly vicarius gubernans⁶⁸ a szerzetesi fegyelem erősítésére s az éberség fokozására buzdít. Kívánja, hogy a tridenti zsinat határozata értelmében regulájuk előírása szerint éljenek a szerzetesek. Örködjének a közös élet egyöntetűségén, tartsák meg fogadalmaikat.⁶⁹ Máskor ismét az igazi szerzetesi élet követésére buzdít s gyökeres változást kíván a szerzetesek eddigi életében és szokásaiban.⁷⁰

A pástorlevelek hangjából és tartalmából is látható, hogy mik voltak a szerzetesség belső életének hibái ebben a században. Ugyanezeknek kiküszöbölését célozták a nagy *káptalanokon* és *rendi tanácsuléseken* hozott üdvös intézkedések és határozatok. Valósággal a rendi élet irányítói voltak ezek. Állandóan a fogadalmak megtartására és a szerzetesi fegyelem fontosságára utaltak. Már 1701-ben is szóvátették, hogy a magyar tartomány-nak legyen megfelelő képviselte Bécsben és Rómában, hogy a nagykáptalanra, mint „matrix Religionis” több szavazót küldhessenek s hogy a bécsújhelyi rendi levéltárban elhelyezett iratokat most már, a horvátok és osztrákok kiválása után, a máriavölgyi monostorban helyezték el. 1702-ben a máriavölgyi nagykáptalanon a lepoglavai kincs visszaszerzéséről tárgyaltak. 1711-ben ismét szóvateszik a bécsi magyar pálos ügyvivő kérdését, s különösen a szegénység fogadalmának megszegése, a tulajdon birtoklása által gyakran előforduló fegyelmi vétségeket. Ez utóbbiakkal több tanácsülés is foglalkozott. Így az 1709 október 23-án Máriavölgyben tartott rendi tanácsülésnek is tudomása volt arról, hogy egyesek nagyobb mennyiségű pénzt és értékes tárgyakat rejtegetnek nemcsak maguknál, hanem a konventen kívül is és az előljáró engedelme nélkül költenek. Ezek ellen értékeik elkobzását és a konstúciókban előírt büntetés végrehajtását határozták el.⁷¹

⁶⁷ 1773. dec. 24-én. Máriavölgyben kelt pástorlevél.

⁶⁸ 1777. jan. 1-én Tall-ban kelt pástorlevele.

⁶⁹ 1778. jan. 1-én Thall.

⁷⁰ Ab. 186. fol. 98. Egyetemi Könyvtár kéziratára

⁷¹ Decreta et articuli almae provinciae Hungariae Fratrum eremitarum ordinis Sancti Pauli primi Eremitae in specialem provinciam auctoritate apostolica instauratae. Anno 1701. die 17 Aprilis. Conscripta per fratrem Franciscum Rosa eiusdem Ordinis professum No. 1726. Egyetemi Könyvtár kéziratára. Ab. 158.

Az 1711 aug. 20-án tartott magyar tartományi választókáptalan szintén behatóan foglalkozott a rendi élet visszaéléseivel. Elítélte a sok bajt okozó nappali és éjszakai mértéktelen poharazgatásokat, a gyanús barátkozásokat, a túlzásba vitt táplálkozást,⁷² s eltiltotta a kolostori háztartásban női alkalmazott tartását. Ugyanekkor kimondták, hogy a hibákat és kilengéseket elnéző perjeleket hivataluktól kell megfosztani. Ha valamelyik előljáró a fenti hibába esik, az nemcsak hivatalát veszti el, de későbbi megválasztásra is alkalmatlanná válik. Ugyancsak ekkor határozták el, hogy a konverzus testvéreket szabálytalanságaiért félévi börtönnel sújtják.

1714. augusztus 20-án a Felsőelefánton tartott választókáptalanon kimondták, hogy minden rendházban három könyvet kell vezetniök. Az egyikbe pontosan be kell jegyezniök a rendház jövedelmét és egyéb számadásait, a másikba a rendi előljárók rendelkezéseit, az általános rendi, tartományi és definitórium határozatokat, postulatumokat és a reájuk adott válaszokat, a harmadikba pedig a rendre és rendház történetére vonatkozó fontosabb eseményeket.

Ezeknek az intézkedéseknek igen komoly jelentőségük volt. Eddig több ízben megtörtént, hogy az egyes rendházak tagjai nem vehettek tudomást a fontosabb rendi intézkedésekről, vagy a már korábban kiadott rendelkezések feledésbe mentek. Ezáltal a rendi élet egyöntetűsége szenvedett csorbát. Erre az intézkedésre ennek a lehetőségnek kiküszöbölésére volt szükség, de azért is, hogy a hivatalukba lépő új perjelek, illetőleg előljárók az így vezetett könyvekből rögtön felismerhessék a gondjaikra bízott rendház helyzetét s a vezetés folytonossága se szenvedjen csorbát.

Ugyancsak ekkor mondták ki, hogy az egyes rendházak áldozzanak a templom és oltár díszítésére.

A sátoraljaújhelyi novíciusok beöltöztetését a nappali és éjszakai zsolozsmázásra és a novíciusoknak naponkénti énektanítására vonatkozó intézkedést a perjel hatáskörébe utalták.

Az 1716 május 4-én ugyancsak Felsőelefánton tartott időközi tartományi tanácsülésen határozták el, hogy az előljáró gondoskodjék a rendtagok ruházatkodási szükségleteiről. Tiltsa el a rendtagokat a világiak farsangi lakomáitól és a nőket a kolostorba való bejárástól.⁷³ Kivételes jogot biztosított a szónokoknak. Fáradtságuk ellenértékeképp megengedte, hogy három napon át nem voltak kötelesek a kari zsolozsmában résztvenni, beszédük napján pedig az ebédnél egy pohár különleges és $\frac{1}{6}$ (sextarius vini) rendes bort kapjanak. A prokurátorokat az ol-

⁷² Déli két, esti egy fogás.

⁷³ Decreta et articuli pag. 9.

vasás, egyéb szolgálat és a hetesség alól mentette fel. A theologia moralis tanárait a nappali kari zsoltosma és hetente háromszor a matutinum alól mentette fel s ha a kari zsoltosmán való megjelenés a behatóbb tanulmányokban akadályozza őket, az előljáró teljesen fel is mentheti őket ez alól. A tanárok helye közvetlen az előljáróé után következik. Rangban azonban a teológiai doktorok megelőzik őket.

Az 1717 november 15-én Máriavölgyben tartott tartományi tanácsülés a tanári szék elvesztésének terhe mellett írja elő, hogy a teológiai és filozófiai órákon csupán Aquinói Tamás szellemében szabad előadni. „Non secundum opiniones minus communes unius vel alterius Authoris, nomen Thomistae sibi usurpantis, sed secundum antiquiores Doctores, communius S. Doctorem explicantes.”

Ugyanekkor a *nemzetiségi* gondolatnak az egyes rendházakban való hánytorgatása ellen, amely a rend kettéválásához is vezetett, igen hazafias határozatot hoztak. — E szerint büntetés terhe mellett mindenki magyarnak köteles magát vallani: „mindnyájan ugyanazon országnak és tartománynak vagyunk fiai; nem illő dolog tehát a vérségi származásról vitatkoznunk azoknak, akiknek mint hivatásuk által újjászületetteknek a Szent Regula lélekben írja elő: Legyen egészséges lelketek és egészséges szívetek az Úrban!”

Az 1720 augusztus 20-án tartott máriavölgyi tartományi választókáptalan a rendtagok kötelező *lelkigyakorlatát* szabályozza. E szerint mindenki saját konventjében tartson lelkigyakorlatot; a terebesiek, a varannóiak, a sajóládiak Sátoraljaújhelyen, a túskeváriak pedig Pápán. — A böjt szigorúsága felett is örködtek. Kimondták, hogy szerdán sem húst, sem halat nem ehetnek. — A szegénység ellen vét pedig az, aki külön ruhákat, ezüst evőeszközöket, botokat stb. tartogat magánál.

Az 1722 május 10-én tartott máriavölgyi időközi definitórium a *könyvtárak* fejlesztését és tisztántartását az előljárók köteleességévé teszi.

Az 1723 augusztus 20-i máriavölgyi tartományi választókáptalan⁷⁴ a reggeli 5 órai felkelést a reggeli és esti félórás elmélkedést és a szokásos litániát írja elő. Majd ismét hangoztatták a szerdai hústól és haltól való tartózkodást, még akkor is, ha bogyókban hiány lenne. Ezt a böjtöt még az úton lévőknek is meg kellett tartaniuk.

A sátoraljaújhelyi és felsőelefánti konvent tagjainak létszámát 18 főben állapították itt meg. Ezek közül tíz presbiterről, akik a templom és a kari zsoltosma szolgálatát látták el,

⁷⁴ U. o. fol. 152.

magá a rendház, a hat stúdensről, egy tanárról és egy laikus testvérről pedig a konvent és a tartományfőnökség együttesen gondoskodik.⁷⁵ Kimondták azt is, hogy a noviciusokat feletteseik ne vegyék rá arra,⁷⁶ hogy a noviciátus monostora javára végrendelkezzenek. Válasszák meg szabadon végrendelkezésük célját, ha pedig ilyen irányú tanácsra szükségük lenne, azt a rendfőnöktől, vagy tartományfőnöktől kérjék.

1724. június 4-én tartott máriavölgyi nagykáptalan döntése szerint a lepoglavai kincset a horvátok kötelesek a magyaroknak kiadni. Majd megtiltotta a könyvek kölcsönzését világi egyéneknek.

Az 1725. április 22-én tartott időközi tartományi tanács a szerzetesi ruházat egyöntetősége mellett döntött. Megtiltotta az előírtnál finomabb szövetből készült ruhák viselését.

Az 1726. szeptember 19-én tartott tartományi választókáptalan annak a visszaélésnek vetett véget, hogy az áthelyezett rendtagok rendszerint kedvenc könyveiket is magukkal vitték új állomáshelyükre. Megállapította a könyvek megőrzésének módját s egyben cserélgetésüket is megtiltotta. Előírta az ebédlőben való mértékletes étkezést. Megtiltotta a világiakkal való együttes szórakozást, s a szerzetesi cellákban fegyverek tartását. Elrendelte, hogy ez utóbbiakat védelem céljából egy közös helyen összegyűjtve kell tartani. — Kimondták azt is, hogy az így időközben észlelt hibákat és hiányokat írásba foglalva a levéltárban kell megőrizni, vizitáció alkalmával pedig a rendfőnöknek kell bemutatni.

Az 1728. április 18-án Márianosztrán tartott időközi nagykáptalan kimondta, hogy a szerzeteseket előljáróik a kolostortól három mérföldnél nagyobb távolságra nem engedhetik; a tartomány területét pedig csakis a rendfőnök, vagy tartományfőnök engedelmével léphetik át. Azt is kimondták itt, hogy a perjelen kívül még két rendtaggal bíró rendház tagjai tartoznak az időközi káptalanhoz a felettesről és annak hivatali ténykedéséről sajátkezüleg aláírt s a rendház pecsétjével ellátott minősítést küldeni, hogy azt a tartományi választókáptalanon felhasználhassák.

Az 1729. szeptember 18-i tartományi választókáptalan kimondta, hogy a bajok elkerülése végett a városi kolostorokba példás életű egyéneket helyezzenek. A noviciusokat a korális énekben képezzék. A sátoraljaújhelyi gimnázium ellen a konvent panaszokat emelt; mivel eltörlését indokoló komoly okok nem merültek fel, az iskolát nem szüntették meg, de meghagyták

⁷⁵ Elefánton filozófiai, Sátoraljaújhelyen teológiai stúdium volt.

⁷⁶ Tudvalevő ugyanis, hogy fogadalmuk letétele előtt vagyonuk 1/6-át a rendre kellett hagyniok.

az előjárónak, hogy a világi tanulókat a kolostor bejáratától tartsa távol. A zsolozsmázás idejét nyáron öt, télen félhat órára tette. Majd a rendfőnök kívánságára kimondta, hogy a tartományfőnök csakis a konventben rezideáljon.

Az 1731. június 3-i felsőelefánti időközi tartományi káptalan a senior kötelességeit szabályozta.

Ezen üdvös intézkedések hatása alatt a magyar rendtartomány emelkedése gazdasági téren *Demsics István* rendfőnöksége idején már mutatkozott. Ő 1732. szeptember 15-én újította meg a máriavölgyi tartományi választókáptalanon a tartomány tisztkarát, majd több üdvös intézkedést hozott, főleg a kolostorok anyagi ügyeinek ellenőrzésére. *Rósa Ferenc* tartományfőnök és kormánya⁷⁷ örömmel fogadták ezeket az intézkedéseket. Ezek szerint minden kolostorban, még a székházakban is leltárt kell készíteni s ezt éppúgy, mint a szerződéseket és könyvelési iratokat, mindenütt meg kell őrizni, a megtelt könyveket pedig a ház levéltárában kell elhelyezni. Majd a már 1629-ban hozott határozatuk érvényességét, amely a szerzetesi szegénység ellenőrzésére volt hivatva, ismét kimondták. E szerint az áthelyezett szerzetes minden holmiját két atyának kellett összeírnia s ezt az írást az új konvent alperjelének kellett megküldeni. Újabb határozatok ismét szigorúan eltiltották a konventeket a női alkalmazottak tartásától.

Az 1764. szeptember 24-i máriavölgyi tartományi káptalan utasította a perjeleket, hogy „a botrányt okozó kötelességsértők ellen három évi hivatal- és szavazatvesztés terhe mellett” járjanak el s szigorúan őrködjenek a szegénység fogadalmának pontos megtartásán.⁷⁸

Az *Extractus Articulorum* bizonyossága szerint hetente tartottak az egyes rendházakban káptalant, amelyeken a veszedelmes kilengéseket érintő rendi határozatokat ismertették. Szóba került ezeken a fogadalmak megtartása, a kóborlás kerülése, a fegyelem, a bűjt, a takarékoság, a ruházkodás, a szent csend, a bűnök kerülése (1770), a tulajdon és a testiség bűne, a levelek rosszindulatú visszatartása és rejtegetése (1771), a regularis observantia (1772), a ruházkodás egyöntetűsége (1775) és a tonzúra (1778) kérdése.

Az 1775. június 4-én lefolyt máriavölgyi tanácsülés ismét a rendi élet szigorítására törekedett. Elrendelte, hogy a helyi előjárók hivatalvesztés terhe mellett hassanak oda, hogy a regula elleni kihágások szűnjenek meg és figyelmeztessék alantasait,

⁷⁷ Helyettese Fierendroth Gergely, definitorai: Stachel Mihály, Fejér Pál, Flávy Benedek és Podhoránszky Özséb.

⁷⁸ *Extractus Articulorum* tum *Generalium*, tum *Provincialium* in *Capitulis Hebdomadalibus legendus*, pag. 59. Egyet. Ktár kéziratára. Ab. 186.

a konstitúciókban a szabálytalanságokra kiszabott büntetésekre. Mivel a felettesek túlságos engedékenysége miatt lazul a kolostori fegyelem, legyenek ezentúl ők a példaadók alantasaik előtt.⁷⁹

Az 1785. május 29-én *Máriacsaládon* tartott tartományi választókáptalan a rend egyik régóta húzódó ügyében: a szakállviselés és ruházkodás kérdésében hozott ismét döntést. A horvátok és osztrákok között a XVII. sz. végén voltak olyanok, akik a remeteszakáll viselése alól mentesíteni akarták magukat. Ezek ellen még az 1696. június 14-én tartott rendi tanácsülés kimondta, hogy a remeteszakáll viselése kötelező. Aki ez alól kivonja magát, az nagykáptalani szavazati jogától esik el.⁸⁰ A német tartomány kiválása után ismét megújult a németek részéről a szakállviselés-ellenes törekvés. Az 1718. évi nagykáptalan június 9-iki ülésén a német tartomány discretusai ismét hangoztatták ezirányú követelésüket. Krisztolovecz rendfőnök és a definitorium azonban e kérdésben nem hozott döntést, nyilván nem helyeselték a tartomány kérését.⁸¹ 1755-ben a rend több tagjára hivatkozva valaki *névtelen beadványt* intézett a Szent-székhez a szakállviselés eltörlése végett. Az ebben az ügyben illetékes kongregáció a pálosok római procurator generalisának adta ki a beadványt véleményezés végett, egyben a pálosok egyöntetűsége való törekvése feletti örömet is kifejezte. A rend és a Szent-szék között ebből kifolyólag keletkezett tárgyalás 1755—1757-ig folyt. Végül is sikerült a rendnek a szakállviselés eltörlését megakadályoznia.⁸²

1785. május 29-én a máriacsaládi tartományi választókáptalanon a multon okulva igen szigorúan határoztak a *szakállviselésre*, de a *ruházat* egyöntetűségére vonatkozólag is. Állást foglaltak itt azok ellen, akik külsejükben (ruha, szakáll) a rendi viselettől eltértek.⁸³

⁷⁹ Liber Pastoralium ab anno 1750. usque ad annum 1786. Bpesti Egyet. Ktár kéziratára Ab. 186.

⁸⁰ A. P. tom. IV. pag. 30.

⁸¹ A. P. tom. V. pag. 182.

⁸² A. P. tom. IX. pag. 532—534.

⁸³ „Omnes gestent habitum ex panno albo qui ad cavillas pedum descendat, cum manicis, et collari laneo,”... „iuxta praescriptum statutorum omnes sui Religiosi barbas portent, capillatium longius non permittant, sed tonsuram adhibeant taliter, ut coram pro more Sacri ordinis appareant, eosque qui secus agere praesumpserint, gravius etiam puniant.”... Az ebben a fejezetben előadottakra vonatkozólag V. ö. Liber cui inscribuntur omnes articuli capitulorum generalium et provincialium nec non ordinationes et monita pro conventu ex visitationibus relicta, item conventus postulata cum responsis capituli provincialis, numerus fratrum conventualium et obitus. Tempore fratris Martini Felicis Mierczynski ordinis S. P. I. e. . . . prioris — Ano D. 1658. Fol. Lat. No. 1710. Arch: Cracov: Tomus III. Litterarum pastoralium generalium nec non intimatorialium capitulorum tam generalium

Aszkétikus és szentéletű pálosok.

A rendi szellemet általában bizonyos korokban *kontemplatív*, vagy *aktív* jellegének előtérbe jutása határozza meg. A kollektív rendi szellem színezetét azonban egyes *szenteknek* vallásos tisztelete is befolyásolja. Ezt világítja meg kolostoraiknak és templomaiknak koronként bizonyos szenteknek való dedikálása.

Első kolostoraik egyikét, az *ürögit compostellai Szent Jakabnak* dedikálták. Szent Jakab a XIII. században igen nagy tiszteletnek örvendett. A messzi Spanyolországban a *S. Jago di Compostella kolostor* is bizonyítja ezt. Ez a hely ebben a korban búcsújárásairól volt híres és nevét és szellemét hazánkra is átsugározta. Az ürögi kolostor elnevezésében is megnyilvánul ez. Kolostoraink és templomaink jórészt azonban *Szűz Máriának* (kb. 30), *remete Szent Pálnak* és a *magyar szenteknek* dedikálták. Ezeknek emlékét a legnagyobb tisztelettel övezték. Szerzetesi életük ezeknek a szenteknek tiszteletén nyugodott. Az általunk tárgyalt kolostorok közül a XIII. században Szent Jakabnak, Szűz Máriának, remete Szent Pálnak, Szent Annának és a magyar szenteknek aránylag igen sok kolostort és templomot dedikáltak.

A *Boldogságos Szűz kis zsolozsmáját* mondták el minden nap. A pálosoknak a XVI. század végéig használt külön breviáriumuk és misekönyvük tanúsága szerint a Boldogságos Szűz és a magyar szentek tisztelete erősen befolyásolta a rendi áhitat jellegét. A nemcsak önmagukért és rendtársaikért, hanem más rendek tagjaiért s világi egyénekért is sűrűn elmondott imádságok, valamint a tiznapos lelkigyakorlatok is a rend minden egyes tagjának életét imádságos jelleggel telítették. Ez utóbbiaknak gyakorlatiságot nélkülöző s jóval szemlélődőbb jellege az ágostonosok és kamaldúliak lelkigyakorlataihoz hasonlítható. Az érzelmi és értelmi világ teljes felszabadulása tekintetében főleg a teljes elzártság és az emberileg elérhető teljes önmegtagadás által hasonlók. Lelki gyakorlataik felépítésében nincs semmi idegen elem. Az ősi magyar vallásos lélek talajából fakadtak ezek. Pilis erdőségeiben a fák zúgása, a csattogó madárdal, a vad természet pompás megnyilatkozásai fakasztották az első remeték lelkiségének talajából a lelkiéletnek eme csodálatos és illatukkal mindenkit mély áhitatra ragadó virágait.

quam Provincialium ac postulatorum quorumvis Aliorumque ad observantiam Regularem pertinentium. Anno Dni 1763. inchoatus. Fol. Lat. No. 7011. Arch. Cracov.

Tomus III. articulorum ordinationum ac aliorum ad observantiam Regularem conditorum tam generalium quam provincialium ab anno Dni 1760. Fol. Lat. 7012. Arch. Cracov.

Egyszerű és nemes szerzetesi jellemüket a lelkiélet emelkedettsége és felfelé ívelése szabta meg. Testi szemők az égen nyugodott, lelki szemeik a transcendentálist keresték s elvonatkoztak minden földi dologtól: az ima és a böjt szigorú, szinte csodálatra ragadó figyelmében. Akaratuk megacélosodott a jó gyakorlására, az önfegyelmezés eszközének az emberi természet számára nem épen kellemes alkalmazásával. Ez a szellem teremtette ki rendjökben a sok aszkétát s tette egészen természetes jelenséggé az üdvösség útján (via salutis) haladó rend életszent-ségre való törekvésében kialakult szent jellemet.

A rendi szellem fő jellemvonása az *alázatosság* is. Nagyon is átéreztek az alázatosság hiányából támadó bajokat. Az alázatosság hiánya — jól tudták ők — nemcsak az írás, hanem tapasztalataik szerint is a szerzetesi élet pusztulására vezet. Ezért rendfőnökeik mindent elkövettek az időnként kolostoraikba férköző dölyfösség, önteltség megfékezésére és kiirtására. Ezért tiltotta el *Zaicz János* rendfőnök a tudós rendtagokat doktori címük használatától is, a rendi élet egyenletes síkjába akarva visszazszorítani a tudományban kiválóbbakat.⁸⁴ A rendfőnöki hivatalt is épen végtelen alázatosságuk miatt nem vállalták szívesen. Valóban szokássá vált az egyéb tisztségek vállalásával szemben tanúsított ellenkezés. Ez a vonakodás minden választó-káptalanon többé-kevésbé megnyilvánult s szinte állandósult. Szinte megható, hogy lelke egész lendületével, könnyeket ontva, hogyan könyörgött egyik-másik szerzetes rendfőnökké való titkos megválasztása után, a magas tisztség elfogadása ellen, az összegyűlt atyák előtt.⁸⁵ Nemcsak a tisztséggel járó terhes feladatok megoldásától és a felelősségteljes munkától riadtak vissza, hanem végtelen alázatosságukban méltatlanoknak tartották magukat a gyakran náluknál is tökéletesebb életű és jellemű rendtársak vezetésére. Pedig ezek a rendfőnökök mindenkor megfelelték a beléjük helyezett bizalomnak. A magyar katolikus egyház vezérszellemei is mindenkor elismerték tevékenységüket. Lehet-e éppen a már említett *Gruskovics Mártonról* méltóbb elismerést hallanunk, mint éppen a nagy Pázmányét, midőn Gruskovics haláláról értesül? *Zaicz János* rendfőnök-helyetteshez intézett levelében így ír róla: „Mélyen fájlalom a rendfőnök atya halálát, ugyanis igen alkalmas volt a rend kormányzására.”⁸⁶

A rendi alázatosság gyönyörű példái között igen nehéz válogatnunk. Ragadjuk ki a sok közül az igen tehetséges, sokoldalú és egyben szerény *Benkovics Agoston* példáját. Ő is tiltakozott a rendfőnöki tisztség, s később a nagyváradi püspökség és leleszi

⁸⁴ Benger i. m. pag. 114.

⁸⁵ Biell Rudolf és Gruskovics Márton. V. ö. Benger i. m. pag. 116, 118.

⁸⁶ 1636. március 13-án kelt levél. Pongrácz Ignác említi.

prépostság elfogadása ellen. Rendtársainak valósággal erőszakolniok kellett őt e magas tisztségeknek, mint a Szentszék és király megítéző elismerésének vállalására. Benkovic azonban, ha vállalta is e magas állásokat, továbbra is egyszerű szerzetesként élt, szigorúan alkalmazkodva szeretett rendje szabályaihoz. Minden erkölcsi és anyagi erejét az általa kormányozott egyházmegye és a rend szolgálatába állította. Halálában is rendjéhez tért vissza. Saját kívánságára a sátoraljaújhegyi pálos templomba temették rendtársa, a vértanú Cseppelényi György megkínzott teteme mellé.

A rendi tekintély folytonos emelkedése nagyrészen azoknak a kiváló férfiaknak köszönhető, akik az aszkézis és életszentségre törekvés terén váltak ki rendtársaik közül és a szent élet apostolaivá váltak. A már eddig említettek és a névtelenek között is sokan akadtak, akik életszentségre törekedtek, a következőket azonban a rendi évkönyv különösen is kiemeli, mivel igen nagy értékek a század rendi életének szempontjából.

A szó teljes értelmében vett elhivatott szerzetesek voltak ezek, valósággal fénypontok az élet hullámain hanykódó rendi hajó utasainak szemében. A XVIII. század harcai és szellemi megnyilvánulásai közepette az Isten imádásában s szentjeinek tiszteletében elmerült lélek alázatos odaadásával, a bűnös kísértések elleni küzdelemben élték ki magukat, a test mortifikálása, a lélek erejének folytonos gyarapítása, az ima, a böjt és az elmélkedés által. Önmagukkal szemben hallatlanul szigorúak, másokkal szemben végtelenül megértőek és szeretetteljesek voltak. Mintha csak az ősi pálos szellem zord képviselői s a keresztény középkor szigorú aszkétikusai jelentek volna meg ismét soraikban! Ez az érzésünk, ha fehérruhás, átszellemült szellemalakjait magunk elé idézzük, akár azokról a képekről, melyeket a czenstochowai kolostor folyosóin láttunk, akár életíróik és egyben rendtársaik feljegyzéseiből.

Rejtett, csodás világuk légkörében ámbrafellegek gomolyognak, nehézillatú virágok bűvölnek el szépségükkal és illatukkal, természet, világkép, minden mozdulatlaná válik körülöttünk, bűnnek, halálnak nyoma sincs, csak élet, élet és élet van mindenfelé, szép, tiszta, nemes, élet, nagy, transcendens, világot és emberiséget, az egész teremtetést szeretetével felölelő és eszményítő élet, — csodálatosan misztikus érzést keltő, Isten szerinti élet, — maga az Isten.

E rejtett, de magasztos világ hősei a feljegyzések szerint Isten különös kegyeltjei voltak csodálatot keltő életmegnyilvánulásaik, a világtól való tökéletes elvonatkozásuk s életszentségük tanúsága szerint. De tekintsünk e kiváló pálos atyák galériájába. Igyekezzünk a szerető érdeklődés és hit erejével megérteni és

átérezni mindazt, ami csak keveseknek adatott meg: a tökéletes élet boldogságát bennük és általuk.

A rendi szellem mélységesen vallásos és aszkétikus jellegét az évkönyvekben feljegyzett számtalan, különösen az előljárók bölcsességére jellemző adat igazolja. Ezek szerint a XV. század pálosainak szelleme már valamit enged a kedélyvilág szigorúságából. Valósággal igazolja azt a tételt, hogy a vidámság és önfegyelem szépen megfér egymás mellett a középkori pálos kolostorokban. Péter rendfőnök a rendi noviciátus vezetőit (directores) növendékeik iránti szeretetre buzdította. (1418.) A gyakran helytelenül alkalmazott léleksorvasztó szigor helyett melegség, s szeretet által táplált légkör megteremtésére hívta fel a figyelmet.

A tudós *Gergely* (1472.) rendfőnök is nem szigorú fegyelmi eljárással torolta meg a bőjtszegő, hűsevő rendi újoncok vétkét, hanem szeretetteljes iróniával, szemükre vetve, hogy amiért nem hívták meg őt is a tiltott lakomához, irgalmazzon nekik Isten.⁸⁷ Ez az eljárás jobban hatott, mint a középkori kolostori élet bármilyen más, esetleg börtönbüntetése vagy testi fenyítése: az illetők ezentúl tartózkodtak minden bőjtszegéstől.

A Pálosrend szelleme gyakran lekötötte uralkodóink figyelmét is. Feljegyezte nagy rendi önérzettel, de mégis ritka alázatossággal Gyöngyösi és Eggerer, hogyan figyelte meg Mátyás királyunk a Pálosrend szigorú fegyelmét.

Mátyás nagyon is ismerte a hazai szerzetesség fegyelmének állapotát. Hiszen politikai céljainak szolgálatába fegyelmezettségük mértéke szerint állította őket. A szerzetességen keresztül akarta az alsóbb néprétegeket megerősíteni a főnemességgel és főpapsággal szemben. 1486. évi törvénye felhatalmazza a püspököket, hogy a megyéjük területén levő kolostorokat látogassák meg s a gonoszéletű szerzeteseket előljárói tisztüktől fosszák meg. 1489-ben kiadott rendelete a pápai legátussal karöltve különösen a ruházatot, az életmódot, a szegénységet illetőleg a szerzetesrendek egyöntetű reformjáról szól.⁸⁸ Az egyik fényes udvari lakoma alkalmával a meghívottak, — magasrangú papok és zászlósúrak is voltak közöttük, akik nyilván ismerték Mátyásnak a szerzetességgel kapcsolatos politikai szándékait — fogadást tettek, hogy vajjon melyik a legbuzgóbb szerzetesrend. Mátyás a pálosok mellé állt. Három titkon elküldött szolgájának jelentéséből csak az tűnt ki, hogy kolostorukban igen nagy a csend s a zsolozsmázásnál, amikor perjelük szentelt vízzel meghintette

⁸⁷ Gyöngyösi i. m. c. 60.

⁸⁸ V. ö. Barta István: Egyház és állam viszonya Magyarországon a középkor végén. Bpest 1935.

őket, egyszerre borultak arccal a földre. Ebből a fényes gyülekezet csakugyan meggyőződhetett arról, hogy a királynak igaza van.

Ezenkívül a *pálos szellem XV. és XVI. századi szigorú tevélmének* számos példáját hozhatnánk még fel az évkönyvekből. Ezek közül csak egyet, mélyen emberi voltánál fogva talán a legmeghatóbbat, említjük itt.

Gyöngyösi Gergely rendfőnöksége idejében élt a budaszentlőrinci kolostorban a kolostor déli oldalán emelkedő kápolnának építtetője (1488.), Kovács Márton fráter. Élete végéig a rend kívánságára a budai Pereskuth nevű szőlőnek volt a vincellére. Munkaközben ebéd idején kívül soha nem evett egy szem szőlőt sem, nem akarván a torkosság áldozatául esni s a regulának az étkezésre vonatkozó rendelkezéseit megszegni.⁸⁹ Egyébként is nagy önfegyelmű volt. A hagyomány szerint kedvelt szőlőkertjébe temették, ahol a túlvilági élet számára életében annyi érdemet szerzett.

A rendi szellem komolyságára jellemző, hogy rendkívül sok szentéletű férfiút adott a rend a világnak, különösen azonban a magyarságnak. Ha szentszéki jóváhagyással nem is avatták őket boldogokká vagy szentekké, a magyar nép, sőt főpapjaink és íróink közül többen szenteknek tartották őket. A szigorú rend nem is tartotta fontosnak, hogy *szenttéavatásuk* megtörténjen. Hiszen egyes kolostoraik lakóiról azt tartotta a közhiedelem, hogy valamennyien szentek.⁹⁰

A rendi irományok között kutatva először az 1576. évi *le-poglavi káptalan* hozott határozatot Vercelly Ferenc püspök, pápai legátus kívánságára a *szenttéavatásokra* vonatkozólag. A nevezett káptalan második cikkelye kimondja ugyanis, hogy mi-helyt békés viszonyok lesznek az országban, a szentéletű pálosok testét fel kell kutatni, életüket és erkölcsüket meg kell írni s ha lehetséges, a testvérek egybehangzó véleménye alapján kér-jék, hogy a Szentszék a szentek sorába iktassa őket.⁹¹ Addig nem volt fontos, de nem is lehetett a rendnek gondja az írások beszerzésére. Ezek jórészt elvesztek a hazánk területén dúló harcokban. De a reformáció századának második felében már fel kellett hívni a magyarság figyelmét *szentjeire*.⁹²

Ezt az egyetemes egyház érdeke is megkívánta a reformáció támadásaival szemben. Sajnos azonban, amikor a *szenttéavatás-hoz* (canonisatio) szükséges bizonyító iratok még megvoltak, vagy megszerkesztésük friss benyomások alapján könnyen ment volna, senki sem terjesztette be őket a Szentszéknél. A rend vezető-

⁸⁹ Gyöngyösi i. m. pag. 226.

⁹⁰ Márianosztra, Budaszentlőrinc, Máriavölgy.

⁹¹ Eggerer i. m. pag. 318.

⁹² V. ö. Kisbán i. m. I. k. m. h.

sége nem is gondolt arra, hogy rendjének dicsőségét, amelynek tagjai az életszentségben mindig tündököltek, kanonizációs eljárásokkal öregbítse. A szerzetesi alázatosság megkívánta, hogy titkolják testvéreik csodáit, szentségüknek jeleit eltüntessék és hogy ne kérkedjenek a rendtagok életszentségével. Ennek az erős alázatosságban fogant szellemnek sürgető parancsaként⁹³ taposta el *Székely László* márianosztrai vikárius a Boldog Ferenc sírjából kinövő két pálmát. Ezt a jelenséget ugyanis a néphit az életszentség kétségtelen jelének vette. Az alázatosságon kívül az anyagiak hiánya is gátolta őket abban, hogy esetleges rendi hiúságukat legyezgessék. Midőn pedig ráeszméltek arra, hogy a szeretett rend s az egész magyarság szempontjából mennyire fontos lenne ez, a szentéletű férfiakra vonatkozó adatokat tartalmazó levéltáraik a pogány török gyújtogató pusztításának estek áldozatául.⁹⁴ Szépen mondja az egyik pálos író: „És bizonyára már régen érdemszerint boldoggá, vagy szentté avatták volna őket, ha a mi különleges könyvtárainkat, szent testvéreinknek következetesen megírt életét és csodáit a barbár düh el nem hamvasztotta volna s nem akadályozta volna meg atyáinkat abban, hogy a boldoggá, vagy szenttéavatáshoz előre összegyűjtött elegendő bizonyítékkal Rómába menjenek.”⁹⁵ Jelen porbasujtottságunk idején késői hazafias kötelességünk a rendi venerabilisok, boldogok és szentek sorának összeállítása, hogy ezzel a magyar keresztény egyház dicsőségének emelése végett őket templomaink oltáira emelhessük.

Az erősen askétikus szellem minden tartományban kitermelte a maga szentéletű férfait, de egy országban sem termelte az askétikának, önfegyelmezésnek és önlektüzdésnek olyan illatos virágait, mint éppen hazánkban, a rend bölcsőjében. Ezek a szentéletű férfiak a magyar középkor imádságos lelkű, Isten szemléletében elmerült, de a nemzeti léleknek realitásokkal is számoló, típusos magyar alakjai. Egész egyéniségükből csak úgy árad az életszentség sajátos fénye: a transcendentáliákban elmerült lélek energiáinak átsugározásai a való életbe, amelynek területén, különösen szociális vonatkozásban hozott létre szép eredményeket.

⁹³ „Ne vanam gloriam quispiam ex meritis Sancti Patris contraheret: usque adeo abs dubio, ut super aspidem, et basiliscum ambulare.” Pongrácz i. m. pag. 114.

⁹⁴ Csapán Cseppelényi György vértanú szenttéavatásának XVII. és XVIII. századi szorgalmazásáról tudunk. 1702. pünkösdjén Máriavölgyben tartott nagykáptalanon a lengyel megbízott tartománya nevében felvilágosítást kért Cseppelényi szenttéavatási pörének állapotára vonatkozólag. Kérdésére kijelentik, hogy az i. v. iratokat beterjesztették a Szentszékhez, de a pör levezetéséhez szükséges összeg nem áll rendelkezésre. A. P. pr. P. tom. V. pag. 834.

⁹⁵ Orosz i. m. c. 20.

A magyarok közül a XIII. században a következőket említhetjük: A rendalapító *Özsébet*⁹⁶ és közvetlen utódait *Benedek*, *István* és *Lőrinc* tartományfőnököket. A XIV. és XV. században *Hektor* († 1333.), a halálukban is romlatlan testű *B. Lukács* (1422.) és *Jámbor Ferenc*, *Báthory László* bibliafordító, Mátyás kedvelt pálosa, *Gergely* rendfőnök, Mátyás királyunk által is Isten különös kegyeltjének tekintett *Szombathelyi Tamás*, *Szegeto Jakab* és Dénes sátoraljaújhelyi pálosok, *Tarispán Albert* (1492.), *Balázs*, *Bálint*, a romlatlan testű *Máté* és *Pál* budaszentlőrinci konverzusok.

A XVI. században *Huszár Gáspár*, a budaszentlőrinci kolostor nagy vezekelője, *Tamás Angelicus*, a baranyai Szent László monostor lakója (1524.), *Szalánkeméni Péter*, *Zákoly János* († 1494. Diósgyőr), *Csanádi Albert*, *Lóránzházi István* († 1512. Sümeg), a gyógyító *Kálmán* orgonista († 1500.), az ungvári *Dénes* és *Bálint* († 1526.), a székelyháza kolostor lakója.

A XVII. században a sok vértanú közül *Cseppelényi György*, *Szvetenay Miklós* és *Török Márton* nevei emelkednek ki az általuk átélt szenvedések nagysága miatt. Életszentség hírében éltek a nép körében a horvátok között *Padarovics András* († 1630. Lepoglava), *Petrasics Károly* († 1618. a san Pietro in Selvis kolostorban), *Portenberger Ádám* és *Borkovics Márton*. A lengyel és német tartomány is sok szentéletű pálossal dicsekedhetik. Az előbbieket sorából csupán *Oporovi Szaniszlót* († 1552. Oporov), *Valenszky Albint*⁹⁷ († 1715. Czenstochowa), *Convasius Sándort*, mint az aszkézis kimagasló alakjait, *Stassewsky Miklóst*, *Bidzikovszky Gáspárt*, *Vesolczy Vencelt*, *Mlinarski Kajetánt*, *Woysza Jeromost*, *Tomicki Marcellt*, *Czernievich Bálintot* (vieleuni pálosok), az utóbbiak közül a Fürstenberg hercegi családból származó *Boldog Kúnó* szilenciáriust, a thani kolostor lakóját, *Korb Bertholdot* († 1358. Rohrhalde), *Tabler Andrást* († 1620. Bécsújhely), a vértanúhalált halt *Theiss Henriket* († 1666.), *Strobel Jakabot*, a morva lovag *Keller Frigyes*t, az osztrák *Grieskirchner Ferdinándot*⁹⁸ és a cseh báró *Mallovecz Ferdinándot* emeljük ki.

A XVIII. században is több kiváló aszkétát és szentéletű szerzetest termelt ki magából a rend.

⁹⁶ Özséb igen sok helyen szerepel beatusként. Ezeket a helyeket Szluha említi i. m.-ban.

⁹⁷ „Aszkéta, híres ördögűző, imádságban, böjtben és mortifikációban kiváló, az éjtszakai kari zsolozsmájás pontos résztvevője, még télen is mezitelen lábbal jár oda, a Szűzanyának nagy tisztelője” mondja róla Szluha György i. m. pag. 65.

⁹⁸ V. ö. Eggerer és Benger i. m. és Szentiványi Márton: *Catalogus virorum regni Ungariae sanctitate Illustrum in Diss. Paralip.* A felsorolt pálos szerzeteseket részben a püspökök, részben a nép tartotta és tisztelte boldogoknak. Szentszéki elismertetésük még nem történt meg.

Mottesiczky János († 1736. szept. 18.) nemesi család sarja, tudományosan is kiválóan felkészült tehetséges férfiú, aki már Lepoglaván a szintén nagyobb lelki tökéletességre vágyó Esterházy Imrénék kedvelt tanítványa, majd a prágai egyetem teológiai fakultásának hallgatója volt. Tanulmányainak befejezése után egy ideig a filozófia, majd a teológia tanára volt a rendi intézetekben. „Rendkívüli lelki szelidsége, beszédbeli finomsága, ritka emberismerete, a maga megvetése és lenézése, a vallásos életben megnyilvánuló nagy buzgalma és erkölcsének ártatlansága” jellemzik. Mint tartományfőnök (1717—1720) életével és cselekedeteivel is társainak példaképe volt. Élete végén az elefánti kolostor egyik távoleső cellájában ima, böjt s folytonos betegeskedés közt élt. 1733-ban a rendfőnök helyettesévé választották meg s ezt a tisztséget haláláig nagy szerénységgel viselte.⁹⁹

Vizkeleti Adalbert († 1737.) a lepoglavai filozófiai stúdiumon kedvelt tanítványa volt Esterházy Imrénék, akinek esztergomi érsek korában „conscientiae arbiter”-je lett. Szentéletű, magánykedvelő, szigorú szerzetes volt. Életszentségének bizonyossága, hogy halála napját előre megmondta.¹⁰⁰

Nemes *Ordódy István* tanulmányait a felsőelefánti filozófiai stúdióban, majd a római teológián végezte. Tanulmányai végeztével egyideig a rendi intézetekben tanárkodott. Nagyszombatban egyházzogot, Elefánton filozófiát adott elő. Rómában hat évig volt procurator generalis, majd 1744-ben rendfőnökké választották. Szigorú mortifikátor hírében állott. Szurz Károly glogovai orvos tanúsítása szerint a ciliciumokozta súlyos sebek idézték elő korai halálát. († 1748. Máriavölgy).¹⁰¹

Esterházy Imre (szül. Patty 1705. † 1758. Pápa) grófi származása ellenére is nagy lelki örömmel végezte az alacsonyrendű munkát. Elefánton filozófiát, Rómában teológiát tanult. Mint elefánti, máriavölgyi, pesti perjel és vicarius provinciae Isten házának gyarapítására törekedett. Végtelen alázatosságában még a tanári állást is visszautasította; sőt nem egyszer hangoztatta, hogy szívesen élne a folytonos fizikai munkát végző rendi konverzusok közt.¹⁰²

Az aggastyán *Leich Ödönről* († 1760. Szakolca) csak ennyit olvashatunk: „Egész életében igen jámbor és kellemes, ére-nyekkel tündöklő és nyájas volt mindenkivel szemben.” De ez a néhány szó is rávilágít szerzetesi nagyságára.¹⁰³

Gerdinics Józsefről († 1761. Máriavölgy) megtudjuk, hogy különösen a pécsi rendházban töltött el sok időt. „Ez a férfiú bi-

⁹⁹ Streszka i. m. pag. 145.

¹⁰⁰ U. o. pag. 153.

¹⁰¹ U. o. pag. 355—357.

¹⁰² U. o. pag. 512.

¹⁰³ U. o. pag. 527.

zonyos ősi komolyság képviselője, hivalkodás nélküli, komoly, de csinosra hajló arcával, közepeset felülmúló termetével, melére omló szakállával és őszes hajzatával tiszteletreméltó volt.¹⁰⁴

*Esterházy Imre*¹⁰⁵ római procurator generalist, majd tartományfőnököt (1761.) „származásának kiválóságán kívül jeles erkölcsi derekasság, az ítélkezésben kitűnő okosság és a legnehezebb körülmények között is kiváló cselekvési képesség, mellyel kevéssel előbb a római Kúrián az egész rendre nézve nagy horderejű, időszerű ügyet intézett el” — jellemzi.¹⁰⁶

Gratzer Gergelyt († 1768.) mortifikációja¹⁰⁷ avatta a rendi évkönyvekben kiváló jelentőségűvé. Ugyszintén *Váradi Lőrincet* is (1701—1771.), a nagy életszentségről híres mortifikátort, aki „még végső betegségében sem akart a magakínzástól ment maradni: ugyanis hegyes szegekkel felszerelt vasbílincsekkel övezetten aludt. Sohasem használt más fekhelyet, mint a megszőkott, földreterített medvebőrt, amely csupán mérsékelt nyugalmat adott testének.”¹⁰⁸

Rósa Ferenc († 1771. Máriavölgy), akit Sasvár fellendítése körül szerzett érdemei miatt is kiemeltünk már, szintén a tökéletesség harcosa. A kiváló szerzetes a rend nagyszombati, majd sátorlajújhelyi intézetében huzamosabb ideig tanított, majd tartományi tanácsos (1729.), 1754-ben pedig rendfőnök lett. „A szerzetesek életének megfigyelésekor sosem buzdított szigorúbb intelmekkel, mégis ismerve az emberi gyengeséget, nem mulasztotta el, hogy a komolysághoz nyájasságot ne vegyítsen és a szigort enyhességgel ne fűszerezze. Jellemezte a törvényeknek, szokásoknak és a szent rendben történt minden eseménynek csodálatraméltó ismerete: mihelyt ilyenfajta ügyekről bármiféle vita támadt, gyorsan megoldotta és biztos érvekkel erősítette meg ezeket úgy, hogy az ő véleménye, amelyet minden pártoskodás nélkül nyilvánított, igen nagy súlyú volt”. Másutt ezt olvassuk róla: „Életének és erkölcsének komolysága, arcán az ősi szigor, szavaiban a hit, lelkében a folytonosan jelenlévő Istenség, az isteni vallás csodálatos tisztelete és szentsége nyilatkozott meg benne.” Másutt ismét: „Senkit sem bocsátott el magától vigasztalás nélkül, aki tőle az élet segítségét kérte.” Ilyen és ehhez hasonló dicséreteket olvashatunk róla a rend évkönyvében.¹⁰⁹

¹⁰⁴ U. o. pag. 543.

¹⁰⁵ Ez a hercegprímás unokaöccse. A rendbe való belépése előtt esztergomi kanonok, s nyitrai püspök volt.

¹⁰⁶ U. o. pag. 546.

¹⁰⁷ U. o. pag. 652.

¹⁰⁸ U. o. pag. 699.

¹⁰⁹ U. o. pag. 704.

Niczky Tamás († 1773. Máriavölgy) híres és előkelő nemesi család sarja. Eleinte Bécsben jogot, majd a freisingeni bencésseknél filozófiát tanult. Csak mikor erős hivatásérzése megmáshíthatatlanná tette szándékát, öltözött be a rend márianosztrai házában. A filozófiát Sajóládon, a teológiát Rómában tanulta, majd a rend hazai s utóbb római intézetében tanárkodott hosszabb ideig. E végtelen alázatos és tökéletes életre vágyó férfiú is szigorú, aszkétikus életével a rend díszére szolgált.

A konverzusok közül kiemelhetjük még **Vöröss Jánost**, aki 25 évig volt a római ház szakácsa. „Igaz és egyszerű szívű, nagyon jámbornak mondott ember, akiben a jámborságnak sok régi nyoma volt észlelhető” († 1760.).¹¹⁰

Ilyen és ezekhez hasonló szentéletű férfiak emelték a rend tekintélyét hazánkban a társadalom minden rétege, nemcsak a katolikusok, hanem a másvallásuak előtt is. Ők is előidézői annak, hogy a rend ebben a században a fejlődés igen magas fokára emelkedett s hogy a század végén a Szentszék is felfigyelt rájuk. Pápai breve léptette elő ekkor monachusokká a pálosokat, a rendfőnök pedig a pontifikáliák jogát is elnyerte.

Könyvtár és levéltár.

A középkori művelődés gócpontjai a sok egyházi intézményen (plébániák, káptalanok) kívül főleg a kolostorok voltak. Ezek vállalták a műveltségfejlesztés és közvetítés feladatát. Egészen természetes, hogy a pálosok is, mint a tudományos irodalom lelkes pártfogói és művelői az ismeretek letéteményeseit és megőrzőit, a könyveket igen nagy becsben tartották. Egyénenként ugyan nem birtokolhattak, mivel rendi konstitúciójuk a magántulajdontól, tehát a könyv birtoklásától is eltiltotta őket, de tudományszeretetük a közös tulajdont képező könyvek megbe csülésében, gyakori olvasásában és másolásában jutott kifejezésre. A szerzetesség által hirdetett és megfogadott teljes szegénység kívánta ezt így. *Assisi Szent Ferenc* még a breviárium birtoklását is megtiltotta követőinek. A szegénység fogadalmának szigorú értelmezésén kívül, amelyhez a keresztény középkorban minden szerzetesnek tartania kellett magát, ez a rendelkezés azért is fontos volt, hogy ezáltal rendi könyvtáraik minél gyorsabb fejlődésnek indulhassanak.¹¹¹ A szerzetes, ha más kolostorba helyezték át, nem vihette magával a testét fedő ruhá-

¹¹⁰ U. o. pag. 526.

¹¹¹ Az 1260. évi ferences nagykáptalan is kimondja, hogy a szerzetesnek egyénileg birtokolt könyve nem lehet; csak a rendnek lehet könyve. V. ö. *Gulyás Pál*: A könyv sorsa Magyarországon a legrégibb időkől napjainkig. Magyar Könyvszemle 1923. évf. 27 és 176. l.

zatán kívül, ami egyébként szintén a konvent közös tulajdona volt, semminemű használati tárgyát sem, legkevésbé a kolostor könyvtárából kölcsönvett könyveket. Ha mégis megesett, hogy egy-egy könyvet, vagy nem teljesen kész kéziratát, vagy saját munkáját magával vitte, a megengedett, magával vihető tárgyakról az elbocsátó kolostor perjele, vagy prokurátora írásba foglalt *leltárt* adott át neki, melyet megérkeztekor új kolostorában új főnökének kellett átnyújtania. Ez pedig az ilyen módon kolostorába került tárgyakat, természetesen a könyveket is a vezetése alatt álló kolostor leltárába vette fel.

Több írásos emlékünkből tanúsága szerint a pálosok már a középkorban nagy gondot fordítottak arra, hogy kolostoraik könyveit megfelelő helyen őrizték, szakszerűen kezeljék, s könyvtálmányukat állandóan gyarapítsák.¹¹²

A könyvek *megőrzésére* fával bélelt falifülkék, esetleg ládák, nagyobb kolostoraikban külön könyvtárhelyiségek szolgáltak. Gyöngyösi maga is bevallja, hogy a magyar, német és szláv monostorok „írástárait és iratszekerényeit” átvizsgálta.¹¹³ Ezenkívül majdnem minden kolostorban az *infirmária mellett* is volt egy faliszekerény, melyben a beteg szerzeteseknek szánt lelki-olvasmányokat és imádságos könyveket tartották. A betegeket ugyanis regulájuk szerint külön bánásmódban kellett részesíteniök, istenes és elmélkedő könyvek olvastatásával kellett szenvedéseiket enyhíteniök. A betegek szobáját is úgy kellett megválasztaniök, hogy a beteg szerzetes még a napi istentisztelet lefolyását is figyelhesse, a szentmiséken betegen is résztvehessen, s a szent evangéliumot, esetleg a hozzáfűzött magyarázatot is meghallgathassa. Épp azért az infirmária ajtajával szemben, a folyosón a legtöbb kolostorban oltár volt. A beteg testvérnek tartott istentisztelet alkalmával a betegszoba ajtaját nyitva tartották.

A templom *sekretyjében* viszont külön erre a célra épített fülkében, vagy könyvszekrényben tartották az egyházi ténykedéseknél nélkülözhetetlen liturgikus könyveket. Biztonság kedvéért értékesebb könyveiket (Biblia, Szentírák könyve) a könyvszekrény, vagy könyves fülke padozatához láncolták, hogy senki onnan el ne vihesse.

A pálosok ősi monostoraiban igen szép és gazdag könyvtárak voltak. Ezeknek alapját még a keresztény középkor elején vetették meg a rend buzgó perjelei, a rendfőnök és a rendi tanács, valamint a nagykáptalanok határozatainak szellemében. A fenn-

¹¹² Benger Chronotaxisában a portugál pálosok könyvtárainak nagy könyvbőségéről több ízben is megemlékezik.

¹¹³ „Capsas seu scrinia et arcae indagationem et variarum litterarum tenores perlegeram.” Gyöngyösi: Vitae fratrum eremitarum. M. Tud. Akad. kéziratlára Tört. 4. r. 50. sz.

maradt gyér adatok nyomán is megállapítható, hogy a *budaszentlőrinci, márianosztrai, bécsújhelyi, nagyvázsonyi, felsőelefánti, sátoraljaújhelyi, sajlóádi és lepoglavai* monostornak a korhoz mérten gazdag könyvtára volt. De ezek közül is a mohácsi vész előtt a budaszentlőrinci volt a leggazdagabb. Könyvállományukat a középkori kolostorok szokásos könyvei alkották s ezek a rendi élet szükségleteit voltak hivatva fedezni.

Így minden kolostor könyvtárában megvoltak az ú. n. *hivatalos és liturgikus* könyvek. Az előbbieik közé a rendi konstitúciók, a regula és az ezeket magyarázó könyvek, a nagykáptalanon felvett jegyzőkönyvek másolatai, a szerzetesek fogadalomtételének és elhalálozásának adatait tartalmazó könyvek, a rendházra vonatkozó feljegyzéseket tartalmazó könyvek, az ú. n. *Historia domusok* és a rendi krónikák tartoztak. Az utóbbiak közé a missale, a breviáriumok, a különféle szertartáskönyvek (rituálék), konfraternitásaik szabályzatát és előírásait tartalmazó könyvek, a szerzetesek külön énekes- és imádságos könyvei, a Boldogasszony zsolozsmáját s egyben más rendi ájtatosságokat tartalmazó könyvek tartoztak. Ezeken a könyveken kívül a teológiai irodalom minden ága képviselve volt könyvtáraikban. A Biblia és a Szentírást magyarázó munkák, a Sentenciák könyve, a predikációs gyűjtemények, egyházi jogi és világi jogi munkák, a szabadmesterségek tanításához szükséges könyvek, csillagászati munkák, sőt orvosi könyvek is.

A már említett *budaszentlőrinci* könyvtár alapjait még a monostoralapító *Boldog Lőrinc* vetette meg. Az itt tartott nagykáptalanok idején a külföldi rendtartományok képviselőiben sok külföldi szerzetes is tartózkodott. Egészen természetes tehát, hogy ennek a monostornak jóval több könyvre volt szüksége, éppen szerzeteseinek nagy számánál fogva, mint más kolostornak. Ezeknek az idegen szerzeteseknek főleg a latinnyelvű elmélkedő irodalom főbb termékeire volt szükségük, mivel magyarul nem tudtak. S ilyen munkák valóban bőven is lehettek itt; nemcsak pálos szerzetesek, hanem más írók munkái is. Nagyon könnyen megeshetett az is, hogy az idegen szerzetesek távozásukkor a magukkal hozott könyveket a monostornak adományozták s így szinte tudattalanul is közvetítették saját tartományuk könyvei segítségével a nyugati kultúrát hazánkba, de ennek az ellenkezője is megtörténhetett s erre tényleg van is adatunk. Magyarországi Mihályról tudjuk, hogy több könyvet vitt magával Párizsba.

Mivel a budaszentlőrinci kolostorban volt a rendi stúdium, feltehető, hogy a már felavatott szerzetesek használatára szánt könyveken kívül (Szentek élete, Aquinói Tamás művei) a hét szabad mesterség, továbbá a filozófia és teológia körébe vágó

fontosabb tomista munkák is megvoltak a monostor könyvtárában. Vannak adataink arra nézve is, hogy a XV. században több könyv került ide Mátyás híres Corvinájából. Tehát az *aszketikus* irodalmon kívül a *humanista* irodalom jellegzetes műveivel is dicsekedhetett ez a könyvtár.

Arról is van tudomásunk, hogy több ízben érte ezt a könyvtárt károsodás. Gyöngyösi Gergely említi, hogy Magyarországi Mihály párizsi iskolázásával kapcsolatosan „szörnyűséges kár” érte a kolostort. A kiváló hittudós halálával ugyanis az általa külföldre vitt könyvek az ő munkáival együtt Párizsban elvesztek. A kár olyan nagy volt, hogy a tudomány terén is szorgoskodó rend nagykáptalanja külön is kénytelen volt ezzel foglalkozni.

A mohácsi vész után a kolostort két ízben is feldúlta a török. Ugyancsak Gyöngyösi értesít bennünket arról, hogy ez alkalmakkor a monostor értékes könyvtárát a török fölégette. Vagy 1000 frt értékű könyv pusztult el ekkor, s valószínűleg csak nagyon keveset sikerült a menekülő atyáknak Trencsénbe, majd a felsőelefánti és lepoglavai kolostorba átmenteniök. Rendi kincseik jórészt idekerültek s nincs kizárva, hogy megmentett könyveik jórésze is. Egy régi, XVIII. század közepéről való katalógus bejegyzései szerint különösen a lepoglavai kolostor bővelkedett értékes, régi könyvekben.

A *márianosztrai* monostor könyvtára szintén értékes lehetett. Itt volt a rendi stúdium s így a rendi növendékek oktatására szánt könyvek bőven voltak meg itt is. 1382-ben innen vitte magával 16 pálos szerzetes Czenstochowában azt az értékes latinnyelvű bibliát is, melyet a lengyel atyák még ma is büszkeséggel mutogatnak a XV. században alapított ősrégi könyvtárukban.

A *sátoraljaújhelyi* kolostornak is szép könyvtára lehetett. Gyarapodására még a XV. század közepéről is van adatunk. Böröck rendfőnök (1445—1448) a konstitúciókat és a regulát lemásolta s azzal küldte meg az ősi monostornak, hogy a nevezett könyveket szigorúan őrizték meg a könyvtárban, ha pedig valaki eltulajdonításukkal rendelkezése ellen vétene, azt egyházi átok terhelje.

A könyvtárak *gyarapítására* is különböző intézkedések történtek. Minden szerzetes fogadalma letételekor a kialakult szokás szerint egy általa másolt könyvvel gyarapította konventje könyvtárányát. Több könyvmásolónak a neve fennmaradt a rendi évkönyvekben. Már megemlékeztünk másutt „az írás betűt kitűnően alakító” nagy Gálról, Tetemi Pálról, M. Fráterről.¹¹⁸ Eggerer megemlékezik egy bizonyos István fráterről, aki

¹¹⁸ V. ö. I. k. 141. l.

1448 körül élt, tehát Hunyadi János kortársa volt, s lelki kiválóságáért a rendfőnöki tisztelet is elnyerte. Ez az István „olvasásra és könyvek írására” fordította minden idejét. Egyízben rajta kapták előljárói, amint meg nem engedett időben kezével homlokát dörzsölve olvasási szenvedélyének áldozott. Ugyancsak könyvmásolással foglalkozott *Pozsonyi János*. A máriavölgyi kolostorban egy latin hitszónoklati könyvet másolt 1488-ban, amelyet a budapesti egyetemi könyvtár kéziratára őriz.¹¹⁴ Az alázatos lelkületű *Miklós* rendfőnök is (1500 körül) szerette a könyveket. Gyakran hódolt az olvasás szenvedélyének. Valószínű, hogy ő is munkálkodott a könyvmásolás terén.¹¹⁵ Fegyelmetlensége miatt bocsánatot is kellett kérnie feletteseitől.¹¹⁶ A rend többi tudós főnöke is átlátta a könyvek szaporításának s a könyvtárak gyarapításának rendi szempontból való szükségét s épp ezért el is rendelték, hogy különösen a fontosabb *hivatalos rendi könyveket* minél nagyobb számban másolják le a fiatal szerzetesek. Művelődésünk nagy kárára azonban ezeknek a másolt munkáknak nagy része a törökvilág zavaraiiban elveszett. Ami kevés közülük fennmaradt, azokat nem a kolostori, hanem főleg a családi könyvtárak őrizték meg a jövő számára.

A hívek és világi papok *ajándékozásai* és *adományozásai* is gyarapították a pálos könyvtárakat. Mivel a könyv a középkorban igen nagy érték volt, éppen ezért az adományozókról imáikban emlékeztek meg, sőt haláluk évfordulóján gyászistentiszteletet is tartottak engesztelésükre. De a középkori könyvtárak *vásárlás* útján is gyarapodtak. Arról azonban nincs tudomásunk, hogy a pálosok könyvekért pénzt adtak volna. Csupán annyit tudunk, hogy az egyes konventek kicserélték a duplumokat s ezen módon tették változatosabbá könyvvállományukat.

A könyvtárak állományát külön *katalógusokban* írták össze. A könyvtárak vezetői (armarius, percentor), akiket a nagykapitán választott meg fontos tisztségükre, nagyon vigyáztak a gondjaikra bízott könyvekre. Különösen arra volt gondjuk, hogy belőlük semmi el ne vesszen. A középkor nagy könyvínsége miatt, de talán azért is, hogy egyéb munkájuktól túlságosan el ne vonja őket a könyv, évente csak egyszer cserélték a könyveket. Ilyenkor a perjel a könyvtáros jelenlétében ki is szokta kérdezni a szerzetesektől a kölcsön vett könyv tartalmát, s csak akkor adott nekik újabb könyv olvasására engedélyt, ha meggyőződött róla, hogy a szerzetes a munkát tényleg elolvasta. A betegeknek

¹¹⁴ D. 18. 8. r. jelzetű kódex a budapesti Egyetemi Könyvtárban.

¹¹⁵ Eggerer i. m. 274. l.

¹¹⁶ U. o. pag. 211. l.

több könyvet is adhatott a könyvtáros. A könyveket rendszerint, miként a többi rendben is, nagybőjt első vasárnapja után következő hétfőn cserélhették.

Úgy látszik, a szigorú ellenőrzés mellett is megeshetett, hogy egyesek megfélemlítve a rendi szabályzat rendelkezéseiről, rokonaiknak, esetleg barátaiknak ajándékoztak könyvtáraikból könyveket. Legalább is erre vall az, hogy *II. Miklós* rendfőnök már 1355-ben szigorúan eltiltotta őket a kolostor könyveinek eladásától, vagy elajándékozásától. Hasonló rendelkezést adott ki *II. János* rendfőnök és definitóriuma is 1523-ban, hivatkozva a régi konstitúciók 3. rubrikájának bevezető részére. Igaz, hogy ez az intézkedés nemcsak a könyvekre, hanem minden rendi tulajdonra kiterjedt. Erre igen komoly okok készíthették a rendfőnököt, akinek a rend vagyona feletti éber őrködés egyik legfontosabb kötelessége volt. A nagy ellenőrzés mellett is azonban igen sok értékes kézirat, sőt nyomtatott mű is elveszett idők folyamán. Címüket és szerzőiket egyéb feljegyzésekből ismerjük ugyan, a művek azonban már seholsem lelhetők fel. Többek között *András* márianosztrai perjel beszédei is így kallódtak el.¹¹⁷ Ilyen károsodások elkerülése végett az erélyesebb rendfőnökök gyakran a Szentszék segítségét is igénybe vették. Így 1696-ban XII. Ince pápa a rendfőnök kívánságára megtiltotta a könyveknek a leoglavai könyvtárból való elszállítását.¹¹⁸

A XVI. században a pálos kolostorok jórésze elpusztult s velők a kolostori irattárak és könyvtárak is. Mindössze tizenkét kolostor maradt csak a rend kezén. Hogy milyen nagy volt ezeknek a könyvvállománya, azt megközelítőleg sem tudjuk meghatározni. Annyi bizonyos azonban, hogy a szerzetesek *csekély létszáma* miatt az ezekben levő könyvtárak anyagát nem tudták megfelelő módon kezelni. Alig élt egy-egy kolostorban két-három szerzetes. E néhány szerzetesnek viszont nem volt elegendő munkaereje ahhoz, hogy a megélhetés és a lelkigondozói munka biztosításán kívül kolostora könyvtárát és irományait is rendben tartsa. Nagyobb volt még az a baj, hogy a reformáció-korabeli pálos szerzetes *műveltsége* sem ütötte meg már azt a mértéket, amely a kolostori könyvtárakban felhalmozott hatalmas írásanyag megfelelő kezeléséhez, sőt eredményes tanulmányozásához kívánatos lett volna. *Gyöngyösi Gergely* és *Pannóniai Gergely* példái ugyan igazolják, hogy a XVI. század első harmadában még megvolt a rendben a nagy alkotási lendület, s a műveltség átadásának készsége áthatotta még a pálos lelkületet, a század második felében azonban már a nagyon csekély számban belépő ifjabb nemzedék körében lényegesen csökkent a tanulmányok

¹¹⁷ Toldy Ferenc i. m. I. k. 181. l.

¹¹⁸ 1696. márc. 10-én kelt brève. Mallesics Quadripartitum pag. 321.

iránti kedv. Nem is csodálható, ha még meglévő kolostoraik könyvtármányát is a nemtörődömség miatt a pusztulás veszedelme környékezte. A számos nagyhirű pálos könyvtárból csupán a *bécsújhelyi*, a *máriavölgyi*, a *felsőelefánti*, a *lepoglavai*, és az *örményesi* maradt meg. A többi hol a török féktelen pusztítása, hol a protestánsok kolostorpusztító dühe tette tönkre, művelődésünk nagy kárára.

A reformációellenes mozgalom fényében izzó XVII. században ezekből a könyvtárakból árad lassanként a visszaszerzett kolostorokba a tudományos szellem s ez áramlás nyomán hamarosan ki is alakulnak az újonnan alapított pálos könyvtárak körvonalai is.

Az 1643-ban megjelent megreformált konstitúciók is igen nagy fontosságot tulajdonítanak a könyvtáraknak, levéltáraknak s ezek vezetőinek. Ezek rendelkezései szerint a *fő rendi levéltárnak* a rendfőnök székhelyén kellett lennie. Ott kellett őrizni a Szentszék és az uralkodók által a rendnek juttatott előjogokról kiállított okleveleket s ezek hiteles másolatait és a rendi tanácsuléseknek a tartományokat érintő határozatait. Ez iratok megőrzésére jól zárható szekrény szolgált, melynek két kulcsát a rendfőnök által kijelölt atyák őrizték. Az okleveleket csakis a rendfőnök engedelmével volt szabad lemásolni. Irataik teljes biztonságáról akként gondoskodtak, hogy másolataikat valamely másik tartományhoz tartozó monostorban őrizték az ottani perjel és egy idősebb atya felügyelete alatt. Ezzel elérték azt, hogy ha véletlenül tűz, vagy ellenséges dúlás áldozatul esett a rendi levéltár, az iratok másolatai mégis fennmaradtak. Ezenkívül minden *tartománynak* és *konventnek* is volt levéltára. Ezekben a rendi előjogokról szóló írásokat, káptalani iratokat, a részleges vizitációk jegyzőkönyveit, a rendelkezéseket, a fogadalmas és nem fogadalmas élő és meghalt rendtagok névsorát és életrajzát, a kolostori és templomi birtokok és alapítványok adományozó iratait, a kötelezettségek, jobbágyi szolgálatok stb. feljegyzéseit őrizték. Ezeket az iratokat a hivatalos vizsgálat alkalmával a kánoni vizitátor előtt fel kellett mutatni.

Ugyancsak a konstitúciók határolják körül a *könyvtáros kötelességeit* is. Ezek szerint az ő kötelessége a könyvek katalógusának elkészítése és a könyveknek szakcsoportok szerinti (teológiai, skolasztikus, misztikus, szónoki, kazuisztikus, — filozófiai, történeti, politikai, retorikai, és más világi tárgyú könyvek) elrendezése. A könyvtárosnak állandóan kéznél kellett tartania a Szentszék által tiltott könyvek jegyzékét. A konventen kívül álló egyéneknek könyvet nem adhatott kölcsön, hacsak erre előjárója külön engedelmet nem adott neki. Az előjáró viszont a magántulajdon vétségébe esett, ha kolostora könyvét a konvent

beleegyezése nélkül ajándékozta el, adta el, elidegenítette, vagy elzálogosította.

A könyvtárosnak a más konventek könyveitől való megkülönböztetés végett a könyvek első oldalára be kellett jegyeznie a *tulajdonos konvent* és az *ajándékozó személy* nevét. A konventen kívül álló egyének csak az előljáró engedelmével léphettek a könyvtárba. A könyvkölcsönző szerzeteseknek a könyvtár rengesztrumában aláírásukkal kellett elismerniök a könyvkölcsönzést. A XVII. század közepétől kezdve a könyvtárosnak a hűsvét után eső első héten be kellett számolnia előljárójának a könyvtárról — még pedig leltár szerint. A nagy emberek kézíratait elkülönített helyen kellett tartania. Az ő feladata volt a könyvek tisztántartása és a könyvvállomány gyarapításának szorgalmazása is. Az előljárót erre több ízben figyelmeztetnie is kellett. Külön intézkednek a konstitúciók a napi officiumok és misék elvégzéséhez szükséges könyvekről is. Ezeknek beszerzése a konvent előljárójának feladata volt. E szerint minden konvent perjelének az volt a kötelessége, hogy a kari zsolozsmához szükséges elegendő számú könyvről gondoskodjon. Legalább is legyen a konventmiséhez egy igen szép, a többi miséhez több, egyszerűbb kiállítású misekönyve, két antifonáléja, egy hangjegyekkel ellátott himnáriuma, s a kar számára zsolotárkönyvek, breviáriumok. A kötelező könyvek közé tartozott a Martyrologium, a Rituale Romanum, a Processionalia, a Passionale és a Graduale. E könyvek természetüknek megfelelően hangjegyekkel voltak ellátva.

A könyveket jókarban kellett tartani; a szakadozottakat időnként ki kellett javíttatni. A vizitáció alkalmával a vizitátor figyelme a könyvvállományra és a könyvtár karbantartására is kiterjedt.

A konstitúciókon kívül a máriavölgyi kolostorban tartott nagykáptalanokon és rendi tanácsüléseken a rend megrösvítése és fejlődése érdekében hozott számos üdvös intézkedés közt gyakori rendelkezéseket találunk a kolostori könyvtárak és levéltárak anyagának megőrzésére, kezelésére és fejlesztésére vonatkozólag is. Különösen Ivanovics és Borkovics rendfőnök intézkedései fontosak e téren. Ez utóbbi 1666. augusztus 5-én elrendelte, hogy a kolostorok könyvtárait aszkétikus, kazuisztikus és lelkiolvasmány-jellegű irodalommal kell gyarapítani.¹¹⁰

Az 1678. évi máriavölgyi időközi nagykáptalan s az 1696. szeptember 12-én ugyanott tartott rendi tanácsülés kimondta, hogy a kolostorok iratait *két példányban* le kell írni s az eredetieket a központi rendi levéltárba (ez Máriavölgyben volt) kell

¹¹⁰ V. ő. A. P. pr. P. tom. VII. fol. 675.

beküldeni megőrzés végett.¹²⁰ Az utóbbi a munka elvégzésére az egyes konventeknek három hónapot engedélyezett. Az 1693. szeptember 2-án Máriavölgyben tartott rendi tanácsülés már a *bécsújhelyi monostorba* kéreti az iratokat, kivéve a horvát, szlavyon és stájer monostorok eredeti iratait, ezek a *lepoglavai levéltárba* küldendők. Úgy látszik, hogy a háborús mozgalmaktól távolabb eső, tehát biztonságosabb helyre szállították át már ekkorra a rendi levéltárat. Valószínűleg a Thököly-féle mozgalmak idején, még Buda visszavétele előtt történhetett ez. A bécsújhelyi pálos levéltár berendezése az iratok befogadására alkalmas, nagy szekrényvel bővült ekkor. A szekrény árát kitevő 25 frtot, — egész csinos összeg abban a korban — a máriavölgyi, sopronbálfalvai, elefánti, pápai és nezsideri kolostor egyenlő részekben adta össze.¹²¹ Ebből is az tűnik ki, hogy valószínűleg főleg e monostorok iratainak megőrzéséről lehetett elsősorban szó. Az aggodalomnak valóban volt is alapja. A kuruc mozgalmak idején igen sok károsodás érte a rendet. A rendfőnököknek nem volt állandó székhelye, irattárát mindig magával kellett vinnie. A bizonytalansággal teli időkben a folytonos utazgatás közben igen sok fontos okmány elveszett. *Esterházy Imre* választó káptalanjának iratai is jórészt elvesztek, mikor Rákóczi katonái elől Elefántról Máriavölgy felé kellett menekülnie.¹²² Már ekkor kialakult az a nézet, hogy *Máriavölgy* legyen a rendfőnök állandó tartózkodási helye, s hogy a központi rendi levéltár is állandóan ott legyen.¹²³ De ez a hely sem bizonyult eléggé biztonságosnak, s ezért még a Rákóczi-mozgalmak első éveiben Barilovics Lajos rendfőnök az egész irattárat a rendi kincsekkel együtt *Stomfára* vitette. Igen sok olyan kéziratot is megmentett ezzel, amelyek még a régi háborúkban csonkultak meg. Nemcsak a háború, hanem a véletlen okozta tűz is elpusztította némelyik könyvtárukat. Így tudomásunk van arról, hogy 1695-ben a *csáktornyai* szent Ilona monostor konyhájának kéményén láng csapott ki, amely a könyvtár helyiségét is elpusztította. Az alapító oklevelet azonban sikerült az atyáknak megmenteniök.¹²⁴

1721. után, mikor a magyar tartományi káptalan is beleegyezett abba, hogy Máriavölgy legyen a rendfőnök állandó székhelye, a rendi levéltárat végleg ide költöztették. Már 1729-ben történt ezirányú döntés, ami kiviláglik abból is, hogy 1732. szeptember 15-én Máriavölgyben tartott tartományi választókáptalan, hivatkozva az 1729. évi megegyezésre kimondta, hogy még

¹²⁰ Benger i. m. pag. 152.

¹²¹ A. P. tom. IV. pag. 35.

¹²² A. P. tom. V. pag. 168.

¹²³ A. P. tom. V. pag. 169.

¹²⁴ Benger i. m. pag. 298.

a székházak leltárait, szerződéseit, könyvelését is őrizték meg s a megtelt könyveket helyezték a levéltárban biztonságba.¹²⁵

A könyvtárak gyarapítására vonatkozólag a XVIII. századból is több adatunk van. A sok közül csak néhányat emelünk ki. Így *Hávor Mihály* tartományfőnök is szívén viselte a rendi könyvtárak ügyét. A márianosztrai kolostornak *Demsics István* rendfőnök által 1729. január 23-án megejtett vizitációja alkalmával 500 rénes frtot adományozott azzal, hogy ennek az összegnek évi kamatát (30 frt.) a könyvtár gyarapítására fordítsák. 1735-ben 100 forintot adott ugyanerre a célra. Rendelkezéseit 1735-ben Kozbialovics Krizosztom rendfőnök is jóváhagyta.¹²⁶ 1759-ben Usz Miklós novicius 1000 forintot,¹²⁷ Orosz Ferenc 150 forintot adott latinnyelvű tudományos művek beszerzésére.¹²⁸

Az 1760. évi nagykáptalanon a magyar tartományfőnökök jelentéséből megtudjuk, hogy a rendfőnökség számára 1000 frt. értékű könyvet vásároltak.¹²⁹

A XVIII. században a barokk vallásos áhítata és a tudománypártolás következtében a főúri és egyházmegyei könyvtárak, azonkívül a szerzetesi, s így a páloskönyvtárak is igen nagy fejlődésen mentek keresztül. Könyvállományaik gazdagsága és az általuk képviselt tudományszakok változatosága igazolja, hogy a Pálosrend ebben a században a szellemiek terén vezető szerepet vitt. Ha semmi más nem állana rendelkezésünkre, csupán a leltárakhoz csatolt *Catalogus librorum*, vagyis az egyes házak könyvtáraiban talált könyvek jegyzékei, ezekből is fényes bizonyosságot meríthetünk a szerzetesek szellemi életének magas színvonaláról. Kolostori életük komolyságának, mélységés lelki kultúrájuknak fényes bizonyosságai ezek az elsárgult kéziratok ívek, amelyek rengeteg teológiai, történelmi, nyelvi, matematikai, fizikai, csillagászati, orvosi stb. vonatkozású tudományos szakmunka, továbbá a korabeli, erő-

¹²⁵ A. P. tom. VII. pag. 14.

¹²⁶ 1729. jan. 23-án Demsics István rendfőnök és Gerdinics József socius által aláírt irat. — 1735. júl. 11-én Máriavölgy. A. P. tom. VII. Bpesti Egyet. Ktár kéziratára és Aufhebungsakten. E. 12. OLHO. — A könyvtárak gyarapítását a lengyel atyák is állandóan szorgalmazták. Így 1719-ben a lengyel tartományi tanács kötelezőleg kimondta, hogy a czenstochowai pálosnyomda vezetője a nyomda termékeiből a tartományfőnök által meghatározott összeg fejében két példányt köteles minden konventnek megküldeni. (A. P. Pr. P. tom. VII. fol. 9.) A brdovi konvent az 1726. novemberében Jasna Gurán tartott rendi tanácsülésen követelte, hogy a könyvtárgyarapítás tekintetében Ivanovics és Borkovics rendelkezéseit tartsa be a lengyel tartomány. (V. ö. A. P. Pr. P. tom. VII. fol. 676.) — 1739-ben a Szent Borbáláról n. czenstochowai noviciátus könyvtára gyarapítására Kozbialovics Krizosztom rendfőnök 2000 frtos alapítványt a jasna-gurai monostor pedig 540 frtos alapítvány kamatait adta. (A. P. Pr. P. tom. IX. fol. 410.)

¹²⁷ A. P. Conv. Pest. fasc. 20 nr. 30. Orsz. Ltár.

¹²⁸ U. o. fasc. 17. Nr. 17. 1762. dec. 2.

¹²⁹ A. P. tom. VIII.

sen fejlődni kezdő nemzeti irodalmi termék beszerzéséről és gondos tanulmányozásáról tesznek tanúságot. Általában majdnem minden kolostori könyvtárban kb. ezer kötetre rúgott a tudományos munkák száma.

Különösen *lepoglavai* könyvtárunk volt híres, melynek fejlesztéséről több ízben is gondoskodtak káptalani határozatokkal és nagy adományokkal. Több ezer kötetnyi könyv volt itt. De lássuk néhány kolostoruk könyvvállományának számadatait: Sasvárott 993, Szakolcán 149, Máriavölgyben 1145, Szatmárnémetiben 707, Székesfehérvárott 1610, Sátoraljaújhelyt 2000, Márianosztrán 909, Felsődiósgyőrön 259, Nagyváradon 384, Nezsíderén 617, Bánfalván 1409 (értéke 224.17 forint) Késmárkon 1000, Pápán 1500 mű volt könyvtárukban. De gondosan őrizték az egyes rendházakra vonatkozó kéziratokat is. Így Sasvárott 21, Szatmárnémetiben 13, Varannón 77 ügyiratot őriztek. A rendre vonatkozó hatalmas levéltári anyagot eleinte Lepoglaván, majd Máriavölgyben, később Bécsújhelyen és Elefánton, a XVIII. század második felében pedig a pesti rendház levéltárában őrizték. Egyik-másik kolostorukban a teológia szakkörén kívül egész különleges jellegű szakirodalomgyűjteménnyel találkozunk. Így Felsőelefánton csupán az orvosi könyvek száma volt 28. A pálos könyvtárak közül az egész országban a *pesti* volt a legnagyobb. A XVIII. század majdnem minden nevezetesebb tudományos munkája megvolt itt. „Körülbelül 2000 szerző munkája 3700 példányban 6100 kötetben állott a rendtagok rendelkezésére. Ezekre menő kötetei, régi pergammentkötésű foliánsai és újabb munkái a felosztás után az Egyetemi könyvtár tulajdonába mentek át.”¹³⁰ A negyven láb hosszú, tizennégy láb széles és negyvenhárom láb magas elsőemeleti utcai díszes könyvtár ma is a pesti szeminárium legszebb terme.¹³¹ Rengeteg német, olasz, latin, magyar és szláv könyv volt ezekben a könyvtárakban. Különösen szépen voltak itt képviselve a Német-, Olaszországban és Hollandiában megjelent nyomdatermékek, valamint a hazai tankönyvek és külföldi szónoki művek. Ezek mind azt bizonyítják, hogy koruk tudományos haladását állandóan figyelték és a szakirodalmat közülük többen is eredeti munkákkal fejlesztették.

Pesti könyvtárukban a francia és olasz drámai irodalom, a latin és görög klasszikusok, az újabb filozófusok (Bacon) művei, történelmi, világi és egyházi, teológiai munkák, idegennyelvű nyelvtanok, szótárak, Pázmány, Verbóczy, Bél Mátyás művei, Pereszlényi magyar nyelvtana, Molnár fizikája, Károlyi és Molnár bibliafordításai éppúgy megvoltak, mint a hivatásukhoz szükséges szentatyák, moralisták, exegeták, gyakorlati egyházi szó-

¹³⁰ Közi-Horváth József: A pesti pálosok könyvtára. Katolikus Szemle 1929. 604. old.

¹³¹ V. ö. Saly László: Az egyetemi templom. Budapest, 1926.

nokok művei: Fleury egyháztörténete, Heidenstein Historia belli Moscoviticije, Mommachus levelei Febroniushoz, Dorn, Pázmány, Biró, Szabó és Csúzy Zsigmond, Massilon, Bossuet, Trautwein, Káldi, Szent Ágoston, Chrisostmus és Telegdy szónoki beszédei, Segneri Pál Homo Christianusa, Houdry Bibliotheca concionatoriuma, Cornelius in Lapide munkái, Reviczky Philosophiája stb. Sőt eretnekek (Photius, Calvin, Melancthon, Luther, Károlyi bibliája stb.) műveivel is találkozunk. A korhoz viszonyítva ennek a könyvtárnak egész modern színezete volt. A kiváló olasz, spanyol, angol és német írók művei, hazai történetírásunk számos kiválóságának alkotásai, Anonymus, Istvánffy Miklós, Kéry János, Pray György, Katona István művei éppúgy megvoltak itt, mint az olasz, német, francia újságok és lexikonszerű munkáik: a 47 kötetes Acta eruditorum és az 1732–50 közt Halle-Lipcseben megjelent Commentarii Academiae Petropolitanae c. lexikonszerű munka. Majdnem minden könyvtárukban a rendtagok munkái is szép számmal szerepelnek. De talán nem lesz érdektelen néhány nagyobb könyvtár nevezetesebb könyveit felsorolnunk, hogy képünk műveltségük színvonaláról minél tökéletesebb legyen.

A horvátországi *kőrösi* (Krisi, Kreutz) könyvtár főleg teológiai és klasszikai művekből állt. Pozsegán, ahol gimnáziumuk volt, csupán 40 drb. iskolai könyv volt a tudós Völgyi Szilveszter szobájában. Berti János Lőrinc egyháztörténelme, Páriz Pápai szótára, továbbá német, horvát, latin nyelvtanok és teológiai könyvek egész tömegén, Kanislich Antal horvát-nyelvű keleti egyháztörténelmén, Losscanus philosophia moralisán kívül Wolf matematikája, Bél Mátyás Prodromusa, Eggerer és Benger rendtörténeti munkái is megvoltak itt.

Varasdon, ahol a jezsuiták kollégiumát vették át, könyvtárukat 191.26 forintra becsülték. Igen értékes könyveik voltak itt, akárcsak Remetén, ahol a könyvtárat 939.38 forintra becsülték. Az értékes könyvtárból a pozsegi gimnáziumhoz helyezett tanárok, így Völgyi Szilveszter, a retorika tanára és a zágrábi akadémián tanuló pálos növendékek is igen sok értékes könyvet vittek magukkal. Szakolcán a jezsuitáktól átvett (1773) könyvtárat el-töröltetésükig 149 művel, jobbra teológiai, aszkétikus (23), rendtörténelmi (13), lexikonszerű (6), szónoklástani (4), egyházjogi (5), politikai (4), költői (9), stb. művel gyarapították.

A *máriacsaládi* könyvtár 1184 könyvét 398.30 forintra értékelték.

Sasvárott főleg teológiai és a rendre vonatkozó műveken és néhány klasszikuson kívül alig volt más tárgyú könyv. Szent Ágoston, Bonaventura, Johannes Cassianus, Thirzus Gonzales, Albertus Magnus, Bellarmin Robert, Viva Domonkos, Spinola Erasmus, Belegambe Ferenc jobbra teológiai, Szegedi János, Justinianus császár jogi, Vogler Károly, Pongrácz Gáspár, Bossuet Jakab, Hudri Vince vitázó munkái, Segneri Pál, Andreas Girolamo, Fortunatus Trojer szónoki beszédei, Istvánffy Miklós, Pray György történelmi és a pálos írók közül Teretius György, Eggerer András, Benger Miklós, Malleics Gáspár, Pongrácz Ignác, Belostenecz János, Kéry János, Orosz Ferenc, Kordecki Ágost, Meislseder Ferdinánd, Sotarius Bertalan, Fuhrmann Mátyás művei.

A *máriavölgyi* 1145 könyvből álló könyvtár számszerint a következőképp oszlott meg: Biblia, bibliamagyarázó művek és szentatyák: 70, teológiai, morális, vitázó és egyházjogi művek: 358, filozófiai művek: 662, magyar, német és szlávnyelvű történelmi művek: 26, olasz, magyar, német, szláv, lengyel szónoki művek: 274, aszkétikusok: 82, elmélkedő munkák és imádságos könyvek: 96, jogi művek: 25, egyháztörténelmi művek: 56, orvosi könyvek: 96, jogi művek: 25, orvosi könyvek: 18, humanisták: 48, vegyesek: 23, rendi könyvek: 4.

Ez a könyvtár a hittudományi és hitelesítő munkákban volt gazdag. Megvolt itt a többek között Monoszlai Andrásnak: A szentek tiszteltetéséről, a kegyelemről és szabadakaratról, Veresmarti Mihálynak megfonto-

lása, hogy mely hitet kell védelmezni, Otrokocsi Foris Ferencnek; Róma Isten állama, Pázmány összes művei, Durnigerhörn Jeromosnak; A lutheri hit hamisságának bizonyítása és Világosság a sötétségben című művei. A rendi történészek: Niesporkovics Ambrus, Borkovics, Eggerer, Goldonovszki, Sotarevics Bertalan munkái, Kordeczki Agost Gigantomachiája, a szentek élete, Inchoffer Menyhért és Bollandus művei. Az orvostudomány és gyógy-szerstan művelői is szépen voltak itt képviselve: Calpinus András Apothea domesticája, Pophini Gáspár: De compositione medicinarumja, Sornerti Dániel, Pluterius Félix, Francicus György, Svelterius János, Veccerius Jakab, Schreter János, Fornelli János, Picker János, Heffer Farkas, stb. művei egész külön kis orvosi szakirodalmi gyűjteményt alkottak itt. A humanista és klasszikus írókon (Aesopus, Catullus, Tibullus, Propertius, Cicero, Vergilius, Ovidius, stb.) kívül megvolt itt Molnár György latin nyelvtana, több német, olasz, latin, tót, horvát és lengyel szótáron kívül a Parnassus poeticus c. költeményes gyűjtemény és a gýászbeszédeket tartalmazó: Variae orationes triumphales funebrales cum Emblematibus című verses feliratokat tartalmazó gyűjtemény.

Szatmárnémetiben, ahol 1773-ban vették át a jezsuiták gimnáziumát, a jezsuita könyvtár állományát nagy buzgalommal fejlesztették. Az itt leltározott s a jezsuiták által szerzett 585 könyv a következőkép oszlott meg: bibliamagyarázó 46, szentatyák 23, teológiai 21, egyházjogi 9, hitvitázó 55, moralista 38, szónoki 106, spiritalista 134, skolasztikus 35, heretikus 16, történelmi 40, politikai 3, világi jogi 13, orvosi 2, filozófiai 25, földrajzi 3, szótár 12. Ehhez járult még a gimnázium felszereléséhez tartozó 70 könyv. 1777 után 52 könyvvel gyarapították ezt a jezsuiták által nagyszé-
rűen fejlesztett könyvtárat.

Az itt élő pálosok lelkiszükségletének hű tükre ez az újonnan beszer-
zett, jobbára a teológia, hitvitázás, szónoklat, történelem, bölcsélet és föld-
rajz körébe vágó könyvmennyiség. Jeromos, Iraeneus, Chrisologus, Caesarii
Özséb, Beda Venerabilis, Theodor püspök és Theophilactus művein kívül
Perényi Bálint, Miapkovszky Adrián, Berzevics György, Nollbeck,
Canisius Péter teológiai, — Bellarmin, Ebermann Vitus, Illyés István,
Cichovi Miklós, Barklai János, Pichler Vitus, Rajcsányi János, Barna János,
Campianus Edmond, Viva Domonkos hitvitázó, — Fábry Mátyás, Temes-
vári Pelbárt, Pázmány Péter, Káldi György, Rauscher Farkas, Bodler János,
Frammer Ignác szónoki beszédei, Lypomanus, Pray György, Kéry János,
Turóczy László, Szegedi György, Illyés József András és Pázmány törté-
nelmi munkái, — Bertalanffy Pál Világnak héttrendbeli rövid esmérete, Bél
Mátyás Compendium Hungariae Geographiája és egy névtelen Synopsis
Geographica című földrajzi munkája, — Szenczi Molnár Albert zsoltárai
és Komáromi György Pápistaság újsága című művei.

Bánfalván 224.17 forintba becsülték az 1409 kötetből álló könyvállomá-
nyát. Ezt főleg a rendi növendékekre való tekintettel fejlesztették, akár-
csak a pápai, sátorlajúhelyi sajlóádi és márianosztrai könyvtáraikat. Eck
János, Krieg György, Schilling Florenc, Brugger László, Gorius János,
Gotthard György szentbeszédei — Gavantus Thesaurus sacrorum rituumja
(1647 Antwerpen), Laner Tóbiás; Instructissima Bibliothecája (Velenice
1708), Albertus Magnus Postillái Lukács evangéliuma felett és a Szentírást
magyarázó egyéb művek egész garmadájaival találkozunk itt, majd Engel
egyházjogi s Istvánffy Miklós, Desericzy József, Baronius Caesar, Bedeko-
vics József, Raifensstuhl János, Zsámboki János, Eggerer András, Benger
Miklós, Koszi Ferenc, Orosz Ferenc történelmi munkái, Aristoteles, aquinói
Tamás, Portner András, Maurus Sylvester, Kollarkeji László, Czipiz Mik-
lós, Rosty Miklós, Isidorus Aesinus bölcséleti művei, Müller János, Malle-
sics Gáspár, Kuzáni Miklós, Teretius György, Lucas Pinellus elmélkedő,
lelkiolvasmányul szolgáló munkái, Bergvong József földrajzi, Snorius Cyp-

rian retorikai munkái s nagyobb latin írók művei gyönyörködtették az ismeretekre törekvő rendi ifjúság és rendtagok lelkiületét.

Nezsideren az emeleten elhelyezett könyvtárunkban 617 könyv és 8 kézirat volt. A többek közt meg volt itt: Vitt Frigyes földrajzi atlasza, Magyarország helyrajza, Münster Sebestyén Beschreibung aller Länderje (Basel, 1588), Lipót, császár olasznyelvű története, Dondini Vilmos Gallia története, Prileszki János Szent Cyprián cselekedetei és írásai, Radován László kamalduliak története, Schmidt Miklós Esztergom érsekeiről írt munkája, — Laimann Pál Theológia morálisa (Velenice, 1710.) Pignatelli Jakab Compendium consultationum canonicarumja (Coloniae, 1723.), Viva Domonkos és Schnet Anselm filozófiai és teológiai könyvei, Stobaeus György epistolái és sententiái, Sigray Ferenc Speculum passionisa, Engelgrave Henrik (Antverpiae, 1552.), Simunics Mihály, Segneri Pál, Kollenicz András szónoki beszédei, Malleics Gáspár Quadripartitum regulariuma, Otrókosi Főris Ferenc Examen reformationis Lutherii et sociorum (Tyrnaviae, 1696.) című munkája, retorikai szabályokat tartalmazó könyvek, nyelvtanok, német, olasz, latin, és francia szótárak és a rendtagok kézíratos teológiai munkái.

Felsőelefánton 28 műből állott csupán az orvosi szakirodalom körébe vágó könyvvállomány. Megtaláljuk ezek között a prágai egyetem orvosi fakultásának kiadványait, Friderhof Opera chimica et practica-ját (Venetiis, 1744), Prost' Anes De praesagienda vita et morte aegrotantiumát (Venetiis, 1751.), Plench Jakab Materia chyralgicáját (Wien, 1771.), Cnochius Frigyes Lexikon Pharmaceuticumát (Frankfurt, 1766.), Freu Jakab Praxis Chiralgicáját (Nürnberg, 1743.), Kulmas Adám Tabella anatomica-ját (Augsburg, 1745.), Mados Dávid Opus de Praeparandis medicamentis-ét (Halle, 1745.), Amann Pál Praxis vulnerum-ját (Frankfurt, 1590.), Ivercin József, Rudolf János, Moren Erhard művein kívül Sparsan Vilmos Jánosnak 1733-ban Lipcsében megjelent Tractatus chyralgicus de natura humana című művét.

Nagyváradon 384 műből állott a könyvtár. A már másutt említett egyházi irodalmon kívül főleg történelmi (Bonfini Antal, Spangár András, Pethő Gergely, Hevenessy Gábor, Dondinus Vilmos művei, a Historia fratrum minorum, Kolozsvár 1740, Graveson egyháztörténete, Venetiis 1738, Imperatores Ottomanici 1748. Ortus et progressus Franciscanorum Monachi 1732.), földrajzi (Continuatio Cosmographiae Kassa 1738, Geographiae synopsis Tyrnaviae, 1691, Tybisci Hungariae fluvii notio Cassoviae 1735.), bölcséleti (Siskovics János), egyházjogi (Engel András) és a szentek életét tárgyaló művek (Vita B. Cunegundis Tyrnaviae, 1744: Vitae historia S. Ignatii Wien 1744; Vita B. Calasantii Pozsony 1749; Acta Sanctorum Hungariae, Tyrnaviae 1744; Rex admirabilis sive vita S. Ladislai. Wien 1683; Vita Joannis Eleemosinarii 1732.) voltak túlsúlyban.

Sátoraljaújhelyen a híresebb teológusok (Raifenstuh Agoston, Tyrin Jakab, Bellarmin Róbert, Friderico Fornesi, Antoine, Buxenbaum, Josephus Panormitanus, Cornelius a Lapide, Drechs, Alexander Casamenti, Potti cardinalis, Scherber György, Bartholomeo Gavanta, Leblanc, Manzi, Morus Tamás, Kempis Tamás, Bivald), történészek (Friedrich Urbán a salvatorianus ferencesek történetét tárgyaló műve, Cornides Dániel Genealogia regum Hungariae-ja, Justus Lipsiusnak Róma város története, Telemachus Historia Hungariae-ja, Ferrarai Zsigmond, Pethő Gergely, Nicefor egyháztörténete [Paris, 1574.], J. Caesar, Anonymus, Turóczi, Bonfini, Panaver Antal Deductio Episcoporum Magnovaradiensium [Wiennae, 1776.], Pray György, Katona István stb.), szónokok (Jakob Nueff, Divi Justini Orationes ad Gentiles, Alexander Calamaso, D. Toppiani, Káldi György, Telegdi Miklós, Laborator, Kolenics András, Oliva Pál János bíboros, Beszei Péter, Balduinus Frigyes, Molitoris Vilmos, Caccia, Voraginei Jakab, Schretter János, Sotarevics Bertalan, Csúzy Zsigmond) művei, földrajzi munkák (Palma Ferenc, Notitia rerum Hungariae-ja, Radziwil: Zarándoklás a szent földre,

Frölich Dániel, Bél Mátyás, Picinelli Fülöp Mundus symbolica), szótárak (Calepinus), nyelvtanok stb. igen szép számmal voltak képviselve.

A *márianosztrai* könyvtárban összesen 909 mű volt, amelyek főleg a szerzetesstanárok és a növendékek szakismeretének bővítését szolgálták. Itt is főleg teológiai, erkölcsstani, egyházi, történelmi, földrajzi matematikai munkák, a latin és görög klasszikusok és a korabeli magyar költők és írók művei, sőt még 18 eretnek író munkája is megvolt. Kéry János, Bertalanffy, Sandini, Burius, Timon, Ferrarius, Beringi Vitus, Desericzy Ince, Pongrácz Ignác, Fridenfels Armand, Pray, Surius, Koszy Ferenc, Roschmond Antal, Kőszegi Ferenc, Konti Mihály, Landor László, Magio Ferenc, Rosty Miklós, Boslin Ferenc történelmi művei, Surius Vita Sanctorum, Pelczhoffer Ferenc Doctrina Politicaja, a rendalapítók és szentek közül Kal, Szent Józsefnek, remete Szent Pálnak, Duns Scotusnak, alamizsnás Szent Jánosnak, Cseppe-lényi Györgynek, szent Romualdnek, szalézi Szent Ferencnek stb. életrajzai, Boetius, Bácsmegyei, Mabilon, Kaprinay István, Heiland Sámuel, Nádasdy János, Pavlovsky Dániel bölcséleti, Marín János, Vasquez Gábor teológiai művei, továbbá rengeteg latin és görög auktor, nyelvtanok, tan-könyvek, szótárak voltak itt meg.¹³²

A könyvtárhelyiségek *építéséről* is több ízben esik szó. Így 1710-ben új könyvtártermet létesítettek Lepoglaván.¹³³

¹³² A leltárhoz csatolt Cathalogus librorum alapján. Országos Le-véltár Helytartótanácsi osztály.

¹³³ Benger i. m. pag. 431.

IV.

A Pálos lelkipásztorkodás.

A szerzetesség és pasztoráció.

A pálosok rendje a XIII. és XIV. század első harmadában, amikor még csekély anyagi javakkal rendelkezett, már tisztára kontemplatív rend volt. A teljes önmegtagadás és az egész élet feláldozásának alapján állott, miként a többi nagy rend. Az első regulák értelmében szigorú szabályok szerint beosztott életet éltek. Ezek a regulák a szerzetesnek lázadó természeti erői legyőzését parancsolták és egyben akaraterejét felettesei akaratának vetették alá. A regulák a férfias önmegtagadáson alapuló jellem- és akarat-erő fejlesztői voltak. Akik ezek szerint éltek, elsősorban is erős és kiegyensúlyozott egyénekké alakultak.¹ A remeték szigorú életrendje eleinte önmagának élő egész embert kívánt s ez volt a követelmény az egyén részéről a renddealakulás első idejében is. Innen van az, hogy lélekgon-dozó munkájuk eleinte csupán saját rendtagjaik lelki életének irányításában merült ki. A *via salutis* eszméjéhez való szigorú ragaszkodás elsősorban önmagukért s remetetársaikért foglalkoztatta őket. A magát ellátó, szükségleteiről önmaga gondoskodó remete az ősrendeteg mélyén ima és elmélkedés közt töltötte szabad idejét. Ha akadt közöttük *felszentelt pap*, mint például Özséb kanonok, az látta el mindannyiuk lelki gondozását. Vagyis misézett társainak, gyóntatta őket, prédikált nekik s vezette a napi officiumot együttesen végző szerzetesi kart. A remeték közt élő néhány felszentelt papnak idejét remetetársainak lelki gondozása annyira lekötötte, hogy az amúgy is meg-lehetősen távol eső falvak lakosainak lelki gondozását nem vál-

¹ V. ö. gr. Montalambert: *Des Moines d'Occident*. Bevezetés XXXV. l. — Fessler Ignác is, aki idősebb korában az istentagadás álláspontjára helyezkedett, ezen a véleményen van, mikor máriavölgyi emlékeiről ír. V. ö. *Geschichte der Ungern und ihrer Landsassen*. III. köt. 835. l.

lahatták. Az eleinte egymástól távol épült cellákban néha kettesével, hármassával is lakó, kézimunkával és lakásuk mellett elterülő földjeik és zöldséges kertjük művelésével foglalkozó remetéket a nap bizonyos szakaiban csupán a közös imádság végzése hozta össze. Ez az eleinte nem mindig pontos időben végzett közös ájtatosság, illetőleg zsolnározás² alakította ki lassanként a remeterend életének beosztását is s alkotta renddé tömörülésük után kialakult kolostori életüknek vázát.

A XIII. század remeteélete jóformán elvonta őket a világ szeme elől. A Pilis és a Mecsek hegyeiben eleinte barlangokban, később kolostorokban meghúzódó pálos remetéknek, akárcsak a Thebais mellett remetészkedő patrónusuknak, remete Szent Pálnak, nem a mások, hanem elsősorban is a maguk és közvetlen élettársaik lelki üdvének a munkálása volt a fontos. S nem önzés, hanem az elhivatottság ereje készítette őket a zajos, s nem egyszer a harcoktól nehéz világtól való visszavonulásra. Nem az életnehézségek riasztották őket vissza a világban való maradástól, hanem a lelkük mélyén fakadt titkos vágy készítette őket a magány keresésére, melyben fenségesen nyilvánult meg nekik az, akit zajos környezetükben hiába kerestek: az Isten maga. S ide a magányba hősi lélek, hősi elszántság kellett. A remeteség életviszonyai nagyon is nehezek voltak még az Árpádok idején. A kultúrátlan, vad természeti erők legyőzése és az elemi erők megnyilvánulásának átélése nehéz feladatok elé állította az Isten emberét. Nemcsak nyári napsütésben hangos madárdal, illatos virágok párák lehellete, mohlepte vén fák koronáinak titokzatos suttogása, frissvízi patakok és források hűs csergőzése, kiugró sziklabércek szép kilátása, lelki békét teremtő véghetetlen magábaszállásra készítő csend, félénk vadak tovalibbenése az erdei hajnalszürkületben, vadon termő bokrok és fák önmaguktól adott termése gyönyörködtette őket, hanem a természet vad ölén a vihar elemi erőinek tombolása, a vadállatok támadása elleni védekezés s az igénytelen megélhetés szerény szükségleteinek megszerzése körül támadt kemény gond igen nehezzé és áldozatossá is tette a remete életét.

² A Zsolnározás már a VIII. században nagyon el volt terjedve. Szent Jeromos (Epist. 44. ad. Marc.) és Beda venerabilis (Hist. Angl. lib. IV, c. 18.) korában szántás közben a földművelők is énekelték a zsolnárokat. A breviárium anyaga idővel nagyon felszaporodott; szinte lehetetlenség volt elvégezni naponta az anyagot. Ezért a Szentszék megrövidítette. (c. 15. dist. V. de Consecr.). Az így kialakult s a világi papság által elfogadott breviáriumot Haymo ferencrendi egyetemes rendfőnök 1230-ban átjavította. A XVI. század első negyede után már általánosan használták ezt a breviáriumot. — A pálosok külön breviáriumát *Tatai Antal* kompilálta (1474). A breviárium kötelező mondását egyébként az 1215. évi lateráni zsinaton mondták ki. Ugyancsak ekkortájt alakult ki a B. Szűz mindennapi officiuma is. A pálosok ezzel is emelték a Mária-kultuszt.

Ezeket a nehézségeket csak az bírta elviselni, akinek lelke mélyén égett az Úr hívásának szerény, de erős szava. A remetének úgyszólván mindent magának kellett előteremtenie. Valósággal teljes önellátásra kényszerült, amire ösátyja, remete Szent Pál példája is buzdította. Szabad idejében kosarat, méhkest font, faragott, zöldséges kertjét művelte. Ruházatáról, lábbelijéről (eleinte sarú, később csizma), szerény eledeléről, lakásáról stb. mind magának kellett gondoskodnia. S ez nem volt könnyű dolog, ha meggondoljuk, hogy még a mai modern világban is igen nehéz lenne egész életünket teljesen magunkra hagyatva, a rengetegben eltölteni. — Dehát nem is a testi jólét, hanem a lélek üdvössége volt vágyakozásuk főcélja s e cél érdekében minden nehézséget szívesen vállaltak. Magányosan fogyasztották el remetelakjaikban (eremitorium) sovány eledelüket, ahogy ezt a kamaldúliaknál ma is látjuk. Csak a közös ima hívta össze őket a nap bizonyos szakaiiban. Néha egy-egy tudós, szentéletű pap is akadt közöttük, aki egyházi felhatalmazása alapján lelkükről gondoskodott. A rend első remetéinek élete ilyen körülmények között folyt le a szent magányban.

Változott nehéz helyzetük, mikor *első kolostoraikat* megépítették s így életük biztonságáról is jobban gondoskodhattak. Bertalan püspök ürögi és Özséb kanonok *pilisszentkereshti* kolostora már (XIII. század) intézményesen oldja meg létfenntartásuk nehéz kérdéseit. Ettől kezdve a természetes fejlődés biztosabb határok közé szorítja életük folyását. Kontemplációjuk zavartalanabbá tétele végett Bertalan, miként a későbbi kolostoralapító Özséb is, anyagi javakkal halmozta el őket, s regulával szabályozta életük minden megnyilvánulását. Most már ünneplés fogadalom is köti őket a náluk eddig is annyira magától értetődő engedelmesség, tisztaság és szegénység megtartására.³ Az így kialakult rendi életben lassanként felébredtek a lélek visszafojtott energiái s a szerzetesi jelleg kiépítésének szolgálatába álltak. A pálos remeteség lassanként a szerzetesi élet mesgyéjére lépett. Az eleinte minden szabályt nélkülöző, esetleg maguk alkotta szabályok szerint alakult rendiségnek a Szentszék által történt jóváhagyása után, a kezdetleges regulákat elhagyva, a XV. században a Szentszék engedelmével már a fejlett ágostonos regúla szerint élhettek. Ez időtől kezdve rendi mivoltuk határozottabb formában nyilvánult meg. Szigorú, fegyelmezett életükben nagy szerephez jut ebben a korban az elmélkedésen kívül a káptalanházban minden pénteken megtartott disciplina, a naponként többször végzett karizsolozsma és a konvent miséjén való részvétel. A mások lelki üdvének gondozásától azonban tartózkodtak még. Más szerzetesrendek

³ Const. pars I. cap. 7. A fogadalom szövege.

a nép lelki üdvösségének műveléséből már jóval előbb kivették részüket. Így a premontreiek, bencések, ciszterciták. Igaz ugyan, hogy a XIII. század elején a hívek lelki gondozásának nehéz munkáját a nem kontemplatív szerzetesrendek főleg azért vállalták, mivel a világi papság elsősorban a politikai élet terén való érvényesülésre s a vagyonszerezésre fordította a nagyobb gondot, valódi feladatát, a hívek lelki életének irányítását s az ehhez szükséges képesség megszerzését elhanyagolta. Különösen a *domonkosok* és *terencesek* vállalták a hívő tömegek különleges lelki gondozását. Ők már a kifelé ható, cselekvő vallásos lelkület képviselői, szemben a pálosok pusztán *befelé* tekintő, szemlélődő vallásos lelkületével. A nevezett rendeknek könnyebb is volt erre a feladatra vállalkozniuk, mert konstitúcióik is megengedik a világi hívek lelkigondozását. A kolduló rendeknek szabályzatuk értelmében is gyakran kellett forgolódniuk a világ zajában. Mint a teljes szegénység hirdetői, főleg a külvárosokban telepszének le s a nép közé vegyülnek s a szerzetesség feladataként a prédikálást, a térítést és a tanítást is vállalják. Nem elégszenek meg tehát a vallási és erkölcsi igazságokban való elmerüléssel s azok átélésével, vagyis a vita contemplatívával, hanem amint Aquinói Tamás mondja: „Miként nagyobb dolog felvilágosítani, mint egyedül fényleni, úgy nagyobb dolog a meglátottakat másoknak átadni, mint csupán egyedül látni.”⁴ Az ezt a törekvést szolgáló szerzetesrendek munkájának sikerét erős központi kormányzatuk és szerzetesi életük mozgékonyága is előmozdította. Különösen ez utóbbiak tették őket alkalmasakká a hívők lelki gondozására. De ezen kívül igen sok *felszentelt papjuk* volt, akik a világi papsággal szemben stúdium generáléikon rendszerint a baccalaureusi, vagy magiszteri fokozatot is elnyerve jóval komolyabb képzettségre tettek szert s ezzel lelki alkatuknál fogva is alkalmasabbakká váltak a tisztán kontemplatív életbe merült szerzetesrendekkel szemben a szónoki és gyóntatói tiszt betöltésére. Nevezett rendek tagjaiknak ez irányú képességeit a tartományi káptalanokon a rendi tanács s a tartományfőnök megvizsgálta s csak az esetben kaptak rendjüktől a lelkigondozói munkásságra engedelmet, ha képességeik iránt bennük magukkal szemben semmiféle kételyt nem támasztottak. Ellenkező esetben konventjük szerzetesei előtt kellett magukat a szónoklásban mindaddig gyakorolniuk, míg a megfelelő mértéket meg nem ütötték. Ekkor praedicator communisok, vagyis nyilvánosan szereplő szónokok lettek.

Ezekkel a rendekkel szemben a pálosok között az a fel-

⁴ „Sicut enim maius est illuminare, quam lucere solum, ita maius est contemplata aliis tradere, quam solum contemplari. — S. Thom. Aqu.: Sum. Theol. II. g. 188. a. 6. c.

fogás alakult ki, hogy *kevésszámú felszentelt papjaik elsősorban* is saját rendtársaik körében működjenek, s a dolgozó testvérek lelkiüdvéről gondoskodjanak. A pálosok ezekben a századokban (XIII., XIV.) még, s ezt joggal mondhatjuk, a kontemplatív élet zártságát nem törték meg. Csupán maguknak éltek, tartózkodtak a világgal való huzamosabb érintkezéstől, szabad idejük javát a kolostor körül végzett fizikai munkán kívül értékes könyvtáraikban s — rendtársaik oktatásával — kolostori iskoláikban töltötték el.⁵ Elzárkózottságukban szinte tudatlanul is, pusztán példás életükkel a magyar keresztény középkor szellemiségének kimunkálásán fáradoztak. A kolostoraik közelében fekvő falak népére csupán a *kolostori közösségen* át hatottak, nem pedig egyénileg. A mélyrehatóbb lelkigondozó munkától egyelőre tartózkodtak. Még nem prédikáltak és a szentségeket sem szolgáltatták ki a népnek. De nem is tehettek egyelőre egyebet, mivel a világtól elvonult szerzetesség igazi életcélja egyelőre még nem lehetett a világgal való érintkezést kívánó lelkipásztorkodás. Ezért parókiák vezetését sem vállalhatták. Ezt az említett rendeknek is tiltotta eleinte a Szentszék. A XII. század második felében vannak ugyan a szerzetesség történetében már olyan jelenségek, melyekből egyes rendek kebelén belül némi közeledést láthatunk a lelkipásztorkodás felé. Csak a *III. lateráni zsinat* (1179) engedte meg, hogy parókiális funkciót végezzenek ott, ahol többen vannak; viszont az egyénenként való pasztorálástól határozottan eltiltotta őket a zsinat.⁶ III. Kelemen (1187—1191) megengedte nekik a misztizós prédikációt.⁷ IV. Orbán 1262-ben a premontrai rendnek megengedte, hogy szerzetesi parókiális templomok vezetését vállalják s ezzel a szerzetesi élet és pasztoráció ellentétes voltának felfogását maga a Szentszék döntötte meg.⁸ Ezzel a bulálával a premontrai rend sajátos életcélja lett a lelkipásztorkodás. A pálosok ezzel szemben csak lassan és fokozatosan nyerték el e téren a Szentszék felhatalmazását s ez szinte a rendi életmód egyes változásaihoz igazodott.

A középkori pálos kolostorok lakói szigorú életrendjük mellett jó ideig nem is foglalkozhattak hivatásszerűen világi egyének pasztorálásával. A régi konstitúciók értelmében még rokonaik látogatásától is tartózkodniuk kellett, nemhogy idegen

⁵ Fejlett könyvtáraik lehettek. Ezt igazolja II. Miklós rendfőnök 1355. évi rendelete, mely szerint a könyvtár könyveit eladni vagy elajándékozni tilos.

⁶ Pannonhalmi rendtörténet I. k. 140 l.

⁷ Mihalovics E.: A katolikus predikáció története Magyarországon. Budapest, 42 l.

⁸ Le Paige J. *Bibliotheca Premonstratensis Ordinis*. Parisiis 1633. 233 l. — V. ö. Hermann Egyed i. m. Theologia 1939 febr. száma.

emberek lelki gondozását megengedték volna nekik. A világgal való érintkezésben, ha ez nem is volt nekik teljesen tilos, előljáróik ebben a században mégis még igen sok veszélyt láttak.⁹

A lélekigondozó feladatkör végzésére, vagyis a nyilvános istentiszteletek tartására, a szentségek kiszolgáltatására, szentbeszédek mondására, a halottak temetésére, a környékbeli nép hitbéli oktatására stb. a felhatalmazást csak fokozatosan nyerték el a Szentszéktől. Az a folyamat, amelynek nyomán a kontemplatív rend lassanként az *aktivitás* jellegét is magára öltötte, vagyis amikor már nemcsak arra törekedtek, hogy imádság és Istennel való egyesülés által önmagukban alakítsák ki Krisztust (*contemplatio*), hanem az önmagukban kifejlesztett erényeket az Egyház akarata szerint embertársaikra is kisugározassák (*activitas*), a XIV. század végén fejeződött be.

Először rendtársaik, később rokonaik, majd világi egyének lelki vezetésére terjedt ki lelki hatalmuk. Az egyházi szószer és a gyóntatószék aránylag elég korán, már a XIV. század közepén, tehát renddé alakulásuk első századának végén megnyílt részükre. Még e században felhatalmazta őket a Szentszék rokonaik (familia) feloldozására (1352.). IX. Bonifác 1401-től kezdve megengedte nekik, hogy bárhol, ahol a keresztény hit uralkodik, tanulhassanak s Itáliában prédikálhassanak is.¹⁰ Mint nagy elterjedésnek örvendő, s életszentség hírében álló rend, kénytelen volt azonban magánya csendjét megtörni s a nemzet lelkiségének irányításából, azaz vallásos életre neveléséből is kivenni részét.

A rend e feladatának lelkiismeretesen meg is felelt. A XIV. század végén papi életük a lelkigondozás tekintetében még nagyon hasonlíthatott — éppen elzárkózott jellege miatt — a *kamaldúli* remetékéhez. Ezekről — tudjuk jól, — hogy bizonyos időközönként csak férfiakat gyóntathatnak, nők karácsony és húsvét ünnepén kívül még templomuk küszöbét sem léphetik át; monostoraik területét el nem hagyhatják, minden szükségletükről maguk gondoskodnak s bőjti fegyelem dolgában a pálosokat is felülműlják az által, hogy húst sohasem ehetnek. De alapjában véve a pálos életnek igen sok hasonlatossága van a *karthauziakéval* is. Ezek konstitúciója az övékénél valamivel szigorúbb is volt, a Szentszék adta privilégiumaikat a pálosok is élvezték s a karthauziaknak a Szentszék által nyújtott minden újabb privilégiumát igyekeztek következetesen maguknak is megszerezni.

A XV. században már nagy változás tapasztalható a rend

⁹ Németországi Miklós rendfőnök is gyakran mondogatta: „Maradj a zárdában, látogasd a kápolnát és sirassad inkább éjjel-nappal bűneidet: én nem a kezemre bízott ökreinkről és juhainkról, hanem a ti lelkeitekről fogok számot adni a nagy ítélő bírónak.” Eggerer i. m. pag. 119.

¹⁰ Eggerer i. m. pag. 180.

életében. *Kontemplatív-aktív* jellege a pálos szellem tartalékerejét a magyar keresztény középkor szellemi életmegnyilvánulásaiába, de főleg vallásos életének alakításába vitte bele. Még az előző században nagy szeretettel és odaadással maguk művelték földjeiket. Több adatunk van erre. Így 1416-ban a Szentlélekről n. monostor kertjében dolgozó pálos szerzetest a pórok valami oknál fogva megverték.¹¹ Mert földjeiket maguk művelték, nyertek a Szentszéktől és királyainktól a rend iránt sok figyelmet tanúsító privilégiumokat, mint amilyen a XV. században a tized fizetése alól való számos felmentés is.¹²

Kertjeik, mert maguk dolgoztak bennük, a XV. század elején még az ország legápoltabb gyümölcsösei voltak. A XV. század végén azonban azzal, hogy a földműveléstől lassanként kezdtek eltávolodni,¹³ fokozottabb mértékben kapcsolódtak bele a magyar szellemi élet szolgálatába, ami főleg szellemi termékek alkotásában, könyvek másolásában s a fokozottabb tudományos és lelki gondozói munkában nyilvánult. Konverzusaik között sokféle iparúzó (lakatos, asztalos, kovács, építőmester, szabó, viaszöntő [ceroplasta] stb.) volt. Még az ostya- és kenyérsütéshez szükséges szerszámokat is maguk készítették. E téren különösen *Paulus Faber* tűnt ki a budaszentlőrinci kolostorban. Bálint konverzus kiváló pék és egyben molnár, Máté és Pál kiváló lakatos (faber ferrarius) volt.¹⁴ Ezek a nehéz testi munka elvégzésével és a mindennapi élet szükségleteinek előteremtésével biztosították a rend tanult rétegének eredményes működését. A pálos konverzus-iparosok valószínűleg igen jó munkát végeztek; kitűnő iparosok lehettek. Erre vall az a körülmény, hogy a XV. században már sok világi egyén számára vállaltak munkát. Bőröck rendfőnök nem is nézte jó szemmel ezt a visszasságot. El is tiltotta 1448-ban a rend szabó-frátereit attól, hogy világi személyek, de különösen asszonyok és lányok számára munkát vállaljanak. A konverzusok segédkeztek egyébként a *kolostorépítés munkálatainál* is. Az oltárépítés, falfaragás, orgonaépítés, szentképfestés valóságos művészei voltak ezek. Kár, hogy a régi időkől csak néhányuknak a neve maradt fenn.

A kontemplációval teljesen elteltő pálos lélek az említettek munkássága által is most már kiemelkedik záros elhatároltságából és évszázadokon át gyűjtött tartalékját a Szentszék határozott kívánságára a pasztorációs munka erezetén át, kegyhelyei-

¹¹ Eggerer i. m. pag. 187.

¹² V. ö. XXII. János (1319.), a zágrábi káptalan (1347.), VII. Kelemen, IX. Gergely (Mare magnum) rendelkezéseit.

¹³ Eggerer meg is inti őket ezért: „Viderint illi, qua ratione illorum calcaneo inhaereant, qui hodie in coenobiis tantummodo abdomini nati suo labore manuum sibi violentiam imponi conqueruntur.” Eggerer i. m. pag. 60.

¹⁴ 1476. körül.

ken és a kolostoraikhoz tartozó templomaikban emanálja a magyarság széles rétegeibe. Az eddig követett szigorú életmód kerete továbbra is szinte változatlanul megmarad, csupán az önálló elmélkedés s a szabad idő alatt űzhető foglalkozások helyét lassanként a szélesebbkörű és mélyebb rétegződésű lélekigondozó munka foglalta el. Az előző századokban főleg a rend jötevői, az uralkodók és főnemesek voltak csupán osztályosok a rend lélekigondozói munkásságának áldásaiban, most már a nép egyszerű fiai, a monostori földek megmunkálásával foglalkozó világi alkalmazottak, a jobbágyok, akik idővel kolostoraik közelében egész falvakat alkottak, szintén részesedhettek a pálos lélekvallási és erkölcsi irányításában. Különösen a nagy nemzeti csapások idején voltak ők a nép vigasztalói és bátorítói, viszont a békében istenes életének irányítói.

A Szentszék fokozatos felhatalmazása a pasztorációs munkára.

Pasztorációs tevékenységük terjedésének állomásait a nekik e téren már a XIV. század közepétől kezdve felhatalmazást nyújtó *szentszéki bullák* jelzik. VI. Kelemen pápa II. Péter rendfőnök kívánságára 1352-ben megengedte nekik családtagjaik gyóntatását.¹⁵ V. Orbán 1370-ben felhatalmazta őket, hogy a szokásos esetekben feloldást és diszpenzációt adhassanak szerzeteseiknek, miként az apátok monachusaiknak.¹⁶ XI. Gergely 1371-ben a rendnek nyújtott privilégiumok tárházát, a *Mare magnum-nak* nevezett bullát adta ki, mely igen sok és nagy lelkigondozói előjogot biztosított a rendnek.¹⁷ Ezek között a legfontosabb, hogy interdictum idején zárt ajtók mellett, a kiközösítettek kizárásával csendes misét mondhatnak s hogy templomaikban is temethetnek. Ez különösen a rend jötevői szempontjából volt fontos. Igen sokan temetkeztek közülük a pálosok templomaiba. Ugyancsak ő veszi ki a rendet ismét a püspökök fennhatósága alól 1377-ben s ezzel a függetlenítéssel is erősíti Tamás rendfőnök kívánságára helyzetüket a hívek lelki vezetése terén.¹⁸

A XV. században különösen XI. Bonifác, V. Márton, IV. Jenő és VIII. Ince rendelkezései fejlesztették a pálos pasztorációt. Az első megengedte nekik 1401-ben, hogy Olaszországban

¹⁵ VI. Kelemen 1352. március 7-én Avennióban kelt Sanctae religionis honestas k. bullája. Közli Eggerer i. m. pag. 131.

¹⁶ V. Orbán Incarnationis Dominicæ anno 1370. kelt Ex supernæ providentiæ k. bullája.

¹⁷ XI. Gergely 1371. szeptember 12-én Avennióban kiadott bullája. Közli Eggerer i. m. pag. 148.

¹⁸ XI. Gergely 1377. szept. 16-án Anagninban kelt Sacrae Vestrae religionis k. bulláját közli Eggerer i. m. pag. 179.

látogathassák a katolikus főiskolákat, misézhessenek, prédikálhassanak s egyben a karthauziak összes kiváltságával felruházta őket.¹⁹ A második 1417-ben megerősítette az elődei által nyújtott kiváltságokat s elrendelte, hogy templomaikban prédikáljanak és gyóntassanak.²⁰ Rendfőnöküknek pedig megengedte, hogy vizitációs útjaira hordozható oltárt vihessen magával. A haldokló IV. István rendfőnök betegágyánál is titkára, Bálint mondta ilyen hordozható oltáron a szentmisét több társának a jelenlétében.²¹ *II. Benedek* rendfőnök idején (1433–1440.) megengedte a Szentszék, hogy templomokat és oltárokat emeljenek.²² *IV. Jenő* 1433-ban megengedte a rendfőnöknek, hogy hajnal előtt misézhesen, 1434-ben pedig, hogy templomaikat a rendfőnök felszentelhesse.²³ *VIII. Ince* a rendnek minden privilégiumát megerősítette. Ezek szerint a bűnök teljes bocsánatát adhatják húsvét előtt és után két nappal és külön búcsúkat is engedélyezett nekik.²⁴ Megengedte továbbá a rendfőnöknek, hogy szerzeteseit az egyházi büntetések és cenzurák alól felmentheti s ezt a jogát más rendtársára is átruházhatja.²⁵

1525-ben *VII. Kelemen* általános bűnbocsánatot adott azoknak a pálosoknak, akik a nagyhét minden napján öt Miatyánkot és öt Üdvözetet elmondanak.²⁶ 1524-ben Bálint rendfőnök kívánására a Szentszék ismét felhatalmazta őket a laikusok gyóntására és az Oltáriszentség kiszolgáltatására. Ezúttal is a Szentszéknek fenntartott esetek kivételével adhattak feloldozást.²⁷ *III. Pál* pápa ismét megerősítette 1536-ban az elődei (IV. Jenő, V. Márton, VI. Callixt, IV. Sixtus és X. Leó) által adott jogokat,²⁸ s megengedte a rendfőnöknek és utódainak, hogy ott, ahol nincs püspöki székhely, az egyházi szereket, megszenteltelenített temetőket és templomokat helyreállíthassa és megáldhassa. Az 1576. évi lepoglavai nagykáptalan is a lélekgyógyászati munkakört szabályozó több lényeges intézkedést léptetett életbe s kötelezőleg mondta ki a kolostorok közelében lévő falvak népének hitbéli oktatását és lelki vezetését.

A XVII. század elején mutatkozó nagy *paphiány* a rendben is erősen érezte hatását. Ezért a *Congregatio Rituum Sacrorum*

¹⁹ IX. Bonifác 1401. octavo Kal. Martii Romae kelt bullája. V. ö. Eggerer i. m. pag. 180.

²⁰ Eggerer i. m. pag. 190.

²¹ Eggerer i. m. pag. 227.

²² 1440. Eggerer i. m. pag. 276.

²³ 1433. 9. Kal. August. Romae kelt levele. V. ö. Eggerer i. m. pag. 198.

²⁴ U. o. pag. 258.

²⁵ Constitutiones pars III. caput. 288.

²⁶ Eggerer i. m. pag. 199.

²⁷ Eggerer i. m. pag. 299. „Cum restrictione tamen festi Paschatis, et casibus Papae reservatis.”

²⁸ III. Pál 1536. szept. 24-én kelt bullája.

1635. április 21-én hozott határozatával megengedte nekik, hogy a kisebb egyházi rendeket már felvett klerikusaik és a laikus testvérek is végezzenek sekrestyés szolgálatot s „a szent edényeket s az áldozat bemutatásához szükséges használati tárgyakat csupasz kézzel érinthessék.”²⁹ VII. Sándor pápa 1638-ban erősítette meg IX. Bonifác és V. Márton által a rendnek nyújtott pasztorációs kiváltságokat. A teljes egyenjogságot e téren már 1623-ban elérték. Ekkor adta ugyanis ki XV. Gergely *Ad uberes* k. bulláját, melyben az összes, tehát kolduló és nem kolduló szerzetesrendeknek eleddig engedélyezett és ezután engedélyezendő kiváltságok részeseivé tette a pálosokat.³⁰

A pálosok természetesen féltve örködték a Szentszéktől nyert kiváltságaik felett. Igyekeztek ezeket egységesen összegyűjteni, hogy „egyrészt a papi hivatal gyakorlására a gyóntatásnál, nyugodt lelkiismerettel a hívek vigaszára és mások előítélete vagy a juriszdikció zavara nélkül, másrészt ha a szerzetest megillető pasztorációs jogot bármikor kétségbevonná, azt a szükségességhez képest alaposan meg lehessen védeni.” Ezért állította össze Benger is 1750-ben „Krisztus legszentebb földi helytartóitól és az ő apostoli székétől engedélyezett privilégiumok kézikönyvét” és ezt a szükséges magyarázattal törekedett „megvilágítani”.³¹

Az Oltáriszentség, Mária és a magyar szentek tisztelete.

A fentiekből látható, hogy a tatárjárás után renddé tömörült s egységes életmódot követő pálos remeték élete imában, önsanyargatásban, szemlélődésben, az erények gyakorlásában s egymás tökéletességre való buzdításában telt el. Távolság az emberlakta településektől, erdők mélyén, vagy magas hegyeken épült kicsiny remetelakokban éltek. A telepeseledést illetőleg jellemzően lett: „Minél távolabb a várostól, annál közelebb az éghez”.³² Maguk művelték a kolostorukhoz tartozó földeket. A tanultabbak, esetleg felszentelt papok gondozták a többi testvér lelki üdvét, de a testi munkából, a megélhetésért folytatott küzdelemből is kivették részüket. Idegenek, vagyis nem kö-

²⁹ A. P. tom. I. pag. 69.

³⁰ Cherub. Bullar. communi Tom. 3. pag. 440. és Mallesics Quadripartitum Part. 3. pag. 411.

³¹ Benger Miklós: *Promptuarium privilegiorum confessarios regulares attinentium, quoad facultates ad absolvendum, ac dispensandum etc. a Sacra Sede Apostolica eisdem concessas, Adiecta Theologico-Iuridica exegetica, pro clariori notitia et tutiori eorumdem Confessariorum praxi...* Tyrnaviae 1750.

³² Közmondásuk volt a letelepedést illetően: „Eo propior Coelo, quo magis urbe procul.” V. ö. Fessler i. m. II. 931. l.

zékük tartozó világi egyének csak szórványosan tartózkodhattak kolostoraikban s akkor is csak a regula által engedélyezett szabad időben. A kolostorok közelébe eső földbirtokok gazdag urai azonban, akik többnyire a rend konfrátere, vagy legalábbis jótévői voltak, gyakran vettek részt szertartásaikban, sőt éjtszakai officiumaikon is megjelentek s kicsiny mécses, vagy viaszgyertyát tartva kezükben, maguk is mondták a zoltár szavait. A pálosok csak jóval később, talán a XV. század végén kezdtek foglalkozni a kolostoraikhoz közel eső községek népének oktatásával és főleg lelki vezetésével. Eme munkásságukat az *Eucharistiának*, *Szűz Máriának*, a *magyar szenteknek* és nagy *rendi ünnepeiknek szelleme* irányította. Ünnepeik a pálos rendi hagyomány szellemének és a magyar vallásos népléleknek jellegzetes megnyilvánulásai voltak.

A Pálosrend tagjainak lelkületét már a középkorban eltöltötte a Eucharista szelleme. Talán befolyásolta őket e téren a régi remetéélet eucharistikus szellemén kívül az is, hogy éppen renddelalakulásuk századában rendelte el a Szentszék az Úrnapi megünneplését (IV. Orbán 1264.). A budaszentlőrinci kolostorban talán nemcsak azért, mert itt nyugodtak remete Szent Pál földi maradványai s ez a kolostor volt a nagykáptalan, a rendfőnök és a rendi tanács székhelye, hanem azért is, hogy az eucharistikus szellem is jobban kifejezésre jusson a rendi életben, bevezették az állandó kari zsolozsmát, a *chorus assiduus*-t. *Megszakítás* nélkül éjjel-nappal mondta itt az Oltáriszentség előtt a szerzetesek kara az officiumot.³³ Az eucharistikus szellem megnyilvánulásai voltak a csütörtökönként az Oltáriszentségről mondott szentmise, a konstitúcióknak az Oltáriszentség imáadására vonatkozó rendelkezései, Krisztus öt szent sebének és vérének a magyar pálosok körében elterjedt tisztelete, a Szent Kereszt feltalálásának ünnepén (ápr. 20.) Máriavölgyben tartott körmeneteik, a lengyel pálosoknál a nagyobb ünnepeken a szentmise után tartott nagyszabású *eucharistikus körmenetek*.³⁴

A minden szerzetesrendben közös Oltáriszentség-imádaszon kívül különösen minden szerzetes anyjának, Szűz Máriának a tisztelete terjedt el gyorsan a pálosok között. Kolostoraik és templomaik jórészt neki dedikálták, épületeiket képeivel ékesítették. Hazaszeretetük a Szent Szűz tiszteletével volt kapcsolatos, mert a szeretett haza erősödését is égi segítségétől várták.³⁵ Szépen mondja róluk a hitehagyó Fessler Ignác: „Az oltáraikra

³³ Ugyanúgy később Máriavölgyben is.

³⁴ Czenstochován van a föld ezidőszereint legnagyobb áldoztató kelyhe. 30.000 ostya konsekrálására alkalmas. Ezt a hatalmas ezüstkelyhet magam is láttam V. ö. Galambos Kálmán: Az Oltáriszentség és a pálosok. A fehérbarát II. évf. 2. sz. 18. l.

³⁵ V. ö. Fessler i. m. II. k. 931. l.

helyezett Mária-képek által Isten és a hit majdnem mindenütt csodákat művelt; sőt bölcsek is csodálatos kényelmet éreztek az ő egyszerű ligeteikben; a bölcsek az ő remeteségeiket, miként a régiek a jóshelyeket, gyakorta keresték fel.³⁶ A Mária-kultusz emelése végett sűrűn énekelték a *Salve Reginát*, a középkori kolostori élet eme megható Máriát dicsőítő énekét. Ezt a hozzá tartozó orációval régi miseritusuk szerint a XVI. század végéig a mise kezdetén az oltár előtt térdepelve mondták el.³⁷ A Lorettói litánia, a Szent Szűz dicsőítése és a rendes napi breviárium elvégzése mellett már minden bizannyal a XV. század elején kifejlődött *Boldogságos Szűz kis zsolozsmája* és az ő miséjének elmondása is igen gyakori eszköze volt a középkori pálos áhitateltetésnek.³⁸ Ezen a misén, amelyet mai napig is „conventualis” misének neveznek s a rendes konventmise mellett ma is mondanak, már a XV. században rendszeresen vettek részt a laikus testvérek.³⁹ A tridenti zsinat után átjavított és megreformált rendi konstitúciók is előírják, hogy „a Boldogságos Szűz officiumát a rend szokása szerint mondják el a római Breviárium rubrikái szerint, naponként, a Prima után a rend gyarapodásáért énekelni vagy mondani szokott misével.”⁴⁰

A pálosok Mária-kultuszának kialakulásában döntő szerepe volt a rend első protektorának, *Aquinói Tamásnak* (1225—1274) is. Ez a kiváló szellem már az előző századokban is nagyon elterjedt Mária-kultusznak⁴¹ buzgó terjesztője volt. Egész egyénisége igen nagy hatással volt a Pálosrend szellemi tájékozódására.⁴² Külön tanulmányban fejtegette az Ave Mária lényegét; ebből a témakörből vette nápolyi szentbeszédeinek tárgyát, s munkáiban elszórtan is több helyütt találkozunk Szűz Máriára vonatkozó részletekkel.⁴³

Szűz Mária tiszteletét a középkorban más rendek is lefoglalták a maguk számára. Így a premonstreiek, akik magukat Mária privilégizált rendjének tartották. Joggal állíthatjuk azonban azt, hogyha a szerzetesrendek közül a premonstreiek Mária

³⁶ Fessler i. m. II. 931. l.

³⁷ A húsvéti időszakban a Regina coelit mondták helyette.

³⁸ Gyöngyösi: Declarationes Constitutionum Rubr. 64. c.

³⁹ Gyöngyösi: Directorium cap. IX.

⁴⁰ Constitutiones anno 1643 reformatae. Romae 1725. Pars. I. cap. 15. n. 4.

⁴¹ Gondoljunk csak az Evangéliumokra, Aranyszájú Szent Jánosnak (347 körül), Damián Szent Péternek (1007—1071.), Boldog Nagy Albertnek (1193 körül), Boldog Amadeusnak (1149—1158) munkásságára s kódex-irodalmunknak szebbnél-szebb részeire, melyekben a vallásos hit és mélységes tudomány csodálatos összhangban jelenik meg.

⁴² Őzséb az ő tanácsára közeledett Rómában az ágostonos regula felé.

⁴³ V. ö. Morgott 1878-ban megjelent könyvét, melyet magyarra fordítva Aiben M. adott ki: Aquinói Tamás Mariológiája címen.

rendje,⁴⁴ úgy a pálosok rendje még inkább az. Nincs az egyháznak egyetlen olyan rendje sem, amelyben a Mária-kultusz nagyobb arányokat öltött volna, mint éppen a pálosoké. Ezt nemcsak a rend belső szervezete, rendi officiumainak és Mária tiszteletére mondott miséinek jellege, hanem kegyhelyeinek élete, konfraternitásai, Mária tiszteletén nyugvó világi szervezetei, szent rózsafüzértársulatai, a rend tagjainak állandó rózsafüzér-imádsága és irodalmi munkássága igazolja.

Mélységes Mária-tiszteletükre vall, hogy *Borkovics Márton* zágrábi püspök korában a horvát rendekkel törvénybe iktattatta hogy a *Szeplőtelen Fogantatás* előnapján szigorú böjtöt tartsanak az országban. Ezenkívül vagy 30 rendházukat és templomukat dedikálták a Szent Szűznek. Nem volt olyan rendházuk, templomuk, ahol Máriának több képe ne lett volna meg.⁴⁵ Ezt igazolja az a sok alapítvány is, melyet a pálosok a Mária-tisztelet fényének emelésére létesítettek. Csupán a márianosztrai atyák közül Podhoránszky Özséb perjel korában 100, Huszár atya 200 (1729), Helmár atya (1735) 100 forintot adományozott a Mária-oltár olajmécsesére.⁴⁶

Misekönyvükben a *kalendárium* öt nagy Máriaünnepet jelöl meg. Ezek február 2-án Purificatio B. Mariae Virginis, március 25-én *Annunciatio dominica*, vagyis az Úr köszöntése,⁴⁷ május 13-án *Maria ad martyres* annak az emlékére, hogy IV. Bonifác pápa „a Boldogságos Szűz és minden vértanú tiszteletére” a Pantheont 610-ben keresztény templommá avatta: augusztus 5-én *Havas Boldogasszony*⁴⁸ és december 8-án *Szeplőtelen fogantatás* ünnepe.

A pálos misekönyv *votiv-miséi* között is külön *Mária-misék* vannak. Egy általános mise a Szűz Anya örömeiről, egy a Szűz Anya öt s egy a Szűz Anya hét örömről van elnevezve. Azonkívül misekönyveik végén szebbnél-szebb *Mária-sequentia*k vannak. Ezek a magyarországi latin imádság-irodalomnak valóban remek alkotásai.⁴⁹

A pálos írók és szónokok is bekapcsolódtak a Mária-tisztelet ápolásába. Szónokaik még dogmává tétele előtt hirdették és védelmezték *Mária szeplőtelen fogantatását*. A régi pálos misekönyvekben is megvan a *Missa de conceptione B. Virginis*.⁵⁰

⁴⁴ V. ö. a premontreiek közül Miló püspök, Frigyes apát, Bernei Falko, Vicoignei Jakab és Sailer munkásságát s két boldoguknak: Hermann Józsefnek (ápr. 7.) és Boldog Hrozatának (júl. 19.) Mária kegyelmében gazdag életét.

⁴⁵ Barilovics rendfőnök esete.

⁴⁶ Aufhebungsakten E. 12. OLHO.

⁴⁷ Ma Gyümölcsoltó Boldogasszony ünnepe.

⁴⁸ Maria ad nives. Piros ünnep volt.

⁴⁹ V. ö. Gyéressy Ágost: A pálos mise. Theologia 1938. évf. 201. l.

⁵⁰ Bosli Ferenc: S. Paulus I. Eremita exemplar perfectionis Christianae. cap. I. pag. 375.

Igaza van a tudós *Bosli Ferencnek*, a pálos aszkétikus irodalom művelőjének, amikor a következőket mondja: „A Pálosrend, bármije is van, minden díszét és ékességét, amellyel a szent Egyházat ékesíti, minden hasznát és gyarapodását, amelyeket már annyi századon át elfogadva terjeszkedve virágzott, ennek a dicsőséges Szűznek tulajdonítja. Ezenkívül az ő gondozására bízott több csodatevő kép, az alapítólevelek bizonyossága szerint, a jötevők és a patrónusok által s a legszentebb Szűzre való tekintettel létesített igen sok alapítványa is van a rendnek, úgy hogy valóban méltán dicsekedhet a rend Szent Bernáttal, hogy mindene Mária által van.”⁵¹ Ezzel tulajdonképpen elismeri, amit minden pálos szerzetes mindenkor vallott és ma is vall, hogy Mária védelmezi őket, gyámkodik s örködik felettük.

Márián kívül igen nagy tiszteletben tartották rendjük patrónusát, a remeték atyját, *remete Szent Pált*. Neve *Szent Ágostonéval* együtt szerepel a *pálos Confiteorban* is. Ünnepe fontosságának tudata állandóan élt a pálos atyákban. Emellett szól az a körülmény, hogy misekönyvükben két ünnepe is van: rendi ünnepe január 10-én⁵² és teste átvitelének ünnepe november 14-én. Ez utóbbit misekönyvük piros színnel jelzi, akárcsak Szent Ágoston, Szent Imre és Szent László ünnepét. A régi egyházi naptár és a megreformált konstitúciók (1643) remete Szent Pál ünnepét november 15-ére teszik. Az utóbbi szerint vagy ekkor, vagy az ünnep oktaváján belül szentbeszédet is kell tartani a szentről a nép előtt. Ugyancsak VIII. Orbán rendelkezése értelmében a Konstitúciók szerint remete Szent Pál translatio-ja ünnepét pünkösd után következő harmadik vasárnap kell a nép felé megtartani, emlékeztét (commemoratio) pedig „*ritu semiduplici*” bármely hónap első vasárnapján.⁵³ A XVII. század végén a rend belső megújulásának lezajlása után az 1696. évi máriavölgyi választó nagykáptalanon a lengyel tartomány kívánságaként hangzott el, hogy a Szentszék remete Szent Pál ünnepét az egész egyházban *duplex ritus* rangjára emelje.⁵⁴ 1722-ben többszöri sürgetésre el is rendelte ezt a Szentszék.⁵⁵ Remete Szent Pál nyilvános ünneplése ügyében az 1763. évi választó nagykáptalanon azt a határozatot hozták, hogy a szentet mindig a január 10-e után következő vasárnapon ünnepeljék.⁵⁶

Az említetteken kívül a pálosok *arimathiai Józsefnek* is

⁵¹ Gyöngyösi: Declarationes Constitutionum, Rubrica 77 b.

⁵² A világi egyház vízkereszt oktavája miatt január 15-én ünnepli.

⁵³ V. ö. Const. (1643) cap. 16. pag. 33.

⁵⁴ A. P. tom. IV. pag. 12 és A. P. Pr. P. tom. VII. fol. 413.

⁵⁵ V. ö. Benger i. m. pag. 524. 563.

⁵⁶ Misekönyvük végén van egy szép remete Szent Pálról szóló, prózában írt, alliterációban gazdag dicséret. — A. P. tom. VIII. pag. 241.

igen nagy tisztelői voltak. Ünnepe a misekönyv és a konstitúciók (1643) március 17-ére teszik.⁵⁷ Rajta kívül tanítómesterüknek és protektoruknak, *Aquinói Tamásnak*, aki anyja révén rokonságban volt a magyar királyi családdal (márc. 7.),⁵⁸ Szent Szaniszló püspöknek és vértanúnak (május 8. és szept. 27.), *Szent Paulinus* püspöknek (jún. 21.), a Decius császár idején bealazott *Hét szent alvónak* (júl. 27.), *Szent Lőrinc* vértanúnak (aug. 9.), *Szent Agostonnak* (aug. 28.), ünnepe nyolcadának (szept. 4.) és ereklyéi átszállításának (okt. 11.),⁵⁹ a *Szent Kereszt felfedezésének* (eleinte május 3, később április 20.), *Alamizsnás Szent Jánosnak* (nov. 15.), *Szent Borbála* szűznek és vértanúnak (dec. 4.), *Szent Jeromosnak*, *remete Szent Pál* életírójának (szept. 30.), *Szent Tekla* szűznek és vértanúnak (szept. 23.), a magyar szentek közül: *Szent Istvánnak* (aug. 20.) és ünnepe nyolcadának (aug. 27.), *Szent Imre* eltemetésének (szept. 2.) és elevatiojának (nov. 5.), *Szent László* király és hitvallónak (jún. 27.), eltemetésének (júl. 29.), *Szent Béla* püspök és vértanú halálának (ápr. 23.) s átvitelének (nov. 6.), *Szent Gellért* püspöknek és vértanúnak (szept. 24.), *Szent Erzsébetnek* (nov. 11.) és *Szent Miklós* püspöknek (dec. 6.) ünnepeit ülték meg.

Szeptember 11-én mondtak *Nagy Lajosért* és családjáért évforduló-gyászmisét. A rendtagok meghalt szüleikért és rokoniért október 19-én, összes *jótevőjükért* és azok családtagjaiért szeptember 18-án mondtak misét.

A rend a magyar szenteknek különös tiszteletében vált ki. Erre vall a zsolozsmás könyvükben (1454.) és a misekönyvükben található számos szép könyörgés és sequentia (*Szent István*, *Szent László*, *Szent Erzsébet*.)

A régi pálos misekönyv kalendáriumán kívül az *egyházi naptár* több *pálosnak* is szentelt emléknapot. A rendalapító B. Özsébnek január 20-án, a csanádi püspökből pálos szerzetessé lett *Zákoly Ferencnek* febr. 3-án, a bibliafordító *Báthory László*-nak február 27-én, az erényekben tündöklő és jövődölései miatt életszentség hírében álló *Tamásnak* március 7-én, a belpoklosokat, vakokat, sántákat, csodálatosan gyógyító *Kálmán*-nak június 28-án, *Vác* remetének november 26-án, a csodatevő és halála után is évekig romlatlan testű *Lukácsnak* december 13-án van az emléknapja.⁶⁰

⁵⁷ V. ö. Barilovics Lajos arimathiai József tiszteletére mondott szentbeszédeit.

⁵⁸ Konstitúciójukban (1643) és a mai misekönyvben III. 7. — Febr. 22-én is ünnepelték Aquinói Tamást.

⁵⁹ V. ö. Constitutiones (1643.) pag. 33. cap. 16.

⁶⁰ V. ö. Puskásy László József: A magyar és magyarvonatkozású szentek és boldogok emléknapijairól. Szent József lapja 1905. szept. 1. és Diarium Ven. Conv. Maria Thalensis tom. II. pag. 363.

Ez a felsorolás is bizonyítja, hogy közülük többeket szentnek tartott a nép. Maga a *rendalapító* főleg a Duna felső vidékén, de mondhatjuk, hogy az egész országban nagy tiszteletnek örvendett. A pálos évkönyvek írói is igen sok *beatus*-ról tesznek említést. Ezeket a Szentszék nem kanonizálta, de a magyar nép, ismerve erőnyeiket, csodálatos tetteiket s a nevükhöz fűződő legendákat, szenteknek tartotta őket.

Az említett szentek ünnepein kívül a Szentháromságnak,⁶¹ Szent Annának⁶² (július 26), a XII. és XIII. században nagyon divatos compostellai Szent Jakabnak,⁶³ remete Szent Pálnak (jan. 15),⁶⁴ Szent Agostonnak, rendjök törvényhozójának (febr. 28.), remete Szent Antalnak (január 17.), Aquinói Tamásnak (febr. 22.) mint Ordinis Promotornak (márc. 7.), *alamizsnás* Szent Jánosnak, a *Szentkereszt feltalálásának* (május 3.), az *Annuntiaciónnak* (március 25.), Jézus Szentséges vérének és a Szentlélek eljövételének pünkösdi ünnepét is igen nagy áhítattal ülték meg. Remete Szent Antal (jan. 17.), Szent Ágnes (jan. 21.), Szent Kázmér (március 4.), Szent Benedek apát (március 21.), Szent Gellért (szept. 24.), Szent Jeromos (szeptember 30.), Szent Anna (július 26.) évfordulóját *duplex maius* alatt kellett megülniök. Minden csütörtökön és szombaton *sub ritu semiduplici* kellett mondaniok az officiumot az Oltáriszentség és a Boldogságos Szűz tiszteletére.⁶⁵

Az említetteken kívül konstitúcióik (1643.) szerint rendi ünnepeik voltak még: olajbafőtt Szent János (május 6.), Szent Mihály arkangyal megjelenése (május 8.), Szent Benedek és András (júl. 17.) ünnepe.

Érdeemes összevetni ezeket a pálos ünnepeket az 1558. évi esztergomi breviáriumban és a hozzácsatolt kalendáriumban szereplő magyar szentek ünnepeivel.⁶⁶ Itt a következők szerepelnek: Szent László király és hitvalló (jún. 27.), Szent András és Benedek martirok (júl. 17.), Szent László király depositio-ja (júl. 29.), Szent István király (aug. 20.), Depositio S. Emerici Ducis et Confessoris (szept. 2.), Szent Gellért püspök és vértanú (szept. 24.), Szent Jeromos presbyter (szept. 30.), 11000 szűz és vértanú (okt. 21.), Szent Demeter martyr (okt. 25.),

⁶¹ Diarium Ven. Coenob. Mariathalensis. Tomus II. Ab. 185. 1728, Egyetemi Könyvtár Kézirattára.

⁶² U. o. A. 185. II. 1733. és Const. (1643) pag. 33. cap. 16.

⁶³ Diarium Ven. Coenob. Mariathalensis tomus II. pag. 263.

⁶⁴ A XIII. században Spanyolországban S. Jago di Compostella híres zarándokhely volt. Az ürögi kolostort is Szent Jakabnak dedikálták.

⁶⁵ V. ö. Fessler Ignác i. m. II. k. 931. l.

⁶⁶ Calendarium Excerptum ex Breviario Almae Ecclesiae Strigoniensis impressum jussu Nicolai Olahi Aeppi Strigoniensis per Raphaellem Hoffhalter Viennae Austriae 1558. Coll. Caprin. Tom. 77. quart 157 l. Budapesti Egyetemi Könyvtár Kézirattára.

Szent Imre translatio-ja (nov. 5.), Szent Béla translatio-ja (nov. 6.), Szent Béla martir (ápr. 23.), Szent Márton püspök translatio-ja (júl. 4.), Szent Márton püspök és vértanú (nov. 11.), Szent Márton püspök oktavája (nov. 18.), Boldog Erzsébet özvegy ünnepe (nov. 19.). Ennek az előbbivel való egybevetéséből is megállapítható, hogy a magyar szentek tiszteletében nem maradtak az ország nagy részében már ekkor liturgikus téren irányt szabó esztergomi egyházmegye mögött.⁶⁷

Búcsújáróhelyeik és plébániáik.

Ugyancsak itt kell megemlékeznünk *búcsújáróhelyeiken* és az elvétele vezetésükre bízott *plébániákon* kifejtett nagyarányú pasztorációs tevékenységükről is. Több helyütt, ahol a lelkigondozás gyenge lábon állott, az igénytelen, de buzgó és mély hitéletet élő pálosokat telepítették le. Több esetet hozhatunk fel erre. Nemcsak hazánkban, hanem idegen országok területén, főleg Isztriában, Horvátországban és Németországban történt meg, hogy a Szentszék uralkodók kívánságára premontrei prépostságokat, bencés apátságokat, ágostonos kolostorokat szüntetett meg, mert nem volt megelégedve lelkigondozói tevékenységükkel. Ezekből a prépostságokból és apátságokból pálos perszónákat alakított a Szentszék. Így került a pálosok kezére a XV. században a *premontreiek zsámbéki, csúti* (1475) prépostsága és az elhanyagolt *fehéregyházi* prépostság (1484), a *bencések* dömösi, váradi Szent Jobb és visegrádi apátsága. Ezeknek a pálosok vezetése alatt történt fellendüléséről már megemlékeztünk.⁶⁸

A XVI. század nem sok jót hozott a pálosoknak a lélekigondozó munka terén. A hitbéli általános hanyatlás itt is érezhető. Elnéptelenedett kolostoraik, ha ellentálltak is egyideig az ország egyes helyein (Lepoglava, Elefánt, Örményes) az idők viharainak, századvégi küzdelmük csupán eszmei érdemű volt, nagyobb gyakorlati eredményeket elérni nem tudtak.

Az *ellenreformáció* századában már növekvő számarányukhoz és lelki erőikhez mértén fokozottabban kapcsolódtak a lelki-

⁶⁷ A pálosok az ő külön rendi ünnepeiken konstitúcióik szerint a szentgyónáshoz és áldozáshoz járultak s a konventmisét mindkét vesperával énekeltek. Az egyházi év két nagy ünnepén, karácsony vigiliáján, mikor a Martyrologiumból a szavakat olvasták: Jézus Krisztus, Isten fia Betlehemben megszületett, azonkívül Annuntiatio vigiliáján, mikor: Annuntiatio Beatisimae Virginis Genitricis Dei szavak elhangzottak, a házi harangszóra a kórusra egybegyűlt atyák leborultak. Karácsony vigiliáján a superior és húsvét napján a presbyter énekelte a martyrologiumot. Ezekkel a liturgikus cselekedetekkel is mélyeséges áhitatuknak adtak külső kifejezést.

⁶⁸ V. ö. I. köt. m. helyeit.

gondozói munkába. A szertartásokat nem szabályosan végző *glagolita* papoktól 1627-ben átvették a *szveticei* templom gondozását s virágzó hitéletet teremtve hamarosan kegyhellyé fejlesztették. 1707-ben már teljesen kialakult Szvetice kegyhely-jellege. A XVIII. században hatalmas körmenetek vonultak fel a Szent Szűz szveticei szobrához. Oltáránál fogadalmi táblákat, és tárgyakat (szíveket, kezeket, ezüst fejeket stb.) helyeztek el, s megnyitották az itt történt csodák lajstromát. Főleg a horvát nemesek búcsújáróhelye volt ez,⁶⁹ de hazánk délnyugati részéből is sűrűn indultak ide zarándokcseregek.

A zenggi kolostort és templomot a nagy szegénység miatt távozó *ágostonosok* után vették át (1634) s ott is buzgó hitéletet teremtettek. Pápán a XVII. század közepén a plébánia, *Stridón* 1671-ben a kegyhely vezetését vették át.⁷⁰ 1675-ben a hontmegyei *Bakabányán* kaptak templomot, melyet remete Szent Pál tiszteletére szenteltek fel.⁷¹ Bársony György váradi püspök kívánságára még a század végén *Varannón*, *Késmárkon* (1678) és *Hunsdorfbán* végzik szent hivatásuk szerint a városi polgárság és a környező falvak lelkigondozói munkáját.

A XVIII. század mélységesen vallásos gyökérzetű barokk szelleme őket hívja meg a *máriatrosfi* (1708), *sasvári* (1733) és *szentkúti* Mária-kép és kegyhely gondozására s a környék híveinek lelki vezetésére.⁷² A már régen birtokolt⁷³ templomaikban és ősi monostoraikban nagy fénnel és mélységes áhitattal rendezik meg istentiszteleteiket. És itt elsősorban is a *czenstochowai*, *lepoglavai*, *máriavölgyi*, *sátoraljaújhelyi*, *márianosztrai*, *sajóládi* és *pesti* templomaikban lezajlott fényes istentiszteletekre, hatalmas és népes körmenetekre, kiváló szónokaiknak az ünnepek fényét emelő beszédeire, s lelkiismeretes gyóntatói tevékenységükre gondolunk.

Nagyszámú fényes *körmeneteikről* már többhelyütt megemlékeztünk. Itt csak néhányat óhajtunk kiemelni a fényes külsőségek s a résztvevő tömegek nagysága miatt. Ilyenek középkori *translatiós körmeneteik*, melyeket valamely szent tetemének, vagy kegyképnek, szobornak átvitele ünnepélyesebbé tétele végett tartottak. Ilyenek: Nagy Lajos alatt a máriavölgyi Mária-szobor átvitele az új bazilikába (1380), remete Szent Pál testének átvitele Budaszentlőrincre (1382) s fejének hazahozatala Csehországból (1521), a czenstochowai kegyhely alapításának háromszázados fordulóján *Szent Honoratus* és *Candid* földi maradványainak átvitele a jasna-gurai monostor templomába

⁶⁹ V. ö. Benger i. m. 328 l.

⁷⁰ Benger i. m. 97.

⁷¹ A. P. tom. IV. pag. 12.

⁷² V. ö. Szentiványi Cath. 47.

⁷³ Benger i. m. pag. 409—410.

(1682),⁷⁴ *Szent Félix* martir tetemének elhelyezése a lepoglavai templomban (1685), Remetén a kegyhely Máriaképének az új oltárra való visszahelyezése (1708),⁷⁵ a máriatrosti Mária-szobor átvitele (1708)⁷⁶ s a Máriaszobor ismételt átvitele az új templomba (1718).⁷⁷

Hasonló ünnepélyesség nyilvánult meg nagyobb templomaik, jelentősebb monostoraik, vagy rendjök alapításának századfordulóin tartott ú. n. *anniverzarius körmeneteiken* és istentiszteleteiken. Ilyen alkalmak: 1700-ban a lepoglavai monostor alapításának 300,⁷⁸ a czenstochowai monostor alapításának 300 és 400 éves (1682, 1782) fordulója.

A rendi ünnepek között talán a legnagyobb az, amelyet a rend fennállásának 500 éves fordulója alkalmából Czenstochován (1715) tartottak s ugyancsak ott 1717-ben a Mária-kép megkoronázásának lélekemelő ünnepe.⁷⁹

Rendkívül fényes istentiszteleteik gyakran összefüggtek a magyarságnak a nemzeti küzdelmek folyamán elért sikereivel is. Ilyen fényes hálaadó istentiszteletet tartott Kéry János Vác visszavételekor s 1702-ben Benkovics Ágost *Nagyvárad* elfoglalásakor⁸⁰ a bevonuló magyar csapatok s a helyi előkelőségek jelenlétében.

A kolostoraik és templomaik védőszentjeinek napján tartott *búcsúk* is fénypontjai voltak a magyar katolikus hitéletnek. *Budaszentlőrinc, Máriavölgy, Sasvár, Máriacsalád*, a horvátországi *Remete, Körös, Lepoglava, Szvetice* és *Stridó*, az izsiai *Szent Péter az erdőben*, az ausztriai *Máriatrost, Bécshernals*, a németországi *Than*, a lengyelországi *Czenstochowa, Lesniow, Krakko*, a porosz-sziléziai *Glogau* búcsújárásai beszédes bizonyítékai a rend hitéletet fakasztó és növelő erejének.

Búcsújáróhelyeik az egy *Budaszentlőrincet* kivéve, ahol remete Szent Pál ereklyéje nyugodott, kizárólagosan a Mária-tisztelet jegyében állottak. Kegyhelyeiken a csodatevő Mária szobrát vagy képét őrizték, s vallásos tiszteletben részesítették. Szertartásaik főleg e körül forogtak. Ezért különösen nekik köszönhető, hogy ez a tisztelet az ország lakosságának széles rétegeiben elterjedt, s mint Magyarország védasszonyának kultusza valósággal nemzeti eszmévé finomult. A keresztény középkor végén a Mária-tisztelet és a nemzeti gondolat között irodalmunkban is mutatkozó eszmei közösség ezeken a

⁷⁴ Bengér i. m. pag. 198.

⁷⁵ U. o. pag. 399.

⁷⁶ U. o. pag. 409. és 410.

⁷⁷ U. o. pag. 538.

⁷⁸ Bengér i. m. pag. 333. l. —

⁷⁹ U. o. pag. 504—515.

⁸⁰ U. o. pag. 359.

búcsújáró helyeken a gyakorlati hitéletben is valóra vált. Az eszme hirdetője hazánkban nyugaton *Máriaivölgy* és *Sopronbánfalva*, északon *Márianosztra*, *Sasvár* és *Máriacsalád*, keleten *Töketerebes* és *Varannó*, az ország szívében *Pest*, délen *Pécs* s közelében *Szentkút*, Horvátországban főleg Lepoglava, Körös, Remete, Isztriában *Szent Péter az erdőkben*. Máriának, mint a nemzet védőjének tisztelete Németországban *Langauban*, Ausztriában *Bécsújhelyen* és *Mariatroston*, Sziléziában *Glogauban* és Lengyelországban *Czenstochowán* is kifejezésre jutott. S miként a *czenstochowai* csodatevő Madonna képét minden ellenséges támadással szemben megvédték, ha kellett, s féltő gonddal rejtegették; hasonló aggodalommal helyezték biztonságba a *máriaivölgyi*, a *könnyező varannói*⁸¹ és a *pécsi*, a *sasvári* és a *töketerebes*i Madonna-képeiket, illetőleg szobraikat. A veszedelem elmúlása után pedig nagy ünnepségek közepette helyezték vissza templomaikba mélységes tiszteletük eme tárgyait. A *czenstochowai* Madonna képmásait vitték el rendfőnökeik az uralkodóknak és az ország főpapjainak, hogy ily módon fejezzék ki azt a mélységes ragaszkodást, amellyel irántuk elteltek. *Sobi- eski János* lengyel király is ilyen képmásolatot vitt magával az ősi *Czenstochowából*, amikor országából hadai élén elindult Bécs falai alá, hogy a felszabadító hadjáratban részt vegyen.⁸² Templomaikban, kolostoraikban mindenütt a csodatevő *czenstochowai Szűz* képével, a legendáshírű *fekete Madonnával* találkozunk. A rendfőnöki vizitációk is kiterjeszkedtek a Mária-képek elhelyezésére. Ismeretesek *Barilovics Lajos* rendfőnök szavai, aki kijelentette, hogy a kolostor olyan cellájába nem megy be szívesen, amelyben nincs jelen a Madonna képmása. Sok zarándok kereste fel Máriának ezeket a csodás kegyhelyeit s a nagy lelki élmények hatása alatt számos csodás esemény történt a feljegyzések szerint ezeken, a főleg pálosok gondozása alatt álló búcsújáróhelyeken.⁸³ A pálosok munkássága révén, amint *Benger* mondja, egész Horvát-Szlavonországban nagyon elterjedt a Mária-tisztelet, úgyannyi, hogy látszólag valamelyes különös jog alapján Mária birodalma és Mária védelme alatt áll. Nincs ugyanis egyetlen olyan helye, vagy városa sem, melyben, vagy melynek közelében ne lenne Máriának valamelyik csodás kegyekben híres képe.⁸⁴ Telve volt az ország Mária kegyképei-

⁸¹ Benger i. m. pag. 405.

⁸² Ez a kép a bécsi Kahlenberg templomában ma is megvan.

⁸³ V. ö. Benger Miklós: *Regina Martyrum innumeris gratiis corusca, Dei Mater dolorosa Maria. Crisiensis urbis urbs refugii, afflictorum locus asyli et solatii, sive Historica expositio ortus, progressus et miraculorum Thaumaturgae Statuae B. V. Dolorosae, Crisii ad fluvium Coruscae erectae... conscripta per P. F. Nicolaum Benger ord. S. Pauli primi Eremitae Sacerdotem Anno 1730.*

⁸⁴ V. ö. u. o. cap. 2.

vel. A Zágráb mellett fekvő remetei pálostemplom, a biskupicei, a kaproncai, a szveticei, a bisztricei (zagoriai kerület), volaviei, glogovnicai, remetinci, szoborhegyi, a coruscai (Körös m.) stb. Madonna-képek a XVII. században nagyon ismertek voltak. A horvát nép eme mélységes Mária-tiszteletének tulajdonítja, hogy a török nem tehetett benne annyi kárt s hogy a protestantizmus sem tudta annyira hatalmába keríteni. De igen sok egyházhatóságilag felülvizsgált és jóváhagyott csoda történt ezeken a helyeken. Ezeket a konvent historikusai jegyezték fel, rendszerint a sekrestyében erre a célra tartogatott naplóban. Sok fogadalmi tábla s adomány is igazolja ezt. Madonna-képek és Mária-szobraik történetével többen is foglalkoztak közülük. Főleg a czenstochowai, máriavölgyi, sasvári, remetei és szentkúti Madonna-ábrázolások történetével.⁸⁵ Ezen értékes kegyképek, vagy kegyszobrok keletkezése mindig valamely legendával kapcsolatos. Az emberi érzésvilág nagyszerű megnyugtatói ezek. A legenda világítja meg azokat a csodás helyzeteket és körülményeket, amelyek között ezek a képek, szobrok Isten, vagy a Szent Szűz különös akaratakép lérejöttek, hogy általuk tisztelhesse az emberiség a Boldogságos Szűzet s a karján tartott gyermek Jézust. A kegykép vagy szobor további története már valóság s felőleli, hogy hogyan került el egyik helyről a másikra; miféle adományozások érték, esetleg a befogadásukra épült templom története is idetartozik.

Ezeknek a helyeknek rendkívül sok és nagyon hatékony *búcsúkat* engedélyezett a Szentszék, hogy ezzel is fejlessze a magyar katolikus egyház eme fénylő pontjainak értékét és erejét.⁸⁶ Különösen a nagy rendi ünnepeken, a nagykáptalanok idejében, templomaik patronusának ünnepén engedélyezett a Szentszék különböző mértékű, de igen gyakran teljes búcsút. Eme nagy búcsúengedélyezések közül a VII. Kelemen és XII. Kelemen nevéhez fűződőket emeljük ki. Az előbbi 1525-ben erősítette meg VIII. Ince búcsúengedélyező bulláját. Az utóbbi teljes búcsút engedélyezett mindazoknak, akik a keresztény fejedelmek egyetértéséért, az eretnokség kiírtásáért és az Egyház felmagasztaltatásáért imádkoznak, ha előzőleg azonban pünkösöd előtti szombaton, esetleg a nagykáptalan kezdetén valamely pálos templomban a szentgyónáshoz és áldozáshoz járulnak.⁸⁷

A pálosoknak a középkorban általában nem voltak *plébá-*

⁸⁵ A czenstochowai kegykép eredetére vonatkozó eddigi lengyel kutatások eredményéről Zembruski Mihály számol be: A fekete Madonna czenstochowai kegyképének Anjou-eredete? c. cikkében. A Fehérbarát II. évf. 2. sz. 20. l.

⁸⁶ Eggerer i. m. pag. 292.

⁸⁷ XII. Kelemen 1732 aug. 23-án kiadott s Oliverus bíboros aláírásával ellátott brevéje. A. P. tom. V,

niáik. A szigorú kontemplatív életben elmerülő rend természetének nem felelt meg a lelkipásztori teendőkkel való fokozottabb foglalkozás. Bizonyos rendelkezések is megkötötték őket e téren. A világi papság is anyagi érdekeinek védelme végett éberben őrködött azon, hogy minél kevesebb szerzetesrend vehessen részt a plébániák vezetésében. A Pálosrend a XV. századtól kezdve mégis több külföldi tartományában néhány plébánia vezetését is vállalta. Főleg Németországban⁸⁸ és Isztriában s a XIX. századtól kezdve Lengyelországban. Hazánkban⁸⁹ *Tűskevárt, Szokolcát, Késmárkot, Hunsdorft, Bakabányát* és *Pápát* kivéve, ahol plébánosok is voltak, kolostori templomaikban fejtették ki e téren igen üdvös munkásságot, a nélkül azonban, hogy a helyi parókusok jogkörét sértették volna. Igaz ugyan, hogy gyakran kellett azok jogosulatlan támadásai miatt igazuk tudatában magasrangú pártfogóik segítségéhez folyamodniok.⁹⁰

A pálos lélekgyondozó munka fajtái.

A lelkigyondozásnak úgyszólván minden ágába bekapcsolódtak. Közülük többen a magyar katona lelkigyondozására fordították erejüket. Így Bratulics Simon a XVI. század végén a török elleni harcokban, *Fistrovics István* körösi perjel 1689-ben mint táborigazgató a felszabadító hadjáratban vett részt.⁹¹ A rend eltörlésének évében hatan teljesítettek közülük katonai szolgálatot.⁹²

Mások apostoli lelkülettel kitagották a *járványos betegségben* szenvedőket. Még a pestisesek ápolásától és vigasztalásától sem borzadtak vissza. *Gnadt Péter* a sátoraljaújhelyi pestiseselek körül 1709-ben fejtett ki széleskörű lelkigyondozói tevékenységet.⁹³

A rendnek mindig voltak pápai (szentszéki) poenitenciáriusai. Ezeknek a feloldozás terén jóval nagyobb felhatalmazásuk volt. Ismertető jelük a hosszú pálcá, mellyel a gyónót gyónása megkezdésekor megérintik. Ilyenek voltak, csak a híresebbeket említve, Rómában a rend monte-coeliosi székházában élő pálosok közül *Kapussy Bálint* (XV. sz.), s *Pannoniai Gergely* (XVI. sz.).

⁸⁸ 1430-ban a grünwaldi plébánia vezetését vállalták. Eggerer i. m. pag. 196.

⁸⁹ Szokolcán, Késmárkon és Nagyjenőn voltak plébániáik.

⁹⁰ V. ö. jelen mű I. kötetének a nevezett helyekre vonatkozó fejezeit és a pálos írók közül Benger, Orosz és Krisztolovecz i. v. munkáit.

⁹¹ Benger i. m. pag. 326.

⁹² Cathalogus Paulinorum. Nemzeti Múzeum kéziratára.

⁹³ Benger i. m. pag. 419.

Hazánkban Sasvárott és Máriavölgyben, Horvátországban Remetén volt a rendnek több pápai gyóntatója. Czenstochowán 1719-ben számukat 6-ra emelte a Szentszék.⁹⁴ *Zalka János* szerint 1861-ben viszont csupán 4 pápai gyóntató volt Czenstochowán. Ezeknek a pápai gyóntatóknak felhatalmazását illetőleg VIII. Orbán 1625. és 1636-ban kelt két brevéje intézkedik.⁹⁵ A nem privilegizált gyóntatók közül több kiválót említenek az évkönyvek. Ezek közül a lengyel *Vesolci Vencelt* emeljük ki, aki 1642. nov. 3-án, mikor beteghez hívták, orgyilkosok áldozata lett. Híres és kedvelt gyóntató volt az öreg *Seszták Adrián*, a kés-márki ház türelmes és vak gyóntatója⁹⁶ (1698.).

Kegyhelyeiken különösen az áhitatos hangulat tartósságára ügyeltek. Ha valami sajnálatos, zavarólag ható eset adódott, úgy nem késték a szigorú vizsgálattal és a megtorló rendelkezésekkel. Példa erre a horvátországi Remetén történt sajnálatos eset. Remete híres búcsújáró- és egyben vásárhely is volt. Több ízben előfordult, hogy a Mária-ünepeken (aug. 15. és szept. 8.) a kolostor kerítésén belül bort árúsítottak s a búcsúsok között a bor mámorában veszekedés támadt, sőt emberéletben is kár esett. Az ilyen visszaélések elkerülése végett Márk vikárius panaszára *Frangepán Beatrix* meghagyta medvei várnagyainak, hogy az ilyenektől a bort kocsi- és lovakkal együtt kobozzák el.⁹⁷ 1506-ban az itt történt több halálos kimenetelű verekedés miatt *Lukács zágrábi püspök* Mihálynak, a Garyghvár alatt levő pálos kolostor vikáriusának kérésére megengedte, hogy Szentháromság vasárnapján Remethyncz nevű falujokban tartott búcsút és évi vásárt ezentúl Tochenyk faluban tartsák meg.⁹⁸ Később azonban ezekhez hasonló, semmiféle visszatartó eset nem fordult elő kegyhelyeiken. Mindegyiken példás rend honolt s mélységes áhitat, ihletett átszellemülés s a csodákban való hit hatotta át a zarándoktömegeket.

A *reformáció* századában a katolikus hitélet fejlesztése terén a katolicizmus szellemi erejének általános hanyatlása az egész papság, s így a Pálosrend munkásságának a csökkenésén is szemmel látható volt. A következő század elején éppen a rend tagjai voltak azok, akik az *ellenreformáció munkájából* a

⁹⁴ A. P. Pr. P. tom. VII. fol. 295.

⁹⁵ Facultates Poenitentiariis Apostolicis Clari Montis Czenstochowien-sis ab Urbano VIII. PP. per communicationem facultatum Poenitentiario-rum Apostolicorum S. D. Lauretana concessae, Roma 1625, jún. 26. — Pro facultatibus Poenitentiario-rum sacrae Domus Lauretanae, Roma 1636 jún. 20. V. ö. Acta Conventus Clari Montis Czenstochowiensis ab anno 1651—1731. pag. 661.

⁹⁶ Bengér i. m. pag. 319.

⁹⁷ OLDO. 34577.—1504. aug. 17. Medve.

⁹⁸ 34587,—1506. máj. 1. Chasma. OLKO. Ltári közl. 19—27.

pasztorációs munka terén csekély számarányukhoz képest teljes odaadással kivették részüket. A Szentszék támogatása e téren csak növelte erélyüket s a rend megújódása s tagjai és kolostorai számának emelkedése a katolikus restauráció erejének fokozatos gyarapodásával tartott lépést. Igen nagy hatást gyakoroltak a korszak *főuraira*. Nem elégedtek meg csupán a „*cuius regio, eius religio*” elve alapján erőszakolt térítéssel, hanem az alacsonyabb néprétegek, főleg a *jobbágyság* lelki gondozásával is törődtek. A katolikus egyházba sok eltévedt juhot térítettek vissza. A rend szerénységére nézve azonban jellemző, hogy ezekre vonatkozólag csupán sommás feljegyzéseik vannak, részleges feljegyzéseik nincsenek. Ha lettek volna, az idők viszonyosságai közt bizonyára elvesztek volna. A *cura animarum* és a *térítés* gondolata jellemzi e században pasztorációs tevékenységüket. Ezirányú munkálkodásuk közben a vértanúságtól sem riadtak vissza. A XVII. század végén nagyarányú missziós tevékenységét a vértanúság jegyében fejtette ki a rend.

Az eddig említetteken kívül a pálos szerzetesnek még *különös megbízatásai* is lehettek, melyeknek keretén belül is kifejthetett lelkigondozói tevékenységet. Így vezette a különféle ájtatossági egyesületeket (*sodalitates*), konfraternitásokat, prédikálhatott az eretnekek ellen, búcsúkat hirdethetett és az udvarnál, az egyetemen, vagy más különös alkalmakkor is tartott beszédeket.

A pálos liturgia.

A magyar keresztény egyháznak 600 éven át önálló ritusa volt. Ez a ritus ugyan a rómain alapult, idővel azonban a püspökök a Szentszék tudtával a magyar hitélet elmélyítése céljából a nép szokásaihoz igazodva az eredeti kultuszformák külsőségeit kibővítették, hogy ezeket a magyar néplélek számára felfoghatóbbakká tegyék. Mivel nem minden püspök és nem minden szerzetes járt el e téren egyöntetűen, kialakultak egyházmegyéik és szerzetesrendek szerint az alapjában egyező, egymástól csupán jelentéktelen külsőségekben eltérő ritusok. Így alakult ki hazánkban többek közt az egy kánoni tábla használata helyett három, a nagypénteki istentiszteletben pl. a szent sír különös szokása, az előszentelték miséjében bizonyos változtatások stb. Ezeknek a ritusbeli különbségeknek a megszilárdulását az a körülmény is előidézte, hogy a papság a különböző egyházmegyéiben vagy szerzetesrendekben többnyire azt a szerkönyvet használta, amelyik éppen kéznél volt. Ezáltal ők maguk lettek a ritusbeli különbözőségek terjesztői.⁹⁹

⁹⁹ Az így az egyöntetűsége nézve gyakran káros újításokat tartal-

A könyvnyomtatás feltalálásáig meglehetősen nagy számban lehettek forgalomban írott szerkönyvek. Erre vallanak királyaink és egyházmegyei zsinataink intézkedései. Már Szent István királyunk elrendelte, hogy minden 10 falu által emelt templom felszereléséről, könyveiről és papjáról a király gondoskodjék.¹⁰⁰ A pécsváradi monostornak ő maga adományozott 40 könyvet.¹⁰¹ Az 1114. évi zsinat kimondta, hogy minden püspöknek birtokában legyen meg a *kánonok breviáriuma*.¹⁰² Az 1729. évi budai zsinat (42. §-a) megkövetelte, hogy a plébániákon szolgálatot teljesítő papoknak birtokolniuk kell a keresztes és utolsó kenet szertartását tartalmazó *Manualét*, továbbá a nappali és éjtszakai officium végzésére szükséges könyveket.¹⁰³ Az 1494. évi nyitrai zsinat elrendelte, hogy a papoknak elegendő szerkönyvük legyen.¹⁰⁴ Az 1515. évi veszprémi zsinat határozatilag megkívánta, hogy legyenek meg minden püspök birtokában a *zsinati konstitúciók*, s ezek szerint kormányozza plébániáit, papjait és klerikusait. Ugyancsak megszabta, hogy *breviáriuma* és *missaléja* minden papnak legyen, mert ez a papi hivatal fegyverzete.¹⁰⁵

A hazai szerkönyvek száma még jobban megnövekedett a könyvnyomtatás feltalálása után. A könyvkiadók a XVI. század első feléig igen sok feltűnően szép misekönyvet, breviáriumot, zsolttáros, szertartásos könyvet és graduálét adtak ki. Mégis ezekből a könyvekből, akárcsak a kézzel írottakból is, igen kevés maradt korunkra. Oláh Miklós és Pázmány Péter gyakran felpanaszolták a szerkönyvek csekély számát. Az előbbi az 1560-ban kiadott szerkönyv előszavában az 1525. évi *Obsequialeról* mondja, hogy „ez a könyv az eretnekek veszedelmes rábeszélésére annyira kiment a használatból, hogy az ő papjai körében még a neve sem maradt fenn.” Pázmány az 1625. évi szerkönyvében ugyancsak ilyen vonatkozásban állítja, hogy kevés a szerkönyv, a meglevők pedig a régiségtől és folytonos használattól teljesen elnyűtt állapotban vannak. De az e téren fellépő hiányt az ország egész katolikus papsága is érezte. Sennyei István veszprémi püspök az esztergomi káptalanhoz fordult szerkönyvekért, mivel egyházmegyéje „konstitúciói és az istentiszteletre vonatkozó dolgok” a mohácsi vész idején elvesztek.¹⁰⁶ Ha volt is egy időben, leginkább azonban a XVI. század közepéig sok szer-

mazó szerkönyvek használatát a Szentszék (I. és VII. Gergely) több ízben is kifogásolta.

¹⁰⁰ Második törvénykönyvének 34. fejezete.

¹⁰¹ Fejér Codex Dipl. I. 301. l.

¹⁰² Endlicher Rerum Hung. mon. Arp. 357. l. 62. sz.

¹⁰³ Péterfy Concilia I. 116. l.

¹⁰⁴ U. o. I. 281. l.

¹⁰⁵ U. o. I. 251. l.

¹⁰⁶ 1629. jan. 11. Viennae kelt levél. V. ö. Knauz Nándor: A magyar egyház régi szokásai. Magyar Sion 1867. V. évf. 161. l.

könyvük forgalomban, a protestánsoknak a Sztárai Mihály drámaiban annyszor hánytorgatott „hájas breviáriumokkal” szemben tanúsított érthető ellenszenvet, a töröknek könyvtárakat felégető dühe, továbbá azon tény miatt, hogy egy-egy szerző kiadás nem állt sok példányból, a régi, különösen kézzel írott szerzők száma pedig nagyon elenyésző volt, érthető, hogy korunkra alig maradt ezek közül néhány. Ezek az ősi magyar keresztény egyház liturgiájának fő forrásai. Ezek történetének, belső, tartalmi fejlődésének története hiányában a magyar liturgiátörténet megírásának kérdése nem oldható meg. A nem nagy számmal fennmaradt szerzők között több pálos misekönyv, egy breviárium és egy rituále maradt fenn a XV. századból, illetőleg a XVI. század első harmadából.¹⁰⁷

¹⁰⁷ V. H. Weale nyomán Hans Bohatta hét pálos missalét és két breviáriumot említ említésük helyeivel. Ezek a következők:

Missale ordinis Eremitarum S. Pauli. — Augustae Vindelicorum, Erhardus Ratdolt VI-to. (Hain 11299. Panzer IV. 163. 819.).

Missale fratrum Eremitarum S. Pauli. Fol. 9. a.: *Dmca prima in adventu.* — In calendario 7 et 10 Jan.: *sciti Pauli primi heremite prs nri.* Goettweig: B.

ca. 1488. *Missale caenobii S. Pauli prope Bremam (Spirae):* I. 409 Seelen. Miscel.

1495. *Missale fratrum Heremitarum ordinis Divi Pauli primi Heremite* Budapest, N. Muz. (Copingier II. 4129.).

1502. *Missale fratrum Heremitarum ordinis Divi Pauli primi Heremite.*

1514. 20. Jul. *Missale fratrum Heremitarum etc...* Budapest, N. Muz.. Acad. Gran. D. B. Széchén, I. 11. 66. Tud. Gyűjt. VI. 77. Rivoli 295, 246. Knauz 53. Dankó 122.

1537. apr. *Missale novum: juxta ritum...* Budapest, N. Muz.. London. B. M. Manc. Rivoli 296, 247. Knauz 55. Dankó 122.

Ezeket kívül megemlítjük, hogy van a rend *czenstochowai* archivumában egy gyönyörű iniciálékkal ékesített, zöld bársonykötésű, ezüst kapcsokkal és sarkokkal ellátott, nagy folió-alakú kézirat pálos misekönyv. Új jelzete N° 157. Naptárral kezdődik. A Bpesti Nemzeti Múzeum 1495. évi pálos misekönyvének lehet az eredetije. *Fijatek* a krakkói egyetem egyháztörténelem tanára megírásának idejét 1470. és 1480. közti időszakra teszi.

1537. März: *Breviarium novum fratrum Eremitarum sciti Pauli primi Eremitae: A mendis omnibus emendatum et completum.* Venetiis, in officina Luce Antonii Junte. (Florentini, 8°.). Ez a klosterneuburgi monostori könyvtárban van.

1540. März: *Breviarium ordinis fratrum Eremitarum. Sciti Pauli primi e. iterata castigatione recognitum Venetiis in officina literaria Petri Liechtenstein Coloniensis. Mense Martis. Ad signum Agnus Dei 8°.* Ez megvan a boroszlói egyetemi könyvtárban, a budapesti N. Múzeumban, a londoni British Múzeumban, a müncheni állami (Staatsbibliothek), a párisi Bibliothèque Nationaleban, Említi Bohatta Parma 592. Knauz 98, 39. Essing 1026. Szabó — Hellebrant III. 329. L. Rosenthal Kat. 89, 297.

A fentiekre vonatkozólag v. ö. Bibliographia liturgica. Catalogus Missalium. Collegit V. H. Jacobus Weale. Iterum edidit H. Bohatta. Londini 1928. és Hans Bohatta: Bibliographie der Breviere. 1501—1850. Leipzig, 1937.

Ezeket kívül van a czenstochowai archivumban hártýára írt iniciálékkal ékesített, a végén csonka, 346 old. terjedelmű, folió-alakú, bőrrrel bevont,

Ezek közül legrégebb a *Liber Ritualis*. Ez a XV. század elejéről (1409.) fennmaradt s a budapesti Nemzeti Múzeumban őrzött csonka kézirat tartalmazza Szent Ágoston reguláját és magyarázatát, valamint a rend első írásban fennmaradt konstitúcióját. Ezeken kívül a következő részekből áll még: Ordo ad unguendum infirmum, Ordo commendationis animae, Ordo depositionis mortui, Benedictio mensae és Ritus emittendi Professionem. Az utóbbi kivételével majdnem azonosak ezek a részek az V. Pál pápa által kiadott rituáléval. Ez a rituálé a csáktornyai Szent Ilonáról nevezett monostor romjainak feltárásakor egy sírból került napfényre 1851-ben.¹⁰⁸

Itt említjük meg, hogy a czenstochowai archivum őrzi az ú. n. *Codex catenatus*, amely a konstitúcióknak 1470-ben lezajlott felülvizsgálása után a már megreformált konstitúciókat tartalmazza. Körülbelül 1490-ben írták. Gyöngyösi Gergely valószínűleg ehhez írta Commentariust s nem az 1409. évi konstitúciókhoz. A kettő között az eltérés nagyon csekély. A kézirat tartalmilag a következő hét részre oszlik: de absolutione, de percussione Fratrum, Regula scti Augustini, Constitutiones, Expositio super Regulam, Ordo ad faciendum mandatum, Pápai brévék. Az első és utolsó rész a hártya minősége és az írás jellege szerint jóval későbbi eredetű, valószínűleg XVII. századi irat.¹⁰⁹

A pálos missale és a mise.

A XV. század közepén Tatai Antal által kompilált, pergamenre írt misekönyvük a czenstochowai könyvtárban van. Ennek első példánya hártýára nyomva 1495-ben jelent meg (Ammerbach nyomdájában). Ennek egy csonka példánya a Nemzeti Múzeumban még megvan. A pálos misekönyv második kiadása 1514-ben, a harmadik 1537-ben jelent meg. Ugyancsak a XV. század közepéről származó kéziratok breviáriumuk is a czenstochowai kéziratárban van. Első nyomtatott példánya *Sawicki Polykarp* pálos hittudós szerint 1454. körül jelent meg. E szerint

fakötésű pálos breviárium. Colophonja nincs. Fedelén a következő bejegyzés olvasható: Breviarium nostrum antiquum et vetustissimum (XV. saeculi) fortasse vetustius, Pr R. (Talán Pater Rendak teológiai tanár). — Kezdet: Incipit Breviarium secundum consuetudinem ordinis fratrum heremitarum sancti Pauli primi heremita. Régi jelzete III. D. 19. Theca 11. Új száma: No 62.

¹⁰⁸ Rituale Paulinorum, Quart. Lat. 1284. sz. a N. Múzeumban.

¹⁰⁹ A kódexet bõrrel Lubnicz Márton pálos kötötte be, ami a kötésbe préselt felirásból vehető ki: Me hac veste contextit Martinus Lubniczensis. Cime Regula Sancti Augustini Anno dni 1490. Jelzete: Fol. Lat. Codex No 29. (Régi jelzet: VI. A. 19) Arch. Czenst.

a budapesti Városi Könyvtárban is meglévő második kiadás 1537-ben, a harmadik 1540-ben jelent meg.¹¹⁰

Míg a pálos breviárium a korabeli általánosan elfogadott többi breviáriumtól alig, vagy csak igen jelentéktelen mozzanatokban tér el, addig a misekönyvekben már komolyabb eltéréseket találunk.

Ezeknek a szerkönyveknek kissé tüzetesebb vizsgálata a pálos liturgiának, vagyis a pálos istentiszteletnek és összes külső megnyilvánulásainak megismeréséhez vezet. Vizsgálódásunk e téren főleg három nagyobb területet ölel fel: a *misemondást*, a *zsolozsmázást* és a *körmeneteket*. Az ezekre vonatkozó rendi szokások és a római liturgiától való eltérések ezekből a fennmaradt liturgikus könyvekből állapíthatók meg. Ezek ugyan, miként láttuk, nem nagy számmal maradtak fenn, de az egymást követő kiadásokból liturgiájuk bizonyos változásairól győződhetünk meg.

Mivel a *szentmise* áll a katolikus ember vallási életének középpontjában, tegyük azért elsősorban mise-ordójukat vizsgálódásunk középpontjába. Az 1495. évi csonka, állítólag *Ammerbach* bázeli nyomdájából kikerült misekönyvüket,¹¹¹ mivel a nyomtatvány idejének a megállapítása bizonytalan és az ősnomtatvány tökéletes szépsége és a kor egyéb nyomtatványai között ellentétet látunk, továbbá csonkasága és nehéz áttekinthetősége miatt sem tartjuk alkalmasnak arra, hogy liturgikus szempontból vizsgáljuk, ezért a sokkal rendezettebb 1514-es és a hibáktól ismét megtisztított 1537-es pálos missalét vesszük alapul.

A pálos misekönyvben, akár a korabeli többiekben is, a felvett szentek ünnepeit felsoroló naptár a mainál jóval bővebb.¹¹² A naptár után következő rubrikák a misemondás szabályait ismertetik. Tatai Antal ezekben üdvös tanácsokat ad a papnak s közli azokat az imákat, melyeket a papnak az öltözködésnél és az oltárhoz menet el kell mondania. Ezeket a rubrikákat VIII. Orbán (1623—1644.) egy általa kiküldött bizottság által egyszerűsítette.¹¹³ Az eddigiekből tehát kitűnik, hogy a pálos misekönyv bevezető része (napár, rubrikák) bővebb volt s a szentek tiszteletére is több misét tartalmazott, mint a római misekönyv.

A pálos misében mint ősi pálos jelleg a *Szűzanya iránti tisztelet* jut kifejezésre. A pap elrendezi az oltáron a „paramenta

¹¹⁰ V. ö. Polycarpus Sawicki: *De missa conventuali* . . . Cracoviae, 1938.

¹¹¹ V. ö. Hubay Ilona: *Missalia Hungarica*. Budapest, 1938.

¹¹² Ennek egyszerűsítése és a vasárnapi misék érvényesülésének emelése végett a szentek ünnepeinek ritkítása XIII. Leo (1878—1903.) alatt 1884-ben, a miseénekek régi Gregorián-dallamának visszaállítása és a szentek ünnepeinek újabb ritkítása X. Pius (1906. és 1913.) alatt történt.

¹¹³ 1634. szeptember 2-án kelt *Si quid est k. bulla*.

corporalist." Ezután az oltár alsó lépcsőjén térdenállva mondja el a *Salve Reginát* (Regina Coelit a húsvéti időben) a hozzátartozó imádsággal együtt, s csak azután következik az Introibo. Mindjárt előljáróban kijelentjük azonban, hogy az 1514-es misekönyv bevezető részében még nem szerepel a *Salve Regina* elmondása. E helyett még az Introibo előtt a következő betétet találjuk:

„Vias tuas, Domine, demonstra mihi: et semitas tuas edoce me, deduc me, Domine, in via tua: et ingrediar in veritate tua: laetetur cor meum, ut timeat nomen tuum.”

Ezután a *Veni Sanctet* a hozzátartozó versiculussal és orációval mondja el:

„Adsit nobis quaesumus, virtus Spiritus Sancti, quae et corda nostra clementer expurget a vitiis: et ab omnibus tueatur adversis. Per Christum Dominum nostrum. Amen.”

Ezután következik az Introibo.¹¹⁴

Az 1514-es és az 1537-es misekönyv között egyébként a bevezető részben megállapított eme változásokon kívül különösebb változás nem tapasztalható. A római ordótól azonban az egész bevezető rész tekintetében különbözik a pálos mise. Érzékeltetés végett közöljük ezt a részt.

A pap az introibo után elmondja az antifonát és hozzáteszi: „Confitemini Domino, quoniam bonus: quoniam in saeculum misericordia eius.” Ezután elmondja a *Confiteort*, amely szintén eltér a római szövegtől. A misekönyv kompilátora ugyanis bele- szövi *Szent Ágostonnak* és *remete Szent Pálnak* a nevét is a szövegbe:

„Confiteor Deo omnipotenti, Beatissimae Mariae virgini, Beatis Apostolis Petro et Paulo, *Beato Augustino, Sancto Paulo Primo Heremita* et omnibus Sanctis et tibi fratri (vagy vobis fratribus, ha többen voltak), quia ego peccator peccavi nimis in vita mea per superbiam contra legem Dei mei, cogitatione, delectatione, omissione, consensu, visu, verbo et opere, mea culpa, mea culpa, mea gravissima culpa. Ideo precor Beatissimam Mariam virginem, Beatos Apostolos Petrum et Paulum, *Beatum Augustinum, Sanctum Paulum Primum Heremitam* et omnes Sanctos et te fratrem (vagy vos fratres) orare pro me ad Dominum Deum nostrum.” A Misereatur és Indulgentiam után a következő oratio van:

„*Praesta quaesumus, omnipotens Deus, ut reatus nostri confessio indulgentiam valeat percipere delictorum. Exaudi quaesumus, Domine, supplicum preces.*”

Aufer a nobis Domine, cunctas iniquitates nostras, ut ad Sancta Sanctorum puris mentibus mereamur introire, *Salvator mundi, qui in trinitate perfecta vivis et regnas in saecula saeculorum. Amen.*”

Ezután magát meghajtva, kezével az oltár lépcsőjét érintve felmegy az oltárhoz s mondja: Oramus te, Domine stb. ... A szent ereklyék említésekor megcsókolja az oltárt és így folytatja: „*ut eorum et omnium sanctorum tuorum intercessionibus indulgere digneris omnia peccata mea. Per Christum Dominum nostrum. Amen.*”

¹¹⁴ V. ö. Constitutiones antiquae, rubrica 74.

Ezután az oltár balfelére megy, bort és vizet önt a kehelybe s mondja:
V. Ostende nobis, Domine, misericordiam tuam.

R. Et salutare tuum da nobis.

V. Domine, exaudi orationem meam.

R. Et clamor meus ad te veniat. Oratio.

Ex latere Domini nostri Ihesu Christi sanguis et aqua exiisse perhibetur, ideo utriusque miscetur, ut Dominus utrumque dignetur bene f. dicere et in odorem suavitatis accipere. Per eundem Christum Dominum nostrum.
Oratio.

Deus, qui humanae substantiae etc.

Mikor a vizet beleönti a kehelybe, a következőket mondja: *Fiat commixtio vini et aquae pariter in nomine Pa+tris et Fi+lii et Spi+ritus Sancti. Amen.*

A kehely befedése után a leckeoldalra megy és megkezdí az *Introitus*, előre bocsájtvá: „*Adiutorium nostrum in nomine Domini.*”

A római ordótól még két helyütt találunk eltérést: A felajánlás előtt és után, továbbá az áldozás előtti első oráció után következő részben.

A felajánlás előtti és utáni részben csupán lényegtelen eltéréseket találunk az új római ordótól. A kéziratos régi római misekönyvekben azonban ez a rész is megvan.¹¹⁵ A bort és vizet a felajánlás előtt kereszttel jelölte meg a pálos áldozár és ezeket mondta:

„*Sancti f. tica, quaesumus Domine, hanc oblationem, ut nobis Unigenti filii tui Domini nostri Ihesu Christi corpus et sanguis fiat.*”

Ezután a római ordó szerint folyik tovább a mise. A felajánlás után a pap a felajánlott tárgyakra keresztet vetve mondja:

„*Veni, sanctificator omnipotens aeterne Deus, et bene f. dic hoc sacrificium ab indignis manibus meis tuo nomini praeparatum.*”

A „*suscipe Sancta Trinitas*” kezdetű oráció után mondja:

V. Domine exaudi orationem meam.

R. Et clamor meus ad te veniat.

V. Dominus vobiscum.

R. Et cum spiritu tuo.

A nép felé fordulva összetett kézzel mondja: „*Orate fratres, ad Dominum Deum Patrem omnipotentem, ut meum et vestrum sacrificium sit acceptabile eidem Deo omnipotenti.*”

Ezután fejét az oltár felé fordítva mondja: „*Oremus.*” A többi megint a római ordó szerint történik.

Csekélyebb eltérés van a *communio* előtti első oráció után. A pap ekkor megcsókolja az oltárt és mondja:

„*Pax Christi et charitas Dei maneat semper in cordibus nostris. Amen.*”

A ministránsnak paxot (békecsók) adva mondja:

„*Pax tecum.*” A ministráns: „*Et cum spiritu tuo.*” A pap: „*Habete vinculum pacis et charitatis: ut apti sitis sacrosanctis mysteriis Christi. Amen.*”

¹¹⁵ V. ö. Ebner Adalbert: *Quellen und Forschungen zur Geschichte und Kunstgeschichte des Missale Romanum im Mittelalter.* Freiburg in Breisgau, 1896. — Sawicki Polycarpus: *De missa conventuali.* Carcoviae. 1938.

Amint tehát a fenti idézetekből látható, *Szűz Mária, remete Szent Pál és Szent Ágoston* tisztelete jut a pálos misében nagyobb kihangsúlyozásra. A bevezető rész tekintetében sok hasonlóság van a domonkosok és karthauziak miséjével, a második és harmadik eltérő részben közölt imaszövegek viszont a korabeli római kézíratos missalékéival közösek. Nem lényeges különbség az sem, hogy a pálos misekönyvekben a prefációk száma és jellege is csak nagyjából egyezik meg a római misekönyv prefációs részével. Az 1537-es pálos missale a következő tizenhárom prefációt tartalmazza: *In celebratione praefatio quotidiana, Praefatio de nativitate Domini, In quadragesima feriali, In cena Domini, In resurrectione Domini, De ascensione Domini, De sancto spiritu, De sancta trinitate, De beata virgine Maria, De apostolis et evangelistis, De sancta Cruce, De sancta Cruce feriali, Pro defunctis.* — Ezzel szemben a római misekönyvben tizenöt prefáció van s ezektől lényegükben eltérnek az 1537-es pálos missale prefációi abban is, hogy nincsenek meg ebben az *In festo sanctissimi Cordis Jesu*, az *In festo Christi Regis*, az *In festis et missis votivis de S. Joseph* és az *In epiphania* prefációk. Ezzel szemben viszont az 1537-es pálos misekönyvben van egy prefáció *In resurrectione Domini* és *De sancta Cruce feriali*.¹¹⁶

Az említett liturgikus könyveken kívül használták még az *Officium de beata Virgine Maria*-t is. Ez azonban, talán hogy a konfráterek és jötevők is használhassák, magyar szövegezésben volt forgalomban.¹¹⁷

Jellegzetes pálos szertartásokról lévén szó, itt emlékezzünk meg a konstitúciókban előírt *lábmosás szertartásáról* és a *haladókló testvérek generalis absolutioban* való részesítéséről is. Az előbbi a nagykáptalanok alkalmával maga a rendfőnök az egyes kolostorokban pedig a messziről érkezett pálos testvérekkel kapcsolatban az erre a szertartásra a ház előljárója által kijelölt testvérek végezték.

A *súlyos beteg rendtársak* lelkiüdvösségén szigorú büntetés terhe mellett a ház előljárójának (superior) kellett örködnie. Ha valaki a ház rendfőnökének hibájából a szentségek felvétele és absolutio nélkül halt meg, az ilyen előljárót hivatalától megfosztották és minden méltóságra alkalmatlannak nyilvánították. Az előljáró kötelessége volt a beteg szerzetes kivallatása az iránt is, hogy nem vétett-e rendje jóhíre és javai ellen, hogy nem rejtet-e cellájában magántulajdont. Ha a beteg testvér állapota válságosra fordult, kötelessége volt intézkedni az iránt, hogy le-

¹¹⁶ V. ö. Mihályfi Ákos: *A nyilvános istentisztelet*. Budapest, 1933. 474. l.

¹¹⁷ V. ö. Gondán Felicián: *A középkori magyar pálosrend és nyelvemlékei*. Pécs, 1916.

gyenek állandóan mellette örködő testvérek, akikkel együtt imádkozott a haldoklóért az egész konvent. A beteg életének utolsó órájában a kolostor házi harangjának szavára a konventbeliek a beteg ágya köré gyűltek s elmondták az ilyen esetre előírt officiumot. Ezután az előljáró *a rend régi breviáriuma szerint általános absolutiont* adott a haldoklónak. Mivel ez is különbözik a római szertartástól, ezért teljes egészében közöljük ezt a haldokló bűnbocsánatáért könyörgő imádságformát.

Először elmondták a Confiteort. Azután az előljáró mondta: Misereatur tui omnipotens Deus etc. R. Amen.¹¹⁸ Ismét az előljáró: Indulgentiam, absolutionem etc. R. Amen. Ezután következett a lényegbevágó imádság:

Dominus noster Jesus Christus per suam piissimam misericordiam, et per merita suae dignissimae Passionis te absolvat: et Ego auctoritate ejusdem Domini nostri Jesu Christi, et Beatorum Apostolorum ejus Petri, et Pauli, ac auctoritate Sanctae Romanae Ecclesiae specialiter Ordini nostro, et singulis Fratribus ejus concessa, absolvo te ab omni sententia excommunicationis, suspensionis, et interdicti, a transgressione, et negligentia Divinorum praeceptorum, ac salubrium statutorum Sanctorum Patrum, Ecclesiae Dei, nec non Regulae, et Constitutionum Ordinis tui: Et restituo te Sacramentis Sanctae Matris Ecclesiae, et reintegro te unitati ejusdem Ecclesiae: do, et concedo tibi plenam remissionem, et indulgentiam peccatorum tuorum, et poenarum, vigore indulgentiarum, quae Ordini nostro fuerunt concessae, quibus pro iisdem peccatis obnoxius existis, de quibus confessus fuisti, et velles confiteri, si eorum memoriam haberes; quantum claves ejusdem Ecclesiae se extendunt, et gratum fuerit in oculis Divinae Majestatis: quam remissionem, et gratiam Romani Pontifices censuerunt interdum per speciale Privilegium personis aliquibus impertiri. Quae quidem remissio sit tibi in augmentum virtutis, et gratiae, et in acquisitionem immediate post tuum transitum gloriae aeternae. In nomine Patris, et Filii, et Spiritus Sancti. R. Amen.

E helyett elmondhatja a rendes abszolúciót is a megszokott formák után.¹¹⁹

A *halál bekövetkezése után* az előljáró által erre a feladatra kijelölt személyek felöltöztették a halott testvért szerzetesi ruhájába, reáadták a skapulárét, kapúciumot, cingulust és kappát s vállukon a ravatalozásra szánt helyre vitték. Teteme mellett gyertyákat gyújtottak, szenteltvizet és keresztet helyeztek el. Ez időponttól kezdve a konventbeliek zsoltárokat mondvá felváltva örködtek mellette a temetés idejéig. Ha valaki hirtelen halt meg, testét a konstitúciók rendelkezése szerint 24 óráig nem volt szabad eltemetni.

A halott rendtárs használati tárgyai saját monostora tulajdonába szálltak át, ruházata azonban azé a monostoré lett, amelyben elhunyt. A halott rendfőnök vagy tartományfőnök

¹¹⁸ Responsorium.

¹¹⁹ Const. (1643.) pag. 138.

holmijára vonatkozólag azonban a konstitúciók értelmében mindig a hivatali utód döntött.

A pálosoknak már a középkorban voltak *temetkezésre kijelölt külön helyeik*. Az első időkben, így a XIII. században és a XIV. század első felében kolostoraik kertjébe, később templomaikban épült kriptáikba temetkeztek. Ezekre a helyekre kezdetben *világi egyéneket* nem volt szabad temetni. A középkor folyamán az elvonultságban és a vallási miszticizmusban elmerült rendi szellem vonzóereje olyan nagy volt, hogy a templomaikba és kolostoraikba való temetkezést a *via salutis* útját járó középkori ember az örök üdvösség elnyerése szempontjából igen fontosnak tartotta. Vallásos életfelfogásának középpontjában élt az a gondolat is, hogy ha valamely szerzetesrend ruhájában temetik el, részese lesz a túlvilágon az illető rend minden érdemének, tehát könnyebben üdvözülni. Nemcsak a domonkosokkal, ferencesekkel, tehát kimondottan kolduló rendekkel, hanem a pálosokkal kapcsolatban is, több olyan renden kívül álló, leginkább világi egyénről van tudomásunk, akik pálos ruházatban valamely pálos monostor templomának kriptájába temetkeztek. Jótevőik, konfrátereik, majdnem mindig ezt a kívánságot hangoztatták. Számos végrendelkezés, misealapítvány, kolostori adományozás hátterében a szentéletű pálosok közelében való temetkezés biztosításának a gondolata lebegett. Mivel a középkori embernek ez a vágya a kolostor anyagi és szellemi javát egyaránt emelte, a pálosok mindent elkövettek, hogy a Szentszéktől a templomaikba való temetkezés előjogát a világi egyének részére is megszerezzék. A nagybefolyású, vallásos, világi urak és fejedelmek is támogatták kérésüket a Szentszéknél. Így történt, hogy XI. Gergely 1371-ben már megengedte nekik, hogy idegeneket, különösen a kolostoralapítókat, a rend jótevőit és konfrátereit templomaikba temethessék. (Mare magnum). Ez időtől kezdve tényleg évkönyveikben is számos bejegyzést találunk világi egyéneknek templomaik kriptájába, saját halottaik mellé való eltemetéséről. *Salm Miklós* nádort a máriavölgyi monostor kriptájába, *Zrinyi Miklóst*, a költőt és hadvezért a csáktornyai monostor szent Ilonáról nevezett templomába (1664), *Gersei Pethő Jánost*, a mezei gyalogság kapitányát (1672. január 18.), *özv. Szabóky Boldizsárné Gereczy Borbálát* (1678), gróf *Rattkay Zsigmond* cs. kir. kincstárost (1702) a lepoglavai kolostor templomába, *Kallóczy István* gajári harmincadost (1704), *Hrabovszky István* kir. kincstárost (1704), gróf *Sigray Ferencet* (1727), gróf *Sigray Antalt* (1733), *Schenn Jakabot* (1732) a máriavölgyi pálos kriptába, az egykori pálos szerzetesből kalocsai érsekké lett *Széchenyi*

Pált a sopronbánfalvai monostor kriptájába, az Esztergom falai alatt 1684-ben hősi halált halt *Dönhoff Lászlónak*, Pomeránia nádorának fejnélküli testét a czenstochowai templom Dönhoff-kápolnájának kriptájába (1684. március 7.), *Jagniatkowszky Jagniatki Jeromost* és feleségét, a bessoviei monostor jötevőit¹²⁰ a nevezett monostor templomába temették. Ezt a szép szokást az 1643-ban megreformált és 1725-ben újból kiadott rendi konstitúciók is megerősítik.

Igen szép szertartása volt a pálosoknál a *gyermekek felajánlásának*, amelyből ma is életrehívott „kispálosok intézménye” fejlődött ki. Ez ősrégi pálos intézmény szertartása már valószínűleg a XVI. század elején gyökeret vert. Remete Szent Pál már a XV. században a gyermekek patrónusa volt. Budaszentlőrinci sírjánál éppen a gyermekek körében történt számos csodatétel igazolja ezt. Ezek a csodák *Hadnagy Bálint* könyvében maradtak fenn. Megerősítette ezt a hitet a XVII. században fellépett lengyelországi pestisjárvány idején a varsói pálos templomban gyermekek körében történt több csodás esemény is. A remete Szent Pál pártfogásába ajánlott gyermekek ugyanis ez alkalommal mentek maradtak a járványos betegségtől. A nép ebben ismét a szent védőszelleme erejének meg nyilvánulását látta.

A pálosoknak az *egyházi énekekre* is igen nagy gondjuk volt. Akinek nem volt jó hallása, vagy hangja, azt statútumaik értelmében már a noviciátusból elbocsátották. Budaszentlőrincen igen fejlett énekkaruk volt. Gyöngyösi is említi *Tod Pál* (Palkó) pálos szerzetest, akit Mátyás királyunk még a lakomáin is gyakran meghallgatott, mert kellemes hangja volt. Ő volt a budaszentlőrinci karnak vezetője. A *korális ének* buzgó művelői voltak tehát a pálosok, s más rendekétől, sőt a világi egyház papjaitól is teljesen elütő énektónusok volt. A pálosoknak tulajdonított Peer-kódexben is a Te Deum hangjegyekkel van ellátva. Ezen kívül ismeretes két XVIII. századi kéziratos pálos énekeskönyv is: egy *Antiphonale* és egy *Graduale*. Mindkettőt a kalocsai főszékesegyházi könyvtárban őrzik. Az ezekben levő Te Deum-dallam nem egyezik a Peer kódexével. Ebből arra következtethetünk, hogy külön Te Deum-dallamuk volt, amelyet az említett kódex őriz a maga valóságában.¹²¹

¹²⁰ 1697-ben nyolcezer lengyel forintot adományoztak a monostornak s paduai Szent Antal tiszteletére a monostor templomához kápolnát s ez alá családi kriptát építettek. V. ö. Benger i. m. pag. 316. A kolostori kriptákba való temetkezésekre vonatkozólag igen sok hasonló esetet említ Gyöngyösi, Eggerer, Benger, Krisztolovecz és Orosz (Liber historicus).

¹²¹ V. ö. Timár: Premontrei kódexek. Kalocsa, 1924. 31. l.

A római rítus átvétele.

Tudvalevő, hogy a különböző egyházmegyek, valamint szerzetesrendek csupán nem lényeges külsőségekben különböző, mondhatnók „egyéni” miserítust követtek. A XV. század közepéig nincs egyetlen olyan egyházi törvényünk sem, amely valamely rítus használatát kötelezőleg írná elő. Az országban azonban főleg az *esztergomi rítus* terjedt el. Már 1460-ban a szepesi zsinat a Szepességre, az 1560 és az 1629 évi nagyszombati zsinat pedig az esztergomi egyházmegye egész területére nézve fogadta el ezt érvényesnek.¹²² Papjaink mindaddig, amíg a tridentí zsinat határozata értelmében V. Pius (1566—1572) pápa *Quo primum* kezdetű bullájával 1570-ben, s a római szertartás szerint egységessé tett, életre nem hívott¹²³ misekönyvet Pázmány kívánságára az 1630 évi *nagyszombati* zsinat el nem fogadta, a régi rítus szerint végezték a szertartásokat. Amint megjegyezték, önként tették ezt. Csupán azt kívánták, hogy a magyar szentek ünnepeit is megtarthassák, amihez a Szentszék örömmel járult hozzá, sőt VIII. Orbán 1632 január 17-én kelt brevéjével Szent István magyar király ünnepét az egész egyházra kiterjesztette. Ezt a *Missale Romanum*ot és a *Breviárium*ot a magyar pálosok már 1600-ban elfogadták a *Bratulics Simon* rendfőnökük elnöklésével tartott leoglavai nagyképtalanon,¹²⁴ ahol egyben a régi misekönyvhöz való visszatérés tilalmát is kimondták. Ezzel a határozattal a pálosok a kb. 300 évig használt és képtalanjaikon közösen elfogadott liturgikus szokásaikat tartalmazó szerkönyveikkel szakítottak és a Szentszék liturgiai törvényeihez való alkalmazkodás vágyától eltelve vagy harminc évvel előzték meg a magyarországi egyházmegyéket a római misekönyv és breviárium bevezetése terén. „Akarjuk tehát és kimondjuk, hogy rendünk minden templomában a római kúria rendelkezése szerint sértetlenül és örökké tartsák meg a szentmisét bemutatni szándékozó rendi áldozár-testvéreink az előírt formát.”¹²⁵ Ezzel egyrészt a Szentszékhez való törhetetlen ragaszkodásuknak és hódolatuknak adtak kifejezést, másrészt bizonytságot tettek a felől, hogy nekik is voltak más rendek és egyházmegyek szerkönyveitől eltérő misekönyvek és breviáriumaik. A kb. 300 éves használat alatt azonban a szent cselekményekben lényegbevágó különbség nem fejlődött ki s így önálló pálos rítusról tulajdonképpen nem beszélhetünk.

¹²² Péterfi, *Concilia* II. 109. és 246. l. — Knauz: *Magyar Sion* V. 1867. 162. l.

¹²³ *Missale Romanum ex decreto Concilii Tridentini restitutum*. Roma 1570. — V. ö. *Petró József: A szentmise története*. Budapest, 1931. 21. l.

¹²⁴ Eggerer: i. m. pag. 322.

¹²⁵ *Constitutiones antiquae ex duobus Codicibus manuscriptis: Budapestino ex saec. XIV. et Claromontano ex saec. XVI. ineunte. Rubrica* 74.

A rendi *divinum officium*, a konventmise és a körmenetek.

Zsoltározásuk módjára és a szerzetesek részvételével tartott *konventmiséikre* vonatkozólag igen sok utalást találunk breviáriumaikban, konstitúcióikban és direktóriumukban.

Az *officium divinum* a rend szempontjából tulajdonképpen nem egyéb, mint a cél elérését szolgáló különleges eszköz, melyhez mindenkor szigorúan ragaszkodtak. Még a XIV. században is, amikor pedig tudjuk, hogy csupán nagyon kevés kézzel írott könyv volt forgalomban, a pálos kolostorok mégis úgyszólván mind rendelkeztek officiumos könyvvel — bár ritualéjuk kiköti, hogy csak azokban a konventekben mondják, ahol elegendő könyv áll a szerzetesek rendelkezésére.¹²⁶

Ez a kari zsolozsmázás rendtörténeti szempontból a *vita communis* bevezetésével egyidős. Egészen bizonyosra vehetjük, hogy a mélységes vallásosságában naponként miséző Özséb¹²⁷ kanonok ismertette meg pilisszentkereszti társaival még a renddé alakulás idejében az esztergomi káptalanban ekkortájt már teljesen kialakult *kari zsolozsmát* és az ezzel kapcsolatban mondott mindennapi ú. n. *konventmisét*.

Pál veszprémi püspök regulájában fontos szerepe van az officiumnak. Határozottan felszólítja a pálos remeteket, hogy a Szent Ágoston előírásai szerint élő egyházmegyei kanonokok officiumrendjét tartsák szem előtt.¹²⁸ Az 1409-ben írt legrégibb pálos rituale több helyütt szól az officium kötelező végzéséről, sőt végzésének módjára is kitér, eltiltva az egészséges rendtagokat az ülni, vagy fekvő helyzetben való zsoltározástól, amit csak betegség esetében lát indokoltnak.¹²⁹

Az *officium divinum* végzésére vonatkozólag egyébként már ebben a régi ritualében a XV. század szellemének megfelelő, szigorú intézkedéseket találunk. Kötelez minden olyan kolostort, amelyben legalább két áldozár- vagy klerikustestvér van, a hét kánoni óra elmondására. Sőt ezek rendjét is megállapítja. E szerint a tertiát a mise előtt, a sextát a mise után, a nonát ebéd után, vagy délben mondják el.¹³⁰ Az 1643-ban megreformált konstitúciók szerint az officium rendje a következőképp alakult. A primát mise előtt félhétkor, a sextát a konventmise után, a nonát a reggeli után, viszont bőíti napon a sextát a konventmise előtt és a nonát a reggeli után mondták.¹³¹

¹²⁶ Rubrica 33.

¹²⁷ Eggerer i. m. II. cap. 3.

¹²⁸ U. o. pag. 140.

¹²⁹ V. ö. Rituale Paulinorum. N. Múzeum. Quart. Lat. n. 1284.

¹³⁰ Rubrica 34.

¹³¹ Constitutiones pars I. cap. 15. n. 1. 2. és Liber monitorum pag. 2. 22. 40. kézirat a czenstochowai kézirtattárban.

De szólnak ezek az útmutató rubrikák a mise és az officium alatt végzendő térdhajtásokról, az oltárhoz lépésről, a Kyrieről, Sanctusról, a kompletórium után következő antifónákról s az ünnepi körmenetekről.¹³²

A kari zsolozsmán való részvételi kötelezettséget szabályozólag kimondja, hogy a rend felszentelt papjai, klerikusai és noviciusai vegyenek benne részt.¹³³ A laikus testvérek csak a prima, kompletórium és aspersio idején legyenek a karban jelen,¹³⁴ s a kánoni órák helyett Miatyánkokat és Üdvözeteket mondjanak. Még pedig a matutinum helyett 50, a vespera helyett 25, a többi óra helyett 15, a holtak matutinuma és vesperája helyett 50 Miatyánkot és Üdvözetet.¹³⁵ A legújabb konstitúciók a laikusok számára a matutinum és laudes helyett 15 Miatyánkot, Üdvözetet és 1 Credot, a többi óra helyett 7 Miatyánkot és Üdvözetet írt elő.¹³⁶

A kari officiumon való megjelenés alól a felmentést a legújabb konstitúciók (1930) szerint a helyi perjel adhatja meg, de csak az esetben, ha az ilyen módon csökkent szerzetesi létszám mellett a zsolozsma még akadály nélkül elmondható. Ez esetben az ünnepélyes fogadalmaskor magánúton végzik el a zsolozsmát, az egyszerű fogadalmaskor pedig az áldozópapok viszont egészen elhagyhatják.¹³⁷

A konventmise.

A pálos liturgiában nagy jelentősége van még a *konventmisének*. Ezt mindig a hetes (hebdomadarius) mondta, vagy énekelte. Ha mondta, a mise szavait oly tisztán kellett kiejtenie, hogy a körülötte állók pontosan hallhassák.¹³⁸ A szertartás szabályait is pontosan be kellett tartania. Az ez ellen vétő pontifikánst büntetésben részesítették. Ezen a misén csak a kórus tagjai vettek részt. A *laikusok* naponta a Boldogságos Szűz misejét hallgatták. Ezen mondták el a még hátrálékos imádságait s a konventmisén csak Ürfelmutatáskor kellett megjelenniük.¹³⁹

¹³² Rubrica 35. 74. 75. 76.

¹³³ Gyöngyösi, Directorium cap. VIII.

¹³⁴ U. o. cap. IX.

¹³⁵ Rubrica 21.

¹³⁶ Constitutiones, art. 49.

¹³⁷ U. o. art. 59: 73. 153: 76. és 49.

¹³⁸ Const. (1643.) Pars. III. cap. 18. n. 1. és Pars. I. cap. 32. n. 13.

¹³⁹ Gyöngyösi: Directorium cap. 2. 13. és 9.

A konventmisét az Egyház szándékára mondták, volt azonban benne mindig az illető konventért is egy oráció „a régi statútumok kívánsága szerint.”¹⁴⁰ Az 1643-ban megreformált konstitúciók kimondják, hogy a konventmisét vagy az Egyházért, vagy a konventért, vagy a superior óhaja szerint meghatározott szándékra kell mondani.¹⁴¹ A legújabb konstitúciók elrendelik, hogy minden konventben a rubrikák szerint az officiumnak megfelelő misét kell mondani. A *De divino officio* c. fejezetben az időbeosztásról szólva kimondja, hogy a rubrikákat a konventmise szerint tartsák meg.¹⁴² A megreformált konstitúciók (1643) kimondják, hogy ott, ahol legalább 7 testvér van, vagyis a kisebb konventekben évente 16 ünnepen, a nagyobbakban ennél többször kell énekes konventmisét és officiumot (vesperást) mondani.¹⁴³

A konventmisén az összes ünnepélyes és egyszerű fogadalmas áldozópapok és klerikusok részt vettek. Ez utóbbiakat, ha tanulmányaik úgy kívánták, felmentették a megjelenés kötelezettsége alól. Ez esetben azonban ők is, miként a laikus testvérek, a kora reggeli, vagy a prima idején a nép számára mondott misén jelentek meg.¹⁴⁴ Ezek a prima utáni misén, vagy a konventmisén járultak a szent áldozáshoz.

A legújabb konstitúciók rendelkezése szerint a törvényesen nem akadályozott szerzetesek a napi misén asszisztálnak, a kórus tagjai a konventmisén vesznek részt, a laikusok és a kari zsolozsma alól felmentett klerikusok, mivel a kari zsolozsmát nem kötelesek mondani, bármely misén résztvehetnek. Ajánlatos azonban, hogy nem a templomban, hanem az oratóriumban, vagy kóruson a kimondottan részükre mondott misén jelenjenek meg. Ha azonban van alkalmuk, úgy a konventmisén vegyenek részt.¹⁴⁵

Czenstochowában a Sacra Congregatio engedelmével a ferriális és festívus napokon nem kötelező a konventmise mondása, vásár- és ünnepnapokon azonban igen. Ilyenkor a konventmise helyett a Boldogságos Szűz oltára előtt tartott énekes misén kötelesek a szerzetesek megjelenni.¹⁴⁶

¹⁴⁰ A. P. pr. Pol. tom. I. pag. 299, 329, 421.

¹⁴¹ Const. Pars. I. cap. 18. n. 1. és Pars. III. cap. 15. n. 2. — A jötevőkért mondandó misékre a konstitúciókon kívül, a végrendeleti óhajok, alapítványok stb. kötelezték őket. A nagy- és tartományi káptalanok alkalmával is miséztek a megállapított rend szerint jötevőikért. Ebből is látható, hogy a pálosok konventmiséje nem szólhatott a jötevőkért, mint más egyházi testületekéi.

¹⁴² A. P. tom. IX. pag. 123, és Liber monitorum. pag. 59.

¹⁴³ Const. Pars. I. n. 5. c. 16,

¹⁴⁴ U. o. Pars. I. cap. 18. n. 2.

¹⁴⁵ Const. (1930) art. 80.

¹⁴⁶ U. o. art. 8. — S. Congreg. de Religiosis, die 24. Junii 1933.

Missa de B. Maria Virgine.

Már a XV. században szokásos volt a Boldogasszony nap-pali és éjtszakai órának közös elmondásán kívül az ő miséjének mindennapi elmondása is. Ezt a misét (de Beata Virgine) régóta szinte hagyományszerűen *conventualis*-nak nevezték, sőt ma is ez a neve. Ez nem azonos a törvényes, s már előbb tárgyalt konventmisével. Nevét valószínűleg onnan nyerte, mert a rajta való megjelenés szokását a konstitúciók előírása törvényesítette és elrendelte. A laikus testvérek ezen a misén minden-nap résztvettek.¹⁴⁷

A tridenti zsinat után megreformált konstitúciók már elrendelték Mária officiumának és miséjének a rend gyarapodásának szándékára való naponkénti elmondását, vagy éneklését.¹⁴⁸ A superior elhatározása szerint azonban, főleg a lengyel tartományban, a missa de B. Virgine helyett gyakran a *De Spiritu Sancto*, a *De passione domini*, vagy a *de Angelis* misét mondták.¹⁴⁹

A magyar tartományhoz tartozó kis konventekben a XVIII. században hetente egyszer, vagy háromszor ennek a misének elmondása kötelező volt.¹⁵⁰ Az 1744. évi káptalani rendelet kimondja, hogy minden szombaton, amennyiben a konvent ezt megteheti, énekeljék vagy mondják ezt a misét (*sacrum votivum*). Kötelezi egyúttal a kolostor minden szerzetesét az ezen a misén való részvételre. Egyben elrendeli, hogy tévedés elkerülése végett a nép összehívását szolgáló harangszón kívül a szerzeteseknek a házi haranggal is adjanak figyelmeztető jelt a megjelenésre.¹⁵¹ A következő évben a lengyel tartományi választó káptalan is kimondta, hogy „ezentúl a B. Szűz votiv-miséjét a statútumok értelmében a rend gyarapodásáért mondják vagy énekeljék.”¹⁵²

A rend eltörlése után fennmaradt néhány kolostor nem volt képes ezt a szép szokást fenntartani. Szegénységük miatt ugyanis is a hívek miseadományaiért voltak kénytelenek állandóan misézni. Napjainkban Czenstochowában van meg ez az ősi pálos szokás. Itt a rend szándékára mondják, illetőleg, ha lehetséges, éneklik nap-nap után ezt a szép misét.¹⁵³

A pálos liturgia harmadik területe, amint már előljáróban

¹⁴⁷ Gyöngyösi Directorium cap. IX.

¹⁴⁸ Const. Pars. I. cap. 15. n. 4.

¹⁴⁹ A. P. prov. Pol. tom. IV. pag. 356.

¹⁵⁰ A. P. tom. IX. pag. 21.

¹⁵¹ U. o. pag. 103.

¹⁵² U. o. pag. 122.

¹⁵³ Const. (1930) art. 207. — V. ö. Polycarpus Sawicki: De missa conventuali. Cracoviae 1938.

említettük, a *körmenetek*. Még a római szerkönyvek elfogadása előtt több jellegzetes körmenet tartásáról van tudomásunk. Ilyenek a budaszentlőrinci kolostornak szárazság idején esőt kérő körmenete, a remete Szent Pál ereklyéit kísérő (translatio) körmenet, pestisjárvány idején az Ég segítségéért esdő körmenetek. Ezekről a hatalmas méretű középkori körmenetekről, mint a valósi élet nagyszerű megnyilvánulásairól, már másutt megemlékeztünk. Ezeknek a körmeneteknek az engedélyezését, rendjét még nem határozták meg pontosan. A XVII. században azonban a körmenetek tartására vonatkozó szabályok már véglegesen kialakultak. A megreformált rendi konstitúciók értelmében 1643 után már a római ordinárium elveihez kellett alkalmazkodniok a szokásos ünnepeken tartott körmenetek megrendezésénél. Azonban az általános előírástól eltérően is tarthattak körmeneteket, ha az idők követelményei (csapás, szárazság, járvány, háború) úgy kívánták. Az így alkalmasszerűen rendezett körmeneteiknél, különösen Lengyelországban nagyobb ünnepeken az *Eucharisztia* imáadására rendezett körmeneteiknél a konstitúciók értelmében az előjáró rendelkezései szerint kellett eljárniok. Az ilyen rendkívüli időben tartott körmenet megtartása az ő megfontolásától és beleegyezésétől függött.¹⁵⁴ Ilyenek a képkoronázás alkalmával Czenstochován, s búcsúk alkalmával kegyhelyeiken tartott körmeneteik.

A rend a térítés szolgálatában.

Megemlékeztünk már a pálosok XVIII. századi térítő tevékenységéről. Bemutattuk, hogy a reformáció századában számarányában megcsökkent rend horvát monostorainak, s a felsőelefánti monostornak lakói buzgólkodtak e téren eredményesen. A XVII. század második felében kulminált a rend térítő tevékenysége. Nagynevű térítőkkal találkozunk már ekkor soraikban. Ilyenek a Mura és Dráva közén térítő *Tersztenyák György* († 1640 Lepoglava), *Borkovics Márton* és *Matthaeovics János*. a Csáktornyan térítő *Bakics János* és *Selegovics Mátyás* (1640), a vértanúságot szenvedett *Simon* csáktornyai perjel, a Marheken térítő *Kempff Sebestyén*, a Bánfalván térítő *Vinczek Osvald* († 1645), a Felsőelefánt környékén (Velkopola) térítő *Trientpacher Pál* (1664), a Sasvárott és Kisvárdán térítő *Acsády Bonifác*, hazánk északkeleti részén térítő *Skotniczky Altonz*, *Cseppelényi György*, *Török Márton*, *Dubniczky György*, *Fejérvári Imre*, *Vanoviczy János*, *Szvetenay Miklós*, *Vragovics Péter*,

¹⁵⁴ Constitutiones (1643) pag. 37. n. 4.

Barilovics Lajos, a Pécs környékén térítő *Somody Zsigmond* és *Maróthy Mihály* (1694), az Erdélyben térítő: *Brezány László*, *Pálffy Márton*, *Radován Özséb*, *Székely András*, *Bencsik Márton*, *Jurkovics Márton*.¹⁵⁵ A XVIII. században, ha nem is mutatnak fel a pálos térítők olyan eredményeket, mint az előzőben, a rend mégis számottevő sikerrel működött e téren. Ebben a században a magyar pálosok missziós munkájának eredményessége következtében a Szentszék *Lengyelországban* is rájuk bízta a térítés ügyét. XI. Kelemen 1717. június 10-én a Congregatio Generalis Sacrae Inquisitionis által hozott határozatával *Moszinsky Konstantin* lengyel tartományfőnököt a lengyelországi pálos misszió fejevé (praefectus) tette s neki ugyanazokat a jogokat és felhatalmazást adta e téren, mint 1679-ben Barilovics Lajosnak azzal, hogy eme felhatalmazását még 12 rendtársának is átadhatja.¹⁵⁶

A szépen induló lengyel missziós munka terén még Moszinsky fellépése előtt a XVII. században több lengyel atya számottevő eredménnyel működött. *Wrecici Miklós* (malleus haereticorum) Sziléziában, *Vesolci Vencel*, *Sniadeczki Ábrahám* és *Steimpalski Zsigmond* szórványos térítőtevékenységéről tudunk.¹⁵⁷ Moszinsky azonban átfogó szerves munkával nagy eredményeket ért el, de nem minden áldozat nélkül. Társai közül többen haltak vértanúhalált az lge hirdetése, a szentségek kiszolgáltatása és a lelkek üdvének munkálása közben. Ő maga is sok megpróbáltatáson esett keresztül. Eredményes térítő tevékenységének intenzívebbé tételére a Szentszék nagyobb hatalmat és tevékenységi területet akart biztosítani a Krisztus igazsáért szívvel-lellekkel harcoló alázatos szerzetesnek, midőn *Livland* püspökévé nevezte ki.

A lengyel pálosok nagyarányú térítőtevékenysége mellett hazánkban is tovább folyt a XVII. század végén már annyira eredményes pálos missziós munka. Ebből több kiváló férfiú vette ki részét.

A XVIII. században közülük a magyarországi és erdélyi misszió vezetésében nagy szerep jutott a már említett *Radován Özsébnek*. Ő 1700. táján kapcsolódott az erdélyi missziós munkába, s a század elején, amíg a Rákóczi-mozgalom Erdély elhagyására nem kényszerítette, a misszió feje volt. A felkelés hullámainak elsímultával az előkelő nemesi családból származó *Sélley Ádámot*, aki a rendfőnök helyettese és elefánti perjel is

¹⁵⁵ Térítő munkásságukról már megemlékeztünk az I. kötetben.

¹⁵⁶ Decretum Sacrae Congregationis Generalis de Propaganda Fide habitae die 11 Mai 1717. Sacripantes bíboros aláírásával. A. P. pr. P. tom. VI. pag. 834.

¹⁵⁷ Pongrácz i. m. pag. 78.

volt, emelte a Szentszék bizalma a magyarországi missziók élére. Kényes és nehéz feladatát, amiben életszentsége és egyházi-jogi felkészültsége nagyban segítette, mind rendje, mind a Szentszék általános meglegedésére kiválóan oldotta meg. Halála után (+ 1728.) *Radován Özséb*, e kiváló szónoki tehetséggel megáldott férfiú ismét megjelent Erdély földjén. Rendje bizalmából a közbeeső néhány évet Nezsideren, Pápán, Pesten és Sátoraljaújhelyen töltötte el, Isten ígését hirdetve, s a bűnösök és tévelygők megtérítésén fáradozva. 1729-ben a Propaganda Fide ismét az erdélyi és magyarországi misszionáriusok prefektusává tette. Ritka szakértelemmel látta el hivatáskörét újabb hat éven át. XIII. Benedektől nyert felhatalmazásánál fogva hatalmát a lelkiek terén a pálosok erdélyi székházaiban: Illyefalván, Tövisen és Tordán tartózkodó misszionárius atyákkal, továbbá az anyaországban Késmárkon, Pápán és Pécsen is egy-egy pálossal osztotta meg.¹⁵⁸ Hat esztendei működése (1729—1735.) az erdélyi és magyarországi misszió történetében korszakalkotó jelentőségű volt, amit igazol még minden szerénysége mellett is az a missziós munkát ismertető és az áttértek névsorát tartalmazó jelentése, amelyet *Kozbialovics Sebestyén* procurator generalis útján terjesztett a Kongregációhoz (1734). A Szentszék meglegedéssel vette tudomásul jelentését, *Vincentio Petra* bíboros pedig a Propaganda Fide nevében őszinte dicsérrettel illette a pálos misszionáriusok munkáját, majd újból megadta Radovánnak a felhatalmazást egy esztendőre a misszió vezetésére.¹⁵⁹

Radovánt azonban az 1735. szeptember 18-iki tartományi káptalan Bánfalvára helyezte, mint a ház perjelét, s egyben a noviciátus igazgatóját. Utódává a Szentszék a tudós *Pelikán Jánost* nevezte ki, aki a római és nezsideri perjelség, majd tartományi tanácstagság után került ebbe a rendkívül felelősségteljes pozícióba: Radován örökébe. Itt működött 1747-ig, amikor is a rend Máriavölgybe helyezte át, ahol a következő évben meghalt.

A pálos misszionáriusok még a század végén, a rend eltörlése előtt is igen buzgó tevékenységet fejtettek ki. Ha Pelikánnak és társainak munkáját folytató pálosok neveit nem is sikerült megtalálnom, egészen bizonyos, hogy a rend fiai ezt a nagyarányú térítőtevékenységet tovább folytatták, de a megelőző korszakhoz viszonyítva nagyobb csendben és kevésbé feltűnően. Legalább is erre vall *M. Castelly* bíborosnak, a Pro-

¹⁵⁸ Radován 1729. ápr. 24-én kelt s a rf. titkárához címzett levele. (Acta Paul, tom. VII. pag.).

¹⁵⁹ A Propaganda Fide 1734. február 16-án Rómában kelt levele. (Acta Paul, tom. VII.

paganda Fide prefektusának *Antal Pál* pécsi perjelhez s egyben a magyarországi misszió prefektusához 1772 július 11-én Rómából küldött levele, melyben az eddigi eredményekről elismerően nyilatkozik s a térítőmunka hathatós folytatására buzdítja a pálos misszionáriusokat. „Sohase szünjete meg az ősi hit művelését gyarapítani és a lelkek üdvét egyengetni” — mondja a többek közt ebben a levélben. Majd megadja nekik folytatólagosan XIV. Kelemen nevében a felhatalmazást a benedictio-adásra s minden bűn feloldozására.¹⁶⁰ A pálosok eme nagyarányú s a jezsuitákét kiegészítő missziós tevékenységét a rend szónoki tehetséggel megáldott, képzett fiai a század folyamán nagy lelkesedéssel, mély hivatásérzéssel végezték. Miként a mult században, úgy most is a leginkább veszélyeztetett protestáns helyeken vették fel a küzdelmet a katolikus Egyházért. Az ország északkeleti részén, *Késmárkon*, *Varannón*, *Sátoralja-újhelyen* és *Mocsáron*, északnyugaton *Nagyszombatban* és híres kegyhelyeiken *Sasvárt* és *Máriavölgyben*, a Dunántúl *Pápán*, *Nagyjenőn* és *Pécsett*, ahol különösen a görögkeleti rációk hitének terjedését akadályozták meg, főleg azonban *Erdély* földjén hirdették nagy eredménnyel Isten ígését a rend apostoli misszionáriusai.

Az erdélyi misszió szolgálatában igen nagy érdemet szereztek: *Pálffy Márton*, *Csúzy Zsigmond*, *Tamó György*, *Vukovics Pál*, *Újhelyi Atanáz*, *Mártonffy Imre* és *Redtl Károly*.

Pálffy Márton († 1729 Tövis) a tordai katolikusoknak a kálvinistáktól jogtalanul bitorolt Szent Annáról nevezett templomát „serény és bátor lélekkel” vette vissza jogszerű birtokosaiknak.¹⁶¹

Csúzy Zsigmond († 1729), aki rendtársai bizalmából egy ideig definitor is volt, Tövisen és környékén fejtett ki hatásos tevékenységet. Hatalmas szónoki lendületű, négy kötetben megjelent szentbeszédei minden kétséget kizáróan igazolják szónoki kiválóságát s egyben azt a nagy hatást, amelyet hallgatói körében elért.¹⁶²

A magyarpátkai származású *Tamó György* († 1737 május 1, Pápa), mint a *tövisi* missziós ház superiorja sok protestánt térített meg, majd rendje bizalmából Pápán folytatta térítő tevékenységét, ahol „oly nagy tüsszel és lelki erővel beszélt a néphez, hogy többeknek véleménye szerint beszédének heves módja siettetette halálát.” Szentbeszédei valósággal élményszámba mentek; a hívek alig fértek a templomba, amikor ő beszélt.¹⁶³ Működését valósággal kiegészítette gyengébb lel-

¹⁶⁰ Streszka i. m. pag. 729.

¹⁶¹ Streszka i. m. pag. 48.

¹⁶² U. o. pag. 49.

¹⁶³ U. o. pag. 151.

keletű kevésbé támadó konventtársa, *Vukovics Pál* († 1738. Tövis).¹⁶⁴

Újhelyi Atanáz († 1747) szintén kiváló, gondos szónok volt. Beszédének kéziratát a sajládi könyvtárra hagyta az általa megtérített egyének névsorával együtt.¹⁶⁵

Mártonffy Imre († 1749) tövisi perjel, kitűnő szónok, mint apostoli misszionárius működött Erdélyben.

Marton Hyláron († 1749) tizennégy évig volt az illyefalvai ház vezetője s mint misszionáriust és kitűnő szónokot Nagyjenőre, majd Pápára helyezte a rend, ahol a perjeli tisztet töltötte be.¹⁶⁶

Redtl Károlyt († 1752 Nezsider) nagyszombati, nosztrai és nagyváradai teológiai tanársága után élete végéig a magyarországi és erdélyi misszió szolgálatába rendelte rendjének döntése.

Péchy Demeter Nagyváradon, különösen az 1742. évi pestis idején, majd Illyefalván és végül betegen Nagyjenőn teljesített missziós munkát. Úgy halt meg itt, mint boldogemlékű Prohászka püspökünk: egyik szentbeszéde közben.¹⁶⁷

A *Pécsett* működő atyák közül a győri származású *Huszár István* († 1729 október 17. Elefánt), „miközben Magyarországon kegyetlen lázongások dúltak, apostoli hevülettel telve a falvakba és városokba ment s nagy lelki buzgalommal hirdette az ősi hit igazságát. Igen sok embert, aki az ősök szent hitéből az új felekezetre tért, a tévedések örvényéből a tiszta hit világosságába vezetett, ami miatt ezeknél a helytelen véleményekkel rontott embereknel nagy gyűlöletet lelt. Midőn ugyanis Pécs városát, ahol ő kicsiny házuk superiorja volt, ellenséges módon pusztították, sok polgárnak, sőt szerzetesnek vérért barbár kegyetlenséggel ontották, elhatározták, hogy Istvánukat nagyobb dühvel teszik el láb alól; sőt egyik-másik rács kínzóeszközt is készített számára; ő azonban mégis tökéletesebb erényétől megvédve, sértetlen maradt.”¹⁶⁸

A soproni *Raischer Simon* († 1736 szeptember 14, Pest), „a szent aggastyán” kiváló szónok, lenyűgöző egyéniség volt. Minden szentbeszéde „Isten tiszta szavaként hatott.” Nem volt bennük semmi hiú szófölség, sem hízelgő, édes ékesszólás; választékos mondatfűzésével valóban azt a benyomást keltette, hogy csupán a Szentírás szavait idézi. Nagy emlékezőtehetségére vall, hogy még hetven éves korában is úgy idézte állandóan a Szentírást, mintha csak olvasta volna. Korának borzalmas

¹⁶⁴ U. o. pag. 167.

¹⁶⁵ U. o. pag. 431.

¹⁶⁶ U. o. pag. 393.

¹⁶⁷ 1755. nov. 9.

¹⁶⁸ U. o. pag. 44.

zavargásai közepette, amikor nagy városok pusztultak el, falvak étek le és sok ember gyilkosság áldozata lett, figyelmét a szenvedő ember ragadta meg. Ezekben a szomorú időkben, a rációk véres zavargásai közepette, nemcsak a templomot és rendházat őrizte meg sértetlenül, hanem több hozzámennékülő polgár életét is saját élete veszélyeztetése árán mentette meg. Másokat viszont az ellenség fogságából pénzzel váltott ki, a kifosztottakat pedig táplálta és ruházta, amennyire ezt a helyzet megengedte.¹⁶⁹

Ugyancsak Pécsen működött, mint a tévelygők apostola, de már sokkal nyugalmasabb időkben *Mechtler János* († 1761 Pécs) hitszónok, a pécsi pálos kriptá első halottja is, aki ritka életszentségről tett tanúságot. Megadatott neki, mint a pálosok közül annyi másnak, hogy halála óráját előre megsejthesse.

A nemes *Berdóczi Tádé* († 1748. Sajólád) *Nagyszombatban* működött eleinte mint tanár, később mint apostoli misszionárius. Ez az erős hivatású, keménykötésű szerzetes az önfegyelmezés a mortifikáció, a mély tudomány képviselője és elragadó hatású hitszónok volt. Életét és mortifikációjának történetét mások okulására ő maga írta meg s örökölni a sajóládi monostor könyvtárára hagyta.¹⁷⁰

A pálosok igen nagy missziós tevékenységet fejtettek ki a század folyamán *Sasvárt* és *Máriavölgyben*, a XVIII. század eme két híres zárándokhelyén, a század végén pedig *Mocsárt*. A máriavölgyiek közül különösen a nagytudású *Kollenics András* († 1734. szept. 11. Máriavölgy), aki 12 évig volt rendi tanácsos, majd két ízben a Pálosrend vikáriusa, vette ki részét a térítés munkájából. Többek között *Szentiványi János bárót* is, aki a máriavölgyi templom mennyezetét remete Szent Pál életéből vett képekkel ékesítette, ő térítette meg. Kiváló szónoki képességeit bizonyítták ünnepnapokra írt, nyomtatásban is megjelent szentbeszédei.¹⁷¹

A sasváriak közül a korán elhunyt *Soós Istvánt* († 1738. Sasvár), *Szádeczky Józsefet* († 1756. Sasvár), *Podhoránszky Özsébet*, Elefánt, majd két ízben is Sasvár perjelét († 1767. Szabolca), a kitűnő szónokot említhetjük meg. Ez utóbbinak Sasvár építése és fejlesztése körül igen nagy érdemei vannak.¹⁷²

A mocsáriak közül: *Koncz Gábor*, *Szenágy Farkas*, *Tóth Sándor*, *Molnár Elek*, *Kiss Antal*, *Kádas Elek* és *Damián Fülöp* missziós atyákat emeljük ki, akiknek térítő tevékenységéről már másutt részletesen megemlékeztünk.

¹⁶⁹ U. o. pag. 147.

¹⁷⁰ U. o. pag. 358.

¹⁷¹ U. o. pag. 112.

¹⁷² U. o. pag. 645.

A század derekán a rekatolizálás munkájából a pálos szónokok egész sora is derekasan vette ki részét. Ezek közt említjük meg: *Iváncsics Lőrincet*, a késmárki ház perjelét, aki szinte hírhedt volt mint misszionárius. Nagyarányú térítő tevékenysége miatt a protestánsok többfelé vádaskodtak is ellene, de siker nélkül.¹⁷³

Ugyancsak ezt a közös eszményt szolgálta *Fejér Pál* sátoraljaújhelyi perjel, aki 1734-ben a sárai templomot szerezte vissza a reformátusoktól, *Kotnaki Fülöp* († 1743, Sajólad), a nagy építő, akinek nevéhez a diósgyőri kolostor újjáépítése és a sajóladai monostor gazdasági helyzetének dícséretes fejlesztése fűződik, a nemes szülőktől származó *Jaros Ince* († 1743, Nagyszombat) a varannói ház, majd az elefánti konvent superiorja,¹⁷⁴ *Kopnyi János* († 1743, Elefánt), a sajóladai, márianosztrai, pécsi, majd elefánti konvent főnöke,¹⁷⁵ *Kummer László* († 1747, Márianosztra) a pesti és nezsideri ház szónoka, érdemes szónoki irodalmi munkásság megteremtője,¹⁷⁶ a világi plébánosból híres szónokká lett *Bocskay Benedek* († 1758), akinek „arcán a régi szerzetesek bizonyos nyájassággal vegyes ősi komolysága ült”,¹⁷⁷ *Bessenyei Elek* († 1760, Csata), aki a Márianosztrához tartozó csatai templom hitszónoka s egyben a jobbágyság vigasztalója volt.

A tehetséges *Nagy Vince* († 1750, Sátoraljaújhely), felsőbüki Nagy István fia, mint magyar szónok „a magyar nyelv oly kiváló ékesszólásával és ritka beszédbeli bőségével volt Isten szavának hirdetője, hogy a kiváló szónokok közt nyert nevet.”¹⁷⁸ *Kiran Pál* pesti hitszónok, kiváló szónoki tehetségével sokaknak mutatta meg az erény útját, nem szűnt meg buzdítani híveit az evangéliumi törvény megtartására, a protestánsokat pedig, akik az ősi katolikus hittől szakadtak el, visszavezette vallásukhoz.¹⁷⁹

Hávor Mihály († 1749, Ivánca, Nyitra m.) kiváló szónok, rendje érdekeit nehéz körülmények között szem előtt tartó férfiú,¹⁸⁰ *Koszik János* († 1768) szakolcai, máriavölgyi, pesti, márianosztrai, végül elefánti perjel, egyben kitűnő szónok,¹⁸¹ a mortifikációja miatt nagy életszentség hírében álló *Váradi Lőrinc* († 1768), aki „különböző templomok szószékein olyan buzgalommal beszélt, hogy hallgatóit könnyekre fakasztotta s ma-

¹⁷³ U. o. pag. 489.

¹⁷⁴ U. o. pag. 252.

¹⁷⁵ U. o. pag. 253.

¹⁷⁶ U. o. pag. 341.

¹⁷⁷ U. o. pag. 513.

¹⁷⁸ U. o. pag. 395.

¹⁷⁹ U. o. pag. 412.

¹⁸⁰ U. o. pag. 367.

¹⁸¹ U. o. pag. 648.

gát sem tudta visszatartani a sirástól",¹⁸² *Kuncsár József*, a nagy szónoki képességgel megáldott férfiú, aki a vitányi templomot szerezte vissza katolikus hitfelei számára a protestánsoktól, a rendi élet kiváló egyéniségei voltak.¹⁸³

A színes, pálos egyéniségek sorát *Radulovics Bojta János-sal zárjuk* († 1744, Róma), aki a Szentszék engedelmével világi pappá lett s mint ilyen Franciországból, ahol élt, „egy fejedelem társaságában”¹⁸⁴ Konstantinápolyba ment. Itt a hívek lelki gondozása terén foglalatoskodott. Mikor azonban a Szentszék tudomást szerzett a felől, hogy többek közt egy örmény papot is megtérített, apostoli misszionáriussá nevezte ki. A fejedelem halála után a római karmelitáknál telepedett meg, majd egykori rendjébe, a római pálos rendházba lépett s minden vagyonát szerestársaira hagyta.¹⁸⁵

Ezek a kiváló férfiak minden idejüket és erejüket szent hivatásuk szolgálatába állították. Erősen bíztak az isteni kegyelem erejében, amely nehéz feladatuk teljesítése közben vezérelte s a folytonos küzdelemben erősekké edzette őket. Nem retentek vissza sem az ellenfél ádáz gyűlöletétől, sem a rettenetes kóroktól, melyek időnként az ország lakosságát tizedelték. Mindenütt megjelentek, térítettek, vigasztaltak, s erősítették a lelkeket halálküzelmük idején. Magukkal nem, csak másokkal, a mások lelki üdvével törődtek. A gyakran rettenetes nyomor és pusztulás láttán vérző szívvel küzdöttek embertársaik üdvösségéért. Munkásságukkal nemcsak a Szentszék, hanem a hazai főpapság dicséretét is kiérdemelték. Munkásságukról igen sok elismerő írást olvashatunk a fennmaradt kéziratok pálos anyagában. Így, midőn *Pápa a szent rózsafüzér*-egyesületet életrehívták (1727), a hercegprímás nemcsak beleegyezését adta a fontos hitbuzgalmi szerv alapításához, hanem térítői tevékenységükről is elismerően nyilatkozott: „A Boldogságos Szűz tiszteletének előmozdítása végett Pápa városában hozzájárulásunkat adjuk a Legszenőbb Rózsafüzér Kongregációjának létesítéséhez az első remete Szent Pál atyáinak templomában, akik ezen jog szerint majdnem elsőként vitték ide be a lelkek nagy nyereségére a katolikus hitet.”¹⁸⁶ Aldásos tevékenységüket mi sem igazolja jobban, mint a XVII. és XVIII. századvégi vallási állapotok összehasonlítása azon városaikban, amelyekben letelepedtek. Csak *Késmárkot* és *Mocsárt* említjük. Az előbbi helyen 1773 április 9-én ünnepelték letelepedésük százéves fordulóját. Az egykor túlnyomóan protestáns város képe teljesen megváltozott.

¹⁸² U. o. pag. 700.

¹⁸³ U. o. pag. 366.

¹⁸⁴ II. Rákóczi Ferenc.

¹⁸⁵ U. o. pag. 339.

¹⁸⁶ Castelly bíboros 1772 július 11-én Rómában kelt elismerő levelét már fentebb említettük.

A katolikusok nagy számaránya igazolja, hogy a városi tanács tizennégy tagja közül most már csak négy a protestáns. De az a városi határozat is, amely kimondja, hogy protestánsok sem írnokok, sem bírák nem lehetnek itt, szintén igazolja állításunkat.¹⁸⁷ Ez utóbbi helyen a buzgó pálos szerzetesek rövid néhány év alatt a katolikusok javára döntötték el a hitbéli számarányt. Mocsár és egész környéke a század végén teljesen katolikussá lett.¹⁸⁸

Jámbor társulatok.

A jámbor társulat (Fraternitas, sodalitium, congregatio, Bruderschaft) az egyházi főhatóság által létesített olyan szabályszerinti, tehát statútummal bíró egyesülés, melynek tagjai vallásos tökéletesbülésüket a jámborságon és felebaráti szereteten kívül az istentisztelet fényének emelése körül kifejtett tevékenységükkel is munkálják. Az egyesülés tagjai nem élnek életközösségben (*vita communis*), fogadalmat nem tesznek; az egyházmegyeileg jóváhagyott statútumaik be nem tartása nem jelenti számukra bűn elkövetését. Éppen ezért tagjaik az egyesülésből bármikor ki is léphetnek. A konfraternitás ezek szerint különbözik a *szerzetességtől*, amelynek alapja a fogadalom és a közös élet. Különbözik a *vallási társulatoktól*, melyeket a tagok akarata hoz létre s az egyházi tekintély csupán jóváhagy. De különbözik a világi célokat szolgáló *egyesületektől* is, még ha vallási gyakorlatokat is tartanak, mint például a céhek. Elnevezését rendszerint egy hittitokról, vagy szentről¹⁸⁹ nyeri s működésének helye valamelyik templom, vagy oltár. Ez a konfraternitás otthona, *domicilium proprium*. Épp ezért egy és ugyanazon templomban több azonos célú és azonos nevű konfraternitást nem lehetett létesíteni; egymástól különböző célú és más nevű konfraternitásokat azonban igen.¹⁹⁰ Az olyan konfraternitás, amelynek jogában áll hasonló célt szolgáló és azonos konfraternitásokat magába olvasztani s ezeket az általa már szerzett búcsúkból és előjogokból részesíteni, nagy-, ősi-, vagy *archikonfraternitás*.

A társulatokkal már a kereszténység első századaiban is találkozunk. A felebaráti szeretet és az istentisztelet fényének emelésére irányuló törekvés a kereszténység heroikus századaiban elemi erővel tört magának utat a hívek lelkében a megvaló-

¹⁸⁷ Streszka i. m. pag. 729.

¹⁸⁸ V. ö. i. m. m. h.

¹⁸⁹ Szentháromság, Rózsafüzér, Skapuláré, Jézus Szíve.

¹⁹⁰ S. Congr. Episcop. et Reg. in Baren. 6. April. 1595. in Tirason 6. Nov. 1595. 15. Mart. 1599, 5. Maii 1645.

sulás felé. A történelmi idők vérzivataraiiban azonban, ha soknak nyoma is veszett, mégis néhány fennmaradt adatunk igazolja azt a feltevésünket, hogy ezek a kialakuló kereszténység társadalmi életének fejlesztése terén igen tevékeny szerepet tölthettek be. A világi apostolkodásra vállalkozóknak első, szervezett egységekbe való tömörülései ezek, melyek jó irányítás és a tagok felvétele körül tanúsított kellő rostálás mellett mélyen imádságos lelkületű tagjaik munkásságával nemcsak egyházi, hanem szociális téren is igen nagy eredményeket érhettek el. Első adataink a IV-ik században Konstantinápolyban működő *aszketáriusok* (336) és az V-ik században Alexandriában működő *parabolánusok* konfraternitásainak emlékét tartották fenn. Az előbbieket a halottak eltemetésére, az utóbbiakat a pestisesek ápolására, tehát az irgalmasság testi cselekedeteinek gyakorlására vállalkoztak. A XI. század végén alakult a *párisi Mária-konfraternitás*, amely Odo püspök († 1208.) intézkedésére a Szentháromság vasárnapja után eső első vasárnapot tartotta főünnepének. Igen régi alapítású a római *Gonfalonieri* (zászlóvivők) konfraternitása, amely 1267-ben nyert jóváhagyást. Ezeknek a konfraternitásoknak jóváhagyása a *megyés püspök* hatáskörébe tartozott. Statútumaiknak és céljuknak megvizsgálása után működésük megkezdésére ő adott engedélyt. A már egyszer jóváhagyott szabályaikon, valamint a konfraternitás helyén csupán az ő engedelmével változtathattak. A püspököknek jogában állt a konfraternitás vezetőjét is kijelölni, a konfraternitás működését vizitálni és esetleg meg is szüntetni. Az így, eleinte világi papok kezén levő templomok mellett alakult konfraternitások jelentőségét azonban messze felülmúlták azok, amelyek külön apostoli privilégiummal az egyes *szereztesrendek* mellett, azok munkásságának s szellemök terjesztésének mintegy kiegészítőiként működtek. Ezek között igen fontos munkakört töltött be az a nagy-, vagy archikonfraternitás, amelyet Szent Domonkos a pápai legátussal karöltve 1211-ben *Toulouse-ban* a *szent rózsafűzér* tiszteletére alapított, az ezzel egy időben a trinitáriusok rendje¹⁹¹ mellett működő „legszentebb Szentháromságról nevezett konfraternitás” és a *kármelhegyi Mária* skapuláréjának konfraternitása a XVIII. század második felében.

A pápák avignoni fogsága és a schizma idején nem alakultak társulatok, sőt valószínűleg a régiiek is megszűntek. Annál érdekesebb, hogy a reformáció századában ismét újabb alakulásról van tudomásunk. E kortól kezdve ez az intézmény igen szép fejlődésnek indult. Ilyenek a *Legszentebb Oltáriszentség*-

¹⁹¹ Mathai Szent János és Valois Szent Félix alapította.

nek,¹⁹² *Krisztus tanításának*,¹⁹³ *Szent Ferenc övének*,¹⁹⁴ a *Szeplőtelen Fogantatásnak*,¹⁹⁵ a *Jó halálnak*,¹⁹⁶ *Jézus legszentebb Szívének*,¹⁹⁷ *Krisztus legszentebb vérének*,¹⁹⁸ a *Szent és Szeplőtelen Szűz Máriának*¹⁹⁹ *konfraternitásai*.

A XIX. században, amely egyébként is igen gazdag a vallási élet megnyilvánulásaiban, alakult a legszentebb Megváltó kongregációjának papjai által a *szegény lelkek vigasztalására* (1841), a *vasárnap megszentelésére* a langresi egyházmegyében a *Saint Martin de la Roue templomban* (1847), a *la saletti Szűz Mária tiszteletére* (1852), a *Szent Mihályról* nevezett s a szentanya támogatására (1860) létesült konfraternitás. Itt említjük még meg az *Angyalok asszonyának toulousi konfraternitását* (1871). A már működő *Máriakongregációkat* is idesorolhatjuk.²⁰⁰

A társulatok létesítésének módját véglegesen VIII. Kelemen pápa szabályozta 1604 december 7-én kiadott konstitúciójával, jogait pedig a *Congregatio Indulgentiae* foglalta össze véglegesen (1864. augusztus 29).²⁰¹

Egészen természetesnek látszó tény, hogy a jámbor társulatok társadalomalakító és nevelő erejét, miként más rendek (karthauziak, premontreiek, ferencrendiek, szerviták), a Pálosrend sem hagyhatta kiaknázatlanul. Különösen az övékénél szigorúbbnak tartott karthauzi rend példája lebeghetett e téren követendő példa gyanánt előttük. Annál is inkább, mivel a Szezszték által a *karthauziaknak* juttatott privilégiumokra ők is állandóan igényt tartottak.²⁰²

¹⁹² III. Pál hagyta jóvá 1539-ben.

¹⁹³ Marcus de Sadis Eusani milánói nemes alapította 1560-ban.

¹⁹⁴ V. Sixtus létesítette 1585-ben. Ez archikonfraternitás volt, vagyis jogában állt hasonló célú és nevű konfraternitások bekebelezése.

¹⁹⁵ Benincasa Orsolya, a nápolyi theatinus apácák rendjének alapítója hívta életre a XVI. század második felében.

¹⁹⁶ Caraffa Vince jezsuita rendfőnök alapította 1638-ban, s X. Ince hagyta jóvá.

¹⁹⁷ Sanctus Leonhardus a Porto Mauritio alapította a XVIII. században.

¹⁹⁸ Albertini Ferenc terracinaei püspök alapította 1814-ben. Ez archikonfraternitás.

¹⁹⁹ 1836-ban létesült archikonfraternitás a bűnösök megtérésére.

²⁰⁰ Ezeket Aquaviva Claudius jezsuita rendfőnök kívánságára XIII. Gergely 1584-ben hagyta jóvá.

²⁰¹ V. ö. Prompta Bibl. v. Confr. art. 1. Ferraris kiadása. Schneider-nél jelent meg: Ablassbuch, 6. Aufl. 319. és 343.

²⁰² Az Egyet. könyvtár kéziratárában őrzött egyik tizenötödik századi karthauzi kódexet (Cod. Chart. saec. XV. binis columnis exaratus fol. 190.) a benne található bejegyzés szerint „Czipser Miklós, a krakói templom altarisztája” halála után (1439) végrendeletileg a lechnitzi karthauzi kolostorra hagyta. Innen került a kódex Libenwerde Mátyás karthauzi konfráter tulajdonába. — V. ö. Cathalogus Codicum Bibliothecae universitatis R. Scientiarum Budapestiensis tom. I. Budapestini 1881.

A XVII. és a XVIII. században a rendnek igen sok vallásos egyesülete volt. Már az előző században is volt egy ilyen társulata, még pedig *Sopronbátfalván*. Ezt 1669-ben alapították és *Krisztus öt szent sebéről* nevezték el. Erről a korszakról azonban valóban elmondhatjuk, hogy a pálos jámbor társulatok virágkora volt. A barokk-kor mélységesen vallásos érzése egymásután hívta életre ezeket a vallásos és a renddel jótékonykodó intézményeket. Mintha csak a lepgelávi káptalan határozata lebegett volna szemeik előtt a cél megvalósításáért folytatott küzdelmükben. A hitélet erősítésére az ország minden részében társulatok alapítására törekedtek. Így *Pécsett* 1717-ben a Szent Skapuláré társulatot alapították.²⁰³ *Pápán*, ahol az előző században igen nagy térítőtevékenységet fejtettek ki, 1728-ban alapították meg a *szent rózsafűzér*-társulatot a Szentszék által erre egyedül jogosított rendnek, a szombathelyi domonkosoknak a segítségével.²⁰⁴ Ezt az eleinte főleg a német lakosság körében elterjedt társulatot 1739-ben a *szombathelyi* magyarság körében is meghonosították. Hasonló sodalitást alapítottak *Nagyszombatban*, ahol 1773 október 13-án Frierendroth Gergely pálos kívánságára a bécsi domonkosok segítségével, *Sasvárt* 1766-ban Esterházy Pál tartományfőnök buzgó támogatásával a Sodalitya dolorosae B. Mariae virginist, *Varannóban* 1741-ben főleg Szirmay Zsuzsánna, gróf Zichy Teréz és Szirmay Katalin anyagi támogatásával hívták életre a „*Sanctissimi Rosarii sub nomine Beatisimae Deiperae Virginis de Victoria Sodalitya*.”²⁰⁵

Nagyjennőn 1763-ban az olaszországi útjáról hazatérő Esterházy Pál tartományfőnök alapította meg a *cortonai Szent Margitról* nevezett Sodalityát. Cortonai Szent Margit ezidőtájt Olaszországban igen népszerű szent volt. A tartományfőnök személyesen győződött meg erről s egyben magával hozta a szent viaszból készült szobrát is, amelyet a nagyjennői templom oltárán helyezett el.²⁰⁶ Ugyancsak ő alapította meg 1766-ban a *Fájdalmas Szűzről* nevezett társulatot, a Sodalitya Dolorosae B. M. Virginist is.

Ezek a társulások a Szentszéktől jóváhagyott alapszabályok szerint működő egyesületek voltak, akárcsak az ország területén elterjedt s más szerzetesrendek, vagy világi papok vezetése

²⁰³ Memorabilia Hung. ad annum 1736, No. 24.

²⁰⁴ Kazy Ferenc: Historia universitatis Tyrnaviensis. Pars II. lib. 3. pag. 207.

²⁰⁵ Streszka i. m. pag. 699.

²⁰⁶ Streszka i. m. pag. 729. A szobron kívül cortonai Szent Margit képe is megvolt a templom hajójában. V. ö. Relatio actorum Commissionis Regiae in Negotio Abolitionis Conventus PP. Paulinorum Tüskeváriensis Comitatus Vespriensis ingremiati etc. pag. 181. Högyész Sándor kir. biztos és Kanissár Mihály győri kir. harmincados által 1786. júl. 3-án Tüskevárt kiállított irat, OLHO.

alatt állók.²⁰⁷ A *sasvárit* pl. 1766 március 1-én XIII. Benedek hagyta jóvá.²⁰⁸

Külföldön 1689-ben alapítottak egy társulatot Jasna Gurán, amelyet 1706-ban vittek át a Szent Borbáláról nevezett czenstochowai kolostoruk templomában.²⁰⁹

1696-ban alapították meg Varsóban a *Krisztus öt szent sebének* társulatát Pokorski Innocent helyi perjel buzgólkodására, Czenstochowában és Krakóban a Szent Örzőangyalok Társulatát,²¹⁰ Remetén Martinek István vikárius fáradozására a

²⁰⁷ A vallásos társulatok elterjedését az egykorú irodalom is igazolja. Ilyen munkák: *Manuale Sodalitatis* SS. Corporis Christi in Collegio S. J. Sopronii, Viennae 1642. 16 r. 300 l. Régi M. K. III. l. 1585. — *Mária gyülekezetének rendtartása* Pozsony. 1647. R. M. K. I. 797. *Officium B. Mariae Virginis. Szűz Mária zsolozsmája*, Pozsony, 1643. Nagyszombat. 1662. R. M. K. I. 745 és 994. — Szűz Mária kongregációjának eredete, regulái, búcsúi. Nagyszombat, 1710. R. M. K. I. 1780, 1781. — *Origo Rosarii Jesu Christi cum indulgentiis*, Tyrnaviae. 1706. R. M. K. 2266.

²⁰⁸ Róma 1766. márc. 1. Petrus Paulus Ciaciarellus aplicus notarius.

²⁰⁹ A. P. pr. P. tom. VI. fol. 124. Arch. Czenst.

²¹⁰ *A társulatokra vonatkozólag* v. ö. a következő kéziratokat: *Cathalogus in Confraternitate S. Angeli custodis* Ab anno 1626 in Ecclesia D. Stanislai ad Rupellam inscriptorum. Annus Domini 1626. Fol. Lat. No. 6545 jelz. csattos, bőrkötéses kézirat. — *Liber in quo series administrationis ab anno 1641 aliaque, quae tum ad ornamentum, tum ad rectam Angelicae confraternitatis gubernationem spectant, suo ordine describuntur*. Arch. Cracov. No. 6543 bőrkötés. — *Cathalogus defunctorum fratrum ac Sororum Angelicae confraternitatis Casimiriae A. D. Cracoviam in Ecclesia S. Stanislai, vulgo Rupella FF Sancti Pauli primi Eremitae ab anno 1648 inscriptorum*. Sub Reverendo Patre Thadeo Wilkonski. No 6532 Arch. Cracov. — *Akta adnoszace sigdo, „confraternitas“ z Paulinami w Polsce i mzeznictwa vach mondtach* 28 lap. 1631, 20 Lipsa-Januaria 1861. Arch. Cracov. — *Percepta et expensa archi-confraternitatum Coronationis B. V. M. et S. Angeli Custodis anno Domini 1749 die 1 Septembris connotata, 1749—1785*. 300 oldal. No 48. Arch. Cracov. — *Liber inscriptionum ad archiconfraternitatem SS. Angelorum Custodum in C. M. C. fundatum comparatus A^o 1756 diebus 8-bris. 1757, 27 Krietnia — 1799*. 618 lap No 47. Arch. Cracov. — *Liber confraternitatis B. V. Mariae Claromontanae Czenstochowiensis et Inventionis s. Crucis. 1756—1799*. 864 old. No 50. Arch. Cracov. A kézirat végén a következő XVIII. századi feljegyzést találjuk: Confraternitas Genitricis Dei Mariae és Bractvo Koronacyi Matki Boskiej. — *Liber confraternitatis Claromontanae Coronationis thaumaturgae s. Imaginis B. M. in quo inscribuntur devoti Mariae filii de nomine et cognomine comparatus 1800 diebus octobris. 1800—1824*. 254 l. No 43 Arch. Czenst. — *Album archi-confraternitatis Claromontanae SS. Angelorum Custodum, ad quod inscribuntur pii clientes comitum vitae humanae de nomine et cognomine procuratum anno Domini 1800 diebus Octobris. 1800—1825*. 300 old. No. 45. Arch. Czenst.

Liber confratrum sacratissimi Scapularis 1837—1848. 280 l. No 46. Arch. Czenst. — *Liber confraternitatis sacratissimi Scapularis comparatus... C. M. Czenstochoviensis 1864 Anno 1864—1870*. 226. old. No 49. Arch. Czenst. — *Liber confraternitatum B. M. Virginis immaculate Conceptae Consolationis seu Cincturae B. M. Virginis, Cincturae Sti Francisci Assisiensis, Purissimi Cordis Dni Jesu Christi, Passionis Dni ex privilegio personali promotoris existentium ad tempus — et confraternita-*

szent rózsafüzér-társulatát (1696). Sutor Varga Anntal domonkos atya, a petovi (Pettau) domonkosház szónoka akinek erre felhatalmázása volt, intézte el személyesen a társulat létesítését. 1696 április 29-én történt az alapítás, amelyet *Babics József* c. püspök, a zágrábi püspök helynöke erősített meg. Igen sok nemes úr volt tagja ennek a társulatnak és jötevője a rendnek. Így Cseskovics Pál zágrábi nagyprepost, zajezdai Patacsics Ilona, Bucsics János zágrábi vicecomes neje,²¹¹ nemes Vernics Márton, Sorsa János zágrábi vicecomes özvegye Petricevics Anna, Augustics Tamás zágrábi kanonok stb.

Vierussouban 1701-ben Walknovski Vieruss vieluni tribunusnak s az ostrzeszovi kerület bírájának kezdeményezésére alapították *Krisztus öt szent sebének társulatát*.²¹²

Czenstochowában is új konfraternitás alakult 1718-ban: a Confraternitas Beatissimae Claromontanae neocoronatae ac inventionis Sanctae crucis.

Bécsűjhelyt is működött a szent rózsafüzér-társulat²¹³ és a Krisztus öt szent sebérl nevezett konfraternitás.²¹⁴

Hazánkban a legnevezetesebb a *Pesten* létesült *Krisztus öt szent sebének társulata* és kápolnája (1720). Tagjainak áldozatkészségét, mivel tipikus példája a konfraternitás önfeláldozó munkásságának, érdemes kiemelni. 1720-ban ugyanis a pálosoknak még nem volt templomuk Pesten. Ezért a rend egyik konfráttere, özv. Torkos Mátyásné *Doloczky Mária Magdolna* a Krisztus öt szent sebének tiszteletére emelendő kápolna építési költségeit vállalta. *Mayr Ágost* perjel 1720. május 22-én kezdte építtetni a kápolnát, amelyben 1721 május 3-án alakult meg a Krisztus öt szent sebének a társulata. Ennek igen sok főnemes, nemes és gazdag pesti polgár volt a tagja.²¹⁵ *Doloczky Mária Magdolna* ezt a kápolnát gazdagon felszerelte egyházi szerekkel és miseruhákkal, majd bútorzatát, barmaid és 1000 forintját adományozta a rendháznak misealapítvány céljaira. Adományozásában kötelezte a rendet, hogy minden pénteken csendes misét és minden év szeptember 22-én ünnepélyes misét mondjanak. A társulat másik tagja, *Bajtay István*,²¹⁶ Pest vármegye

tum localium: Sanctissimae Trinitatis ac Sanctissimi Cordis B. M. Virginis anno Dni 1888. inductus. 242 l. No 42. Arch. Czenst.

²¹¹ Nagyobb összeggel (1000 rénes forint).

²¹² A. P. pr. P. tom. V. pag. 790.

²¹³ XI. Kelemen 1718. ápr. 4-én kelt brevije rendelkezésére 1718. szept. 7-én történt a konfraternitás bevezetése. V. ö. A. P. pr. P. tom. VI. pag. 884.

²¹⁴ Ez utóbbinak IX. Kelemen Cum sicut accepimus kezdetű 1667. szept. 26-án kelt brevijével a szokásostól eltérő, különböző búcsúkat engedélyezett. V. ö. Mallesics Gáspár: Quadripartitum regularium pag. 290.

²¹⁵ Benger i. m. pag. 559.

²¹⁶ Bajtay Istvánt a kápolna oltárának jobb oldalára temették. Benger

alispánja orgonát adományozott és kórust építtetett a templomhoz, konfrátertársa, *Langin Erzsébet* viszont papi ruhákat és 500 forintot juttatott a kolostornak, hogy férje lelki üdvéért miséket mondjanak.

A jezsuita-rend eltörlése után *Szokolcán* többek között a kolostort, a templomokat és az iskolaépületeket a teljes felszereléssel átvették a pálosok; ugyanekkor a meglehetősen vagyonyos társulatok is az ő kezükbe kerültek.²¹⁷

Konfráterek.

A pálosok is életrehívták rendjük pasztorációs munkásságának szerves kiegészítéseként a konfráterek intézményét. Már korán erre készítette őket a rendet ért sok jótétemény meghálálásának gondolata is. A főleg kolostoralapításokat is támogató birtokadományozó királyok, főurak, főpapok és nemesek iránt hálája kifejezésére törekvő rend kebelében még a XIV. század első felében, a rend legnagyobb elterjedésének korában, megszületett a konfraternitás eszméje. Aki a rend életét ebben a században ismeri, az tudhatja, hogy ekkor kezd kiemelkedni a világi emberektől való elzárkózottságából. Apró remete-kolostoraikban hatalmas lánggal égett a Mecsek és a Pilis ősi erdőségeiben lángralobbant zsarátnok, az Isten szeretésének szent tüze, amely a tökéletesség utáni vágytól hevülő léleknek eleinte az ön-, később a mások megszentelésére irányuló törekvésében nyilvánult meg s hozta létre kolostoraik és templomaik egész tömegét. A rend fejlődésének eme korszakában a pálos szellem elzárkózottságát és teljesen kontemplatív jellegét tekintve a konfraternitás gondolata azonban még nem valósulhatott meg kiépült vallásos egyesületek formájában, amilyenben az már más rendeknél, vagy a világi egyházaknál megvolt. A jótévőiket azonban hálájuk kifejezésésképp konfrátereikévé fogadták. Ez annyit jelentett, hogy részeseivé tették őket mindazoknak a lelki kincseknek, amelyeket a rend tagjai istenes életükkel maguknak szereztek. A konfraternitás fogalma alatt ezek szerint a pálosok a hála jeléül adott rendi tiszteletbeli tagságot értették. Ez igen nagy megtiszteltetésszámba ment és csakis a rendnek nyújtott komolyabb szolgáltatás, különös érdem elismerése jeléül adhatta a rend feje.

A konfraternitás intézményének első írásos nyoma *Eggerer*

i. m. pag. 566. — V. ö. Munkálatok 72. évf. 1909. 433. l. Viglász Lajos, Adatok a pálosok pesti kolostorának történetéhez.

²¹⁷ V. ö. Inventarium des Paulinerklosters zu Skalitz. No. 552—1787. OLHO. E. 4.

Annalesében van. Ő említi, hogy Tristianus rendfőnök kívánságára az 1363. évi nagykáptalan kimondta, hogy a rend az elhalt jötevők és konfráterek iránt lelkiük üdvéért mondott imákkal fejezze ki háláját.²¹⁸ Az ekkor hozott rendelkezés a klerikust a teljes zsolnároskönyv, a konverzust 150 Miatyánk és Üdvözlégymondására kötelezi.²¹⁹ Ez a rendelkezés, valamint a czenstochowai kéziratárban található 1514. évi keltezéssel ellátott *Regestrum Confraternitatis* c. eredeti kézirat is igazolja, hogy a konfráteri intézmény már a XIV. században megvolt, s hogy tagjai között Nagy Lajos királyunk előkelő szerepet töltött be.²²⁰

A XV. század első felében a rendi konfraternitás már minden bizonnyal virágzott. Erre vall *Hadnagy Bálint* (1511) följegyzése is. E szerint 1422-ben a rend egyik konfráterével, *Soklyósi László* castellanussal csodás eset történt. Figyelemre méltó, hogy milyen természetes, magától értetődéssel szólnak itt följegyzéseink arról, hogy a nevezett kapitány „arra a sok jóra nézve, melyeket Első Remete Szent Pálnak szerzetes fiaival tett, a Szerzett Konfráterei közé méltán bevétetett s minden érdemekben, jóságos tselekedetekben, szent gyakorlásokban, imádságokban etc. részessé tétetett legyen.”²²¹ A Soklyósiak a bajcsi monostor jötevői és adományozói voltak. Ez a monostor igen sokat köszönhetett hát nekik. A „súlyos nyavalyában” elhalt castellanust azért családjá és a rend is a monostor templomának kriptájába akarta temettetni. Az Évkönyvek egybehangzó leírása szerint remete Szent Pál és fiainak buzgó könyörgésére a gyászszertartásra egybegyűlt nagy tömeg szemeláttára a halott életre kelt, hogy bűneiért, mielőtt az utolsó pihenőre térne, elegendőképp vezekelhessen. Ezek szerint tehát a rendnek voltak már ekkor konfráterei és Soklyósi László a rend első, névről ismert konfrátéré.

Ugyancsak Eggerer idéz egy félszázaddal később kiállított konfráteri oklevelet is. Ez az első pálos konfráteri oklevél, amelyről tudunk. Az 1472-es évről említi Eggerer, hogy ez a rendre nézve azért nevezetes, mert ebben az évben vették fel az egész lengyel királyi családot a rend konfraternitásába. Az *egyéni konfraternitás* teljesen kialakult fogalma csak ebben az

²¹⁸ Eggerernek ama megkülönböztetése, hogy külön említi a konfrátereket és a jötevőket, arra enged következtetni, hogy nem minden jötevő volt konfráter, de valószínűleg minden konfráter a rend jötevője volt. A rendi hála kifejezése Tristianus korában azonban még egyenlő volt mindkét kategóriával szemben.

²¹⁹ Eggerer i. m. pag. 138.

²²⁰ *Sequitur Regestrum Confraternitatis Ordinis Frum Heremitarum sciti Pauli Primi Heremite*. 1514. 194 old. terjed. Fol. Lat. bőrrrel bevont fatáblás kötésű kézirat. Jelzete N° 798. Arch. Czenst.

²²¹ Orosz Ferenc: Egyedülvalóságnak ékessége... Nagyszombat, 1754.

Eggerer által idézett, 1472 augusztus 12-én Jakab lengyel tartományfőnök által Krakóban kiállított oklevélben található meg először. De ez hibátlan formájával, kifejezésbeli készségével, tartalmával és szövegezése gyakorlottságával igazolja, hogy Mátyás király korában a konfraternitás a lengyel tartományban már tökéletes formájában megvolt. Az idézett oklevél egyébként a következőképp hangzik: „Kázmér Urnak, Felséges Fejedelmünknek, Isten kegyelméből Lengyelország Királyának, Litvánia Nagyhercegének, Orosz- és Poroszország Urának és Örökösének s a Felséges László Fejedelem Úrnak, Isten ugyanazon kegyelméből Csehország királyának, Morvaország stb. Örgrófjának, a Felséges Erzsébet Asszonynak, Isten kegyelméből Lengyelország Királynőjének és Ausztria Hercegnőjének, ugyanazon Kázmér Király Úr Hitvesének és a Fenséges Kázmér, Albert, Sándor, Zsigmond és Frigyes Herceguraknak, a Király és Királyné fiainak, továbbá leányainak, Hedvig és Zsófia Erzsébetnek üdvösséget (kíván) mindannyiunk Üdvözítőjétől Első remete Szent Pál rendén lévő *Fráter Jakab*, az isteni Ágoston püspök és jeles egyházdoktor Regulájára fogadalmat tett, Lengyelországban és Szilézia részeiben élő Testvérek tartományfőnöke és Casimiriában (Krakóban) Szent Szaniszló sziklai monostorának perjele.

Felségtek dicséretes áhítatát és égi kívánságát, melyet a Mindenható Isten tisztelete és Első Remete Szent Pál, nemes Atyánk dicsőséges érdemei miatt, irántunk és a mi szent rendünk iránt nyilvánítva hálásan fogadunk s nem alaptalanul reméljük, hogy Krisztus is fogadja s ezt viszonzni óhajtja: Kegyelemsségeket Rendünk Konfraternitásába beiktatjuk ebben az életben s a halálban szintén minden misénkben, imánkban, ájtatosságunkban, zsolozsmázásunkban, virrasztásunkban, böjtölésünkben, fegyelemtartásunkban és munkánkban íme örömmel részesítjük, úgyszintén jócselekedeteinkben, melyeket mostan és a jövőben, bárhol élő minden egyes Testvérünk által művelni méltóztatik a mi Üdvözítőnk kegyelme, amennyiben Felségtek érdemszerző jámborsága eléri, hogy ezen és egyéb áhítatos gyakorlatok által a jelen életben kegyelmet, a jövőben pedig dicsőséget legyen méltó szerezni a mi Urunk segítségével. Kelt, Krakóban, 1472. augusztus 12-én.”

Ebből az oklevélből kitűnik, hogy a renddel szemben érdemet szerzett világi egyének a konfraternitásba való felvételei által a rendi közösségbe tartoznak és a rend minden lelki javában részesülnek. Felvették a rend konfráteri kötelékébe a hitvalló Kázmér herceget is. Hazánkban a már említett Soklyósi Lászlón kívül még a mohácsi vész előtti korszakból kimutathatunk néhány pálos konfrátert. Így „Vízaknai Andrást és nejét Annát, gyermekeit, Ferencet és Margitot, valamint testvéreit,

Gergelyt, Orbánt és Farkast, s ezek gyermekeit." 1496-ban vette fel Péter, a pálosok rendfőnöke őket a rend konfraternitásába.²²² Egy másik adat szerint Gergely rendfőnök *Ferenc áldozópapot* Nagyharsányból (altarista de Nagy-Harsány) 1508-ban a bajcsi monostorban részesítette rendje privilégiumaiban s vette föl a rend konfraternitásába a rend iránt tanúsított áldozatos ragaszkodása jutalmául.²²³

Perényi Imre nádor özvegye, *Kanizsay Dorottya* is a renddel szemben tanúsított jóindulatáért és jótéteményeiért lett a rend konfrátére. Őt 1521-ben avatta a rend tiszteletbeli tagjává *Gergely rendfőnök*. Már ősei is igen nagy érdemeket szereztek a rend erkölcsi támogatása és anyagi megerősítése terén. Egyik őse, Kanizsay László alapította a Nagykanizsától délre eső pogányszentpéterfalvai kolostort. Kanizsay János fiai: János esztergomi nagyprépost, Miklós és István 1381-ben adományozták a kolostornak „Sztrigench” falu határát.²²⁴ A XIV. században Kanizsay Miklós három budai házáat adta az örményesi pálosoknak, melyeknek hasznát ezek a következő században bérbeadás útján élvezték.²²⁵

A rend támogatása terén azonban nemcsak az ő ősei, hanem férje és férjének elődei is buzgón tevékenykedtek. A borsodmegyei *újházi* és a zemplénmegyei *töketerebes* monostor Perényi-alapítás. Az előbbi 1408-ban alapította Perényi Imre comes. Perényi János és István pedig birtokot adományoztak a monostornak. Ezt az adományozást Zsigmond király erősítette meg.²²⁶ Az utóbbit, amelyet a Boldogságos Szűzről neveztek el, férje Perényi Imre nádor 1502-ben alapította s gazdagon meg is adományozta, később Töketeremesen a Boldogasszony-egyházat is nekik adta Ferrarai Péter bíboros, apostoli legátus engedélyével. Alapítását II. Ulászló király, Szent Kázmér lengyel herceg és pálos konfráter-testvére erősítette meg.²²⁷

A Kanizsayak a XV. században is kitettek magukért a rend érdekében. 1420-ban egész Szentpéterfalvát, 1425-ben Páldon birtokrészeket, 1454-ben Szentpéteren házat adtak a kolostor-

²²² Datum in domo nostra Coenobiali ad honorem b. Laurentii martyris supra Budam fundata, 1496, 3-o die festi Penthecostes. Ez az oklevél a nógrádmegyei Zsély helységben a Zichy-levéltárban van meg. V. ö.: Századok, 1869. évf., IX. füzet, 592. l. és Magyar Sion, 1865, 583—599. l.

²²³ Az oklevél kelte: „Datum in domo nostra Coenobiali de Baych in festo Sanctarum undecim milium virginum Anno D. 1508.” V. ö. Coll. Kaprin, tom. in quarto V. n. 11. pag. 248. Egyet. Könyvtár kéziratára.

²²⁴ 1381: OLDO 6813. 1382: OLDO 5879, 6944.

²²⁵ 1932: OLDO 71,718, 71,817.

²²⁶ Eggerer,; Fragmen... pag. 180.

²²⁷ Innen 1530-ban a lutherizmushoz szító Perényi Péter üzte el őket; csak 1650-ben térhettek ismét vissza. Eggerer i. m. 268 pag. Acta Paulinorum tom. I. pag. 422. Egyet. Könyvt. kéziratára és OLDO A. P. Terebes fasc. I. n. l. és fasc. 2. n. 7., 9. és Rupp. I. k. 325. l.

nak. Kanizsay István fia, László 1433-ban gyöngyökkel kivarrt értékes díszmentéjét és 600 forintját, ami igen nagy összeg volt abban a korban, adta a kolostornak.²²⁸

A XV. század végén Kanizsay László, Vas-megye főispánja is feltűnő módon kedvezett a rendnek. A „taxa extraordinaria” fizetése alól mentette föl a zlathegyi pálosok jobbágyait szentmisék fejében.²²⁹

Lehetséges, hogy a *Kanizsay és Perényi családok páloskedvelő tagjai között* is akadtak konfráterek s így valamennyi kolostoralapító, s nekik adományokat juttató nemes uraink között bizonyára többen lehettek olyanok, akiket a rend a konfráteri megfizeteltetésre érdemesnek tartott. Sajnos azonban az ezirányú adatok vagy elkallódtak, vagy még a legszorgosabb kutatás ellenére sem kerültek elő.²³⁰ A Kanizsay-család több évszázados támogatása s *Kanizsay Dorottya* jóindulata és áldozatos lelkülete iránti háláját óhajtotta a rend különösképpen kifejezni az ő konfráterre való avatásával. Tudjuk róla, hogy a hazafias és mélyen vallásos lelkületű, s imádságban és erényes életben példásan kiváló nagyasszony főleg a baranyamegyei bajcsi monostor támogatásával tűnt ki. Sűrűn látogatta a kolostor kicsiny templomát, melynek nem egy istentiszteleti tárgya az ő adománya volt. El-elhallgatta a szerzetesek kari zsolozsmázását s a szónokok szívbemarkoló szentbeszédeit. Gyóntatóatyja is pálos volt. Kisebb-nagyobb adományokon kívül értékes birtokát, a baranyamegyei *Véket* adta a monostornak 1525-ben kelt s fennmaradt végrendelete szerint, a monostorhoz még kápolnát is kívánt építtetni azzal, hogy halála után odatemessék.²³¹ Ez utóbbi óhajának teljesítését a török előnyomulása és a mohácsi vész akadályozta meg. Egyetlen fia is a mohácsi csatamezőn esett el s az anya néma és szent fájdalommal az Úr akaratában megnyugodott lélekkel nem valamely monostori templom külön kriptájában, hisz megtehetette volna, hanem a többi hőssel együtt közös sírba temetette. Ő maga pedig az ellenséges áradat elől a Batthyányak németújvári udvarába menekült.

A konfraternitásra vonatkozólag fennmaradt gyér nyomokból arra a megállapításra juthatunk, hogy a pálosoknál is virágzott a konfraternitás intézménye, akárcsak a karthauziaknál

²²⁸ 1420: OLDO 10. 877, 10. 879, 10. 881, V. ö.: Rupp. I. 315. l.

²²⁹ OLDO 34.546. — 1494. okt. 18. OLDO 34.553 — 1497. febr. 13. OLDO 34.623. — 1519. júl. 6. Velyke. Mályusz Elemér: A szlavóniai és horvátországi pálos kolostorok oklevelei az Orsz. Levéltárban. Levéltári közl. 1927. évf.

²³⁰ A Regestrum confraternitatis egyetlen XV. századi konfrátert sem említ.

²³¹ 1525: OLDO 24.125. és 24.153.

(1437.), a cisztercitáknál, a karmelitáknál (1460.) és a ferenceseknél (1455).²³² Csakhogy ez utóbbiaknál inkább a konfraternitás nevezet alatt vallásos egyesülésbe való tömörülésről van szó, nem pedig tisztán egyéni érdemek jutalmazása gyanánt a rend lelki javaiban való részesítésről. A pálosoknál ez a fejlődési fok csak jóval később, a XVI. század végén alakult ki. Egész bizonyos, hogy már a legrégibb időktől kezdve a velük barátkozó főurakat és királyokat, mivel a rend jótévői voltak, konfrátereiknek tekintették. Erre vall legalább is a már említett *Regestrum Confraternitatis* bizonyosan nem magyar emberektől származó több bejegyzése.²³³ Ebből tudjuk meg, hogy közvetlenül a mohácsi vészig terjedő negyedszázadban magyar részről a rend konfrátereai voltak: Drágffy János fiának, Bertalannak felesége: Anna (1519.); Csáky Márton és felesége Zsófia és anyja Erzsébet, Schara János és felesége Katalin, Valentinus de Marchiya custos et canonicus Nitriensis, Colomannus Pálmai (1521.); Szotyori István, Báthory Katalin, Horváth János, Benedictus de Neylak, Péter és András pap, Orsolya, Katalin, Margit, Dorottya és Borbála úrnők Berzeviczy Margit, Füssy János, Thassy Péter, Christophorus de Dubo, Petrus de Polyanka, Nagy Ferenc György, Soldos István, Nagy Katalin, Nádasdy Mátyás és leánya Katalin, Károlyi Ferenc és szülei Benedek és Anna, továbbá tesvérei és rokonai, Georgius Csanády de Riba, Leonardus de Riba, Gyürki Miklós és István, Nagybicsei László és családja (1520.); Homonnai Drugeth András, János, Ferenc; Posgay András, Dorottya, Mátyás (1522.); Beszterczei Massla János és felesége Cecília és leánya Anna (1523); Kozma Ambrus, Nagy István, Oroszi Kozma, Szolyossy Balázs, Lukács és Márton, Nagydobosi Tóth Lőrinc, Báthory Balázs, Hodali Szabó János, Turóczy Bálint, Almás Margit (1524.); Báthory Miklós és felesége Bethlen Erzsébet és gyermekeik, Balásközy János (1525.); Bánffy Dorottya és fia György és leányai Erzsébet, Zsófia és Anna, Nyit-

²³² Az Egyet. Könyvt. kéziratárában őrzött egyik XV. századi karthauzi kódexet (binis columnis exaratus fol. 190) a benne található bejegyzés szerint „Czipser Miklós, a krakkói templom altarisztája” halála után (1439.) végrendeletileg a lechnitzi karthauzi kolostorra hagyta. Innen került a kódex Libenwerde Mátyás, karthauzi konfráter tulajdonába, V. ö. Catalogus Cod. Bibl. Univ. Scient. Budapest. tom. I. 1881. A mogilai cisztercita apát-ság konfraternitásába 1453. júl. 16-án vették fel Kapisztrán Jánost, az observáns ferencesek generalis inquisitorát. V. ö. Dipl. No 198. Arch. Cisterciense in Mogila.

1460-ban Fr. Joannes Wilhelmus, karmelhegyi perjel Imre papot fogadta a karmelitarend konfraternitásába. Coll. Kaprin. tom. in quarto II. pag. 72. 1455-ben Kapisztrán Szent János Macskás Jakabot és feleségét, Annát, fogadta a ferencesek konfraternitásába. Coll. Kaprin. tom. in quarto XIV. pag. 40.

²³³ A magyar családneveket ugyanis idegenszerűen írja.

ray Albert magister (1529.). Ezek minden bizonnyal a XV. században már kialakult szokás szerint díszesen kiállított konfráteri oklevelet is kaptak a rend részéről. Azonban a sok konfráteri oklevél a háborús időkben elveszett. A rend ugyanis ezekről nem készítettett másolatokat, mint a kolostoraikat ért adományozó oklevelekről; többnyire csak egy példányban állították ki őket. Lehetséges az is, hogy családi vagy egyházmegyei levéltárakban még lappang több ilyen oklevél, melyekről még ezideig tudomásunk nincs.

A XVI. század a katolicizmus hanyatlása és nemzeti életünk pusztulása miatt azonban nem kedvezett a konfráteri létkület gyarapodásának. A mohácsi vész után egészen a század végéig nincs tudomásunk olyanokról, akiket a rendi konfraternitásba fölvettek volna. A rend valósággal magára maradt. Gazdag pártfogói és jótevői elhagyták s az új szellem követői lettek. Most már nemcsak főúri sarjak, de szegény jobbágyok gyermekei sem léptek a rendbe. Bekövetkezett az elnéptelenedés s a kihalás veszedelem. Néhány buzgó szerzetes szívében azonban ott kísértett a régi rendi nagyság képe s a rendi élet felújítására irányuló törekvéseik közben bizonyára megragadták a konfráterség gondolatát is. Néhány jótevőjük még mindig akadt. De, hogy ezeket konfrátereiké is avatták, azt csupán a rendi szellem fejlődésének útja teszi valószínűvé, mert ezirányú adataink hiányoznak. A konfraternitás illetén alakulása mellett minden erejüket latba vetették rendjök feltámasztására s régi fényének helyreállítására. Erről tanúskodik az 1576. évi *lepoglavai* nagykáptalanon hozott 18-ik artikulus is.²³⁴ Ez kimondja, hogy „a városokban, illetve községekben, ahol vannak, a tisztesebb polgárok közt alapítsák meg *remete Szent Pál kongregációját*, megszerezve a Szentszéktől a búcsúkat és privilégiumokat, hogy így az uraknak és a népnek a kegyéből és segítségével a rend jobban erősödjön és remete Szent Pál tisztelete jobban terjedjen és végül Istent szentjeiben jobban dicsőítsék.”²³⁵

A rend teljes elerőtlenedése miatt a *lepoglavai* káptalan határozata valószínűleg csak jámbor óhaj maradt; bár a csekélyszámú pálos szerzetes mindent megtett rendje felvirágoztatására s így a konfraternitások, illetőleg kongregációk kiépítésére is.

A XVII. század sem hozott e téren nagyobb eredményeket. A Pálosrendnek előbb saját erejében kellett megújhódnia. A nagy generálisok s buzgó rendi férfiak lelkiismeretes és komoly munkássága dermedtségéből mentette át az alélt rendet

²³⁴ Eggerer i. m. pag. 318.

²³⁵ U. o. pag. 319.

a jobb jövő számára. A rekatolizáció századának tüzes buzditásától talpraállt a Pálosrend s már ekkor bizonyára életre hívta a rendi életet is támogató s a rendi szellemet a világiak körében terjesztő konfráteri intézményt. Hogy kik voltak ennek a XVII. században a tagjai és hogy hol és miként munkálkodtak, ezekre a kérdésekre is csupán gyérszámú adataink felelnek. Az *Acta Paulinorum* íróinak egyelőre nem volt fontos, hogy a század valamennyi konfráterét följegyezzék. A XVII. század nagy katalizmájából csak néhány név maradt fenn, de ezeknek viselői a pálostörténelem ragyogó alakjai. Azokat, akiknek a rend igen sokat köszönhet, említi Benger az *Annales* második kötetében s Krisztolovecz a horvát kolostorokról írt munkájában.

Közülük *Lichtenstein Miksa* herceg és neje a krumlaui kolostor, *Cseskovics Péter* a lepoglavai, *Kupinics Kristóf* és *Nyitrai Ferenc* kanonokok a remetei, *Galánthai Esterházy Pál* nádor a sopronbánfalvai, *Kollonits Lipót* a tövisi és nezsideri, *I. Lipót* a római, církvenicai és pesti, *János Kázmér* és *Agost* lengyel király a varsói, czenstochowai és római, *Desfiñyes* tábornok a máriavölgyi, *Pessina Tamás* a woborzistei, *Szakmárdy János* az ulimai és körösi monostor támogatásáért nyerte el a konfráteri oklevelet.

A XVIII. században is uralkodók, főhercegek, előkelő nemesi családok és főpapok neveivel találkozunk a rendi évkönyvekben megörökített konfráterek névsorában. Ezek gyakran nem is csupán az egyes kolostorok, hanem az egész rend érdekében cselekvő egyének voltak. Minden rendtartománynak külön is megvoltak a maga konfrátere, akik mint a rend nagy tisztelői, nemcsak erkölcsi, hanem gyakran nagyobb anyagi támogatásban is részesítették a rendet. Viszont a rend minden erkölcsi és szellemi javában és privilégiumában részesültek, elhalálzásukkor a pálosok temették el őket, imádkoztak, s évenként összesítő misét is mondtak értük. Hogy fogalmunk legyen a rend XVIII. századi konfrátereinek díszes galériájáról, nem lesz érdektelen néhány jellegzetes nevet leközlönnünk.

A század folyamán (1715–1768-ig) a következőket vették fel a konfráterek közé: *I. József* császár és király, *Keresztély Agost* magyar bíboros hercegprímás, *Esterházy Pál* nádor, *Széchenyi Pál* kalocsai érsek, *Lippay Mihály* vágújhelyi prépost, *Guarient Antal* referendárius, *Perekrith György* váradi apátplébános, *Gothal Gábor* báró és felesége, *Hruskovicz Márk* pandorfi plébános, *Schmidt Tóbiás*, a Lichtenstein család kancellistája, *Selegovics István* zágrábi püspök, gróf *Erdődy Kristóf* kamarás, gróf *Rathay Zsigmond*, gróf *Thoroczkay István*, *Keglevich Erzsébet* grófnő, *Znika János* c. püspök, *Patacsics László*, *Rosanics István*, *Philepp Adám* nagyszombati konzul, *Harsányi János*, *Kappi Gábor*, *Gundiannin Anna Mária*, *Rauscher Jakab* érseki titkár, *Pyber László* esztergomi kanonok, *Kürtössy András* c. püspök, *Újfalusi Tóbiás* váci kanonok, *Thaun János* kincstári kamarai elnök, *Greiner József*, a soproni posta igazgatója, *Móra János* és felesége.

gróf *Puchheim Antal Ferenc* bécsújhelyi püspök, *Kempmüllner János* bécsújhelyi kapitány, *Hajdu Teréz* grófnő, a *Mansfeld* hercegi család tagjai, *Subarich Gergely*, *Bede Kovács Miklós* zágrábi kanonok, báró *Patacsics Boldizsár* és felesége, *Novák Tamás* zágrábi püspök, gróf *Ratkay Adám* zenggi püspök, gróf *Erdődy Adám* nyitrai és gróf *Erdődy Gábor* egri püspök, gróf *Erdődy József*, báró *Berényi Péter*, gróf *Zaurer* és felesége, *Mednyánszky László* c. püspök, *Mallonyai Pál* cikádori apát, *Terlischeron Jakab* Szerbia kormányzója, *Montforti Antal* gróf és egész családja, *Wencz József Ferenc* rottenburgi kanonok és testvérei, *Frobenius Ferdinánd* türstenbergi herceg és felesége, gróf *Drushóczy István* apát, *Kevenhüller Zsigmond* bécsi helytartó, gróf *Sinzendorff János* és családja, *Olasz Pál* c. püspök, gróf *Thun Remédiusz* csehországi helytartó, *Lajos Włodawia* grófja és Litvánia nagyhercege, *Stupovi Sembek János* lengyel kancellár és kormányzó, *Lantér Mária Rozália* grófnő, az orsolyiták főnöknője, *Krasovszky Buczy Mihály* varsói kanonok és c. prépost, *Nádasdy Pál* kir. tanácsos, *Szedleczy Márton* Pest megye alispánja, *Piess György* zágrábi kanonok és császári prépost, *Dumbovics György* zágrábi, *Berkessi András* váci kanonok, *Marszonjay Ferenc* szakolcai tanácsos, báró *Csikszentkirályi Andrássy József*, gróf *Ratkay József Károly* és neje, gróf *Keglevich Krisztina*, gróf *Wurmbrandt József* és felesége, *Kevenhüller Erzsébet* grófnő, gróf *Keglevich Péter*, gróf *Forgách Pál* és *Csáky Miklós* gróf nagyváradi nagyprépostok, *Pethő Zsigmond* Zemplén megye főispánja, gróf *Erdődy Imre*, *Schmidt Gergely*, *Frieweiss Mihály*, s *Jambrehovics János* kanonokok, gróf *Draskovich János* horvát-szlavon bán, III. *Agost* és III. *János* lengyel királyok, *Simborsi Korvin Antal* Mihály gróf, gróf *Wagensberg Zsigmond*, gróf *Hadik Ferenc*, báró *Roden András* József stb. 236.

Pálos orvoslás.

A saját maguk és a gondjaikra bízott hívek lelki üdvösségének gondozásán, mint főfeladaton kívül, a szerzetességnek különleges fogadalmához képest (irgalmasságok; gyógyítás, kegyesrendiek; tanítás) még más feladatokat is kellett vállalnia. A XI—XIV. századig a szerzetességnek egyik fogadalmon kívüleső feladata volt a hívek gyógyítása is. Így a hazánkba betelepített szerzetesrendek közül a *bencéseket* külön is utasítja regulájuk, hogy „a betegek gondozását mindenekelőtt és min-

²³⁶ V. ö. A. P. tom. V. pag. 200. 286. 430. 593. 638. — tom. IV. pag. 66—70. — tom. VI. pag. 117. 183. — tom. VIII. pag. 68. — Streszka i. m. pag. 106. — Az említetteken kívül a lengyel konfráterekre vonatkozólag találunk bejegyzéseket a köv. kéziratokban: *Liber excellentissimorum, illustrissimorum, magnificorum, generosorum ac spectabilium dominorum confratrum, sub moderamine reverendissimorum visitatorum generalium necnon admodum reverendorum patrum provincialium Ordinis S. Pauli primi Eremitae ab anno Dni 1821. ulterius continuatus. 1821. 10 stycznia No 1343. Arch. Czenst. Sequitur regestrum Confraternitatis ordinis patrum heremitarum sancti Pauli primi heremitaie 1514. 1514—19. maja 1613. 194. lap. No 798. Arch. Czenst. Necrologus patrum ac fratrum simul nonnullorum confratrum et benefactorum ordinis S. Pauli I. e. ad piam Eorum memoriam et vivorum pro Iisdem devotionem consignatus in Claro Monte Anno Dni 1829. No 6629. Arch. Cracov. — A kiválóbb konfráterekre vonatkozólag v. ö. Kisbán Emil: Pálos konfráterek c. folyt. cikke a Fehér barátban.*

denek felett gyakorolni kell, hogy miként a valóságban Krisztust, úgy őket is szolgálják. Ezért legyen az apátnak igen nagy gondja arra, hogy semminemű gondatlanságot se szenvedjenek.²³⁷ A Pécsvaradon letelepedő bencéseknek pedig Szent István királyunk már 1015-ben anyagi javakon (birtokokon) kívül szolgálkat is adott, hogy egyrészt a betegek ápolása körül segédkezzenek, másrészt a fürdőkre felügyeljenek.²³⁸ Az ő nyomukon haladt a többi szerzetesrend (dömések, keresztes gyámbarátok, hospitalarii crucigeri stb.) is. Azok is *Hippocrates* és *Galenus* tanai nyomán haladó s a montecassinoi monostorban és a híres salerno-i orvosi iskolában (Collegium Hippocraticum) képzett bencésektől elsajátított nyomokon haladtak. A XII. és XIII. században alapított híres bolognai (1158.), párisi (1200.), padovai (1228.), római (1248.), s montpellier-i egyetemek orvosi fakultásain már több magyar tanult. Sőt Toldy Ferenc szerint itthon is voltak orvosképző iskoláink az esztergomi érseki iskolában és egyes kolostorokban. A fennmaradt nyomok szerint több olasz származású orvos fordult meg hazánkban s ezek közül nem egy a királyi család háziorvosa, vagy sebésze volt s idővel magas egyházi méltóságra is szert tett.

Az árpádházi királyok idején már egyébként viszonylag eléggé fejlett magyarországi gyógyászat hatással volt rájuk. Az országban már ekkor több kórház és szegényház volt szerzetesek felügyelete alatt. *Kórház* volt Esztergomban, Székesfehérvárott (1138.), Monostorkőn (1198.), Pannonhalmán, Egerben, Bácsón²³⁹ (1234.), Pozsonyban, Nagyszebenben (1292.),²⁴⁰ Budán, Szepesváralján, Besztercebányán, Nagyváradon; a XIV. században: Kassán (1392.), Újbányán (1393.), Trencsénben (1380.), Körmöcbányán (1383.), Pozsonyban (1391.), Nagybányán (1400.) és a püspöki székhelyeken: Nyitrán, Veszprém-ben, Győrött, Kalocsán, Csanádon, Gyulafehérvárott és Pécsen. Ez utóbbit 1698-ban a Caraffa-bizottság engedelmével a Pécsen letelepedett pálosok vették birtokukba.

Weszprémi István a XII. századtól a XIV. század végéig terjedő időközből 20 orvosnak a nevét jegyezte fel. Ezek: az olasz vagy magyar eredetű *Draco* (Sárkány) Könyves Kálmán, *Tamás* IV. István, a Chilenek nemesi családjából származó és a spalatói majd kalocsai székbe emelkedő *Péter* III. Béla, a spalatói érseki székbe emelkedő *Sándor* (Alexander Magister) II. Endre, a ferrarai származású *Fülöp* II. Endre és neje Beatrix királyné, *Gellért* magister IV. Béla, V. István és Kún

²³⁷ Linzbauer Cod. Sanit. Medic. Hung. tom. I. pag. 4.

²³⁸ Fejér Cod. Dipl. T. I. pag. 296.

²³⁹ Ez a ciszterciek vezetése alatt állt.

²⁴⁰ Ez a keresztes gyámbarátoké volt.

László, *Mutinus* szepesi nagyprépost V. István és fia László, *Muthmerius* Kún László, a nyitrai püspöki székbe emelkedő (1315.) *Benedek* (Benedictus ab Italia) és *Perechtoldus* magister a csanádi, majd zágrábi püspökségre emelkedő *Jakab* (Jacobus Longobardus de Placencia) Róbert Károly, *Ferenc* és *László* magisterek Nagy Lajos, *Varignana* Meladin bosnyák és horvát bán, *Tamás* (Thomas de Amelia) Kanizsay János esztergomi érsek udvari orvosa.

Az említetteken kívül nagy hírre tett szert mint orvos Budán *Péter* magister az első oklevélig megállapítható hazai patikus (1303.), a már említett *Benedek* (Benedictus ab Italia) testvérei Miklós (Budán) és Bertalan (Pozsonyban)²⁴¹ a magyar származású sárospataki plébános és királyi orvos (1339.) és Róbert Károly kortársa, *János* kalocsai kanonok.²⁴²

Természetesen a középkori orvostudomány fejlettségének megfelelően gyógyították a szerzetesek is betegeiket. A gyógyítás eszközei igen egyszerűek voltak. Főleg Galenus és Hippocrates tanain alapultak. De a középkori ember gondolatvilágának megfelelően igen gyakoriak voltak a vallásos hitre támaszkodó gyógy módok is: vallási szertartások, bűcsújárások, fogadalmi ajándékok, babonás mondások, szentek ereklyéinek érintése, amulettek hordozása, titkos erejű gyógyszerek, füvek, majd a mosdás és a fürdés. Ez utóbbit a középkor emberének szigorú, aszkéta felfogása csak betegség esetén engedte meg.

Egészen természetes, hogy a pálosok sem vonták ki magukat a gyógyítás szép, de nehéz feladata alól, bár nem üzték hivatásszerűen és rendszeresen. A megreformált konstitúciók értelmében csak az kezelhette közülük a betegeket, aki még a rendbelépése előtt a világi életben is orvos volt. Az ilyenek a rendfőnök, vagy tartományfőnök és a rendi tanács engedelmevel folytathatták a renden belül orvosi gyakorlatukat. Egyébként, ha ilyen nem volt a kolostorban, a konstitúciók értelmében az előljárónak a beteget egy társa kíséretében az orvoshoz kellett küldenie, de ha nagyon beteg volt, úgy az orvost be kellett hívatnia hozzá a kolostorba. Az 1696. évi máriavölgyi káptalan is kimondta, hogy a beteg rendtagok részére a városból hozassanak orvost, akit vagy évente, vagy esetenként fizessen a kolostor.²⁴³ Mint remeterend tagjai, eleinte saját betegeiket gondozták. Reguláikban is sűrűn találunk utalásokat

²⁴¹ Nagy Lajos Déménd falut adományozta nekik. Ők a Déménd család ősei.

²⁴² V. ö. Weszprémi István: *Succincta Medicorum Hungariae et Transsylvaniae Biographia* m. h. és Fekete Lajos: *A gyógytan a régi magyaroknál*, Századok 1874. évf. 479. 1. és Demkó Kálmán: *A magyar orvosi rend története*.

²⁴³ A P. tom. IV. pag. 15.

arra vonatkozólag, hogy hogyan bánjanak a beteg testvérrel, akit minden rendházban az erre a célra elkülönített helyen, az infirmáriában kellett szinte megható gyengédséggel gondozniok.²⁴⁴ A betegszoba rendbentartása és a betegek gondozása az *infirmarius* kötelessége volt. Ha sok volt a beteg, segédet rendeltek ki mellé. A betegeket igen sok kedvezésben részesítették. Szabályzatuk felmentette őket a szigorú böjt alól s nem tett különbséget betegség esetén előljáró és egyszerű testvér között. Az előljárónak is, ha beteg volt, ugyanott, az infirmáriában volt a helye, akárcsak a konverzus testvére. Konstitúciójuk külön is felhatalmazza őket, hogy ha a perjel részéről a beteg testvérrel szemben gondatlanságot tapasztalának, úgy a többiek jelenlétében a kolostor legidősebb szerzetese figyelmeztesse erre őt.²⁴⁵ Gyógyító tevékenységükre jellemző adat, hogy 1636-ban gyógyszerterát, s 1642-ben kórházat alapítottak a járványtól leginkább sújtott Czenstochowa városa és a Jasna Gura között elterülő síkságon.²⁴⁶

A pálosok között mindenkor találunk olyan egyéneket is, akik szenvedő embertársaik gyógyításában, a gyógyszerkészítésben, vagy betegápolásban váltak ki. Nemcsak beteg testvéreiket gyógyították, hanem a hozzájuk forduló világiakat is. Azok közül, akiknek neve gyógyítással kapcsolatban fennmaradt, időrendben *Hektor* testvér az első. 1333 körül a váradi Szent Jeromos konvent perjele volt s csodás gyógyítóerejéért kortársai előtt nagy tiszteletben állt. Valószínűleg az 1348. évi nagy pestisjárvány idején is szorgoskodott a betegek körül. A Fügi nemesek mindenestre főleg ezért adományozták meg gazdagon a vezetése alatt álló kolostort.²⁴⁷

A XV. században *Sovány (Macer) János, Nagyvárad Futó Mihály, Báthory László, IV. István* rendfőnök és *B. Kálmán* orvosi tevékenységét kell kiemelniük.

Sovány János 1460—1464-ig a rend főnöke volt. Mielőtt magas tisztségét elfoglalta volna, éveken át önfeláldozóan ápolta ragályos betegségben (valószínűleg feketehalál) synylődő rendtársait. Igaz lelki öröme volt, ha az infirmáriában mint servitor forgolódhatott a betegek körében. Ezért is esett a rendfőnöki szék betöltésekor rendtársai választása reá.

Nagyvárad Futó Mihály is 1480—88. táján fejtett ki or-

²⁴⁴ Minden kolostorban volt az infirmária közelében ú. n. betegek oratóriuma. Így Sátoraljaújhelyen is. V. ö. Aufhebungsakten E. 11. Inventarium apparamentorum et requisitorum in Ecclesia die 20 — ma Martii 1786. aboliti Conventus PP. Paulinorum S. a. Ujhelyensium repertorium No 9.

²⁴⁵ Constit. (1643). pars. 3. cap. 21.

²⁴⁶ Itt emelték a Szent Jakabról n. templomukat is. A. P. Pr. P. tom. I. pag. 610. és tom. II. pag. 85. Arch. Czenst. No 741 és 742.

²⁴⁷ V. ö. Eggerer i. m. pag. 120 és Gyöngyösi i. m.

vosi tevékenységet. *Báthory László*, a szentírásfordító, egyben kiváló orvos is volt. Orvostudományban való jártasságát Gyöngyösi is nagy elismeréssel emlegeti. *Kálmán*, akit boldogként tisztelt a nép, a leprások, vakok és sánták gyógyítója s vigasztalója volt. Ilyen hathatós orvosi ténykedés közben halt meg 1500-ban Ungvárt.

A század végén a betegek ápolása és gondozása igen nagy gondot igényelt. Éppen ezért *IV. István*, aki két ízben is volt rendfőnök (1495—1500. és 1506—1512.), a beteg testvérek gondozását illetően minden rendtartományba külön rendeletet küldött.

A XVI. században *Huszár Gáspárnak*, a nagy mortifikátornak alakja emelkedik ki e téren. Ez a kiváló szerzetes a rend különböző házaiban (Róma, Budaszentlőrinc), amerre csak megfordult, előljáróit állandóan arra kérte, hogy a betegek gondozásával őt bízzák meg. Ápolói kötelességét mindenkor pontosan és lelkesen végezte. A feljegyzések szerint a ragályos betegetől sem irtózott, a reábizottak lelki szükségleteiről sem feledkezett meg: gyakran olvasott fel nekik üdvös lelki intelmeket.²⁴⁸ *Benedek* is a csúti, majd római kolostor perjele és az ungvári kolostor vikáriusa, igen nagy gonddal kezeltette a nagybeteg pálosokat. Ő maga is gyakran betegeskedett. Úgy látszik, ez is készítette őt arra, hogy beteg társaihoz sűrűn hívott orvost.

A XVII. század közepén *Mattheovics János* értett közülük különösebben az orvosláshoz. Különböző gyógyfűvekkel kezelte Csáktornya vidékén a környék beteg lakóit. († 1652. Csáktornya.)

A XVIII. században *Nigrini Ferenc* volt híres gyógyító testvér. 1749-ben az elefánti ház tagja volt. Tőle kért tanácsot Hávor Mihály, a kiváló szónok és magyar tartományfőnök is gyomorhajára.²⁴⁹

Az orvoslás iránti vonzalom és az orvostudomány iránti szakértelem elsajátításának kiváló bizonyítékai a különböző pálos kolostorokban (Budaszentlőrinc, Elefánt) fellelhető orvosi könyvek, sőt szakkönyvtárak. Ezek a XVIII. században is fennálltak, az eltörlés évéig.

Itt kell megemlékeznünk azokról a pálos atyákról is, akik a XVII. és XVIII. század legszörnyűbb betegségében, a *pestis-járványban* sínylelő embertársaik testi és lelki gondozásával foglalkoztak.

A pálos atyák a missziós és pasztorációs tevékenység mellett mindig bőségesen találtak alkalmat arra, hogy szegénység-

²⁴⁸ Budaszentlőrincen 1521-ben halt meg.

²⁴⁹ Streszka M. i. m. pag. 366.

ben, vagy betegségben sínylődő embertársaiknak segítséget nyújtsanak. Az irgalmasság cselekedeteinek csendes és minden feltűnést kerülő gyakorlása azonban időnként a fenyegető veszély nagyságához képest sokkal nagyobb méreteket öltött, úgyhogy valósággal sorstényezővé vált bizonyos országrészek lakosságának életében. A XV. században, Mátyás király korában fellépő feketehalál idején is ők voltak a nép vigasztalói és ápolói. A XVI. században soraik nagyon meggyérültek a reformáció terjedésével s így betegek gyógyításával nem foglalkozhattak. Legalább is nincs adatunk rá. A rendi Annales tanúsága szerint azonban a XVII. század második felében több ízben fellépő *pestis* idején már hősi lélekkel és nagy önfeláldozással járták a járványos vidéket, vigasztalták s gyakran orvosi tanácsokkal látták el a betegeket. A járvány idején patrónusokat keresett magának a nép szentjeiben. A lengyelek a rend első konfráteréhez, *Szent Kázmér* herceghez folyamodtak segítségért, a magyarok és horvátok viszont *Szűz Máriától* várták a segítséget.²⁵⁰ Czieszinski Bertalan az 1630. évi lengyelországi pestisjárvány idejében megható módon fejezi ki a lengyel népnek segítségvárását és tiszteletét *Szent Kázmér* iránt:

„Iratum squallet tristi ferrugine caelum,
Lethalesque iacit mors inimica faces,
Obruit heu quantus mortalia pectora luctus!
Pendet ut in casus vita caduca suos!
Crebrescunt obitus patriis et funera terris,
Cum numerat densas quaelibet hora neces.
Ad medicas Casimire tuas concurrimus aras:
In tumulo vernat nam nova vita tuo.”²⁵¹

Az 1645. évi pestisjárvány idején az elefánti kolostor lakója, *Hellmann Ádám* a pestisesek gyóntatása közben Appony várában és *Firmacz György* Bánfalván († 1645.), *Vragovics Péter* horvátországi útján (1646.), *Adamovi Kri-zosztom* a pinczovi konventben (1652.), a sok nyelvet beszélő *Kuttner Ágost* máriavölgyi újoncmester Schaffhausenben esett a ragály áldozatául (1659.).

²⁵⁰ V. ö. a sátoraljaújhelyi és remetei könyörgő körmeneteket a pestistől való szabadulásért. A korabeli irodalom több emléke is igazolja ezt. Így pl. a *Cultus Deiparae Virginis Mariae patronae et reginae Regni Hungariae, seu Medicamen spirituale contra Pestem, constans quinque Psalmis Beatae Virginis. Ex Psalterio D. Bonaventurae, Cum certis oratiunculis ad B. V. grassante in Hungaria Peste. Ab infimo eiusdem Cliente humillime oblatum et piorum animis expositum* 16. r. 47. l. Pozsonyban Zerweg Gergely János betűivel. Az egyetemi Könyvtárban van meg. Pozsony, 1678. V. ö. R. M. Ktár II. 1428.

²⁵¹ *Votum supplex Divo Casimiro. Bollandus i. m. pag. 345.* Ez a járvány Czenstochowára és a környező falvakra is kiterjedt. Gruskovics Márton kérésére Larisseng érsek, lengyelországi apostoli nuncius 1631. aug. 25-én kelt iratával megengedte, hogy a járvány idején a pálosok hordozható oltáron misézzenek. V. ö. A. P. Pr. P. tom. I. pag. 99—101. Arch. Czenst.

Az 1662. és 1663. évi pestisjárvány idején két pálos atya tevékenységét kell kiemelni: *Acsády Bonifác* és *Gersics Fülöp* (1663.). Az előbbi Sárospatakon töltött öt hónapot a pestisesek között (1662.), az utóbbi Töketerében örködött a haldokló betegek lelkiüdvössége felett s maga is, — nem úgy, mint Acsády, akinek semmi baja sem történt, — a gyilkos kór áldozatául esett.

Sokkal több áldozattal járt azonban az 1679. évi járvány, amely szintén a szomszédos Lengyelországból terjedt át hazánk északi részeire. *Krakkóban* már 1677-ben a járvány áldozatául esett *Uher Benedek* atya. A szeretet vértanúságában hamarosan követőire talált magyarországi rendtársai között *Welcziczky Anasztáz* és *Pethő István* Töketerében, *Süttő Lőrinc* Ónodon, *Szörényi Agoston* és *Bessenyei Márk* Sátoraljaújhelyen fejtettek ki ezúttal a pestisesek között egész embert kívánó, áldozatos munkásságot, majd maguk is a pusztító kór áldozataivá lettek (1679.).

1681—1683 között a Balkánról terjedt át a törökkel folytatott harcokkal a pestisjárvány s nagy arányokban szedte áldozatait, főleg Lepoglava környékén. Ekkor esett a gyilkos kór áldozatául *Sitius György* csáktornyai perjel (1681). Ő is a pestisesek lelkigondozása közben kapta meg a betegséget. A csáktornyai monostor jobbágysai közül aránylag rövid idő alatt körülbelül kétszázan haltak el a járványban. A monostor épületét ezidőben teljesen elzárták a külvilágtól. A superior parancsa értelmében se be, se ki nem járhattak a szerzetesek s így ezzel a nagyfokú elkülönítéssel elérték, hogy a monostor lakói közül senki sem betegedett meg. Egyedül a zágrábi születésű *Horváth Gellért*, a kazuisztika tanára és egyben kiváló szónok, aki a szenvedő nép pasztorálásával foglalkozott, esett a pusztító ragály áldozatául; ő azonban a monostoron kívül lakott.

A XVIII. század első évtizedeiben igen nagy pestisjárvány dúlt Lengyelországban. 1708-ban csupán *Varsóban* hatvanezer ember esett a gyilkos kór áldozatául. *Praczevicz Remig* brdovi perjel is ekkortájt halt meg pestisben (1709.). A *czenstochowai* katonaság körében is erőteljesen szedte a járvány az áldozatokat. 1710-ben már a jásna-gurai monostor és a Szent Borbáláról n. kolostor lakóit is fenyegette a pusztító kór.²⁵² A páloskolostorok lakói azonban megmenekedtek a veszélytől. A lakosság látva ezt, remete Szent Pál segítségével bízott s a varsói Szentlélekről nevezett pálos templomban történt csodás esemény óta, remete Szent Pált a *pestisesek patrónusának* tartotta.

²⁵² A. P. Pr. P. tom. VI. pag. 324 és 337.

1708-ban a pestis ismét áterjedt Lengyelországból hazánk területére. Főleg *Erdélyben* szedte áldozatait. A következő évben pedig rémséges fagykárt szenvedett az ország lakossága mindenfelé, főleg azonban a Hegyalján. A felmérhetetlen mezőgazdasági kár nyomában éhínség lépett fel. A nyomortól legyengült emberek ezreit pusztította a pestis. A sátoraljaújhelyi kolostor lakói nagy buzgalommal vették ki részüket a szenvedő emberek ápolásából. Közülük sokan ragaszkodásuk jeléül kegyes adományokat adtak át *Gnadt Péter* pálos atyának, aki ezekben a szomorú napokban a pestisesek önfeláldozó gondozója és vigasztalója volt. Ezekből az adományokból építtette ő a sátoraljaújhelyi rendház telkén a *Szentháromság-kápolnát* egy odavezető úttal. Itt tartottak évente könyörgő-körmenetet Isten segítségéért, hogy mentse meg az emberiséget a pestistől.²⁵³

A halál angyala *éhínség és pestis* alakjában szántott végig Horvátországon is. Itt *Esterházy Imre* zágrábi püspök, az egykori pálos rendfőnök vezetett könyörgő körmenetet a *remetei konvent* csodás Mária-képéhez. Milyen mélységes volt a hit az emberekben! Miként remélték Mária csodás segítőerejének elnyerését a gyilkos vésszel szemben, mutatja a püspök sajátkezűleg elhelyezett ezüst fogadalmi táblájának felirata:

Subditi animi chronographicon.
O pia, o sancta virgo Remetensis, intercede
pro nobis.
Ite sperantis Clavoniae regno fidelis mater
esto,
O sine labe genita dei-para virgo libera nos a
peste, fame et bello.
Et de coelis protege in terra fideles status,
et ordines regni.
Haec et pastoris, et patris, pia Mater, pro suis
deprecatio:
Haec est perpetua ad te oratio Emerici,
Esterhazyi,
per te domina, et per tuas preces episcopi
Zagrabiensis.²⁵⁴

A század negyvenes éveiben (1738—1742.) ismét a Felvidék városaiban ütötte fel fejét a *pestis*. Ez a sasvári kegyhely látogatottságában idézett elő több éven át számottevő visszaesést. A kegyhely mozgalmas életét azonban nem bénította meg; a nagy veszély továbbra is igen sok zarándokot vonzott a kegyhelyre. Így 1737-ben még 81.554, 1738-ban már csak 51.000 a zarándokok száma.²⁵⁵ A rendi élet vérkeringésében azonban bizonyos zavarokat idézett elő a járvány. Így nem tudtak érvényt szerezni az 1739 májusában Felsőelefánton

²⁵³ Benger i. m. pag. 428.

²⁵⁴ U. o.

²⁵⁵ Streszka i. m. pag. 166.

hozott definitóriumi döntésnek, amely szerint a sátoraljaújhelyi noviciátust a rend ősi noviciátusa helyére, Sajóládra kell át-helyezni, ahol egykor Martinuzzi Fráter György is mint novicius tett fogadalmat (1508.).²⁵⁶

A nagyszombati filozófiai stúdium hallgatói pedig a rend bellegi birtokára menekültek a városukban tomboló kór elől (1739. jún. 4.). Az elhagyott konventben csupán Fierendroth Gergely moderator és Letovanecz Ferenc, a kánonjog tanára maradtak vissza két konverzussal.²⁵⁷

A nyári szünet letelte után Bellegről az *elefánti* kolostorba telepedtek át a nagyszombati stúdium növendékei és tanárai.

Közben a járvány rohamosan terjedt. Ez év júliusában már a Tisza vidékére, sőt Északmagyarországra is átcsapott. A sátoraljaújhelyi monostorhoz tartozó birtokokon: Olaszin, Sárán és Zsadányban öltött különösen nagyobb méreteket a járvány- okozta pusztulás. Apostoli lélekkel járta a szerencsétleneket ezeken a vidékeken *Huszár Farkas*, a sátoraljaújhelyi monostor pálosa. Vigasztalta a betegeket, a haldoklókat szentségekkel látta el s vagy kétszázat el is temetett a járvány áldozatai közül. Ép azokat talán, akiket ő vezetett Isten igaz egyházába. Társa, Konecsni Ferenc Barátszeren fejtett ki hasonló munkásságot mindaddig, amíg ő is a gyilkos kór áldozatául nem esett.²⁵⁸

A pálosok akkor is imádsággal, böjttel és vezekléssel ostromolták az eget a gyilkos kór megszüntetéséért, sőt 1743-ban *Letenyei Pál* sátoraljaújhelyi perjel kezdeményezésére a „pestis ostorcsapásának megszüntetése végett” a templom régi Szentháromság-kápolnáját romboltatták le s helyébe sokkal fényesebbet emeltek.²⁵⁹ 1740-ben már a sajóládi monostor területén, Köröm nevű birtokukon is tombolt a pestis. Itt *Balis Pál* foglalkozott a pestisesek ápolásával és hitbéli vigasztalásával. Munkásságának intenzívebbé tétele végett, továbbá, hogy a betegeket a protestáns pap el ne téríthesse, maga is Körörmre ment lakni.²⁶⁰

A nagyváradkörnyéki pestisesek vigasztalásából a nagyváradai ház misszionáriusa, *Péchy Demeter* vette ki derekasan a részét (1742.). Munkásságát elismerő szavakkal méltatta Fábry Jakab nagyváradai kanonok, midőn e kiváló férfiú haláláról értesült († 1755. Nagyjenő). „Valóban a szent rend és mi nagy munkást veszítettünk az Úr szőlőjében: az ő szentségéről és kiváló buzgalmáról hallottam a pestis idején; imád-

²⁵⁶ U. o. pag. 176.

²⁵⁷ U. o. pag. 177.

²⁵⁸ U. o. pag. 179.

²⁵⁹ U. o. pag. 194.

²⁶⁰ U. o. pag. 194.

kozok és misézem érte mindennap, nem azért, hogy használjak neki, hanem, hogy ő segítsen rajtam közbenjárásával."²⁶¹

Ime a járványok ellen küzdő pálos hősök galériájából néhány név! Azoké, akiknek a nevét a régi írások fenntartották, épülésül az utókor pálosai számára, hogy megmutassák nekik minden időben, mikép kell embertársaikért mártíromságot vállalni s fogadalmukat megtartani, ha kell, még az élet árán is.

Pálosokból lett egyházfők.

Végül meg kell emlékeznünk azokról a kiváló férfiakról, akik az uralkodók és a Szentszék kívánságára a rendi élet keretéből kilépve, a világi egyház szolgálatát vállalva, magas egyházi méltóságokat értek el. A rend hathatós pasztorációs tevékenységének és példás életének tudható be ugyanis, hogy mindenkor igen nagy hatással volt a *világi papságra* is. Minden korban akadtak közöttük olyan egyének, akik odahagyva magas egyházi, vagy világi méltóságukat és beneficiumukat, a rend kebelén belül helyezkedve el, élték le példás életüket. Ilyen maga a rendalapító *Özséb* esztergomi kanonok, a rend első tartományfőnöke, *Gyöghi Péter* világi pap, a Szent Miklósról nevezett vetahidai monostor perjele (1316.), a tudós *Böröck* nagyváradi kanonok s a váradi székesegyház prépostja, 1444-től a rend főnöke, *Magyar Gellért* esztergomi kanonok, 1472-ben a rend főnöke, *Zákolyi János* csanádi püspök, a diósgyőri monostor perjele, majd vikáriusa²⁶² († 1494.), *István* bácsi kanonok, a szabad mesterségek és a filozófia doktora, utóbb a rend főnöke²⁶³ († 1517.), *Dénes* egri püspök és Erdély suffraganeus püspöke, később székelyháza perjel,²⁶⁴ *Felnémethy Benedek* nyitrai kanonok, később elefánti perjel († 1597.), a lengyel *Convasi Sándor*, a krakkói egyetemen mindkét jog doktora, az Ostrogh hercegek nevelője, jaroslavi prépost, a czenstochowai kolostor aszkétája († 1647.), *Lorkovics Szaniszló* lengyel prelátus, később varsói perjel (1690. körül), *Mogorics Jeromos* zágrábi kanonok és görcki archidiákonus, szveticei és novi perjel († 1696.).

Világi egyénekre is nagy hatással volt a pálos lelkipásztorkodás. A társadalom széles rétegeit hozták közelebb Istenhez

²⁶¹ Streszka i. m. pag. 473. Péchy Demeter 1755-ben halt meg Nagyjénőn.

²⁶² II. Ulászló fényes ígérete: A kalocsai érseki szék sem bírta kolostora elhagyására.

²⁶³ IV. István néven 1506—1512-ig volt a rend főnöke.

²⁶⁴ 1520-ban lépett az erdélyi kolostorba s ott is halt meg 1526-ban. V. ö. Pongrácz i. m. pag. 56.

s telítették mélységesen vallásos szellemmel. Szónokaik minden korban az átért és teljesen magukévá tett hitigazságok szellemével árasztották el az áhítatos csendben elmerült híveket. Meggyőző erejük a megtérések számos csodás példáját termelte ki a társadalom széles rétegeiből. Jötevőik, templom- és kolostorépítő és adományozó barátaik száma nap nap után növekedett a magyar keresztény középkorban (XIII—XV. század).

Sőt olyanok is akadtak, akiket a pálos lelkipásztorkodás szelleme lényükben annyira átalakított, hogy ők is, megérezvén lelkük mélyén az Úr hívó szavát, odahagyták magas világi méltóságukat s a földi jólétet, a vezeklés útjára léptek: maguk is pálosok lettek. Ha csak a kiemelkedőbb eseteket említenénk itt, akkor e szempontból is a kiváló pálosok egész sorát kellene felemlítenünk. Ilyen volt a Fürstenberg grófok közül Kúnó,²⁶⁵ akit a nép szigorú vezekléséért és vesztegtartásáért (silentium) boldognak tisztelt. Hasonló aszkéta volt Dombrói Márk, a vitéz katonából lett pálos (XV. század), Tar Albert budai várparancsnok, a jászok és kúnok kapitánya. Mint ilyen, gyakran hallgatta a budaszentlőrinci templomban, amelynek jötevője volt, a kiváló pálosok egyházi beszédeit. Saját bevallása szerint az egyik, ma már elfeledett nevű pálosnak Krisztus kinszenvedéséről tartott prédikációja annyira meghatotta, hogy hatása alatt a rendbe lépve,²⁶⁶ a legnagyobb vezeklők közé emelkedett s a rend büszkesége lett.

Már a konstanci zsinat (1414—1417.) kimondta, hogy pálos szerzetes *főpapi méltóságot* nem fogadhat el.²⁶⁷ A rendi káptalanok is több ízben kimondták, hogy a rend tagjai világi egyházi méltóságokat, de különösen a rendre haszonnal nem járó címzetes püspökségeket ne vállaljanak. Zaicz János rendfőnök kívánságára az 1611., majd az 1647. évi nagykáptalan is eltiltotta őket az egyházi méltóságok elfogadásától.²⁶⁸ A magyar közélet kívánságainak, az uralkodók s a magyar társadalom hívó szavának engedve azonban, különösen az időnként mutatkozó nagy paphiány miatt is többen kénytelenek voltak odahagyni kolostorukat s a világi egyházmegyéek vezetését, sőt a politikai élet szolgálatát is vállalni. Az esztergomi érsekséget kétszer, a kalocsai érsekséget kétszer, a nagyvárad, váci, veszprémi, csanádi püspökséget kétszer, a zágrábit háromszor, a pécsi egyszer, a szerémit négyszer, a livlandit egyszer, a címzetes püspökségek közül a tinninit, sardicait, epiphaniait egyszer, a

²⁶⁵ A thani monostorban élt 1361. körül.

²⁶⁶ 1492—1496. közt.

²⁶⁷ Brzovi Abrahám: Eccles. tom. 5.

²⁶⁸ „Nullus ex ordine Fratrum S. Pauli primi Eremitae ad Praelaturas promoveatur, aut ordinem exeat.” Eggerer i. m. pag. 350.

scardoniai kétszer töltötte be pálos szerzetes. 22 püspökség, 5 prépostság, 4 apátság, 4 kanonokság viselője volt pálos szerzetes. Voltak természetesen közöttük olyanok is, akik személyükben egy időben több egyházi méltóságot is viseltek s olyanok is, akiket csupán címzetes méltósággal ruházott fel a királyi kegy. A pálosokból lett püspökök méltósága nem a missziós területekre szólt, mint a domonkosokból és ferencesekből lett püspököké; bár a misszió nekik is kedves eszméjük volt s mindent elkövettek, hogy sikerét előmozdítsák. Sőt olyanok is voltak közöttük, akik főleg a misszió hatékonyabbá tétele végett nyerték el a püspöki méltóságot, mint *Benkovics Ágoston*, *Vanoviczy János* és *Borkovics Márton*. A püspöki méltóság elfogadására az érdekeltnak külön engedélyt kellett szereznie illetékes előjárójától, a rendfőnöktől.²⁶⁹ Egyben a rendben viselt tisztségéről is le kellett nyomban mondania. A Sacra Congregatio 1668. jan. 26-án kelt határozata értelmében ki is mondták: „A rendfőnökatya püspökség, apátság, prépostság vagy más rendenkívüli méltóság elfogadása esetén az officium gyakorlásában és a rendfőnökségi fennhatóságban szüneteljen úgy, mintha természetes halállal távozott volna el.”²⁷⁰ 1706-ban *Esterházy Imre* rendfőnök esetében is erre hivatkoztak, amikor a királyi kegy és Szentszék bölcsessége őt a világi egyházmegye élére hívta. Az ilyen valóságos világi egyházmegyei méltóság, mivel beneficiummal volt összekötve, rendszerint a rendre nézve is bizonyos haszonnal járt. A pálosokból lett egyházfők mindenkor szívükön viselték rendjük ügyét s támogatásától anyagiakban sem zárkóztak el. *Benkovics Ágoston* 1692-ben a leleszi Szent Keresztről n. prépostság előtt több ezer rénesforintot adott át Barilovics Lajos rendfőnöknek rendje támogatására. 1701. november 14-én 10.000, 1702-ben, közvetlenül halála előtt 7500 rénesforintot (összesen 17.500 frtot) adott hasonló célból.²⁷¹ *Mayr József* is apáti kinevezése előtt beneficiumából évente 200 forintot ajánlott meg a definitorium előtt a rend számára s egyben nagyobb összeg (2000 forint) adására is kötelezte magát abban az esetben, ha nagyobb beneficiumhoz jut.²⁷² A rend neki is megadta a hozzájárulást az apátság elfogadásához.

A pálosokból lett egyházfőknek azonban, ha hivataluk megszűnt, *XII. Benedek* konstitúciója értelmében vissza kellett tér-

²⁶⁹ Ezeknek az engedélyező iratoknak másolatait teljes szövegükben közli az Acta Paulinorum. Így: Datur facultas episcopatum acceptandi. Primo Patri Ioanni Kéry, per S. C. Rgm. Mtem eidem collatum etc. A. P. tom. II. pag. 172. A bpesti Egyet. Könyvt. Ab. 154 jelz. folio kötete.

²⁷⁰ V. ö. A. P. tom. VIII. pag. 31.

²⁷¹ V. ö. Benger i. m. pag. 279, 346. és 360. l.

²⁷² A. P. tom. VIII. pag. 58.

niök rendjükbé. Az általa kiadott *Custodes super muros Hierusalem a Christo Domino* kezdetű, 1725. március 9-én Rómában kelt és Card. Oliverus által aláírt oklevél kimondja, hogy a szerzetes-püspökök saját rendjük rítusát tartoznak megtartani s ezt különösen a ruházatukban kifejezésre juttatni. A hajkoronát is meg kell tartaniok. Ha tisztségük megszűnt, vagy nem rezideálnak a számukra kijelölt templomban, rendjükbé vissza kell térniök. *Kapussy Bálint*ról, V. Miklós pápának az 1449. évi pesti országgyűlésre kiküldött apostoli követének szerepéről és *Martinuzzi Fráter György* jelentőségéről és magas ívelésű pályájáról már megemlékeztünk. Martinuzzi nagyváradai püspök és bíboros lett, sőt esztergomi érsekké is előléptették, de ebben a méltóságában nem erősítették meg.²⁷³ *Magyar Mihály* epiphaniai c. püspök, *Ternavai* (Nagyszombati) *István* szirmiai (szerémi) c. püspök (1587.), *Kapussy Bálint* pápai legátus volt. *Bratulics Simon* szerémi, majd zágrábi püspök (1599.), 1611. után pedig kalocsai érsek volt. Itt említhetjük meg *Zaicz János* rendfőnök nevét, aki a neki felkínált püspökséget nem fogadta el.²⁷⁴ *Francisci András* szerémi püspök (1647.), esztergomi kanonok és szenttamáshegyi prépost († 1653.), *Ivanovics Pál* scardoniai, majd tinnini c. püspök, esztergomi kanonok, szenttamáshegyi prépost, a szentéletű *Borkovics Márton* zágrábi püspök (1668.), kalocsai érsek († 1687.), *Vanoviczy János* c. püspök, *Kéry János* esztergomi kanonok, szentistváni prépost, szerémi, csanádi (1678.), majd váci püspök († 1685.), *Benkovics Agoston* nagyváradai püspök és leleszi prépost (1681.), *Széchenyi Pál* pécsi püspök és szentgotthárdi apát (1676.), veszprémi püspök (1687.), majd kalocsai érsek (1703.) volt.²⁷⁵ A XVIII. században is több kiváló pálos szerzetest emelt a királyi kegy és a Szentszék bizalma a magyar püspöki kar tagjai közé. Így *Esterházy Imrét*, *Nádasdy Lászlót*, *Török Agostont*, *Esterházy Pált*, *Mayr Józsefet* és *Ordódy Károlyt*.

Közülük a világi egyház szolgálatában a legmaradandóbban Esterházy Imre szorgoskodott.

*Gróf Esterházy Imre*²⁷⁶ Bécsújhelyt filozófiát, Rómában teológiát tanult, majd tanulmányai befejezése után Lepoglaván a filozófia, Nagyszombatban a teológia tanára lett. A horvát tartomány kiválása (1701.) után magas rendi tisztségeket töltött be. Magyar ember léte a horvát tartományfőnök helyettese, remetei perjel, majd rendfőnök lett. Kiváló egyénisége, különösen az egyházi és világi jogban való jártassága felkel-

²⁷³ V. ö. Kisbán I. k. 141. l.

²⁷⁴ 1628-ban a horvátországi Remetén halt meg.

²⁷⁵ Pongrácz i. m. pag. 300–321.

²⁷⁶ 1663 jan. 16-án született a trencsénmegyei Beszkovban és 1745. dec. 7-én Pozsonyban halt meg.

tette iránta I. József figyelmét, aki 1706-ban *váci*, 1708-ban *zágrábi*, majd III. Károly 1723-ban *veszprémi* püspökké s egyben királyi kancellárrá, Keresztély Ágost hercegprímás halála után (1725 szept. 1-én) pedig *esztergomi* érsekké nevezte ki. A XIII. Benedek által küldött érseki palliumot a veszprémi püspöki székből utódától, Acsády Bonifáctól vette át 1727 június 11-én a máriavölgyi kegykép előtt. Mint Esztergom érseke, egyházmegyéje területén körülbelül 70 templomot épített; nem feledkezett azonban meg rendjéről sem, amelynek kebelében emelkedett a tudás és erény szédítő magaslatára. Különösen Máriavölgy és Sasvár fejlesztése terén vannak elévülhetetlen érdemei. Az előbbi mesés kincsét 2000 arannyal felérő aranykehellyel gazdagította, az utóbbi építkezésére pedig esztendőnként nagyobb összeget juttatott. Hálás rendje a pálosok hagyományos tiszteletében álló Alamizsnás Szent János kápolnájába temette. Sirján pálos szerzeteshez méltó sírart olvasható: „Sub hoc admirandae commiserationis Prodigio, Divo Joanne Alexandrino, ego in te, Deus meus Misericordia mea, assistente mihi, Dulci misericordiae Matre dormiam et requiescam. Frater Emericus.”²⁷⁷

Nádasdy László mint sátoraljaújhelyi perjel, később mint máriavölgyi vikárius és rendfőnökhelyettes (1696.) mindent elkövetett rendje felvirágoztatása végett. Sátoraljaújhelyen a templom számára értékes harangokat szerzett, a kolostor épületét rendben tartotta, Máriavölgyben nevéhez fűződik a kolostor ebédlőjének bőkezűen fényes restaurálása. 1711-ben a király csanádi püspökké nevezte ki, de székhelyét a török megszállás miatt csak a temesvári csata után (1716.) foglalhatta el, amikor is a török ennek a területnek elhagyására kényszerült. A közbeeső öt esztendőben beneficiumul a király kegyéből a *győri prépostságot* nyerte. Egyházmegyéje ügyeit haláláig a legnagyobb gondnal vezette. († 1727. Pozsony.)

Török Ágostot († 1745. Bánfalva) III. Károly nevezte ki szolgálataiért sardicai püspökké, de a megszállás alatt álló bulgáriai sardicai püspöki székhelyét sohasem tudta elfoglalni. Élete jórészét Sopronban töltötte, halála előtt pedig a bánfalvai kolostor lakója volt.

Mayr József 1709. táján *szentandrás*i apát és *rabenspurgi* plébános volt.

Esterházy Pál rendfőnök váci nagyprépost, c. püspök, majd *pécsi püspök* lett. Ő volt az első „generalis infulus”. Mint kiváló diplomata, igen nagy szolgálatot tett Mária Teréziának és a királynő leányának, a nápolyi királynénak.

²⁷⁷ Idézi Sztreszka i. m. pag. 319.

Ordódy Károly a rend eltörlésekor rendfőnök volt, majd az eltörlés évében a casanovai apát címét kapta az uralkodótól.

A magyarokon kívül a század legnagyobb püspöki egyéniségéről, **II. Rákóczi Ferenc** kortársáról, a *lengyel Mosinszky Konstantinról* is meg kell emlékeznünk. Már csak azért is, mert néhány levelében **II. Rákóczi Ferenc** szabadságharcáról is megemlékezik.²⁷⁸ Ezenkívül a teológia szakavatott művelője is volt. Mint a krakkói pálos teológiai stúdium tanára, több filozófiai és teológiai munkát is írt. Ezek azonban csak kéziratban maradtak fenn.²⁷⁹ 1728-ban még a lengyel tartomány főnöke volt. Szerzetességéből azonban hamarosan Livland püspöki székebe emelkedett. Mint ilyen, különösen a térítés terén tűnt ki.²⁸⁰

Ezeknek a Pálosrend emlőin nevelkedett s a rend szellemében működött magasrangú egyházi férfiaknak igen nagy hatásuk volt az egyházmegyei életre. A török kiűzése után az egykori püspöki székhelyeknek, szemináriumoknak, templomoknak, plébániáknak és egyházi javaknak visszaszerzése körül kifejtett sikeres tevékenységükkel nagyban hozzájárultak a hazai katolicizmus erősítéséhez. A lelkükben fogant imádság, az egyházi és világi ifjúság nevelése, a missziós lelkigyakorlatok, a háború idején kifejtett tábori szolgálat, a politikai életben főrendi (*supremus comes*) és kir. tanácsosi működésük egy célt szolgált: az édes magyar haza emelését és felvirágoztatását, melynek mindenkor hű és áldozatos lelkű fiai voltak. De az általuk kormányzott egyházmegyék területén valósággal megújíhódott a pálos szerzetesi szemszögből vállalt pasztorációs munka is. Minden intézkedésük a rendi szellem törekvéseinek kiáramlása volt az ő személyükön át a világi egyházmegye életét irányító papság lelkületébe. Időnként kiadott pásztorleveleik s egyéb rendelkezéseik is igazolják, hogy más, talán szigorúbb szemszögből tekintették az életet s így a gondjaikra bízott papság

²⁷⁸ Igen sok lengyel és latin nyelven írt levelét őrzi a krakkói és czenstochowai pálos archivum.

²⁷⁹ Moszinsky Constantinus: *Quaestiones Theologicae de incarnatione verbi divini* in III. partem divi Thomae doctoris Angelici a quaestione I. usque ad quaestionem XXVI. anno dni 1700. traditae. — *Quaestiones theologiae... de vitiiis et peccatis, gratia ac meritis...* *Quaestiones theologiae... de viriibus theologicis, fide, spe et charitate...* *Quaestiones theologiae... de iustitia, iure et dominio.* Kézirat a krakkói pálos archivumban.

²⁸⁰ Életét egyik rendtársa, *Kielczewszki Szaniszló* írta meg: *Vita Excellentissimi Illustrissimi DD. Constantini Moszinsky Epi. Livoniae Senatoris Regni Poloniae ex ordine Nostro, Labore et cura Eximii Reverendi Patris Stanislai Kielczewszki S. T. D. Definitoris Provae Praedicatoris Clari Montis Czenstochowiensis famosissimi conscripta.* No 11. (113) Fol. Lat. jelzetű 30 old. terjedelmű kézirat a krakkói pálos archivumban.

és hívők seregének lelki üdvösségét is komolyabb odaadással gondozták, mint a világi klérus tagjai. S e téren nem riadtak vissza semmitől sem, különösen azonban attól nem, hogy a század felvilágosult irodalmától óvják meg híveiket s védelmükre harcot kezdjenek. A XVIII. században nemcsak a pálos szerzetesek, hanem a rend kebeléből kikerült főpapok munkássága is a felvilágosodás elleni küzdelem jegyében folyt le.

V.

A rend szervezete.

A rendi szervezet általános jellege.

Az a tökéletes szervezet, amelyet a megújhodott Pálosrend a megreformált Konstitúciók szerint a XVII. század folyamán kialakított, nem állt elő egészen váratlanul, hanem hosszú fejlődés eredménye. Bertalan pécsi püspök első remetereguláját Boldog Özséb, a „collector Eremitarum” átvette s módosította. A Szentszék megbízásából *Pál* veszprémi püspök által adott s *Ladomér* esztergomi érsek és *András* egri püspök által elismert s bizonyos mértékben bővített regula is az előbbieket összefoglalása s némi bővítése. A pálos remeték életét szabályozó első regulák azonban csak alappillérei annak a hatalmas, majdnem egész Európát behálózó, rendi szervezetet irányító Konstitúciónak, amely már jórészt a rendet az ágostoni regulák alapjára helyező *Gentilis* szereplése után kialakult s így már a XIV. század pálosainak életét is szabályozta. 1309 május 23-án ült össze ugyanis *Gentilis* pápai legátus engedelmével a pálosok első Capitulum Generaléja a *budaszentlőrinci* kolostorban.¹ Itt állították össze a rend szabályzatát, amelyet XXII. János pápa még 1319-ben meg is erősített. Ez a Konstitúció² a rendnek a megyés püspökkal szemben teljes önállóságot biztosított. A rendtagok helyes munkamegosztásának szemmeltartásán kívül jellemzi ezt a szabályzatot az, hogy bizonyos rugalmasság van benne, amellyel a rendnek a kor-

¹ A XVI. században Örményesen, Felsőelefánton, a XVII. és XVIII. században Máriavölgyben tartották a nagykáptalanokat. Az utolsót Máriacsaládon tartották.

² Gyöngyösi Gergely: *Declarationes Constitutionum* (Egyet. Könyvt.) és *Rituale Paulinorum* (Nemz. Múz.).

viszonyokhoz való alkalmazkodását biztosítja. Ez a sajátos alaptulajdonsága biztosította egyben érvénybenmaradását is a rend egész élettartamára. Ez a konstitúció maradt meg főbb vonásaiban mind a mai napig. Mérhetetlen értéke abban rejlik, hogy a rendet a világi papságot összefoglaló kerettől, az egyházmegyéktől függetlenítette. Az első regula értelmében ugyanis a pálosok mindenütt a megyés püspökök fennhatósága alatt éltek, rendelkezéseikhez alkalmazkodtak, s az egyházmegyei zsinaton is szükség szerint megjelentek. Maga Boldog Özséb is megjelent az 1250. évi esztergomi zsinaton, ahol már nem mint káptalanjának tagja, hanem mint tartományfőnök írta be nevét a zsinati jegyzőkönyvbe.³

1329-ig a Pálosrendet életfogytiglan megválasztott tartományfőnökök kormányozták; közülük az utolsó a budaszentlőrinci kolostor alapítója, Lőrinc volt. Ő a rend nagy szervezője. Ő vitte keresztül, hogy a pálosok generálist választó káptalant tarthassanak. Ez 1329-ben történt meg először. Ekkor azonban Lőrinc már halott volt s így igaza van Zákonyinak, aki szerint nem ő, hanem *I. István* (1325—1330.) a rend első főnöke.

A rendfőnök hivatali ideje eleinte élethossziglan tartott. Csak később állapítja meg a Szentszék rendelete hivatali idejét *négy évben*. IV. Jenő pápa 1439-ben kiadott rendelete szerint ugyanis az összes házak perjelei négy évre választották a rendfőnököt.⁴ Az első, négy évre választott rendfőnök *II. Márton* volt (1441—1444.). A rendfőnök csakis a rend kiváló tagjai közül kerülhetett ki, akiktől az életszentségen kívül a Szentírásban és a világi tudományokban (grammatika, logika, retorika) való jártasságot is megkívánták.

A középkor folyamán a pálosoknak kevés miséspapjuk volt. Főleg *laikus* és *konverzus* testvérekből állt a rend. Az előbbieket teljes vesztégtartásban (*silentium*) művelték kolostoruk földjeit. Sok képzett kertész, szőlőművelő és állattenyésztéssel foglalkozó egyén volt közöttük. Az utóbbiak inkább mesteremberek voltak, s különféle ipari munkával adóztak a rendnek. Főleg a kolostor körül adódó munkákat végezték el. Majdnem minden kolostorban volt néhány kőműves, ács, asztalos, lakatos, szabó, ostyasütő, aranyozó stb. mesterséghez értő konverzus. Ezek a kolostor perjele által beszerzett anyagokat (szövet, bőr) dolgozták fel, esetleg inasok segítségével. Ezekről az inasokról szintén a perjelnek kellett gondoskodnia. A laikus és konverzus, akárcsak a fentemlített áldozópapok, teljesen

³ Péterfi Concilia.

⁴ Eggerer i. m. pag. 205.

azonos, szigorú szerzetesi fegyelemben éltek. A bonyodalmas officiumok helyett igen egyszerű imádságok mondására voltak kötelezve. Ajtatosságaik főleg Miatyánkból és Üdvözlégyekből álltak. A reggeli és esti kari zsoltosmán is meg kellett ugyan jelenniök, de az előírt zsoltározásban nem vehettek részt. *Betűvetésre* és *olvasásra* nem tanították meg őket. Ha értett is valaki közülük az olvasáshoz, szigorú rendi tilalom alatt álltak e tekintetben. Semmiféle könyvet, még a zsoltárokat sem olvashatták. A szabályzat értelmében, ha valakit közülük könyvolvasáson kaptak, büntetésből három napig kenyéren és vízen kellett böjtölnie. Ugyanez járt annak is, aki a laikus testvért, vagy a konverzust engedelem nélkül írásra vagy olvasásra tanította. Ha azonban akadtak köztük tehetségesek, azoknak megengedték, hogy tanuljanak, s képezzék magukat. A hajkoronát azonban csak akkor vehették fel, amikor a rendfőnök őket klerikusoknak nyilvánította.⁵

Ezt a tilalmat felszentelt *papjaik* és szellemi munkára besoztott *klerikusaik* lelki összeszedettségének megőrzése végett olyannyira fontosnak tartották, hogy megújítása iránt több ízben is intézkedtek. Így 1523-ban *II. János* rendfőnök és definitóriumuk mondta ki, hogy „senki sem taníthat sem világi személyt, sem novíciust se írásra, se zenére, se festésre”.⁶ Klerikusaik már igen magas szónoki és teológiai képzettségre tettek szert. A legtöbbben elvégezték a hét szabad mesterséget. Több olyan pálos szerzetesről tudunk, aki valamely stúdium generálén magisteri fokozatot is nyert.⁷ Tanulmányaik befejezése után áldozópapokká szentelték őket.

A rendfőnök és közvetlen munkatársai.

Az egész rendi szervezet élén a *rendfőnök*, *prior generalis* állt. Címe: reverendissimus. A konstitúciók értelmében kötelessége hármas: vigyázzon *magára*, a *reábízott nyájra* és a *rendjére*. Ami az elsőt illeti: legyen serény minden cselekedetében, „szemérmes erkölcsű és beszédű, járatos a történelemben és a rendi ügyekben, józan az étkezésben, a szegénységnek és Krisztus alázatosságának kifejezője, jóindulatú a tévelygők és tudatlanok támogatásában”. Legyen imádságos lelkületű, a szerzetesi observantia buzgó őre. Saját példájával igyekezzék oktatni rendtársait arra, amit tőlük megkíván. Rendtársaihoz ne legyen túlságosan szigorú, vagy enyhe. Vegyen szívesen részt

⁵ Rituale Paulinorum pag. 55.

⁶ Eggerer i. m. c. 36.

⁷ Gyöngyösi Gergely Breviloquium c. 33.

a havi zsolozsmán és elmélkedésen. Legyen ártatlan és feddhetetlen életű, legyen még a rossz gyanújától is ment. Tartsa állandóan kéznél a Regulát, a Konstitúciókat s a rendi előjogokat, a zsinati határozatokat és a pápáknak a szerzetességre vonatkozó rendelkezéseit.⁸ Ami a második követelményt illeti: minden gondolata a rend egyetemének javát szolgálja. Évente egyszer küldjön különleges levelet a tartományoknak, melyben a testvéreket a fogadalmak lényegére, a rendi szertartások megtartására és a tökéletességben való gyarapodásra buzdítja. Évente egyszer győződjön meg a tartományfőnökök, vagy defenitorok útján a tartományok szellemi és anyagi helyzetéről, vegyen tudomást a lelkiek, vagy a tudományok terén kiváló szerzetesekről. Érdeklődjék, hogy van-e a tartománynak elegendő konstitúciós könyve s van-e minden szerzetesnek officiumos könyve. Győződjön meg az esetleges hibákról, visszaélésekről s gondoskodjék javításukról. A tartományok vizitálását, ha betegségé gátolja, megbízólevél kibocsátásával helyettesítse és egy rendi tanácsosra, vagy két erre igen alkalmas, tudós és jámbor szerzetesre bízhatja. Legyen igen nagy gondja a rend lelki egységének megőrzésére, „hogya az összes tartomány minden szerzetese úgy szeresse és becsülje egymást (megfelelkezve saját nemzetiségéről), mintha egy anyának lennének a gyermekei”. Különös gondja legyen a rendi újoncok nevelésére s a rendet érdeklő szentszéki tárgyalásokra. „Sit diligens custos et promotor.”

Ami a harmadik kötelességét illeti, törekednie kell az idegenített rendi javak visszaszerzésére, a meglevők megtartására s növelje jövedelmüket a rend egyetemének hasznára. A rendi jövedelmekről és kiadásokról számoljon be a rendi tanács előtt; rendi birtokot bérbe csupán akkor adhat, ha ez a rendre nézve előnyös; biztosítsa a kiváló férfiak jóindulatát a rend számára. A rendfőnök a rend minden tagjára, anyagi és szellemi ügyeire kiterjedő hatalmát a választó nagykáptalanon történt választás kihirdetése alapján a XV. század közepéig élethossziglan, 1441-től kezdve négy, 1640-től kezdve hat esztendőre nyeri.⁹ Kormányzásában minden más egyházi hatóságtól (megyés püspök stb.) független. Pápai engedéllyel másodszor is megválasztható. Választására eleinte a rendi tanács tagjai s a rend perjelei voltak jogosultak, később az egyes házak megbízottai (discretus) is szavaztak.

⁸ Const. (1643.) pag. 102.

⁹ IV. Jenő pápa 1439-ben rendelte el a rendfőnöki hatalom négyévi időtartamát. V. ö. Eggerer i. m. pag. 205. — V. ö. XXII. János, XI. Gergely IV. Jenő, II. Gyula, VI. Kelemen, V. Orbán stb. bulláit. Ezekre már az I. kötetben hivatkoztunk.

Mint a rendi hatalom legfőbb birtokosa, a nagy- és tartományi káptalanokon és a rendi tanácsüléseken őt illette az elnöklés. A tanácsüléseken ő szavazott elsőnek és a szavazatok egyenlő megoszlása esetén szavazata kettőnek számított.

Jogában állt a szerzeteseket nemcsak egyik konventből a másikba, hanem egyik tartományból a másikba is áthelyezni, ha a rend érdeke úgy kívánta. „A Szentszék beleegyezésével kiküldhette az arra alkalmas szerzeteseket a hitetlenek, szakadárok, vagy eretnekek térítésére. A rendi előjárókat a rendi tanáccsal egyetértve, bármikor megfoszthatta hivataluktól s büntetésben részesíthette őket, ha méltatlanoknak bizonyultak, s működésükkkel a rendnek kárt, vagy szégyent okoztak. A hibák megismerhetése végett őt illette meg a tartományok háromévenkénti vizitálásának joga is. Ha azonban eme jogával akadályoztatása miatt élni nem tudott, úgy megbízottját küldte el, aki az ő nevében elnökölt, illetőleg végezte el a szokásos vizitációt az egyes rendtartományokban. Mint a rend fejét, a magyar főrendiházban a püspökök után az első hely illette meg. Még a pannonhalmi főapátot is megelőzte. A pontifikáliák használatának jogát azonban csak 1770-ben, tehát jóval később nyerte el a pápától, mint más rendek (bencések, ciszterciták, premontreiek) főnökei. Méltó eltartásáról vikáriusával egyetemben az egyes rendtartományok gondoskodtak, még pedig úgy, hogy a teljes összeg (a XVIII. században: 1044 forint) felét a magyar s a többi vagyoni helyzete arányában kialakult kvóta szerint a lengyel (90), osztrák (160), horvát (191), isztriai (34) és sváb (47) tartomány adta össze. Ehhez járultak még azok az összegek (16–20 forint) is, amelyeket az egyes konventek a vizitáció alkalmával fizettek neki.

Hivatali idejének letelte után a nagykáptalan engedelmével felvette a *pater ordinis* címet s maga jelölte meg azt a konventet, amelyben lakni óhajtott. A *pater ordinis* csupán a kormányon lévő rendfőnök székhelyén nem lakhatott.¹⁰ Privilegiális helyzete abban állt, hogy a házban megelőzte a perjelet, a kari zsolozsma és a konventmise tartása alól fel volt mentve. Amennyiben azonban a kóruson megjelent, övé volt a zsolozsmázás vezetésének a joga.

Az előrebocsátottakból látható tehát, hogy a rendi élet nyugodt és egyenletes fejlődését a szerencsésen megválasztott rendfőnök személye biztosította. A rendfőnöki állás felelősségteljes és nehéz feladat vállalását jelentette. Fiatalabb rendtagok éppen tapasztalatok hiánya miatt nem is vállalták szí-

¹⁰ A Congregatio de Propaganda Fide 1721 dec. 15-én hozott határozata szerint a rendfőnök állandó székhelye ez időponttól kezdve a máriavölgyi monostor volt.

vesen ezt a tisztséget. Az idősebb, esetleg beteges rendtagokra nézve viszont nemcsak szellemi, de nagy fizikai terhet is jelentett ez. A rendfőnök ideje úgyszólván állandó utazásban telt el. Egyik rendtartományból a másikba, egyik kolostorból a másikba kellett utaznia. Szinte állandóan úton kellett lennie. Saját magával alig volt érkezése törődnie. Minden idejét a rend ügyei foglalták le, s ezek sokszor igen bonyodalmasak voltak. Komoly jogi ismeretek birtokában lehetett csak őket jól és méltányosan megoldani. Ha meggondoljuk, hogy hatéves hivatali ideje alatt a hat pálos tartomány minden rendházát kánonilag vizitálnia s az egyes tartományi választókáptalanokon elnökölnie, nemcsak a rendtagok, hanem a tartományok és rendházak egymás közt támadt surlódásait elintéznie, s vizitációi közben szerzett tapasztalatai alapján a melléje rendelt rendi tanács segítségével az egész rendet egységesen, nemcsak szellemi, de anyagi, illetőleg gazdasági téren is kormányoznia kellett, úgy joggal torpanhattak vissza e szerény, de tudós szervezetek megválasztásuk pillanatában a nagy tisztességgel járó feladat tudatától.

Nem lesz érdektelen a rendfőnöki elfoglaltság érzékeltetése végett e rendfőnöki utazások közül *Kozbialovics Krizosztomét* ismertetnünk. Ez a vizitációs út egyrészt kortörténeti és művelődéstörténeti szempontból is különös érdekléssel bír hazánk XVIII. századi utazási viszonyai szempontjából, másrészt rávilágít a rendfőnök felelős és nagyarányú munkakörére is.¹¹

Az *Acta Paulinorum* írója szerint a rendfőnök a tartomány vizitálása végett 1735 január 11-én indult el székhelyéről, *Máriavölgyből*. A közeli *Pozsonyba* ment. Innen hajóval jutott el *Győrig*, onnan szekéren *Pápára*. A pápai kolostor vizitációja után *Szőny*, *Almás*, *Dorog* és *Vörösvár* érintésével *Pestre* utazott. Négy napig tartózkodott a pesti rendházban. Ez idő alatt meglátogatta a királyi és hétszemélyes tábla tagjait, a Pesten tartózkodó befolyásosabb mágnásokat és a kalocsai érseket. A rendház ügyeinek és állapotának átvizsgálása után január 26-án az északmagyarországi kolostorok látogatására indult. Ezúttal elkerülte a hatvan—kövesdi útvonalat, amelyről főleg a Sárosmegyből *Pestre* utazóktól úgy értesült, hogy a rossz időjárás, erős havazás és a sok esőzés következtében az utak valósággal hasznavehetetlenekké váltak. E helyett *Jászberény*, *Dósa*, *Érdőtelek* érintésével *Mezőkövesdre* utazott, ott tanácsosa, egyben a sajóládi kolostor perjele, *Flávy Benedek* várta. Most már Flávy társaságában az innen körülbelül négy mérföldnyire

¹¹ A. P. tom. VII. pag. 12—16.

eső *Keresztúrnál* sikerült a Héjő és Sajó áradásától előntött területen átkelve, a községbe bejutnia és az utazás fáradságait kipihennie. Január 27-én végre Sajóládra ért. A kolostor ügymenetének és anyagi állapotának áttekintése és a szerzetesi lélek megvizsgálása után január 30-án tovább utazott. A *Bársnyos* folyón azonban a nagy hullámverés miatt szinte lehetetlen volt az átkelés. Ezért a közeli *Körömben* töltötte az éjszakát, majd másnap útját folytatva rettenetes esőben, sárban, *Szerencs* és *Hankóc* érintésével *Vámosújfalun* halt meg, ahova késő éjszaka érkezett. Másnap *Olasziba* ment. Itt töltötte Gyertyászentelő Boldogasszony ünnepét.

A *sátoraljaújhelyi* konventből érte küldött hatlovas kocsin nagy kerülő árán csak február 3-án délután ért a városba. A konvent vizitációjának végeztével *Terebesre* utazott. Az ott tartózkodó *Jaros Vince* varannói perjeltől tudta meg, hogy Varannó és Késmárk a rossz időjárás és az utak miatt szinte megközelíthetetlenek. Ezért ezeknek a kolostoroknak vizitálásával utazása befejezése után *Hávor Mihály* pater provincialist bízta meg, mellérendelve *Czétényi Imre* terebesi és *Jaros Vince* varannói perjelt.¹²

Miután a terebesi kolostor ügyeit elintézte, február 10-én sietve visszafelé vette útját, hogy az egyre dagadó Héjőn és Sajón még jókor átkelhessen. Olaszin elbúcsúzott a sátoraljaújhelyi konvent perjelétől, *Fejér Páltól*, aki eddig mint definitora kísérte. Köröm—Keresztúr—Mezőkövesd érintésével február 13-án *Kállóig*, 14-én pedig *Hatvanon* és *Aszódon* át a pesti ház birtokai közé tartozó *Bottyán* községig jutott. De ide már lóháton érkezett titkárával késő éjszaka, csatakos időben, szélben, fagyban, mert az aszódi erdőben kocsijuk kereke eltörött. A több mint háromórás lovaglástól teljes kimerültségben töltötték el a következő napot, amikor a megsérült kocsi és a kísérő személyzet is megérkezett. Itt új kereket szereltek a kocsira, aztán *Vácra* utaztak, ahol *Paulesics* kanonok vendégei voltak. Itt találkoztak *Hávor Mihály* tartományfőnökkel. Az ő tanácsát megfogadva, nem a katonaságtól úgyszólván teljesen megszállott *Verőcének*, hanem *Márianosztrának* mentek. A bör-

¹² Bánfalva, 1735. május 15. — A rendfőnöknek jogában állt egyes rendházak, sőt tartományok vizitálását is megbízottaira átruházni. Betegsége, öregsége, vagy az idő rövidsége miatt igen gyakran szükségesnek is mutatkozott, hogy e joggal éljen. Így a távolság és a nagy utazási nehézségek miatt csak a legritkább esetben tehetette meg, hogy a *római* rendházat is vizitálja. Ez évben is Kozbialovics Sebestyén római procurator generalist bízta meg a vizitáció megejtésével. A pécsi rendház vizitálását is titkárára, *Gerdinics Józsefre* bízta. Máriavölgy, 1735. június 11-én és 1735. júl. 25-én kelt iratok. A. P. tom. VII

zsőnyi hegyekben újabb kellemetlenség érte őket; kocsijuk tengelye tört el. A február 17-től 21-ig tartó vizitációs munka befejezése után megjavított kocsijukon, amely elé a hat lovon kívül még négy ökröt is fogtak — oly rosszak és nehezen járhatók voltak az utak —, a tartományfőnök kíséretében *Kéméndig*, innen *Guta* és *Belleg* érintésével a déli órákban *Getfalvára* ért a rendfőnök. Itt a felsőelefánti perjel várta ebéddel. Az ő kíséretében este már Elefánton volt. Itt a szükséges vizitációt elvégezve, kiűjult podagrája miatt ágynak dőlt. Fájdalmai enyhültével Galgócon át *Nagyszombatba* ment az ottani rendház vizitálása végett. Majd *Szenc* és *Pozsony* érintésével visszatért székhelyére, *Máriavölgybe*, ahol betegen ágynak dőlt. Felgyógyulása után az osztrák tartományi káptalanon vett részt.

Csak ebből a rövid útivázlatból is látható, hogy a rendfőnök feladata milyen nehéz volt. Idejének jórésztét úgyszólván úton töltötte, székhelyén alig volt érkezése tartózkodni. Viszont ezeknek a vizitációs utaknak igen nagy jelentőségük volt. A különböző kolostorok szellemi és anyagi állapotát közvetlen tapasztalatai útján ismerhette meg. Meggyőződhetett róla, hogy a rendi tanács és káptalanok határozatait megvalósítják-e, s hogy konstitúcióik és reguláik alapján a rendi élet mindenütt egyöntetű-e? Ha pedig valahol hibát észlelt, azon rendeletileg rögtön változtatott. A vizitációs utakon kívül az egyes tartományok főnökei minden év januárjában is beszámoltak levélbelileg tartományaik állapotáról; a szokásos háromévenkénti tartományi káptalanon s az ugyancsak háromévenként tartott nagykáptalanokon személyesen adhatták elő tapasztalataikat. Ebből is látható, hogy a rendi ellenőrzés igen erős volt és jó alapokon nyugodott. A rendfőnöknek, rendi tanácsnak, továbbá a rendi tartományfőnöknek és tartományi tanácsnak igen fontos szerepe volt a rend kormányzásában.

A rendfőnököt hivatalos irodai munkájában *titkára* (socius), a kormányzás terén pedig a helyettes rendfőnök (vicarius generalis) és a rendi tanács (definitorium) támogatta.

A *vicarius generalis*, vagy rendfőnökhelyettes a rendfőnöknek hivatalos teendőiben valósággal ellenőrzője volt. A rendfőnök halála, vagy magasabb tisztségre (megyéspüspökség) jutása esetén ő kormányozta a rendet, végezte a szükséges vizitációt s hívta össze a választó nagykáptalant. Ebben a működésében teljes rendfőnöki hatáskör illette meg őt. Épp ezért nem vezethette tovább monostorát, hanem annak élére maga helyett más vezetőt küldött ki. Székhelye a rendfőnökével azonos: 1526-ig Budaszentlőrinc, azután a változó körülmények szerint Felsőelefánt, majd Lepoglava s végül 1721 után Máriavölgy volt.

A *procurator generalis* a rend ügyvivője a Szentszéknél. A római konventben lakott; ennek perjele rangban megelőzte, viszont a konventen kívül ő volt a rangelső. Mielőtt hivatalát elfoglalta, az Evangéliumra tett esküvel kellett ígérnie, hogy mindenben a rend javát szolgálja. „Ego Frater N. N. juro, quod secundum conscientiam meam servabo secretum in negotiis Ordinis nostri, eaque in Curia Romana secundum posse promovebo. Sic me Deus adjuvet, et haec Sancta Dei Evangelia.”¹³ Résztvett a pápai udvar minden ünnepségén *segédével* együtt, aki mint felszentelt pap, köteles volt legalább hetenként négyszer a magyar tartomány jólétéért misézni. Mindketten a rendfőnök joghatósága alá tartoztak. Ellátásukról a tartományok vagyoni állapotuknak megfelelő arány szerint gondoskodtak.

A rendi tanács (*Definitorium generale*) négy tagból állt. Kötelességük volt a rend általános perjelét minden tudásukkal támogatni s a rend fontos ügyeiben legjobb tudásuk szerint határozott és nyílt véleményt nyilvánítani. Sűrűn tanulmányozták a Regulát, a Konstitúciókat, a káptalani rendelkezéseket, a rend előjogait „s mindazt, ami a hivatás kimélyítését szolgálja”.¹⁴ A tanácsülésen elhangzott véleményeket titokban kellett tartaniuk. A tanácstagokat 1711 óta a magyar, lengyel, osztrák (sváb) és horvát (isztriai) tartomány kebeléből választották. Bár a rendfőnök székházában laktak, ellátásukról tartományaik gondoskodtak. A ház ügyeibe nem szólhattak bele, az ebédnél helyük a perjel után következett, a kóruson azonban őket illette meg az elsőbbség; perjelségnél alacsonyabb tisztségre nem voltak választhatók.

A *secretarius generalis* (socius) és segédjét, a *collega minor generalis* a rendfőnök nevezte ki. Az előbbinek jártasnak kellett lennie az egyházi és világi jogban, valamint a fogalmazásban is, mert ő foglalta írásba a rendfőnök rendelkezéseit. Ő írta a gyűlések jegyzőkönyvét, intézte a rendfőnöki iroda ügyeit, közölte a tartományokkal az elhalt rendtársak nevét s kísérte útján a rendfőnököt. Akadályoztatása esetén a főleg másolási munkákat végző *collega minor generalis* helyettesítette. Ez utóbbinak volt kötelessége a látottakat és tapasztaltakat a rendfőnök titkárával közölni. Gondosan ügyelnie kellett a rendfőnök ruháira, könyveire, hivatali pecsétjére. Utazás közben ő keresett a rendfőnöknek és sociusának megfelelő szállást és gondoskodott mindhármuk napi ellátásáról. A rendfőnök, vagy tartományfőnök környezetében hallott ügyekről mélyen hallgatnia kellett.

¹³ Const. Pars. III. (1643.) Cap. VII. pag. 110.

¹⁴ Const. Pars. III. cap. VI. pag. 109.

A nagykáptalan.

A *nagykáptalan* (*capitulum generale*) a rendi élet tulajdonképpeni központja, minden kormányzati hatalom jogforrása. Eleinte négy, később hat, illetőleg három-három évenként tartották, mégpedig akként, hogy minden második *választó-nagykáptalan*¹⁵ volt, amelyen a *secretarius generalis* és *collega minor generalis* tisztsége kivételével, amelyeket a rendfőnök fenntartott jogánál fogva kinevezés útján töltött be, a rendfőnöki méltóságtól kezdve végig minden rendi tisztséget választás útján töltöttek be. Ettől különbözött az *időközi*¹⁶ nagykáptalan. Ezen a tisztségek betöltéséről nem volt szó, ellenben az egész rend igen fontos ügyeit tárgyalták meg s fontos határozatokat is hoztak.

A nagykáptalan *tagjai* a rendfőnök (*prior generalis*), a helyettes rendfőnök (*vicarius generalis*), a kiérdemesült rendfőnökök (*pater ordinisek*), az egyes tartományok főnökei (provinciálisok) a titkárukkal (*collega*), a rendi tanácsosok (*definitores*), a *procurator generalis*, a hat tartomány törvényesen megválasztott megbízottai (*discreti*) titkáraikkal (*socius*), s a tartományok segédmegbízottai voltak. A tartományi kiküldöttek útiköltségéről az egyes tartományok gondoskodtak. Ezek a választó nagykáptalan megkezdésének időpontja előtt a nagykáptalani tanácskozások székhelyén három nappal előbb jelentek meg, hogy elegendő idejük legyen a rendi tisztségekre való jelölés előkészítésére. Az időközi káptalanokon közvetlenül a tanácskozások megkezdése előtti napon jelentek meg. Ha valamely tartomány, vagy kolostor kiküldöttei akadályoztatás miatt (háború, járvány stb.) nem jelenhettek meg a nagykáptalanon, a megjelentek által hozott határozatok akkor is minden tartományra, tehát a rend egész egyetemére érvényesek voltak. A nagykáptalan ideje, hacsak valami különös, akadályozó körülmény nem játszott közre, mindig a Szentlélek eljövetele ünnepének, *pünkösdek* vigiliája volt. V. Márton bullája értelmében a nagykáptalant mindig *Magyarországon* tartották.

A nagykáptalan összehívásának joga a rendfőnököt illette. Ha időközben meghalt, vagy a renden kívül valamely magasabb állást nyert el, vagy bármily okból lemondott, helyettesére, a *vicarius gubernansra* szállt a nagykáptalan összehívásának joga. A rendfőnök körülbelül négy-öt hónappal előbb a tartományfőnökséghez küldött *Intimatoria capituli*-nak nevezett összehívó levelében értesítette a nagykáptalan tagjait a nagygyűlés helyéről és időpontjáról. A nagykáptalan zavartalan lefolyásának

¹⁵ Capitulum generale electivum.

¹⁶ Capitulum generale intermedium.

biztosítását a még idejében kinevezett *káptalani provizor* kötelességévé tette. Ezzel, valamint a helyi perjellel a nagykáptalan sikere érdekében komoly megbeszéléseket folytatott s bizonyos gyakorlati intézkedéseket tett. Így *Kéry János* is 1675. jan. 21-én Lepoglaváról, ahol éppen hivatalosan tartózkodott, hívta össze 1675. május 31-ére, vagyis pünkösd vasárnapjára a választó nagykáptalant, melynek minden napja a konstitúciókban meghatározott szigorú rend szerint zajlott le.

Az első nap a szokottnál korábban elvégzett officium (prima) után a rendfőnök a Szentlélekről énekes misét szolgáltatott; a többi atya a megállapított rend szerint votivmiséket, ezenkívül a B. Szűzről és remete Szent Pálról szóló miséket mondta el.

A misék elmondása után a káptalan tagjai és a rendház többi szerzetese a harang szavára a tanácssterembe gyűltek, ahol a tanácsosaival megjelenő rendfőnök elnökölt. A házfőnök (superior) a káptalanokon szokásos szavakkal megnyitotta az ülést mondván: *In nomine Patris et Filii et Spiritus Sancti. V. Benedicite. R. Deus. V. Dominus sit semper vobiscum. R. Amen.*

Ezután a rendfőnök buzdító beszédet intézett az egybegyűttekhez. Figyelmeztette őket, hogy tanácskozásaikban a rend javát tekintésük, „törekedjenek a hibák irtására, a visszaélések kiküszöbölésére, az erényes élet növelésére, a mások épülésére.” Mindenkit figyelmeztetett a vesztegtartásra (silentium), a szerzetesi szerénységre és imádságokra. A beszéd után elmondták a *Veni Creator Spiritus* kezdetű himnust, majd a nagykáptalan sikeréért imádkoztak.

Ezeknek a szokásos formaságoknak és a konstitúciókban előírt ájtatosságoknak elvégzése után a rendfőnök elnöklete alatt a választások előkészítésével, az examenekkel és a megbízólevelek megvizsgálásával, az elhalt rendtársak, az élő és elhalt jótevők nevének felolvasásával, a pontos napirend megállapításával, a *Tabula officiorum* és *Tabula intentionum* (votivmisék) előkészítésével, a távollevők kimentő leveleinek felolvasásával, mentségeik megvitatásával s helyettesítő megbízottaik írásainak átvizsgálásával telt el. Ezekben a ténykedésekben igen nagy szerepe volt a már említett *káptalani gondnok*nak. A káptalan idejére a provizor által kinevezett *káptalani prefektus* és *tikára* viszont a templomi rendre, a szerzetesi szerénységre ügyelt s a vendégek szükségleteiről gondoskodott. Ugyancsak a provizor nevezte meg a káptalani öröket, s az asztalnál felszolgáló és felolvasó testvéreket (*servitores et lectores*). Az utóbbiak a többiek étkezése közben „az első napon énekelték a regulát, a többin a rend megerősítését, előjogait, az utolsó napon

a perjelek kötelességeit és a szerzetesi erényeket olvasták fel.¹⁷ A távolmaradás kimentését csak igen fontos ok alapján fogadták el.¹⁸ Majd este hat óratájt a tanácsteremben gyűltek össze, pallium nélkül. Itt a rendfőnök rövid beszéde után a *lábmosás* szertartása következett. Később ezt a kézmosás szertartása váltotta fel. Például az 1742. augusztus 19-én Máriavölgyben tartott időközi nagykáptalanon *Musár András* rendfőnök az atyáknak a kezeit mosta meg. Ezt a szertartást a rendfőnök végezte pelliciuma fölé stólát öltve, két klerikus testvér segédletével, a szokásos zsoltárok hangos olvasása közben. A zsoltározásból a szavazók (vocales) is kivették részüket. Ezután az ebédlőbe mentek, ahol a kiszolgálói és felolvasói tiszteket a klerikusok töltötték be. Ez a napi ténykedés körülbelül kilenc óratájt ért véget; ekkor mindnyájan pihenni tértek. Az új rendfőnököt rendszerint a második napon választották meg. Ez volt a nagykáptalan legfontosabb napja s ez a körülmény külső fényében is megmutatkozott. Ezen a napon a hora canonica prima után a káptalan tagjai palliumban, a konventbeliek pedig anélkül gyülekeztek a sekrestyében, ahol két égő gyertyát véve kezükbe, résztvettek a rendfőnök vezette körmenetben, a *Pange lingua* kezdetű magasztos himnuszt énekelve. Ezután egyesek a tabula intentionum szerint megállapított rendben misét mondtak, a többiek pedig a templomban helyezkedtek el, kérve a Szentlélek segítségét a választás és tanácskozások eredményességéért. Háromszoros csengetés, vagy harangszó hívta innen a tanácsterembe a káptalan tagjait. Itt a rendfőnök a statútumok értelmében többnyire valamely időszerű problémáról, leginkább a szerzetesi observantia előmozdításáról tartott beszédet. Az 1675. évi nagykáptalanon például Kéry János rendfőnök magas szárnyalású beszédében a *rendfőnöki személyiség* fontos tulajdonságairól beszélt. Beszédének hatása alatt Benkovics Ágostot, az eddigi vicarius generalist, minden vonakodása ellenére rendfőnökké választották meg. „Bár eléggé küzdött ellene — pálos szokás szerint — s váltig mondogatta, hogy nincs elegendő ereje e magas tisztség betöltésére, mégis a szent engedelmesség nevében szükségesnek tartotta, hogy alávesse magát a határozatnak s a reá helyezett terhet vállalja.”¹⁹ A rendfőnök kötelességeinek a statútumokból való felolvasása és eskütétele után valamennyien engedelmességet fogadtak neki s a Te Deum elénekélése után lakásába kísérték.

Harmadik napon a tanácsteremben összegyűlt atyák a rendfőnök székhelyválasztási jogának ismertetése után helyettesét,

¹⁷ Const. 1643. Pars. II. Cap. I. pag. 67.

¹⁸ Háborús mozgoladás, súlyos betegség stb.

¹⁹ A. P. tom. II. pag. 10.

a vicarius generalist választották meg. A választás ezúttal *Selegovics Mátyásra* esett. Ő is hiába hivatkozott testi törődöttségére,²⁰ a tisztséget el kellett fogadnia, majd neki is felolvasták a statútumokból kötelességeit; ezeknek tudomásulvétele után letette esküjét. Ezután a rendi tanácsot, a definitóriumot választották meg. Ennek a rendi szempontból igen fontos testületnek tagjai (definitorok) rendszerint a rend legjobb tehetségű s szerzetesi szempontból is legkiválóbb tagjai lehettek. Ezúttal Jambrehovics László, Nagy Imre, Bébery György, Széchenyi Pál teológiai tanárokat, továbbá Klancsecz Miklóst, Petracsics Károlyt, Juriszevics Jakabot és Turkovics Mátyást választották definitorokká. Miután a kötelességeikről szóló részt a statútumokból felolvasták előttük, ők is letették az esküt, a rendfőnök pedig megerősítette őket állásukban. Közülük a rendfőnök Turkovics Mátyást titkárává (*collega secretarius*) választotta.

A választások lezajlása után a különböző tartományok fejei (provincialis) tették meg *jelentéseiket* a vezetésükre bízott rendtartományok állapotáról. Pontosan beszámoltak szerzeteik előhaladásáról, s rendházaik anyagi helyzetéről. Ugyanakkor a tartományi titkárok és megbízottaik (*discreti*) tartományaik kívánságait, majd a közösség kéréseit terjesztették elő. Ezután a nap hátralevő részét a szokásos disputációval töltötték el. Az ez alkalommal rendezett filozófiai disputában, amelyen Jambrehovics László és Széchenyi Pál teológiai tanárok, valamint Turkovics Adalbert is résztvettek, főleg Kéry János lelépő rendfőnök (*pater ordinis*) és Sándor László adták kiváló tehetségük jelét.

A *negyedik napon* a rendházak megbízottai, *discretusai* számoltak be előjáróik intézkedéseiről s rendházuk belső életéről. Valósággal bírálatot mondtak perjelük működéséről. Ez a teljesen nyílt és őszinte beszéd gyakran igen kellemetlen volt az illető ház perjelére nézve. Így a sok jó mellett azt is megtudjuk, hogy a krumlaui perjel a gazdasági felügyeletet hanyagul végezte, a rannai kapzsi, a bánfalvai kellemetlen modorú volt rendtársaival szemben, a betegek gondozását is elhanyagolta, a stúdensek is gögre nevelődtek keze alatt stb.

Az *ötödik napon* a tartományok és a közösség már előre be-terjesztett kéréseivel foglalkoztak. Ezek is olyan természetűek, melyekből az egyes tartományok életén belül a rendi lelkiség állapotára lehet következtetnünk. Így a lengyeleket még mindig főleg a konstitúciók szövegének újabb kinyomtatása, a karthauziakéval közös privilégiumok megismerése, a rendi doktorok számának meghatározása érdekli, a rajnai tartományt viszont a túlságos szegénység bántja. Még a káptalanra küldött *discretusainak* sem tudott kellő útravalót juttatni, növendékeinek pe-

²⁰ A. P. tom. II. pag. 11.

dig ezidőtájt nem tudott magasabb teológiai műveltséget biztosítani.

A közösség, vagyis az egész rend kérései között igen időszerűekkel találkozunk ezen a káptalanon. Így azt kívánták, hogy a hivatalos útját végző rendfőnököt illesse mindenütt elsőbbség a helyi főnökkel szemben, a szerzetesi fegyelemre és observantiára fordítsanak nagyobb gondot, állítsanak fel Horvátországban is noviciátust, mert a hosszú utazástól és idegen népektől való félelem sok ifjút visszatart a rendbe való belépéstől. Kívánják, hogy a szónokoknak adjanak több jogot, mivel a szónoklat kidolgozása sok időt és nagy szellemi munkát igényel. Ezért mentsék fel őket hetente háromszor a kari zsolozsma alól, a szónoklás napján pedig étkezésükhöz italt is engedélyezzenek. Követelik, hogy távollevő szerzetest semmiféle tisztségre se lehessen megválasztani; a leveleket a helyi főnökök vizsgálják át és a rágalmozó természetűeket tartsák vissza, hogy a renden kívülálló személyek kezébe ne kerülhessenek.

Ezek után terjesztették be az egyes monostorok kívánságait. A *lepoglavainak* ezúttal főleg pedagógiai kívánságai voltak. A sok visszaélés miatt, ami főleg abból származott, hogy a rendház főnöke és a tanárok jogköre nem volt pontosan körülhatárolva a rendi stúdenseket illetően, kimondták, hogy a tanároknak csupán az iskolában van fennhatóságuk a növendékek felett, és a superioroknak viszont jogukban áll a növendékek celláit és tantermeit tisztaság szempontjából megvizsgálni. Ebben őket a tanárok nem gátolhatják. A máriavölgyi, bécsújhelyi, rannai, remetei és elefánti monostorok főleg a hívek lelki gondozásának hatályosabbá tétele végett a Thököly-felkelés és ellenséges támadás miatt megrongálódott templomukat és kolostoruk helyrehozatalát sürgetik. A rendszeresen megismétlődő támadások miatt az ott élő atyák élete is teljesen bizonytalanságban van. Főleg ezért kéri a hely megerősítését.

Az *elefánti* monostor kiküldöttei is a török támadásait és fenyegetéseit panaszzolják fel. Mihelyt hét atyánál több él a monostorban, már is fenyegetik őket a törökök; ezenkívül a monostor jövedelme sem fedezi hétnél több szerzetes eltartását. Kéri tehát a nagykáptalan tagjait, hogy erre az igen veszedelmes helyre (ad locum tam periculosum) ne helyezzenek több fiatal atyát. További kívánságuk az, hogy nehéz anyagi körülményeik miatt csökkentsék a monostor rendfőnöki járandóságát és a nagyszombati stúdiumnak évente fizetendő 150 frt-ból is engedményt kérnek, mivel őket, ennek „az elszegényedett és elpusztított helynek” lakóit még a török, ez a „kielégíthetetlen szörny” (insatiabilis belua) is évente 90 frt fizetésére kötelezte.

A *csáktornyai* monostor főleg a könyvtár szakadt példányai javításának engedélyezését, s a horvátországi noviciátus felállítását kéri. A *terebesi* monostor állandó perjel kiküldése mellett kardoskodik. Hat év alatt ugyanis minden esztendőben más volt a rendház előljárója s így az építő munka nem indulhatott meg.

Amint tehát a fentiekből látható, a nagykáptalanon a rend főbb ügyeit intézték el, üdvös intézkedéseket hoztak, rendi szabályaikon, ha a szükség úgy kívánta, a Szentszék engedelmeivel változtatásokat eszközöltek, s az egész rend minden tartományára kötelező rendeleteket hoztak.

A nagykáptalan *utolsó napján* a rendfőnök kinevezte a filozófiai és teológiai doktorokat, s megtartották a szokásos vitatkozásokat. Ezeknek befejezése után a rendfőnök elénekelt az *Ite in universum orbem* kezdetű éneket, melynek hangjai mellett a nagykáptalan feloszlott.

A tartományfőnök és munkatársai. A tartományi káptalan.

A *tartományfőnök* (provincialis) hatalmát választás útján nyerte a hat évenként tartott tartományi választókáptalanon. Feladata igen nehéz volt. Valósággal a rendfőnök feladatát kellett vállalnia szűkebb körre, tartományára szorítva. A tartománya területén levő rendházak, plébániák évenkénti felülvizsgálása alkalmával figyelme a rendi életre, a rendházak gazdálkodását feltűntető számadásokra, s az időnként megoldásra kerülő kérdésekre terjedt ki. Tartománya szellemi és anyagi helyzetéről évenként tudósította a rendfőnököt, sőt a nagykáptalanon is köteles volt tartománya helyzetéről pontos képet adni. Ha személyesen nem jelenhetett meg a nagykáptalanon, akkor tartománya valamelyik olyan tagjával képviseltette magát, akinek egyébként nem lett volna szavazati joga, hogy így is növelje tartománya szavazatainak számát. Címe: *Admodum Reverendus Frater* és hivatali idejének letelte után a *pater provincialis* cím illette meg. Eltartásáról titkárával együtt az a ház gondoskodott, amelyikben székhelye volt. Az egyes házak fejei, a perjelek is az ő joghatósága alá tartoztak, időközi áthelyezésük ügyét azonban nem intézhette önállóan, hanem a rendfőnökkel, vagy annak kiküldöttével kellett megbeszélnie.

A három évenként tartott *tartományi káptalanon* (capitulum provinciale), amelyek közül az egyik a *választó* (capitulum provinciale electivum), a másik pedig *időközi* tartományi káptalan (capitulum provinciale intermedium) volt, intézték el a tartomány ügyeit. Tagjai a tartományfőnök és helyettese (vicarius provincialis), a négy tanácsstag (definitor provincialis), a

tartományi és rendi titkár, a rendfőnök és tartományfőnök titkára, a megjelent perjelek, a teológiai doktorok, a házak kiküldöttei, a teológiai tanárok és a káptalan kebeléből választott jegyző. A választókáptalanon választották meg a rendfőnök, vagy megbízott helyettesének elnöklete alatt az új tartományfőnököt, a tartományi tanácsot és az egész tisztkart, tehát a tartományfőnök helyettesét, titkárát (socius), az egyes rendházak főnökeit, vagyis a perjeleket, superiorokat, továbbá a szónokokat, a rendi és világi iskolák tanárait és az újoncmestereket. Az időközi káptalanon számoltak be a perjelek a tartományhoz tartozó rendházak állapotáról, anyagi és szellemi haladásáról és arról, hogy mennyiben tettek eleget szerzeteseik a rendi kötelezettségeknek. Itt tárgyalták meg a tartomány életében fontos ügyeit. A hosszabb kivizsgálást és tárgyalást igénylő ügyek intézését a gyakrabban összeülő definitórium hatáskörébe utalták.

Ezek a káptalanok is a rendi káptalanhoz hasonló ünnepélyes formák között a mélységes áhítat, s rendkívüli komolyság jegyében zajlottak le. Ezeken is avatott a rendfőnök filozófiai és teológiai doktorokat.²¹

Már a középkor folyamán kialakultak a pálos *vikariátusok*, vagyis egy-egy nagyobb rendház élén a perjelen kívül a *vikarius* állt, akinek joghatósága alá még négy, vagy öt, perjel által kormányzott kisebb rendház tartozott. Tulajdonképpen a vikarius volt kormányzati szempontból az egyes házak és a rendfőnök között a közvetítő közeg.²²

A *perjel* joghatósága alá tartozott a vezetésére bízott ház minden szerzetese. Alaposan ismernie kellett a rendi előjogokat, a gondjaira bízott rendház minden anyagi és szellemi természetű ügyét. Nagy ünnepeken ő tartotta a szentmisét. Beteg társainak szükségletéről ő gondoskodott, ő adta fel a haldoklóknak az utolsó kenetet, a holtakat ő temette el. Szigorúan őrködött a rendház fegyelmen, különösen a bőjt és istentisztelet megtartásán, s a szerzetesek egymásközi szeretetteljes viselkedésén. Ő elnökölt a *heti káptalanokon*, a kóruson és az asztalnál. Büntetéseket szabhatott ki. Védelmezte a ház jogait. Résztvett a megyegyűléseken. Végrehajtotta a definitórium határozatait. Megújíthatta a régi birtokszerződéseket, újakat azonban csak a definitórium engedelmével köthetett. A középkor-

²¹ A tartományi káptalanok tartására vonatkozólag v. ö. Ordo Agendorum in Capitulis Provincialibus electivo et intermedio excerptus ex variis locis constitutum 47 pontban foglalja össze a tartományi káptalan szabályzatát. A. P. Pr. P. tom. IV. pag. 715. Arch. Czenst.

²² Az 1409-ből való Rituale Paulinorum (58. cap.) is több vikariátust említ. Diósgyőr, Gombaszeg, Újhely, Örményes stb. Quart. Lat. codex n. 253. N. Múzeum.

ban ő végezte rendháza számadásait, melyeket a nagykáptalanra menet egy példányban az otthon maradó alperjelnek kellett átadnia,²³ mert a káptalanról rendszerint már nem térhetett vissza régi rendházába, hanem már új állomáshelyére kellett mennie.²⁴

Az *alperjel* (superior) a távollevő perjel helyettese, az egyes rendházak külső ügyeinek intézője. Kötelessége a rendházra vonatkozó adatok, pápai brevék, királyi rendeletek számontartása volt. Ezeket ő, vagy ha gyengék a szemei, helyette valamelyik rendtársa jegyezte be a *ház diáriumába*. Évente levélben adta a *historia domus írójának* tudomására a rendház fontosabb eseményeit. Ő volt a ház kis pecsétjének is az őre. Ő pecsételte le a leveleket. El is olvasta őket, hacsak nem a rendfőnök, vagy tartományfőnök volt a levéllel érdekelt egyik fél. Az ilyen leveleket felbontatlanul adták át az illetékeseknek. A levéltitok megsértése egyébként súlyos bűn volt és sok kellemetlenségnek volt a szülője.²⁵

A perjel távollétében a heti káptalanokon ő elnökölt, de csak könnyebb büntetéseket szabhatott ki, a szigorúbb hibák büntetését, hacsak a halasztásból baj nem származott, megérkezése után maga a perjel intézte. A kari zsolozsmán mindíg jelen kellett lennie s a zsolozsmánál a pontos kiejtésre és hangsúlyozásra való felügyelet is a cantorral egyetemben az ő joga volt. Az étkezésnél a felolvasó testvér hibáit ő javította ki. Gondosan ügyelt a breviárium, misekönyv és rendi szertartások előírásainak megtartásán. Az ő hatáskörébe tartozott a ruhák, könyvek, házi bútorok s a szerzetesek használatára kiadott egyéb tárgyak nyilvántartása és háromhavonkénti felülvizsgálata. A konventben történt minden változást az erre való könyvben fel kellett jegyeznie. Az *alperjel* volt a ház depozitáriusa, vagyis a rendtársak tulajdonának az őrzője, s egyben a házi pénztár egyik őre. Ez utóbbit rajta kívül még a perjel által kinevezett *perceptor* és a *házgondnok* (procurator domus) kezelte. Az alperjel és a preceptor őrizte a pénztár kulcsait. Ebből csupán a perjel írására adtak ki pénzt a prokurátornak, aki a pénztárkönyvben már egyszer amúgy is elkönyvelt összeg hovaforrásáról külön vezetett könyvet. A két könyvet havonta pontosan összevetették. A konvent prokurátorának a jelzett kötelességen kívül igen nagy feladatköre volt. Állandón számon kellett tartania a rendház minden anyagi természetű ügyét, rendtársainak ellátásbeli és ruhaszükségletét. A rendház szolgálatában álló világi egyének, földművesek pana-

²³ Const. (1643). Pars. III. cap. 9. pag. 114.

²⁴ Const. (1643). Pars. II. cap. 6.

²⁵ A. P. tom. VIII.

szeit mérlegelés tárgyává kellett tennie, döntenie azonban csak felettese engedelmével lehetett. A rendház anyagi természetű ügyeiről havonta írásos elszámolást kellett készítenie s ezt a ház fejének, vagy depozitáriusának kellett megőrzés végett átadnia.

A discretusok, újoncmesterek, cantor és egyéb kisebb tisztségek.

A *discretusok* a tartományok, vagy konventek ügyeiben teljes hatalommal felruházott egyének s mint ilyenek vettek részt a nagykáptalanokon. Kötelességük volt a tanácsüléseken és a többnyire reggeli mise után tartott discretusi üléseken való részvétel. Ha valamelyik szerzetes a tanács- vagy discretusi ülésen valamit elő akart terjeszteni, azt a discretusnak írásban kellett átadnia. A nagykáptalani üléseken különösen a rendfőnöknek, vagy tartományfőnöknek adott felvilágosításait titokban kellett tartaniok. Ha megfelelő ok nélkül távolmaradt a választásról, vagy a discretusi ülés tanácskozásairól, egy évre elvesztette szavazójogát. Igen fontos és hivatásszerű küldetése volt az újoncmesternek; akit magister novitiorumnak, a középkorban pedig, amikor minden rendházban voltak újoncok, direktornak is neveztek. Ő gondoskodott a rendi növendékek lelkeségének kialakításáról, a kellőszámú lelki olvasmányos könyvről, s az aszkétikus gyakorlatokról. A liturgikus könyvek kezelése és a könyvmásolás feletti felügyelet is az ő tisztéhez tartozott. A megreformált konstitúciók megkívánták, hogy megfelelő korú, jámbor és okos egyéniség legyen. Ha az újoncok száma megkívánta, hasonló korú és egyéniségű társat küldtek ki melléje.

A gondjaira bízott rendi újoncokat a várostól kissé távolabb eső, tehát csendes fekvésű monostorban helyezték el. Aki már más rendben novicius volt, azt nem vették fel a rendbe. Laikus testvért csak annyit volt szabad felvenni, amennyire éppen szükség volt.

A noviciátus monostorában sem a rendfőnök, sem a tartományfőnök, sem helyettesei, sem a stúdensek, sem egyéb vendégek nem lakhattak. A noviciátus monostorának perjelét a káptalanon a már érdemeket szerzett újoncmesterek közül a többi ház perjelének választása előtt kellett megválasztani. Mindenki előtt különösen jó példával kellett előljárnia.

A pálos élet jellegzetes megnyilvánulása a kari zsolozmázás. Az officium egyöntetűségére az alperjelen kívül a *kórus vezetője* (cantor, regens chori) felügyelt. A konstitúció szigo-

rúan előírja, hogy „az éjtszakai, vagy nappali officium egyöntetűségét minden olyan rendházban, amelyben elegendő számú könyv van, mindenki tartsa be s az előljáró engedelmével nélkül tilos bármit is bővíteni, vagy változtatni rajta.”²⁶ Ő magyarázta meg a *heteseknek* (hebdomadarius) a soros orációban, vagy homiliában található nehézségeket, a misézők figyelmét felhívta arra, hogy melyik Kyriet, Gloriát, Offertoriumot, Sanctust stb. kell a misében énekelniök. Kijelölte a *felolvasóknak* (lector) a napi lelki olvasmányt, s ő gondozta a liturgikus könyveket is. Erre az alapos ismereteket feltételező tisztségre tehát az officiumokat szabályozó breváriumi rubrikákban igen járatos egyént választhattak csak meg. Ha úgy hozta a szükség, succentort is adtak mellé, aki segítette őt az éneklésben, s a testvéreket a hét valamelyik napján, ebédután, a korális énekekre és a rendi accentusra oktatta.²⁷

A *sekretyés testvérnek* a templomi felszerelést, az egyházi ruhákat, az oltárokat és oltárdíszítést, sőt a temetőt is gondoznia kellett. Elégge nagy munkája végzéséhez gyakran segédszemélyzetet is kapott. A templomi edényekről, ruhákról, stb. két példányban leltárt kellett készítenie; az egyiket a kolostor irattárában kellett elhelyeznie, a másikat magánál kellett tartania s esetenként minden újabb szerzeményt fel kellett benne jegyeznie. Az ő gondja volt a háló és ebédlő-helyiség világításáról és fűtéséről, valamint körmenetek alkalmával rendtársai számára a gyertyákról s az utolsó kenet feladásához szükséges olajról való gondoskodás. Főleg az Oltáriszentség gondozására terjedt ki a figyelme. Hetente egyszer ki kellett cseréltetnie a szent ostyát, a szentségházat mindig zárva kellett tartania s gondoskodnia kellett arról, hogy mindig legyen benne 12 konszekrált ostya. Ő írta ki, hogy naponta milyen miséket mondjanak, s a misékért nyert adományokat ő adta át a superiorinak. A templom jötevőinek jegyzékét ő állította össze s adta át az előljárónak, hogy az a nevezett személyeket a heti káptalanon a rendtársak imáiba ajánlhassa. A kari zsolozsmára csengetéssel ő hívta össze a rendtársakat. Az esti lelkiismeretvizsgálat után három csengetéssel figyelmeztette társait, hogy imádkozzanak a megholtakért. Az állandó mise- és officiumkötelezettségeket, a templom évforduló ünnepeit, a Coena Domini bulla eseteit és az ordináriusoknak (feleknek) fenntartott egyéb eseteket feltüntető táblázatot kifüggesztette a sekrestye jól látható helyén s ha a szükség úgy kívánta, ezekre vonatkozó felvilágosítást adott szerzetestársainak.

²⁶ Rituale Paulinorum pag. 44—45.

²⁷ Const. 1643. Pars. III. Cap. 16. pag. 128.

A *hetes* tisztjéhez tartozott a konventmise elmondása és az egész konventért való imádkozás. Ügyelnie kellett, hogy a mise és a kari zsoltosma elmondása körül ne legyen zavar. Ezért előzőleg a liturgikus szövegeket alaposan át kellett néznie. A kórusra ő vonult be elsőnek s ő távozott utoljára. Nagy ünnepeken, hacsak nem főpap misézett, ő végezte az oltárfüstölést.

A *felolvasó* (lector chori et mensae) a kóruson és ebédlőben az étkezésnél az előljáró által kijelölt olvasmányt olvasta fel. A szöveg pontos, választékos és hangos kiejtésére nagyon kellett ügyelnie. A rend igen nagy gondot fordított a könyvtárak karbantartására és a beteg rendtársak ápolására. Az előbbi kötelesség a *könyvtáros* (bibliothecarius), az utóbbi az *infirmarius* vállaira nehezedett.²⁸

A kolostor öre, a *kapus* (ianitor), mindig laikus testvér volt. Szolgálatra eléggé nehéz s nagy körütekintést igényelt. A kolostorba csakis az arra jogosult egyéneket bocsáthatta be; a klauzúra intézménye miatt nők a kolostor küszöbét át nem léphettek. Ez alól csupán a királynő személye volt kivétel. Az esti silentium beálltakor a gondjaira bízott kapukulcsot éjtszakai megőrzés végett az előljárónak adta át, aki felelős volt a kapus mulasztásaiért s egyben a ház éjtszakai csendjén is őrködni kellett.²⁹

A szónoki tiszt.

A rend *szónokainak* (praedicator) a konstitúciók értelmében nemcsak életszentség, hanem tudomány és műveltség tekintetében is ki kellett tűnniök a többi szerzetes közül. „Életük egyezzen meg tanításaikkal, hogy amit egyik kézzel felépítenek, a másikkal le ne rombolják.”³⁰ Nehéz és felelősségteljes munkájuk elismeréseképpen a többi rendtaggal szemben privilegizált helyzetet élveztek. Nagy önképzésre volt szükségük, hogy az egyes ünnepnapok igényeinek megfelelően nehéz feladatuknak megfelelhessenek. Már a középkorban megkívánták tőlük, hogy hivatalukat példásan lássák el. Vasár- és ünnepnapokon ők mondták a monostori templomban a szentbeszédet. Szónoklataikban nemcsak az *evangéliumi*, de a *rendi szellemnek* is meg kellett nyilvánulnia. Szentbeszédek felépítéséhez állandóan tanulmányozták a Szentírást és magyarázatát s nap-nap után

²⁸ Ezekről a rend könyvtáiról és a pálosok gyógyító tevékenységéről szóló fejezetben részletesen beszámoltunk.

²⁹ Const. 1643. cap. 25. pag. 144.

³⁰ Const. 1643. Pars. III. cap. 13. pag. 119.

idézeteket emléztek belőle. Emellett sűrűn olvasták a szent-
atyákat, az egyháztörténelmet, a szentek életét és az ezekhez
hasonló könyveket. Kötelességük volt, hogy hitbeli dolgokban
bárkinek felvilágosítást adjanak. Valósággal második énjükké
kellett válnia a természetes és ügyes szónoki képességnek, a
bizonyítás és cáfolás formáinak. Ezért nem elégedhettek meg
tisztán elméleti-teológiai kiképzetésükkel, hanem a gyakorlati
szónokképzést is szem előtt kellett tartaniok. Alaposan ismer-
niök kellett a nép nyelvét és lelkületét, egész gondolkodás-
és érzésvilágát, jó és rossz hajlamait. Beszédeikben az említett
körülményekhez kellett igazodniok. Az ünnepi alkalmaktól el-
tekintve, javító célzatú szónoklataik csakis ezeknek teljes ismeretében lehettek célirányosak és a lelkigondozás szempont-
jából eredményesek. Az ország különböző vidékeinek népes-
sége szerint nemcsak magyar, hanem német, tót és horvát szó-
nokaik is voltak. Így Máriavölgyben magyar, német és tót, Sza-
kolcán német és magyar, Csáktornyan magyar és horvát szó-
nokok működtek. De nem egy horvátországi és osztrák kolos-
torban is volt magyar szónok. Csak a XVIII. század elején le-
folyt kiválási harc után hiányoztak a magyar szónokok a
horvát és osztrák rendházakból. A minél alaposabb készülés
lehetővé tétele végett a szónokoknak *előjogaik* voltak a többi
szerzetessel szemben. Hivatalos beosztásuk szempontjából kü-
lön *vasár-* és külön *ünnepnap*i szónokaik voltak. Már jóval
előbb tudták, hogy mikor kell szerepelniök, tehát volt ele-
gendő idejük a készülésre. Különösen arra ügyeltek, hogy na-
gyobb kegyhelyeikre s a közönségük szempontjából műveltsé-
gileg fontosabb városokba, vagy ahol a térítés célját kellett
szem előtt tartaniok, mindig a legfelkészültebb s egyben ter-
mészetes adottságú szónokaikat helyezték. Leggyakoribbak
azok a szónoklatok voltak, amelyeket vasár- és ünnepnapokon
tartottak konventjeik templomában. Ezek a *Sermones de tem-
pore*, *Sermones de sanctis* és *Sermones communes* voltak a nép
nyelvén. Telve voltak példákkal, szentírási részletekkel, üdvös
tanításokkal és buzdításokkal. Búcsúk alkalmával a templom
védőszentjének életét és érdemét ismertették. Kegyhelyeiken
gyakran beszéltek a kegyhely keletkezéséről és az ott történt
csodákról. Beszédeikben, hogy a nép jól felfogja a beszéd fona-
lát, rendszerint példákból indultak ki s oda is tértek ismét visz-
sza az üdvös tanúság levonása végett. Az *udvari* és *egyetemi*
beszédeket többnyire a rend igen tudós tagjai tartották latinul.
Szónokaikat egyébként több kedvezésben részesítették. Igye-
keztek mentesíteni őket a külső behatásoktól. Elkülönített *kert-
jük* volt, ahol zavartalanul elmélkedhettek beszédtemájuk fe-
lett. Az ebédlőben közvetlen a ház perjele és alperjele után

ültek, fel voltak mentve az étkezésnél szokásos felolvasás és egyéb szolgálati tevékenység alól, sőt hetente háromszor a kórusról is elmaradhattak. Egy-egy szónok egy konventben rendszerint három, vagy hat évet töltött el. Ezután más konventbe helyezték át. Tizenkét évi szónoki tevékenység után a *reverendus* cím illette meg őket.³¹ Ha pedig valaki szónoki műveit ki is adta, az hivatalból a tartományi káptalan tagja lett.

A mohácsi vész előtti időkből több kiváló szónoknak maradt fenn az emléke: *Pozsonyi János, Magyarországi Mihály* stb. Ezek főleg a szeplőtlen fogantatást védték s a magyar szentek jelentőségét fejtegették. A XVI. század végén főleg a felsőelefánti pálosok tűntek ki a szónoklás terén. Az *Acta Paulinorum* VIII. kötetének feljegyzései nyomán kiváló szónokok hosszú sorát jegyezhetjük ide. Az 1741-től 1773-ig terjedő időköz nevezetesebb pálos szónokai a következők voltak:

Máriavölgyben: Berdóczy Tádé, Mottesiczky Lukács (1741), Galbavy Atanáz, Balogh Lajos (1764), Gottgeissl András, Kobanecz Bernát (1767), Boróczy Károly, Zsunek Bernát, Belosics Miklós, Lachfles József (1770).

Bánfalván: Gloncz Krizosztom, Zimics Ágost, Aichmajer György (1741), Lachfles József, Fuchs Jeromos (1764), Casanova Zsigmond (1767), Maár Jakab, Czvik András (1770).

Sajóladon: Hubini Elek (1741), Jeney Márton, Tövissey Vince (1764), Raitmann Ádám, Révész Miklós (1767), Aszalay Tádé, Kuszlics Özséb (1770).
Sátoraljaújhelyen: Szücs Márton, Tamáskovics András (1741), Bilniczki Anzelm, Czimek Márk (1764), Streszkóczy Atanáz, Gyurkovics László (1767), Kulcsár Krizosztom, Puhóczy György (1770).

Márianosztrán: Vildung Bertalan (1741), Ballonyai Gyula, Laczkay Elek (1764), Bencza Nep. János (1767), Galbavy Atanáz, Balsán Mór (1770).

Felsőelefánton: Fülöp Ádám, Haramia Mór (1741), Orosz Ignác, Boróczy Károly, Kevély Lajos (1764), Kubinszky Gábor, Beniczky Tamás (1767), Kovács István (1770).

Pápán: Mártonfi Imre, Mohos József, Knop Jakab (1741), Kovács István, Szabary Tódé, Kuszler Károly (1764), Horváth Antal, Róberth Mátyás, Piros György (1767), Jeney Márton, Török Kristóf, Fuchs Jeromos (1770).

Töketeremesen: Gelley Ignác, Bilinszki Anzelm (1741), Piros György, Zsiger Menyhért (1764), Szily Boldizsár (1767), Csobánczy István, Adányi Fülöp (1770).

Varannón: Papanek Márton, Keresztes József (1741), Jancsik Lajos, Bencza Nep. János (1764), Pelcman Mihály (1767), Ballonyai Gyula, Pelcman Fülöp (1770).

³¹ A szerzetesek címzései terén mutatkozó zavar tisztázása végett az 1651. évi nagykáptalan hozott üdvös intézkedést. Ez kimondta, hogy a rendfőnök címe: *reverendissimus*, a vicarius generalisok hivatali idejük letelte után is, valamint a generalatust viselt atyáké és a tényleges tartományfőnököké: *admodum reverendus*, a tartományi és rendi definítoroké, provinciális helyettesé, a monostorok tényleges perjeleé és vikáriusaié: *reverendus*. A többi atyáé: *venerabilis*, a frátereké: *religiosus*. V. ö. *Articulus de titulis Personis Ordinis competentibus* c. alatt A. P. tom. I. pag. 407.

Szentkúton: Ordódy Ádám, Kohosics István (1741), Friar Zsigmond (1764).

Tűskevárrott: Keresztes János, Gyurkovics Tamás (1741), Gál Lajos, Raitman Ádám (1764), Juhász Ágost, Németh Elek (1767), Gyurkovics László, Vajda Vince (1770).

Nagyváradon: Gyalogi János, Pécsi Demeter (1741), Siskovics Nep. János (1764), Marton Jeromos, Damián Fülöp, Kugler Domonkos (1767), Bors Dániel, Stachel Mátyás, Révész Lajos (1770).

Diósgyőrött: Lukay Atanáz, Gelley Ignác, (1764), Sándor Adalbert, Kucsán Krizosztom (1767), Damián Fülöp, Simon Mátyás (1770).

Acsán: Tót Sándor, Hirs József (1764), Kuzlics Mihály, Bors Dániel (1767).

Illyefalván: Nagydai Mihály, Molnár Márton (1767).

Tordán: Podhorszky Lőrinc, Némethy Adalbert (1764), Péntek István (1767).

Bellegen: Kecskeméty József (1764), Rozsny Tamás (1767).

Hunsdorfton (Késmárk mellett): Suppin Ambrus működött mint szónok. (1764).

Késmárkon: Stankovszki Jusztián, Sütő Jeromos, Regis József, (1741), Kampl Lipót (1764), Kopeczek Péter, Pinkász Ferenc, Leidinger Frigyes (1767), Bencza János, Cseskovics Edmond, Kabarecz János (1770).

Szokolán: Koszik Pál (1741), Tersztyánszky Elek (1764), Bilniczky Anzelm (1767).

Nagyszombatban: Frierendroth Gergely (1741), Papanek Márton, Roman Adalbert (1764), Boróczy Károly, Kugler Károly (1767), Knapp Jakab (1770).

Pesten: Gottgeissl András, Csehovics Krizosztom (1741), Horváth Antal, Frölich Jakab, Damián Fülöp, Kugler Domonkos (1767), Török Mihály, Demkovics Zsigmond, Horváth Antal, Kelemen György, Schöffmann Özséb.

Nezsideren: Klaus János, Helmár Elek (1741), Maár Jakab, Lardinger Frigyes (1764), Lachfles József, Lotovics István (1767), Róbert Mátyás, Kulmon István atya (1770).

Tövísen: Juhász Ágost, Havner Simon (1741), Péntek István, Csernak Adalbert (1764), Kunics Dénes (1767).

Pécsett: Kleser Antal, Dobrinovics Pál, Mindl Imre (1741), Casanova Zsigmond, Róbert Mátyás (1764), Schöffman Özséb, Maár Jakab (1767), Panfler Szeverin, Belocsics Imre (1770).

Sasvárt: Orlay Bertalan, Váradi Lőrinc (1741), Sztreskóczy Atanáz, Pelcman Mihály, Stachel Mátyás (1764), Papanek Márton, Stachel Mihály, Balsán Mór (1767), Pinkász Ferenc, Leidinger Frigyes (1770).

Szónokaik közül sokan a szónoki irodalmat is művelték: beszédeiket írásban is elkészítették s bizonyos alkalmakkor munkájukat előljáróiknak is bemutatták. Több kéziratban maradt *prédikációs gyűjteményről* van tudomásunk, viszont híresebb szónokaik művei nyomtatásban is megjelentek. — Ezekről a rendtagok irodalmi törekvéseiről szóló fejezetben számolunk be.

A rendházak lakói az előljárókon és a tisztségek betöltőin kívül *misés papok* voltak, akik a kari zsolozsmát, a napi szentmisét elvégezve a szónoklásban gyakorolták s erkölcsstani könyvek, aszkétikus munkák olvasásával képezték magukat. Aldozópapságuk első három esztendejében külön folyamodniok kellett a tartományfőnökhöz a gyóntatási engedelemért. A

gyóntatói tisztet ugyanis csak az nyerhette el, aki szorgalmasan képezte magát az erkölcstani ismeretekben és V. Pál római rituáléjában foglalt penitencia-tannal teljesen tisztában volt. Ezt a rituálét minden gyóntatónak magánál kellett tartania és folyton tanulmányoznia.³²

Gazdasági életük fejlettségére és józanságára jellemző, hogy már a XVII. században a megreformált konstitúciók értelmében, a felmerülő rendi szükségletek fedezésére, a rendfőnöknek és tanácsának előterjesztésére, a nagykáptalanokon az egyes tartományok meghatározott összeget adtak össze s ezt egy őrzés végett három kulccsal elzárható biztos helyen tartották (depozitum). A három kulcsot a rendfőnök, a rangban első rendi tanácsos s az illető monostor előljárója őrizte. A megőrzésre átadott pénzt még a rendfőnök is csak a rendi tanácsosok írásos beleegyezése után vehette igénybe. A *rendi depozitumon* kívül, amely a XVIII. században állandóan Máriavölgyben volt, minden *tartománynak* és *konventnek* volt külön depozituma is, amelyet az illető tartomány, illetőleg konvent céljaira lehetett csupán felhasználni. Az előbbieken összegyűlt javakat a tartományfőnök és tartományi tanácsosok engedelmével csakis az egész tartomány javára lehetett fordítani. A konvent depozitumát a helyi perjel, alperjel és a rendház széniora kezelte. Ők őrizték a konvent depozitumának három különböző kulcsát, s az összegek felhasználásáról is ők döntöttek.

E helyütt említjük meg a *rendi pecsétet* is, mint a hivatalosan kiadott rendi okmányok és iratok megerősítésének jelét. A rendnek két pecsétje volt: egy nagyobb és egy kisebb. Az előbbit igen fontos, a rendfőnöki tekintélyt nem nélkülözhető iratokra (hivatalos személyek megerősítése, tartományon kívüli missziók), a kisebbet a szerzetesekhez, vagy világiakhoz intézett közönséges levelekre tették.

A rendi pecsét remete Szent Pált és a kenyeret hozó hollót ábrázolta a következő körírással: *Sigillum majus (minus) Ordinis Sancti Pauli primi Eremitae officii Generalatus (Provincia-latus)*.

Minden konventnek volt ezen kívül külön pecsétje is. Ennek a körírása a következő volt: *Sigillum Conventus N. N. nostri Ordinis Sancti Pauli primi Eremitae*. A pecsétet csakis az előljáró engedelmével használhatták a konvent tagjai. A rendi, vagy tartományi tanács tagjainak külön engedélyük volt arra, hogy tisztüket bizonyító, saját pecsétet használjanak.

³² Const. 1643. Pars. III. cap. 14. pag. 121.

A protektori intézmény.

Nem volna teljes a rendi szervezet ismertetése, ha nem emlékeznénk meg a protektori intézményről.

A rend és a Szentszék között a Rómában rezideáló procurator generalison és segédjén kívül egy, a *renden kívül álló magasrangú egyházi személyiség*, rendszerint a bíborosi kollégium tagja szokott lenni az összekötő kapocs. Szerepe abban merült ki, hogy időnként a rend életbevágóan fontos és igazságos ügyeiben befolyásával a Szentszék illetékes kongregációjánál, akár magánál a pápánál is hathatósan közrejár. A protektori intézmény lényege tehát: a rend és a Szentszék között fennálló kapcsolat kimélyítése és meghittebbé tétele, a rend ügyeit Rómában intéző procurator generalis és segédje munkásságának megkönnyítése érdekében. Amit egymagában a rend római képvisellete nem tudott elintézni, arra volt jó a bíborosi kollégiumhoz tartozó protektor befolyása.

A rend első protektora *Aquinói Tamás*, a rendalapító Özsébnek barátja volt. Ő a rend jóváhagyása érdekében érvenyesítette befolyását a Szentszéknél.

A középkor folyamán egyébként a pálosoknál a rendi protektori intézmény még *nem volt rendszeresítve*. A XVII. századig Aquinói Tamáson, Gentilisen és Péter bíboroson kívül nincs más rendi protektorról tudomásunk.

A reformáció okozta siralmas rendi pusztulás után a XVII. század első felében erőiben megújult s új életre kelt rend belső reformjainak sikeres keresztülvitele és életbevágó ügyeinek a Szentszéknél való gyors elintézése végett szükségessé vált a protektori tisztség rendszeres betöltése. A rendszeres protektori intézmény fontosságát és lényegét először Zaicz János rendfőnök ismertette a lengyel tartományhoz intézett egyik átíratában. E szerint régebben a rend fontos ügyeinek a Szentszék előtt való képviselétére a bécsi apostoli nunciosokat kérték fel, hogy tekintélyükkel legyenek a rend segítségére. Mivel azonban a bécsi nunciussnak állandóan Bécsben kellett tartózkodnia, azt ajánlotta a rendnek, hogy a Szentszéktől kérjen állandó protektort, aki mellett egy okos és megbízható prokurátor intézze az ügyeket. Zaicz átíratának idevonatkozó része a következő: „*Penes eundem Protectorem unum prudentem et fidum Procuratorem, qui quidem esset fundamentum ad omnia necessaria negotia, in procuracione et protectione causarum Ordinis apud Sedem Apostolicam. Verum ad eundem Illustrissimum Nuntium praemunitione, competens sit suasio debere infirmari aliquo Honorario futurum Illustrissimum Protectorem afficere, et procuratorem etiam aliquo ordinario Salario contentare; fraternae*

vestrae charitati proponendum duximus hoc idem negotium, si et vobis assideret futurum, et totius ordinis et provinciae vestrae emolumentum, de certa aliqua contributione procuratori dicto exhibenda decerneretis: Cuique Salarium annuale ex dicto Domini Nuntii centum viginti Scudorum constaret: Honorarium autem Protectoris Cardinalis ex aliquo convenienti munusculo ad arbitrium nostrum fieret. In quo Vestrum consilium, vel potius contributionis possibilitatem exprimi iam debuimus, quo sciremus et nos confidentius prosequi istius nostrae sollicitudinis intentum".³³ Ugyancsak ezidőtájt Eggerer nyomán arról értesülünk, hogy 1628-ban Biell Rudolf rendfőnöksége idején *De la Torres bíboros* mint a rend protektora közbenjárt a Szentszéknél. Kérésére VIII. Orbán pápa a rendfőnökválasztást a tridenti zsinat határozata szerint rendelte el.

A XVII. század nagy rendi eseményei, a Pálosrend megerősödését létrehozó belső, de főleg iskolázási reformoknak a Szentszéknél való támogatása és sürgetése ugyan több ízben szükségessé tette volna a rendi protektor személyének közbelépését, de sem személyükről, még kevésbé szereplésükről nincs tudomásunk.

Csak a XVIII. században, a barokk kiteljesedése idején, külső fényének és tekintélyének emelése végett tölti be ismét a rend a protektori széket.

A rendi protektorok díszes sorában ebben a században hazánk magasrangú s a barokk vallásos szellemétől átitatott lelketű egyházi férfait találjuk.

Keresztély Ágost bíboros hercegprímásnak³⁴ a rend érdekében kifejtett kiváló tevékenységéről már megemlékeztünk. Utóda *gróf Althann Frigyes Mihály* bíboros váci püspök³⁵ 1725–1734-ig töltötte be a protektori széket. 1734 június 20-án bekövetkezett halála után *Gróf Kollonits Zsigmond* bécsi bíboros hercegérsek, azelőtt győri püspök,³⁶ vette át a protektori tisztelet, akit október 17-én a máriavölgyi kolostorban nagy ünnepség keretében iktattak tisztébe. Fényes beszédben hangoztatta ekkor a rendfőnök és a tartományfőnök helyettese az új protektor érdemeit, akinek kiváló szónoki tehetségéről válaszdó beszéde tesz tanúságot. Ugyancsak ekkor a protektor hatáskörét *XII. Ince Christi fidelium, qui spretis saeculi huius illecebris* kezdetű bullája szabályozta.³⁷

³³ A. P. Pr. P. tom. I. pag. 30, Arch. Czenst.

³⁴ Meghalt 1725-ben.

³⁵ Meghalt 1734. június 20-án.

³⁶ XII. Kelemen Róma 1734. július 21-én kelt levelével erősítette meg őt protektorságában. v. ö. Streszka i. m. pag. 106.

³⁷ A. P. tom. VIII. pag. 31

Halála után *gróf Migazzi Kristóf* bíboros váci püspök lett az utóda.³⁸

A rend jelenlegi protektora (1934 szeptember 11 óta) *Hlond Agoston*, Lengyelország prímása.³⁹

A szerzetesek életmódja.

Az *ágostoni szabályok* alapjára helyezkedett fejlettebb szerzetesi élet tökéletesebb *ima- és munkabeosztást* követelt. Az egyházban már korán kialakult breváriumozásnak nevezett imádkozási formát, amely a Szentatyák irataiból, a zsoltárok-ból és himnuszokból vette anyagát, már az 1215. évi *lateráni zsinat* kötelezőnek nyilvánította. A nap bizonyos időpontjain 7 *imaórájuk volt*. Az Apostoli Konstitúciók (LVIII. c. 34.) az imádság idejéül az éjfél, a reggelt és délutánt határozzák meg. A pálosoknál is éjjel volt a veternye és vigyázat (1), reggel és délelőtt a négy óra (4.), délután a vecsernye (1.) s este a kompletórium (1.). Ezzel az imarenddel párosult munkarend a középkori pálos szerzetesnek úgyszólván minden idejét lefoglalta. A pálos szerzetes napi életmódja ezek szerint a következőképp alakult. Még hajnal hasadása előtt felhangzott a derengő szürkületben a kolostor folyosóin a társai felköltésével megbízott testvér ajkáról a 94. *zsoltár*, mellyel az Úr dicséretére, vagyis a napi munka megkezdésére szólította őket:

Venite exultemus Domino, jubilemus Deo
Salutari nostro, praeoccupemus faciem eius, in
Hymnis et psalmis jubilemus ei.
Non sit vobis vanum mane surgere ante lucem,
Quia promisit Dominus coronam vigilantibus.

A *zsoltár* szavainak elhangzása után gyorsan felkeltek s rendbehozva magukat az imaházba, vagy templomuknak e célból nagyra méretezett szentélyébe, vagy a kórusra siettek, ahol közösen végezték el a ház fejének vezetésével a kari zsolozsmát. A *matutinum* (vigiliae, psalmi nocturni) és a *laudes* után mindannyian szentmisét hallgattak. Mise közben II. Miklós pápa rendeletére elmondták a hét bűnbánó *zsoltárt* és a XV. lépcső-*zsoltárt*, majd a misés papok kivételével — ezek ugyanis

³⁸ Róma 1762 június 13-án kelt megerősítő irat. V. ö. Streszka i. m. pag. 668.

³⁹ A tisztségekre vonatkozólag a fentiekén kívül v. ö. Constitutiones pro Monasteriis S. Pauli P. Eremitae in Polonia consistentibus conscriptae et ad observandum traditae. A. P. Pr. P. tom. I. pag. 453—503.

mindennap miséztek,⁴⁰ a szentáldozáshoz járultak. A mise után elmélkedés következett, amely után minden pénteken szigorú disciplinát tartottak a káptalanházban. A többi napon mindenki a számára kijelölt *napi munkát* végezte. Ez igen különböző volt. Egyesek a kolostor körül szükségesnek mutatkozó munkákat (kertművelés, állattenyésztés, tudományos munka, irodalmi ténykedés, készülés szentbeszédre stb.) végezték el. Abban azonban valamennyien megegyeztek, hogy mindenki maga takarította celláját.

Délben a *négy kánoni óra* (prima, tertia, sexta és nona) elmondása után az ebédlőbe mentek. Itt teljes *beszédtilalom* (silentium) volt. Csak a perjel beszélhetett. Engedelmével a legnagyobb csendben hallgatták meg a felolvasó testvért, aki patrónusuknak, remete Szent Pálnak, a Boldogságos Szűz Máriának, vagy valamely magyar szentnek életéből, vagy a regulából, vagy az elmélkedő könyvből olvasott fel megfelelő részeket.

Étkezésük rendkívül egyszerű és szigorú *böjtjük* miatt igen rövid volt. *Böjti fegyelmüket* először Pál veszprémi püspök alapította meg. E szerint *Mindszentektől* Karácsonyig napjában egyszer lakhatnak jól tejes ételekkel. *Karácsonytól* (Septuagesima) *Hetvened*-vasárnapig hetenként háromszor húst ehetnek; hetvened-vasárnaptól húsvétig az adventi, húsvétól mindenszentek ünnepéig a karácsony után következő időszakra előírt módon éljenek. Ha karácsony péntekre, vagy szombatra esik, akkor se húst, se tejes ételt ne egyenek. Az egyház által előírt kántorböjtkön, remete Szent Pál, Szent Ágoston ünnepének előestjén naponta egyszer ehetnek tejes ételeket. Szombaton a Szent Szűz iránti tiszteletből még a tojásételtől is tartózkodniuk kellett. A Boldogságos Szűz ünnepei előtt, nagypénteken, pünkösöd, Úrnapja, Szent Mihály arkangyal, Mindenszentek és karácsony előtt csak kenyéren és vizen élhettek.⁴¹

Ebéd után a Miserere mei Domine kezdetű zsoltárt mondva, ismét a templomba vonultak hálaadás és bűnbocsánat elnyerése végett (vecsérnye). Ezután egy órai pihenést engedélyezett nekik a konstitúció. Ezt az időt a kolostor kertjében, vagy folyosóin, később nyitott ajtók mellett szobáikban⁴² tölthették el. Ilyenkor üdvös és szent dolgokról, lelki élményeikről beszélgettek a komoly tisztelet hangján. A pihenés után ismét a *kiszabott napi munka* következett. Mielőtt kompletóriumra mentek volna, jelt adtak a vacsorát pótló ital vételére, ha ugyan volt. A kompletórium elvégzése után az esti ima és azután alvás következett.

⁴⁰ A konstitúciók ebben a korban hetenként négy mise mondására kötelezték a pálos szerzetest.

⁴¹ Rituaale Paulinorum. Nemzeti Múzeum.

⁴² Eggerer i. m. pag. 133.

A közös hálóteremben tunikában, durva daróccal takaródzva aludtak.

A pálos szerzetes élete a rendi törvények értelmében tehát minden házban teljesen egyöntetű volt. A XVII. század közepétől kezdve megreformált életbeosztásuk nagyon hasonló volt az ősi szigor jegyében indult élethez. Életük ekkor a következőképpen alakult. Nyáron négy, télen öt órákor keltek, majd félóra eltelté után valamennyien a kórusra siettek, ahol a szokásos officium,⁴³ majd félórai elmélkedés után félhét, vagy hét órákor a Mária tiszteletére, vagy a rend jólétéért mondott misén az ú. n. *konventmisén* közösen vettek részt, majd felszentelt papjaik az előre megállapított rend szerint miséztek. Ezután elmondták a többi órát; féltilkor pedig, akik nincsenek hivatalosan akadályozva, a nagymisén vettek részt. Ebéd alatt teljes csendben hallgatták végig a lektor testvér felolvasását, miközben ketten felszolgáltak. Ebéd után két óráig tartott a rekreáció, utána elmondták a *Vesperást*, majd mindannyian tanulmányaikkal foglalkoztak szobájukban.

Vacsora után félnyolckor elmondták a *kompletóriumot*, *Matutinumot*, *Aspergest*, a *Lorettói litániát*, majd negyedórai lelkiismeretvizsgálás után kilenc órákor (ma tízkor) *aludni* tértek.⁴⁴ Hetente csak kétszer mehettek sétálni, akkor is csak párosan s ilyenkor mindegyiknek járt egy mérték sör. Napi életbeosztásukban igen nagy szerepe volt a *silentiumnak*. A szent csend uralta az egész kolostort, a rekreációra szánt idő kivételével. A keresztény középkorban a már nagyon is az egészség rovására menő mortifikáció módjára vonatkozólag a megreformált konstitúciók némi enyhítést léptettek életbe. A rendkívüli mortifikációk ideje advent, a 40 napos böjt és a pünkösd előtti hét volt. A mortifikációból maga a superior is kivette a részét. A mortifikáció módjai: a másoknak való felszolgálás, leborulás a földre, térdhajtások, a kéz kiterjesztése kereszt alakjában, az ebédlőben a testvérek lábának megcsókolása, a kereszt levitele az ebédlőbe, ebéd, vagy vacsora idején a testvérektől való ételkoldulás.⁴⁵ Ruházatukban a teljes egyöntetűséghez ragaszkodtak. Nemcsak a ruha szabásában, hanem anyagának minőségében is a teljes azonosságot irták elő. A XVIII. században az ettől való eltérést, mint visszaélést a káptalanok minden esetben elítélték. Itt jegyezzük meg, hogy a szerzetesek csak a legszükségesebb igényeknek megfelelő ruhát tarthattak cellájukban. Minden kolostornak

⁴³ Matutinum, Laudes, Prima, Gaude Dei Genitrix antiphona és a Jézus nevére szóló litánia.

⁴⁴ A XIV. századtól kezdve a mohácsi vészig éjfélkor alvásukat megszakítva a kórusra vonultak az officium elmondása végett. Utána ismét folytatták a még hátralevő időben az alvást.

⁴⁵ Const. 1643. cap. 33. pag. 64

megvolt a maga külön ruhatára; ebből csak a ház perjelének engedelmével kaphattak ruhát. A *remeteszakáll* viselése már kezdettől fogva megvolt s a rend eltörléséig kötelező volt. 1756-ban azonban a Szentszék ezt a viseletet be akarta szüntetni; csak a rendfőnök és a procurator generalis könyörgő levelére sikerült a Szentszéknek eme rendelet elejtésére bírni. Újabban a lengyelek felhagytak a szakállviselés szokásával, természetesen a Szentszék engedelmével.

Középkori ruházatukról már megemlékeztünk. Említettük, hogy ruházatuk színe eleinte rozsdavörös volt. A Szentszék a XIV. században engedélyezte nekik a *fehér ruha* viselését a fogadott ártatlanság és alázatosság kifejezésére s azon kívül, hogy a XIV. században nagyon elterjedt kóbor remetéktől külsejükben is különbözzenek. A megreformált rendi konstitúciók (1643) szerint ruházatukat olcsó fehér szövetből kellett készíteni. Az előírás szerint ruhájuk tiszta és bokáig érő legyen, s ne legyenek rajta kapcsok. Kapúciumuk más szerzetesekétől való megkülönböztetés végett se szerfölött széles, se szűk ne legyen; eleje a mell közepéig, hátsó része az övig érjen s fejükön kerek pileolust viseljenek. Övük egyszerű és egy ujjnyi széles legyen. Ha kimennek a kolostorból, fekete köpenyt, széles karimájú kalapot és csizmát viseljenek. Télen a hideg miatt kappájuk alatt bárány- vagy kosbor mellénykét (*pelliceum*) hordhatnak, de ezt teljesen el kell takarnia kappájuknak. Szegénységük jeléül, ahol nincs közös kolostori ruhatár, ott a rendtagok cellájukban csupán két ruhát, két skapulárét és egy fehér palliumot tarthatnak maguknál. A hajkoszorú és szakáll viselése kötelező. Szakáll tekintetében azonban a világiak divatja szerinti viselet tilos volt.⁴⁶

Igen fontos szerepe volt a rendház életében a *hetente megtartott káptalannak*. A középkorban ezeken a perjel szigorú büntetéseket rótt ki a regula ellen vétő szerzetesekre. A XVII. századtól fogva a káptalan beosztásában a középkori szokással **szemben bizonyos változások álltak be**. Az egyik héten a perjel a rendi szabályzat rövid kivonatát ismertette, a másikon azon-

⁴⁶ Const. c. 23. pag. 56. — Az 1702-ben Máriavölgyben tartott nagykáptalanon kimondták, hogy a szakállviselés az osztrák tartomány kivételével mindegyik tartományra nézve kötelező. A szent engedelmesség ellen vét az, aki nem hord szakállt. A rendelkezés be nem tartásáért a rendfőnök és a tartományfőnökök felelősek. (A. P. Pr. P. tom. V. pag. 839.) Csak az 1825. évi rendi tanácsi határozat törölte el a szakállviselést. (A. P. Pr. P. tom. XVII. pag. 486. Arch. Czenstoch.) — Ruházatuk egyformaságán igen szigorúan öröködtek. Erről a nagykáptalanok döntései is tanúskodhatnak. A XVIII. században különösen az 1718 jún. 5-én tartott Capitulum Generale foglalkozott a kérdéssel mélyrehatóan. (V. ö. A. P. Pr. P. tom. VII. fol. 860. art. 3.)

ban, miként a multban, korholta a rendtársak hibáit és büntetéseket szabott ki.

Szabadságra csakis a tartományfőnök engedelmével mehetek: rendszerint valamelyik más rendházba, esetleg rokonaikhoz. Utazás közben büntetés terhe mellett (három napi böjt) a szerzetesnek mindenütt a rendi kolostorban kellett megszállnia. Ahol a rendnek nem volt kolostora, ott más rend vendégszeretétét kellett igénybevennie. Hogy a vendéglátó kolostor rendjét meg ne zavarják, a konstitúciók rendelkezése szerint minden pálos rendháznak a többi szerzetes hálósobájától elkülönített *vendégszobával* kellett rendelkeznie. Az érkező vendégpálosokat a *vendégfogadó testvér* (praefectus hospitii) fogadta s gondoskodott szerzetesi értelemben vett kényelmükről és szükségleteikről. A három első napon a vendég fel volt mentve a kari zsolozsma alól, de a konvent előljárójának engedelmességre tartozott. A messziről érkezett szerzeteseknek a lábmosás szertartásán is át kellett esniük. Az előljáró által erre a célra kijelölt két testvérnek kellett a krisztusi alázatosság jeléül ezt a mélyértelmű liturgikus cselekményt végezniük s közben az előírt imádságokat felváltva mondaniuk.⁴⁷

Itt említjük meg, hogy a pálos kolostornak *menedékjoga* is volt. Az életük biztonságaért az igazságszolgáltatás, vagy ellenség elől kolostorba menekülőket azonban minél hamarabb tovább kellett küldeni,⁴⁸ hogy sérelem ne essék a hely és az egyház szabadságán. Az ilyen egyéneket néhány atya tanácsára az előljáró rejthette el, de semmiesetre sem a szerzetesek között, hanem tőlük teljesen különálló helyen; a szerzetesek az előljáró különleges engedelmével nélkül meg sem szólíhatták őket.

Ha valakit *más konventbe helyeztek át*, illő ruházatban, hogy a megszólást elkerüljék, a perjel által láttamozott minden magával vitt tárgyról felvett jegyzék birtokában indult a legközelebbi úton új állomáshelyére. Külföldre csupán a rendfőnök, belföldön a tartományfőnök engedelmével utazhattak s ott kellett megszállniuk, ahol rendházuk volt.

Az *udvari papság* intézménye csak a legritkább esetben volt megengedve. Ha a rend nagy jövedelműnek, vagy valamely, talán éppen közülük kiemelkedett egyházfőnök a kívánsága volt, még inkább engedett a rendfőnök, vagy a tartományfőnök a rendfőnök beleegyezésével az ilyen irányú kérésnek. Tudomásunk szerint azonban sok nemesi család ezirányú kérését elutasították. Általános törekvésük az volt, hogy a szerzetesek a kolostorokban éljék le életüket. Ez alól csupán azok vétettek ki, akik mint *katonai lelkészek*, grófi családok *udvari káplánjai*

⁴⁷ Const. (1643.) pag. 141.

⁴⁸ Őt napnál tovább nem lehettek a kolostorban.

és nevelői s mint *püspöki gyóntatók* külön engedelemmel éltek a renden kívül. Így 1786-ban, a rend eltörlésének évében Simándi János, Malonyai Pál, Bors Dániel, Révész Lajos, Castelli Ferdinánd, Pósa-házi Gellért és Hegyi Nepomuk tábori lelkészek, Högyész Lajos, Teberi Tádé, Pap Demeter, Huiber Ferenc, Schwarzpunkt Orbán, Kubovits Antal, Stetner Bernát, Hatos Pál előkelő családok nevelői, Tomasovics András, Vojnarovits János, Pelcmann Mihály, Ámon József, Makk Domokos és Hérics Vince grófi családok (Szirmay, Barkóczy, Pálffy, Csáky grófok) udvari káplánjai voltak; a nagyváradi püspök és kalocsai érsek gyóntatói s küsszemináriumának tanárai a XVIII. században többnyire pálos atyák voltak.⁴⁹ A szerzetesek pénzét az alperjel (superior) kezelte. A *proprietáriusokat*, (értékcrejtegetőket), vagyis azokat, akiknek egy forint pénzük volt, vagy értékes tárgyakat gyűjtöttek, szigorúan büntették, sőt be is bőrtöntözték.

Címzetes egyházi méltóságot és javadalmat csak az esetben fogadhattak el, ha a rend érdeke megkívánta. A *megyéspüspökséget* örömmel vállalták. Az utána való járást azonban szigorúan (excommunicatioval) sujtották.

A más szerzetbe való *átlépés* igen ritka dolog volt. Mindössze néhány ilyen esetről van tudomásunk. Így Tahy Ferenc 1716-ban lett premontrei, Esterházy Imre karthauzi akart lenni, de mire megjött átlépéséhez a pápai engedély, letett szándékáról s rendjében maradt; Gvoth Zsigmond 1739-ben karmelita lett.⁵⁰

⁴⁹ V. ö. *Cathalogus fratrum ordinis S. Pauli pr. Eremitae in Hungaria tempore suppressionis*. Fol. Lat. 2025. Kézirat a N. Múzeumban.

⁵⁰ A. P. tom. VIII. pag. 79. — A rendi szervezetre vonatkozó ismeretünk alapjául az A. P.-ban és az *Annalesben* megfigyelt, gyakrabban előforduló azonos rendi életmegnyilvánulások és a *Directorium ordinis S. P. I. Eremitae* 1736. szolgált. Ez tartalmazza a rendre vonatkozó határozatokat, cikkelyeket, pontokat, a kérdésekre kiadott *rescriptumokat*, a regulákra és konstitúciókra vonatkozó káptalani határozatokat. A. P. tom. VIII. pag. 70—94.

VI.

A pálosok és a tanügy.

A pálosok oktató tevékenységét két irányban nyomozhatjuk: egyrészt a rendi növendékek, másrészt a világi tanulóifjúság körében kifejtett nevelő-tanítói működésükben. Az előbbi gyökerei a rend alapításáig nyúlnak vissza, az utóbbiái a XVII. század közepéig; ettől fogva e kettő szerves kapcsolatban állt egymással. A tanár és a tanuló közt kialakult bensőséges pedagógiai kölcsönhatás érzékeltetésekor u. i. észre kell vennünk a *tanítói egyéniségét* nevelő iskolázás szellemét. Ezért elsősorban a magyar pálos növendékek neveltetésének és iskoláztatásának rendszerével, vagyis a *rendi neveléssel* foglalkozunk, majd a világi ifjak tanítása terén *középiskoláikban* kifejtett tevékenységüket vizsgáljuk meg és lemérjük hatásukat közművelődésünkre.

Külföldi rendi iskolázás.

A rendi növendékek képzése a noviciátusban kezdődött. Minthogy a rend tagjai időik folyamán számtalan munkaterületet vállaltak (lelkipásztorkodás, hittérítés, tanítás, tudományok és művészetek ápolása stb.), szükséges volt az erős kiválogatás és az alapos képzés. Ami az elsőt illeti, ott voltak a szigorú rendi szabályok, amelyek már a *felvételt* megelőzőleg három vizsgálatot rendeltek el. A felvételnél a legfőbb kritérium a hivatás kivizsgálása volt. E téren nagy körültekintéssel jártak el. A jelölt 15 évesnél fiatalabb nem lehetett, de jóval idősebb igen. Az első vizsgálat kiterjeszkedett a jelölt származására, végzett tanulmányaira, erkölcsi előéletére. A következő vizsgálatot a rend- vagy tartományfőnök ejtette meg és főleg azt tisztázta, hogy a jelölt nem önző anyagi ér-

dekből akar-e belépni. Ha e hosszas vizsgálatok után a jelöltet alkalmasnak tartották a főlvéltre, a noviciátusba küldték; itt egy utolsó vizsgálat után szótöbbséggel döntött kérése felől a főlvételi bizottság.¹

Döntő fontosságú a jelölt lelkiisége volt. A rendbe nemcsak a nemesek, hanem a jobbágyok gyermekeit is szívesen főlvették. Ugyanilyen örömmel fogadták tagjaik közé a protestáns szülők katolizált gyermekeit. Arra azonban nagyon vigyáztak, hogy zsidószármazású ne kerüljön soraik közé. Így a rendi évkönyvek szerint 1703-ban Barilovics Lajos rendfőnök egy harmadízíglén zsidószármazású egyént utasított vissza a főlvételtől. 1722-ben pedig Vayay András tartományfőnök a zsidószármazású Ödön frátert bocsátotta el a noviciátusból.²

A középkorban kb. a mohácsi vészig minden rendházban volt külön *noviciátus*, amelyet a director, vagy más néven magister novitiorum vezetett. A XVII. században azonban már csak egy noviciátus volt: a bánfalvai. A rend újabb fejlődése során 1742-ben *Sajóladon* nyílt meg a második újoncnevelő intézet, amelyet 1778-ban áthelyeztek az erdőövezte, csendesebb *Márianosztrára*. A noviciátust ekkor már a ház perjele igazgatta s alperjele vezette mint újoncmester. A noviciátusban sajátította el a jelölt a szerzetesi élet legfontosabb ismereteit. Nagy fontosságot tulajdonítottak az énekoktatásnak. Akinek nem volt megfelelő hangja és hallása, azt elbocsátották a rendből.

A noviciátusból kikerülő rendi fiatalságot a mohácsi vész előtti időben a *septem artes liberales* mellett alapos *teológiai* és *szónoki* képzésben is részesítették, hogy szellemi, főleg azonban vallási és aszkétikus, sőt némiképpen a szociális élet terén kortársaiknak valóban képzett vezetői lehessenek.³ Tanulmányaik elmélyítésére szolgált minden kolostorukban az aránylag gazdag *könyvtár*. De nemcsak tanultak a féltve őrzött könyvekből, hanem rendszeres pótlásukról is gondoskodtak. Kódex-irodalmunk nem egy emléke mutat ilyen irányú szorgalmas

¹ *Rituale Paulinorum monasterii S. Helenensis supra Csáktornyam.* (a. 1409.) pag. 51. rubrica 68. ismerteti az újoncokra vonatkozó szabályokat. Kézirat a Magyar Nemzeti Múzeum Orsz. Széchenyi könyvtárában. N. 1284. Quart. Lat. pag. 128.

² Vayay ugyan elismeri, hogy a zsidó származás nem akadályozhat meg senkit az egyházi rend elnyerésében, de tart tőle, hogy a rendtársaknak élcelődésre ad alkalmat, amiből nagy kár háramlik a rendre és az egyházra. A szomorú példák közt több zsidószármazású egyházi férfiú esetét említi meg. Bakonyvári Ildefonz: A pápai kath. gymnasium története a pálosok idejében. Pápa, 1896. 39 l. és *Acta Paulinorum* 1703. és 1722. évről. Kézirat a budapesti Egyetemi Könyvtárban.

³ Gyöngyösi Gergely: *Breviloquium*. Cap. 33. Kézirat a budapesti Egyet. Könyvtárban.

tevékenységükre. Legnagyobb könyvtáruk a XV. században a budaszentlőrinci kolostorban volt; ennek állományából sok értékes darabot vitt magával *Magyarországi Mihály* Párizsba; sajnos, ezek az annalisták feljegyzései szerint az ő eredeti munkáival együtt elvesztek.⁴

A hazai oktatás mellett már korán megtaláljuk a *külföldi iskoláztatás* nyomait is. Elég, ha utalunk az említett Magyarországi Mihály párizsi iskolázására és padovai lektorságára, továbbá IX. Bonifác pápa bullájára, amely megengedte a pálosoknak, hogy az olasz egyetemeket látogathassák.⁵

A mohácsi vészt követő általános pusztulás nem kímélte meg a Pálosrendet sem. Az ájultság a csapásokhoz mérten hosszú ideig tartott. A rend főnökei csak a XVII. század eleje óta szorgalmazhatták újra növendékeik alapos képzését. Tudták jól, hogy a szellem fegyvereivel és a tökéletes szerzetesi fegyvellemmel megállják helyüket a reformáció elleni küzdelemben. Természetes tehát, hogy minden törekvésük arra irányult, hogy a rend klerikus tagjai megszerezhessék e szellemi harc fegyvereit s így tudományban és életszentségben méltók lehessenek öseikhez és alkalmasak a kor lelki problémáinak megoldására. Ezért voltak rajta, hogy klerikusaikat a legjobb hírű külföldi papnevelő intézetekbe küldhessék. Közülük alapítása miatt a római *Collegium Germanico-Hungaricum* állott a legközelebb a rendhez.⁶ Ugyanis V. Miklós pápa nekik adta 1454-ben a Monte-Coelion a Szent Istvánról nevezett templomot (S. Stephano rotondo), amely mellé a rend kis kolostort épített. A következő században beállott hazai hanyatlás a római magyar intézményekre is kiterjedt, ám a lelkes Szántó István jezsuita gyóntató buzgó esedezésére XIII. Gergely e vagyonból és más fejedelmi alapítványokból megalapította a *Collegium Hungaricumot*. A pápa a leigázott Magyarország iránti szeretetből megadta ennek a kollégiumnak a Loyolai Ignác ösztöndzésére 1552-ben III. Gyula által alapított Germanicum minden kiváltságát (adó-, vámmentesség, promócionális jog stb.) és kiváló protektorokról is gondoskodott *Morone, Sabelli, Como* és *Santo Severino* bíborosok személyében.⁷ A *Collegium Hungaricumot* az

⁴ U. o. De vita fratrum heremitarum S. Pauli. Cap. 22. Kézirat u. o.

⁵ A bullát közli Eggerer A.: *Fragmen panis corvi*. Viennae 1763. 179. l.

⁶ Pannoniai Arator István: A római magy. szeminárium története. (1579-ből való kézirat a vatikáni könyvtárban.) Kath. Szemle, 1912. 444—53. 562—80. l. Közli Fraknoi Vilmos.

⁷ Apostolici numeris sollicitudo 1578. márc. 1. kelt alapító bullát, néhány dalmata pálossal és protektorukkal, Farnese bíborossal folytatott tárgyalás után csak 1579-ben tette közzé a Szentszék. A pálosokat valósággal erőszakkal kellett eltávolítani kolostorukból. V. ö. Steinhuber A.: *Gesch. d. Coll. Germ.—Hung. in Rom. Freiburg. 1895. I. 5. 128. l.*

anyagi eszközök előteremtésének nehézségei miatt 1580-ban egyesítette a Germanicummal és egyben 12 magyar papnövendék számára biztosított helyet örök időkre.⁸

A pálosok római vagyonának a Collegium Germanico-Hungaricumba való beolvasztásakor a Szentszék ellenértékként megengedte nekik, hogy a pápai alapítványok terhére Rómában, Bécsben, Prágában és Olmützben neveltethessék három-három, összesen 12 növendéküket (a horvát és szlapon származásúakat is beleértve). Ez a helyzet 1701-ben a horvát-osztrák tartomány kiválásakor megváltozott. A magyar tartomány 7, a horvát 5 helyet nyert ekkor a pápai kollégiumokban. 1741-ben azonban az osztrák örökösödési háború miatt elvesztették korábbi ingyenes alumnatusi helyeiket a prágai, olmützi és bécsi kollégiumban; ezért Rómában igyekeztek több helyet biztosítani. Ez bizonyos mértékben sikerült is nekik. Pl. 1744-ben *Fejér Pál* tartományfőnök a római *Appolinaris* kollégiumban egy második helyet eszközölt ki a rendi növendékeknek.

Bár 1580–1600-ig már 46 magyar ifjú tanult a Collegium Germanico-Hungaricumban, pálosrendi növendék még nem volt köztük. 1602-től azonban, tekintettel a rend vagyonának bekebelezésére, a kollégium jezsuita rektorai, ha nem is minden nehézség nélkül, de mégis fölvettek egy-egy pálost. Így ettől az időponttól 1782-ig 62 pálos növendék tanult itt, köztük az ország legelőkelőbb családjainak fiai is, pl. gróf Esterházy Imre és Pál, gr. Keglevich József, gr. Kéry János stb.¹⁰

A növendékek tanulmányaik elvégzése után hazájukba visszatérve, mint a szerzetesi erények és komoly tudományosság képviselői magas rendi és egyéb egyházi méltóságokat töltöttek be. Ha meggondoljuk, hogy közülük heten a püspöki, tízen a rendfőnöki méltóságot érték el s a többiek is magas rendi tisztségeket töltöttek be, megállapíthatjuk, hogy nem volt hiábavaló az a küzdelem, amelyet rendfőnökeik a jezsuita rektorokkal növendékeik felvétele végett állandóan folytattak.

A római kollégium pálos növendékeinek sorát a XVII. században a zalamegyei református nemesi családból származó *Zaicz János* és a sváb-német *Biel Rudolf* (1602–1606) nyitják meg. Ők lettek, hazájukba vissza-

⁸ Ita sunt humana k. 1580 ápr. 13-án kelt bulla.

⁹ A. P. tom. VIII. és Steinhuber A. i. m. II. 367. l.

¹⁰ Steinhuber i. m. 368. lapján a következőket írja az itt tanult teológusokról: „Sieben derselben gelangten zur bischöflichen Würde, zehn wurden als Generalvicare, Provinciale, Definitoren, Prioren u. Lectoren der Genossenschaft erspriessliche Dienste leisteten. Im Collegium selbst gehörten die jungen Eremiten fast ausnahmslos zu den tüchtigsten Zöglingen, während die nicht unbedeutende Zahl der dem Orden entnommenen Bischöfe u. Prälaten von der hohen Blüte zeugt, in welchem sich derselbe bis zu der gewaltsamen, von Joseph II. im Jahre 1786 decretierten Aufhebung befand.”

terve, a rendi reformmunkálatok lelkes tervezői, s mint rendfőnökök, rendjük erőskezü kormányzásában váltak ki. Követték őket a kameniczai származású *Csrepinco Jakab* (1607—1612), a pozsonyi *Orosz János* (1608—1612), — a nagy tudománya miatt a főrangú pártfogók kedveltje, — a zágrábi *Bakiczus János* (1608—1615), a krottendorfi (Bécsújhely melletti) előkelő családból származó *Tabler András* (1611—1618), a varasdi születésű *Francisci András* (1621—1624), aki szerémi címzetes, majd esztergomi felszentelt püspök lett, a holfeldi (Bamberg) *Kempff Sebestyén* (1624—1628), aki a Pálffy grófok kérésére mint jó szónok Marhek város lutheránusainak visszatérítését vállalta, a horvát nemesi ház szülötte: *Jaskay János* (1628—1632), aki több ízben is töltött be magas rendi tisztségeket, továbbá a szegény horvát nemesi szülőktől származó *Borkovics Márton* (1632—1636), aki háromszor viselte a rendfőnök felelős tisztségét, sőt zágrábi püspök, majd kalocsai érsek lett; a brünni nemesi családból származó, fiatalon elhunyt *Keller Frigyes* (1634—1641), akiről szépen mondja Borkovics, hogy lelke a Szent Lélek hajléka volt; *Vanoviczy János* (1636—1640) római prokurátor, a magyarországi misszió prefektusa, nagy térítő, majd scardoniai püspök; az elzászi Schlettstadtból származó *Hochberger Cyprián* (1641—45), a rajnai tartomány főnöke; *Nagy György* (1645—1651), pápai származású, protestáns szülők gyermeke; *Kolhankovics Antal* (1647—1653), aki nyilvános disputációja tételeit is kiadta „*Conclusiones theologicae*” címen (1652); a bécsi *Grieskirchner Ferdinánd* (1652—1653) tudós író és a filozófia tanára; a nagyszombati származású *Kebell Tamás Elek* (1651—56); a nyitraapáti lutheránus családból származó *Benkovics Agost* (1653—1658), északmagyarországi misszionárius, majd rendfőnök és végül nagyváradi püspök; a püspökség előtt szerényen kitérő győri születésű *Bolla Péter* (1657—1661); a protestáns származású, nagytehetségű és egyben tudományos irodalmunkat művelő *gróf Kéry János* (1658—1662), akinek nevéhez tizennégy munka szerzősége fűződik; a veszprémi, tehetséges és kiválóan erényes *Ladányi László* (1662—1667), Elefánt és Máriavölgy híres perjele; a győri születésű *Széchenyi Pál* (1662—1667), aki később a pécsi (1676), veszprémi (1687) püspöki, kalocsai érseki (1696) széket töltötte be, majd grófi rangot is nyert (1697); a lakendorfi (győri egyházm.) *Turkovics Adalbert* (1667—1671), aki betegségre hajló természete mellett is a legkiválóbb kollégisták közé tartozott; a varasdi *Mallesics Gáspár* (1671—1675), aki több könyvet írt, s rendfőnök is lett; a győri *Bolla Lajos Agost* (1675—1679), a magyarországi missziók vezetője s vagy harminc éven át különböző helyeken perjel; a keszthelyi nemesi szülőktől származó, nagy tudású *Tompa András* (1680—1683), aki mint újoncmester és „*bidellus chori inferioris*” is kitűnt; a vágújhelyi születésű galántai *Esterházy Imre* (1683—1687), akinek disputációja, amelyet „*maxima cum laude*” tartott meg, nyomtatásban is megjelent. Alamizsnás Szent János életét négy nyelven (latin, magyar, német, horvát) megírta; *Waigel János* (1680—1732), aki 1685-ben már esztergomi kanonok volt; a tudós és egyben jól festő *Kollenics András* (1687—1691), aki a máriavölgyi templom mennyezetképeit festette; a komáromi *Radován Özséb* (1691—1695), az erdélyi misszió lelkes vezetője és *Gnadt Péter* (1696—1699) misszionárius, aki a pestisesek ápolása közben halt meg Illyefalván (1719).

A XVIII. században az évkönyvek szerint a következő pálosok voltak a kollégium növendékei: a horvát *Demsics István* (1699—1703), később rendfőnök, *Selley Ádám* (1703—1707), később vicarius generalis, a horvát *Musár András* (1705—1709) rendfőnök, *Vukovics Pál* (1709—1713), aki mint misszionárius halt meg Erdélyben; a galgóci *Podhoránszky Özséb* (1713—1717) a sasvári kolostor építője, felsőbüki *Nagy Imre* (1717—1721), a protestáns szülőktől származó *nagyletenyei Letenyei Pál* (1721—1725), kiváló szónok, aki Szent Apollinaris ünnepén nagyhatású beszédet is mondott; a nyitraapáti születésű *Ordódy Ádám* (1725—1729), a divékújfalvi születésű *Orlay Bertalan* (1733—1737), a kitűnő sasvári poenitentiárius, az óvári származású,

nagytudományú *Roth Ferenc* (1729—1733), a szemerei (Sopron) születésű *Toronyi János* (1737—1741) erdélyi misszionárius; a zagorai származású horvát *Mirkóczy Dénes* (1740—1744), a verebélyi születésű *Horhy Antal* (1741—1745), a szalai (veszprémi egyházm.) nemes szülőktől származó *Szabó Elek* (1744—1748), a keszthelyi nemes szülők gyermeke, *Mártony Jeromos* (1745—1749), aki maga is híres teológiai tanár lett, sőt a tartományfőnök helyettesének tisztét is elnyerte; *gróf Esterházy Pál* (1749—1753), a rend első hébernyelv-tanára, aki a magyar tartományfőnöki, majd a rendfőnöki tisztség után sebastopoli, majd pécsi püspök lett s több könyvet adott ki. A komáromi nemes szülőktől származó *Damián Fülöp* (1753—1755), a nemesei családból származó *Niczky Pál* (1755—1759), aki tanár, majd római perjel is lett; a zalaegerszegi nemes szülőktől származó *Kemény Ferenc* (1760—1764), a pozsonyi *gróf Keglevich József* (1762—1766), tehetséges és nagytudású férfi, aki az aristotelesi-tomista filozófia tételeit védte disputációjában. Munkáját ki is adta galántai Esterházy Miklós hercegnek, Fraknó örökös urának, (1692) a bevezető filozófia tételeiről tartott disputációját testvérének, gróf Keglevich Zsigmond macariai c. püspöknek (1761), az egyházjog tételeiről tartott disputációját pedig XIII. Kelemen pápának (1765) ajánlotta. A rendi filozófia, majd a római teológia tanára lett. A nemesi származású *Szerdahelyi József* (1765—1768), aki a rend máriavölgyi filozófia tanára lett, a nemes szülőktől származó *Kuzány Keresztély* (1766—1769), a nemesi származású *Dudássy Sebestyén András* (1770—1773), aki mint világi pap szerezte meg Rómában a teológiai doktorátust, majd a rendbe lépve „Isten szavának csodálatos hirdetője” volt; a pápai nemes szülők gyermeke, *Poór Imre* (1768—1772), aki több helyen tanárkodott. Az ugyancsak pápai *Pollingéry Lipót* (1770—1774), a későbbi híres újoncmester, a sopronmegyei nemesi származású *Potyondi Rafael* (1772—1776), kiváló újoncmester és filozófus, aki Pápán több évig tanárkodott; a szili (Győregyházm.) *Herics Vince* (1775—1779), aki már mint harmadéves teológus kitűnt a teológiai tételek védelmében; a nemesi származású *Sandrovics János* (1776—1780) újoncmester, az ugyancsak nemesi származású *Bezerédy László* (1779—1782) újoncmester és *Dely Jakab* (1780—1782) híres pápai tanár.

Itt említjük még meg a magyar növendékek Gyulafehérvárott őrzött albumában említett *Isocsay Jánost* (valószínűleg Ivanovics), aki több ízben is volt rendfőnök, *Kamocsay Jakabot* és *Nagy Jánost*, akik szintén a kollégium növendékei voltak, továbbá *Gaál Lajost*, akit 1754-ben ajánlott a rendfőnök felvételre, de helyét a kollégiumban nem foglalta el.¹¹

A római kollégiumba többnyire a filozófiai tanulmányok elvégzése után kerültek a rendi növendékek. Így a jezsuiták vezetése alatt álló *olmützt* kollégiumból Orosz János, Bakiczus János, Borkovics Márton, Turkovits Adalbert, Jaskay János, Benger Miklós; a *bécsi* kollégiumból: Kebell János, Kéry János, Széchenyi Pál; a *bécsújhelyi* kollégiumból Benkovits Ágost; a *nagyszombati* kollégiumból: Bolla Péter, Ladányi László, Ordódy Ádám, Róth Ferenc, Keglevich József, Toronyi János, Podhoránszky Özséb, Poór Imre; a rendi intézetek közül a *lepoglavaiból*: Mallesics Gáspár, Bolla Lajos Ágost, Kollenits András, Demics István, Musár András; a *máriavölgyiből*: Vukovics Pál, az *elefántiból*: Felsőbüki Nagy Imre, Szabó Elek; a *pápaiból*: Szerdahelyi József, Pollingéry Lipót; a *sátoraljaújhelyiből*: Horhy Antal, Mártony Jeromos; a *sajóladiból*: Niczky Pál, Kemény Ferenc; a *pestiből*: Kuzány Keresztély, Potyondi Rafael, Herics Vince, Sandrovics

¹¹ A. P. tom. I.—IX. V. ö. Veress Endre: *Fontes rerum Hungaricarum* tom. II. *Matricula et Acta Hungarorum in universitatibus Italiae studentium*. Volumen secundum: Roma. Collegium Germanicum et Hungaricum. Budapest, 1917, I. *Matricula* (1551—1917.) m. helyeit és Steinhuber i. m. II. köt. 169—175. l.

Nep. János és Dely Jakab. Ezeken kívül a *kassai* teológiai intézetből: Letenyei Pál és Bezeredy László.¹²

1782. után a kollégium évkönyvében a növendékek névsorában már nem találunk pálost. II. Józsefnek ez évben kelt rendelete szerint minden külföldön tartózkodó magyar teológusnak haza kellett jönnie.¹³ A magyar katolikus papság képzése ettől az időponttól kezdve csakis itthon az ő szervei által ellenőrzött intézetekben történhetett, jozefinista szellemben.

A felvételt a római kollégiumba három előzetes examenhez kötötték. Ezekben a jelöltnek a legaprólékosabb kérdésekre kellett felelnie. Az írásban beterjesztett examenekből állapították meg, hogy tényleg alkalmas-e és méltó-e a jelölt arra, hogy a kollégium növendéke legyen. A felvételt kérő növendék többnyire már előzőleg elvégezte a filozófiát, mégis külön felvételi vizsgálatot kellett ebből is tennie. Ez a növendékkel és a renddel szemben egyaránt bizalmatlanság jele volt. A növendék még a rendje ruhájában sem járhatott, hanem a kollégium vörös reverendáját kellett viselnie, holott mások, mint pl. a baziliták, saját rendjük ruháját hordhatták. A pálosokkal semmi kivételezés sem történt itt. Tanulmányaik négy, esetleg több esztendő tartama alatt a növendékek teljesen a kollégium jezsuita nevelőinek voltak alávetve, nekik tartoztak feltétlen engedelmességgel.

A felvétel körüli nehézségeket majdnem minden egyes esetben a rendfőnök közbenjárása, valósággal kérelme oszlatta el. Az *Acta Paulinorum*ban felsorolt sok eset közül csak néhány kirívót említünk meg. Stassewszky Miklós rendfőnök, mivel növendékének, Hochberger Cypriánnak fölvetelét a kollégium rektora megtagadta, s eljárásában állandóan érezte a rendfőnökkel, hogy csupán kegyképpen, nem pedig kötelezettség vagy privilégium alapján veszi föl növendékeit a kollégiumba, kénytelen volt kérésével Mutius Vitellescushoz, a jezsuita rend generálisához fordulni. Levelében föltárta a jogos sérelmeket. E szerint az egyik rendi növendék az elmúlt tanévben meghalt, a másikat pedig tanulmányai befejezése után hazavárja. A kollégium rektora viszont kijelentette neki, hogy a megüresedő helyre rendjéből új növendéket nem vehet fel, mert azt már elígerte másoknak. Kéri tehát a generálist, hogy egész tekintélyt vessen latba Hochberger Cyprián érdekében, akit egyébként az olmtüzi konviktus rektora is igen alkalmasnak talált arra, hogy Rómában végezze teológiai tanulmányait.

¹² V. ö. A. P. tom. I—IX. m. h.

¹³ Pozsony, 1782. május 3-án kelt 3709 sz. és Pozsony, 1782. június 3-án kelt 6471 sz. Helytartó Tanácsi rendeletek. Orsz. Ltár. Helyt. Tanácsi osztály.

— Jelzi továbbá, hogy írt ebben az ügyben a német jezsuita asszisztensnek és a római vikáriusnak, Vanoviczy Jánosnak is. — Mutius Vitellescus kedvező választ adott Stassewskynek, — a nehézségek elsímultak, Hochbergert elküldték Rómába, ahová 1642. szeptember 15-én megérkezett, s a kollégium rektora rögtön felvette.¹⁴

Egy másik eset: Borkovics Márton rendfőnök a tanulmányai befejezése után hazatérő Hochberger helyére *Nagy Imrét* és *Kolhankovics Antalt* akarta Rómába küldeni. Cassilius Antal rektor a kérésre kitérő választ adott. Elismerte ugyan, hogy Hochberger jó hírűvet szerzett rendjének: „religiosum esse dignum ordini suo” — írja róla —, mégis nehéz dolog csak egyet is fölvennie a pálosok közül, mert az esztergomi érsek növendékeinek kell néhány helyet fönntartania. Borkovics nem nyugodott meg ebben. Újból írt a rektornak, majd *Ingolinak*, a Propaganda Fidei titkárának, aki a rend reformálásakor jóindulatának több ízben adta tanújelét. Ingoli Ferenc értesítette őt, hogy a Kongregáció csak abban az esetben hozhat kedvező döntést, ez ügyben, ha hitelt érdemlő bizonyítékokkal igazolja, hogy a szentszéki kollégiumokba régente jog szerint vették föl a pálosokat. Majd félév eltelte után a rendfőnök sürgetésére azt válaszolta, hogy a Kongregáció még nem döntött a pálosoknak adandó helyekről. A felvétel körül támasztott nehézségekre vall az is, hogy a Rómába küldendő Kolhankovics examenje ügyében 1647 augusztusában újra a rendfőnöknek kellett személyesen eljárnia Bécsben.¹⁵

Hasonló akadályokkal kellett megküzdenie felvételekor a legtehetségesebb pálosnak, *Kéry Jánosnak* is. Hiába ajánlotta őt Geyer Bernát, a bécsi kollégium rektora, akinek keze alatt elvégezte a filozófiát. A rendfőnök sürgető leveleire a jezsuita prokurátor generális kijelentette, hogy a Collégium Germanico-Hungaricum alapításától 1602-ig a beíró könyv tanúsága szerint egyetlen pálos növendék sem tanult náluk. Az utóbbi 83 év alatt pedig csak „ex indulgentia Superiorum fuerunt in hoc collegio”. Így tehát semmi joguk sincs ahhoz, hogy a római kollégiumban tanuljanak. A nehézségeket az ekkortájt rendi prokurátorként Rómában tartózkodó Vanoviczy János osztalta el.¹⁶

Az Acta Paulinorum köteteiben olvasható sok panaszból kitűnik, hogy a jezsuiták a pálosok felvétele körül mindig nehézségeket támasztottak. Sőt azt kívánták, hogy a rendfőnökök növendékeik felvételére vonatkozó jogigényüket hiteles okmány-

¹⁴ A fentiekre ld. az A. P. tom. I. pag. 78—82, közölt levélváltást.

¹⁵ A levélváltásra ld. az A. P. tom. I. pag. 220—153, 255—256, 292—295.

¹⁶ A levélváltásra u. o. pag. 247. és 518—549.

nyal igazolják.¹⁷ A küzdelmes időkben azonban az irattárak a kolostorokkal együtt elpusztultak; a rendfőnökök csupán a legfontosabb iratokat tudták a védettebb kolostorokba átmenteni. Így csak a mindenkori gyakorlatra s arra a tényre hivatkozhattak, hogy a kollégiumban állandón voltak pálos növendékek, vagyis a Szentszék megengedte nekik, hogy tanulmányaikat ott végezzék. A rendfőnöknek tehát ilyen körülmények között az volt a főtörekvése, hogy a Propaganda Fidei ebben a kérdésben kedvező döntést hozzon a rendre nézve. Ez nem is késett sokáig: 1646. január 20-án végre értesítette Ingoli Ferenc a rendfőnököt, hogy a Kongregáció kedvezően döntött, a kért tanulmányi helyek megadásába beleegyezett.¹⁸ A felvételek körül támadt nehézségek lassanként nemcsak a római, hanem a jezsuiták vezetése alatt álló más kollégiumokban is mutatkoztak a pálosokkal szemben. Így kezdték pl. nehezményezni a XVII. század közepén a *prágai* kollégiumban, hogy a magyar pálosoknak három helyük van. Az erélyes Stassewszky azonban rögtön megírta panaszát a Rómán kívül eső konviktusok felügyeletével megbízott Kongregációnak. Ez a fórum orvosolta a sérelmeket.

A bécsi kollégium jezsuita tanárai 1647 pünkösdi táján pedig azért távolítottak el „a rend nagy szegényére és a rendfőnök bánatára” a kollégiumból három pálost, mivel az egyiknek szekrényében a jezsuitákra nézve sérelmes *Monita privata Patrum Societatis Jesu* c. iratot találtak.¹⁹ Bachin Leonhard rektor alkalmas okot látott ebben a tényben arra, hogy most egy időre elzárkózzék a pálosok fölvétele elől. Hiába sürgette a rendfőnök eleinte levélben, majd később személyesen is, hogy a három kitiltott pálost vegye vissza, — csak nehezen sikerült az új tanév kezdetén helyükre *Szára Józsefet* fölvetetnie. Midőn pedig még az év augusztusában személyesen járt ez ügyben Bécsben, azt a választ kapta a rektortól, hogy hajlandó három pálost fölvenni, ha a bécsi nuncius feloldja őt VIII. Orbán pápa bullájának ama rendelkezése alól, hogy a fölveendőknak osztrák nemzetiségűeknek kell lenniük.²⁰

Természetes, hogy e nehézségek tudatában a pálos növendékek rendjük iránt táplált szeretetükből, de pálos önértetből is minden erejükkel azon voltak, hogy a legelsőik közé küzdjék fel magukat s teljes mértékben kiérdemeljék jezsuita feletteseik megelégedését. Általában mindenünnen dicséretekkel elhalmozva tértek vissza hazájukba. A kollégium évkönyveiben talál-

¹⁷ A. P. tom. I. pag. 247.

¹⁸ A. P. tom. I. pag. 253.

¹⁹ Plepcsics György, Fodróczy Péter és Baranski Bálint voltak az elbocsátottak. A. P. tom. I. pag. 248.

²⁰ A vonatkozó levelezés az A. P. tom. I.

ható bejegyzések jórésze a legnagyobb elismeréssel illeti a tanulmányaikat végző magyar pálosokat. *Zaicz Jánosról* ezt olvassuk: „bene se gessit”, *Jaskay Jánosról*: „non male se gessit”, *Borkovics Mártonról*: „tam in moribus, quam in studiis bene se gessit”, *Kolhankovics Antalról*: „gessit se optime”, *Benkovics Agostonról*: „gessit se optime, litteris optime profecit. Natura melancholicus erat et apprehensivus.” *Bolla Péterről*: „profecit in litteris bene, item in moribus et omnibus fuit bono exemplo pietatis et observantiae.” *Kéry Jánosról*: „Magnorum talentorum.” *Ladányi Lászlóról*: „Habet talenta et bonos mores.” *Turkovics Adalbertről*: „valde bene profecit in studiis et optime semper se gessit.” *Mallesics Gáspárról*: „Absolvit theologiam scholasticam cum magno profectu et defendit in aula Collegii nostri theses impressas ex materia unius anni. Quoad mores, pietatem et domesticam disciplinam praeclare et vere religiose se gessit.” *Tompa Andrásról*: „Defendit in aula nostra theses ex universa theologia, fuit magister novitiorum et bidellus.” *Esterházy Imréről*: „Theses theológicas defendit in aula Collegii nostri maxima cum laude dicatas Reverendissimo P. Tyrso (Gonzales), Generali Societatis Jesu. Optime se gessit.” *Kollenics Andrásról*: „Optime se gessit in omnibus. Propugnavit universam theologiam in collegio Romano. Bidellus theologiae et chori superioris.” *Gnadt Péterről*: „In studiis bene profecit, in reliquis optime semper se gessit.” *Demsics Istvánról*: „Bene profecit in litteris et Theologiam universam defendit in aula Collegii. In disciplina et moribus fuit optimo exemplo.” *Musár Andrásról*: „In studiis et in moribus optime se gessit.” *Vukovics Pálról*: „Optime se gessit in moribus et observantia. Fuit ductor et magister novitiorum.” *Podhoránszky Özsébről*: „Egregiae indolis; optime se gessit et bene profecit etiam in studiis.” *Felsőbüki Nagy Pálról*: „De pietate optime meritis. Fuit bidellus chori inferioris.” *Letenyei Pálról*: „Optime se gessit in omnibus, tum quoad disciplinam, cum quoad studia, in quibus multum profecit. Bibliothecarius. Praefectus Congregationis. Concertavit pro actu parvo theologiae.” *Bezerédy Lászlóról*: „Juvenis profecto egregiae virtutis, qui singulari sua pietate, morum suavitate, modestia ac diligentia, parique profectu in studiis fuit superioribus apprime charus, alumnis optimo exemplo et de disciplina domestica optime meritis. Communi plausu functus fuit officio magistri novitiorum.”²¹ A római stúdium előjárói nagy elismeréssel illették a rendi növendékeket a rendfőnökhöz intézett leveleikben. Így *Nagy Imréről* Oliva Pál János római rektor ezt írta: „At-

²¹ V. ö. Veress Endre i. m. I. k. megf. helyeit. Steinhuber i. m. 369—375. l. és A. P. tom. 384 et sequentes.

tentissime studuit, pietatem summopere coluit, collegii leges servavit exactissime." A zenében is járatos volt. „Musicum inquam reciperem, sed si moribus et ingenio praepolleat. Parem enim cupere adventurum discedenti." Későbbi levelében is írja, hogy tanulmányai befejezése után is szívesen²² visszatartaná őt. Az ilyen és ehhez hasonló elismerő nyilatkozatoknak értékét növeli tárgyilagosságuk. Ugyanis, ahol szükséges volt s az igazság megkívánta, a kellemetlent is feljegyezték. Így tudjuk meg *Csrepinco Jakab*ról, hogy „veszekedős természetű", *Orosz János*ról, hogy „kevésbé alázatos és fejcs", *Radován Özsébről*: „In studiis bene se gessit, quoad disciplinam vero mediocriter", *Szerdahelyi Józsefről*, hogy „zavaros, állhatatlan természetű, fegyelmet nem tűrő, sem fenyegetéssel, sem büntetéssel és intelmekkel jóra nem kényszeríthető".²³

A honi rendi iskolázás.

A külföldi iskoláztatás azonban már a XVII. század első évtizedeiben is nagy költségeket rótt a rendre, nem is tekintve az utazás fáradalmait és veszedelmeit ezekben a viharos, háborús, veszedelmekkel telített időkben. Ezért a rend főnökei már takarékosági szempontból is mindent elkövettek, hogy növendékeiket *honi intézetekben* helyezhessék el. Mindenekelőtt a *Propaganda Fidei* 1634 augusztus 28-án hozott határozatának szereztek érvényt. A Kongregáció eme ülésén u. i. kimondta egy magyar és lengyel noviciátus felállításának szükségességét. Az újoncmestereket illetőleg pedig akként intézkedett, hogy amennyiben nem lennének a rendnek a Kelemen-féle konstitúciók követelményeinek megfelelő újoncmesterei, úgy a már megreformált rendek valamelyikéből kell erre a tisztségre ideiglenesen megfelelő szerzetest felkérni. Kimondta továbbá azt is, hogy a rendi ifjúság továbbképzésére jelöljön ki a rend két

²² Oliva Pál Jánosnak Rómában 1651. ápr. 15-én, jún. 10-én és júl. 28-án kelt s a rendfőnökhöz intézett levelei. A. P. tom. I. pag. 388. Ivanovics Pál rendfőnök Bécsűhelyt 1651. okt. 29-én kelt s a római kollégium rektorához intézett levele. A. P. tom. I. pag. 409. — Benkovics Agostonnak is voltak nehézségei a római kollégiumba való felvétele körül, ami kivüláglik Oliva Pálnak Rómában 1653. május 31-én kelt s Ivanovics rendfőnökhöz intézett leveléből. E szerint Kolhankovics helyére 1653. okt. 19-én nagy huza-vona után felvették. Kolhankovics visszatért Bécsűhelyre. Ugyanakkor Grieskirchner Ferdinánd betegsége miatt hagyta el a római kollégiumot s Nagyszombatban folytatta tanulmányait. V. ö. A. P. tom. I. pag. 388, 409, 448.

²³ A. P. tom. I. — IX. különösen a tom. I. és II. pag. 233—246, 267, 271, 227.

monostort. A Szentszék határozott kívánsága az volt, hogy a noviciátus, a filozófiai és a teológiai stúdium is más és más monostorban nyerjen elhelyezést.²⁴

Ilyen előzmények után született meg Pázmány és a definítorium döntése (1636), amely szerint a *noviciátust* a *sopronbátfalvai* Szent Farkas monostorban helyezték el, s fenntartására karacsfalvai birtokuk egész jövedelmét költötték le. Lengyelországban a *czenstochowai* Szent Borbála kolostorban helyezték el noviciátusukat, melynek létrehozása Goldonovszki András nevéhez fűződik. Itt jegyezzük még meg, hogy 1742-ben *Sajóladon* is nyitottak egy második noviciátust, amelyet 1778-ban *Márianosztrára* helyeztek át.

A *bécsújhelyi* renovált monostorban 1645-ben *filozófiai* stúdiumot létesítettek, s a tanítással a rend híres filozófusát, Ederer Lajos tanárt bízták meg. Ez a stúdium több-kevesebb megszakítással a század végéig fennállott. 1645-től 1648-ig, 1653—1654-ig, 1682—1683-ig, 1686—1687-ig és 1696—1697-ig működött. A közbeeső időkben 1655—1668-ig, 1669—1673-ig, 1674—1678-ig, 1684—1685-ig, 1688—1692-ig, 1693—1695-ig és 1698-ban Lepoglaván működött. 1673-ban, 1679—1689-ig, 1693—1695-ig, 1696—1697-ig, 1698-ban, 1699—1701-ig *Máriavölgyben* is volt filozófiai stúdiumuk, amely a következő században igen nagy szerepet játszott a rend életében.²⁵

Igen sajnálatos, hogy *Stassewsky Miklós* rendfőnök, akit a rendi reformmunka oroszlánrésze illetett, nem valósíthatta meg kedves eszméjét, a *nagyszombati pálos szemináriumot* (1645). Hogy azonban a rend növendékei a nagyszombati egyetem jezsuita tanárainak teológiai előadásait fennakadás nélkül hallgathassák, alapítványokat tett a magyar pálos növendékek számára. Ezenkívül a *pozsonyi rendházat* is rendbehozatta s ezt is rendelkezésükre bocsátotta. Az ő intézkedései óta a pálosrendiek hazai oktatása igen magas színvonalra emelkedett. A tanítás színvonalának emelése, a szerzetesi lélek kiművelése, a lelkiélet elmélyítése, a nagy fáradoalmak és küzdelmek hősi lélekkel türése különösen ebben a században volt az egyház szempontjából rendkívül fontos. Ezért utódai közül *Ivanovics Pál* és *Borkovics Márton* is az ő szellemében haladva mindennek-ellenő a rendi növendékek alapos kiképzését gátló körülmények elhárításán fáradoztak. Borkovics két növendékét küldte Rómába a Collegium Generalis Cleri Hungariae-ba, *Ivanovics Pál* pedig 1653-ban megnyitotta a nagyszombati pálos szemináriumot, ahol 12 növendéket helyezett *Vanoviczy János* vezetése

²⁴ V. ö. A. P. tom. I. pag. 115.

²⁵ Nagykáptalani és definítoriumi határozatokból vettük az adatokat. V. ö. A. P. tom. I.—IX.

alá, hogy a nagyszombati egyetemen a jezsuita tanárok előadásait hallgassák. Majd később Vanoviczyt és *Lubnicz Miklóst* Rómába küldte, hogy ott a pálosoknak házat vásároljanak. Ez 1669 október 1-én meg is történt.

A rendi növendékek képzése szempontjából azonban a legfontosabb a Szentszék engedélye alapján a Czenstochowában, Krakóban etc. felállított pálos egyetem, „*Studium Generale*” intézménye, amely *Kéry János* rendfőnök nevéhez fűződik. Ezeken az egyetemeken csupán *filozófiai és teológiai fakultás* volt és csak a rend növendékei hallgathatták az előadásokat, nem úgy, mint a rend más filozófiai stúdiumain, melyeken a világiak is szép számmal voltak képviselve.²⁶

Kéry 1673-ban nyitotta meg Nagyszombatban a pálosok első házi teológiai intézetét is, amelybe a rend ezidőszerint legképzettebb tagjait, *Bedics Antalt*, *Széchenyi Pált* és *Jambrekovics Lászlót* küldte tanárokul. Az intézet a rend eltörléséig fennmaradt. 1679-ben a pestis miatt szünetelt. 1683-ban a török előnyomulása miatt Lepoglavára helyezték át, ahol 1686-ban *moralis teológiává* alakult át. 1696-ban a háborús veszedelmek elmúltával újra Nagyszombatba került s itt mint *theologia speculativa* 1703-tól kezdve néhány évig szünetelt. A filozófiai tanfolyam kétéves, a teológiai hároméves volt. Azokat, akik sikerrel vizsgáztak az előírt anyagból, a rendfőnök a nagykáptalanon, vagy a tartományi gyűlésen doktorokká avathatta.

A pálos főiskolák a horvátok és osztrákok kiválása után a XVIII. században gyakran váltogatták helyüket. Máriavölgyi filozófiai stúdium generaléjukat, amely a Rákóczi-féle mozgalmak miatt több évig (1706—1709) szünetelt, 1712—1713-ig, majd 1715- és 1716-ban Nagyszombatban, 1714—1717-ig, 1721—1724-ig, 1726—1729-ig, 1731—1736-ig, 1739—1741-ig, 1743—1744-ig, 1746—1754-ig *Felsőelefánton*, 1720—1725-ig, 1740—1745-ig *Sátoraljaújhelyen*, 1718—1719-ig, 1730—1731-ig, 1737—1738-ig, 1742-ben, 1745—1746-ig, 1770—1771-ig és 1774—1783-ig *Máriavölgyben*, 1738—1741-ig, 1747—1751-ig *Márianosztrán*, 1734—1737-ig, 1755—1756-ig, 1762—1789-ig *Pápán*, 1752—1761-ig *Sajóladon*, 1757—1764-ig *Sopronbánfalván* és 1765—1783-ig *Pesten* találjuk.²⁷

Két éves filozófiai stúdiumukra rendi növendékeiken kívül világi egyéneket is felvettek. Aristoteles és Aquinói Tamás szellemében az első évben a logikát, a második évben a fizikát, mathesist, sőt a történelmet is tanították. 1781-től két tanár

²⁶ Ezekről már megemlékeztünk Kéry Jánosról szóló fejezetünkben. V. ö. i. m. I. k. 255—259. l.

²⁷ V. ö. az A. P. különböző köteteiben található i. v. nagykáptalani határozatokat és rendi tanácsi döntéseket.

tanított a filozófiai stúdiumon. Az egyik a mathesist és fizikát, a másik a logikát és metafizikát adta elő. A csoportokba (circulus) osztott növendékek a két legjobb tanuló vezetésével az óra után vagy egy félóraig ismételték az előadott anyagot. Ezeken a stúdiumokon rendszeresen megtartották a heti, hónapos, éveleji és évvégi vitatkozásokat is, amelyeken gyakran megesett, hogy nem saját, hanem más rendi tanárok és növendékek voltak az ellenvetők. Így Pápán úgy a teológiai (1756–1761), mint a filozófiai stúdiumon (1761–1783) a bakonybéli bencés tanárok és növendékek töltötték be majdnem mindig ezt a szerepet. A filozófiai stúdium elvégzése után, amelynek célja tulajdonképpen növendékeiknek a teológiai stúdiumra való előkészítése volt, növendékek egy részét a szükség szerint gimnáziumi tanítónak osztották be pápai vagy sátoraljaújhelyi gimnáziumaikba. Mielőtt azonban valaki *scholarum magister*, vagyis rendes tanár lehetett volna, néhány évig *correpetitor tanárként* kellett működnie. A tanári pályára alkalmasnak talált egyén a prima, a syntaxis, a retorika osztályon és filozófiai stúdiumon tanítva emelkedett a teológiai tanárságig. Közben megszerezte a filozófiai, sőt a teológiai doktorátust is.²⁸

Szerényebb tehetségű növendékek kiképzését szolgálta a két évig tartó *casuistica*, más néven *moralis theologia*. Az első ilyen intézmény a *lepoglavai* volt, amely 1686-ban alakult át a *theologia speculativából*.

A XVIII. században 1702-ben, 1704-ben, 1710–1711-ig, 1718–1719-ig, 1738-ban és 1742-ben *Felsőelefánton*, 1716–1717-ig, 1720–1721-ig, 1723–1727-ig, 1733–1736-ig, 1739–1741-ig, 1743–1744-ig *Máriavölgyben*, 1717-ben Pápán, 1739–1741-ig *Sajóladon*, 1763–1767-ig *Rómában* és 1770–1771-ig *Bánfalván* volt *moralis theologiajuk*.²⁹

Ezen a stúdiumon az volt a főcél, hogy növendékek a szentségek lényegében és kiszolgáltatásában szerezzenek kellő jártasságot. Az első évben a szentségeket és a cenzurákat, a másodikban a tizparancsolatot végezték el, különös részletességgel a hetediket. Szerdán vagy szombaton tartották a heti vitatkozásokat. Ezeken a kazuisztika tanára elnökölt. 1779-től kezdve tanultak itt még egyház-szervezettant és egyháztörténelmet is. A tárgyakat külön tanár adta elő.

Tehetésegebb növendékek képzését szolgálta a négy évig tartó *theologia speculativa* intézménye, amelyen Aquinói Tamás és a tomisták alapján a hit tanait és a vitatkozást sajátította

²⁸ A. P. tom. VIII. és Casparus Gindl: Status et cursus studiorum domesticorum in Provincia Hungariae Paulinorum. Magy. Nemz. Múzeum Kézirattára Quart. 1114. sz.

²⁹ V. ö. A. P. tom. I. IX.

el a növendék. Ilyen intézményük volt a *nagyszombati* theologia speculativájuk, amely 1783-ig Nagyszombatban működött, amikor is az egyetem Budára költözése miatt megszűnt. Csak 1740-ben volt *Felsőelefánton*, ahova a pestis miatt tették át. Volt ezenkívül még hasonló intézetünk *Máriavölgyben* is 1712—1715-ig és 1747—1756-ig. 1742—1746-ig *Márianosztrán*, 1756—1761-ig *Pápán*, és 1767—1784-ig *Pécsett* is működött theologia speculativa. 1742-ben *Fejér Pál* rendfőnök egy másik teológiai intézetet is alapított, amely a szükséghez képest gyakran változtatta helyét. *Rómában* 1766-tól kezdve morális theológiájuk volt, melyen csupán egy tanár tanított.³⁰

Ezen rendi intézeteikben a Szentírás tanára, a skolasztikus, kazuisztikus és filozófus tanár működött. Rangsorukat nem koruk, hanem az általuk tanított tárgy elsőbbsége állapította meg. A teológiai tanárok tagjai voltak a javíthatatlanokat a rendből elbocsátó bizottságnak és a tartományi káptalannak, tehát igen előkelő helyet töltöttek be a rendben. Egyébként az előadáson kívül délelőtt félórai circulist, délután pedig vagy egy óra hosszát az írottak ismétlése végett scabellumot tartottak. Ez utóbbin mindig meg kellett jelenniök. Valamennyien növendékeikkel együtt a prefektus fennhatósága alá tartoztak, aki egyben a ház perjele is lehetett. Rendszerint azonban, különösen ahol a teológiai és filozófiai stúdium együtt volt, egy már teológiát tanított, vagy ahol csak filozófiai stúdium volt, ott egy már filozófiát tanított tanárt választottak meg prefektussá. A *prefektus* fennhatósága alá tartoztak a tanárok és a tanulók is, de csak tanulmányi ügyekben. Ő figyelte a tanulók előmenetelét és elnökölt a disputációkon, amelyekre előkelő közönséget is meghívott. A nehézségek megoldása körül sohasem ő, hanem a tanár tevékenykedett, de ő nézte át a növendékek írásait, sőt a tanárok munkáinak a kinyomatása is az ő engedélyétől függött.

A máriavölgyi és sátorajáújhelyi egyetemekről (studium generale) kikerült rendtagok közül azok, akik akár a filozófiát, akár a teológiát kiváló eredménnyel tanították, *doktori fokozatot* nyerhettek. Eleinte igen sokan nyertek doktorátust, úgyannyira, hogy idővel az alapító bulla értelmében korlátozni kellett számukat. Így 1757-ben a teológiai doktorok számát tartományonként a következőképpen állapították meg: magyar 18, lengyel 15, sváb 6, isztriai 6, horvát 13 és osztrák 12.³¹

Főiskoláikon a rendi növendékek élete a legpontosabb időbeosztás szerint telt el. Jól átgondolt rendtartás intézkedett az intézet vezetőségének, tanári karának és növendékeinek jogai-

³⁰ A. P. tom. VII. VIII. és IX.

³¹ A. P. tom. VIII.

ról és kötelességeiről. Isten dicsőségének, a haza és a rend hasznának elősegítésére mélyen vallásos s egyben komoly, tudományos életet éltek. Minden héten, valamint a nagyobb ünnepeken is gyónnak és áldoznak, a konventbeliekkel tilos érintkezniök, sétára és iskolába csupán párosával mehetnek, maguk tartják rendben ruhájukat és szobájukat. A kórusra menők naponta 5 órakor, a többiek pedig már 4 órakor kelnek. A Mária kis officiumának, a Primának és az elhalt rendtársakért szóló imának, nagybőjtben a bűnbánati zsoltároknak elmondása és félérás elmélkedés után a filozófia hallgatói $\frac{3}{4}$ 8-ig, a teológusok 7-ig tanulnak, majd az iskolába mennek, ahol a *Creator ineffabilis* kezdetű ima után leírják a leckét, circulust tartanak, majd a reggeli ima teljes befejezése után délig tanulnak. Ebéd után $\frac{3}{4}$ 1-ig a disputáció, 1-ig az ének, 2-ig a tanultak ismétlése, 3-ig a leckék írása tölti ki idejüket. A vesperás és kompletórium elmondása után vacsorához ülnek, majd disputálnak. Ezután elmondják a Matutinumot, ismét elmélkednek, majd elmondják a Mária-litániát s lelkiismeretvizsgálat után nyugovóra térnek.

A növendékeknek és az iskolának a tanárok által megbízott felügyelője a legkiválóbb növendék: a *bidellus*, aki megkülönböztetett helyet és tiszteletet élvez. Ő kelti fel reggel társait, jelzi az előadás és vitatkozás kezdetét és végét s már jó előre (7—14 nap) készületre inti a vitatkozókat. A vitatkozás tételeit leírja, a tanárral kijavíttatja s kifüggeszti.

A *vitatkozás* igen fontos tényezője volt az iskolázásnak. Tulajdonkép a tanulmányok eredményének ellenőrzését szolgálta. Volt heti, havi, éveleji és évvégi, s külön káptalanon tartott disputáció. Ezeknek meg volt szabva a pontos idejük, időtartamuk s lefolyásuknak rendje. A rendes vitatkozásokban a teológusok csak harmadéves koruktól fogva vehettek részt. Ahány tanár, annyi védő szerepelt. A vitatkozók saját ellenvető tanáruk kérdéseire feleltek. A támadók közül az első rendi, esetleg idegen doktor, vagy lektor, a második is felszentelt pap, a harmadik azonban már teológus volt. A filozófiai vitatkozásban a tételeket többnyire a legjobb védelmezte, ketten pedig támadták. A ritkábban tartott nagyobb vitatkozásokon csak a legjobbak vettek részt. Az erre való rátermettséget a perjelből, prefektusból és tanárból álló bizottság állapította meg. A konkluziókat a quaestiókkal együtt valamely előkelő embernek ajánlva ki szokták nyomatni.

A tanulmányi eredményről tesznek tanuságot a mindenkire kötelező, növendékeként félórától tartó évvégi *vizsgálatok*. Az ezeken a vizsgálóbizottság tagjai által növendékeiknek adott osztályzatokat a tartományfőnökhöz terjesztették fel, aki dön-

tött a felől, hogy az egyesek ismétljenek-e, vagy folytathatják-e tanulmányaikat. Az engedetlen, éjtszaka más szobájában csavargó, vagy nem tanuló növendéket az iskolából eltávolították. Ha pedig áldozópap volt az illető, megfosztották választójogától.³²

A pálosok kiváló oktató tevékenységét a *megyéspüspökök* sem nélkülözhatték. Az 1740. júniusi tartományi káptalan *Forgách Pál* nagyvárad püspök kívánságára *Redtl Károly* († 1752) pálost, a teológia borostyánosát a *nagyvárad* *kisszemináriumba* küldte a világi kispapok oktatására. A jó emlékezőtehetségű íróember, aki a rend nagyszombati és márianosztrai intézeteiben tanított már, valóra is váltotta a személyéhez fűzött reményeket.³³ Bizonyos rendi önérzettel említi ezt Streszka is, aki kiemeli, hogy *Csáky Miklós* és *Forgách Pál* püspökök idején tanítottak teológiát *Nagyváradon* a *kisszemináriumban* még pedig „igen szép eredménnyel”. Ezt igazolja *Patasics Ádám* nagyvárad püspököknek elismerő levele is, amelyet a tartományfőnökhöz intézett 1761 szeptember 2-án.³⁴ Ebben elsősorban háláját fejezi ki a püspök a rendi tanárok iránt, akik kiváló buzgalommal nevelték a *kisszemináriumban* egyházmegyéje növendékeit, sőt közülük többeket nagy teológiai tudással vértettek fel. A *kisszeminárium* helyett *Theologia Praebendát* óhajt nyitni s ezen a tanítást saját papjaira bízta. Egyébként a levél teljes egészében a következőképp hangzik:

Admodum Reverende Pater Provincialis mihi Colendissime!

Plurium iam annorum decursu, ea industria ac sedulitate, ab Almae hujus A. R. Paternitatis Vestrae creditae Provinciae Patribus, junior Dioecesis Clerus studiis theologicis est imbutus, ut non modo nihil ab iis omissum sit, quod ad solidam scientiam comparandum, atque animarum salutem curandam augendamque pertineat; sed et ad eam felicitatem Dioecesis meae perduxerint, ut plures horum opera in Theologia sane versatos, ac oneri huic ferendo idoneos recenseam: Ut proinde Sacrorum Canonum Institutionibus satisfaciam, atque recentibus meis, novos stimulos adiciam, consentaneum fore judicavi, ut *Praebendam Theologiam* erigerem, ac munus hoc Clero meo ferendum imponerem. Quare dum pro fatigis a Sacra Religione in Dioecesis meae laudabiliter impensis, gratias quas possum Paternitati Vestrae Adm. Reverendo totique almae Provinciae refero maximas, una polliceor, me nihil unquam omisurum, quo accepti favoris gratiam semper tester memoriam qui Sacris commendatus precibus, Constanti cum aestimatione permaneo.

Admodum R. Paternitatis Vestrae Varadini 2. Septembris 1761.

Servus obligatissimus

Adamus Episcopus Magno-Varadiensis e L. B. Patasich m. p.

³² A. P. tom. I. és VIII. említ néhány ilyen sajnálatos esetet.

³³ Streszka: *Annalium ordinis S. Pauli*... pag. 192, 412, 583—39. Archivum Czenstochowiense.

³⁴ Streszka i. m. pag. 538—539. — Ezt a levelet Szluha is említi.

Egészen 1761-ig tanították tehát itt a pálosok, eleinte csak az egyházjogot, később a polemikus és morális teológiát is. Az itt működő kiváló tanárok közül Vayay Jeromos, Mentler Zsigmond, Streszka Márton és Márton Jeromos nevét említhetjük. Ugyancsak világi papnövendékek oktatásával foglalkoztak a XVIII. század közepén Kalocsán is. Ez a munkásságuk azonban jóval csekélyebb arányú, mint a nagyváradi. Itt Letovanecz Ferenc (1748—1651), Jankovics Gellért (1752) és Vincze József (1753—1756) tanította a teológiát az érsek felkérésére, a rendfőnök engedelmével.

A Ratio Educationis életbeléptetése, de már 1775 után is, a nyilvános iskolákban több pálos szerzetest alkalmaztak tanároknak. Az egyetemnek Budára költözése után a Nagyszombatban megnyílt Academia Nobilium Regia Theresianával kapcsolatban működő nagyszombati kir. érseki konviktusban „pro praefectis classium, aut privatorum” többeket alkalmaztak közülük.³⁵

A pálosok rendtagjaik nevelését mindig az arra legalkalmasabb szerzetesekre bízta. A rend léte és emelkedése szempontjából a rendi pedagógus rátermettségét tartották a legfontosabbnak. Könnyen meggyőződhetünk erről, ha csak futó pillantást is vetünk újoncmestereik és rendi tanáraik névsorára. A XVIII. század kiválóbb újoncmesterei sorából a következőket említhetjük: Krassin Mátét († 1730 Bánfalva), aki Olmützben tanult, a római procurator generalis titkára, később római perjel, majd az 1700-as jubiláris évben apostoli gyóntató volt Rómában, később Bánfalván működött mint noviciusmester; a szelíd és jólelkű Flavy Benedeket († 1737 Sajólád), aki Olmützben végezte teológiai tanulmányait, Szajer Jakab sajlóádi alperjelt és újoncmestert³⁶ († 1748), Szalóczi Imrét († 1751), a növendékek kedvencét, Letovanecz Ferencet († 1762 Szakolcza), Stachel Mihályt († 1765), a keménykötésű Vayay Jeromost († 1765), a szelídlelkű Ordódy Adámot († 1770 Róma) stb.³⁷

A rendi iskolák kiváló tanárai közül a következőket említhetjük: Esterházy Imrét († 1745), Magyarország későbbi hercegprímását, aki Lepoglaván a filozófiát, Nagyszombatban a teológiát tanította s egyben nagy világi és egyházi jártasságra tett szert. Kortársai közül Vépi Mátyás († 1747) márianosztrai és nagyszombati tanár és Ordódy István rendfőnök († 1748) Nagyszombatban egyházjogot,³⁸ Elefánton filozófiát, Pelikán János († 1748) és Berdóczi Tádé († 1748) Máriavölgyben filo-

³⁵ Streszka i. m. pag. 816.

³⁶ Streszka i. m. pag. 152, 365.

³⁷ Valamennyiükről elismerően nyilatkozik Streszka i. m.

³⁸ Streszka i. m. pag. 358.

zóiát, Nagyszombatban teológiát, *Horhy Imre* († 1762) Nagyváradon teológiát, *Dónyi Gellért* († 1762) Nagyszombatban teológiát, *Letovanecz Ferenc* († 1762) Nagyváradon és Nagyszombatban teológiát, *Kolbek Ignác* († 1764) Nagyszombatban egyházjogot, *Keresztes János* († 1767) Máriavölgyben filozófiát, *Rosty Miklós* († 1767) Pápán, Nagyszombatban, majd Rómában, *Vayay Jeromos* († 1768) Nagyszombatban, *Szabó Vince* († 1768) Elefánton, *Rósa Ferenc* († 1771) Nagyszombatban és Sátoraljaújhelyen, *Jankovits Gellért* († 1771) Nagyszombatban és *Niczky Tamás* († 1773) Rómában, *Streszka Márton* Máriavölgyben, *Péli Pál* Sátoraljaújhelyen, *Toronyi János* Sátoraljaújhelyen, *Poór Imre* Pesten tanított a rend intézetében.³⁹

A pálosok rendi intézetei II. József egyházellenes rendeletei folytán elsovadtak. Így szűnt meg 1782-ben a *római*, 1783-ban a *nagyszombati*, *máriavölgyi*, *pesti* és *pápai* filozófiai intézet, 1784-ben pedig a *pécsi* teológia. Közülök a nagyszombati és a pesti világi papok szemináriumává lett, ahol a kalapos király rendelkezései és felvilágosodott nézetei szerint nevelték az új papnemzedéket. A pálos teológusok 1784-ben Budán, 1785-ben Pozsonyban, filozófus növendékeik pedig a pesti kishozsémiumban hallgatták a rend eltörléséig a jozefinista tanításokat.

A világi ifjúság oktatása.

A pálosok nem elégedtek meg csupán rendtagjaik képzésével, hanem a világi ifjúság iskolázásáról is gondoskodtak, főleg a protestánsoktól sűrűn lakott területeken. Iskolázásuk az ismeretek közlésén felül a vallásos érzés elmélyítését célozta. Nemcsak a hazai, hanem a külföldi tartományokban is voltak iskoláik. Portugáliában *Portelben* (Oporto) és *De Serpában* már a XVII. században volt gimnáziumuk, ahol a humaniorákat tanították. A morvaországi *Krumlauban* 1660-tól,⁴⁰ Zengben 1743-ban „usque ad supremas classes grammaticas” oktatták növendékeiket.⁴¹ Ilyen grammatikai iskolájuk és aligimnáziumuk volt a horvátországi *kőrösi* (Krisovec), az itthoni *pápai* és *sátoraljaújhelyi*.

Hazánkban az első lépést a jobbára elmélkedéssel és lelkipásztorkodással foglalkozó Pálosrend a világiak oktatása felé

³⁹ A. P. tom. VIII. és Streszka i. m. pag. 822.

⁴⁰ Benger azt írja erről az iskoláról, hogy „juventus studiis mansuetioribus usque ad supremam Grammatices classem ab iisdem Nostratibus excolitur”.

⁴¹ U. ö. Chronotaxis.

Verczelli Ferenc pápai legátus indítványára a *lepoglavai* káptalanon 1577-ben tette meg. Itt határozták el, hogy nemcsak pasztorálással, hanem elemi ismeretek közlésével is foglalkoznak ezentúl.⁴²

Nem lesz érdektelen, amennyire ez a fennmaradt gyér adatok nyomán megtehető, ha bepillantunk magyarországi iskoláik történetébe.

Iskoláik közül a *pápai* volt a leghíresebb. Ennek az iskolának szelleme, tanítási terve, valamint az itt kialakult tanítási módszer irányítólag hatott a többire. A térítés eszméjének szolgálatában fogadták örömmel *Csáky László gróf* meghívását az egészen elprotestánosodott Pápa városába. Csáky alapító levele is (1638. jún. 21. Pápa) határozottan felkéri őket a katolikus hit alapos terjesztésére: „Titeket kérlek igen vallásos és igen kedvelt atyák, hogy úgy életemben, mint halálom után imáitokban és miséitekben emlékezzetek meg rólunk és terjesszék a katolikus hitet ősi buzgósággal.”⁴³ A térítést szolgálták nagymérvű pasztorációs tevékenységükkel, ami a városi és környező vidéki plébániák lelkes vezetésében nyilvánult. Kiváló magyar és német szónokaikat még a protestánsok is álmélkodva hallgatták. Az általuk alapított magyar és német szentolvasó-társaságban is mélységes hitélet búzgott. Főleg iskoláikat állították a térítés szolgálatába, amely letelepedésük után a kilencedik esztendőben (1647) már ültetgette a fogékony gyermeki lélekbe a *doctrina Christianát*, vagyis a keresztény vallással összefüggő keresztény tudományt.

Minden valószínűség szerint a pápai iskola eleinte az előkészítő és az első és második osztályból állott. Később, 1721-ben már algimnázium volt, amelyet kezdetben egy magister scholarum vezetett. Régi vágyuk, hogy iskolájukat nagy-, vagyis archigymnasiummá fejleszthessék, csak 1762-ben teljesült. Ekkor csatolták u. i. a már meglévő négy osztályhoz a poétikai és retorikai osztályt. Hatalmas pártfogójuk, *Esterházy Ferenc*, *Kollarics Joachim* perjel ösztönzésére, 1757-ben 1200 forintot és építőanyagot adományozott az új iskola céljaira. Ez 1761-ben elkészült, s „június 1-én a humaniórák tanítására emelt új épületbe a tanulóifjúságot ünnepélyesen bevezették majdnem az egész veszprémmegyei nemesség dicsérete és helyeslése közepette, jól tudva, hogy milyen haszonnal jár a hazai ifjúság jó nevelése. Ezt tudva *Bündesi* (Bindési) *János* nemes úr, az iskola tanárainak a humanióriai tanulmányokat tárgyaló auctorkokat, 444 könyvet ajándékozott bőkezűen.”⁴⁴

⁴² Eggerer: i. m. pag. 315.

⁴³ Orsz. Levéltár Kincst. osztályon levő oklevelet közli Bakonyvári i. m. 48 l.

1762-ben *Kollarics Joachim* pápai perjel már hivatalos helyen is hangot ad a pálosok kívánságának, hogy a pápai al-gimnáziumot nagygimnáziummá fejleszthessék. *Barkóczy Ferenc* hercegprímáshoz, a magyarországi tanulmányi ügyek legfőbb intézőjéhez fordult. A primás ez év november 3-án Bécsben kelt levelében nagy elismeréssel nyilatkozva a pálosok oktató tevékenységéről, hozzájárult a pápai algimnáziumnak hatosztályos archigymnasiummá való átszervezéséhez. A primás le-vele szöszterint a következő:

Reverendi in Christo Patres!

Gymnasium hoc anno inaugurationis meae incrementum, quintae et sextae classes sumpsisse gaudeo; quam nihil aequè cupiam, quam augeri operarios, qui Pastoralem meam pro grege ipso sollicitudinem juvent. Scio autem plurimum ad id conferre Scholarum Magistros; modo tamen sincero conatu in id contendant, ut teneras adulescentiae mentes, omnibus formis aptas non solum scientiis, utriusque Rei publicae servitutis imbuant, sed etiam ad Dei timorem et amorem, ad horrorem vitiorum et studium virtutum Christianarum adducant. Id cum omnibus Magistris Christianis propositum esse debeat; tum sane necesse est praestare Reverentias vestras; quibus tam ex Professione religiosa, quam ex hierarchicorum ordinum, quod in subsidium gerunt, ministerio incumbit, quacunque ratione possunt. Regnum Christi augere, coetumque reliquorum fidelium in rebus, miseram hanc peregrinationem juvantibus ita succurrere, ut tamen et verbis et exemplis semper palam faciant, praecipuam curam cum sibi esse, tum illis esse debere, ne excidant fine beato, ad quem praesens vita cum omnibus suis subsidiis referri debet. Ita ergo profanas litteras juventuti tradant, ut una eidem fidei et disciplinae Christianae documenta crebro nervoseque explicant; Quo ad cognitionem et sincerum desiderium, sui finis adducta, salutis impedimenta fugiat et horreat; conducentia vero media sectando, vitae morumque innocentia, piarum exercitationum et precationum, sacramentorumque usu aedificet Ecclesiam Dei, in cuius medio conservatur. Quo plus curarum studiique, Reverentias Vestras in Hunc finem impendere, intellexero, eo paratiora erunt apud me omnia; quibus et sacram istam Familiam et crescens eius gymnasium juvare aut ornare potuero. Me in piam ad Aras memoriam commendo, et maneo Reverentiarum Vestrarum.

Viennae 3. 9bris 1762.

Verus Pater

Franciscus Primas Archi-Eppus
Strigoniensis, Comes Barkoczy.⁴⁵

Am a szépen fejlődő iskola életében nagy változást idézett elő a *Ratio Educationis*. A Ratio ugyanis kimondta, hogy egy-egy iskolában csak annyi osztály lehet, ahány tanára van. Mivel pedig a hat osztályt három tanár látta el, kénytelenek voltak a nagygimnáziumot háromosztályos pedagógiummá, vagyis grammatikai iskolává alakítani. Ebből természetesen nagy zavar támadt. Nem tudták, mit csináljanak az első osztály tanulóival: a declinistákkal, coniugistákkal, minoresekkal és parvistákkal, akiknek részére sem Pápán, sem környékén nem volt elemi iskola, ahová a Ratio értelmében járniok kellett volna.

⁴⁴ Streszka Márton: i. m. pag. 537.

⁴⁵ Streszka i. m. pag. 558.

Végül *Ország* Lőrinc igazgató rendelkezésére a megalakult három osztályba: a parvába, a syntaxisba és a retorikába osztották be őket. A tanítás eredményességének biztosítása végett otthon instruktorokkal pótolták az anyagot, az iskolában pedig a nyelvi órák alatt, hogy a többieket ne zavarják, csendesen foglalkoztak: írtak, olvastak. Történetet, mennyiségtant stb. viszont már a többiekkel együtt tanultak.

Nagy gondjuk volt a pálosoknak a *valláserkölcsei oktatásra*. Minden második vasárnap és a Mária-ünnepeken az idősebbeknek exhortációt, a közbeeső vasárnapokon pedig a fiatalabbaknak katekézist tartottak. Tanrendszerük általában a jezsuitákén alapult, amelyet *Aquaviva Claudius*, a rend negyedik generalisa állított össze.⁴⁶ Minden túlterhelés mellőzésével az alapismeretek elsajátítására s a hajlam szerint való megfelelő önképzés elősegítésére törekedtek. E célból a hittan, latin, földrajz, történelem, mennyiségtan és természettan elemeire, az ész-, erkölcs- és bölcsészettan anyagára oktatták hatosztályos gimnáziumaikkban növendékeiket. Az önképzést főleg nyilvános szónoklatok rendezésével, színdarabok előadásával segítették elő.⁴⁷ Ezt a kitűnő tanítási rendszert azonban, amelyhez legközelebb a piaristáké állott, a pálosok csupán alapul használták. Valósággal a jezsuitákét több (nemzeti történelem és nyelv tanítása) szempontból felül is múló, jól átgondolt s bizonyos fejlődés eredményeként kialakult tanítási rendszerük volt. Ennek jelentőségét kiemeli *Fináczy Ernő* is.⁴⁸

Már első tanáraiknak is nagy gondot okozott iskoláikban a tanítás egyöntetűségének megalapozása. Ennek nyomait több helyütt észlelhetjük rendi évkönyveinkben. Így már az 1666. évi káptalanon sürgették, hogy *Nagy Imre* vikárius állapítsa meg a tanítás követendő módját. A nagykáptalan foglalkozott is ekkor a kéréssel, azonban csak annyit mondott ki, hogy tanítsanak a már eddig kialakult, jól bevált régi rendszer szerint.⁴⁹

Tanításuk módját a változó körülmények tekintetbevételével a bevált szokásokból először *Rosty Miklós* pápai prefektus írta össze 1762-ben.⁵⁰ Elaborátumát Esterházy Pál tartományfőnök meg is erősítette. Ez a tanítási rendszer sok tekintetben hasonlít a jezsuitákéhoz. A világos, mindent átfogó és a magyar nép érdekeihez jobban alkalmazkodó pálos szellem azonban a tananyag kiválogatásában és a nemzeti szellem erőteljesebb

⁴⁶ Ratio atque Institutio studiorum Soc. Jesu. (1599.)

⁴⁷ Mészáros Ferenc: A magyarországi kat. gimnáziumok története, Buda. 1865. 10. l.

⁴⁸ Fináczy: A magyarországi közoktatás története Mária Terézia korában. Budapest, 1899. I. köt. 164–167. l.

⁴⁹ A. P. tom. I. pag. 742.

⁵⁰ Bakonyvári i. m.

megnyilatkozásában tért el a jezsuiták oktató rendszerétől. A jezsuiták iskolázásukban a latin és görög nyelv minél tökéletesebb elsajátítására törekedtek; a reális ismeretek oktatására kevés gondot fordítottak. Megelégedtek a történelem, földrajz és a mennyiségtan alapelemeinek tanításával, a magyar nyelv tanítása pedig az iskolai színjátszás terén néhány színdarab előadására szorítkozott csupán. Ezzel szemben a pálosok tanítási rendszere nem elégedett meg évenként négy-öt színdarab előadásával, hanem a *magyar nyelv* alapos és pontos elsajátítása végett elrendelte a hetenkénti magyar dolgozatírást. Nehéznek tartotta mindkét klasszikus nyelv tanítását. Elhagyta tehát a szerinte kevésbé fontosat, a görögöt, de annál alaposabban taníttatta a latint. Az értelmi nevelés (intellectus) fejlesztése szempontjából igen fontosnak tartotta a *geometriának* és a *számtannak* alaposabb tanítását. E téren nem elégedett meg az elemek tanításával, hanem a magasabb ismeretek körébe tartozó nehezebb tételek közlését és gyakorlását is fontosnak tartotta. A tanítás céljának elérésére pedig a pálos tanárok kitűnő módszerkönyvet alkottak.⁵¹

Tanrendszerükön lényegében a Ratio Educationis sem változtathatott. A kényszerítő körülmények hatása alatt átvették ugyan rendelkezéseit: az osztályok számát és tárgyfelosztását illetően. A *természettajzot* is ekkor kezdték tanítani, amit szintén a Ratio Educationis írt elő. Az egyéniségükben rejlő nevelői és oktatói erő azonban továbbra is régi módszerükön keresztül juttatta a tanulóifjú tudatába az ismereteket és alakította jellemüket. A rájuk kényszerített iskolázási keretet a pálos szellem továbbra is a régi elhivatottság erejével töltötte be. Joggal mondhatjuk, hogy nem szűntek meg hirdetni, különösen e korban nem, a Doctrina Christianat, s ápolni a nemzeti érzést. A becsületes, tanult, egyben önállóan gondolkozni tudó, vallásos magyar hazafi eszményképe lebegett állandóan előttük, mint oktató-nevelői munkájuk végcélja. Ezt a célt igyekeztek elérni a még zsengekorú tanulók *ítélőképességének* és *emlékezőtehetségének* arányos fejlesztésével. Az előbbi fejlesztését a mennyiségtani elméletek és gyakorlatok, az utóbbit a túlzásba nem vitt emlékezés (memorizálás) és iskolai előadások rendezése szolgálták. A nemzeti érzés ápolására pedig igen nagy gondot fordítottak. A nyelvünket tanulni nem szerető tót vándordeákokat lehetőleg távol tartották iskolájuktól, ha pedig felvettek közülük néhányat, úgy nyelvünk megkedvelésére és megtanulására szorították őket.

Nyelvünk gyakorlására volt hivatva az *iskolai színpad* is. Igaz, hogy az iskolai színjátszás megteremtői a jezsuiták vol-

⁵¹ V. ö. Bakonyvári i. m.

tak, de a pálosok sem vonták ki magukat művelése alól. Iskoláikban mindegyik osztály tartott évenként egy-egy színi előadást. Az első és második osztály egy-egy vígjátékot magyarul adott elő, a harmadik viszont két deklamációt latinul. Farsangkor pedig a prefektus, vagy a retorika-tanár vezetésével egy-két vígjátékot is előadtak.

A pápai rendház eltörlésekor Eördögh Pál királyi biztos jelentése szerint⁵² a korabeli iskoladrámaanyaggyűjtemények egész sora megvolt a könyvtárban. Így a *Tragoedia Italica* (Róma 1763.) Julius Colonnától, Reffeustól (Róma 1764), Dentiustól (Drezda 1718), Gillytól (Venezia 1704); a *Comoedia Italica Crespontis*, a II., III. és IV. kötet (Venezia 1758), Praespiustól (Firenze 1728) és Stanchiustól (Róma 1668); továbbá a *Theatrum mundi Gallici* (Paris 1558). — Ügylátszik ezeket tanulmányozták, esetleg ezekből merítettek anyagot iskolai színjátszás céljait szolgáló darabjaikhoz.

A pálos iskoladrámák legrégebbi írásos nyomai 1760-ra nyúlnak vissza. Ebből a korból négy magyar és egy latinnyelvű iskoladrámát, — valamennyi *Táncz Menyhért* kezeirása. — Őriz a Tudományos Akadémia kéziratára.⁵³ Ezek közül a Pál című a bibliai József és Putifárné ismert történetét adja elő. A *Bachus* című farsangi játék tárgyát a mitológiából veszi. A *Kocsonya Mihály házassága* pedig az iszákos és rongyos, de eredetükre büszke, kisbirtokos nemes úrak megrézfálása a kor ízlésének megfelelő, vaskos komikum hangján. A magyar bohózatnak ezt az őseit az *Omnia vincit amor, Polydorus et Cassandra* c. latinnyelvű, komolyhangú, tárgyát a török korból merítő iskoladráma felvonásai közé helyezték mint közjátékot, hogy a fődarab komolyságának és elérzékenyítő jeleneteinek hatása alól a nézőközönséget némiképp kivonják és nevetésre ingereljék. Míg a latin drámában az önfeláldozó hitvesi szeretet, a magyar közjátékban a folyton perlekedő hitvestársak izgága élete az ellentétből fakadó komikum erejével hat. A „Kocsonya Mihály házassága“

⁵² Eördögh Pál jelentése H. T. II. 2. 10. melléklet kelet nélkül. Orsz. Ltár Helyt. T. oszt.

⁵³ *Actiones scholasticae Gymn. Papensis et Ujhelyiensis*. M. irod. 4-r. 56. sz. Tud. Akad. kéziratára. V. ö. *Mócs Szaniszló Gyula: Kézirati pálos iskoladrámák az Akad. Kvtban. Egy. Phil. Közl.* 1891. évf. 112 l. — (*Váli Béla: Magyar népszínmű a XVIII. századból. Figyelő* 1884. — *Bayer József* i. kiad. Bpest. 1897. — *Császár Elemér: Adatok Táncz Menyhért életéről. Irod.-tört. közl.* 1901. évf. U. ö.: *Kik írták a pálos drámákat? Egyet. Phil. k.* 1908. évf. — *Alszegehy Zolt* id. kiad. Bpest, 1914. — *Timár Kálmán: Adatok Táncz Menyhért életéhez. Irod.-tört. Közl.* 1929. — *Császár Elemér: Anyos Pál.* Bpest, 1912. 47—48 és 195. l.) — *Brüsztle József: Recensio universi cleri dioecesis Quinqueecclesiensis I.—IV. tom.* — *Quinqueecclesiis* 1874 *Pintér Jenő: Magyar irodalomtörténete*, Bpest, 1931. IV. köt. 783. l. és az ott felsorolt irodalom.

a XVIII. század legsikerültebb darabja. Merészen ironizálja a kurta nemeseket. A nemesség „színe-virága” vonul el szemeink előtt. *Berbenczi Peti* vénleányát az iszákos *Kocsonya Mihály* feleségül veszi, s otthon hűségét próbára teszi. Gyilkosságot követett el — állítja valótlanul előtte, s kéri, hogy ezt senkinek el ne árulja. — Az asszony azonban hamarosan tovább adja a féltve őrzött titkot a szomszédasszonynak. Ez viszont a bíróságnál tesz feljelentést. Szigorú vizsgálat után azonban kiderül, hogy a férj csupán egy gazdátlan borjút ölt meg. Kocsonyáné hamarosan az iszákosság áldozatául esik: meghal. Hozzá tartozói keservesen siratják. Ám a *kántor* búcsúztatója közben a holtreszeg asszony kijózanodik, felkel a ravatalról és elszólja magát: „Csak egy csepp pálinkát sem találok. Hol vagy édes uram? Segítsd száraz torkomat.” Kocsonya nem akar hinni szemének. Amikor látja, hogy az asszonytól semmikép sem tud szabadulni, éktelen keservében újabb verekedést kezd.

A darab szerzőjét nem ismerjük, miként a fentebbiekét sem. Csupán a *József* címűről tudjuk határozottan, hogy *Táncz Menyhért* alkotása. Ő maga meg is jegyzi róla: „Csináltatott mulatságképen F. Táncz Menyhértől, Első remete Szent Pál szerzetes fiától.”

A *latinnyelvű deklamációk* is igen alkalmasak voltak tréfas hangulat keltésére. Három ilyen deklamáció maradt korunkra: a *Somnus quadragenarius*, a *Mutua excusatio* és a *Furtivum obsonium*. Mind ezek, mind az előbb említett drámáknak élénk párbeszédük, cselekményüknek ütemes gyorsasága és víg hangjuk miatt igen nagy hatásuk lehetett a nézőközönségre. A *Furtivum obsonium*nak tárgya röviden a következő: A ház urának távollétében a szakács és kulcsár nagy dőzsölést rendeznek. Megdézsmálják az éléskamrát. A váratlanul hazaérkező úr előtt azonban a mellőzött inas, aki a szekrénybe zárkózva mindent kilesett, leleplezi társait. A *Somnus Quadragenarius* tárgyát Plutarchusból meríti. A negyvenéves álmából felébredő Epimenidasnak a változott viszonyok feletti csodálkozását, félreértéseken alapuló hányattatását, s végül felismertetését és jogos helyzetének elismerését adja elő. A *Mutua Excusatio* (Dialogus comicus breviculae actionis) cselekménye is félreértéseken alapszik. A ház úrnőjének névnapján ünnepi díszbe öltözött szolgát, Philust az úton egy teherhordó ember a sárba löki. A bíróság ítélete alapján az embert bezárják ugyan, de amit fogsága ideje alatt keresett volna, azt Philusnak kellett megtérítenie.⁵⁴

⁵⁴ V. ö. Bakonyvári i. m. 58—59. l.

Ilyen és más agyafurt témák Plutarchus, Plautus és a többi klasszikus író munkáiból, vagy pedig a bibliából ellesett mozzanatok, esetleg eseménysorozatok a kortársak érdeklődését nagyszerűen le tudták kötni. Ezen kívül elképzelhető a szülők és hozzátartozók büszkesége fiaik egy-egy sikeres szereplésekor. Az előadások élesítették a tanulóifjúság emlékezőtehetségét, serkentették az önálló fellépésre, előadásra, sőt nevelő hatásukon kívül színészetünk és drámaírodalmunk fejlődését is lényegesen előmozdították.

A pálos tanárok között több iskoladráma-szerzővel találkozunk a XVIII. században. *Táncz Menyhért, Gindl József Ágoston, Virág Benedek, Verseghy Ferenc, Szerdahelyi Mihály, Billisics Márton, Bors Dániel, Péntek István, Osvald Zsigmond* valamenynyien lelkes művelői és fejlesztői voltak az iskolai színjátszásnak, sőt közülük többen a világi színpad fejlesztésére is gondoltak.

A *pálos iskolák első tanárai* tulajdonképpen filozófiai tanfolyamot végzett rendi növendékek voltak, tehát még fel nem szentelt papok. Állandóan sürgették ugyan már a XVII. század második felében is nagykáptalanjaikon, hogy a tanárok a rend tekintélyének emelése végett egyben felszentelt papok is legyenek. A rend azonban nagy feladat megoldására vállalkozott ekkortájt: az ország három részén, Erdélyben, északkeleten és Horvátországban a misszió kötötte le erejét, amit eléggé bénítottak a török harcok is. Éppen ezért a pápaiak eme kérését csak 1698-ban teljesíthette azzal, hogy Turóczy Bertalan presbiter-tanárt helyezte oda, aki eleinte valószínűleg maga vezette az iskolai oktatást az akkor még csak fejlődő al gimnáziumban. 1721–1761-ig, vagyis nagy gimnáziummá alakulásáig két tanár vezette a négy osztályt: Szigethy Antal a syntaxist, Marton *Hiláron* a parvát. Nagy gimnázium korában (1761–1777) a hat osztályt három tanár vezette. Ez a létszám nem változott, sőt a Ratio Educationis rendelkezésének megfelelőleg az engedélyezett osztályok létszámát szabták 1777-ben a tanárok létszámához. A pápai iskolában 1761-ig a ház perjele, 1777-ig a filozófia tanára, aki azonban a perjel fennhatósága alá tartozott, látta el az igazgatói teendőket. 1777-ben, grammatikai iskolává alakulásának évében külön prefektus vitte az intézet ügyeit, aki a győri, majd később a pécsi főigazgató joghatósága alá került.

Nem célunk az iskolázás mindhárom stádiumának: az al gimnáziumnak, nagy gimnáziumnak és grammatikai iskolának tárgyebeosztását és tananyaga minőségét végig vizsgálni. Maradjunk csupán a grammatikai iskola három osztályának, a *parvának*, a *syntaxisnak* és a *retorikai* osztálynak az ismertetésénél. Milyen volt e három osztálynak a tananyaga? A parvába a deklinisták,

a minores, a maiores és a principisták tartoztak. A deklinisták, mint nevük is mutatja, a névragozást és fokozást, a minores az ige-
ragozást, a maiores a szerkesztés szabályai szerint a névszók-
nak az igékkel való egyeztetését gyakorolták. Aesopus meséiből tanulták a latin szavak értelmét képzésükkel együtt. Ezenkívül hetente kétszer egyszerű számolási feladatok megoldásával foglalkoztak, hogy ezzel a számlálást, az összeadást és a kivonást 10.000-ig megtanulják. Ezen a fokon az ítélőképesség folytonos gyakorlására törekedtek.

A *principisták* az alapszókban és a képzőkben gyakorolták magukat. Különös gondot fordítottak a nemek, deklinációk, névszók, perfectumok és supinumok képzésének gyakorlására. *Stobaeus* szentenciáit, majd *Cornelius Nepos*t fordították. A számtanból a nagyobb számokkal az összeadást, kivonást és az egy-
szeregyet gyakorolták. Példákat a pénzek, súlyok s geometriai mértékek köréből vették. Ugyancsak ezen a fokon sajátították el a geometria elemeit, a vonalzónak és függő önnak használatát, a síkidomok szerkesztését. Tanítási módszerük e téren bizonyos mértékben a játszva-tanítás volt.

A második osztály a *syntaxis*. Ide tartoztak a grammatisták és a syntaxisták. A grammatisták a névszók nemeiben, a deklinációkban és konjugációban gyakorolták magukat és Cicero *De senectute* c. művét fordították. Nevezett és nevezetlen számokkal gyakorolták a különböző műveleteket, különösen a szorzást és osztást a Nepper-féle vonalak használatával.

A *syntaxisták* a képes beszédet (*figurata constructio*) és a beszéd nyolc részét tanulták. Julius Caesar műveit és Cicero leveleit fordították elemző módszerrel. Számtanból a műveleteket a törtekkel, a négyzet- és köbgyökvonást, a hármas-, ötös- és hamisszabályt tanulták, a geometriából pedig a kúp, a henger, a gúla és a geometriai haladvány volt a tananyag.

A *retorikai* osztályban a poéták a verselésben és levélírásban gyakorolták magukat, tanulták a költészet történetét, szorgalmasan olvasták Ovidiust és Vergiliust. A retorok a szónoki helyek alapos elsajátítása után a körmondatok szerkesztésében gyakorolták magukat és a beszéd különböző fajaival foglalkoztak. Mintaként a római irodalom aranykorának szónokai, történetírói és költői lebegtek szemük előtt. Foglalkoztak ezen a fokon még hőskölteményekkel, továbbá a földrajz és a csillagászat alapelemeivel.⁵⁵

A tananyagnak eme körülhatárolásán kívül általános határozatokkal állapították meg az egyes tanárok számára a már feledésbe merült anyag *ismétlésének* mikéntjét. Határozottan elítélték a történeti anyag értelemnélküli említését. Kívánság

⁵⁵ V. ö. Fináczy Ernő: Az újkori nevelés története. Bpest, 1927.

szerint a tanulók lehetőleg saját szavaikkal, értelmesen adják elő a tanultakat. Az eredményről pedig a színelőadásokon kívül az auditoriumban számoltak be a történelemből és mennyiség-tanból. A principisták és syntaxisták szokásos heti magyar és latin dolgozataik másolása útján a tiszta- és a helyesírásban gyakorolták magukat.

Rosty Miklós, a filozófia tanára, mint a pápai iskola prefektusa állította össze a *gimnázium törvényeit*, számszerint tizenötöt, melyek a később kifejlődött és az idők változásainak megfelelőleg alakult iskolai törvényeknek szolgáltak alapul. Nagyrészt megegyeznek a jezsuita iskolák törvényeivel s a tanulóifjúság erkölcsi életének fokozottabb biztosítására voltak hivatva. A rendelkezések közül csakis a korszerűség szempontjából fontosabbakat említjük. Így többek között havonta a kétszeri gyónást írják elő. Szigorúan meghagyják, hogy a tanulók esti harangszóra már otthon legyenek. „Az éjjeli csavargásokat, csapszékeket, vendégeskedést, táncmulatságokat, kétes helyeket elkerülik, s a másneműekkel való hamis barátságtól tartózkodjanak. A pénzre való játszástól, dohányzástól, csuszkálástól és fürdéstől, továbbá az átkozódástól, káromkodástól és illetlen beszédektől őrizzék meg.”

A gimnázium ablakaira, kályháira a kúrátorok felügyeltek, akik a tanulók közül kerültek ki. Ezek az okozott kárért anyagiilag feleltek. Rendtartásuk egyébként előírja a prefektus jogait és kötelességeit. Megszabja pontosan az iskolai csengetés rendjét, a vásár- és ünnepnap elfoglaltságot és az istentiszteleten való részvételt. A gyónást és lelkigyakorlatokat illetőleg is intézkedik. Meghatározza a szünidő tartamát és az évközi szüneteket. E szerint a tanév Kisasszony nap után következő nappal végződött és Szent Imre napján (november 5.) kezdődött. Farsangkor négy nap, december 24-től Aprószentekig, húsvétkor Nagyhétfőtől a következő hét keddjéig bezárólag tartott a szünet. Pünkösdkor négy nap szünetjük volt.⁵⁶ Amint látható tehát, jóval kevesebb volt az iskolai szünet, mint napjainkban.

Iskolájukat a rend eltörlése után is tovább vezették 1786 augusztusáig. Ekkor az iskola épületében a városi elemi iskolát helyezték el. Az expálosok azonban a volt kolostor épületében magánjellegű gimnáziumot nyitva, igyekeztek továbbra is a nevelést és oktatást Pápán szolgálni. Az épület azonban 1788 május 25-én leégett. Így az iskolázás ismét szünetelt. Változás e téren csak Pápa város folytonos sürgetésére 1794 február 7-én állt be. A Helytartó Tanács közölte ekkor *Novák Krizosztom*

⁵⁶ Leges gymnasii etc. Kézirat a gimnázium levéltárában. V. ö. Bakonyvári i. m.

pécsi főigazgatóval, hogy *I. Ferenc* király a város régi kívánságát honorálta s megengedte, hogy három volt pálostanár egy igazgató vezetésével a grammatikai iskolát megnyissa. 1794 november 5-én tartották a *Veni Sancte-t*. *Kelemen György*, az egykori magyar hitszónok volt az első igazgató, akitől azután 1806 október 25-én Borsó Gellért bencés igazgató vette át a vezetést.⁵⁷

A pálosok tevékenységének második fontos gócpontja, ahol a tanítást is hivatásuk szolgálatába állították, Sátoraljaújhely volt.⁵⁸

IV. Béla 1258-ban építtette kolostorukat a jelenlegi piarista rendház és templom helyén és egyben a környékbeli regényes, erdős vidéket adományozta nekik. A sok veszélyt kiállott kolostor falai között a pálos atyák 1646-tól 1786-ig tanítottak. Valószínűleg itt is úgy alakult a pálosok iskolázása, mint Pápán. Az eleinte még csak algimnáziumként működő iskolájukat később ötosztályos gimnáziummá fejlesztették, vagyis a retorikai osztályig tanítottak itt. Ez a megyei levéltárban őrzött egyik okiratból tűnik ki. Kérik ebben a vármegyét, hogy a konvent barátszeri jobbjait szolgálataik teljesítésére kényszerítse, majd a következőket írják: „Ha a nemes vármegye megkeresésére más idők megkívánnák, bezárólag a syntaxisig, sőt ha az idő körülményei úgy kívánják, bezárólag a retorikáig a konvent iránti valamelyes kötelezettség, vagy minden alapítvány nélkül hol két, hol három szerzetesünk vezette az iskolákat. Ezeknek a személyeknek csekély, vagy semmilyen hasznát sem látta a konvent, legfeljebb azt, hogy az ifjúság nevelésével törődnek... Maguknak az iskolai épületeknek a fenntartása, javítása a konventre nézve teher, miként ebben a folyó évben is az új tető emelése a felső padozattal könnyen kitesz 60 rénes forintot.”⁵⁹

Ebből az idézetből megállapítható, hogy eleinte a parva és a syntaxis nyílt meg és csak később a retorikai osztály. Míg a pápai tehát hatosztályos nagygimnáziummá, addig ez csak ötosztályos gimnáziummá fejlődött. A XVIII. század nyolcvanas éveiben *Pibbler Tóbiás* volt a praefectus scholarum és a földrajz tanára. A grammatikai osztályt: *Szuday Egyed*, *Bossányi Ferenc* és *Poór István* vezették. Ugyancsak adatunk van arra is, hogy *Táncz Menyhért*, akinek szerepléséről már megemlékeztünk, 1761-től 1765-ig a tanulóifjúsággal magyar színdarabokat adatott elő itt is az iskola színpadán.⁶⁰ Rendi növendékeik tanítására filozófiai tanfolyamuk is működött itt 1720–1725-ig, majd

⁵⁷ V. ö. Bakonyvári i. m. 82. l.

⁵⁸ Már II. Endre alapított itt kolostort. Ezt a tatárok égették fel.

⁵⁹ Prot. 56. pag. 302–303. Megyei Levéltár.

⁶⁰ Prot. 104. pag. 611. loc. 38. Nr. 42. Megyei Levéltár.

1740—1745-ig, 1756-ban a ház tagjai közt a Historia Domus adatai szerint növendékpapok nevei is szerepelnek, ami igazolja azt a feltevést, hogy filozófiai, vagy hittudományi tanfolyamuk ekkor is működött még itt.⁶¹

II. József eltörölt rendelete után még egy ideig vezették gimnáziumukat, 1789 júl. 2-án azonban felsőbb rendelkezése a tokaji piaristáknak adták azt át.⁶²

Aldásos tevékenységük művelődésünk történetében mély nyomokat hagyott. Nemcsak a közvéleménytől, hanem hivatásuktól is ösztönözve, az eltörölt rend tagjai mindent elkövettek a rend visszaállítása érdekében. Beadványukban kéri a megyét, hogy az 1790—91-es országgyűlésen hasson oda, hogy a rendet visszaállítsák. Magyarul írt kérvényükben meghatározott szavakban sorolják fel a rend érdemeit: „Csak Sátoraljaújhelyen az egy-néhány száz esztendőig nemcsak boldog, hanem a boldogtalan háborús és mirigyes időkben is bízgón gyakorolt sokféle lelki és testi szolgálataikon kívül iskolákat, mintegy száznegyven esztendőig csupán csak felebaráti szeretetből, minden más haszonvétele nélkül, néha a maguk rövidségével is gyakran tanítottunk s tovább is azután azon indító okból tanítani minden órán készek vagyunk.”⁶³

A két említett iskolán kívül az eredetileg is pálos iskolák közé tartozott a rend szlavóniai *kőrösi* (Krisovecz) gimnáziuma, melyet a város többszöri megkeresésére 1670-ben nyitottak meg. A humaniorákat tanították itt is. Tanítói tevékenységük mellett azonban nagy térítői tevékenységet is fejtettek ki. Működésük hatásaként sok szlavóniai görögkeleti vallású polgár tért át a XVII. század végén a katolikus hitre.⁶⁴

A pálosok sikeres tanítói munkásságának tudható be, hogy a jezsuitarend eltörlése után több iskolájuk vezetését bízta rájuk a királyi kegy. Ekkor vették át Horvátországban a *varasdi* és *zágrábi*, hazánk területén az *ungvári*, *székesfehérvári*, *szakolcai*, *szatmári* és *sárospataki* gimnáziumaikat. Az utóbbi helyen csak rövid ideig működtek, Streszka nyomán annyit tudunk, hogy kaptak a Tanulmányi Alapból valamelyes segítséget. Az előbbieken azonban hosszabb ideig folytatták tanító-nevelői gyakorlatukat, nem lesz tehát érdektelen futó pillantást vetnünk e néhány iskola életébe.

⁶¹ Hist. Domus pag. 671.

⁶² A piaristák tokaji iskoláját 1721-ben nemes Pihotsy Eleonora alapította. V. ö. Mészáros Ferenc i. m. 250. l.

⁶³ Prot. 104. pag. 601. loc. 38. Nr. 42. Megyei levéltár. A fentiekre (55—59) vonatkozólag v. ö. Ormándi Miklós: A sátoraljaújhelyi róm. kath. főgimnázium története. (A sátoraljaújhelyi róm. kath. főgimn. értesítője 1893/94. tanévről).

⁶⁴ V. ö. Bengér Chronotaxis cap. 11. és Annales I. köt. 64. l.

A jezsuita gimnáziumok átvétele.

Az 1773. év újabb fejlődést idézett elő a már eddig is bizonyos mértékben tanítórenddé alakult pálosok oktató tevékenységében. XIV. Kelemen pápa a *Dominus ac Redemptor noster* kezdetű bullával 1773 július 21-én eltörölte a jezsuita rendet, s ezzel hazánkat megfosztotta leggazdagabb iskolafenn-tartójától. 1766-ban hazánkban 350.000 frt volt a rend jövedelme, tehát kétszer annyi, mint a számarányban utánuk következő és legelterjedtebb rendé, a pálosoké.⁶⁵ A jezsuitáknak az eltörlés idején 117 rendházuk, 50 iskolájuk és 9 konviktusuk volt az országban, vagyonuk, amiből a Tanulmányi Alapot létesítették, 2,925.476 frt-ot képviselt.⁶⁶ Természetes, hogy az ország közvéleménye aggodalommal figyelte az eleddig a jezsuiták gondos vezetése alatt álló intézmények későbbi sorsát. Még a fiatal *József főherceg*, a későbbi kalapos király is aggódo lélekkel vetette föl egy levelében anyja, Mária Terézia előtt a kérdést: vajjon hogyan pótolhatják majd a jezsuita tanárokat?⁶⁷ Mária Terézia, hogy a nehézségeket áthidalja, megengedte, hogy a volt jezsuiták egy-egy intézetében taníthassanak, a főbb intézeteket azonban, számszerint ötöt, a pálosoknak adta át, mint akik a jezsuiták mellett a XVIII. században a legelőkelőbb tanítórenddé küzdötték fel magukat.

Ungvár. Az olaszszármazású Drugeth György alapította homonnai (1613), de fia, ill. ennek özvegye, Jakusits Anna grófnő által 1646-ban a városiasabb Ungvárra áttelepített jezsuita kollégiumot a megye és a főispán 1776-ban a pálosoknak, vagy valamely más rendnek óhajtotta átengedni a tanítás kötelezettségével.⁶⁸ A megye beadványa nagy reményekkel töltötte el a pálosokat. Nekik már 1384-ben építtetett itt zárdát *Drugeth I. László* és gazdagon megajándékozta őket szőlőkkel és földbirtokkal. A rend kolostoriskolája 1546-ig virágzott,⁶⁹ s csak a mohácsi vészt követő általános pusztulásban hanyatlott le a ház. 1598-ban a súlyos vádak miatt jószágvesztésre ítélt Homonnai Drugeth

⁶⁵ A pálosok jövedelme ekkor 160.000 frt. volt, a többi szerzetesrendé együttesen 250.000 frt.

⁶⁶ Fináczy Ernő: A magy. orsz. közokt. története. I—II. — Velics L: A magyar jezsuiták multjából. — Molnár Aladár: A közokt. tört. M. o. -on a XVIII. században. — Az ungvári kir. kat. főgimn. ért. 1912—13. 130. l.

⁶⁷ Tóth János S. J. Szűz Mária c. folyóirat. Sopron, 1908. 250. l.

⁶⁸ A jegyzőkönyv szó szerinti szövege: „Tunc supremus comes, quam ipse etiam comitatus Ungvariensis tenore readnexarum suae Maiestati sacratissimae demisse exhibitarum instantiarum supplices orant, ut collegium cum obligatione docendarum scholarum seu Paulinis seu alteri religioso ordini conferantur”. Helyt. T. máj. 15. jegyzőkönyv. 11. pont.

⁶⁹ Blanár Odön: Az ungvári kir. kath. főgimn. háromszázados története 1613—1913. Az ungv. kir. kath. főgimn. ért. 1912/13. 16—17. l.

III. György ártatlansága kiderült és Pázmány ösztönzésére visszatért a katolikus hithez; a hatalmas főúr ettől kezdve ismét támogatta az ungvári pálosokat. — Tehát az ősi jog átérzésének melegével várták a pálosok reményük teljeseését, s természetesen örömmel vállalták volna a kollégiumban rájuk váró feladatot.

A közbeeső időben az egri püspök főhatósága alatt a helybeli plébános igazgatása (praefectus) alatt világi papokká lett exjezsuiták és pálosok látták el egyelőre aránylag csekély fizetésért (évi 350 ft.) a tanári teendőket.⁷⁰

Mária Terézia azonban nem törődött a megye kívánságával. A volt jezsuita kollégiumot gazdag könyvtárával,⁷¹ templomával és a várral együtt⁷² a munkácsi görög katolikus püspökségnek juttatta. Az eddig itt tanító két pálos, *Molnár Elek* és *Kiss Antal* (1774—1776) ekkor elhagyta az intézetet⁷³ s csak a Pálosrend eltörlése után találunk ismét a gimnázium tanárai közt egy ex-pálost (Sandrovics János), aki 1790—1808-ig tanított itt.⁷⁴

Megjegyezzük, hogy a pálos tanárok működési idejére eső három esztendőben a tanulók létszáma szépen emelkedett, bizonyosságául annak, hogy milyen népszerűek voltak ők mint oktatók is hazánkban.⁷⁵

Székesfehérvár. A jezsuiták itteni hatosztályos gimnáziumát is a pálosok vették át 1776 közepén az eddig itt tanító exjezsuitáktól.⁷⁶ Fekete György országbíró ajánlására ítélte nekik a Helytartó Tanács az iskolát, amelynek birtokába 1777. október 4-én *Vörös Antal* királyi helytartó és főigazgató iktatta be őket. Ezzel a ténnyel a pálosok, akik már a XV. század közepén letelepedtek Székesfehérvárott, de a török dúlása miatt elkényszerültek innen, többszázados távollét után ismét megjelentek őseik helyén és mint a gimnázium tudós tanárai 1776. november 4-én meg is kezdték a tanítást. Eleinte alkalmazkodtak a jezsuiták

⁷⁰ U. o. 267. l.

⁷¹ 1774-ben 19 szak szerint rendezett könyvtárunkban a kir. biztosok szerint 1858 könyv volt; Balogh János jezsuita szerint 2034. V. ö. Blánár i. m. 325. l.

⁷² Hodinka Antal: A munkácsi gör. kat. püspökség tört. Bpest, 1910.

⁷³ A mocsári székház historia domusa. Kézirat az Egyet. Kvtárban.

⁷⁴ A régi épületet 1785-ben bontották le.

⁷⁵ A tanulók létszáma a hat osztályban 1774-ben 114, 1775-ben 140, 1776-ban 124 s 1777-ben 130 volt. 1543—1688-ig török uralom alatt volt a város. 1688-ban a jezsuiták a török mecset romjaiból emelt épületben tartózkodtak egyideig. Majd Vámosy Antal magyar tartományfőnök örökségéből 1745-ben a rendház, 1751-ben a templom épült fel. A török uralom idején szünetelt a gimnázium, de már 1727-ben életre keltették ezt a kiváló intézetet a jezsuiták. V. ö. Mészáros Ferenc i. m. 87. l.

⁷⁶ Streszka szerint csak 1780-ban vették át a székesfehérvári, szakolcai sárospataki és szatmári iskolákat. V. ö. i. m. pag. 815.

hagyományos nevelői és oktatói rendszeréhez. Megtartották a gimnázium hatosztályos beosztását: a három grammatikai osztályt követte a poétika egy és a retorika két osztálya. Másutt az országban ötosztályos gimnáziumokkal is találkozunk. Ebben a retorikát csak egy évig tanították.⁷⁷ A pálosok is megtartották a tanítás nyelvűl a latint, amelynek szóban és írásban való elsajátítása volt a jezsuiták idejében a hittanon kívül a fődolog. Azonban nyelvünkről sem feledkeztek meg. Hetenként írtattak tanulóikkal magyar dolgozatot, s évente néhány magyar színarabot is előadtattak, akárcsak ősi iskoláikban, Pápán és Sátoraljaújhelyt. Áldásos munkásságuk lényegesen ébresztette a nemzeti öntudatot, s nagyban hozzájárult ahhoz az 1790—91. évi országgyűlésen hozott törvényhez, amely kimondja, hogy a magyar nyelvet az ország minden gimnáziumában tanítani kell.⁷⁸ Az 1806. évi Nova Ratio Educationis pedig határozottan megtiltotta a magyar nyelvben járatlan tanuló felvételét a grammatikai osztályba, s a magyar nyelvet sorrendben a latin után teszi.⁷⁹ 1777-ben a Ratio Educationis rendelkezései szerint ez az iskola is ötosztályos gimnáziummá alakult át. A három grammatikai osztályhoz a humaniőrak két osztálya csatlakozott, még pedig akként, hogy a grammatikai osztályokban a tanárok megtartották a felmenő rendszert, a retorika és poézis tanára azonban állandóan ugyanaz maradt.⁸⁰ Voltaképpen hat tanár működött itt, köztük *Virág Benedek*, *Anyos Pál* és *Verseghy Ferenc*. A felosztás évében az ötosztályos iskolában hat tanár tanított: *Németh János* az első, *Farkas József* a második, *Gindl József* Agost a harmadik grammatikai osztálynak, *Virág Benedek* a humaniora első, a humaniora második osztályának pedig *Schwarzbauer Pál* volt a vezetője. Rajtuk kívül mint exhortator és tanár *Potyondi Rafael* működött itt.⁸¹

Ugyancsak a pálosok kezdték Székesfehérvárt is rendjük hagyománya értelmében a geometriának és a rajznak alaposabb oktatását is. Az 1779—80. tanévben beszerzik a gyakorlati geometria tanításához szükséges eszközöket,⁸² a rend eltörlése után két évvel pedig már a rajziskola számára egy piktort ajánlottak tanítómesterül.⁸³

⁷⁷ Fináczy Ernő: A magyarországi közoktatás története Mária Terézia korában I. 94. l.

⁷⁸ Fináczy Ernő: A magyarországi középisk. multja és jelene 49—51 és 56. l.

⁷⁹ Volumen II. pag. 2. Ratio Educationis 1806. 40. §.

⁸⁰ Fináczy Ernő: A magyarországi közoktatás története Mária Terézia korában. 47—49. l.

⁸¹ V. ö. A. P. m. helyeit s a tart. káptalanok rendelkezéseit a tanárok áthelyezésére vonatkozólag.

⁸² 1779—80. évi iskolai kimutatás. Gimn. irattár.

⁸³ Volumen I. 331. 333—338. 520. l.

Az ifjúság vallás-erkölcsi nevelése terén a jezsuiták nyomdokain haladva, ők is jellemnevelésre törekedtek. Az élet küzdelmes forgatagában szilárdan álló, keresztény és nemzeti szempontból megbízható katolikus férfiúi jellem kialakítása volt a főcéljuk. Ennek elérésére a jezsuitáktól már kitaposott út követése volt a legbiztosabb. Ezért vették át itt is a jezsuitáktól 1737-ben alapított *Mária-kongregáció* vezetését. Mikor pedig II. József a vallásgyakorlatok kereteit szűkítette, s 1784. június 14-én a Mária-kongregációkat birodalma egész területén eltörölte, ők továbbra is a vallásos élet emelésén fáradoztak.⁸⁴ Allíthatjuk, hogy a rend legképzettebb s egyben leggyakorlottabb tanárai vették itt kezükbe a nevelő-oktatás nehéz munkáját: *Alexoviits Vazul*, a tudományosan képzett híres hitszónok és aszkéta, *Anyos Pál*, a világfájdalom és mélységes vallásos érzés nagyszerű megszólaltatója irodalmunkban, *Potyondi Rafael*, a tudós tanár és *Virág Benedek*, a magyar Horatius. Kezükhöz kerültek ki s egész életükben tanáraik szuggesztív alakító lelkületének hatása alatt állottak: *Fejér György*, a híres történettudós, a lelkes *Horváth István* és *Pyrker László*, a költő és főpap.

A rend eltörlése után a rendház katonai élelmiszerraktár, a templom pedig egy évi bezárás után német istentisztelet helye lett. A kiváló pálos nevelő egyéniségeket azonban továbbra is itt találjuk. Nem hagyták el őrhelyüket. A Helytartó Tanács is felismerte az itt működő pálos tanárok munkásságának nagy nevelő értékét, s még ez év március 28-án kelt rendelete értelmében megengedte, hogy további intézkedésig tovább tanítsanak. 1788-ban azonban többeket közülök öregségük, főleg azonban német nyelvi tudásuk hiányossága miatt nyugdíjaztak. Ez időtől főleg világi tanárokkal töltötték be helyüket. Az expálosok közül *Virág* mellett, aki 1796-ig volt az intézet tanára, itt találjuk *Schwarzbauer Eleket*, aki *Benyák Bernát* piarista igazgató felmentése után, 1794 február 1-től 1795 április 29-ig, mint igazgató vezette az intézetet,⁸⁵ továbbá *Némethy Kristófot* és *Farkas Gergelyt*. Igaz, hogy az öregség és betegség gyakran gátolta őket munkájukban, a kellő anyagi támogatás híján pedig alig tudtak egészségük megtartásáról kellőképpen gondoskodni. De nemcsak az ő helyzetük, hanem minden tanár helyzete nehéz volt a XVIII. század végén, még inkább a XIX. század első évtizedeiben. Anyagi gondjaik között — hisz fizetésük a legelemibb életszükségletek fedezésére is alig volt elegendő — gyakran fordultak beadványaikkal a Helytartó Tanácshoz. Ezekben önérzetesen hasonlítgatják össze a pénz csökkent értéke mellett fizetésükkal a szükségletek

⁸⁴ Volumen I. 51—53; 161—162; 167—168 és Volumen II.

⁸⁵ Volumen II. pag. 249.

egyre emelkedő árait. Egyik beadványukban a következő számadást találjuk: „Két szoba 200 frt, négy öl fa 140 frt, ruhamosás 40 frt, világítás szigorúan véve 20 frt, írói szükségletek 12 frt, nyomorúságos élelem 400 frt, ruházkodás 150 frt, összesen 926 frt.”⁸⁶ Ha pedig tekintetbe vesszük, hogy Virágot hazafias működéséért évi 300 forint nyugdíjjal honorálták,⁸⁷ ami a felsorolt elemi szükségletek egyharmadának a fedezésére volt csak elegendő, joggal mondhatjuk, hogy a tanár helyzete igen nehéz volt.

De a tanárnak nemcsak gazdaságilag kellett éreznie a nyugtalan kor hullámjátékát, hanem lelkileg is. A folyton változó tanítási rendszernek, a jezsuiták rendszerét követő Ratio Educationis (1777), majd a Nova Ratio Educationis (1806), mindig több és több köteleességet rótt a tanárra, akárcsak napjainkban. A szerzetesrendeknek, főleg azonban a jezsuitáknak és a pálosoknak feloszlata az iskolázás terén nemcsak országos zavart, de igen nagy *tanárhiányt* is idézett elő, ami viszont az egyes tanárok túlterheléséhez vezetett. A tanárság szomorú helyzete, az ország súlyos gazdasági válsága, amely már nem tűrt többletkiadást és a vallásos nevelés hanyatlása mellett a felvilágosodás káros eszméinek terjedése készítette I. Ferenc királyt arra, hogy 1802 március 12-én visszaállítsa a bencések, premontreiek és ciszterciták rendjét.⁸⁸

Szokolcán a pálosok letelepedéséhez az 1670. évi Zrinyi-féle összeesküvésben résztvett felvidéki protestánsok elnyomása egyengette az utat. A protestáns tanítókat és papokat megfosztották hivataluktól, sokat bebörtönöztek közülök, vagy elűdöztek a hívek köréből. A szokolcai városi tanács is, mint a legtöbb helyen, a protestánsok gazdátlanná vált templomát, iskoláját és lelkészi házát⁸⁹ a rend nagy öröme az épp akkor letelepedő pálosoknak adta át, akik a szomszédos három házat is megvették.⁹⁰ A következő évben azonban a városi tanács a templomot a pálosoktól elvette és a jezsuitáknak adta. Majd mikor 1700-ban ismét a pálosoknak akarták a templomot átadni, — ami elől azonban most már önérzetesen elzárkóztak —, Kollonits Lipót esztergomi érsek kívánságára a karmelitáknak juttatták a templomot.⁹¹

⁸⁶ Orsz. Ltár. Helyt. T. oszt. 1810. Fontes 32. Pos. 17.

⁸⁷ Volumen II. pag. 249.

⁸⁸ Fináczy Ernő: A magyarországi középisk. multja és jelene 1896. 61. l. A fentiekre (97—98) vonatkozólag v. ö. Lakatos Dénes: A székesfehérvári cisztercitarendi kath. főgimn. száz éves története. A székesfehérvári ciszt. rendi kath. főgimn. ért. az 1913—14. iskolai évről.

⁸⁹ Jelenleg az irgalmaskő.

⁹⁰ Benger Miklós i. m. pag. 97.

⁹¹ 1700. okt. 15-én Luhavszky Alajos: A szokolczai gym. története. A szokolczai kir. kath. algimn. ért. az 1894/95. tanévről, 23. l.

Ilyen hosszas huzavona után, amelybe kétségkívül a városban letelepedett négy szerzetesrend nemes versenyzése is belejátszott, 1714-ben sikerült a pálosoknak olyan adományhoz jutniuk, amely létfenntartásukat Szakolcán alapjában biztosította. Ez évben engedte át u. i. Huszár József túróci alispán neje, *Madocsány Éva*, Patak-utcai házát és nagy telkét a rendnek.⁹² Ezen hamarosan felépült templomuk és székházuk, amelyben 1776-ig tartózkodtak. A jezsuiták eltörlése után ez év október 23-án kelt királyi határozat értelmében a jezsuita kollégium épületét⁹³ kapták meg azzal, hogy a benne elhelyezett négyosztályú algimnáziumban a tanítást lássák el. Ugyanekkor Patak-utcai rezidenciájukat a tanulmányi alaphoz csatolták.⁹⁴

Házy Endre perjel 1776. november 11-én nyitotta meg a most már pálos algimnázium első tanévét. A következő évben a Ratio Educationis rendelkezéseinek életbeléptetése után háromosztályos grammatikai iskolává alakult, melyben 1778-tól *Gulik József* szakolcai plébános igazgatása alatt *Kubovits Antal*, *Papanek Imre* és *Raicher Mihály* pálos szerzetesek tanították az előírt rendes tárgyakat: a hittant, a latin és német nyelvet, a földrajzot, a történelmet, a számtant, a szép- és helyesírást, továbbá a mértant, a görög nyelvet, az észjog elemeit és a polgári ügyiratokat is,⁹⁵ hogy az innen kikerülő ifjúság kisebbik része gimnáziumi tanulmányait folytathassa, gyakorlati pályákra tóduló nagyobbik része pedig szintén megfelelő ismeretek birtokában hagyhassa el az iskolát.

A szakolcai algimnáziumban azonban a pálosok főtörekvése odairányult, hogy tanulói a latin nyelvet, amit egyébként

⁹² Benger i. m. pag. 471. szerint a 4000 forint értékű ingatlan árának felét, 2000 frtot a pálosoknak még 1714-ben ki kellett fizetniük Huszárnénak, a vételár másik felét pedig misealapítvány céljaira hagyta az 1714. jún. 5-én kelt instrumentum cessionale szerint a nemes szándékú adományozó.

⁹³ Szakolcán Szelepcsényi György esztergomi érsek 1759-ben telepítette le a jezsuitákat. Hatosztályos gimnáziumuk is valószínűleg ekkor nyílt meg, 1773-ig voltak itt a jezsuiták. V. ö. Liber Gymnasii Archi-episcopalis Collegii Szakolcensis Soc. Jesu ab anno 1736. Gimn. levéltár. — 1774. aug. 18-án kelt kir. leirat szerint az 1775–76. tanév végéig tanítottak itt a jezsuiták. 1776. okt. 23-án az eddig patak-utcai zárdájukban lakó pálosok vették át a négy osztályú kisebb gimnáziumot csinálták belőle, 1785/86. tanév végéig tanítottak itt. V. ö. Mészáros i. m. 211. l.

⁹⁴ A Helytartó Tanács a pálosok volt székházát és templomát 1000 frt-ért eladta a városnak, hogy benne a R. E. értelmében nemzeti népiskoláját (schola nationalis) megnyithassa. Ez az iskola 1790-ig működött. V. ö. Luhavszky Alajos i. m. 33. l. — Gyuris Kajetán írja a székesfehérvári, szakolcai, sárospataki és szatmári iskolákról: „Az elsőről nem találok, hogy vajjon kapott-e és milyen alapítványt. Ami a másodikat illeti, átvétel útján a régi pálos székházból; és a két utolsóval kapott a tanulmányi alaphoz valamelyes segítséget.” V. ö. Streszka i. m. pag. 515.

⁹⁵ Ratio Educationis 100. §. 2.

a Ratio Educationis is sürget, annyira elsajátíthassák, hogy a harmadik osztályból kikerülő ifjú gondolatait írásban és szóval képes legyen kifejezni. A *latin* nyelv fontosságát mi sem igazolja jobban, mint az a tény, hogy mind a három osztályban heti 10 órában tanították. Az első osztályban bizonyos szókincs és az alaktani szabályok elsajátítása után rövid latin mondatoknak az anyanyelvre való fordítását gyakorolták. A második osztályban a nyelvtani szabályok pontos elsajátítására s minél nagyobb szókincs szerzésére ösztönözték tanulóikat latin mondatoknak és elbeszéléseknek az anyanyelvre való fordítása által. Ebben az osztályban a latin órákon már a latin volt a tanítás és a társalgás nyelve.⁹⁶ A harmadik osztályban a tanulók elsajátították a nyelvtannak még hétralévő részét. Szemelvényeket olvastak Cornelius Neposból, és Ciceróból, majd Phaedrusból, Ovidiusból, Vergiliusból és Horatiusból. Ezenkívül sűrűn gyakorolták a latinra-fordítást. A latin nyelvnek ilyen nagy óraszámban való tanítása mellett a többi tárgyat heti két órában tanították, a magyar nyelv pedig egészen kiszorult, helyette a németet tanították a második és harmadik osztályban.

Az iskola tantárgybeosztása tehát 1778 után a következőképpen alakult:

Tantárgy	I. osztály	II. osztály	III. osztály
Hittan	2	2	2
Latin	10	10	10
Német	—	2	2
Történelem	—	2	2
Földrajz	2	2	2
Természetrajz	2	2	2
Számtan	2	2	2
Szépírás	2	—	—

Egészen természetes, hogy a jezsuita Ratio Studiorum elvei szerint nevelkedett pálos tanárok körében a Ratio Educationis nagy visszatetszést szült. Ők, akik éppen a jezsuiták iskolázásával szemben a magyar nyelv behatóbb oktatására törekedtek, kénytelenek voltak Szakolcán a német nyelvet és természettudományokat tanítani, amiben amúgyis alig volt jártasságuk.

A szükséges átmenetet nélkülöző reform megvalósítása a tanári buzgalom csökkenésére, s így az iskola hanyatlására vezetett, ami a tanulók számának hirtelen csökkenésében is mutatkozott.⁹⁷ Még inkább hanyatlott az iskola II. József tanügyi reformjai miatt. Ő a természettudományok tanításában a kísérleti és szemléltető módszer bevezetését kívánta, majd kötelezte

⁹⁶ Ratio Educationis 113, 115. §.

⁹⁷ A tanulók száma egy év alatt 147-ről 70-re esett. V. ö. Luhavszky Alajos i. m. 34 l.

a községek iskolai könyvtárak alapítására és a tanításhoz szükséges eszközök beszerzésére, ami sem a tanárok, sem a város rokonszenvével nem találkozott. A császári rendeletnek sem az erősen magyarérzésű pálosok, sem a városi tanács nem szereztek érvényt.⁹⁸

Az intézetre *II. József 1784. évi rendelete* mért halálos csapást. Ez a rendelet a tanítás nyelvét a németet jelölte meg, a gimnázium tanáraitól képesítő okmányt, a tanulóktól pedig 6 forint évi tandíjat követelt. A rendelkezéseknek a tanárok nem tudtak eleget tenni, a növendékek szülei is kedvetlenül fogadták a kötelező tandíj befizetését. Az így elnéptelenedett iskolát az 1784. tanév végén megszüntették,⁹⁹ a pálos tanárok azonban rendjük eltörléséig továbbra is ellátták volt intézetük épületében az oktatást, mint magántanítók.¹⁰⁰ Tízévi szünet után hívta ismét életre a szakolcai algimnáziumot I. Ferenc dekrétuma. *Gindl Gáspár* volt pálos tartományfőnök ajánlatára az expálosok: *Paulini Márton* igazgató vezetésével *Jánossy Jácint*, *Petrás Simon* és *Poór István* lettek itt az első tanárok.¹⁰¹

Szatmárnémeti. A jezsuiták háromosztályos algimnáziumát 1777-ben vették át, s a kor viszonyaihoz képest itt is, miként a már említettekben, rendjük hagyományos pedagógiai elvei szerint tanították a rájuk bízott tanulóifjúságot. A kor viszonyaihoz képest gazdagnak nevezhető könyvtárt is (585 nyomtatott mű és 13 kézirat) továbbfejlesztették s alkalmassá tették mind a tanulóifjúság, mind a tanárok továbbképzésére. Az 1785-ben felvett leltár szerint 122 művel gyarapították a könyvtárat.

Kiváló tanárok vezették itt is a tanulóifjúságot. *Kreskay Imre*, az ismert költő volt az igazgató. A kiváló nevelő és nagy műveltségű férfiú főleg a magyar nyelv mélyrehatóbb oktatását tartotta fontosnak. Világlátott ember volt. Sokat utazott külföldön, főleg Olaszországban. Kora legjobbjaival nemes barátságban állott; közülök különösen Virág Benedek volt rá nagy hatással. De szorgalmasan olvasta Rollin De scientiis docendis et discendis-ét, Fénelon Telemaqueját, Boëtius Torquatus-át, Bacon De dignitate scientiarum-át, Hanulík Krizosztom latin

⁹⁸ A pálosok a lassan aláhanyatló intézetben az iskola bezáratása után (1784) két évig magánúton látták el az oktatás ügyét.

⁹⁹ A tanulók száma ebben az évben 44 volt.

¹⁰⁰ Bokoll Fábán, Lenner Encsel, Szlabigh Bernát. A tanulók száma 18. Luhavszky Alajos i. m. 34. l.

¹⁰¹ 1794. nov. 1-én nyitották meg nagy ünnepélyességgel a tanévet 92 tanulóval. A szép fejlődésnek induló intézet épületét 1801- és 1806-ban a francia háborúból ideszállított sok sebesült katona számára kórházzá alakították át, az iskolát pedig a ferencesek zárdájában helyezték el. 1806-ban tanulói és tanárai közül sokan estek a kolerajárvány áldozatául.

lírai költeményeit, Kempis Tamás Krisztus követését, Petrarca-nak De remediis utriusque fortunae-ját, Gaudentius Doctae nugae-ját, Vergilius, Cicero, Ovidius, Horatius és Terentius műveit. Állandóan használta Calepinus és Páriz-Pápai nagy szótárát. Szluha György akadémiai tervezetében mint kiváló verselő tehetséget ajánlotta a megalapítandó Tudományos Akadémia tagságára.

Tanártársai *Hernitz Joachim*, *Billisics Mátyás* és *Kovács Dénes*, hasonlóan számos szakkönyvet tartottak cellájukban és lelkiismeretesen készültek óráikra. Annyi bizonyos, hogy a vezetésükre bízott gimnázium igen szépen fejlődött mindaddig, amíg rendjük feloszlátásakor munkájukat abba nem kellett hagyniok.¹⁰²

A *varasdi* és pozsegai jezsuita kollégiumban 1777-ben vették át a tanítás munkáját a lepoglavai monostor pálos tanárai. Mária Terézia ez évi rendelkezésével a kamenskai monostor jövedelmét kötötték le a nevezett kollégiumok fenntartására. A varasdi kollégium javítására pedig 10.000 forintot adatott a királynő.¹⁰³ Egyébként az 1776-ban *Erdődy Farkas* királyi biztos és *Prekrith Pál* tartományfőnök közt létrejött megállapodást II. József 1783 május 24-én Bécsben kelt határozata is jóváhagyta. E szerint az eltörölt jezsuitarend varasdi kollégiumát s a Szűz mennybemenetelének dedikált templomát minden felszerelésével nekik adta. Kötelezte őket a grammatikai osztályok és a humaniorák tanítására és a templomi istentisztelet végzésére. Intézkedett az iskolaépület karbantartásáról, a tanítás menetéről, kimondta, hogy az iskola ellátására öt tanár és egy katekéta tartása kötelező; fenntartásukra évenként és egyenként 100—100 forintot, az igazgatónak pedig 200 forintot utaltatott ki a horvát tanulmányi alapból. Hangsúlyozza, hogy az új rendszer, tehát a Ratio Educationis szerint tanítsanak, s az épületeket és templomot saját költségükön tartsák rendben. Itt tehát öt rendes és egy helyettes (supplens) tanár tanított. 1786-ban, a rend eltörlése évében *Stakics Dániel*, *Kutter Kunó*, *Schneller Ödön*, *Patacsics Kázmér*, *Tassaics Gábor* mint rendes és *Sirsics Anasztáz* mint helyettes tanár működött.

¹⁰² Aufhebungsakten der Pauliner Residenz in Szatmár—Németh. Orsz. Ltár, Helyt. oszt. E. 6. Ebben: *Elenchus librorum* in Archivo Residentiae abolitae soc. Jesu Szatmariensis repertorium, et quidem scripturistorum sub No. 1. — Ad No. 1947—797. sz. alatt. — *Elenchus librorum*, qui ab Anno 1777 Bibliothecae Gymnasii Regii Szathmariensis additi et inscripti sunt. — *Elenchus librorum* incompactorum seu in Csuda in Bibliotheca Gymnasii Szathmariensis repertorium és *Elenchus manuscriptorum*. U. o.

¹⁰³ V. ö. Streszka i. m. pag. 795.

A *pozsegai* iskola, amelyet 1777-ben vettek át a jezsuiták-tól, három grammatikai, egy retorikai és egy poétikai osztályból állott. A grammatikai osztályokat 1786-ban *Meznár Ádám*, *Sesták Gellért* és *Meznár Dávid*, a retorikai osztályt *Völgyi Szilveszter*, a poétikait *Spanich Menyhért* vezette. Ellátásukra egyenként a horvát tanulmányi alapból évi 200, a kolostori jóvelmekből 155.45 1/2 forintot utaltak ki.

A pálos tanárok egyéb működési területei.

Az általános tanulmányi reformok életbelépése után, — mint már említettük — több pálost alkalmaztak a nyilvános iskolákban. Amikor pedig az egyetem Budára költözött, a nagyszombati királyi és érseki konviktusban is az osztályok prefektusai a pálosok voltak. *Pollingéry Lipót* Nagyszombatban, *Encsely Vencel* Győrött, *Szluha Demeter* Nagyváradon, *Kis Antal* Kassán, mint gimnáziumi tanár működött. Pozsonyban *Bertóni Flóris* az erkölcsstant, *Stöckl Jakab* pedig a bölcsészetet adta elő (1785).

De vannak adataink arra vonatkozólag is, hogy nevesebb, gazdag családoknál is működtek ezidőtájt, mint nevelők. Így *Pozsonyban* Högyész Lajos a Spech-családnál, Papp Demeter az Addai-családnál, Kubovics Antal a Skultéty-családnál, *Nagyszombatban* Hubert Ferenc a Gilk-családnál, Hatos (Ilatos) Pál a Jezernitzki-családnál, *Rojnasicán* Schwarzbauer Elek Urbán a Döry gróféknál, *Pozsonyban* és *Tüssön* Szetner Bernát a Balogh-családnál, *Pesten* Teberi Tádé Malonyai báróéknál (1785). Közülük azok, akik rendjük engedelmével főúri családoknál mint udvari káplánok helyezkedtek el, szintén kivették részüket a tanítás és nevelés munkájából. Így Tomásovics András *Jancán* a Szirmay grófoknál, Vojnarovics János *Pálócon* Barkóczy grófnőnél, Pelczmann Mihály Polánkán a Barkóczy családnál, Herics Vince *Vágújhelyen* gróf Csáky prépostnál és *Nagyszombatban* a Csáky családnál, Ámon (Klapka) József *Stomfán* Pálffy grófnál, Makk Domonkos *Bazinban* Pálffy grófnál (1785).¹⁰⁴

A pálosok pedagógiai rátermettségét azonban főleg az iskolákban kifejtett áldásos tevékenységük igazolja elsősorban. A hálás növendékek egész sora került ki kezeikből, akik az életben a társadalom vezetőhelyeit foglalva el, mindig elismeréssel nyilatkoztak egykori iskolájukról. A sok hálálkodó írás

¹⁰⁴ Gindl Gáspár: *Catalogus Paulinorum*. Kézirat a Nemz. Múz.-ban. Fol. Lat. 2025. és *Status et cursus studiorum*. U. o. Quart. Lat. 1114.

közül csak *Jósvai Ferenc* kassai plébános 1740 szeptember 20-án kelt s Orosz Ferenc pápai perjelhez írt levelét említjük, melyben hálatelt szívvel köszöni meg a pápai pálosoknak a neveltetése körüli fáradozást s egyben a rendház céljaira 100 forintot küld.¹⁰⁵ Kétségtől megállapítható, hogy a pálos tanárok valósággal közkedveltek voltak. Főnemesaink versengtek azért, hogy pálos udvari papjuk és nevelőjük legyen. Káptalanjaik sokszor foglalkoztak is ilyen kérésekkel. Nagy kitüntetés volt az a családra nézve, ha kérését teljesítették. Királyi hercegek és főurak gyermekeinek voltak a nevelői. I. Lipót is királyi hercegek nevelését bízta rájuk.¹⁰⁶

Pedagógiai tevékenységével nemzeti művelődésünk történetében maradandó emléket emelt magának a rend. A magyar értelmiség csiszolása és tudásának fejlesztése terén mély, vallásos érzéssel párosult izzó hazafiság lelkesítette a rend valamennyi tagját. Verseghy Ferenc, Virág Benedek, Kreskay Imre, Ányos Pál, Táncz Menyhért és többi rendtársuk buzgó tanári s egyben általánosabb hatású írói és tudományos tevékenysége termékenyítették meg a XVIII. század végén a magyar lelkeséget s ösztönözték boldogulásának és szebb jövőjének előkészítésére.

¹⁰⁵ A. P. tom. IX. és Streszka i. m.

¹⁰⁶ Eggerer *Fragmen panis corvi c.* munkája végén nevelési elveiket foglalta össze könnyen áttekinthető egységben.

VII.

A pálosok az irodalom szolgálatában.

Általános jellemzés. Korszakok.

A pálosok nemcsak hitbuzgóságukkal és szerzetesi életük fegyelmével tűntek ki, nemcsak a hívek lelki vezetésében és a gazdasági élet terén fejtettek ki buzgó működést, hanem az irodalom és a tudományok művelésében is igen jelentős szerepet játszottak.

Nincs a korabeli tudományoknak egyetlen olyan területe, melyen szellemi erejüket ki nem próbálták, sőt maradandót nem alkottak volna. Toldy Ferenc, irodalomtörténetírásunk atyja a középkori magyar szerzetesek irodalmi munkásságáról megemlékezve, érdemük sorrendje szerint, a pálos írókat közvetlenül a ferencesek és a dömések után említi: „Különösen voltak pedig munkások vallásos iratok készítésében a ferenciek és dömések, kiktől legnagyobb része származik a ránk jutott írott könyveknek: ezeket követték magyar írói munkásságban a *tudós pálosok*; a néma barátoktól, vagyis karthauziaktól eddig csak egy, de igen tetemes munkát bírnak az Erdy-codexben, a Klára szüzekről csak azok ordináriuma maradt fenn, s ez is úgylátszik, elveszőfélben.”¹ Középkori kódexirodalmunk tüzetes vizsgálóinak: Volf György, Némethy Lajos, Vargha Damján, Timár Kálmán, Horváth János² véleményei, ha változtattak is a szerzetesrendek e sorrendjén a fennmaradt munkák szám-

¹ Toldy Ferenc: A magy. nemzeti irodalom története. Pest, 1851. II. k. 84. l.

² V. ö. Volf György: Nyelvemléktár bevezetése, Némethy Lajos: Adatok Árpád-házi boldog Margit ereklyéinek történetéhez. Bpest, 1884. — Vargha Damján: A Domonkosrend érdeme a magyar irodalom megalapozásában. (Szent István Akadémia értesítője. 1916. 103—122. l. — Timár Kálmán: Premontrei kódexek. Kalocsa, 1924. és Timár tanulmányai (5 közlemény) az Irodalomtörténeti Közlemények 1929. évfolyamában.

aránya és terjedelme alapján, a Pálosrend nagyarányú irodalmi tevékenysége előtt ők is meghajtják az elismerés zászlaját.

Az egész pálos irodalom a keresztény középkor zárt művelődési egységének szolgálatában állott. A keresztény középkor minden szellemi megnyilvánulása az egyetlen életformának: a szent életnek, az egyetlen uralkodó társadalmi eszmének: a Szent Ágoston-féle Civitas Dei egyetemleges gondolatának kifejezője. A kor felfogását híven visszatükröző s a pálos irodalmat is átható „metafizika teológia” a hit és tudás tartalmát felbonthatatlan egységbe foglalta. Ez volt a korszak szellemi műveltségének szintézise.³ A keresztény középkor pálosai, akár csak a többi szerzetesrend, főképpen a szónoki irodalmat, a teológia különböző ágait: a dogmatikát, erkölcsant, bölcséletet, szentírástudományt, egyházjogot, a konstitúció-, regula- és hitvitázó irodalmat művelték. De a pálos szellem termékeiként igen sok elmélkedő és liturgikus mű, imádságos-, énekes- és zsoltároskönyv is maradt ránk. Már a XIV. századtól kezdve művelték a vallásostárgyú költészetet is, mely lelki hajlamaiknak annyira megfelel. A tudományos irodalom művelői közül legtöbbször a történetírást kedvelték. E téren elsősorban a rend eseményeivel, a szentek közül főleg a magyar szenteknek és kiváló rendtagjaiknak életével és csak később, a XVII. század nagy vérzivataraitól kezdve foglalkoztak behatódobban a nemzeti történelemmel és az általános egyháztörténelem körébe eső kérdésekkel is.

A XVIII. században a pálos tankönyvirodalom is gazdag virágzásnak indult. Ugyane században egyébként a világi irodalom művelése terén is sokan nagy hírnévre tettek szert közülük.

A pálosok irodalmi munkássága nemzeti irodalmunk korszak-beosztásába jól beilleszthető. Ha azonban munkásságuk területét külön, mint rendi irodalmat tekintjük, nemzeti irodalmunk beosztásától csekély mértékben eltérve annak a következő korszak-beosztást adhatjuk:

I. A szemlélődő irodalom korszaka a rend alapításától a mohácsi vészig (1246—1526.). E korszak rendi irodalmi munkásságát a keresztény középkor zárt egységet alkotó műveltségének szolgálata jellemzi. A nyugodt szemlélődésnek és lelki elmélyülésnek, Istent és szenteket látó, azoktól csodákat váró, erős hittel hívó lelkiség kifejezői e kor pálos irodalmi termékei. Ettől csak a XV. század végén különbözik egy-két kétkedéssel és racionalizmussal telített gondolkodónak munkája.

³ V. ö. Thienemann Tivadar: A szabadgondolkodás első nyomai a magyar középkorban. Minerva, 1922. évf.

II. *A teológiai és vitázó irodalom túltengésének korszaka*, a mohácsi vésztől Kéry János fellépéséig (1664.). E korszakot főleg az egyház érdekeit és dogmáit védő írások jellemzik.

III. *A tudományos irodalom fénykora idején* (1664-től 1763-ig) az ellenreformáció szellemi irányát és később a barokk-kor vallásosságát erősítő iratok keletkeztek.

IV. *A pálos irodalmi munkásság elvilágiasodásának kora* 1763-tól 1786-ig terjed. A felvilágosodás elleni küzdelemnek, másrészt az új eszméket megértéssel kísérő írói alkotásoknak kora ez.

A szemlélődő irodalom korszaka.

(1246—1526.)

A magyar keresztény középkorban a kolostorok voltak a művelődés központjai. A pálosok eleinte mégsem tekintették hivatásuknak az irodalmi munkásságot, hanem magukat inkább a gyakorlati vallásbuzgalomnak szentelték. Később azonban képességeiket lassanként irodalmi téren is a középkor nagy céljainak szolgálatába állították. Mivel a középkori művelődés nyelve a latin volt, azért a pálosok is főleg latin munkákat írtak. Magyar nyelvűeket csak igen csekély számban találunk; ezek csak ritkán szóltak a rendtagokhoz, többnyire a jótevők iránt érzett hála kifejezése volt és az egyéni pasztoráció szolgálatában álltak. Latin munkáik viszont inkább általánosabb érdekűek voltak s csupán a „választottakhoz” szóltak,⁴ igaz ugyan, hogy néhány fennmaradt magyar nyelvű kódexük is ilyen természetű.

Egyes esetekből (Magyarországi Mihály) következtetve a tudományos munkálkodást nem becsülte nagyon sokra a rend. Tagjai a XV. század végén is szívesen forgatták a különböző kézművességek szerszámaát s a könyvekhez viszont nem ragaszkodtak annyira, mint egyes más szerzetesrendek. Legfontosabb pálos kódexeink is inkább a nagy jótevők iránti hála, mint a túlságos írnivágyás emlékei.⁵ De azért, ha más rendek talán jobban is kitettek magukért a középkori tudományosság szolgálatára, istenes szellemmel telített lelkületük az ő kolostoraikban is beállította — legalább saját rendi céljaik szolgálatába — a másoló íróasztalt (tabula scriptoria), ezt az ülőhellyel és a másolandó minta felállítására szolgáló, forgatható

⁴ Horváth Cyrill: Világiak régi magyar imádságos könyvei. Irod. tört. közl. 1895. évf. 297. l.

⁵ A Festetich- és Czech-kódex keletkezése is a vázsonyi kolostor pálosainak és a földesúr jó viszonyának emléke.

táblával ellátott és nemezzel bevont rézsútos pulpitust, egy-egy folyosó ablakmélyedésébe, a nagyobb kolostorokban (Buda-szentlőrinc, Felsőelefánt, Örményes, Lepoglava) pedig a könyvesházba. Közöttük is számosan akadtak olyanok, akik a másolásban, sőt az írás tudományában alapos jártasságra tettek szert. Ezek ebben a korszakban főleg a rend budaszentlőrinci főmonostorában éltek. Munkásságukkal a tudós Szent Gellért bakonybéli remeteségében megkezdett, de az írásanyag és másolandó munkák beszerzése miatt nehezen induló irodalmi munkásságának lettek folytatóivá, akárcsak a többi rend szerzetesei. Hozzájuk is eljutott a pannonhalmi bencések ősi könyvtárának híre, amely már 1093-ban 80 kézirattal dicsekedhetett s néhány század eltelte után hatalmas könyvanyagra tett szert. Könyvesházaikban minden bizonnyal megvoltak a szellemileg és szerzetesi szigorúság tekintetében is hozzájuk olyannyira közelálló karthauziak írásfelszerelése: a lúdtollak, a pergament likacsainak tömítéséhez szükséges kréta, az egyenetlenséget eltüntető horzsolókó (pumex), a hibás szöveget eltüntető félhold alakú vakarókés (ratorium, novacula), a lúdtollmetsző tollkés (scalpellum), a sorközök kimérésére és megjelölésére szolgáló vonalzó (regula) és ár (stubula), a rézgálicból, vitriolból és gubacsból készült tinta befogadására szolgáló szarvalakú tintatartó (cornu).⁶ Volt vörös tintájuk (rubrum) is. Innen van a rubrikálás, a kezdőbetűk, díszek stb. írásának elnevezése. De volt fennmaradt kódexeikből megállapíthatóan zöld, kék, ezüst és aranyszínű tintájuk is, akárcsak a karthauziak, bencések, ciszterciák és premonstreiek kolostorainak. Nyugodtan állíthatjuk, hogy írásbeliségük fejlettsége szempontjából nemcsak, hogy nem maradtak a nevezett rendek mögött, hanem a másoló művészetükben nyilatkozó technikai felkészültségük és ízlésük szempontjából a középkori másolók között az ő másolóik az első helyet érték el.

Középkori pálos szerzeteseinkről egyébként joggal elmondhatjuk, hogy nemcsak gyakorlati tevékenységükkel és az élőszó segítségével, hanem az írott szó erejével is sokat fáradoztak a hitélet mélyítésén, az erkölcsök javításán s a XIV. század végétől egyre terjedő Mária-kultusz emelésén. A mohácsi vészig 26 olyan pálos szerzetes neve maradt fenn az évkönyvekben, akik teológiai, kánonjogi és erkölcstani fejtegetéseikkel, a szónoki irodalom és történetírás művelésével, s munkák másolásával szerezték meg kortársaik elismerését. Sőt néhány latinul író költő és misztérium-drámaíró is akadt soraikban. Maga a rend

⁶ Ezt a másoló az övében hordta s használatkor az íróasztal nyílásába dugta. V. ö. Gulyás Pál: A könyv sorsa Magyarországon a legrégebb idők-től napjainkig. Magy. Könyvszemle. 1923.

szentéletű alapítója, Özséb is tudomásunk szerint tudós ember volt. A rendi hagyomány szerint kánonjogi értekezéseket írt, művei azonban a harcos idők zajában, valószínűleg már Kún László idejében elkallódtak, akárcsak *András* márianosztrai perjel⁷ kiváló egyházi szónok beszédei is.⁸ *Csanádi Péter* emeritus rendfőnök 1383-ban Budaszentlőrincen írt rendtársai számára egy aszkétikus könyvet, a *Diaeta salutist*, melyet a XVIII. században a rend horvátországi remetei kolostorának könyvtárában még őriztek s ezzel a könyvvel az írásos nyomokban felfedezhető pálos írók között ő az első.⁹

A XV. század írói közül 1444 körül tűnt fel *Böröck* rendfőnök, a kánonjog magisztere erkölcsstani és teológiai értekezéseivel. Művei: *De humili sentire sui ipsius*, *De studio vana vitandi*, *De conformitate servanda*, *De cavenda longa locutione*, igen nagy szolgálatot tettek tökéletességre törekvő rendtársainak, egyben pedig meggyőzhetnek bennünket a középkori pálos kolostorok komoly aszkétikus törekvéseiről és szigorú fegyelmeről.¹⁰ Böröck rendfőnököt tévesen Tapolczai János váradi préposttal és jogtudorral azonosítja Békési Emil. Tapolczai életrajzi adatai azonban a rendi feljegyzésekkel nem egyeznek, sőt jelentékeny időbeli különbség van a két személy között. Békési megállapítása már csak azért sem lehet helytálló, mivel az ő adatai szerint Tapolczai János legfeljebb 1462-ben léphetett volna a rendbe, míg ezzel szemben Böröck 1444-ben már a rend tagja, sőt 1445–1448-ig a rend egyetemes főnöke volt, tehát rendbelépését még sok évvel előbbre kell tenni.

A sajlóádi¹¹ születésű *Magyarországi (Pannóniai) Mihály* kétségkívül a legképzettebb pálosok egyike, I. Ulászló király kedvelt embere és mindennapi vendége. Sajlóádi Czudar Jakab támogatásával és a rend költségén Párisban végezte tanulmányait s ugyanott a teológiai doktorátust is megszerezte. Mint maga említi, *Padovában* is megfordult s itt az egyetemen lektorkodott (1411–1422.). Hosszú távollét után tért vissza hazájába s itt rendje a budaszentlőrinci kolostorba küldte. Különösen a korában divatos hitvitázásban lelte örömét. Híres szereplése volt a királynak és udvarának, valamint a főneme-

⁷ 1373 körül élt.

⁸ Toldy Ferenc: *Magyar Nemzeti Irodalomtörténet*. 1851. I. 184. l. — Szinnyei József: *Magyar Írók élete és munkái* I. 162. l.

⁹ V. ö. Békési Emil: *Magyar írók az Anjouk és utódaik korában*. (1301–1458). Kat. Szemle. 1899. évf. 392. l.

¹⁰ *Annales I. ad annum 1444 és Orosz Ferenc: Synopsis* pag. 307, Horányi: *Memoria*, Toldy F.: *Magyar Nemz. irodalomtörténet*, Pest, 1851. 158. l. — Szinnyei: i. m. 1345. tévesen teszi halála évét 1644-re.

¹¹ A rend sajlóádi kolostorában volt novicius is. V. ö. Horváth Cyrill: *Világiak régi magyar imádságos könyvei*. Irodalomtört. közl. 1895. évf. 259. l.

seknek jelenlétében *Antal dömés* barátal tartott budaszentlőrinci vitája a Boldogságos Szűz szeplőtelen fogantatásáról, amiről egyébként egész könyvet is szándékozott írni. A korabeli keresztény dialektika egész fegyvertárával vértezett pálos teljes győzelmet is aratott ellenfelén.¹² „De immaculata conceptione B. Mariae virginis” című munkáján kívül a következő munkáinak címe maradt fenn: „De Spiritu Sancto”, „De operibus Eremitarum” és „Sermones Capitulorum Generalium negotia concernentes”. A tudományára igen büszke barát azonban, aki a király előtt éppúgy, mint a nemesség és nép körében is nagy tekintélynek örvendett, szerzete reguláját lassanként elhanyagolta, sőt semmibe sem vette, nem vett részt a lelkigyakorlatokon s azzal, hogy magántulajdont szerzett és megtartott, megszegte a szegénység fogadalmát. De általában hiányzott lényéből a szerzetesi alázatosság is: „Vidám a lakomákon, de szomorú a böjtben, mogorva az imádkozásban, de hangos a vitatkozásban, siket az engedelmességre és sánta a munkában”, mondja róla Gyöngyösi.¹³ Nagy tudása, sikerei és összeköttetései a királyi udvarral csak nagyravágását táplálták. Mindenáron rendfőnök akart lenni. Ezért ki akarta erőszakolni a nagykáptalanon, hogy a rendfőnököt csakis a rend egyetemi fokozattal bíró tagjai választhassák. Rendtársai azonban átláttak tervén s addig kellemetlenkedtek nagy befolyású társuknak, míg végül is újból elhagyta az országot. Viselkedésével annyira felbőszítette rendtársait, hogy határozatot hoztak a nagykáptalanon, mely szerint az átlagosnál nagyobb anyagi áldozatot többé senki neveltetése és tudományos képeztetése érdekében nem hoznak. Élete vége felé ismét *Párisban* találjuk, ahol rendje engedélyével ládi Czudar Pál költségén a keleti nyelvek, főleg a héber nyelv tanulmányozásában mélyedt el. A budaszentlőrinci kolostorból magával vitt értékes könyvek és kéziratban maradt tudományos értekezései itt kallódtak el. Az egyik feltevés szerint Párisban halt meg 1444-ben.¹⁴ A másik szerint 1462 körül még élt. Lehetséges, hogy élete utolsó éveit Rómában a rend monte-coelici kolostorában töltötte. E szerint itt van eltemetve a S. Stephano Rotondo templomban, a Cripta heremitarumban.¹⁵

¹² Kudora János: A magyar kat. egyházi beszéd irodalmának ezeréves története. Budapest, 1902. — Lábán Antal: Az Árpád-házi Szent Erzsébet legendák irodalmunkban. Budapest, 1907. — Zákonyi Mihály: i. m. Századok, 1911. 767. l. — Karácsonyi János. (Magyarország egyháztörténete főbb vonásaiban 80. l.) a vitát 1460-ra teszi.

¹³ Gyöngyösi i. m. pag. 142.

¹⁴ V. ö. Szinnyei i. m. VIII. 298.

¹⁵ Új magyar Sion 1877. 585. l. — Békési Emil: Magyar írók az Anjouk és utódaik korában. — Kat. Szemle, 1899. 802. l. Említik: Eggerer i. m. pag. 209—210. — Abel Jenő: Egyetemeink a középkorban. 64. l. és Magyar Sion

Magyarországi Mihály kortársai között említi még Gyöngyösi Gergely *Kapussy Bálint* római pápai gyóntatót, akinek több latinnyelvű, ma már ismeretlen teológiai munkájának emléke maradt fenn. Hunyadi János kormányzósága idején a dömösi apátság pálos perjelséggé alakítása és birtoklása körül nem csekély zavarokat okozott hazánk és a szentszék viszonyában a pápai udvarnál való befolyásával. Egy ideig apostoli legátusként is szerepelt hazánkban, majd élete végén ismét Rómában élt. Ott is halt meg. A Monte-Coelion, Claudius császár vízvezetékének romjai közelében, törpe ciprusok és hajlott olajfák között a régi, talán ezeréves templomnak, a Santo Stephano Rotondonak szentségoltára előtt a hatalmas kőlappal fedett kriptában alussza örök álmát társaival: Jakabbal, István fiával Kelemennel, Magyarországi Mihállyal, Budai Lukáccsal s a százéves korában elhunyt Ferenc atyával, akit 1578-ban még látott Szántó István jezsuita.¹⁶ A tudós pálosok sorában említhetjük még *Miklós* testvért,¹⁷ mindkét jog doktorát és *Márton* óbudai magisztert, akit Máriavölgyben temettek el. Ha nem is maradt írói tevékenységükről írásos nyom, a forrásokban hangoztatott nagy műveltségük révén feltételezhetjük, hogy a középkor szerzeteseinek kedvenc foglalkozásából, az írásból és másolásból ők is méltón kivették részüket.

A budaszentlőrinci kolostor lakója volt *Fekete Vince* sajóládi perjel, majd generális is (1456—59), aki maga is több levelet írt Mihály doktornak, a padovai egyetem lektorának. Kortársai előtt eléggé ismeretesek voltak a szerzetesi élet tökéletességének és a B. Szűz tiszteletének fejlesztését célzó munkái. Kormányása idején élt *Báthory László* (1420—1484), az első magyar bibliafordító is, akinek képét egy ismeretlen magyar pálos festette meg 1456-ban.¹⁸ 1434 táján lépett a rendbe két tanítványával együtt ez a Báthory fejedelmi család somlyai ágából származó tudós férfiú. Még a rendbe lépése előtt több tudományágban képezte magát. Tanulmányozta a jogot, a humaniorákat és a grammatikusokat. Alexander de Hales híres középkori teológus, Donatus grammatikus és Petrus Hispanus skolasztikus filozófus szabályaiban szerzett nagy jártasságot,

1865. évf. 581. l. — Orosz Ferenc i. m. pag. 307. — Horányi: *Memoria* II. köt. 178. l. — Toldy Ferenc: (1862.) II. köt. 45. l. — Békési Emil i. m. Kat. Szemle, 1899. évf. 802. l. Magyar Könyvszemle, 1878. évf.

¹⁶ Említik: Orosz Ferenc i. m. pag. 307. Magyar Könyvszemle, 1878. évf. Kürsch Antal i. m. 110 l. Florio Bánfi: *Magyarok sírja az örök városban*. Nemzeti Ujság, 1928. III. 10.

¹⁷ Lehetséges, hogy ennek a Miklós testvérnek munkái vannak együtt Pozsonyi János munkáival a budapesti egyetemi könyvtár kódexében. Talán ő maga a kódex másolója.

¹⁸ Szinnyei: i. m. I. 672.

majd orvos lett. A gazdag családból származó ifjú ezek szerint főiskolai tanulmányokat végzett. Mint nagy tanulságú, széles látókörű és jámborlelkű ember, a rendben hamarosan újoncmester lett. A reábízott rendi növendékeket állandóan az élet mulandóságára figyelmeztette. Eszményképe, a dráavidéki Stridó helyén született *szent Jeromos*, akit követendő mintaképül tűzött maga elé. Szerette a magányt és szomjúhozta a tökéletességet. Szigorú életfelfogására nézve jellemző, hogy még a rendi életet is túl világiasnak találta. Ezért remetéskedett rendtársaitól elvonultan a hárshegyi barlangban, mint Jeromos Chalcisban. Eléggé nagyarányú irodalmi munkásságot fejtett ki. Gyöngyösi „példás életűnek és nagy tudományúnak” mondja s megemlíti, hogy lefordította a teljes Szentírást és a szentek életét, valamint azt is, hogy ezeket a munkákat Mátyás királyunk nagy becsben tartotta s 1480-tól kezdve híres budai könyvtárában őriztette.¹⁹ Kár, hogy munkáiból semmi sem maradt az utókorra. Egyidőben a Bécsi-, majd a Jordánszky-kódex szerzőségét tulajdonították neki. A közhit szerint munkáinak kéziratát a XVII. században az elefánti kolostor könyvtárában őrizték. Találónak jegyzi meg vele kapcsolatban egyik tudósunk: „Van egy bibliafordítónk, kinek nem ismerjük a munkáját, s van egy bibliafordításunk, melynek nem tudjuk szerzőjét.”²⁰ Ez a feltevés ma már azonban megdőlt. Munkáit elveszetteknek tekintjük. Halálát Eggerer tévesen 1465-re teszi. Bizonyos, hogy 1480-ban még élt,²¹ s halála valószínűleg 1484-ben következett be. Halála napján még misézett, tehát áldozópap volt s előzőleg nem betegeskedett.²²

Az időrendi felsorolást tartva szem előtt, meg kell említenünk *Keleмент*, a nagy népszerűségnek örvendő kiváló hit-szónokot, akit *facundus* melléknévvel tisztelt meg kora. 1473 körül fejtett ki igen nagy tevékenységet. Ekkor Rómában a Monte-Coelion épült kolostor perjele és pápai gyóntató volt.

¹⁹ „Exemplum vitae et doctrinae” mondja róla Gyöngyösi i. m. c. 67.

²⁰ Volf György: Báthory László és a Jordánszky kódex bibliafordítása. M. Tud. Akad. Ért. I. oszt. VII. köt. 10. sz. és Régi magyar nyelvemlékek V. Budapest, 1888. Toldy F. kiadása.

²¹ V. ö. Dedek Crescens: Báthory László. Alkotmány XIII. évf. 4. sz. 1908 jan. 4. — Eggerer i. m. pag. 220. Sigray Pál: Boldog Báthory László méltatása. Századok, 1911. évf. — V. ö. Veinstein—Heves Kornél: a Jordánszky és Erdy kódex, Magyar Nyelvőr, 1894—95. évf. és Suhajda Lajos: Az Erdy és Jordánszky kódex kétbetűs magánhangzói. Nytud. közl. 1901. évf.

²² Békési Emil: Magyar írók Hunyadi Mátyás korából. Kat. Szemle 1902. évf. 1351. — A fentiekén kívül említik Gyöngyösi Gergely i. m. pag. 106 (az 1457. évnél). Szentiványi: Dissertatio Paralipomenoncia 1699. 151—152. Orosz Ferenc: i. m. 88. és 309. l. Horányi: Memoria I. köt. 133. Jankovich M.: Biblia ... magyar fordításainak öt példái. Egyh. folyóirat 1834. IV. füz. 89—93. — Toldy Ferenc i. m. II. köt. 104. l. (1862). — Szinyei József: Magyar írók I. kötet 672. l.

Toldy Ferenc állítja róla, hogy magyar prédikációkat is írt.²³ Tudományára mi sem jellemzőbb Gyöngyösi megjegyzésénél: „Ide (Budaszentlőrincre) vitték vissza sok könyvét.” Szigorú szerzetesi élete s az erények gyakorlásában való buzgósága érdemesítették arra, hogy pápai gyóntató legyen. Tizenöt évi működés után a magyar zarándokok idegenkedése és nehez-
telése, valamint a róla terjesztett sok kellemetlen hír miatt Mátyás király VIII. Incéhez volt kénytelen fordulni azzal a kéréssel, hogy helyezze el őt (1488.). A pápa azonban csak a törvényes vizsgálat lefolytatása után volt hajlandó az uralkodó kérését teljesíteni. Kelemen atya továbbra is Rómában maradt, ahol 1459 augusztus 20-án halt meg, mint „quondam poeniten-
tarius”. A zaklatott életű, de Isten akarataiban mindig meg-
nyugvó pap a római Sancto Stephano Rotondo templom fő-
oltára előtt van eltemetve. Sírírata az örök életbe vetett ren-
dületlen hit hangoztatója: „Tudom, hogy él a Megváltó és hogy
az utolsó napon fel fogok támadni, valamint, hogy csontjaim
is megújulnak majd testemben. Meg fogom látni Megváltó
Istenemet.”²⁴

A budaszentlőrinci kolostor híres lakója volt 1474 körül *Tatai Antal*, a szabad mesterségek magisztere és híres hit-
szónok, 1487 körül Szombathelyi Tamás rendfőnök vikáriusa.
Ekkor már a szabad mesterségek „illuminatissimus” magisztere,
tehát igen tanult ember volt. Meglehetősen idős is lehetett már
ekkor.²⁵ Hóman Bálint szerint igen valószínű, hogy Breváriuma
és Missaléja még a XV. században látott napvilágot. Alapos
kutatása szerint a *Breváriumnak* három kiadása jelent meg. Az
első a XV. század végén az év és hely megjelölése nélkül jelent
meg. Ennek a 125 számozatlan lap terjedelmű könyvnek egyet-
len ismert példánya a Budapesti Egyetemi Könyvtárban van
meg. A *második* valószínűleg 1537-ben Velencében Luceantonius
Junta nyomdájában látott napvilágot. Azáltal, hogy a lapok
élén a hónapok neveit magyarul írták, ez a Breviárium is
régibb magyarnyelvű nyelvemlékeink egyike. A *harmadik* 490
számozott lap terjedelmű, 1540-ben jelent meg Velencében
Lichtenstein Péter nyomdájában. Ebben is, miként az előzőekben,
a magyar szentek neveit piros betűkkel nyomták és a hónapok
elnevezései magyarok. Az előbbinek egyetlen ismert példánya

²³ Magy. Nemz. Irod. Tört. Pest, 1852. 103. l. és Pintér Jenő: Irodalom-
történet I. 429. l.

²⁴ Florio Bánfi: Magyarok sírja az örök városban. Nemzeti Újság,
1928 márc. 18. — Gyöngyösi említi az 1473. évnél. — Orosz Ferenc i. m.
pag. 310. Magyar Könyvszemle, 1878. évf. 23. l.

²⁵ Megemlékezik róla Orosz Ferenc i. m. pag. 310. — Horányi: Me-
moria III. k. Szerinte Bölcsészettudor is volt. — Békési Emil: Magyar
írók Hunyadi Mátyás korából. Kat. Szemle 1902. évf. 747. l.

a Budapesti Egyetemi Könyvtárban, az utóbbinak egy teljes és egy csonka példánya az Egyet. Könyvtárban, egy teljes példánya pedig a Nemzeti Múzeum könyvtárában van meg.²⁶ A legújabb megállapítás szerint *misekönyvének* három kiadásáról tudunk. Első a *bázeli*, amely a XV. század végén Joannes Ammerbach nyomdájából került ki. Ezt követték az 1514. évi *velencei* kiadás, amely Lichtenstein Péter nyomdájában s az 1537. évi ugyancsak velencei kiadás, amely Giunta nyomdájában készült.²⁷

Hóman megállapítása szerint: „Ez a csonka breviárium és a Nemzeti Múzeum csonka missaléja a pálos szerkönyvek első kiadásai s bár nem lehetetlen, hogy a XVI. század legelső éveiben láttak napvilágot, igen nagy valószínűséggel a XV. század utolsó tizedéből való ősnymtatványokul tekintendők. Megjelenésük évének közelebbi meghatározása adatok híján — ezidő szerint — meg sem kísérelhető.”

Tatai Antallal egyidőben élt szent Ágoston munkáinak híres magyarázója, *Esztergomi Gáspár*, a „mellifluus praedicator”²⁸ és *Szombathelyi Tamás* (1486). Ez utóbbit nagy népszerűsége miatt két ízben is a rend fejévé választották. Kora ünnepelt hitszónoka, a szentatyák és zsoltárok híres magyarázója volt. Kár, hogy munkái elvesztek. Szörényi Sándor a XVIII. század elején ezt jegyzi fel róla: „Kiadott néhány könyvet, ezeknek részletezését azonban még nem találtam meg.”²⁹ Írt több előtünk ismeretlen latinnyelvű munkát (De expositione regulae, De recognitione professionis, De exhortationibus regularium pro visitatoribus), a rendi szükségletek szolgálatára. E művek kéziratban maradtak. Egyházi beszédeit valószínűleg magyar nyelven írta, legalább is erre lehet következtetni abból, hogy beszédeit „populares”-nek, népieseknek modják a források. Híres könyvgyűjtő is volt. Gyakorta hangoztatta kedvelt Szent Jeromosának nyomán, hogy jobban szereti a hitvány kötést, javított és bejegyzésekkel tűzdelt kódexeket, mint a díszes kiállítású, de javítatlan könyveket. A drága pénzen vásárolt, nagy munkával és kitartó szorgalommal másolt Szentírás és misekönyvek példányainak tisztántartására különös gondot fordított.

²⁶ V. ö. Hóman Bálint: Pálos breviáriumok és missalék a XV.—XVI. századból. Magyar Könyvszemle 1914. évf. 293. l. — Knauz Nándor: Libri Missales ac breviaria ecclesiae Hungaricae Strigoni 1870. 53—55. l. és 98—100. l. U. ö: Kortan. Budapest, 1876. 127. l. — Magyar Könyvszemle 1878. évf. 23. l. Szabó—Hellebrant: Régi magyar könyvtár III/1. köt. 33. 196. és 321. sz.

²⁷ V. ö. Hubay Ilona: Missalia Hungarica Bpest, 1938.

²⁸ Gyöngyösi i. m. pag. 195.

²⁹ Aliquot libros edidit, quorum tamen Specificationem nondum reperi. Vixit circa annum Domini 1476. Szörényi Sándor Pannonia docta pag. 12. Coll. Caprin. tom. XIV. Bp. Egyet. Könyvtár kézírata. Bibl. Tyrn.

Tisztában volt ezeknek nagy értékével és azzal is, hogy ezeket az utókor számára meg kell őrizni. Nagy buzgalommal gyűjtögette a szent atyáknak, különösen *Agostonnak*, *Gergelynek*, *Jeromosnak*, *Ambrusnak* és *Scotusnak* autentikus mondásait a rendi ifjúság számára, amely őt rajongó szeretettel vette körül. Allandóan olvasott és tanult ez a szigorú szerzetes. Hivatalos utazásai közben az enyészet gondolatán elmélkedett és a bűnbánat zsoltárait olvasgatta. Mély lelki életet élt: a hiú világ mételyező híreivel nem törődött. Rendkívül gondos előjáró is volt. A káptalanra menet minden fontos dolgot feljegyzett, hogy véletlenül valamit el ne felejtessen. Szinte híres volt rendtársai körében önfegyelmezettségéről s önmagával szemben tanúsított rendkívüli szigoráról. A középkori szerzetesek valóságos mintaképe volt. Sokat virrasztott és böjtölt. Szeges övet, cilíciumot hordott. Kortársai csodálattal tekintettek reá, amit állítólagos jóstehetsége csak fokozott. Bécs ostroma idején *Pogány Péter* útján üzent meg *Mátyás királynak*, hogy győzni fog. Megjövendölte saját halálának idejét, kedvenc tanítványának, *Gyöngyösi Gergelynek* rendfőnökségét és írói hírnevét is. Hatása oly nagy volt, hogy háborúba induló főuraink gyakran kérték Istennél közbenjáró, segítő imádságát.³⁰

Kortársai közül János rendfőnök idején (1460—64) élt Budaszentlőrincen a *két Gál*. Ezekről mint tudós és talán irodalmi munkásságuk révén is kiváló férfiakról már megemlékezünk.³¹ Gyöngyösi szerint a termetre nézve kisebbik „az egyházjog és teológia tételeiről szeretett vitatkozni a tudományok doktoraival és magisztereivel.” Tehát egész bizonyosra vehető, hogy a tudomány művelői közé tartozott. A magas termetű, és erős *nagy Gálról* viszont azt jegyzi fel Gyöngyösi, hogy igen szép írású ember volt s hogy tollát írásközlésben pihenés végett sűrű szemöldökébe, nem pedig füle mögé szokta tűzni. Jeles írónak (scriptor insignis) nevezi őt, valószínű tehát, hogy ismerte munkáit, amelyek úgylátszik a mohácsi vész után bekövetkező kolostorpusztító viharokban veszthettek el. Mindenesetre sok realitást tartalmazó állításában nem kételkedhetünk.³²

A XV. század híres pálosai közül *Szegetoi (Szegei) Jakabról* (1476), a sátoraljaújhelyi kolostorban élő híres magyar hitszónokról és exegétáról kell megemlékeznünk, aki tudományos teológiai felkészültségével kortársai és rendtársai osztat-

³⁰ Gyöngyösi 1476-nál említi. V. ö. ezenkívül Orosz Ferenc i. m. pag. 95. 310. Horányi i. m. II. köt. 372 l. — Magyar. Könyvszemle, 1878. évf. 23 l. — Új magyar múzeum 1857. évf. 77 l. — Küröz A. i. m. 68 l. — Toldy F. (1862) i. m. 46. l. és Pintér Jenő i. m. I. 430 l.

³² V. ö. I. k. 140. l.

³² Gyöngyösi i. m. pag. 169. és Eggerer i. m. pag. 223.

lan elismerését élvezte. 1479-ben a dunántúli pálos rendházak vikárius provinciálisja volt. A Szentlélekről szóló és a De tempore című, vagyis vasárnapokra és ünnepnapokra írt beszédeit, valamint zsoltáros könyvét adta ki. Ez utóbbiban a zsoltárok magyarázatát adja. Művei elvesztek. Szentség hírében halt meg Sátoraljaújhelyen a század vége felé;³³ holtteste sokáig romlatlan állapotban maradt.

Inkább az orvostudományokban való jártassága miatt említjük meg Szegeto Jakab kortársát, *Nagyvárad Futó Mihályt*, a bölcsen beszélő szónokot, a meggyőző érvek mesterét. Orvoslásban való jártasságát az ország kiváló szakemberei (patikusai) is megcsodálták.

1484 körül Erdélyben a mihálykői kolostorban,³⁴ majd később Máriavölgyben élt kortársa *Pozsonyi János*, a messze földön híres egyházi szónok. Nevét valószínűleg születési helyéről nyerte. Főleg Szűz Máriáról írt szentbeszédeket, s a szeplőtelen fogantatás tanának hathatós védelmezője volt.³⁵ Szentiványi egyéb teológiai munkákat is tulajdonít neki. Szentbeszédeknek egyik később készült kéziratát a Budapesti Egyetemi Könyvtár őrzi.³⁶ Eme kódex fedelének belső oldalán található latin bejegyzésből megtudjuk, hogy ezt a könyvet „Fr Johannes de posonio” Máriavölgyben írta és néhány szemelvényt is fűzött hozzá. Ezeket *Miklós testvér*, a kiváló szónok írta.³⁷ A nehezen olvasható kódex több helyen csonka. Hiányzik belőle a 6—8, a 83—94, 103—117 és a 142—168. lap. Ihletett, sok helyütt magasan szárnyaló alkotások ezek a szónoki beszédek. Tárgyuk is igen változatos, amint a beszédek címeiből is kitűnik: In festo purificationis gloriosae sermo (pag. 25), Incipit sermo de Sancto Joanne Baptista (pag. 63.), Sermo Festo Stephani protomartyris (pag. 68.), Die Sancta Elisabet (pag. 80.), Sermo de novo Sacerdote (pag. 130.), Sermo de Ammabus (pag. 100.), Extrema in Dedicatione templi salus (pag. 138.). Szentbeszédei kö-

³³ Gyöngyösi i. m. cap. 63. és Eggerer i. m. pag. 244. — Orosz F. i. m. pag. 96. és 311. — Magy. könyvszemle, 1878. évf. 23 l. — Szinnyi i. m. III. 558. — Irodalomtörténeti Közl. 1895. évf. 295. l. — Toldy F. (1862.—) i. m. 46 l. Pintér i. m. I. 430.

³⁴ 1384-ben alapították.

³⁵ Említi Orosz Ferenc Synopsis pag. 305. — Horányi Elek Memoria III. köt. 95 l. — Kürcz Antal i. m. 109 l. — Lányi: A magyar katolikus klérus érdemei. I. 72 l. — Toldy Ferenc: A magyar nemzeti irodalom története (1862) I. köt. 154 l. — Vincze Gábor: Magyar Könyvszemle, 1878. évf. 23—24 l. Szentiványi Dissert. Paralip.

³⁶ Cod. Lat. Saec. XV. No. 78. jelzésű kódex. Címe Johannis de Posonio Miscellanea Sacra.

³⁷ „Hunc libellum scripsit Fr. Johannes de posonio in valle Virginis gloriosae prope eandem civitatem et aliquas Collectaneas addidit, quae sunt scripta per fratrem nicolaum praedicatorem devotissimum anno 1488.” V. ő. u. o.

zül a legszebb a B. Szűzről szóló első beszéde, melyet a Szűzanya iránti fiúi alázat és a mélységes ragaszkodás szelleme hat át s nem egy helyütt költői részletekben is bővelkedik. A kódex végén található Krisztus kínszenvedéseiről szóló elmélkedések valószínűleg a kódex elején megnevezett *Miklós testvér* alkotásai, aki valószínűleg szintén pálos volt.³⁸ Szentiványi Márton és Velasquez³⁹ is nagy elismeréssel említik különösen a Boldogságos Szűz szeplőtelen fogantatásának védelmére írt fényes beszédét. Pongrácz állítja, hogy egyik kézirat munkáját a máriavölgyi kolostor könyvtára őrzi,⁴⁰ Horányi pedig két szónoki beszédét is említi.⁴¹

A századfordulón híres hitszónok hírében állott *Csanádi Albert* (Béla) is. 1492 körül volt munkássága teljében, de még 1515-ben is élt. Munkásságáról *Szörényi Sándor* a XVIII. század elején élt kiváló jezsuita tudós is megemlékezik az ő *Pannonia docta*-jában: Kiadta prózában és versben *remete szent Pál életét*. Ugyancsak a Boldogságos Szűz annunciatiojáról és az angyalokról 1492 körül szerzett versett.⁴² E szerint tehát bibliai tárgyú epikus költeményeket írt. Ilyenek: *De Annunciatione gloriosae Virginis*, *De Angelis et Archangelis*, melyek kéziratban maradtak fenn. Ezek gyengébb alkotások, mint *remete Szent Pál élete*, sőt meg sem közelítik ennek kiválóságait. Békési említi, hogy kéziratukat nem, de nyomtatványukat ismeri.⁴³ Az Úr kínszenvedésének történetét is megírta magyar versek-

³⁸ Valószínűleg azonos a később említett Miklós testvérrel, aki mindkét jog doktora volt.

³⁹ Velasquez i. m. lib. 6. s. 3. Annot. 1. — Szentiványi Márton: *Dissertatio paralipomenonica memorabilium rerum in Hungaria*, — *Laurentius Chrysogonus* (Mundus Marianus. Discursus 20. n. 43.) szerint 1384-ben volt élte teljében. Ez azonban tévedés lehet épp úgy, mint Békési Emil állítása, aki két Pozsonyi Jánosról emlékezik meg. Az egyik 1384 táján élt a mihálykövi kolostorban, a másik 100 évvel később Máriavölgyben. Szerintünk a két személy egy és ugyanaz. Szabó Hellebrant: *Régi magyar könyvtár* III. k. 1896. — Békési Emil: *Magyar írók az Anjouk és utódaik korában*. Kat. Szemle, 1899. — U. ö. *Magyar írók Hunyadi Mátyás korából*, Kat. Szemle, 1902. Gondán Felicián: *A középkori magyar pálosrend és nyelvemlékei*. Pécs, 1916.

⁴⁰ Pongrácz Ignác: *Triumphus Pauli* c. 12. pag. 52.

⁴¹ Horányi Elek: *Memoria Hungarorum* III. pag. 95. Toldy: *Magy. nemzeti irod. tört.* Pest, 1862. I. 154. I. *Magyar Könyvszemle*. 1878. évf. 23 l. *Irodalomtört.* közl. 1895. 258 l. Kat. Szemle, 1899. 595 l. Pintér Jenő: *Magy. irodalom tört.* I. 324. 429 l.

⁴² „Edidit soluta oratione et carmine Vitam S. Pauli primi Eremitae. Item de Annuntiatione B. Virginis et de Angelis circa annum 1492.” *Alexander Szörényi: Pannonia docta* pag. 14. Coll. Kaprin. tom. quart. Lat. XIV. Bp. Egyet. könyvt. kéziratára.

⁴³ Ennek címe: *Hymni duo, de Annunciatione B. Virginis Mariae et de S. Angelis*, editi a. 1515 a F. Alberto de Chonadino Ord. S. Pauli primi erem. in monasterio B. Virgin. ad Albam Ecclesiam prope Budam. Vacii év n. a XX. század elejéről.

ben, egy lengyel ének dallamára. *Passiójátéka* azonban sajnos elveszett. Csak egy késői rendtársának 1755. évi feljegyzéséből, aki valószínűleg még látta munkáját, van tudomásunk róla. Remete szent Pál életét is hősi versekbe szedte. A régi rendi Breváriumban november 14-ére eső matutinum néhány remete Szent Pálra vonatkozó sora minden valószínűség szerint az ő munkájából való. Kár, hogy ez utóbbi munkáját rendtársainak kedvezőtlen kritikája miatt tűzbe vetette. *Dankó* Hymnariumában (261 l.) idézi is Tatai Antal Breváriumának 1540. évi kiadásából az officium matutinalében levő verses részt remete Szent Pálról. Erről a fennmaradt részről ítélve pedig Csanádi Albert az újkori latin költészet tehetséges művelőjének látszik. Írt még magyarnyelvű szentbeszédet is, főleg remete Szent Pálról. Élete vége felé sokat betegeskedett a bajcsi rendházban, s ott is halt meg.⁴⁴ Orosz azt írja róla, hogy halála után újból életre kelt s egyik társának jövendőlt, majd ismét meghalt.

Kortársa *Lórándházai István* (1512) remete Szent Pál csodáiról írt kéziratban maradt művének címe: *Continuatio sancti patris Pauli primi eremitae*.⁴⁵

A rend történetét évkönyv-alakban a remetei pálos monostor perjele, a délszláv eredetű, dubravai (Körös m.) születésű *Dombrói (Dalmata) Márk*, a szabad mesterségek magisztere írta meg elsőnek 1496 táján. Nagy műveltség birtokában, komoly iskolázottság után lépett a rendbe. Igén sokat dolgozott a rend érdekében. A rendi fegyelem szilárdításán kívül kedvenc eszméje volt a jó szónokképzés és e téren valóban szép eredményeket is ért el mint a szónokok tanítója (informatör) és a rendi növendékek tanulmányainak vezetője. Egyébként magas rendi tisztségeket töltött be. Több évig volt a remetei és lepoglavai konvent vikáriusa és rendi tanulmányi felügyelő. Egyideig a glagolita pálosok vizitatora volt az Adria mentén, majd Isztriában és Rómában is megfordult ilyen minőségben. A lepoglavai monostort pedig, melynek vikáriusa volt, a török támadások ellen, Mátyás király költségén emelt toronnyal, ő alakította át erőddé s a tornyot Mátyás királyról nevezte el. Mint a lepoglavai monostor tanulmányi prefektusa és híres szónok főleg a rendi növendékeknek a szónoklásban való kiképzésével foglalkozott. Irodalmi munkásságában főleg rendje

⁴⁴ Szinnyei i. m. II. 26. Horányi Memoria i. 397. — Toldy F. (1862) i. m. II. k. 62. l. — Magyar Könyvszemle, 1878. évf. 24. l. — Dankó József: V. ő, *Vetus hymnarium ecclesiasticum Hungariae*, Budapest, 1893. — Békési Emil: Magyar Írók Hunyadi Mátyás korából. Kat. Szemle, 1902. évf. — Hegedüs István: A magyarországi coelistis lyra. Akad. Ért. 1914. évf. — Gondán Felicián: A középkori magyar pálosrend és nyelvemlékei. Pécs. 1916.

⁴⁵ Gyöngyösi i. m. c. 75.

története ihlette ezt a jámborságáról, szerzetesi buzgóságáról és rendkívüli ügyességéről ismert férfiút. Gyöngyösi említi, hogy ő határozta el először a rend történetének megírását. „A rend összes előjogait és leveleit ismételtén is elolvastva, sok monostort megtekintve és a különböző régi iratokból különféle történet dolgokat föl kutatva, meghallgatva, összegyűjtve, valamelyes feljegyzést csinált ezekről: bekövetkezett halála miatt azonban eredményre nem tudott jutni.”⁴⁶ Kár, hogy e feljegyzések elvesztek. Igaz ugyan, hogy Gyöngyösi Gergely krónikájában nemcsak az ő, hanem a *Zalánkeméni János* (Johannes de Zalonkemen) rendfőnök által gyűjtött adatokat is felhasználta s így munkájának legalább egy részét átmentette az utókor számára. Működése helyén, Lepoglaván halt meg 1510 körül, István rendfőnöksége idején.⁴⁷

A XVI. század pálos íróinak sorát *Magyar (Hadnagy) Bálint*, a budaszentlőrinci kolostor szónoka nyitja meg, akinek munkássága ép a századfordulóra esik (1507). Emelkedett lélekkel, választékos nyelven írta meg István rendfőnök kérésére remete Szent Pál életét és csodatételeit. Munkája állítólag két kiadást is ért: Először II. Ulászló uralkodása alatt 1507-ben Krakkóban, majd 1511-ben Velencében jelent meg.

*Magyarországi (Hadnagy) Bálint*ot és munkájának, a *Prodigia S. Pauli Primi Eremitaenae* 1507. évi krakkói kiadását Horányi Elek⁴⁸ egy kézíratos munka ismertetésén belül Vincze Gábor,⁴⁹ Estreicher Károly,⁵⁰ Szabó Károly⁵¹ és Eggerer András⁵² említi. A könyvnek azonban nyoma veszett. Az 1507. évi krakkói kiadásnak sem hazánkban, sem Lengyelországban nem találták egyetlen példányát sem. *Kelényi B. Ottó* újabban vitatja is ezt a kiadást. Szerinte a műnek csak egy kiadása volt s ez a velencei.⁵³

1511. évi velencei kiadását, amelyet *Milcher András* budai könyvtáros nyomtatott ki, a római Angelica Bibliotheca őrzi.⁵⁴

⁴⁶ Gyöngyösi i. m. pag. 280.

⁴⁷ Eggerer i. m. pag. 266. Orosz F. i. m. pag. 311. — Magyar Könyvszemle, 1878. évf. 24. l. — Szinnyi II. 994. — Egyet. Magy. Encyklopaedia VII. 465. — Szabó Hellebrant: Régi magyar könyvtár III/1. 317. sz. Scriptorum ex Regno Slavoniae a saeculo XIV. usque ad XVII. inclusive collectio. Varadini, 1774, és Békesi Emil tanulmánya.

⁴⁸ Memoria Hung. Bécs, 1776. II. 183. l.

⁴⁹ Magyar Könyvszemle, 1878. évf. 21. l.

⁵⁰ Polnische Bibliographie der XV—XVII. Jahrhunderte, Krakkó, 1883.

6. l.

⁵¹ Régi magyar könyvtár III/1. köt. 146. sz.

⁵² Fragmen panis corvi. Bécs, 1663. I. köt. 163. l.

⁵³ V. ö. Kelényi B. Ottó: A Buda melletti Szent Lőrinc pálos kolostor történetének első irodalmi forrása (1511). Tanulmányok Budapest múltjából 1936. évf. 87. old. Szerkeszti Némethy Károly.

⁵⁴ I. 9. 18. jelzet alatt.

Erről *Gerald Károly* értesítette 1900-ban Hellebrant Árpádot. A 63 lapra terjedő, gót betűkkel nyomott könyvet Fraknoi Vilmos ismertette először. A mű felőleli remete Szent Pál életének leírását, testének átvitelét Budaszentlőrincre, névünnepeének szent leckeit, a személyéhez fűződő csodákat, szent Antal apátnak életét, a Jézus életéről szóló költeményeket, elmélkedéseket és a B. Szűz tiszteletére írt imát és zsoltárokat. Két kép is díszíti a könyvet. Így a második oldalán látható vitéz Hadnagy Bálint páncélos, zárt sisakos képe. A kép alatt az író jelszava olvasható: „Ne corrumpas laborem meum.” A hátsó oldalon levő képen pedig a térdelő remete Szent Pált egy ferences barát és egy remete térdelő alakjai veszik közre. Az a rész, amely remete Szent Pál testének átvitelét írja le, a szerző eredeti fogalmazása, egyébként a mű nagy része idegenből vett kompiláció.⁵⁵ Főleg Szent Jeromos Szent Pálját használta fel. Leírása egyezik a *Bollandus*-féle 1643-ban kiadott *Acta Sanctorum*-ban található: *Historia translationis e fide digno codice descripta* című, remete Szent Pál teste átvitelének leírását tartalmazó szöveggel (1643). Könyve hetedik oldalán említi, hogy a könyv írásakor igen nagy nehézségekkel kellett megküzdenie. Feladata igen terhes volt. „Ugyanis oly nagy eltérést találtam a históriákban és Krónikánkban, hogy a megkezdett munka befejezése teljesen lehetetlennek látszott. Ezért a feladatot abba akartam hagyni, de olvasva Jacobius Bergomensist, rátaláltam Szent Antal halálának pontos évére, ebből ismét erőt nyertem.”

1496-ban Krakkóban kiadott asztrológiai munkájából csak töredék maradt ránk: a címlapon kívül csak egy lap, mely különféle elkövetkező csapásokra vonatkozó jóslatokat tartalmaz.⁵⁶

A mohácsi vész előtt a legköltoibb lelkű pálos költő a krakkói származású *Battis István* volt. Híres hitszónok hírében állott s ódai szárnyalású latin költeményeket írt. Több rendházban volt perjel, 1517-ben pedig néhány éven át Budaszentlőrincen a rendfőnököt helyettesítette. *Rosarium coeleste* című, nyomtatásban megjelent munkájában a zsoltárok magyarázatát adja s valamennyit vonatkozásba hozza a Szűzanyával. Ez a legszebb munkája.⁵⁷ Megírta *remete Szent Pál* és *Szent István magyar király életét*, majd a szentekről és a B. Szűz Máriáról elégiái és sapphói versnemekben írt dicsőítő költeményeket.⁵⁸

⁵⁵ Fraknoi Vilmos: Hadnagy Bálint munkái. Magyar Könyvszemle, 1901. évf. 113. l. és Ballagi Aladár: Buda és Pest a világirodalomban.

⁵⁶ Annales pag. 163.

⁵⁷ Eggerer i. m. c. 36.

⁵⁸ Vita s. patris Pauli. — De B. Virgine Maria. — De S. Rege Stephano, De primitivis sanctis patribus ac de quolibet sancto in speciali per

Itt kell megemlékeznünk a pálosok kolostoraiban készült kódexeinkről is. A keresztény középkor meglehetősen nagyszámú kézzel írott könyvet hagyott az utókorra. Toldy Ferenc a kódexíró szerzetesrendek rangsorát a tőlük származó kézzel írott könyvek mennyisége alapján állította össze. Szerinte ez a sorrend a következő: ferencesek, pálosok, karthauziak és klarisszák. Volf György, Némethy Lajos s Vargha Damján is foglalkoztak ezeknek a szerzetesrendeknek a kódexirodalmával. Ez utóbbinak a még általa véglegesnek nem tekintett felosztása szerint 19 ferences, 14 domonkos, 4 pálos, 2 karthauzi és 8 ismeretlen eredetű kódexünk van. Ezeken kívül a premontrei és bencés eredetű kódexeket is tekintetbe kell vennünk. A premontreieknek több kódexük van, mint a pálosoknak és így a végleges rendezésben a kódexirodalom mennyisége szempontjából a pálosok a negyedik helyre szorultak le. Szépség és kiállítás szempontjából azonban bármely rend kódexeivel felveszik a versenyt.⁵⁹

Mostani tudomásunk szerint tehát pálos-kódex arányilag nagyon kevés, mindössze 4 maradt korunkra s ezeket a XV. század végén és a XVI. század első negyedében írták, illetőleg másolták. Kettőről, a *Festetich*- és a *Czech*-kódexről állapítható meg, hogy a maguk teljességében pálos szerzetesek kezeírása. A Peer-kódex pálos eredete igen valószínű, a Gömörýé csak részben az. Hogy a kódexírások mennyiségében a pálosokat más rendek megelőzték, magyarázható talán azzal, hogy míg más rendbeliek, úgymint a ferencesek, dömések, premontreiek főleg saját apácáik számára másolták a magyar nyelvű kódexeket, addig a pálosok női rendházakkal nem bírván, egyrészt kisebb szükséglettel állottak szemben, másrészt a fegyelem megtartására, a mortifikációra, a szemlélődő életben való teljes elmerülésre és a misztika átélésére fordították minden figyelmüket s a könyvek írásával nem töltötték annyi időt. Ha pedig írtak, akkor többnyire jötevőik megbecsülésére tették. Innen van az, hogy úgyszólván valamennyi imádságos könyvüket világiak számára írták (Magyar Benigna, Csepeli Simon.) Anynyi bizonyos, hogy igen nagy gonddal s fejlett műzléssel másolták ezeket az imádságos könyveket. Az eddig is felismert pálos kézirataink kétségkívül a legdíszesebben kiállított középkori kódexek közé tartoznak. Valamennyinek származási helye a *nagyvázsonyi pálos kolostor*. Innen ered 1493 táján a breváriumjellegű, Boldogasszony zsolozsmáját tartalmazó, igen

annum opuscula. Gyöngyösi 1516-nál említi. Könyvszemle, 1878. 24. l. — Benger i. m. pag. 258. Toldy Ferenc i. m. II. 46. 63.

⁵⁹ V. ö. Vargha Damján: A Domonkosrend érdeme a magyar irodalom megalapozásában. Szent István Akadémia értesítője 1916. 103—122. l.

diszes kiállítású, 208 levélből álló *Festetich-kódex*. Tulajdonképpen a XIII. században nagyon elterjedt, világiak számára gazdagon díszített hártýára írt ájtatossági könyv, *horárium* ez, melyet a nagyvázsonyi pálos kolostor lakói közül egy valóban művészi érzékű szerzetes írt igen gondos munkával a kolostoralapító Kinizsy Pál felesége, *Magyar Benigna* számára.⁶⁰ A kolostor lakóinak megélhetését Kinizsy nemcsak anyagilag alapozta meg gazdag adományaival, földekkel és malmokkal, hanem lelkiekben is segítségükre sietett. Minden eszközzel igyekezett a mai temető mellett épült kolostort és annak Szent Mihályról nevezett templomát, melyről a falunak ezt a részét Szent Mihály pusztának is nevezték, a gondoktól mentesíteni; sőt külön búcsúkat is eszközölt ki a Szentszéknél a templom számára.⁶¹

Nagyon is érthető tehát, hogy a nagy jötevő feleségének ilyen nagyértékű, diszes kiállítású imakönyvvvel kedveskedtek a vázsonyi atyák, sőt nem mulasztották el belevonni a „Pál uram betegségről szerzett imádságot” sem. A kódex egyébként hossz-as vándorlás után került jelenlegi őrzőhelyére, a keszthelyi Festetich-könyvtárba. Teljes szövegének másolatát Volf György közli a Nyelvemléktár XIII. kötetében.

A Festetich-kódex testvérpárja, zsoltárainak kiegészítő voltánál fogva, a 98 levélből álló s a Magyar Tudományos Akadémia tulajdonában lévő *Czech-kódex*, amely a nagyvázsonyi kolostorban készült 1513-ban a dúsgazdag és vallásos Magyar Benigna számára (1526) *M. fráter* másolásában. Ez is imádságos könyv és többek közt a Szűz Mária vecsernyéjéhez tartozó gyertyaszentelő-húsvéti részt is tartalmazza, tehát éppen azokat a zsoltárokat, melyek a Festetich-kódexből hiányoznak. *Benigna* 1518-ban még Rómába zárandokolt harmadik férjével, nagyvázsonyi *Kereky Gergellyel* és rokonaival s ott a római Szent Lélek társulatba iratkozott. A következő évben azonban, nem tudni miért, orgyilkosokkal ölette meg urát. A halálbüntetéstől csak a gyermek II. Lajos kegyelme mentette meg. Zápolya János azonban már nem kegyelmezett neki; 1527-ben egész vagyonát elkoboztatta. A számára készült két imakönyvet minden valószínűség szerint Rómába is magával vitte. Halála után ezek a domonkosrendi apácák birtokába kerültek.⁶²

A 164 levélből álló, s a Magyar Nemzeti Múzeum birtokában lévő, egyébként domonkos eredetű, *Gömöry-kódex* néven ismert imakönyv egyrészét Tétényi (Tétémi) Pál⁶³ nagyvázsonyi

⁶⁰ Zolnay Gyula: Nyelvemlékeink a könyvnyomtatás koráig. Budapest, 1894, 28. l.

⁶¹ Monumenta Romana Episcopatus Vespriensis. Budapest, 1902. III. k. 277. l.

⁶² Timár i. m. II. közl. 219 l.

⁶³ Tétémi Pál. V. ö. Magyar nyelv 1915. évf. 120 l.

pálos vikárius másolta 1516 táján a margitszigeti dömés apácák számára. A kódex legnagyobb részét Katalin apáca írta főleg Krisztina apáca számára. A 298 levélből álló s a Magyar Nemzeti Múzeum birtokában lévő *Peer-kódex*, mely a XVI. század elejéről származik és imádságokat, legendákat, énekeket tartalmaz, a nagyvázsonyi kolostor egyik jötevője, *Csepeli Simon* számára készült. A hozzátartozó Csízioval együtt a legnagyobb valószínűség szerint pálos szerzetes kézírása ez a kódex, mely többek közt remete Szent Pál testének hazahozataláról is megemlékezik, akárcsak az *Érdy-kódex*.⁶⁴

A teológiai és vitázó irodalom túltengésének kora.

(1526—1664.)

Főleg a teológiai, a vitairódalom és történetírás művelése jellemzi a korszak pálos íróinak munkásságát. Különösen két nagy író érdemel tüzetesebb tárgyalást. *Gyöngyösi Gergely* és *Pannoniai Gergely*. Gyöngyösinek fő érdeme az ő koráig történet rendi eseményeknek s ezeknek háttereként a nevezetesebb nemzeti eseményeknek feljegyzése, Pannoniai Gergely pedig a reformáció terjedése elleni jelentős fellépésével és a neki még a külföldön is nagy hírt biztosító tudományos teológiai munkásságával tűnt ki. Mielőtt tüzetesebb ismertetésükre rátérnénk, tekintsük át e korszak kisebb pálos íróinak sorát. Ezek közül *Pesthi Gáspár* mélyenszántó teológiai értekezésében a szerzetesi élet időszerű kérdéseivel foglalkozik. 1522 körül több éven át ő is a rend vikárius generálisa volt. A mohácsi vész évében ő adta át a homonnai Drugetheknek a rendi kincseket megőrzés végett. Nagy hivatalos elfoglaltsága mellett is talált azonban időt írói tevékenykedés kifejtésére. Korunkra két latinnyelvű munkája maradt: hatásos szónoki beszédei: *Sermones exhortatorii* ad viros religiosos címen 1531-ben és a vizitáció módjáról szóló *Compendium Directorii in visitatione fratrum* 1532-ben jelent meg, mind a kettő Krakkóban.⁶⁵

⁶⁴ Timár Kálmán: Magyar kódex-családok. Irod. tört. közlemények, 1927., 1928. és 1929. évf.-ban 5 közlemény és Dunántúli magyar kódexek sorsa. Pannonia 1935. évf. 9—10. sz. — Horváth János: A magyar irodalmi műveltség kezdetei I. k. 239—243. l. — Gondán Felicián: A középkori magyar pálosrend és nyelvemlékei. — Pintér Jenő: Magyar Irodalomtörténete, Tud. Rendszerezés I. k. Budapest, 1930.

⁶⁵ *Sermones exhortatorii, ad viros sacrae religionis decore ornatos, breves et utiles; voluptatibusque huius vitae miserrime abrenuntiantibus.* (Névtelenül). Cracoviae 1531, fametszettel. *Compendium directorii in visitatione fratrum heremitarum ordinis Sancti Pauli primi heremite Regulam beati Augustini, Episcopi professorum patribus visitatoribus; sicut utile ita et necessarium.* U. o. 1532, Névtelenül. — Horányi Memoria III. 68. l. Magy.

Stanislaus Polonus (lengyelországi Szaniszló), a gvozdi (horvátországi) kolostor perjele a glagolita testvérek számára lefordította a konstitúciókat és Szent Ágoston reguláját. Kiváló szónok lehetett, amit a remetekhez intézett, kéziratban maradt és egy ideig Lepoglaván őrzött horvátnyelvű beszédei is igazolnak.⁶⁶ *Németországi János* (Johannes Allemannus) is több kolostorban fordult meg a XVI. század első évtizedében. Gyöngyösi szerint ritka szorgalommal írta meg aszkétikus könyveit. A csúti (Csuth) kolostorban halt meg 1517-ben. Közvetlenül a mohácsi vész utáni években tűnt fel írói tevékenységével Szerémi Gergely lengyel vizitator társa *Balázs*, aki 1536-ban és 1542-ben adta ki Krakkóban: *Salutares Praeneses de epistolis et evangeliis per annum occurrentibus* című, Pesthi Gáspár erdélyi pálos vikáriusnak ajánlott munkáját.⁶⁷

Ugyancsak 1536-ban jelent Krakkóban Ungler Flórián nyomdájában a kétszer is rendfőnökké választott *Szalánkeméni Jánosnak Rubrica Generalis ordinis fratrum Eremitarum Sancti Pauli primi Eremitae* c. munkája, amely a XVIII. század közepén még megvolt Lepoglaván.⁶⁸

Pannóniai Gergely (Gregorius Coelius Pannonius), a *Bánffy*ak véréből származó szerzetes, akinek atyja verőcei főispán volt, a századfordulón külföldön is előkelő tudós hírében állott. 1548-ban halt meg, mint a római ház perjele. Elhivatott művelője volt a hittudománynak. Mélyen vallásos nevelése és a B. Szűz iránti mélységes tisztelet irányította valósággal költői hevületű lelkét. A jezsuita *Szörényi Sándor* a *Cantica cantorum* c. több ízben kiadott munkájáról emlékezik meg nagy elismeréssel. Ez a kötet akkor is nagy becsben állt és tudós férfiak olvasták, amikor még kéziratban volt csak meg. „Indítékai igen világosak, mert *Cornelius a Lapide* jezsuita társaságbeli atya, a Szentírás kiváló magyarázója az Apokalypsis-hoz írt magyarázatában ezt a kiváló szerzőt sok dicséretben részesítette; majd *Chrysogonus Lőrinc* ugyanezen társaságbeli teológus *Mundus Marianus* c. művében ezt a férfiút mind a

Könyvszemle 1878. 25. l. és 1890. 245. l. — Szabó—Hellebrant: Régi Magyar Könyvtár III. l. 92. és 94. l.

⁶⁶ Gyöngyösi az 1465. évnél említi.

⁶⁷ Magyar Könyvszemle, 1878. 26. — Szabó Károly: Régi Magyar Könyvtár III. k. és Színnyei i. m. l. 1099.

⁶⁸ Színnyei i. m. XIV. 1730. — Szabó—Hellebrant: Régi Magyar Könyvtár III. l. 97. l. 316. sz. Említi Csontos: Magyar könyvszemle, 1890. évf. 247 l. — Wierzbowsky i. h. III. köt. 45. l. 2188. sz. — Magyar Könyvszemle, 1878. évf. 26. l. A munka teljes címe: *Rubrica generalis ordinis fratrum Eremit. S. Pauli primi Eremitae. Studiis Reverendi Patris Joannis a Zalankamen, bis generalis. Ad veram lineam excusa. De tempore, et de Sanctis pro horarum Canonicarum Missarumque observatione. Excusum Cracoviae a Floriano Unglerio Anno DMXXXVI. 8. r. 113 szíltan lap.*

tudományban, mind a jámborságban igen kiválónak és a B. Szűz iránt igen jámbornak mondta és az ő tekintélyét többek között a B. Szűz szeplőtelen fogantatásának védelmére elismerte úgy, amint Coelius munkájában olvasta.⁶⁹

Egyéb művei az *Explanatio regulae Divi Augustini*, *Annotationes in Regulam Divi Augustini*, *Collectaneae in Sacram Apocalypsim* D. Joannis Apostoli, valamint *Simontornyai Gergely* deákkal, — aki katolikus papból lett luteránussá, akárcsak ura, Perényi Gábor, — folytatott levelezése az új hit tanairól, mély meglátásáról, fanatikus hitéről s rendületlen kitartásáról tanuskodnak. Műveit, melyekkel külföldön is hírt szerzett magának, több ízben is kiadták s rendtársai is mindig nagy elismeréssel emlegették.⁷⁰

Gyöngyösi Gergely életére vonatkozóan is, akárcsak a

⁶⁹ V. ö. Szörényi S. i. m. pag. 19. és 70. A munka teljes címe: *Commentaria in Cantica Cantorum Salamonis, Autore R. P. F. Gregorio Coelio Pannonio; ordinis Sancti Pauli Primi Eremitae, Olim Monasterii Ad S. Stephanum in Monte Coelio De Urbe Priore. Opus posthumum. Viennae, Austriae, Typis Leopoldi Voigt, Universitatis Typographis. MDCLXXXI. (1681) 2. r. 306 l. V. ö. Régi magyar Ktár. III./2. 3092. sz.*

⁷⁰ Az említett munkák teljes címei:

1. *Explanatio Regulae* D. Augustini Episcopi Hipponen: Facta antecentum annos a R. P. Gregorio Coelio Pannonio, Ordinis FF. Eremitarum S. Pauli Primi Eremitae, Presbitero: Nunc autem Per A. R. P. Andream Goldonowski, eiusdem Ord. FF. in Polonia ac Silesia Priorem Provincialem, correcta: additis brevibus virtutum in praefata Regula contentarum Praxibus Cui explicationi, ipsa Regula S. Patris, signatae Prosodiae accentibus, permittitur. Opusculum, sane omnibus Regularibus, sub Regula D. P. Augustini militantibus, perquam utile. Cracoviae In Officina Andreae Petri covij S. R. M. Typogr. Anno Domini 1642. 8. r. 212. sz. 1. Több kiadása volt. Így 1642-ben Bécsben is megjelent, Voigt Lipót nyomdájában 4 r. 118. sztt. lap. Ez a munka 1755-ben Lepoglaván megvolt. V. ö. Horányi Memoria I. 40. — Katona Historia critica XXXIII: 870. — Catalogus Bibl. Hung. Fr. C. Széchenyi Suppl. I. 111. — Toldy i. m. II. 46. — Egyetemes Magy. Encyklopaedia. VII. 13. — (Fraknói Vilmos) Frankl: Hazai Károly Régi M. Könyvt. II. 411. és III/1. 1597. sz.

Annotationes in Regulam Divi Augustini Episcopi Hungarico sermone luculentissime donatam, in gratiam fratrum eremitarum ordinis Sancti Pauli primi eremite. Venetiis per Joannem Patauinum et Venturinum Roffinelis MDXXVII. (1527.) 8. r. 104 szttan lap. V. ö. Régi Magyar Ktár III/1. 320. és 1597. sz.

Collectaneae in Sacram Apocalypsim D. Joannis apostoli et evangelistae dilecti a domino Jesu Christo. Ex omnibus omnium, quum Veterum, tum etiam Neotericorum, castiss. Commentariis Opus Candidiss. Omnibusque rerum sacrarum studiosis amatoribus commodum: Maxime vero Divini verbi Concionatoribus, Nunc primum typis excusum. Coelio Pannonio, in divinis literis Viro eruditiss. Authore. Venetiis In Officina ad Signum Agnus Dei. MDXLVII. (1547). Cum Privilegio Summi Pontificis, Illustrissimique Senatus Veneti. Per Annos XV. 8. r. 352 számozott lap. Egyéb kiadásai: Róma 1500, 1510. (V. ö. Fraknói: A hazai és külföldi iskolázás, 347 l.), Páris, 1541, (Graesse) Trésor II. 210 l. (és 1571) Régi M. Ktár III/1. 609. sz., Velence, 1547. (Régi M. Ktár) III/1. 372. (és 1571) és Nagyszombat, 1672 és 1682.

többi mohácsi vész előtti írókéra, nagyon kevés adattal rendelkezünk. Csupán néhány saját magáról elejtett megjegyzéséből következtethetünk életrajzi adataira.⁷¹ Születési éve ezek szerint 1472. A rendbe lépve *Szombathelyi Tamás* magiszter vezetése mellett folytatta tanulmányait, melyeknek befejezése után a szabad mesterségek magisztere, majd később teológiai és jogi doktor lett. Mint kiváló hitszónok, rendje több hazai kolostorában is megfordult. Budaszentlőrincen is szónokolt, ahol rendtársai bizalmából hamarosan elnyerte a rendfőnöki titkári tisztséget. Később két évig a római ház perjeleként tartózkodott az Örökvárosban. Ebben a minőségben eszközölte ki X. Leótól 1521-ben, hogy száz esztendőn át a pálosok mindenkori generálisaként az általa kijelölt tíz rendtag a többi pálosnak poenitenciális felmentést adhasson. 1528-ban a rend főnökévé választották, de a fárasztó utazással járó tisztségéről folytonosan kiújuló közhvénye miatt már 1530-ban lemondott. Halálának évére vonatkozólag teljes bizonytalanságban vagyunk.

Hivatalaival járó nagy elfoglaltsága mellett is jutott ideje beható tanulmányokra és kiváló irodalmi tevékenységre. Könnyen folyó, szép prózában, „*eximio stilo*” évkönyvszerűen, a rendfőnökök sorjában, vagyis kronológiai rendben írta meg rendje történetét saját koráig. Figyelme kiterjed a rendnek nyújtott pápai privilégiumokra, birtokadományozásokra, a rendi statútumokra, a kolostorok alapítására és gyarapodására. A rendi események háttereként nemzetünk fontosabb eseményeit is ismerteti. Küküllői János és Túróczi János nyomán az *Incidentia huius temporis*, vagy csak *Incidentia* című részekben. Kár, hogy az egyes rendtagokra, különösen életidejükre vonatkozó adatok meghatározásában pontatlan. Évszám helyett igen gyakori az ilyen kitétel: *Hys temporibus, eo tempore flouruerunt*, vagy *claruerunt*. Ha krónikája sok tekintetben hiányérzést vált is ki belőlünk, az a mélységes rokonszenv és költői hevület, mellyel rendje és nemzete eseményeiről ír, nem vitatható el és elismerést érdemel. Míg a régmúlt eseményeinek leírásánál tárgyilagosabb a hangja, addig saját kora eseményeinél szubjektívebb, valósággal fellángol. Megrázó színekkel ecseteli kora eseményeit, főleg a mohácsi vész okozta rettenetes nemzeti veszedelmet, amely szeretett rendjére is döntő csapást mért. Műve bevezető részében elismeri, hogy a rend történetére vonatkozó anyagot Márk, a dalmát kolostorok vizitátora kezdte gyűjteni *Zalánkeméni János* rendfőnök segítségével, aki maga is a rendtörténet szakavatott művelőjének bizonyult (*Rubrica Generalis*). Dalmát Márkot azonban korai halála, *Zalánkeméni*

⁷¹ Gyöngyösi: *Annales* pag. 295. Szörényi Sándor is csak szűkszavúan emlékezik meg róla. V. ö. i. m. pag. 18.

Jánost pedig rendfőnöki elfoglaltsága akadályozta az általuk gyűjtött anyag feldolgozásában. Rendje eseményeinek rögzítése végett most már ő ragadja meg e kísérletezések után a munka fonalát. Kitérzi maga elé a célt: a rendjére vonatkozó események időrendi ismertetését — Zoerard remetétől kezdve. Hibája sajnos, hogy a rendi dicsőség növelésének vágyától vezettetve ő is, akárcsak a későbbi rendtörténeti munkák szerzői (Eggerer, Benger, Orosz, stb.), rendje tagjai közé számítja a remeteélet alapítóit és első követőit, sőt a XI. századi remeteéletünk minden nevesebb alakját, (Benedek, Zoerard, Gellért, Romuald, Vác, stb.), tehát azokat is, akikről határozottan tudjuk, hogy más rendeknek, (bencések, kamaldúliak, stb.) kötelékébe tartoztak és különben is még a rend megalapítása előtt éltek.

Gyöngyösi Gergely munkájának igen nagy jelentősége van a mohácsi vész előtti kor rendi története szempontjából. Ő az első pálos krónikáíró ugyanis, akinek műve fennmaradt. Művének, a *Vitae fratrum Heremitarum ordinis Sancti Pauli primi eremitae*-nek napjainkban négy példányát ismerjük. Az elsőt írásából következtetve a XVI. század első felére tehetjük. Ez nem teljes példány. Az eseményeket csak 1500-ig mondja el. (228 lap terjedelmű). A második példányt Bécsben másolták 1624-ben. Ez már teljes. (280 lap terjedelmű). Ezt másolták le a XVIII. században. A harmadikat 1626-ban másolták és 170 lap terjedelmű. Ez a három példány a Budapesti Egyetemi Könyvtárban van meg, ahová Lepoglaváról kerültek. A XIX. század derekán Toldy Ferenc használatára készült másolatát (negyedik példány) a Tudományos Akadémia kéziratára őrzi.⁷²

Gyöngyösi műve írása közben külön oklevéltanulmányt is folytatott s ezzel mintegy átmentette számunkra e sok pusztulást hozó korszakból a rendi oklevelek nagy részét, ami igen nagy érdeme. A XVI. század forrongó, harcias világában a pálosok eredeti oklevelei úgyszólván mind elvesztek. Ami még megmaradt, az is a homonnai Drugethek kezén pusztult el a rend mérhetetlen értékű kincseivel együtt. A *Festetichek* kezé helyi könyvtárában őrzik a Pálosrend számára 1520-ig adott pápai bullák *Chartulariumát*, melynek első része 80 kolostorra vonatkozó oklevelek kivonatainak gyűjteménye, a második rész pedig teljes szövegükben tartalmazza a pápáknak és pápai követeknek a rendre vonatkozó okleveleit. Ennek a *Chartularium*-nak nagy részét, — a második részt azonban teljes bizonyossággal, — Gyöngyösi írta. Az itt felsorolt okleveleket sűrűn idézi krónikájában.⁷³

⁷² Magyar Könyvszemle 1883. évf. 221—224. l. A Bpesti Egyet. Könyvtár kéziratárában lévő példányok jelzete: Ab 151.

⁷³ Zákonyi i. m. említi.

Kézíratos munkáin kívül nyomtatásban a következő művei maradtak fenn: *Directorium singulorum fratrum officialium ordinis Sancti Pauli primi heremite sub regula beati Augustini episcopi militantium*.⁷⁴ Ebben a rendi előjáróknak és a szerzeteseknek teendőit nagy gonddal és ritka alaposággal ismerteti.

A Rómában megjelent *Declaratio*iban⁷⁵ a kánonjog, a római jog és szentatyák alapos ismeretével tárgyalja a konstitúciókat, s mélyenjáró magyarázatokat is fűz hozzájuk. Jogi érzéke ebben a munkájában valósággal Verbőczyével vetekszik.

Hitszónoki művét, a *Brevilógiát*⁷⁶ István generálisnak ajánlja. Ebben a szerzeteseket jámbor, istenes életre buzdítja. Erősen pedagógiai és morális célzatú mű ez, rendtörténeti fontossága nincsen. Írt még 12 szentbeszédet is remete Szent Pálról. Ezt a művét is kiadta *Sermones de S. S. Paulo P. E.* címen. Szabó Károly szerint ennek egyetlen példánya a wloclaweki katolikus szeminárium könyvtárában van meg. Hasonlótárgyú munkája a *Decalogus de beato Paulo primo heremita*, amely Krakkóban 1532-ben jelent meg.⁷⁷

A XVI. század utolsó pálos írói *Briglevich Márton* és a lengyel *Wilkowiecko Miklós*. Az előbbi, aki 1559 táján élt, remete Szent Pálról írt könnyen folyó hexameterekben költeményt, melynek minden szava a szent nevének egy-egy betűjével kezdődik. Műveit a XVIII. század folyamán a lepoglavai anyamonostor híres könyvtára őrizte.⁷⁸ Az utóbbi a czenstocho-

⁷⁴ Rómában 1520. körül jelent meg ez a 172 számozatlan lap terjedelmű nyomtatvány. A kolofon szerint Antonius de Bladis de Asula Brixienensis nyomdájában. A szerző a sabinói bíboros püspökhöz intézett ajánlásában nevezi meg magát. A munkát a Budapesti Egyetemi Könyvtár őrzi. V. ö. R. M. ktár. III/1. 965. sz.

⁷⁵ *Declarationes constitutionum ordinis Fratrum Heremitarum Sancti Pauli Primi heremite etc...* Impressum Romae per Antonium de Bladis de Asula Brixien. 1520. Másnév: *Commentaria in antiquas ordinis S. Pauli constitutiones*. Romae, per Antonium de Bladis 1520. 1755-ben még megvolt Lepoglaván (V. ö. M. könyvszemle 1878. évf.).

⁷⁶ Teljes címe: *Epitome, sive brevilogia*, in quibus omnium religiosorum profectus et profectuum adminicula, item defectus et defectuum antidota describuntur. Hely és év nélkül.

⁷⁷ Ez a 88 lap terjedelmű munka (8 r.) Ungler Flórián krakkói nyomdájában jelent meg. Teljes címe: *Decalogus de beato Paulo primo heremita comportatus per Reverendum fratrem Gregorium de Gyengés: protunc Priorum sancti Stephani Rotundi in Urbe cum annotationibus; in margine adiectis*. Horányi Memoria II. 54. — Katona Historia Crit. XXIII. 872. — Toldy: Magyar nemzeti Irod. Tört. Pest. 1852. II. k. 49. 56. l. — Frankl Vilmos: A magyar nemzeti története, Pest 1872. II. 315. — Magyar Könyvszemle 1878. 25. és 1890. 244. l. — Szinnyei i. m. IV. 49. — Budapesti m. kir. Egyetemi Könyvtár címjegyzéke Budapest 1889. I. 75. l. R. M. ktár III/1. 237, 299, 965. sz. és Pintér Jenő i. m. I. 678. l.

⁷⁸ Ezt a költeményt is a K. N^o CCXXXIII. jelzetű kéziratos könyv tartalmazza. Magyar könyvszemle III. 26. és Szinnyei i. m. I. 1346.

wai archivum egyik 1537. évi ősnymtatványában talált bejegyzés szerint 1575-ben Rómából Czenstochowába tért vissza és az említett ősnymtatványt is magával hozta. Ehhez van hozzákötve: Interpretatio orationis Dominicae c. eredeti kézírata, amelyet czenstochowai hitszónok korában 1566-ban írt.⁷⁹ A czenstochowai Szűz csodás története és írása ihlette. Lengyelül írt művéről Nieszporkowicz is elismerően nyilatkozik.⁸⁰ Szent Szaniszlónak, a harcias Boleslav lengyel király és katonái fegyverétől Krisztus hitéért mártírhalt halt szentéletű krakkói érseknek életéről írt munkát és ebben a krakkói pálosoknak Dlugosz János híres lengyel historikus és kanonok áldozatkészségéből köszirtre épített kolostorának dicsőségét is megörökítette. A kolostor halastavába szórták ugyanis az érsek igazmondása miatt felbőszült király katonái a Szent feldarabolt testrészeit. Művét Jolarevius (Sotarevius) Bartholomaeus is említi a szent élettörténetéről írt munkája 16. oldalán. Wilkowieczko Wielunban halt meg. Halálának éve bizonytalan. Flores sermonum in Evangelia dominicalia,⁸¹ Orationes dominicae interpretatio, Interpretatio Missae és más hasonlóan vallásos tárgyú, kisebb, még a századforduló előtt írt műveivel zárul a pálosok XVI. századi irodalmi munkássága.⁸²

A XVI. század pálos íróiról szólva meg kell emlékeznünk — bár egyéniségének hatása teljes egészében politikai történelmünk anyagának körébe tartozik — a horvát nemes szülőktől származó *Fráter Györgyről* is. Egyéniségét a korszak vallási iro-

⁷⁹ In catholicas, vel canonicas, quas vocant epistolas Beatorum Apostolorum Iacobi, Petri, Joannis et Judae, R. P. M. Gregorii Primiticii Senensis, ordinis Praedicatorum, Ecphrases, vel plenae, ac dilucidae Expositiones. Adiungendae prioribus expositionibus eiusdem, in omnes epistolas D. Pauli, iam pridem in lucem emissis. (Bejegyzés: Fr. Nicolaus Wilkowieczko ex Roma portavit. Anno iubilaei 1757. — Inscripto cathalogo Clari montis). Senis apud Lucam Bonettum, Typographum Excell. Collegii DD. Iuristarum. 1577. Cum privilegio. A könyvet a szerző Franciscus Bandinus Piccolomini zenggi érseknek (Senarum archiepiscopo) ajánlotta. Ehhez van hozzákötve az Interpretatio orationis Dominicae című kézírásos munka. A végén ez a bejegyzés van: Frater Nicolaus Wilkowieczko ordinis Heremitarum sancti Pauli primi Eremitae ex diversis auctoribus: in claro monte supra oppidum Czenstochowa predicatorem agens: collegit, Anno 1566. (Fakötéses, vaskapcsos quart. Lat. ősnymtatvány.) Egyéb művei közül a következők vannak a czenstochowai archivumban: Orationis dominicae interpretatio (1566), Interpretatio Missae ex variis autoribus facta per Fratrem Nicolai Wilkowieczko ordinis Paulinorum Predicatorem in claro monte Czenstochowa. Kis oktav bőrkötéses, sarkain rézveretű kódex ez. Száma N° 39. Archivum Czenstochowiense.

⁸⁰ Analecta. Proemium 15. pars. I. N° 12.

⁸¹ Flores sermonum in Evangelia Dominicalia post festum sanctissimae Trinitatis, Ecclesiae Catholicae usurpata... Per Fratrem Nicolaum Wilkowieczko ord. Eremitarum D. Pauli Primi Erem., Monasterij Czenstochowiensem Priorem. Cracoviae Impressum per Mal. Gariccolium. 1579. Művét Myszkowski Péter krakkói érseknek ajánlja.

⁸² Eggerer i. m. pag. 324.

dalmi termékeihez a rendje iránt érzett hálája kifejezéseiként 1537-ben Velencében Juntánál kinyomatott pálos Missale fűzi. Ennek egyik példányát a XVII. század végéig a rannai monostorban őrizték. Nagy kiterjedésű, főleg politikai természetű levelezése és a *De Ritu explorandae veritatis* című munkája azonban inkább a politikus és államférfiú, nem pedig az egykori pálos szerzetesből lett magasrangú egyházi ember alakját vetíti elénk.⁸³

A XVII. század első felében főleg a lengyel származású pálos írók vonják magukra a figyelmet, amit természetesnek kell találnunk, ha hazánknak szomorú állapotára, benne a rendnek általános gyöngeségére, hanyatlott helyzetére s a reformáció teljes diadalrajutására gondolunk. Az örökös harci zaj és a katolikusok elnyomtatása nem kedvezhetett a szemlélődő katolikus irodalom fejlődésének, melynek művelésére a pálos lelkeség hajlamosabb volt, szemben a jezsuiták ellenreformációs, harcias tevékenységével. A század pálos írói közül *Zimics András* az első, aki 1618-ban írta meg a czenstochowai Mária történetét: *Historia B. Mariae Virginis Claromontanae* címen. Művéről *Nieszporkowicz Ambrus* elismerően ír.⁸⁴ Ugyancsak a czenstochowai Szűz ihlette a magyar *Fráter Lajost* arra, hogy lengyelből magyarra fordítsa egy ismeretlen pálos könyvét: *Kincstartócska a világos cseszteköi Egyházának* címen. Ez a könyv, melyet gróf Erdődy Pálffy Kata asszonynak ajánlott, igen ritka. Csiba Márton és Pósa János említik.⁸⁵

Hasonlóképpen vallásos tárgyakról, főleg Szűz Máriáról és az angyalokról értekezik a szintén lengyel származású *Bidrzykowszki Gáspár* († 1630 Glogau.), *Mariologia, sive piae conclusiones depromptae et theologice propugnatae*⁸⁶ és *Officia Angelorum erga homines et hominum erga angeleos*⁸⁷ c. műveiben.

A czenstochovai és brdovi Madonna-kép ihlette írásra *Goldonowski András* lengyel tartományfőnököt, akinek a novíciátus céljait szolgáló Szent Borbála kolostor (Czenstochowa) építése körül szerzett érdemét még ma is hirdeti a kolostor

⁸³ V. ö. I. köt. 143. l.

⁸⁴ *Analecta*, Proemium 15. §. *Nieszporkowicz* munkájának egy töredékét őrzi a Bpesti Egyet. Ktár kéziratára; *Fragmentum ex Fr. Ambrosii Nieszporkowicz Historia B. V. Claromontanae, Cracoviae 1681, 4°*. — *Coll. Hevenes*, tom. X. pag. 211. Munkája egyébként a czenstochowai és budapesti pálos könyvtárban is megvan.

⁸⁵ *Kincstartócska a világos Cseszteköi Egyházának*, Lengyelből magyarra fordította Fráter Lajos első remete Pál szerzetin levő barát. 1627. — Névtelenül: Csiba Márton: *Romanocategorus*, 1637. 45. 46. l. és Pósa János: *Igazság istápjá*, 1669. 369. l. — *Szinnyei i. m.* III.

⁸⁶ Cracoviae 1626.

⁸⁷ Cracoviae 1628.

falára erősített emléktábla. A B. Szűz iránt érzett mélységes tisztelet a Diva Claromontana, seu imaginis eius origo, translatio, miracula⁸⁸ és a Miraculorum Divae Brdoviensis synopsis⁸⁹ minden sorából kiviláglik. A termékeny tollú író az említett munkákon kívül megírta Nérei szent Fülöp és Agricola Isidorus életét: sőt írt egy könyvet az angyalokról is,⁹⁰ melyben a lengyel pálosoknak az őrzőangyalok iránt tanúsított hagyományos tiszteletét juttatja kifejezésre. Az Instructio vitae Christianae traducendae-ben pedig komoly intelmekkel fordul rendtársaihoz és hitfeleihez. Figyelmezteti őket, hogyan kell komoly, keresztény módon élni a világ ezernyi baja és veszedelme között.

Klodavsky Paulint († 1651) rendjének története ihlette. *Epitome historiae ordinis s. patris Pauli primi eremitae* című 1635-ben írt munkája Rómában jelent meg 1639-ben.

Teretius György lengyel definitor († 1660.) művei az erkölcsstan és a vitairódalom terén mozognak. *Arma lucis contra opera tenebrarum*,⁹¹ *Directorium spiritualis vitae*⁹² és *Instructio idiotae in foro poenitentiae* korában eléggé kedvelt olvasmányok voltak. Utóbbi munkájának két kiadása is volt: a krakkói (1655) és később a zágrábi.

Lobzynski Dénes lengyel definitor († 1654) a czenstochowai kegykép átviteléről írt ihletett hangon: *Triumphus Mariae* című művében.⁹³ Erősen erkölcsstani ízű költeményes munkája, a *Bachanal, eruditum, seu amoena epigrammata de insolentiis Bachantium*⁹⁴ c. epigramm-gyűjteménye. Az említetteken kívül még több epigrammát írt. A vallásos tárgyú *Decades Lytaniarum B. Mariae Virginis*⁹⁵ és *Domicilium aeternaturae gloriae* c. művein kívül 1648- és 1649-ben írt még történelmi munkákat is a lengyel-kozák harcokról.

Kordecki Ágostont (1637 Vierusov) a hős czenstochowai perjelt, aki maga is egy darab lengyel történelem, a historia eseményei ihlették írásra. Kolostorának a svédek által történt

⁸⁸ Cracoviae 1642.

⁸⁹ Említi az Annales II. is.

⁹⁰ Liber de angelis.

⁹¹ Varsó. 1644.

⁹² Teljes címen: *Directorium spiritualis vitae FF. Eremitarum ordinis S. Pauli primi eremitae in Ungaria, Polonia, Croatia, Istria, Svevia etc. consistentium. Iuxta constitutiones eiusdem ordinis conscriptum A. R. P. Gregorio Teretio, Priore Noviciatus in Polonia eiusdem ordinis. Permissu Superiorum. Typis Clari Montis Domesticis, Anno Domini 1648. Művét Borzkovics rendfőnöknék ajánlotta Teretius, aki ekkor a lengyel noviciátus perjele volt (nyomt. octav bőrkötéses könyv.) Arch. Czenst.*

⁹³ Nieszporkovicz: *Analecta* pars 3. N° 10.

⁹⁴ 1654.

⁹⁵ Cracoviae 1693.

⁹⁶ Nieszporkovicz: *Analecta* N° 16.

ostromát írta meg: *Nova Gigantomachia*, seu descriptio obsidionis et oppugnationis coenobii Beatae Mariae Virginis Claromontanae per 12. Svecorum millia factae.⁹⁷

A lengyel írók sora után néhány magyart kell megemlítenünk: *Jaskay Jánost* († 1661 Máriavölgy.) és a kiváló szónok hírében álló *Spáczay Ferencet*. Az előbbi 1653-ban Bécsben kiadott *Cygneus in vita et in morte gementium peccatorum* c. erkölcsstani munkájával, remete Szent Pálról írt ódájával és több elmélyült imádságával,⁹⁸ az utóbbi Erdődy Pálffy Miklós gróf születésnapjára írt latinnyelvű költeményes munkájával tűnt ki.⁹⁹

A bécsi származású *Grieskirchner Ferdinánd Ignác* († 1661 Máriavölgy) a teológiai és a morális irodalom szakavatott művelője volt. Kéziratban maradt művei: Az örökkévalóságról, A pokolról és szerzetesi szeretetről.¹⁰⁰ 1661-ben jelent meg Bécsben a máriavölgyi Mária-szobor eredetéről és csodáiról írt munkája.¹⁰¹

A tudományos irodalom fénykora.

(1664—1763)

A pálosok irodalmi munkássága a XVII. sz. második felében hatalmas lépésekkel haladt előre. Különösen a történetírás,

⁹⁷ Cracoviae 1637. — Acta Paul. tom. IV. pag. 287. Ez a mű Czenstochowában is megjelent.

⁹⁸ Ode ad S. Paulum primum eremitam, cum aliis piis ad Deum orationibus Viennae 1653. — Magy. Kszle 1678. 28. l.

⁹⁹ Laurus Gloriam Quam Illustrissimo Domino Comiti Domino Nicolao Pálffy ab Erdőd Perpetuo A Vöröskő supremo Comiti Comitatus Posoniensis Arcisque eiusdem Capitaneo Libero Baroni in Stomffa, Domino in Bozin Sz.: Gyorgij et Kemnicz, Sacrae Caesareae Regiaeque Majestatis Consiliario, Camerario, ac per Hungariam Ianitorum Regalium magistro etc. Domino gratiosissimo, In Illustri die suo Natali Baccis Poeticis expolit, et aggratulabundus praesentavit Suae Illustrissimae Dominationis Servus Aeternum devotus Franciscus Spaczay, Nob: Hung: Viennae Austriae, Typis Joannis Jacobi Kürner, Inferiori Austriae Typogr. (4. r. 12. sztlan lap R. M. K. tár III. l. 1954. sz.).

¹⁰⁰ Liber, quo vir religiosus sub schemate amoris a Platone descripti adumbratur, De aeternitate és De inferno. — V. ö. M. Kszle 1778. évf. 29. l. — 1882. évf. 195. l. — Szinnyei i. m. III. 1468.

¹⁰¹ Magnae Ungariae Dominae, unici Dei matris admirabilis mirabilia, quae in statua sua Sacra, super Posonium in Thal sub cura FF. PP. Paulinorum locata, mirabiliter operatur, De cuius origine iam pridem avidè considerantibus clara panditur notitia. Sparsim ad rem subinpersis discursibus moralibus ad Dei omnipotentis gloriam et magnae Dominae Honorem, per quempiam Fr. Patrem praefati ordinis S. Pauli primi eremitaе, anno factae Redemptionis 1661. — Viennae Austriae Typis Matthaei Cosmorovii, S. C. N. Aulæ Typ. Művét Lippay György érseknek ajánlja. Az első könyvben a szobor történetével, a másodikban a Máriavölgyben történt csodákkal foglalkozik.

a bölcséleti és teológiai irodalom talál közöttük számos követőre. E korszak íróinak sorát a gráci születésű *Eggerer András* nyitja meg.¹⁰² Nevét a rendtörténetírás terén örököltette meg. *Fragmen panis corvija*¹⁰³ az első nyomtatásban megjelent pálos Annales, melyben Gyöngyösi krónikáját és a Borkovics Márton által gyűjtött gazdag rendtörténelmi anyagot a maga teljes egészében felhasználta. Adatai nem mindenben fedik a valóságot. Tévedéseit az Annales II. kötetének írója, *Benger Miklós* helyesbítette a rendi oklevelek pontos adatai alapján.

Másik történelmi munkájában a remetei (Horvátország) Mária-kép történetét ismerteti.¹⁰⁴ Mint kiváló szónok, a szónoki irodalomnak is lelkes művelője volt. Gersei Petheő Jánosnak, a rend jövőjének temetésén mondott gyászbeszéde,¹⁰⁵ valamint a B. Szűzről szóló, Grácban 1673-ban kiadott 18 posthumus szentbeszéde¹⁰⁶ kiváló képzettségéről, nagy tudásáról, lendületes szónoki tehetségéről tanuskodnak.

A történetírók sorában meg kell említenünk a lengyel *Koncsicki Albint*¹⁰⁷ Bzovay Abrahám Annales ecclesiasticájának folytatóját, a horvát *Borkovics Márton*¹⁰⁸ zágrábi püspököt, majd kalocsai érseket, aki Eggerer Fragmenjéhez adatokat gyűjtött s a püspöksége idején tartott zágrábi zsinatok aktáit adta ki,¹⁰⁹ a magyar *Landor Lászlót* (1704), Cseppelényi György vértanúságának hiteles ismertetőjét,¹¹⁰ *Sotarevics Bertalan* (1713) lengyel definitort, a kiváló szónokot¹¹¹ szent Szaniszló krakkói püspök és vértanú életének és mártirhalálának ismertetőjét,¹¹² a magyar *Vanoviczy János* prokurátor generálist, aki a czenstochowai Madonnáról, remete Szent Pál életéről és a római szék-

¹⁰² 1672-ben Wizell várában halt meg mint az ulimai kolostor perjele.

¹⁰³ Wien 1663.

¹⁰⁴ *Thermacopea Coelestis*. Graz 1662.

¹⁰⁵ *Oratio funebris, habita in exequiis Illustrissimi Domini Joannis Petheő Liberi Baronis de Gerse etc.* Graz 1672.

¹⁰⁶ *Anathema Marianum complectens sermones bis novem de Beata Maria Virgine...* Graecii 1673.

¹⁰⁷ † 1667. Czenstochowa.

¹⁰⁸ † 1687. Zágráb.

¹⁰⁹ *Acta synodorum Zagradiensium sui praesulatus tempore celebratorum.* Péterfi a Concilia Hungariae tom. II-ben kiadta.

¹¹⁰ *Ovis in medio luporum, Seu Vindicta Christianae Persecutorum ferociam Haereticorum, Patientia, Religione et Charitate debellantis Venerabilis in Christo P. F. Georgii Csepelleni ord. S. Pauli primi Eremitae Sacerdotis, Missionarii Apostolici. Quem Haeretici perduelles in Odium Fidei prope Agriam occiderunt Anno Dom. 1674. Die 24. Mai. Eius historiam ex inquisitione Canonica rite factam divulgavit R. P. F. Ladislaus Landor eiusdem Ordinis Definitor Generalis. Superiorum permissu, Viennae Austriae. Typis Leopoldi Voigt. 8. r. 100. szírtan lap.* Munkáját Jaklin Balázs nyitrai püspöknek ajánlja. R. M. Ktár III. 2. 3629.

¹¹¹ *Sermones claustrales.* Czenstochowa 1694.

¹¹² *Byssus et purpura.* Czenstochowa, 1693. — *Acta Paul.* tom. VII. pag. 287.

ház eredetéről, melynek megszerzése körül nagy érdemeket szerzett, írt olasznyelvű ismertetést¹¹³ és elmélkedő könyvet *Annus meditationum cordis in tres partes divisus* címen. Ugyanitt említjük meg egy ismeretlen pálosnak 1683-ban Rómában, Angelo Bernabo nyomdájában régi pergamentre nyomott munkáját, a *Radix et origo eremi-coenobiticae religionis S. Pauli primi eremitae c. művét*.¹¹⁴ Ez az igen ritka, mintegy 15 oldal terjedelmű munka röviden ismerteti a pilisi Szent keresztről n. kolostor történetét és a B. Özséb életére vonatkozó adatokat. Ugyancsak ehhez kötve találunk még három igen ritka, a Pálosrendet fölötte érdeklő nyomtatványt: az 1666-ban Bécsben (M. Cosmorovius) kiadott 12 lap terjedelmű, remete Szent Pálról szóló latin nyelvű költeményt, a VII. Sándor pápa által a rendnek nyújtott privilégiumokról és a karthauziakéval való összeköttetésről szóló munkát (Róma 1658) és Pázmány Péternek már többször idézett *Tabula monasteriorum*-át. (1629.)

A történelem iránti szeretet a század utolsó negyedében igen nagy lendületet vett a rendben. A már említetteten kívül ekkor írta a lengyel *Wesolovsky Szaniszló* († 1673. Glogau) a glogauai Máriáról szóló *Beneficia et gratia Beatissimae Virginis Glogoviensis c. művét*, amelyről Nieszporkovicz elismerően nyilatkozik,¹¹⁵ a lengyel *Nieszporkovicz Ambrus* pedig († 1703)

¹¹³ Breve relatione della prodigiosa imagine della madre di Dio de Chiaremonte Cestechoviense in Polonia, oeur di Constantinopoli. Tratta dall istoria latina del R. P. Guilielme Gumpberger della compagnia di Giesu. E le notizie della vita di S. Paolo, primo romito, istituore de monaci solitarij; L'una e l'altre date in luce dal M. R. P. Giouanni Vannouczy dottor di s teologia, e procurator generale, dell Ordine del sodetto S. Paolo primo romito. Con l'occasione dell'apertura della chiesa, et ospitio del medemo ordine, ultimamente venuto dall'Ungheria in Italia, e fermato nel mezzo della via felice, che guida á S. Maria Maggiore. All'Eminentis e Reverendiss. Principe il Sig. Card. Flavio Ghigi prefetto della signatura di giustitia, etc. In Roma, per Michele Ercole MCCLXXI. (1671) Con licenza de'superiori. A cím Ballagi A.: Magyar Könyvszemle 1887. évf. 1401. — Említi Magyar Könyvszemle 1878. 31. l. — R. M. Ktár III. 2. 2573. sz.

¹¹⁴ *Radix et origo eremi-coenobiticae religionis S. Pauli primi eremitae cum brevissima monasterii s. Crucis in Pilisio territorii Strigoniensis relatione a Beato Eusebio Strigoniensi canonico etc. erecti. De eius fundatoris vita et morte, addita S. Spiritus in Pilisio Strigoniensis territorii monasterii narratione etc.* Romae, Ang. Bernabo, 1683. K. 4. r. 15. l. régi pergament k. — Hozzákötvé: 1. Poema de S. Paulo primo eremita patriarcha ordinis protoeremitici etc. Viennae Austriae, M. Cosmorovius, 1666. K. 4. r. 12. lev. 2. Alexandri VII. pont. max. confirmatio privilegiorum, exemptionum, libertatum etc. fratrum eremitarum Ord. S. Pauli necnon communicationis privilegiorum quomodolibet concessorum, cum patribus ord. Carthusiensis. Romae, 1658. k. 4. r. *Tabula monasteriorum* ord. S. Pauli primi eremitae sub corona Regni Hungariae, quorum catalogum rexit card. Petrus Pázmány, in appen: 2 syn. dioec. habit. anno 1629. k. 4. r. 4. lev. — Egyik példánya a Budapesti Székesfővárosi könyvtár tulajdona.

¹¹⁵ *Analecta* pars 4. c. 1. No. 1.

*Analecta mensae Reginalis*¹¹⁶ c. munkájában Czenstochowa történetét ismerteti. Egy másik művében Szent Honoratus és Candid vértanúk emlékét idézi.¹¹⁷ Költeményes művei közül *panegyriséinek* van történelmi értékük. Ilyenek Mihály király esküvőjére¹¹⁸ és Dönhoff Albert püspöki székének elfoglalására írt dicsőítő költeményei.¹¹⁹ Vallásos tárgyú költeményes műveket is írt Mária tiszteletére. Ezzel is hű maradt rendje ősi hagyományához. Ilyen a Krakóban 1691-ben megjelent *Officina emblematum Marianorum* és a *Fragmen cogitationum, seu decem centurias anagrammatum ex initialibus verbis Salutationis Angelicae* (1701).¹²⁰

Leipoldt Benedek Ferdinánd munkássága ismét a rendtörténetíráshoz tér vissza. Német nyelven írta meg rendje történetét s Bécsben adta ki 1680-ban.¹²¹

A rend írói közül azonban mind tudás, mind tehetség dolgában a széleslátókörű, nagy történelmi, bölcséleti és teológiai ismerettel rendelkező s a mellett költői ihlettel megáldott ipolykéri születésű *Kéry János* (1638–1685) emelkedett az élre. Idősebb gr. Kéry Jánosnak és Czobor Orsolya grófnőnek volt a fia. Középiskolai tanulmányait Pozsonyban, a filozófiát a bécsi egyetemen végezte. Még a rendbelépése előtt a bécsi filozófiai fakultás hallgatójaként IV. Ferdinánd magyar királynak ajánlott s 1654-ben kiadott munkájával, Szent László magyar királyról írt mélyenszántó tanulmányával magára vonta kortársai figyelmét.¹²² A következő évben, 1655-ben a rend lepglavai noviciátusába lépett. 1658-ban már a *római* Apollinaris kollégiumban, a század legkiválóbb teológiai főiskoláján folytatta tanulmányait. Innen kerültek ki Szelepcsényi György,

¹¹⁶ Krakó, 1681. Töredéke megvan az Egyet. Könyvtár kéziratárában. *Acta Hevenessiana* tom. 50. Fragmentum ex Fr. Ambrosii Niesporkovicz: *Historia B. V. Claromontanae Cracoviae* 1681. 4°. p. 211.

¹¹⁷ *Triumphales Coronae Mentem Inducerentur*. Cracoviae, 1682.

¹¹⁸ *Panegyricon in nuptialibus solemnibus regis Michailis*. Említi az *Annales* az 1670. évnél.

¹¹⁹ *Panagyricon in solemnibus ingressu ad episcopatum Cracoviensem Alberti Dönhoff* 1701.

¹²⁰ *Acta* Paul. tom. IV. pag. 287.

¹²¹ *Epitome originis et progressus sacri ordinis divi Pauli primi eremitae*.

¹²² *Rex Thaumaturgus Sive S. Ladislaus Rex Hungariae Inclytae Nationis Ungaricae in Antiquissima et Celeberrima Universitate Viennensi Divus Tutelaris. Elogio Repraesentatus in Augusta Sanctissimi Protomartyris Basilica a Spectabili ac Magnifico Domino Joanne Kéri De Ipolykér, Libero Barone, Sub Clarissimo eiusdem Nationis inclytae Procuratore R. P. Gabrielle Ivul, e Societate Jesu, A.A. et Philosophiae Doctore, eiusdemque Professore ordinario. Viennae, Austriae, Excudebat Matheus Cosmerovius, Anno M. DC. L. IV. (1654) 4. r. — V. ö. R. M. Ktár III. 1867.*

Lósy Imre, Lippay György, Esterházy Imre, Draskovich, Guba-sóczy stb., a XVII. és XVIII. századi magyar katolikus egyház elsőrangú szervező erői és a rend kiválóságai is, akik között (Esterházy Imre, Benkovics Ágost stb.) ő is méltó helyet foglal el.

Tanulmányainak befejezése után rendje több kolostorában megfordult. A tudós és képzett férfiút rendtársai becsülésük jeléül alig 31 éves korában, 1669 június 3-án rendfőnökké választották. Tisztségét példás buzgalommal töltötte be. Különösen az északmagyarországi hittérítés ügyének előmozdításán fáradozott. Igen nagy gondja volt rendje anyagi helyzetének emelésére is. Stradomszky János lengyel tartományfőnök († 1670) halála után Czenstochowába utazott, ahol a király és az ország előkelői nagy ünnepélyességgel fogadták. Ebben nagy része volt egyéni kiválóságán kívül annak a körülménynek is, hogy a lengyel főnemesi családokkal unokatestvére, *Tarnowszky Petronella Zsófia grófnő* révén, aki nagynénjének, Czobor Anna grófnőnek a leánya, közeli rokonságban állott. Személyesen vizitálta ekkor a lengyel tartomány rendházait, majd az elnöklése alatt Czenstochowában összeült tartományi választókáptalanon a hős *Kordecki Ágostot* választották meg tartományfőnökké (1671.). Ugyanez évben engedélyezte a Szentszék az ő buzgó utánjárására a pálosok számára a *Studium generalékat*. Ezzel a rendi oktatásnak nagy szolgálatot tett. Ezentúl ugyanis a rendfőnök maga avathatta doktorokká rendjének arra érdemes, tudós tagjait. Az 1672. július 4-én Máriavölgyben tartott nagykáptalanon is szigorú erélyével és bölcs belátásával tűnt ki. Azonban hamarosan súlyos betegségbe esett és rendfőnöki ténykedésében helyettesekre szorult. Így 1673-ban¹²⁸ Lengyelországban Benkovics Ágost helyettesítette. Az isztriai tartomány vizitációját is másra kellett bízni. Súlyos betegségében is minden rendi jelenséget komoly figyelemmel kísért. Kíméletlen szigorral csapott le a visszaélésekre. Így 1674 május 30-án a konvent házáat rendi engedély nélkül eladó *Lubnicz Miklós* varsói perjelt rangjától fosztotta meg. Mint a betegeskedő Szelepcsényi György esztergomi érsek helytartója 1681-ben tagja volt a fogadóbizottságnak, mely a soproni országgyűlésre utazó királyt várta. Ezt a helytartói állását mint váci püspök is megtartotta, s mint ilyen hosszú ideig Nagyszombatban rezideált. 1683-ban, mikor Kara Musztafa és Thököly Imre hadai a Dunántúlra csaptak, Kéry János a saját és Ferenc bátyja életének és birtokainak megvédésére, miként más dunántúli fő-

¹²⁸ Szörényi Sándor tudós jezsuita Pannonia docta-jában ennél az évnél említi: Szerinte nyilván ekkor volt tudományos fejlődése tetőpontján. Műveiről is nagy elismeréssel nyilatkozik. V. ö. i. m. pag. 64.

urak, Thökölyhez csatlakozott. De már 1684-ben Lotharingiai Károly oldalán találjuk, aki mellett több ütközetben vett részt, így püspöki székhelyének, Vácnak elfoglalásában is (1684 június 27.). Innen még ez év november 3-án, mikor a török a várost visszafoglalta, kénytelen volt *Nagyszombatba* menekülni. A sok izgalom kimerítette és 1685. március 5-én 47 éves korában meghalt. Testét Máriavölgyben temették el.¹²⁴

Kéry János a szónoki irodalom, a *bölcselet* és a történetírás szakavatott és igen képzett művelője volt. Mint kiváló szónok több beszédét adta ki. Ezek közül különösen halotti búcsúztatói értékesek korjellemző erejük miatt. Egyik halotti beszédét mint lepoglavai tanár 1664 december 21-én mondotta a törökverő *Zrínyi Miklós* felett, akit a Csáktornától északra eső Szent Ilona páloskolostor templomába temettek.¹²⁵ Halotti búcsúztatói közül fennmaradt még az, melyet 1665 március 27-én a gróf *Keglevich Péter és fia László* felett Krapinán,¹²⁶ 1669. január 17-én Klaineczen *Erdődy György* gróf felett¹²⁷ és 1669 május 31-én *Erdődy Zsuzsanna* grófnő felett Máriavölgyben¹²⁸ mondott.

Külön figyelmet érdemel az 1669. évi rendfőnökválasztó nagykáptalanon tartott beszéde. Ebben az eszményi rendfőnök lelki alkatát elemezte, s a rendfőnökben nélkülözhetetlen lelki tulajdonságokat fejtegette a választással megbízott atyák előtt. A beszéd hatásaként őt választották rendfőnökké.¹²⁹ Még ér-

¹²⁴ Pedagógiai tevékenységére vonatkozóan v. ö. I. köt. 155. l. és II. köt. 288. l.

¹²⁵ *Oratio funebris Qua Tristes Exequias... Nicolai Comitis Perpetui a Zrinio... persecutus est... Joannes Kéry... in Celeberrimo Conventu Lepoglavensi Professor Ordinarius. Ad. S. Helenam Supra Chaktorniam Anno MDCLXIV. (1664) Die 21. Mense Decembri. 4. r. 20. sztlan. lap. Nagyszombat 1664. V. ö. R. M. Ktár II. köt. 1039. sz.*

¹²⁶ *Lugubris Panegyricus in Solennibus Exequiis... Petri Keglevich Liberi Baronis De Busin etc. Dictus Crapinae A... Joanne Kéry... in celeberrimo Conventu Lepoglavensi Professore Ordinario. Anno Domini MDC. LXV. (1665) Mense Martio Die 27. 4. r. 16. sztlan. lap.*

¹²⁷ *Virtus Post Fata Superstes... Comitissae Erdoedy De Monyorokerek... Elogio Funebris Proposita in aede Sacra Klaineczensi Patrum Ordinis Seraphici. A... Joanne Kéry... Patris Generalis socio et secretario Anno Domini MDC. LXIX. (1669) Mense januario Die VII. Tyrnaviae, V. ö. R. M. Ktár. II. köt. 1205. sz.*

¹²⁸ *Piis manibus... Erae Susannae Comitissae Ab Erdőd, De Monyorokerek... Joannis Lippay De Zombor... amantissimae consortis, Adornata Laudatio, In Mariana supra Posonium Valle Fratrum Eremitarum Ordinis S. Pauli primi Eremitae, A... Joanne Kéry... Prioris Generalis Socio et Secretario... Anno Domini M. DC. LXIX. (1669.). Mense Majo Die 31. 12. sztlan. lap. Tyrnaviae 1669. V. ö. R. M. Ktár II. 1206. sz.*

¹²⁹ *Regentis Imago, Sive oratio Habita in Celeberrimo Conventu Talensi a Joanne Kéry... Cum tempore Congregationis Generalis Anno 1669. Celebratae, Patres Electores... Generalem ipsa Pentecostes vigilia deligerent Ac Oratori id munus imponerent. 15. sztlan. levél.*

dekesebb az a beszéde, melyet hat évi rendfőnöksége után az új rendfőnökviszáltszó nagykáptalanon tartott. Nagy tapasztalatok birtokában, féltő gonddal akarta irányítani e beszédével a nagykáptalan figyelmét az idők szükségleteinek megfelelő új rendfőnöki egyéniségre. A siker ekkor is teljes volt és az lett a rendfőnök, akit ő a legalkalmasabbnak tartott: Benkovic Agoston.¹³⁰

Valamennyi beszéde közül azonban klasszikus nyelvezetűekkel, emelkedett szelleműekkel, erős logikai élűekkel és költői hevületűekkel azok tűnnek ki, melyeket a doktorrá-avatásokon mondott. Ezekben a filozófiai és a teológiai tudományok fontosságával foglalkozik és éles elmével fejtegeti egymáshoz való viszonyukat.¹³¹

Bölcséleti munkáinak írásában az a gyakorlati cél vezette, hogy a buzgólkodására létrejött pálos egyetemeken a filozófia hallgatóinak megfelelő tankönyvet bocsásson rendelkezésére. 1673-ban kiadta: *Universa Philosophia Scholastica* című háromkötetes munkáját, melyben a logikát, fizikát és metafizikát foglalta világos rendszerbe. I. Lipótnak ajánlotta munkáját. Megírását, mint említi, „a háború fénylő villámai közt” határozta el. Vitatkozások alakjában deductive írt munkája igen nagy olvasottságra vall. Ismerte a skolasztikus filozófia minden nevesebb képviselőjét: Aristotelest, Agostont, Diogenest, Damascenust, Zaharellát, Suarez, Tertullianust, Esparcza Mártont, Boëtiust, Leonardust, Lessiust, stb.

Rendje érdekét szolgálta a *Decreta sacrae Sedis Apostolicae* c. munkája,¹³² melyben a Szentszéknek a pálosokra vonat-

¹³⁰ *Praelati Eruditio* S. Spiritus de Coelis Effusus. Sive Oratio Habita Ferijs Pentecostalibus, in celeberrimo conventu Tallensi... Pro deligendo ibidem in Comitibus Generalibus, dicti Ordinis Priore Generali A... Joanne Kéry... Priore Generali... Cum evoluto sexennio, onerosum Generalatus Officium deponeret. Anno MDC.LXXV. 1675. Mense Junio Die... 4. r. 9. sztlan lev.

¹³¹ *Theatrum Sapientiae*, Sive Oratio Habita in... Conventu Tallensi... a Joanne Kéry Priore Generali... Cum per eundem Anno MDC.LXXIII. Mense... Die... Autoritate Pontificia, Caesarea, Regiaque Sibi Primo in Ordine suo Concessa, Quinque Instituti eiusdem Patres Suprema Doctoratus Theologici laurea decorarentur. 4. r. 14. lap.

Aristoteles, Magnus Orbis Philosophus, Oratorio character descriptus. Sive Oratio Habita in Celeberrimo Conventu Tallensi... A... Joanne Kéry... Priore Generali... Cum plures eiusdem Instituti Fratres suprema Philosophiae laurea coronarent. Anno MDC.LXXV. (1675) Mense... Die... 4r. 24 sztlan lap. — Beszédeit gróf Draskovich Miklósnak ajánlva Bécsben 1675-ben a következő gyűjtő címen adta ki: *Panegyres et Orationes Reverendissimi Patris Fratris Joannis Kery Ordinis s. Pauli Primi Eremitae Prioris Generalis. AA. LL. et Philosophiae, nec. non SS. Theologiae Doctoris, Viennae. Typis Leopoldi Voigt, Universitatis Typographi. Anno MDC.LXXV. (1675) 4r. v. ö. R. M. Ktár III. 2. 2686. sz*

¹³² *Decreta Sacrae Sedis Apostolicae*, Quotannis a Regularibus Tem-

kozó rendeleteit közli, megtoldva saját megjegyzéseivel. Rendjének erre a munkára igen nagy szüksége lehetett, ha abból következtetünk, hogy a munka több kiadást is ért.¹³³

Történelmi munkáit sokáig mellőzték. *Pauler Gyula* volt az első, aki műveit felhasználta. Főmunkája a *Martis Turcici ferocia*, melyet valószínűleg 1664-ben, Nagyvárad ostromának évében, mint leoglavai tanár az események iránt tanúsított igen nagy érdeklődéssel írt meg, de csak 1672-ben adott ki. Ismerteti benne a török háború előzményeit, az országnak védelmi szempontból való felosztását Soches, Montecucculi és Zrínyi között, a török fokozatos előnyomulását s végül Nagyvárad ostromát. Szerkezetileg a mű igen zavaros. Az események szálaait nem rendezi el világosan, egymásba bogozza, sőt egyes eseményeket többször megismétel. Igazi humanista író, de a humanista hiúságot nélkülözi, sőt mélyen vallásos és szerény. A vallásosságon kívül erős hazaszeretet, Habsburg-pártiság s egyben a Zrínyiért való hevülés jellemzi. Elítéli a Wesselényi-féle összeesküvést. Hő vágya, hogy a nemzet, a király és Ausztria tartásának össze a „török kutyák” s a ravasz Apaffy Mihály fejedelem ellen. Tárgyilagossága sokban hiányt szenved. Nem veszi észre a királyi hatalom alkotmányellenes működését. Zrínyit magasztalja s mégis Montecuccolinak ad igazat.

Másik munkájában Szelepcsényi György esztergomi érsek életét és munkásságát ismerteti nagy részletességgel. Becses forrásmunka ez a nagy érsek életére vonatkozólag, már csak azért is, mert az író huzamosabb időn keresztül élt mellette Nagyszombatban, mint helynöke.¹³⁴

A történetírói tevékenységen kívül e korszakban a teológiai, főleg azonban a morális és szónoki irodalom művelése terén is derekasan kivették részüket a pálosok. Közülük a század végén *Mlineti* (Mlinecius) *Ferenc* krumlaui perjel (1699) a több ízben és különböző helyeken kiadott *Duplex clavis aurea*jával¹³⁵ és a

poribus certis legenda, cum Dubitationibus et Resolutionibus suis, ex DD. variis collectis, et digestis Per Reverendissimum Patrem Fratrem Joannem Kéry Ordinis Sancti Pauli Primi Eremitae Priorem Generalem, AA: LL: et Philosophiae, nec non SS. Theologiae Doctorem, Viennae, Austriae, M. DC: LXXIV. (1674) Typis Leopoldi Voigt. Universitatis Typographi 4. r. 232 l.

¹³³ Egy másik kiadása Czenstochowa 1694. V. ö. R. M. Ktár III. 2. 2652 és 1694 sz.

¹³⁴ Czwittinger Dávid Specimen 203. l. — Horányi Memoria. II. 333. l. — Katona Historia critica XXXVI. 235. l. — Közhasznú Esmeretek Tára VII. 198. l. — Nagy Iván: Magyarország családai. VI. 227. l. — Gams: Series Episcoporum Ratisbonae 1873. 371. 384. l. — R. M. K. II. M. Könyvszemle, 1878. 31., és 1887. 144. 145. 148. l. — Zelliger Alajos: Esztergomvármegyei írók. Esztergom, 1888. 89. l. R. M. K. III. 571. l. — Szinnyi i. m. VI. 108—109. Acta Paul. tom. IV. pag. 287. — Bathó István: Kéry János élete és művei. Budapest, 1911.

¹³⁵ *Duplex clavis aurea coelum aperiens*. Perm. inventa, ac pro singu-

passaui születésű *Meislseder Ferdinánd* bánfalvai magiszter¹³⁶ lelkigyakorlatos könyvével, a *Desertum asceticum*mal tűnt ki.¹³⁷ Könyveiket főleg rendtársaik lelki üdvének gondozására írták. Ugyanezt a gyakorlati célt szolgálta *Nagy Imre* rendfőnökhelyettes († 1688. Pápa) kéziratban maradt tíznapos lelki-gyakorlat kitöltésére szánt könyve,¹³⁸ *Kollecsány Ádám* magyar definitor († 1699. Máriavölgy) *Manuale asceticum pro instructione fratrum laicorum* c. műve. Ez utóbbi munkát a szentéletű *Portenberger János* († 1684. Róma) fordította németre s több szép imával is bővítette.¹³⁹ *Kollecsány* egyébként kiváló költő hírében is állott; cseh nyelven szent Vencelről írt panegyrisét *Sternberg* grófnak ajánlva adta ki.¹⁴⁰ Több vallásos költeményének gyűjteménye pedig *Parnassi sacratioris affectus*, seu varia poemata et epigrammata sacra de Christo, Beatissima Virgine et sanctis címen Zágrábban 1698-ban jelent meg.¹⁴¹ A kiválóan képzett szónokok sorában találunk olyanokat is, akik az egyházi szónoki irodalom lelkes művelői voltak. Ezek közül *Stavicky Sebestyén* lengyel tartományfőnökhelyettest emeljük ki. († 1670. Varsó.). Kiválóságát kortársa Chelstowski atya is kiemeli.¹⁴² Honfitársai közül *Traffarovi Károly* († 1669) egész

lari pietate populi denuo in lucem edita. Tyrnaviae 1758. Címképpel. — Szinnyi i. m. IX. 56.

¹³⁶ † 1721. Kimpereg.

¹³⁷ *Desertum asceticum* terrae desiderabilis. In tres vias animae meditantis, nempe purgativam, illuminativam, et unitivam cum suis meditationibus, et examinibus, considerationibus et devotionibus dispositum. Et denuo reimpressum. Posonii, 1724. Első kiadása Bécsben 1683-ban, későbbi kiadása Czenstochowában 1775-ben jelent meg. — M. Könyvszemle, 1887. 149—151 l. — Petrik: Bibl. — Szinnyi i. m. VIII. 101. 9.

¹³⁸ *Delitiae eremi* decem Conviviis absolutae, viginti dapibus mira suavitatis pollentibus instructae. Authore patre Emerico Nagy 1655. — 40 Bpesti Egyet. Ktár. Ab 152. jelz. kézírata. Nyomtatott címlapja van.

¹³⁹ *Manuale* Das ist: Hand Büchel, Oder Kurtze Unterweisung, Denen Layen oder Mit Brüdern, zu einen leichteren Fortgang in dem Weeg Gottes. Aus Unterschiedlichen bewehrten Authoren zusammen getragen. Durch R. P. F. Adamum Koleczani des H. Pauli Ersten Einsidler Ordens, vorhero gewesen Novitz-Maister, anjetzo aber Definitorum Generalem, und der H. Schrifft Doctorem. Nun aber von V. P. F. Joanne Adamo Pöltenberger gedachten Ordens Priestern und seinen Vice-Directore in die Teutsche Sprach übersetzt. Permissu Superiorum. Laybach, in der Mayrischen Buchdruckerey 1698. 8r. 1231. A kalocsai érseki könyvtárban megvan. — R. M. Ktár. III. 2. 4090. sz.

¹⁴⁰ Szent Vencelt dicsőítő (cseh nyelven írt) panegyrisé Prágában jelent meg 1688-ban és *Sternberg* grófnak ajánlotta — R. M. Ktár. III. 2. 3506. sz.

¹⁴¹ Magyar Könyvszemle. 1878. 331. l. — Horányi Memoria II. 419. l. és Szinnyi i. m. VI. 757. l. és Acta Paul. tom. IV. pag. 287. R. M. Ktár. II. köt. 1945. sz.

¹⁴² Annales 1670-es év.

kötetre terjedő kiadatlan beszédgyűjteményével és a szintén kéziratban maradt *Polyanthea* c. művével tűnt ki.¹⁴³

A horvát *Belosztenez János* († 1675. Lepoglava), akit rendtársai háromszor is megválasztottak tartományfőnökké, s aki veleszületett szónoki tehetségével kiváló térítői tevékenységet fejtett ki, 1672-ben adta ki horvátul Krisztus szent testéről mondott tíz beszédét.¹⁴⁴ Ékesszóló tehetsége a remete Szent Pálról írt *néhány horvát költeményén* is megérzik.¹⁴⁵ A tudós férfiú egyébként a szótáriródalom művelése terén is kivált. A korabeli e nemű munkákhoz viszonyítva a középiskolai tanulók számára írt latin-horvát és horvát-latin szótára, a *Gazophylacium*¹⁴⁶ kiváló és pontos alkotás. A lepoglavai könyvtárban őrzött szótárát *Orlovietz Jeromos* horvát atya bővítette ki s 1741-ben gróf Esterházy József horvát-szlavon bán költségén ki is adta.¹⁴⁷ A magyar szónokok közül *Tallián Péter* érdemel különösebb elismerést. A máriavölgyi kolostorban élt hosszabb ideig. Egyik, Szűz Máriát dicsőítő beszéde, a Titkos értelmű liliom nyomtatásban is megjelent (1697).¹⁴⁸

A századnak utolsó pálos irodalmi termékei között megemlítendő: a bécsújhelyi születésű *Feiczinger Lipót* († 1692. Lepoglava) kéziratban maradt liturgikus művei, vagyis a kar számára szerkesztett zsoltároskönyve, a *Sacra Phylomela* és a válogatott áldásokat és ördögűzéseket tartalmazó *Myropolaeum spirituale*;¹⁴⁹ a lengyel *Sterniewicz Arnulf* († 1710) szent Kazimírról írt, Rómában 1696-ban kiadott s Barberini bíborosnak ajánlott dicsőítő költeménye; a nyéki születésű, de németajkú *Kienczl Ferdinándnak* († 1708) *Epitome quaestionum selectio-*

¹⁴³ Chelstochowski 1669. és Orosz Synopsis.

¹⁴⁴ Emliti a lepoglavai album is 1672-nél. — *Conciones decem de Sanctissimo Corpore Christi idiomate illyrico, Typis excusae* (tacito suo nomine) címen emliti a névtelen pálos 1755. évi katalogusa. — V. ö. M. Könyvszemle 1878. évf. 30. l.

¹⁴⁵ *Varia poemata idiomate croatico de S. Paulo primo eremita. Graecii* 1665. V. ö. Magyar Könyvszle 1878. évf. 293. l. és R. M. Ktár III. 2. köt. 2282. sz.

¹⁴⁶ Zágráb. 1720.

¹⁴⁷ Horányi Memoria I. 272. — Petrik: Bibl. — Szinnyei i. m. I. 803. v. ö. Streszka Márton i. m. pag. 51.

¹⁴⁸ Titkos értelmű liliom, azaz Bold. Szűz Mária, aki szentséges születésével magában foglalván a liliomnak tulajdonságait: Ki ábrázolta önmagában Christus Urunk hasonlatosságát, és mint egy Istentől születettnek, s Istenesítettnek láttatott lenni. Ezen élő nyelven magyaráztott Mária Thalban, nemes és Tisztelendő Tallián Péter paulinus által, midőn azon Thali conventben Krisztus Urunknak gratiákkal fénlő, méltóságos szűz Anyát Kis asszony napján kiváltképpen való áétatossággal összevegyült népség előtt tisztelte volna (1697). Nagyszombatban nyomtatott az académiái betűkkel, Hörmann János által 1697. esztendőben 4r. 12. l. — R. M. Ktár. I. 1513.

¹⁴⁹ Typis Neostadiensibus. 1699. 8r. R. M. Ktár. III. 2. 4120. sz.

rum de iuribus ordinarii et exemptorum¹⁵⁰ c. egyházjogi műve; *Bolla Péter* magyar procurator generalisnak († 1700. Róma) Bóna János bíborosnak ajánlott s Rómában kiadott Kempisfordítása, — a *Manuductio ad coelum*-ja és remete Szent Pál életének verses leírása.¹⁵¹ A századvégi írók sorát bezárja végül a legnagyobb pálosok közé tartozó, varasdi születésű *Mallesics Gáspár* († 1702. Varasd), akinek lelkigyakorlatos könyvét, a *Libellus asceticus pro sacris decemdiatribus exercitiis* c. kézíratos művét rendfőnök-utóda, Krisztolovecz János *Historia Seperationis provinciarum*ában nagy elismeréssel említi s akinek nagy egyházjogi jártasságát tanúsítják Bécsben megjelent művei: a *Samaritanus* s a rendje különböző jogainak ismertetését felölelő *Quadripartitum regularium*.¹⁵²

A XVIII. század első felének pálos irodalma, egészen a hatvanas évekig, változatlanul a korszak eddig tárgyalt részének szellemében halad. Szigorúan a rendi hagyományokhoz igazodva, ugyanazoknak a szellemi áramlatoknak szolgálatában áll, s ugyanazokat a tudományszakokat műveli: a teológia különböző segédtudományait, az erkölcsant, dogmatikát, egyházi és világi jogot. Kiváló tankönyveket is szerkesztettek a pálosok mind a rendi, mind a világi ifjúság számára. Bátran állíthatjuk, hogy nincs az a tudományszak, amelynek szakavatott művelői ki ne kerültek volna soraikból, s ugyanakkor az egyházi szónoklat, költészet és a nemzeti irodalom is sok pálost tud felmutatni.

Galántai gróf Esterházy Imre rendfőnök, később esztergomi

¹⁵⁰ Typis Neostadiensibus, 1699. 8r. R. M. Ktár. III. 4120. sz.

¹⁵¹ Acta Paul. tom. IV. 287.

¹⁵² *Samaritanus Oleo et Vino Restituens Sauciatum. Sive Iudex Severus et Benignus. Ex Prototypo Constitutionum Ordinis Sancti Pauli Primi Eremitae delineatus et Effigiat. In Quo Exprimitur Severa et Benigna Methodus, procedendi in Iudiciis Regularium omnium, eorumque Causis, praecipue vero Ordinis Sancti Pauli Primi Eremitae juxta generalia Ordinis eiusdem Instituta, ab Apostolica Sede Approbata et confirmata. Auctore A. R. F. P. Casparo Mallechich Varasdinensi Ordinis Sancti Pauli Primi Eremitae Vicario Generali SS. Theologiae Doctore. Viennae Austriae, Typis Matthaei Sischowitz, M.DC.XCIII. (1693). 8r.*

Quadripartitum Regularium. In Quo Primo, De Privilegiis in Communi, Secundo De Privilegiis Particularibus Ordinis S. Pauli Primi Eremitae, Tertio, De Privilegiis Eiusdem Ordinis, Per Viam Communicationis Cum patribus Carthusiensibus, Quarto De privilegiis Et Juribus Regularium In Genere et In Specie, Per Bullas et Constitutiones Romanorum Pontificum. Eorum ampliativas, restrictivas ac declarativas, tractatur. Adjunctis novissimis Sedis Apostolicae Decretis, prouti Resolutionibus omnium principalium difficultatum, quae intra Regulares praesertim controversi solent. Cum amplissimo Indice Rerum et Verborum, quae toto hoc Opere continentur. Authore Reverendissimo in Christo Patre. Fratre Casparo Mallechich Ordinis Eremitarum S. Pauli Primi Eremitae Priore Generali, SS. Theologiae Doctore, Opus posthumum. Viennae, Austriae, typis Annae Francisciae Voigtin, Viduae. 1708. 2r. 772. l.

érsek († 1745. Pozsony) munkássága a rendi öntudat ápolásának és emelésének jegyében indul. Ez a kiváló férfiú igen fontos szerepet játszott a rend életében. Tizenhétéves korában lépett a bánfalvai kolostorba, a filozófiát Bécsűjhelyt, a teológiát Rómában végezte el kiváló eredménnyel. Majd Lepoglaván és Nagyszombatban találjuk, mint a filozófia és teológia tanárát. Hétévi tanári működés után elérte a legmagasabb rendi tisztséget, a rendfőnökséget. Egyéni kiválósága miatt 1706-ban váci, 1723-ban veszprémi püspök, 1725-ben pedig esztergomi érsek és magyar királyi helytartósági tanácsos lett. Mint főpap igen sokat tett a jótékonykodás terén. Több, mint kétmillió rénesforintot adott erre a célra. Irodalmi munkásságának kiemelkedő pontját jelzi az a magasszárnyalású beszéd, melyet a rend egyik főmonostorának, a lepoglavainak háromezázados évfordulóján (1700) mondott, s melyben rendjének jelentőségét méltatta.¹⁵³ Egyéb beszédekben, így az 1701. évi első tartományi választókáptalanon tartott beszédében is nagy optimizmussal, rendje iránti szeretettel buzdítja rendtársait kötelességük végzésére és szent hivatásuk teljesítésére. Majd 1732-ben, mikor *Alamiznás Szent János Konfraternitását* megalapította, kiadta latin, német, magyar és horvát nyelven a szent életéről írt művét.¹⁵⁴

A varasdi születésű *Krisztolovecz János Ferenc* rendfőnök († 1730) is főleg történelmi tárgyak megírására vállalkozott. A horvátországi rendházak történetét ismerteti *Descriptio synoptica Monasteriorum Ordinis S. Pauli I. Eremitae in Illyria olim fundatorum* c. munkájában, amelyet Benger történelmi adatokkal egészített ki.¹⁵⁵ Megírta s Batthyány Boldizsár grófnak aján-

¹⁵³ A lepoglavai albumban kéziratban van meg. V. ö. Magy. Könyvszle 1878. évf.

¹⁵⁴ Pozsony, 1732. Művei: *Theses ex universa Theologia* sub Auspiciis Reverendissimi Patris P. Tyrsi Gonzales praepositi Generalis Societatis Jesu publice propugnandae a Fr. Emerico Esterhazy Ordinis S. Pauli Primi Eremitae Professo, Collegii Germanici et Hungarici Alumno, in eodem Collegio Germanico et Hungarico. Romae, ex Typographia Pauli Monetae MDCLXXXVII. (1687) 2r. 12. l. — Emliti De Backer, Biblioth. VI. köt. 560. l. R. M. Ktár III. 2. köt. 3457. sz.

Theses Theologicae. De Jure et Domino. Tyrnaviae 1696. — Alamiznás Szent Jánosnak, Alexandriai patriarkának élete. Pozsony, 1732. — Ugyanez megjelent latinul, németül és tótul. U. o. 1752. Két német kiadása is volt: Buda 1742. és Pozsony 1757. — Kéziratban maradt munkája: *Primatis Hung. Commercium Litterarium per secretarium Jos. Ordódy. 1730—40.* Ivret 168. A Magyar Nemzeti Múzeumban. M. Könyvesház XX. 1803. 82. l. — Hormayr Archiv XV. 1824. — Nagy Iván Magyarország családai, IV. 93. 96. l. — Fabó: Monumenta II. Egyet. M. Encyklopaedia VIII. 94. l. — R. M. K. II. 502. l. — Necrol. Strig. 10 Petrik: Bibl. — Szinnyi i: m. II. 1448.

¹⁵⁵ Másolta Trux Károly 1935-ben Cirkvenicán. A másolat a pesti pálos kolostor tulajdonában van.

lotta remete Szent Pál testének átvitelét és a rend eredetét tárgyaló olasznyelvű munkáját,¹⁵⁶ megírta szent Márta és Magdolna életét,¹⁵⁷ majd horvátra fordította Kempis Tamás Krisztus követését (1710).¹⁵⁸ Egyetlen költeményes műve történelmi tárgyú: az osztrák uralkodóházat dicsőíti benne.¹⁵⁹

A történelmi tárgyat feldolgozó írók sorában van *Mayr József*, aki 1709 táján mint *szentandrászi apát és rábenspurgi plébános* főleg a *Lamberg-család* történetével foglalkozott. Munkáját, a *Vortrefflich hochadeliches Contrafee-t* (1709), németül írta,¹⁶⁰ ugyancsak német nyelven mondott magasaróptú gyászbeszédet *Lichtenstein Miksa* herceg temetésén.¹⁶¹ Itt említjük meg a *Simplex duplicitas et duplex simplicitas chronographice deducta* c. 1707-ben kiadott és I. Józsefnek ajánlott művét is.

Azon nevezetesebb történeti tárgyú munkák közül, melyeknek emléke korunkra fennmaradt, szerepel a három ízben is német tartományfőnökké választott *Koller Balázsnak* († 1718. Rorhaldiae.) *B. Kúnóról* írt kétkötetes kéziratosa műve,¹⁶² *Klempsl Anzelm* osztrák tartományfőnöknek († 1731. Máriatrost) a máriavölgyi Máriáról¹⁶³ írt és *Buchheim Ferenc* bécsújhelyi püspök temetésén tartott németnyelvű búcsúztatóbeszéde,¹⁶⁴ a bécsi származású *Donner Károlynak* († 1733), a máriatrosti kegyhely történetét tárgyaló németnyelvű könyvecskéje, a *Fama*

¹⁵⁶ Breve noticia della translatione del corpo di S. Paolo Primo Eremita, e dell' origine della sua religione Dedicata All. Illustrissimo Signor Balthasar Batthyany Conte perpetuo in Nemeth Uivar, Rohoncz, Szalonok, Borostyan, Bosok, Körmend, Rakicsány, Szent Grot etc. In Roma MDCCII. (1702) Nella nuova Stamperia, e Gettaria di Giorgio Placho Intagliatore, e Gettatore di Caratteri alla Piazza della Chiesa di S. Marco. Con Licenza de Superior: 4r. 14. l. — *Krisztolovecz* ekkor rendi tanácsos volt. R. M. Ktár 4352.

¹⁵⁷ Viennae 1718.

¹⁵⁸ Thomae Kempensis de imitatione Christi libelli. In idioma Croaticum vertit et edidit... Viennae 1710. Lepóglaván megvolt. M. Könyvszle 1878, 35. l. R. M. Ktár, III. 2. 4715.

¹⁵⁹ Panegyricon Austriacum seu Austriaca domus in domo David figurata super Leopoldo fundata per Habsburgicos Heroes exaltata, usque in finem saeculorum duratura. Variis tam S. Scripturae, quam politicis rationibus demonstratur. Opera A. R. F. Joannis Christolowecz, Croatiae Varasdiensis Ordinis Eremitarum S. Pauli primi Eremitae Vicarii Generalis, SS. Theologiae Doctoris. Anno MDCCIII. (1703) 4r. 231. l. R. M. Ktár, III. 2. 4715. és II. 2194. sz. V. ö. Catal. Bibl. Fr. C. Szechenyi. I: 200. Szinnyei i. m. II. 64. A pálosok közül említi *Streszka* i. m. pag. 51.

¹⁶⁰ V. ö. A. P. tom. IV. pag. 306. A névtelen feljegyző így említi: Genealogia Inclytae familiae Lambergianae.

¹⁶¹ In tenebris lux ardens 1709.

¹⁶² Acta Generalia. tom. VIII. pag. 118.

¹⁶³ Synopsis de origine et gratiis Beatae Mariae Virginis Thallensis.

¹⁶⁴ Panegyris funebris in exequiis episcopi Neostadiensis Francisci a Buchheim Anno 1718. habita.

Mariana,¹⁶⁵ amely nagy olvasottsága miatt harmadszor is megjelent;¹⁶⁶ *Pokorski Ince* lengyel definitornak († 1734 Czenstochowa) 1730-ban Varsóban megjelent évkönyve, a *Series vitae S. Patrum*;¹⁶⁷ *Kummer Lászlónak* († 1747) a máriavölgyi Mária történetét német nyelven tárgyzó *Puteus aquarum viventium*,¹⁶⁸ amelyet *Nunkovics József* († 1755.) fordított latinra s adott ki Nagyszombatban (1742); a lengyel *Ostrowski Placidnak* (1740 körül élt) Stanislaus Oporovius életét „stylo elogiali” tárgyzó, kéziratban maradt műve; honfitársának, *Kielsevski Stanislausnak* a lesnai Mária történetét ismertető, szintén kéziratban maradt műve, a *Historia B. Mariae Virginis Lesnensis* (1742.); a szintén lengyel *Rotter Xavér* teológiai tanárnak 1750-ben Boroszlóban megjelent s a czenstochowai Madonna-kép eredetét, átvitelét és az általa történt csodákat ismertető műve.¹⁶⁹ Ugyancsak itt emlékezünk meg a világ- és a magyar nemzeti történelem körébe vágó munkássága által kiváló *Vayay Jeromosról*. Három munkája: a *Praesidium pontificale*, a *Praesidium imperiale* és a *Praesidium Ungaricum* a római pápák, a német római birodalmi császárok és a magyar királyok történetével foglalkozik.¹⁷⁰

A kisebb rendi historikusok sorát a magyar *Jankovics Anzelm Gellért* nagyszombati, majd elefánti tanár, később tartományi tanácsos és tartományfőnök műve, a sasvári Mária történetét ismertető *Novum Sydus Hungariae* zárja, amelyet Streszka Márton bánfalvai perjel tót nyelvre fordított s adott ki Nagyszombatban. Ebbe a csoportba tartozik a horvát *Simándy László* is, aki „sokaknak rábeszélésére és kérésére” határozta el, hogy „az eszme kedvéért a növendékek részére”

¹⁶⁵ Bécsűjhely. 1725.

¹⁶⁶ Legutoljára: Grác, 1743.

¹⁶⁷ Pokorski Innocent: *Series vitae SS. Patrum, quos Eremus Paulina transmisit Astris nec non quos coenobitica Claustra in conspectu Dei hominumque reddidit gratiosos, excerpta ex Fragmine Panis seu Annalibus sacri ordinis Paulinorum ab anno salutis 342. ad annum Dni 1663. Varsoviae 1730.*

¹⁶⁸ Pozsony. 1734.

¹⁶⁹ Rotter Xavér fordította le *Harnischer Seraphin* domonkos-szerzetes beszédeit németből latinra. *Conciones Quadragesimales quattuordecim Czenstochowa 1761.*

¹⁷⁰ Művei; *Praesidium pontificale*, seu historia Romanorum pontificum usque ad modernum feliciter regnantem Benedictum XIV. in pontificibus adumbrata. A. C. 1758. Opera p. W. ord. S. Pauli primi eremitae ac provinciae Ungariae professi ss. Theologiae doctoris. 4° p. 72.

Praesidium imperiale, seu historia Romanorum imperatorum a Noé ad modernum feliciter imperantem Franciscum I. a. 1758. Opera P. Hier. Wayay. — 4° p. 82.

Praesidium Ungaricum seu historia regum Ungariae a Noé ad regnantem modo feliciter Mariam Theresiam 1758. opera p. Hier. Wayay. 4° p. 34. Bpesti. Egyet. Ktár kéziratára: Ab. 37. jelzet.

Corvi albi eremitici nova musa címen „fonderlatos mesterkedésekkel megszerkesztett munkáját remete Szent Pál dicsőítésére megírja”. A rend patrónusának élete mozzanatait szedte találós, akrosztichonos, nagyon is túlzó, leoninus és kádenciás versekbe. A gondjaira bízott növendékeinek bizonyára nagyon is tetsző, a barokk jellegét erősen magánviselő, harmincnégy fejezetre oszló munka mesterkéltége valósággal bántóan hat a mai emberre. A fehér holló alatt a szerző magát érti, aki, miként remete Szent Pál pusztai hollója, növendékeinek szellemi táplálékul nyújtja munkáját. Művébe remete Szent Pál dicsőítésére s egyben növendékei oktatására nemcsak történeti adatokat, hanem a csillagászat, matematika, filozófia, sőt a latin nyelv szabályait is beleszővi. Ezért a műnek bizonyos mértékben tankönyv jellege is van.¹⁷¹ Másik munkája a *Brevis notitia de initiis et fatis sacri candidique ordinis desumpta* tisztán rendtörténeti mű. Krakóban 1866-ban jelent meg és 200 brosúrából áll.

A rendi szempontból jelentős történetírók közül a század folyamán *Benger Miklóst*, *Fuhrmann Mátyást*, *Bosli Ferencet*, *Orosz Ferencet*, *Pongrácz Ignácot*, *Stresszka Mártont* és *Gyuris Kajetánt* kell kiemelnünk. Az ő munkásságuk joggal tekinthető a Gyöngyösi Gergely és Eggerer András-féle fejlettebb fokú rendtörténetírás folytatásának, bár az ő tevékenységük is leíró és kronologikus még.

A horvátországi körösi származású *Benger Miklós* teológiai doktor, rendi tanácsos, majd horvát tartományfőnök egész élete a tudománypártoló s tudománnyal foglalkozó nagy pálosok életének jegyében folyt le. Ez a rendje szeretetétől hevülő férfiú életcélját a rendje érdekeit szolgáló tudományos irodalom művelésében látta. Mélységes hódolattal volt eltelve a B. Szűz iránt, akinek a *Regina Martyrum*, *Maria Crisiensis urbis refugium* című művét szentelte.¹⁷² Összeállította az illir szentekre vonatkozó tudnivalókat a *Menologium Illyricanum*, seu *Syllabus sanctorum et venerabilium Dei servorum ad Illyricam nationem spectantium* c. kéziratban maradt munkájában.¹⁷³ Hasonlóan a történetírás szolgálatában állnak a *Flores Paulinae solitudinis*, *Vindiciae Terebesiensis* (kézirat), a *Dissertationes variae gheologicae tres quoque Hungariae ecclesiae continentes*,¹⁷⁴ az *Elu-*

¹⁷¹ Corvi Albi eremitici nova musa olim a Ladislao Simandi Provinciae Paulino-Croaticae Presbytero in laudem et gloriam Divi Pauli primi eremitae variis artificiosis figuris adornata nunc vero honori et venerationi eiusdem sancti Patriarchae dedicata. Typis Clari Montis Czenstochowiensis. Czenstochowa 1712., 1719. és 1772.

¹⁷² Typis Thallensium ad Posonium 1730.

¹⁷³ Egyet. Könyvtár. Kézirattárában Ab 44. jelzetű 126. l. terjedelmű kézirat.

¹⁷⁴ Kézirat a Nemzeti Múzeumban.

*cidatio synoptica Bullae coenae ad usum confessoriorum*¹⁷⁵ és a *Promptuarium privilegiorum confessorios regulares attinentium*¹⁷⁶ c. művei, melyek a történelmi ismeretekén kívül egyben a hívek gyakorlati lelki vezetéséhez szükséges ismereteket is nyújtják a pálos szerzetesnek.

A rendi önérték emelését azonban főleg rendtörténetíráásával szolgálta. Jól ismerte a honfitársának, Dombroí Márknak († 1496.) nevéhez fűződő és Gyöngyösi Gergely krónikájában testet öltött ősi rendtörténetírási törekvést. Az ellenreformáció századában többen is voltak, akik a rendi nagykáptalanokon elhangzott ilyen irányú kívánságoknak eleget tettek. Így az 1632. évi káptalan a lengyel *Boleslavius Bartholomot* (Bartolomieji Boleslav) bízta meg a nagy feladattal. Kézirata hosszas lappangás után 1939-ben került meg.¹⁷⁷ Ilyen irányú kísérletek: *Klodawsky Paulin: Epitome Historiae de origine et institutione ordinis S. Pauli primi Eremitae in Polonia et Hungaria*,¹⁷⁸ *Lobzynski Dyonizy: Triumphus Mariae* (1644), *domicilium aeternae gloriae, Epitome de bello Polonico adversus cosacos gesto*.¹⁷⁹ *Eggerernek* a már említett *Fragmen-ja, Napolski Stanislaw* rendi tanácsos 1712. évi ilyen irányú megbízatása a nagykáptalanon, *Chelstowski Dyoniz* († 1719): *Scrutinium vitae intaminatae Mariae, sive Elogia Mariana*,¹⁸⁰ mely a czenstochowai Madonna-képről szól, majd *Pawlowski Konstantin* 1722. évi s *Obieglowicz Celestyn* 1730. évi ilyen irányú megbízatása és munkássága, melyet idő előtt bekövetkezett haláluk miatt nem tudtak befejezni, megkezdett munkájuk pedig elkallódott és sem a czenstochowai, sem a krakkói rendházak irományai között nincsen. A Benger előtti rendtörténet-irodalomban kell még a horvát *Simándy Lászlónak* már említett munkáit is idéznünk.¹⁸¹

Ilyen előzmények után fogott főművének, hatalmas rendtörténeti munkájának megírásához a tudós *Benger Miklós*. Ez a klasszikus tudású és jótollú író elsősorban is rendje történetére vonatkozólag jegyzett fel minden fontosabb eseményt s amint maga is bevallja, rendfőnökének, a nagy *Borkovics Mártonnak*, a későbbi zágrábi püspöknek és kalocsai érseknek hasznos útmutatásait és gyűjtött históriai anyagát is felhasználta műve

¹⁷⁵ Kézirat az Egyetemi Könyvtárban.

¹⁷⁶ Tyrnaviae 1750.

¹⁷⁷ Paulina Eremitae seu comentarius hystoricus, in quo ordinis fratrum eremitarum Sancti Pauli primi eremite primordia, progressus, fundationes, privilegia, viri illustres referuntur. Authore R. P. F. Bartholomae Boleslavo eiusdem ord. S. Th. D. 264. l. N° 752. Arch. Czenst.

¹⁷⁸ 4-rét 1639. K. Estreicher Bibliografia Polska tom. XIX. pag. 301. Giampi: Bibliographia Draikow.

¹⁷⁹ Decas litaniarum B. M. Virginis cum psalterio Deiparae (1654).

¹⁸⁰ Jasna Gora 1710.

¹⁸¹ Encyklopédja Koscielna tom. XVIII. pag. 426.

felépítéséhez, akárcsak Gyöngyösi Gergely, a mohácsi vész után bekövetkezett szomorú idők rendi életének feje, az ő krónikájában a dalmata Dombrói Márk és Zalánkeméni János által gyűjtött, de fogalmazásukban sajnos, teljesen elveszett adathalmazt. Benger munkásságán erősen érezhető Eggerer irodalmi hatása is. Sokszor idézi munkáját, sőt az általa bejegyzett, de helytelennek ítélt adatokat is több ízben helyesbíti, tehát kritikával dolgozik. Műve az *Annalium eremi-coenobiticorum ordinis Fratrum Eremitarum S. Pauli primi Eremitae voiumen secundum, duos in libros partitum* tulajdonképpen nem is akar más lenni, mint Eggerer Fragmenjének folytatása. Benne 1663—1727-ig mondja el a rendi eseményeket. Bőségesen tájékoztat bennünket a rend haladásáról, a különböző rendházak nevezetesebb eseményeiről, a káptalanokon megejtett választásokról, a rendkormányokról, a nevezetesebb intézkedésekről, a híresebb pálosok életéről s a személyükhöz fűződő nevezetesebb eseményekről, a pápák és királyok nyújtotta előjogokról, a rend jótévőinek adományairól és kedvezményeiről. Nem mulasztja el azonban a tudós szerző az általa tárgyalt korszak nevezetesebb eseményeinek ismertetését sem s így mintegy a kor eseményeibe állítja be a rendjére vonatkozó adatokat. Kár azonban, hogy szigorúan alkalmazkodik elődei feldolgozási módszeréhez, az évkönyv formájához. Csupán az adatok idézésében pontosabb, s némely részletkérdés, esetleg tévedés tisztázása körül fejt ki oknyomozó eljárást, mint például a rend eredete, elnevezése és a kamaldúliakkal való összetévesztése körül.

Történetét pozitív adatokra építi: semmi olyat nem ír, amit oklevelekkel, az Acta Generalia adataival és az egyes tartományok történetét ismertető munkákkal ne tudna támogatni. Könyve Pozsonyban jelent meg 1743-ban, s a nagykáptalan döntése szerint gróf Esterházy Imrének, a tudós pálos szerzetesből lett esztergomi érseknek ajánlotta.

Művét a II. kötet megírása után tovább akarta folytatni: bele is kezdett az Annales III. kötetének írásába, de csak 1739-ig jutott el.¹⁸³ Itt kell megemlítenünk kéziratban maradt *Chronotaxis Monasteriorum ordinis S. Pauli primi eremitae* című művét is.¹⁸⁴ Ez az egyes rendházakra vonatkozó fontosabb eseményeket ismerteti, Historia domusokat nyújt az adatok helyének pontos megjelölésével.¹⁸⁵

¹⁸² Pozsony. 1743. folio alakban 602 oldal és kart. 7.

¹⁸³ Kézirat a Nemzeti Múzeumban.

¹⁸⁴ OLKO: n. 627.

¹⁸⁵ Bod Péter: Magyar Athenas. — Horányi Memoria és Nova memoria. Katona Historia Critica XXXVIII. 1850. — Catalogus Bibl. Francisci Comitiss Széchenyi I. 95 — M. Könyvszemle. 1878. 40. — Petrik: Bibl. Szinyeyei: i. m. I. 836—837.

Az a nagyarányú történeti munkásság, amely Bengert jellemzi, *Orosz Ferenc* sopronbámfalvai perjelt is lelkes munkásságra buzdította. Művét a *Synopsis Annalium eremi coenobiticorum* eremitarum ordinis S. Pauli primi eremita¹⁸⁶ Orosz Pál veszprémi kanonoknak és nagyprépostnak ajánlotta. Ez összefoglaló, de hézagos munka. Maga a buzgó író is kijelenti az előszóban, hogy művét a templomaikban gyakran vendégszereplő világi, vagy más rendbéli papság számára írta, hogy belőle rendje történetének főbb mozzanatait megismerhessék. Igen fontos másik, a máriavölgyi Madonna történetét Kummer László nyomán ismertető műve, a „*Puteus aquarum viventium. Élő vizek kútja*” azaz a Thali csudálatos boldogságos Szűz Máriának öt-száz és több esztendőknél előtte csodálatosan találtatott, számtalan sok és szüntelen jótéteményekkel, s kegyelmekkel kifolyó kútforrása... a magyar nemzetnek kedvéért magyarra fordítatott”.¹⁸⁷ Ez a nagy tudású és igen buzgó szerzetes lefordította *Jeney Márton* munkáját is, amelyet a sasvári B. Szűz Máriáról írt: „*Magyarországnak jeles tündökléssel feltetstett új csillaga*. Az az a világnak vége felé járó időkben sok és nagy csudákkal tündöklő sasvári B. Szűz Mária” címen.¹⁸⁸ Történelmi munkái közül említést érdemel Küküllői János esperes Nagy Lajos királyról írt krónikájának fordítása.¹⁸⁹ Ugyancsak ő fordította le *szent Jeromos* életét is.¹⁹⁰ A máriavölgyi monostorra és templomra vonatkozólag szintén érdekes adatokat gyűjtött két munkájában: a *Liber historicus ecclesiae Thallensis*ben és a *Diarium ven. conventus M. Thallensis* három tomusában.¹⁹¹

Orosz a bölcselő s elmélkedő irodalomnak és a szónoki beszédnek is lelkes művelője volt. Az előbbi csoportba tartoznak: a *Selectiores sententiae L. Annaei Senecae*,¹⁹² Első remete Szent

¹⁸⁶ Sopronii 1747.

¹⁸⁷ Nagyszombat, 1748. és a kéziratban maradt *Diarium Thallense* je a Bpesti Egyet. Könyvtár Kézirattárában.

¹⁸⁸ Nagyszombat, 1755.

¹⁸⁹ Első Lajos magyar királynak dicsőséges országlásáról és élete fogytáig viselt dolgairol, ugyan ő felsége János nevű belső-titoktartó notáriussától, ki idővel osztán Erdély-országban Küküllői fő-esperes vala és ugyan ottan az esztergomi érseknek lelki dolgokban generalis vicarius, szerzett rövid krónika. Mellyet azon királynak frissebb emlékezetére, és a magyar nemzetnek dicsőségére deákból... most ujonnan magyarra fordítottat s némely rövid magyarázatokkal megvilágosított és bővített. Kassa 1731. és Buda 1760.

¹⁹⁰ Szent Jeronimus. Egyedül valóságnak ékessége. Az-az Thebais-béli dütsőséges szent Pál pátriárkának, remeték fejedelmének és mesterének élete és halála, mellyet... megírt... deák nyelvből. T. Pater Orosz Ferencz által magyarra fordítottat.

¹⁹¹ Mindkettő a bpesti Egyet. Könyvtár kézirattárában: Ab. 179. és Ab. 185. jelzet alatt.

¹⁹² *Selectiores sententiae e L. Annaei Senecae operibus a justo Lipsio emendatis et scholiis illustratis excerptae. Opera et studio r. p. Francisci*

Pál lelki elmélkedésekre gerjedezettő barlangja,¹⁹³ Keresztényi tökéletes halálra készült élet,¹⁹⁴ Lelki kincsekkel rakott tárház, melyet Hanapi Miklós munkája után latinból fordított magyarra¹⁹⁵ és Vita moriens, vagyis haldokló élet azaz: némely hasznos és ájtatos elmélkedések, melyet Kollenicz András munkája nyomán fordított magyarra.¹⁹⁶ Szónoki beszédeinek gyűjteményét 1754-ben adta ki.¹⁹⁷ Kéziratban maradt elmélkedő munkáit is megemlíti Horányi. Ezek a *Selectiora doctorum olim sapientissimorumque virorum Apophthegmata*,¹⁹⁸ a *Miscellanea salubrium monitorum moralis Doctrinae*, a *Meditationes pro singulis anni diebus* és a *Regulae principum*. Azonkívül Danielik említéséből tudomásunk van arról, hogy lefordította és versbe szedte Kempis Tamás Krisztus követését is.¹⁹⁹

A rendi történelem írásainak sorában értékeesebb, bár nem jelent meg nyomtatásban: — *Streszka Márton* magyar definítorinak elveszettnek hitt munkája, melyet 1936 nyarán a czenstochowai kolostorban e könyv írójának a véletlen folytán sikerült fellelnie.

Orosz ord. s. Pauli I. e. prov. Hungaricae presbyteri Bpest. Egyet. Könyvtár: F. 17 jelzésű kézirata.

¹⁹³ Nagyszombat, 1755.

¹⁹⁴ Pozsony, 1758.

¹⁹⁵ Kassa, 1769.

¹⁹⁶ Pest, 1758.

¹⁹⁷ *Orationes regum et principum magni regni Hungariae ab Atilae primi hunnorum regis temporibus usque ad annum 1598 inclusive: nec non exterorum principum: pontificum scilicet, imperatorum, regum, procerum, legatorum, aliarumque insignium personarum: quomodolibet, seu in secundis seu adversis fortunae casibus, bellicae ac pacis circumstantiis, ad Hunnos Hungarosque, vel de iis occasionaliter dictae. Ex celeberrimis rerum hungaricarum chronologiis collectae et exegesis historicis illustratae.* (Ginsburgi 1754.)

¹⁹⁸ *Selectiora doctorum olim sapientissimorumque virorum tam gentilium quam christianorum apophthegmata e variorum authorum libris et voluminibus educta. Opera et studii eiusdem anonymi ex ordine S. Pauli pr. er. provinciae Hungaricae professi presbyteri.* (1773-ból). Bpest. Egyet. Ktár kézirattára: G. 153. jelzet.

¹⁹⁹ Magyar Athenas 203. l. — Memoria II. 708. l. — Catalogus Bibl. Fr. C. Széchenyi I. II. — Sándor István: Magyar Könyvesház 112, 116. l. — Katona: Historia Critica XXXIX. 98. l. — Danielik Magyar Írók II. 238. l. — Toldy F. Magyar Nemz. Irod. Tört. — Ifj. Szinnyei József Irodalmunk Története 90. 130. l. — Magyar Könyvszemle 1878. 42. l. — Esztergom és Vidéke 1891. 52. sz. — Pallas Nagy Lexikona XIII. 492. l. — Catalogus Paulinorum 1747—84. Kézirat a Magy. Nemzeti Múzeumban. Szinnyei i. m. IX. 1393. 1394. 1395. 1396. Kempis fordítását az Egyet. Könyvtár kézirattárában őrzik. Teljes címe: Thomae a Kempis can. reg. O. S. Aug. De imitatione Christi libri quatuor, quorum primos tres versu elegiaco, quartum rhythmico simplici expressit Fr. Franciscus Orosz o. s. Pauli primi eremitae presbyter professor et ill. ac. rev. d. d. Andreae Kürtösy electo episcopo Traguriensis etc. dicavit. — 8 p. 202. 33. (Saec. XVII.) jelzete A. 35.

A mű maga szervesen illeszkedik bele a Gyöngyösi—Eggerer—Benger által megvont annales-szerű történetírás vonalába.²⁰⁰ 1727-től 1775-ig ismerteti az eseményeket. Pontosan idézi, akárcsak Benger a gyakran egészen közepszerű, sőt lényegtelen adatokat is. Minden apró rendi eseményt feljegyzésre méltónak tart s gyakran idézi forrásait is.

A Streszka által 1775 augusztus 9-én befejezett és 770 oldalra terjedő föliónagyságú, barna bőrkötésű kéziratot egy magát meg nem nevező, esztergomegyházmegyei plébános folytatta s egyben a rendre vonatkozó igen fontos dokumentumok pontos másolatait is közölte 1786-ig, a rend eltörlésének évéig.²⁰¹ Az első rész²⁰² az 1775-től 1786-ig terjedő időszak rendi életének összefoglaló áttekintését adja, a következő rész Ordódy Istvántól, a rend 67. főnökétől Ordódy Károlyig (73) az utolsó generálisig ismerteti a reájuk vonatkozó fontosabb eseményeket. Közben a kiváló szerzeteseknek valóságos curriculum vitae-it adja.²⁰³ Az utolsó fejezet címe: *Domicilia Ordinis S. Pauli primi Eremitae intra ambitum Iurisdictionis Patris Generalis, ab exordio Intra praehabit: eorumque secundum notitiam, quae a me haberi potuit: alphabetica dispositio.*²⁰⁴ Ez a fejezet a XVIII. századi rendházakat sorolja fel betűrendben, alapításuk évének megjelölésével.

Streszka kéziratának a következő érdekes sorsa lett. Amint tartalmából és a belső tárgyi bizonyítékokból is kiviláglik, 1786-ban már nyomásra készen állott s valószínűleg Gyuris Kajetánnak, az utolsó rendfőnöki titkárnak (secretarius ordinis nostri Generalis) őrizetére volt bízva. A rend váratlan eltörlése, illetőleg feloszlása után Streszka értékes rendi adatokat tartalmazó kézíratos művét az eltörlést foganatosító biztosok Máriavölgyben nem tudták kézrekeríteni. Maga Gyuris Kajetán vitte magával a pozsonymegyei Csütörtökre, ahol most már mint esztergomegyházmegyei pap ő lett a parókus.²⁰⁵ Gyuris rendje

²⁰⁰ Teljes címe: *Annalium ordinis S. Pauli primi eremitae Monachorum sub regula divi Augustini Deo famulantium volumen tertium, quo ab anno aerae vulgaris electiones, Monasteriorum accessiones, summorum Pontificum gratiae, ac favores, Patronorum Beneficia, nec non plurium fratrum nostrorum vitae, cursus et obitus cum nonnullis extraneis eventibus referuntur. Scriptore Fratre Martino Streszka eiusdem ordinis sacerdote Almae Provinciae Hungaricae Alumno. 1770-ben fejezte be.*

²⁰¹ Ennek a résznek teljes címe: *Supplementum post abolitum Terris et Ditionibus Austriacis Paulinum ordinem, a viro Ecclesiastico Archidioecesis Strigoniensis Parocho, in Continuationem ultimi huius Annalium Tomi, substitutum.*

²⁰² Pag. 171—912-ig.

²⁰³ Streszka i. m. pag. 912—917.

²⁰⁴ U. o. pag. 919—930.

²⁰⁵ Ez a helység egyházi adminisztráció szempontjából annak idején az esztergomi egyházmegyéhez tartozott.

felosztatásának siralmas históriáját megrázó latinnyelvű levélben ismertette is a lengyel testvérekkel. Magát a művet, e féltve őrzött rendi kincset, nemcsak megőrizte, hanem a rend felosztatására vonatkozó okmányok másolataival, amelyeket volt alkalma a felosztatási rendelet kiadása és a tényleges elszéledés időpontja közt elkészíteni, valamint ismertetéssel ellátni, ki is bővítette.

Vagy egy évtizedig lappangott a mű a csütörtöki plébánián. 1796-ban azonban a kézirat sorsában váratlan fordulat állott be. A lengyel pálosrendi tartomány által Olaszországba kiküldött két pálos atyának, *Kowalski Juliánnak* és *Klossovicz Damjának* a napoleoni háborúk híre miatt idő előtt vissza kellett térniök hazájukba. Fárasztó és hosszadalmas utazásuk során többek közt Magyarországon is több időt töltöttek. Bécsből jövet egykori rendtársuk, Gyuris Kajetán csütörtöki parókiáján tartottak pihenőt, akihez újonnan választott vikárius generalisuk, *Jasinski Márton* küldött általuk ismeretlen tartalmú, de bizonyára a rend ügyéről felvilágosítást kérő levelet. Mit érezhetett a felosztatott rend hagyományaihoz ragaszkodó utolsó rendi titkár, mikor volt lengyel rendtársait parókiáján fogadhatta, nem tudjuk. — A rejtegetett kézirat azonban hamarosan előkerült a vizontlátás első izgalmas perceiben s aki oly bánatosan tudta neve alá írni „secretarius Generalis iam cassatus”, nem is tehetett egyebet, mint e gondosan őrzött rendi kincset átadta azoknak, akik biztosabb helyre, a czenstochowai kolostor ősrégi archívumába vitték megőrzés végett.²⁰⁶ Ezek szerint tehát nem valószínű *Bakonyvári Ildefonz* feltevése, amely szerint ez a mű a ciszterciek zirci levéltárába került volna, ahol „történetírá-sunk nagy kárára elveszett.” Annyi bizonyos, hogy a XIX. század folyamán nem tudunk a kézirat sorsáról semmit. Valóság-gal eltűnt a tudomány látóköréből. *Chodynski Stanislaw* lengyel tudós²⁰⁷ szintén kijelenti, hogy nem tudjuk, mi lett a kézirattal. A valóságban ez a mű a czentstochowai pálos archívum rendezése alkalmával, 1936 elején került ismét napfényre, mikor e könyv írója tanulmányozta át a kéziratot és állapította meg az azonosságát az elveszettnek hitt művel.

Streszkáról még meg kell említenünk, hogy lefordította tótira Jankovics Gellértnek a sasvári Madonna történetét tárgyaló művét, a *Novum Sydus Hungariae* s Nagyszombatban ki is adta.²⁰⁸

A történetírásért lelkesedő, szorgalmas s egyben tehetséges pálos historikusok munkájából méltóképen vette ki részét az

²⁰⁶ Acta Prov. Polonicae tom. XIII. ad annum 1796.

²⁰⁷ Encyklopedia Koscieleń. Warszawa, 1892. tom. XVIII. pag. 426.

²⁰⁸ Tyrn. 1746.

osztrák *Fuhrmann Mátyás*. *Decus solitudinis* című, képekkel ékesített s Bécsben 1732-ben latinul és németül kiadott művében remete Szent Pál életét vetíti az olvasó elé. Az *Acta Sincera S. Pauli Thébæi*²⁰⁹ című műve rendtörténelmi szempontból szintén jelentős munka. Mint vérbeli osztrák, megírta németül a régi és az új Ausztria történelmét négy,²¹⁰ Bécs történetét két kötetben²¹¹ és Bécs város patrónusának, szent Szeverinnak életét.²¹² Nyomatásban megjelent egyéb művei: a *Historia sacra de baptismo Constantini Magni*,²¹³ és a *Dux viae angelicus ad urbem Romanam*,²¹⁴ főleg teológiai jellegűek.

Honfitársának, *Bossli Ferencnek*, aki több éven át vezette avatott lélekkel az osztrák tartomány ügyeit, nevét két munka örökíti meg a rendtörténetírás terén: a *S. Paulus primus Eremita*, *exemplar perfectionis christianae et religiosae, seu Commentarius in vitam S. Pauli*²¹⁵ és a *S. Paulus Thébæus primus eremita, sive dialogus historico chronologico polemicus de origine et primatu eremitarum*.²¹⁶ Ezekben a művekben a rendi patrónusnak állít emléket. Dagadó önérzettel és lelkesedéssel, majd pedig a logika hideg, de meggyőző erejével elemzi hőse egész lelki alkatát, életének eseményeit s bizonyítja, hogy ő volt a remeték ősatya. Megemlíthetjük még a máriatrosi kegyhelyen alapított Vigasztaló Máriáról nevezett kongregáció számára írt kézikönyvét.²¹⁷

Remete Szent Pál élete és rendjének szeretete adta kezébe a tollat a varannói *Pongrácz Ignácnak* is, aki *Triumphus Pauli*, *pio dolo a Deo decepti* című²¹⁸ művében főleg remete Szent Pál életével, rendjének nevezetesebb eseményeivel és kiváló férfiai-val foglalkozott. Ő egyébként a rend nevesebb szónokai közé is tartozott. Fenn is maradt kéziratot ívrétnagyságban néhány ünnepnapra írt szónoki beszéde *Aliquot conciones festuales* címen a kalocsai főegyházmegei könyvtárban.²¹⁹

²⁰⁹ Neostadii, 1760. 4r. 258. old. — Írói tevékenységéről megemlékezik Streszka Márton is.

²¹⁰ Wien, 1734—37.

²¹¹ Bécs, 1739.

²¹² Vita S. Severini Abbatis.

²¹³ I. kötet Róma, 1742. II. kötet. Wien, 1746.

²¹⁴ Wien, 1749.

²¹⁵ Streszka is említi mint író.

²¹⁶ Neostadii 1749. 8. r. 561. old.

²¹⁷ Beatae Mariae Virginis Consolatrix pro obtinenda felici morte in Mariae Trost erectae (Neostadii 1738.)

²¹⁸ Triumphus Pauli, pio dolo a Deo decepti. E duplici volumine annalium ordinis S. Pauli primi eremitae Scriptura Sacra, et Sanctis Patribus oraculis summorum Pontificum, effatis Imperatorum, Regum et Principum Scriptoribus item ecclesiasticis, ac viris Doctis et classicis Authoribus adornatus... Posonii 1752.

²¹⁹ Horányi i. m. III. 90. pag. — Pauler János: Az egyházi rend ér-

A Pálosrend, mely hagyományszerűen nagy volt az egyházi szónoklásban, a XVIII. században is kiváló szónokok hosszú sorát tudja felmutatni. A szónokok nevezetesebb beszédeiket a rend vezetőségének engedelmével a lehetőség szerint nyomtatásban is közreadták. Így jelentek meg Gorzinski Ignácnak († 1730. Zdun.) a szentek ünnepeire írt lengyel beszédei, a Novi Ogłos²²⁰ a magyar Mácsay Sándornak († 1722. Máriavölgy) az év vasárnapjaira írt s Kollonits Adám grófnak ajánlott tót beszédei, a Panes primitiarum, Hleby Priwotjn,²²¹ *Malomfalvay Gergely* aszkétikus és szónoki munkái,²²² a magyar *Kollenicz András* rendfőnökhelyettesnek († 1734 Máriavölgy) Keresztély Ágost hercegnek, Magyarország primásának ajánlott, ünnepnapokra írt beszédei: a *Stella triplex* és 28 beszédét tartalmazó másik műve, a *Sermones indifferentes*.²²³ Kollenicz egyébként a vallásos és elmélkedő irodalom művelése terén is kitűnt. *Angusta porta et arcta via* és *Vita moriens* című munkái elég nagy népszerűségnek örvendtek korában. Egyik munkájában a rendi előljárók kormányzásának módjával foglalkozik. Ez a *Columba intra et extra arcem, seu Superior religiosus*.²²⁴ A *Thesaurus absconditus*-ban pedig a máriavölgyi szobor történetét ismerteti. Munkásságának értékesebb részét azonban kétségkívül szónoklatai jelentik.²²⁵ A szónoki irodalom terén nagyarányú tevékenységével

demei 459 l. — Magyar Könyvszemle: 1878. évf. 43. és 1893. évf. 285. l. — Petrik: Bibliographia.

²²⁰ Czenstochowa, 1717.

²²¹ Róla mondja Szörényi Sándor: „eloquens aequae ac Zelosus Eulekastes, post quam viginti annis munere Concinationis variis in locis magno cum fructu et populi applausu functus fuisset, et nunc in celebri, prodigiisque illustri Marianae Vallis Ecclesia Verbi Divini explanatorem ageret, selectiores in singulis anni Dominicis Conciones Slavonico idiomate edidit sub titula: Panes Primitiarum. Tyrnaviae typis Academ. anno 1717. in 4. Biblioth. Tyrn.” V. ö. Szörényi S. i. m. pag. 101. és A. P. tom. IV. pag. 306.

²²² Szörényi csak nevét említi.

²²³ V. ö. A. P. tom. IV. pag. 306. Így említi: *Sermones Panegyrico—Morales in festa etiam per Regnum Hungariae celebrari solita.*

²²⁴ Pozsony, 1724.

²²⁵ *Stella triplex, sive sermones panegyrico-morales. In omnia festa per regnum Hungariae... conceptibus sublimioribus, exemplis rarioribus, et sententiis delectioribus referti.* U. o. 1713.

Sermones indifferentes. Pro variis diebus, signanter dominicis descervientes, Zelosus verbi Dei praeconibus peritiles, et fidelibus populis apprime fructuosi. U. o. 1722.

Angusta porta et arcta via. Tyrnaviae, 1721.

Vita moriens, seu considerationes quaequam devotae-viros signanter in proveciori aetate conscitutos, ac felicem mortem disponentes, et ad beatam aeternitatem conducentes, U. o. 1729. (Magyarul: *Vita moriens*, vagyis haldokló élet az az: némely hasznos és ájtatos elmélkedések. Melyek naponként gyakoroltatván, jóllehet a virágzó ifjú korban és jó erőben lévőket is: de főképpen a koros embereket, a haldokló életben a halhatatlan igaz életre lelki szép tanúságokkal ébresztik. Melyek is... 1729. esz-

tűnik ki Csúzy Zsigmond (1729. Sajólad), aki négy kötetre terjedő vásár- és ünnepnapokra írt beszédeit 1723, 1724 és 1725-ben adta ki Pozsonyban.

Művei, a *Zengedező sípszó*,²²⁶ amelyben 77 prédikáció és egy verses műve, a *Tündérség*, kinek palástja alatt beférkezett apostoli hazánkba a mostoha atyafiság c. oktatása van, továbbá a *Lelki éhséget enyhítő* evangéliumi kölcsönzött három kenyér,²²⁷ *Evangéliumi trombita*,²²⁸ *Kosárba rakott aprólékos morzsalék*,²²⁹ *Egész esztendőre való hármás prédikációk*²³⁰ főként szentbeszédet tartalmazó munkák. Nagy érdemeket szerzett, mint tudatos nyelvújító, az irodalmi nyelv gyarapításában.²³¹

Idea boni regiminis monastico-regularis (1717) c. kéziratban maradt s a Nemzeti Múzeumban őrzött munkája a szerzetesi élet főbb problémáiról és a rendi kormányzatról szól.²³²

Hasonló elismeréssel illették a kortársak *Egyed Joachimot* is, aki hosszú ideig tanította a rend pesti intézetében a rendi növendékeket filozófiára. Előadásainak egy részét tanítványa,

tendőben pozsonyi bötűkkel deák nyelven világosságra adattatnak. Most pedig a magyar nemzetnek kedvéért P. Orosz Ferenc által magyarra fordíttatnak. Pest, 1758. — *Columba intra et extra arcam*. Seu superior religiosus intra et extra suum monasterium. Id est modi, quibus superior religiosus suos subditos et se ipsum intra et extra monasterium, sive apud extraneos regere possit ac debeat. Desumpti ex sacris literis, sanctis patribus; veteribus philosophis et sapientibus; politicis religiosis, et ecclesiasticis: lectori utiles et deliciofi. Posonii, 1724. — *Thesaurus in agro absconditus*. Seu libellus in quattuor capita divisus, quorum primum originem, sepulturam et reinventionem Thaumaturgae Thallensis statuæ beatæ virginis Mariæ continet. Secundum eruditionem brevem circa fidem dandam tales imagines, Tertium recenset summarie et generaliter gratias coram hac sacra Thaumaturga statuâ impetratas. Quartum orationem jaculatoriam ad eandem continet. Tyrnaviæ 1713. (németül 1714.). V. ö. Memoria II. 397. l. — Hist. Crit. XXXVIII. 871 l. — Magyar Könyvszemle. 1878. 38. l. — Petrik Bibliogr. Der in dem Acker verborgene Schatz, dass ist die wunder und gnadenreiche Thaler-Bildnuss Maria unweit Pressburg in dem Kloster Maria Thal Ordens des H. Pauli ersten Einsiedlers, der Ursprung, Begrabniss und Wiederfindung. Aus dem Lateinischen ins Deutsche übersetzt von Anselmus Klaml. Wien-Neustadt, 1714. Szinnyei i. m. 758. — Irodalmi munkásságáról Streszka is nagy elismeréssel nyilatkozik. V. ö. i. m. pag. 112.

²²⁶ Pozsony, 1723.

²²⁷ U. o. 1724.

²²⁸ U. o. 1725.

²²⁹ U. o. 1725.

²³⁰ U. o. 1725.

²³¹ L. Réthelyi Prikkel Marián: Csúzy Zsigmond szavai. Magyar Nyelvőr, 1908—1909. évf. és Simai Ödön: Csúzy Zsigmond szavai. U. o. 1911. évf. — Tolnai Vilmos: A nyelvújítás. Budapest, 1930.

²³² Horányi Mem. és Nova Mem. — Wallaszky: Conspectus 185. l. Katona Hist. Crit. XXXVIII. 896. l. — Danielik M. Irók II. 47. l. — M. Könyvszemle. 1786. 38. l. — Új magyar Sion, 1879. 611. l. Petrik Bibl. — Esztergom és Vidéke, 1891. 52. sz. Szinnyei i. m. II. 459.

Sandrovis Nepomuk János rendezte sajtó alá: *Ex universa philosophia selectae propositiones ac Theoremata... quae publico tentamini exposuit Joannes Nep. Sandrovis, ex praelectionibus J. E. Pestini 1776. címen.*

Mint szónok nagy sikereket aratott, különösen a rend pesti templomában, ahol a híres Alexovits Vazullal működött egyidőben. Szónoki beszédei nyomtatásban is megjelentek.²³³

Csúzy kortársai közül kiemelkedik *Nagy Vince*, akinek szarvaskendi Sibrik István felett tartott halotti búcsúztatója jelent meg nyomtatásban.²³⁴ Az elmélyült lelkületű szerzetes az elmélkedő irodalom terén is kiválót alkotott. Műve a *Valetudinarium asceticum* a Magyar Nemzeti Múzeum kéziratárchájában van meg.²³⁵

Kiváló szónok hírében állott kortársai között a magyar *Barilovics Lajos*, akit rendtársainak bizalma két ízben is a rendfőnöki székbe emelt. *Arimathiai Józsefről* írt, Pozsonyban megjelent (1730.) 15 beszédét²³⁶ erős vallásos érzés, a B. Szűz és Szent József iránt érzett mélységes áhitat lengi át, szerkezetükben pedig hatalmas logikai erő nyilvánul meg.

Billisics Márton Alajos 1736 április 2-án Sopron-megyében Alsópulyán született. 1753 okt. 16-án lépett a rendbe Bánfalván. Rendi tanulmányainak elvégzése után hosszabb ideig tanított a rend pápai, sátoraljaújhelyi (1734—67), pesti, máriavölgyi és nagyszombati (1780—84) intézeteiben, főleg mint a fizika tanára. Nagyszombathból még Bécsbe is eljárt szónokolni. Egy ilyen alkalommal mondta el Szent István ünnepén: *Magyarok első királya*, dicsőséges Szent István király dicsérete²³⁷ című, nemzeti érzéstől és mély vallásosságtól áthatott beszédét.²³⁸ A régi rend védelmezője volt. Rendje eltörlése után mint pécsi egyházmegyei pap a konzervatív politikai írókkal karöltve azoknak szellemében igen nagy tevékenységet fejtett ki nemcsak a szószéken, hanem társadalmi és irodalmi téren is.

²³³ A keresztény tudományokról oktató beszédek, melyeket a pástori hivatalban levő pap uraknak könnyebbségekre a római catechismus által mutatott mód és rend szerint kidolgozott és alkalmas todalékokkal megbővített (Vác, 1794. Négy kötet) és Ünnepnap i prédikációk címen (u. o. 1798.).

²³⁴ *Abscissus lapis de monte sine manibus.* Szarvaskendi Sibrik István halottas dicsérete. Győr, 1740.

²³⁵ Szinnyei i. m. IX. 774.

²³⁶ *Discursus praedicabiles num. XV. Mariae sub cruce consolatoris divi Josephi ab Arimathia honorati dicati.* Posonii 1730. címen Horányi Memoria I. 117. — Magyar Könyvszemle. III. 39. Cathalogus Bibl. Card. Simor. Szinnyei I. 586 old.

²³⁷ Bécs, 1789.

²³⁸ *Nova Mem.* — *Catalogus Bibliogr. Fr. C. Széchenyi. Supplementum I. 77.* Némethy Lajos. Dicsbeszédek 3. — Ballagi Géza: politikai irodalom. Szinnyei I. 1066.

Bors Dániel (1737-ben szül.), aki 1755-ben lépett a rend márianosztrai házába, szintén kiváló szónok hírében állt. 1767-ben Acsán, 1770-ben pedig Nagyváradon aratta szónoki diadalait. Ismerte az egész város és szerette hallgatni a logikusan felépített, de az érzelmek felkeltésében is ügyes beszédek, melyek közül egy: „Az isten és felebaráti szeretetben égig felnevelkedő boldog fiú dicsőséges Kalazantiai szent Józsefnek dicsérete... Nitra városában 1769. eszt. mondott”, (Nagyszombat 1772) nyomtatásban is megjelent. A kiváló szónok hosszú ideig tanárkodott is a rend gimnáziumaiban. Az Akadémia kéziratárában őrzött pálos iskoladrámák közül a *Bachus* és az *Omnia vincit amor* szerzőségét neki tulajdonították mindaddig, amíg Mócs Szaniszló ezt határozottan kétségbe nem vonta.²³⁹

Bogovics Gellért „az év minden vasárnapjára” szóló beszédeit tartalmazó két vaskos kötetével emelt emléket nevének.²⁴⁰

Nagyhírű szónok volt *Damján Fülöp*. Máriáról Miskolcon mondott beszéde nyomtatásban is megjelent: *Lumen indeficiens*: az az Máriának a mi nagyasszonyuknak, e vétkes világnak világossáttatásában és oltalmazásában, messze terjedő, szorgalmatos és fogyhatatlan világossága, melyről... Miskolc városában... 1771. eszt. nagyboldogasszony napján, ekképen beszélgetett...²⁴¹

Itt említjük meg *Kulcsár Krizosztom* és *Szluha Demeter* szónoki tevékenységét is. Az előbbi erős szónoki hevével ragadta magával a közönséget, az utóbbi hevülettől ment tanító hatásra törekedett s a nevelés problémáival is érdemlegesen foglalkozott.

A „legnagyobb pálos szónok”, *Alexovits Vazul*,²⁴² görögkeleti szerb szülők gyermeke, aki tanulmányainak elvégzése után egyideig a rend pécsi teológiai intézetében tanárkodott, majd Pesten szónokolt. A rend eltörlése után mint világi pap a pesti egyetem tanára és hitszónoka lett. Szónoklataiban a felvilágosodás mozgalma ellen küzdött, s a *Martinovics* köréhez közelálló emberekkel (*Spielenberg Pál* szerkesztő, *Laczkovics János*, *Verseggy Ferenc*) szenvedélyes hangú vitákba keveredett. Különösen egykori rendtársát, *Verseggy Ferencet*, a pesti közönség kedvelt szónokát akarta lehetetlenné tenni a szószerk-

²³⁹ Egyetemi Phil. Közl. XV. 1891. 112. — Említi: Magyar Könyvszemle, 1884. Figyelő XVI. 1884. 176. l. — Petrik Bibliogr. és Szinnyei i. m. I. 1260.

²⁴⁰ Horányi Mem. — Sándor István Könyvesház 238. és Szinnyei i. m. I. 1170.

²⁴¹ Buda. 1772. V. ö. Catalogus Bibl. Fr. C. Széchenyi I. 252. — Szinnyei i. m. II. 583.

²⁴² Eger, 1742. Pest, 1796.

ről is hirdetett szabadosabb eszméiért, főleg azonban azért, mert magyarra fordította a szabadgondolkodó Millot világtörténetét. Beszédeiben igen erélyesen szólalt fel az egyre terjedő vallástalanság, a klérusellenes hangulat és a veszedelmes könyvek mérgező hatása ellen.²⁴³

A lengyelek közül *Choynachi Brunó* († 1753. Czenstochowa) Aquinói Tamást dicsőítő beszédét,²⁴⁴ *Ossiecki Brunónak* († 1734 Vielun) a B. Szűz ünnepeire írt, csak halála után megjelent szentbeszédeit, a horvátok közül az ozali nemes családból származó *Budetics Péter* († 1732 Remete) kamenskai perjel egész kötetre terjedő katekétikus beszédeit, *Martincsevics Ignác* († 1743 Remete) nagybőjti és az év ünnepeire írt, kéziratban maradt beszédeit, *Sztooz Aquinói Tamás* († 1755 Szvetice), a körösi kolostor nagyhatású szónokának *Columba simplex illuminans et docens viam salutis c. vásár- és ünnepnapokra írt szentbeszédeket* tartalmazó, valamint a *Doctrina Christiana, discursibus catecheticis exposita c.*, a Miatyánkot, Angyali üdvözetet és Apostoli hitvallást magyarázó 58 katekétikus beszédet tartalmazó köteteit emeljük ki.

Az egyházi szónoklat áttekintése után térjünk a teológiai irodalom művelőinek felsorolására. Egy valóban kiváló egyéniséggel kezdhetjük: *Balcsarovics Jakabbal*, aki a század első harmadában nagy író hírében állt. Ő is, miként többi rendtársa, a doctor Angelicus-nak, Aquinói Tamásnak nyomdokain haladt. Különösen az Isten fogalma és tulajdonságai, a megtestesülés titka és a kegyelem tana foglalkoztatta termékeny gondolkörét. Az 1721-től 1730-ig terjedő időből öt műve maradt korunkra; ezek Carpanus József olasz és Rawago Ferenc spanyol jezsuita hittudósok munkáinak erős hatását tükrözik.²⁴⁵

²⁴³ Ünnepi predicationok Pest, 1789. — Vasárnapi predication. 4. kötet. Pest, 1790—1791. A két munka együttes kiadása 1807-ben jelent meg Pozsonyban 5 kötetben. — A könyvek szabados olvasásáról két fő cikkely. Pest, 1792. V. ö. Pintér Jenő i. m. 190—191. l.; Közi-Horváth József: Alexovits Vazul, a legnagyobb pálos szónok. Győr, 1930.

²⁴⁴ Czenstochowa 1731.

²⁴⁵ Művei: *Tractatus Theologici* in 2 Tomis. — *Tractatus de Deo optimo et maximo, ubi de Dei essentia et attributis, de Deo sciente, volente, providente et praedestinate*. (die 6 Nov. 1721) 8° in 117 fol.

Tractatus de iustitia et iure tres scholasticae controversiae in 2-dam 2-dae doctoris Angelici a quaestione 57. ad 79-am. „Die 6. Nov. 1727” — 8° in 125 fol.

Tractatus Theologicus de divini verbi incarnatione, sub adm. rev. patre Josepho Carpani italo e societate Jesu... scriptus per patrem fr. J. B. ord. S. Pauli primi eremitae professum Romae anno a partu virginis MDCCXXIX. (1729.) — 8°.

Tractatus Theologicus de beatitudine et actibus humanis, traditus ab adm. rev. patre Francisco Rauago Hispano e societate Jesu... scriptus vero per patrem rf. J. B. ord. s. Pauli primi eremitae professum Romae anno partu virginis MDCCXXIX. (1729) 8°.

Kortársai közül *Török Mihály* a teológia avatott művelője. Pannoniai Gergely szelleme hatott a régi rendi dicsőségért lelkesedő atyára, aki kiadta a Jelenések könyvéről írt szép munkáját, magyar nyelven. Egy másik művében a zsidók történetével foglalkozik.²⁴⁶

Balcsarovics másik kortársa *Szlabigh Tamás Dávid* is kitűnő teológus hírében állt. Több teológiai munkát írt. Ezek közül a *Conclusiones theologicae ex tractatu de sacramentis*-en hosszabb ideig dolgozott. Kéziratban maradt teológiai előadásait az Egyet. Ktár. kéziratára őrzi.²⁴⁷

A pálos teológiai irodalom több értékes alkotásának szerzője ismeretlen. A szerzetes író valószínűleg szerénységből nem nevezte meg magát munkájában. Az egyik ilyen névtelen szerzőnek értékes műve a *Cogitationes Christianae*. Magyar szerzője a Szentírásból, szent atyákból és L. Annaeus Senecának munkáiból szed össze bölcs mondásokat.²⁴⁸ Egy másik mű: a *Miscellanea variarum sententiarum* névtelen pálosa Cornelius a Lapide tanait és bölcs mondásait közli latin nyelven, valószínűleg a rendtagok használatára.²⁴⁹ Néhány másik névtelen pálos munka viszont meggyőzőhet bennünket arról, hogy a XVIII-ik században a pálosok körében igen népszerű lehetett *Boldog Albert*. E tudós szerzetesek buz-

Tractatus theologicus de gratia Christi sub adm. rev. P. Francisco Rauago Hispano e soc. Jesu s. theologiae doctore eiusdemque professore ordinario in collegio Romano. Scriptus per p. fr. J. B. ord. s. Pauli primi eremitaе professum. Romae anno domini MDCCXXX. (1730) 8° fol. 193.

²⁴⁶ Az Úr Jézus Krisztus szerelmese Szent János apostol és evangélista szentséges jelenésének fejtegetése, melyet mind a régiebbek mind az utóbbiak tiszta írásaiból deák nyelven összeszedvegetvén hajdan világosságra adott tisztelendő Pannoniai Gergely... most pedig született nyelvén kibocsátott (F. Török Mihály) azon szerzetési tisztelendő... az előjárók engedelméből. Fol. 4. 70. l. (XVIII. sz eredeti kézirat).

²⁴⁷ *Conclusiones theologicae ex tractatu de Sacramentis ... Disputationi publicae propositae ... Tractatus theologicus in primam secundae doctoris angelici divi Thomae Aquinatis de iure et iustitia. Traditus 1759. Papae a. r. p. professore Philippo Szlabigh. 4o Tractatus theologicus in tertiam partem d. a. d. Thomae Aquinatis, a questione prima usque ad vigesimam sextam de augustissimo ac admirabili incarnationis mysterio, traditus 1760, vergente in 1761. Bpesti Egyet. Ktár Kézirattára. A 50.*

²⁴⁸ A zsidók története rövid compendiumban Fol. 61. l. — *Cogitationes Christianae, extractae e scriptura sacra ac sanctis patribus pro omnibus diebus mensis. Per Quendam sacerdotem almae provinciae Ungaricae ord. s. Pauli primi Eremitae e gallico latinitati donatae ac Senecae Annaei textibus adauctae, et pro utilitate publica cum licentia superiorum recusae anno 1746. Tyrnaviae typys acad. soc. Jesu. 4o*

²⁴⁹ *Miscellanea variarum sententiarum salubrium item monitorum moralisque doctrinae ex ecclesiastici seu Siracidis libro selective desumpta ... ex Cornelio a Lapide brevibus expositionibus illustrata. Studio et labore cuiusdam anonymi ex ordine S. Pauli pr. erem. provinciae Hungaricae professi presbyteri. — 4o p. 136.*

góságának tudható be, hogy e kiváló egyházatyának a század első felében két munkája is napvilágot látott.²⁵⁰

Főleg elmélkedő munkájával tűnt ki *Pollacz Rudolf* lengyel atya († 1717. Czenstochowa). *Manuale Pietatis* c. művét többször is kiadták. *Adamovics Krizosztom* lengyel definitor († 1752. Pinczov.) műveit, a *Pabulum animae*²⁵¹ és az *Abscedarium religiosae perfectionis*²⁵² is igen nagy haszonnal olvasták rendtársai.

Az ú. n. lelkiolvasmányos könyvek szerzői között említjük már *Meislseder Ferdinándot*, akinek tíznapos lelkigyakorlatra szánt könyvét a gráci *Miller József* németre fordította.²⁵³ Ugyancsak ilyen *Gnadt Péter* műve, az *Enchiridion meditationum* (1703.), melyet a pálos szerzetesek számára a konstitúció által megszabott tíznapos lelkigyakorlat hasznos kitöltésére írt.²⁵⁴ Hasonló célt szolgált a német *Wizigmann Ferenc* († 1748.) 1736-ban Konstanzban kadott könyvecskéje, melyet a szent őrzőangyalokról nevezett langnauai konfraternitásba tömörült hívek lelki épülésére írt.²⁵⁵ A lipótmegyei nemesi családból származó *Beniczky Tamás* „Egynéhány ájtatos könyörgések” c. munkája is három kiadást ért.²⁵⁶

Több könyvet írt a prágai egyetemen nagy műveltségre szert tett *Dónyi Gellért* († 1762.) teológiai doktor és rendi tanácsos. *Funiculus triplex* című alapos tanulmányokat feltételező munkája a szentmise és istentisztelet részeit magyarázza.²⁵⁷

²⁵⁰ *Lélek paraditsoma*, mely magában foglalja az igaz és tékelletes keresztény erköltsök sommáját. Legelőször Boldog Nagy Albert által deákul irattatott, azután a régi buzgó ájtatosság szomjuhozó magyar nemzetnek vigasztalására magyar nyelvére fordítottatott némely szerzetes első remete szent Pál szerzetéből való pap által.

Boldog Nagy Albert jelen tanító mesternek könyvecskéje az istenhez való ragaszkodásról, a minden teremtetett állatokból való megmeztelenítettett értelemről s kívánságról és a végső s legfőbb tékelletességről, amennyire az életben lehetséges. — 8o Lat. Budapesti Egyetemi Könyvtár kéziratára, A 28 jelzet.

²⁵¹ *Pabulum animae Christianae, seu meditationes triplici perfectioni vitae servientes* a R. P. Chrisostomo Adamovio auctae... a F. Bartholomaeo Sotarevio, 1706. Impressae in... Clari Montis Typographia Arch. Czenst. nyomt. 8o.

²⁵² Czenstochowa 1720.

²⁵³ Bécsűjhely 1733 — Megjelent Czenstochowában is: *Desertum asceticum*. Czenst. 1752.

²⁵⁴ *Enchiridion meditationum pro sacris exercitiis*. Anno 1703. 12-rét. 158 lap a Nemzeti Múzeumban, V. ö. Szinnyi i. m. VI. 243. és 882.

²⁵⁵ *Pium libellum duplicis confraternitatis de angelica tutela, et angelica sequela, sive confraternitatis SS. Angelorum custodum et S. Pauli primi eremitae in monasterio Langnoviensi erectae*.

²⁵⁶ Nagyszombat, 1748., 1789. és Buda 1806. — Horányi Memoria. — *Danielik magyar írók II.* — Szinnyi i. m. I. 848.

²⁵⁷ *Funiculus triplex ex diversis ss. pp. sententiis pro novissimorum consideratione, vitiorum extirpatione, ac praecipuarum virtutum acquisitione*:

A mélyen vallásos és költői szárnyalású papi lélek *Pietas quotidiana* címen mély áhitatra gerjesztő imakönyvet is írt.²⁵⁸ Munkái közül leghíresebb a *Diurnale monasticum* című kéziratban maradt műve; ez 55 beszédet tartalmaz s főleg szerzetestársai lelki szükségleteinek kielégítését célozza.²⁵⁹

Hasonló tárgyú, igen értékes mű *Bedekovics József* horvát definitor, majd rendfőnök munkája, a *Rucsna knisicza*. Ez Kolecvány Ádám laikus testvérek számára írt Manuáléjának horvát fordítása,²⁶⁰ melyhez a buzgó író remete Szent Pál életét is hozzáfűzte. A *Liber vitae et mortis*-t 1721-ig vezette.²⁶¹ Ebben a Pálosrend szerzeteseinek életére vonatkozó adatokat, főleg azonban elhalálozásuk pontos idejét jegyezte fel. 1752-ben Bécsújhelyt kiadott *Stridon, natale solum S. Hyeronymi*, című műve inkább a történelem körébe vág.²⁶² Ugyancsak ő írta össze a rendi officiumokat és miséket kéziratban maradt munkájában, a *Proprium festorum ordinis nostris*ban (1740.).²⁶³

A lelkigyakorlatos elmélkedések és a morális irodalom művelése terén meg kell említenünk még *Kirái Pált*, akinek *Liber vitae in schola mortis* c. könyve²⁶⁴ a jó és erkölcsös élet-

piis quibusdam affectibus pro diversis circumstantiis usurpandis et praecipuis, ac communioribus s. r. c. decretis contextus. (Posonii 1747.).

²⁵⁸ Tyrnaviae 1743.

²⁵⁹ *Diurnale monasticum* in quo quinquaginta quinque sermones de praecipuis materiis pro religiosis, praesertim monasticam vitam profitentibus ss. patrum testimoniis velut luce diurna illustrantur (a. 1756, 4-rét 476. l. Az első lapon: Hic liber datus est ad usum p. Pauli Esterházy a quo commodatus est... 1760. 27. May.) Budapesti Egyet. Ktár Ab 160 jelzetű kézírata.

²⁶⁰ Graz 1744.

²⁶¹ *Liber vitae et mortis* sive catalogus fratrum ordinis sancti Pauli primi eremitaee... vivorum et mortuorum Conscripuit a fr. Josepho Bedekovich. Anno 1721. (a 1665—1769.) Fol. 39. és 19. lap. Bpesti Egyet. Ktár Ab 155 jelzetű kézírata.

²⁶² *Stridon, natale solum Sancti Heironymi ecclesiae doctoris* a Paulo Ritter aliter Vitezovich contra patrem Irenaeum carmelitam et a patre Josepho Bedekovich Paulino contra Paulum praecognominatum Ritterum in duabus partibus per plura colloquia vindicata suoque gemino loco restituta, relatore aliorum suorum vero auctore a. r. p. Josepho Bedekovich ord. s. Pauli primi eremitaee provinciae Croato-Slavonicae definitor. 1778. — 4° p. 225. 178. Bpesti Egyet. Ktár. kézírattára Ab 156.

²⁶³ *Proprium festorum*, eorundem officiorum mobilium ordinis fratrum Sancti Pauli primi eremitaee kalendaris breviarii Romani novissimae editionis Accommodatum... quod... quidam praelibati ordinis presbiter... compilavit... anno reparatae Salutis 1740. — Fol. p. 357. *Proprium festorum*, eorundemque missarum mobilium et immobilium ord. fr. er. s. Pauli. Kalendario missalis novissimae editionis accommodatum. — Fol. P. 59. *Proprium martyrologii* ordinis fratrum eremitarum s. Pauli primi eremitaee. Fol. p. 56. Bpesti Egyet. Ktár. Ab. 159. j. kézírata.

²⁶⁴ *Liber vitae in schola mortis, seu lectiones vitales, in quibus traditur ars bene vivendi et sancte moriendi*. Tyrnaviae 1743. — (Catal. Bibl. Joan. Card. Simor. 721. — Szinnyi i. m. VI. 243.).

ről elmélkedik, valamint az üdvösséges halálra vonatkozóan ad nemesen ható, erkölcsi oktatást; továbbá *Boldogházi Kiss Antal*, aki nagyszombati tanár korában a keresztségbeli fogadásokról írt nyolc szép elmélkedést, melyekhez „Az esztergomi főmegye ceremonias könyvéből” lefordította magyarra „A keresztségbeli ceremóniákat és imádságokat”.²⁶⁵ Ő egyébként a tudományos irodalom más ágait is művelte, ami kitűnik, a Magyar Kurirban²⁶⁶ tett ama ígéretéből is, mely szerint a természet könyveinek elejét és a magyar nemzet történetét a kisebb iskolát gyakorló ifjúság számára magyarul megírja.²⁶⁷

Ugyanígy irányú irodalmi tevékenységet fejtett ki *Redtl Károly* († 1752) és a lengyel *Brzezinsky Paphnutius* (1782 körül).²⁶⁸

A teológiai irodalom tehetséges művelői közé tartozik ebben a korban *Bektán Bertalan* nagyváradai házfőnök († 1796. Nagyvárad.). Nagy felkészültséggel bizonyította Krisztus jelenlétét az Oltáriszentségben: „Inconcussa veritas Krisztus Jézus jelenlétéről az Oltáriszentségben” c. munkájában.²⁶⁹

A belgrádi születésű, de a háborús viszonyok miatt Budán nevelkedett *Bertóni Flórián* (1734—1810 Buda), aki a rend pápai, pesti és pécsi intézeteiben tanított, majd a nagyszombati (1774) és budai (1782) egyetemen az erkölcsstan tanára volt, több mélyenszántó teológiai művet írt. Ilyenek a *Dissertatio de flammis piacularibus*²⁷⁰ és a *Dissertatio inauguralis theologica de purgatorio et suffragiis vivorum*.²⁷¹

Az egyházjog körében *Kozbialovics Krizosztom* rendfőnök († 1753. Czenstochowa) a *Directorium ordinis*,²⁷² *Pinny Zsigmond* isztriai vikárius és tartományfőnök a *Syntagma Theologico-canonicum de sponsalibus*,²⁷³ a pozsonyi *Paksy Lajos* (1751.) a házasságra vonatkozó egyházjogi és morális határozatokat tartalmazó *Florilegium Sponsalium*,²⁷⁴ *Maczonkay*

²⁶⁵ A keresztségbeli fogadásokról nyolc elmélkedések és azok megújítására való imádság, e mellett az esztergomi főmegyének ceremonias könyvéből magyarra fordított rövid tordalék, mely a keresztségbeli ceremóniákat és imádságokat magában foglalja Nagyszombat, 1783. Szinnyei i. m. VI. 254.

²⁶⁶ Magyar Kurir 1790. I. 259. I.

²⁶⁷ Szinnyei i. m. VI. 254.

²⁶⁸ Streszka i. m. pag. 857.

²⁶⁹ Pest, 1758. Petrik Bibliographia I. 212. I. — Szinnyei i. m. I. 778.

²⁷⁰ Tyrnaviae. 1774.

²⁷¹ Tyrnaviae. 1775.

²⁷² Czenstochowa 1734.

²⁷³ Typis Labacensibus 1753.

²⁷⁴ Teljes címe: *Florilegium Sponsalium canonico foro fori et poli accomodatum. Essentiam, proprietates, et affectus sponsalium nec non decisiones L. cum fundamentis, pro et contra discussis complectens. Ad usum curatorum animarum Dioecesis Magno-Varadiensis concinnatum* (Komárom

Kristóf pálos tanár, majd gróf Forgách Pál István udvari káplánja kéziratban maradt *Protocollum literarum*,²⁷⁶ és *Rimanóczy József* teológiai tanár a *primatus Romani pontificis* című műveket írták.²⁷⁶

Az egyházjogot művelte a horvát származású *Kriss Kriosztom* is, aki névtelenül adta ki (Zágráb 1737) horvát nyelven Szent Ágoston reguláit a laikus testvérek számára. *Cerimoniale seu Rituale Paulinum* c. kéziratban maradt műve a külön rendi egyházi ténykedéseket ismerteti. Egyébként kiváló tanár is volt; ezt igazolják kéziratban maradt tankönyvei, a *Philosophia peripathetica*, a *Logica* és a halál miatt befejezetlen *Physica*, melyeket a lepoglavai monostor pálos főiskolái hallgatói számára készített.

Itt említjük meg *Szerdahelyi Józsefet* is, a teológia morális képzett, élelészű íróját. Műve: a *Tractatus de sacramentis Poenitentiae* a nyitrai püspöki kéziratárban van meg. A turnai születésű *Durics Fortunatnak* (1735—1802.), a szentírástudomány jeles művelőjének több műve örvendett népszerűségének a maga korában. *Dissertatio de slavobohemica S. Codicis versione*²⁷⁷ és *Bibliotheca slavica*²⁷⁸ című munkáján kívül több más művet is kiadott, sőt 1777-től 1780-ig a katolikus biblia új német kiadásán is dolgozott.²⁷⁹

A világi jogban való alapos jártasságával tűnt ki *Hávor Mihály* több általa szerkesztett pöriratban.²⁸⁰

A tankönyvirodalom igen nagy lendületet vett a rendben a század folyamán. A lepoglavai konvent híres szónoka (1752)

1740. és Kassa 1741.) Horányi i. m. III. 1. l. — Magyar Könyvszemle 1901. 365. l. és Catalogus Paulinorum 1647—1786. Kézirat a Nemzeti Múzeumban.

²⁷⁶ *Protocollum Literarum* ultro citroque missar, et acceptarum gratiosa manu ill, ac. rev. dni Pauli Stephani e comitibus Forgách design. episcopi Sabarien. insignis collegiatae ecclesiae Poson. praepositi... nec non cathedr. ecclesiae... Varadien. lectoris et canonici item... vicarij theol. doctoris 1742. mens. dec. pro occurrentia rerum expeditarum et perceptarum (1742—1747). Ivrét, — eredeti diszkötésben 110 levél a Magyar Nemzeti Múzeum kéziratárában.

²⁷⁷ *Primatus Romani pontificis* adversus d. Joannem Baumassen Lutheranum theologum Hallensem iterum assertus a. p. Michaelae Szeged e soc. Jesu doctore theologo... auditoribus oblatus dum conditiones ex universa philosophia ad mentem doctoris angelici divi Thomae Aquinatis in Monasterio B. M. Virginis de Laad 1753. publice propugnaret. Praeside Gasparo Gindl, Tyrnaviae. — A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárában.

²⁷⁸ Pragae, 1777.

²⁷⁹ Budae. 1795.

²⁸⁰ Schaffarik: Geschichte der slawischen Sprache und Literatur. Ofen, 1826. 362. l.

²⁸¹ Collectanae et informationes in causis iuridicis. Fol. — Causa Mich. Havor religiosi ord. s. Pauli I. e. Contra Com. d. Car. Ant. Serény, Car. Gobertum ad Aspermont, necnon Thomam Szirmay, Math. Jos. Georg. Andrassy etc. (1727—1737). Bpesti Egyet. Ktár Kézirtára: G. 108.

Gasparotti Hiláron, még körösi tanár korában a középiskolai tanulók számára írt tankönyveket, melyek azonban csak kéziratban maradtak. *Orthographia*, *Prosodia* és a *Levélírás* módjáról írt munkáiból *Synopsis* címen ügyes összefoglalást írt a tanulóifjúság számára. Iskolai gyakorlatokat állított össze „pro media, suprema grammaticae classe per integrum annum in 120 argumentis.” Több komikus iskolai színjátéka: *Actus comici*, szintén kéziratban maradt. A tanulóifjúság számára szabályzatot (*Regula*) is írt, melyet Benger Miklós tartományfőnök és Muzsár András rendfőnök hagytak jóvá.

A szorgalmas és tehetséges pedagógus nagy szeretettel foglalkozott történelmi kérdésekkel is. Megírta két kötetben a szentek életét horvátul.²⁸¹ A veterinciai Mária-szobor eredetének, átvitelének s az általa történt csodáknak történetét tárgyaló műve, valamint a Szentírás néhány fejezetének horvát fordítása kéziratban maradt. Kilenc kéziratban maradt művének címét jegyezte fel egy névtelen pálos 1755-ben.²⁸² A magyar tankönyvíró pálosok közül *Kelemen György* tűnt ki történelemkönyveivel.²⁸³

A költeményes munkák közül ki kell emelnünk azt az 1660-ban Bécsben megjelent, 518 hexameterből álló, remete Szent Pál életét ismertető, őt dicsőítő költeményt, melyet névtelen szerzője Ivanovics Pál rendfőnöknek ajánlott.

Kollecsány Adámnak már említett *Parnassi sacrationis affectus, seu varia poemata et epigrammata sacra de Christo, Beatissima Virgine et Sanctis*²⁸⁴ című műve latinnyelvű vallásos költészetünk kiválóbb alkotásai közé tartozik.

A XVIII. század első negyedének vallásos költője volt *Chelstowsky Dénes* lengyel tartományfőnökhelyettes († 1719.). A B. Szűz és Szaniszló krakkói püspök és vértanú emléke ihlette termékeny tollát. Művei, a *Scrutinium vitae intaminatae Beatae Virginis Mariae complectens 23 elogia in varia festa Beatissimae Virginis et aliquot de Diva Claromontana* (1710) és a *Majestas Divae Claromontanae*²⁸⁵ igen elterjedt, kedves olvasmányok voltak a lengyel papság és nemesség körében.²⁸⁶

Simándy László horvát atyának († 1715 Lepoglava) *Corvus*

²⁸¹ I. rész 1752. Grác, II. 1755. U. o.

²⁸² Magyar Könyvszemle. 1878. évf. 44. l.

²⁸³ *Praecognita historiae universalis sive chronologia.*

Tentamen publicum ex historicis praelectionibus r. p. Georgii Kelemen quod in monasterio B. M. V. in Papa ... subibit Stephanus Dobos ... Anno 1778. Jaurini.

A tételek nyomtatásban vannak, a feleletek kéziratban, 4° 82. lev.

²⁸⁴ Zagrabiae 1698.

²⁸⁵ 1717. Czenstochowa.

²⁸⁶ Acta Paul. tom. IV. pag. 287.

Albus²⁸⁷ című verses műve remete Szent Pál dicsőítését tartalmazza. *Junievics Miklós* lengyel definitor a czenstochowai Madonnát méltatja versekben írt Augurium sortis Beatae ab archithaumaturga c. művében.²⁸⁸ *Janicki Brunó* lengyel tartományfőnök († 1722 Czenstochowa) a panegyris-írás terén tűnt ki.

Több szép költemény maradt reánk névtelenül ebből a korszakból pálos írótól. Így valószínűleg czenstochowai pálos műve, a Thronus agno Szanieviano c. Szaniavszki Konstantin hercegnek, Krakko püspökének ajánlott szép dicsőítő költemény²⁸⁹ és a Honor et gloria Potoccianae Crucius, nomine coenobii Claromontani dicatum Primati Poloniarum Theodoro Potocki archiepiscopo Gnesen (1724.) c. panegyris.

Perelski Damáz lengyel atya, aki 1740 körül élt, Aquinói Tamásról írt szép dicsőítő költeményt.²⁹⁰

Ide tartozik a horvát *Kriss Krizosztomnak* névtelenül kiadott verses munkája, a Festiva aggratulation és a magyar *Bolla Péter*²⁹¹ műve, a Manductio ad coelum, melyben Bona bíboros versebe szedett munkáját remete Szent Pál életére vonatkozó epigrammákkal bővítette.²⁹² *Encellius Pannoniusnak* kéziratban maradt, versben és prózában Márianosztrán írt műve, az Arcus gloriae diversis elevatus,²⁹³ melyet rendtársának, Estorás (Esterházy) Pálnak ajánlott.²⁹⁴

A latinnyelvű alkalmi költészet művelői között említjük meg *Balogh Kázmért*, aki szép költeményben méltatta a kor szokásaihoz híven egykori rendtársát, gróf Esterházy Pált, a pécsi püspöki székebe való beiktatása alkalmából;²⁹⁵ és *Szlabigh Tamás Dávid* nagyszombati teológust, gimnáziumi tanárt, aki Batthyány József hercegprímás, Ghymesí Forgách Miklós nyitrai püspök beiktatási ünnepségeire, valamint Albert lengyel és litván fejedelem és szász hercegnek Magyarországból Belgiumba való elutazásakor írt ünnepi ódákat.²⁹⁶

²⁸⁷ Czenstochowa 1712.

²⁸⁸ Czenstochowa 1718.

²⁸⁹ Czenstochowa 1725.

²⁹⁰ 1730. Czenstochowa.

²⁹¹ Teljes címe: *Festiva aggratulatione die nominis Illustrissimo et Reverendissimo Domino Georgio Branyugh Episcopo Zagrabiensi a coenobio Remetensi oblata anno 1741. typis Zagrabiensibus editum.*

²⁹² Horányi Memoria I. — Magyar Könyvszemle, III. 34. — Szinnyei i. m. I. 120. l.

²⁹³ Mariae-Nostreae 1775.

²⁹⁴ 4-rét 22. l. Magyar Nemzeti Múzeumban.

²⁹⁵ Költeményének címe: Carmen, quod ill. dno Paulo e com. Esterházy dum in Quinque-Ecclesiensem antistitem inauguretur, obtulit a. 1781. Sopronii. Catalogus Bibl. FR. Com. Széchenyi I. 62. és Szinnyei i. m. I. 475.

²⁹⁶ *In quaecunque pietatis monumentum cels. ac. rev. principii Josepho e com. de Batthyány ecclesiae Strigoniensis archiepiscopo... quana*

A felvilágosodás elleni küzdelem pálos irodalma.

A pálos irodalom elvilágiasodásának kora.

A *felvilágosodás ellen folytatott nagy harc*ból is derekasan vették ki részüket a rend írói.

A század első felében ismét régi ereje fényében tündöklő magyar katolikus egyháznak a francia földről beszívárgott felvilágosodás eszméi ellen kellett felvennie a küzdelmet, mert ezek az egyház tekintélyét, tanainak értékét és hierarchiáját kezdték ki.

Az egyház egyideig prevencióval igyekezett meggátolni e káros, idegen eszmék elterjedését; cenzúra örködött a megjelenő művek szelleme felett. De az egyház befolyása ebben az ellenőrzésben egyre gyengült. Az 1745-ben és 1747-ben, tehát két ízben is átszervezett, jezsuitákból álló, vallásos jellegű könyvvizsgáló bizottság csak néhány évig működött önállóan. 1754-ben Mária Terézia kívánságára a janzenista *Van Swieten* vezetése alatt (1758—1772) álló teljesen állami jellegű bécsi cenzúra alá tartozott. 1764-ben már a vallási szempontok felett örködő utolsó jezsuita cenzort is elbocsátották a bizottságból s ezzel megindulhatott a felvilágosodás eszméit terjesztő irodalmi művek beözönlése hazánk területére is.

A keresztény államokat fenyegető veszedelemre az egyház feje, *XIII. Kelemen, Christianae Republicae Salus* kezdetű, 1766-ban kiadott s a materialista, atheista és theista tanokat tömören ismertető brévéjében mutatott rá. A bajok forrásául csupán az emberi ész bizonyítékaira támaszkodó s a hit tételeit semmibe sem vevő túlzó racionalizmust jelöli meg. A tévedéseken alapuló erkölcstelen, de „csillogó választékossággal, a stílus megnyerő elmésségével, hízélgéssel” teletűzdelt, az olvasó lelkületébe könnyen belopódzó írások ellen a püspöki kart szólítja harcba: Világosítsák fel a népet a lelkük ellen készülődő orvtámadásra s kérjék küzdelmükhöz a keresztény fejedelmek segítségét. A püspöki kar kívánságára Mária Terézia királynő rendeletet adott ki a libertinizmus szolgálatában álló könyvek ellen, súlyos büntetést szabva ki azokra, akik az ilyen szellemű könyveket megsemmisítés végett a hatóságnak át nem adják, sőt azokra is, akik fel nem jelentik az ilyen könyvek bir-

inter festas omnium Hungariae ordinum adclamationes archiepiscopalis sedis dignitatem adiret, oblatum. (Tyrnaviae, 1776. Költemény.) *Ode* exc. ac. ill. dno Nicolao e com. Forgách de Ghymes etc. supremi Nitriensium comitis dignitatem ad diem 13. Maii solemniter auspicanti 1777. U. o. *Ode* ad sereniss. Albertum, regium principem Poloniae et Lithuaniae, ducem Saxoniae, etc. tribus fere lustris apud Hungaros exactis, in Belgium proficiscentem. U. o. 1781. — Petrik Bibliographia — Szinnyei i. m. XIII. 1010.

tokosait. Azonban sem ez a rendelet, sem a pozsonyi cenzúrabizottság átszervezése nem segített a bajokon. II. József pedig tetézte a bajt igen türelmes cenzúrendeletével (1781). A katolikus püspöki kar elégedetlenségét tartalmazó Gravamina cleri Hungariae és VI. Pius cenzúra-sürgetései sem hozták meg e téren a javulást. A felvilágosodás eszméivel telített febroniánista és jozefinista irodalom, a katolikus klérust, sőt magát a Bécsbe utazó pápát is szabadon támadó Rautenstrauch és Eybel-könyvei szabadon jelenhettek meg, éppúgy, mint az egyházellenes irodalom többi képviselőjének: Diderot, D'Alembert, Barbier, Helvetius, La Mettrie, Montesquieu, Rousseau, Voltaire, D'Argens, De Maillet stb. eszméit hirdető egyéb munkák.

A francia forradalom minden emberit meggyalázó véres eseményeinek hírére első ellenhatásként az országgyűlésen a vármegyék szorgalmazására a Helytartótanács királyi jognak nyilvánította a cenzúrát. (1793). Másrészt az egyházellenes szellemi munkák számának szaporodása és az ú. n. aufkláristáknak beférkőzése a tudományos irodalom főleg politikai és bölcséleti ágába, sőt a szépirodalomba is, arra készítette a magyar katolikus szellem képviselőit, hogy komolyan felvegyék a harcot a rombolás szelleme ellen. Munkásságuk gozdag irodalmat termelt. Ez a forrongó hitvédelmi irodalom lüktető elevenséggel védte a katolikus hit tételeit, majd szabatosabban határolta körül a hit igazságait és pontosabb meghatározásukat adta.

Franciaországban az egyház legélesebb elméi: Bossuet, Bergier, Dupin, Fleury, Huet, D'Honteville, Polignac, Lamy, stb. vívták már 1760—1780 közt a hitvédelem frontján kemény harcokat. Nálunk 1762—1763-ig a nagyszombati egyetem két nagytudású jezsuita tanára: *Csapodi Lajos*, *Molnár Lajos*, majd 1779-ben a budai egyetem tanára *Szvorényi Mihály József* és *Zsivics Mátyás* pesti egyetemi (1789), *Grigely József* budai kollégiumi tanár (1796), *Kenyeres József* jezsuita egyetemi tanár és *Benyák Bernát* piarista folytattak küzdelmet az egyházat folyton támadó libertinus áramlatokkal szemben. II. József kormánya idején azonban éppen az uralkodó által kiadott egyházellenes rendelkezések és a cenzúra nyomása alatt szenvedő egyházi irodalom gyengülése biztosított nagyobb teret a szabad gondolkodásnak. Ekkor azonban már a Pálosrend nagyképzetségű fiai is bekapcsolódtak a nagy küzdelembe. Igaz ugyan, hogy közöttük is támadtak olyanok, akik az új eszmékkel kacérkodtak: így *Verseghy* is, aki lefordította Millot egyháztörténelmét. Eme szórványos jelenségek mellett dicséretre méltó munkásságot fejtett ki azonban a pálosok közül *Poór Imre* († 1780) és *Alexovits Vazul*.

Poór Imre Dissertationes adversus libertinos in applicanda

ad studium theologicum philosophia c. három értekezést tartalmazó könyvét 1782-ben adta ki. Elsősorban a keresztény vallás összes igazságait elvető Bayle ellen vette fel a harcot. Logikusan felépített művében főleg *Valsecchi*, *Cerboni* és *Civini* olasz tolmista dominikánusok érveit használja fel, akiknek munkáit Gazzaniga ismertette a bécsi egyetem Szent Tamás-féle teológiai katedráján. A mélyen szántó értekezések végén kiemeli a filozófia fontosságát a teológiai tanulmányokban, a régi tételnek adva igazat: philosophia est ancilia theologiae.

Poór mellett az apologetikus irodalom művelése terén, különösen hangjának szónokias hevével, stílusának népies színezetével s átlátszó tisztaságával vált ki a szónokok között már említett *Alexovits Vazul*. Már 1789-ben kiadott *Ünnepnapi predikációiban* a Hollandiából és Szászországból behozott s általánosan elterjedt hitetlenséget terjesztő könyvek ellen, majd Voltaire, Bayle és Rousseau eszméi ellen szállt síkra. Egyéb beszédeiben is sűrűn találunk célzásokat a felvilágosodás eszméi, főleg a vallási közömbösség, a papság becsmérlése ellen és rendkívül erős hangsúlyozását a papságnak kijáró tisztelet fontosságának. 1792-ben külön könyvet adott ki *A könyvek szabados olvasása* címen, melyben erőteljesen cáfolja, főleg Nonnotte és Zabnesnig nyomán, Voltaire, Bayle és Rousseau vallásellenes eszméit. Egy másik munkájában: „*Az Egyenlőségről és szabadságról a Frantziák és Frantziázók ellen a mostani üdökre*” című, kéziratban maradt művében már a politika meggyőző eseményeit sorakoztatja fel bizonyítékok gyanánt, minden apologetikai érvelés nélkül.²⁹⁷

Nemzeti nyelvünk és irodalmunk művelése terén is alaposan kivették részüket a rend tagjai. Már a XVIII. század első felében elterjedt körökben az *iskolai színművészet*. Eleinte a jezsuiták mintájára a latin, majd a magyar nyelv fejlesztése végett magyar, sőt később németnyelvű színdarabokat is írtak, illetve dolgoztak át idegenből iskolai színpadjaik számára. Egyesek a század végén az alkotmányellenes elnyomással szemben feltámadt erős nemzeti visszahatásnak cselekvő harcosaiként lépnek föl és nemzeti nyelvünk jogainak védelmét is vállalják. Ez nem is csodálható, mert a rendtagok zöme e korban főleg a köznemesség soraiból került ki, akik felkarolták a nemzeti nyelv ügyét. Különösen a pesti rendház lakói szegődtek minden erejükkel az ébredező nemzeties irány szolgálatába.

²⁹⁷ Az egyenlőségről és a szabadságról a franciák és Frantziázók ellen a mostani üdökre. Írta Alexovics Basilius első remete sz. Pál szerzetéből való pap, a filozófiának doktora és a pesti királyi universitásnak rendszerint való exhortátora. Nyomtatott Vácson Gottlieb Antal betűivel 1795-ik esztendőben. — 4° p. 211. Bpesti Egyet. Ktár Kézirattára G. 34. jelzet.

Szépen mondja róluk egyik tudósunk: „Azon időben Pesten a magyar szellem asyliuma a pálosok rendháza volt, alkalmas gyűlőhelye a nyelv és irodalom harcosainak: a nemzeti törekvések bajnokai összejöttek tanakodni, eszmét cserélni, egymást biztatni s a jobb jövő reményében tetterre lelkesülni. Itt beszéltek meg a terveket s irányították tevékenységüket. Pest nemzetietlen, németvolta nagyon bántotta az ő hazafias érzületüket. A pesti pálos rendház tehát egyike volt azon oázisoknak az akkori Pestben, ahol a magyar nemzeties szellem és irány nemcsak megvonta magát, hanem a működés egyik kiinduló pontja volt.”²⁹⁸

Az iskolai színműírás művelői közül a következők érdemnek említést. *Szabadhegyi Mihály*²⁹⁹ Márianosztrán a retorika tanára, rendtársával *Billisics Márton Lajossal*,³⁰⁰ aki Sátorajaujhelyen (1764—69), majd Pesten működött (1767) mint a fizika tanára, több előttünk ma már ismeretlen iskoladramát írt.³⁰¹ Hasonló törekvés jellemzi *Bors Dániel* híres pálos szónok³⁰² és *Péntek István* munkásságát is. Ez utóbbinak tulajdonítják a Pál című színmű szerzőségét.³⁰³

Osvald Zsigmond is írt két iskolai színművet. A tapolcai származású *Gindl József Agoston* pedig, aki rendje eltörlése után egyideig Budán, majd Pozsonyban élt, főleg a színműírás és műfordítás terén munkálkodott. Művei csak részben eredetiek, többnyire szabadabb átdolgozások, sőt fordítások. *A házasságszerző prókátor* (1792), *Cserei Krisztina* (1793.) *Lelkes hazavédők* (1793), *Cserepár* (1795), *Bécsi ruha* c. munkáinak forrását nem ismerjük; ő maga sem jelzi őket. Lehetséges azonban, hogy ezek eredetibbek, mint *Az unoka-gyermekek* (1793), amelyet *Henszler Károly*, *A nemes hazugság* (1793), amelyet *Kotzebue* és *Telemak* és *Kalypso*, amelyet Fénelon cambrai érsek munkája nyomán írt. Munkái közül a *Házasságszerző prókátort* (1808. febr. 15-én) és a *Bécsi ruhát* (1810. július 15-én) Pesten elő is adták, valószínű a többit is.³⁰⁴

²⁹⁸ Hattyúfi Dezső: Kreskay Imre költői levelezése I. rész. Budapest, 1906.

²⁹⁹ 1737-ben Komáromban született s 1754. október 28-án lépett a rendbe.

³⁰⁰ 1736. ápr. 2-án született Alsópulyán, Sopron megye, 1753. október 16-án lépett a rendbe Bánfalván.

³⁰¹ Egyet. Phil. Közl. 1891. 120, 121. l.

³⁰² 1737-ben született. 1755. okt. 27-én lépett a rendbe. Eleinte Acsán (1767), majd Nagyváradon (1770) szónokolt.

³⁰³ V. ö. Mócs Szaniszló Gyula: Kézirati pálos iskoladramák az Akadémia könyvtárában. — Egyet. Phil. Közl. 1891. évf. 112. oldal. — Haas Mihály: Gedenkebuch der k. freien Sadt Fünfkirchen. Von dr. Michael Haas 1852. Fünfkirchen 77. l. — Váli Béla i. m.

³⁰⁴ Művei a következők: *Házasságszerző prókátor* 1792. — *Az unoka-gyermekek*, vagyis nem mind kéményseprő, aki fekete ruhában jár, mulatságos

Az iskolai színjátszás művelője volt *Táncz Menyhért* pápai tanár, majd a rend életének utolsó éveiben Gindl Gáspár tartományfőnök titkára. Életrajzi adatait az *Acta Paulinorum* nyomán Timár Kálmán és Császár Elemér kutatták fel.³⁰⁵

Irodalmunkban nevét öt iskoladráma másolása tartja fenn; ezek közül a *József* című eredeti alkotása. József és Putifárné történetét mondja el benne drámai párbeszédekben az akkor még sátoraljaújhelyi pálos teológus (1765.). Bár az idegen nyelvekben nem volt nagy jártassága, a Pápán összegyűjtött nagyszámú iskoladráma megszerzése körül is valószínűleg nagy része volt.³⁰⁶

Verseghy Ferenc és *Virág Benedek* is megkísérelték erejükét a drámaírásban.³⁰⁷

A század kilencvenes éveiben meginduló színi törekvéseinknek (Pest, Székesfehérvár, Kolozsvár, Miskolc) és folyó-

érzőkeny játék négy végezetekben. Henszler Károly után ford. 1793. — *Cseri Krisztina* 1793. — *Lelkes hazavédők* 1793. — *Cserepár* 1795. — *Unokagyermek, Bécsi ruha*, vígjáték 4 felv. — *Béla hada atyja ellen*, ford. Collin után. — Eredeti munkái: *A nemes hazugság*, érzékeny játék 3 végezetekben. Kotzebuetől minapában szerencsésen szerzett ember-gyűlölésnek és megbánásnak bővebb folytatása. Szabadon fordította s a nemzeti játékszínház alkalmazzatta. Pest 1793. Ajánlásában (1793. május 25. Pest) említi, hogy Budán írta beteg. Kézirat a Magyar Nemzeti Múzeumban. — *Telemak és Kalypso*, vagyis futással győztetik meg a szerelem. Herczeg és Kameraki érseknek Fenelon Saligniak Ferencnek nevezetes iratmányából kölcsönzött érzékeny énekes színjáték két felvonásban. Írta Gindl József Agoston. A muzsikát pediglen Fegyverneki Vida László úrnak költségére Reimann Antal készítette. Vác, 1795. Benkő M. Színvilág 49. 85. — Honművész 1837. 31. sz. — Petrik Bibliographia. — Schedius: Allgemeine Verzeichniss Pest 1800. 11. l. — Sándor István Magyar Könyvesház 201., 212., 260. l. — Színnyei i. m. III. 1217.

³⁰⁵ Irodalomtörténeti Közlemények 1930. 360. l. Ezek szerint 1743. február 19-én született Pápán, 1760. nyarán lépett a rendbe 1761. október 25-én tette le a szerzetesi fogadalmat Márianosztrán. Következő esztendőben már Pápán találjuk, ahol két évig bölcseletet tanult. 1763-ban Sátoraljaújhelyen teológiai tanulmányokat végzett. 1766-ban Pécssett folytatta tanulmányait. 1767. június 8-án szentelték áldozópappá. 1770–1773-ig a tartományfőnök másodtitkára volt Pesten. Ezután egy ideig Pápán a filozófiát tanította, majd rendtársai bizalmából az iskola prefektusa lett (1773–75.) 1777-ben már Pécssett találjuk, mint a teológia tanárát. Három év eltelté után ismét Pesten találjuk mint a magyar rendtartomány titkárát. Ezt a tisztségét egészen a rend eltörléséig viselte. A *Máriacsáladon* tartott utolsó rendtartományi káptalan is méltónak találta őt erre a tisztségre. (1784. május 29.). Rendjének eltörlése után 1787-től 300 forint évi nyugdíjából tengette életét. 1800. október 7-én halt meg Pesten.

³⁰⁶ V. ö. Császár Elemér: Adatok Táncz Menyhért életéről. Irod. Tört. Közl. 1901. évf. — Mocs Szaniszló i. m. Egyet. Phil. Közl. 1908. évf. 717. l. — Császár Elemér: Anyos Pál Budapest, 1912. 47–48. és 195. l. — Timár Kálmán: Adatok Tancz Menyhért életéhez. Irod. Tört. Közl. 1929. és Táncz Menyhért származása. Irod. Tört. Közl. 1930. 360. l. — Magyarország vármegyéi. Zemplén vármegye, Budapest. 1906. 274. l. — Színnyei i. m. 1282.

³⁰⁷ Színnyei i. m. XIV. 1539. — XIV. 1240.

iratainkban a színjátszás érdekében kifejtett propagandának hatása alatt több írónk lelkesedett a színműírásért, amelytől nemzeti öntudatunk erősödését, nyelvünk és műveltségünk fokozottabb emelkedését várták. *Virág Benedek*, Bessenyei hasonló tárgyú drámájának hatása alatt, írta ekkor a minden drámai erőt nélkülöző, csupán hazafias siralmakat hangoztató *Hunyadi László tragédiája* (1817.) c. párbeszédese munkáját, amelyet ő tragédiának nevez. Az e téren már tehetségesebb *Verseghyt* is a kortársaknak a színpad iránt való nagy érdeklődése készítette főleg Kotzebue divatos színműveinek utánzására. Írónk az idegen tárgyakat magyar viszonyok közé helyezte és drámáiban magyar hősokeket szerepeltetett (A formentéri remete 1713, A szerelem gyermeke 1792, a Lebilincsezett Prometheus 1792.)

A XVIII. század magyar irodalmában a pálosok közül *Kreskay Imre Tamás*, *Ányos Pál*, *Verseghy Ferenc* és *Virág Benedek* valósággal minden nemzeti megmozdulásunkban résztvettek s írói munkásságukkal nemcsak kortársaik figyelmét, de az utókort tisztelét is kivívták.

Kreskay Imre Tamás (szül. Székesfehérvárt 1748., meghalt Pápán 1810.) nagyműveltségű férfiú volt; nagy jártasságra tett szert az olasz, német és francia nyelvben és irodalomban. Rendtársával, *Molnár Elekkel* Német- és Olaszországban, valamint Ausztriában tett nagyobb utazást. Rómában négy évet töltött; Itália nagyobb városait (Firenze, Velence) is meglátogatta. Hazatérése után egyideig a rend mecseki jószágkormányzója, a pesti rendház könyvtárosa (1777—1780), a szatmári rendház előljárója és az ottani iskola igazgatója és könyvtárosa volt. (1780—1786). Rendje eltörlése után világi pap lett s mint ilyen Sasváron működött, majd pedig nevelősködött 1788-tól 1789-ig Fehérmegye több helyén. 1790-től 1797-ig a somogy megyei *Eötvösön* özvegy Vizeky Tallián Farkasné családjában. Közben egyházi beszédeit gyűjtötte össze. Mint nevelő megfordult még több helyen, így *Bodajkon* (1798—99) és *Ihásziban* (1804—1809). Különösen széleskörű levelezésével kapcsolódott bele a korabeli magyar irodalmi életbe. A Rajniss-féle klasszikus iskolával ellentétben a tiszta magyar nemzeti versformák létjogosultságáért lelkesedett. Munkássága a vallásos és elmélkedő irodalom,³⁰⁸ az alkalmi,³⁰⁹ a hazafias,³¹⁰ a bölcselőlkölté-

³⁰⁸ *Az Úr vacsorájához buzgó áhítatossággal járuló töredelmes szívnek tüköre*... Pest, 1778. Kézirat a Budapesti Egyet. Könyvtárban. A. 176. Valási egyveleg. S. *Az Úr vacsorájához buzgó áhítatossággal járuló töredelmes szívnek tüköre*. Készítette Kereskay Imre Paulinus. Kinyomtatott Pesten 1778.

³⁰⁹ *Ode dum excell. d. comes Franciscus de Nádasdi ill. dnum comitem Franciscum de Nádasdi filium suum regio nomine supremum comitem inclyto cimitatui Alba-Regalensi daret. 1799. Hely n. — Carmen, quod ad*

szet⁸¹¹ és a színre alkalmazható énekes daljáték⁸¹² körére terjedt ki.⁸¹³

A szentimentalizmus meghonosítója irodalmunkban faiszi és vámosi *Ányos Pál* (Esztergár 1756. — Veszprém 1784.) föld-birtokos nemesi család sarja. 1772-ben mint a pálosok pápai gimnáziumának növendéke lépett a rendbe. Újoncéveit Márianosztrán, a filozófiát Pápán, a teológiát Nagyszombatban (1774), majd Budán (1777) végezte el. 1780-ban pappá szentelték s ekkor rendje a felsőelefánti konventbe, majd hamarosan Székesfehérvárra (1792) küldte, ahol a rend gimnáziumában a grammatikai osztályt vezette. Innen súlyos betegén ment Veszprémbe, ahol alig 28 éves korában halt meg.

A világfájdalomnak, szenvedésnek, a lemondásban való gyötörődésnek, majd a vallásos érzésnek és Isten akaratában való megnyugvásnak tehetséges énekeke ő. Igazi tere a szenti-

diem VII. kal. Júl. 1780. inaugurationi regiae Budensis universitatis solemnem obtulit. Pestini. — *Ode de comite Ant. Károlyi dum anno 1782. aeger decumberet Karolini kal. Julii, M. Karolini.* — *Ode ad comitem Antonium Károlyi.* U. o. 1786. — *Ode ad elegiam Innocentii Simonich dicatam honoribus dni Georgii Tokody dum per districtum M. Varasd. reg. schol. sup. directoris vices-gerens renunciaretur.* Anno 1786. Hely n. — Ad diem IX. calendae Septembris ill. ac rev. dni Caroli l. b. Perényi de Nagy-Szőllős, episcopi Tiberianensis... consecrationi sacrum. 1808. Buda. (Költ.).

⁸¹⁰ *Magyar ódák anagy énekek.* Hely n. 1788. — Magyar poema hazafiakhoz, midőn a t. n. vármegyék által szükséges hadi segedelemre buzdítatának Pest, 1794. — Buzdító versek a felkelő nemességhez 1809. eszt. Veszprém.

⁸¹¹ *Jó gondolatok.* Komárom, 1790. — Egy magyar musának filosofiai gondolatai az 1795. új esztendőre alkalmaztatott versekben. Pest. — Az 1795. új esztendőre készült versek. Pest. — Pápay Sybilla című 90 szakaszra terjedő munkájának kéziratai *Modrovich Ignác* rácalmási (Fehérmegye) föld-birtokos tulajdonában vannak, továbbá *Homiliák* és *Harmadnapi elmélkedések* c. kétkötetes, a vallásos és elmélkedő irodalom körébe tartozó munkájának kézirata is. — *Elegyes versei 1789—1808.* 4-rét 103 lap; Különféle munkái 8-rét 15 levél: *Ódái, azaz énekei és a békesség.* Pápa 1806. 4-rét 821 lap c. munkái a Magyar Nemzeti Múzeum tulajdonában vannak.

⁸¹² *Karolina kir. főherczeg* kisasszonynak születésére készült énekes inneplés. Tartatott egy különös tudós társaságban. mélt. gróf ő excell. Ballassa Ferenc... által Bécsben decz. 13. 1795. Gróf Arrivaldi János eredeti olasz munkájából ford. Hely nélkül. — *Békesség.* Esthajnal énekes inneplés, musikabéli zengedezésekre és játékszínre alkalmaztatva. Mellyel a köz örömtől háladatos szívvel festegeti édes hazájának békétszerető magyar poezia, 1806. új esztendőnek kezdetével. Veszprém. (József nádorhoz intézett költemény).

⁸¹³ Kazinczy Ferenc levelezése III. 208. l. — Bartók Gábor Szatmárnémeti története. Szatmár 1800. 25. l. — Székesfehérvár 1871. II. 10. sz. — Figyelő III. 1877. 236. IV. 246., 334., 335. XI. 89., 91., 126. XII. 218. l. — Révay Planum. Viena 1890. 77. l. — Moenich-Vutkovich: Magyar Irók Névtára, Pozsony, 1876. 488. l. — Petrik Bibliogr. — Illéssy-Petko, A királyok könyve. Bpest, 1895. 121. l. — Szinnyei i. m. VII. 270. — Hattyufi Dezső: Költői levelezések Kreskay Imre hátrahagyott irataiból. Budapest 1906. Lauschmann Gyula; Kreskay Imre pálos költő. (Kat. Szle. 1905.).

mentális, világfajdalmas líra: lelke és költészete valósággal állandóan telve van fájdalommal; hangja elégikus színezetű s csak ritkán tör ki szenvedélyes felvillanásban (A kalapos királyhoz). Költői egyénisége kortársait valósággal magával ragadta. Míg Verseghy sokak előtt gyűlöletes volt és Virág közszeretnek örvendett, addig ő kartársai előtt melankóliája mellett is kedves és vonzó egyéniség volt. Az érzések mélysége, finomsága és őszintesége miatt ma is szívesen olvassuk. Költeményeit 1798-ban Péteri Takáts József költségén adta ki Bacsányi János. Életében csak néhány alkalmi költeménye jelent meg.³¹⁴

Verseghy Ferenc Jenő (Szolnok 1757—Buda 1822.) eleinte az egri egyházmegye kötelékében a világi papi pályára készült, majd Eugenius néven a pálosok rendjébe lépett. A márianosztrai novicátus és a nagyszombati theologia speculativa elvégzése után pappá szentelték (1781.) s egyideig a diósgyőri, nagyszombati és pesti rendházban élt. A pesti közönségnek kedvelt szónoka volt. A korszak divatos szellemi áramlatainak tudott ügyesen hangot adni, nem úgy mint a felvilágosodás eszméit rendkívül szigorúan elítélő rendtársa, *Alexovits Vazul*, aki bár kiváló tudományos képzettsége és hatalmas szónoki adottsága volt, — hallgatóságát sohasem tudta úgy elragadni, mint a költői lelkületű, s határozottan férfiasan szép megjelenésű Verseghy. Rendjének eltörlése után (1786) egyideig tábori lelkész volt, majd a Martinovics-féle összeesküvésben való részvétele, s a nyugati eszmékhez való szítása miatt évekig raboskodott Kufstein, Grác és Brünn dohos pincéiben (1794—1803).

Szabadulása után egyideig nyelvi órák adásából, majd szerzetes tanári nyugdíjából (300 forint) tengette életét s közben folytatta a már eddig is nagyméretű, tudományos teológiai, nyelvészeti, történelmi, esztétikai, zeneirodalmi, valamint a költészet több ágára (líra, tanító-költemény, költői elbeszélés, regény, dráma) kiterjedő munkásságát.³¹⁵ Bár sikerült kiváló közéleti

³¹⁴ Énekek könyve szükséges litániakkal és imádságokkal a magyar keresztény katolikus anyaszentegyház isteni szolgálatjára. Pest 1785. — Anyos Pál munkái. Bécs 1798. — Anyos Pál versei Budapest 1875. — Toldy Ferenc: A magy. költészet kézikönyve II. köt. 2. kiad. Bpest. 1876. — Császár Elemér: Anyos Pál versei. Bpest. 1907. III. kiad. a. R. M. K.-ban.

³¹⁵ *Hittudományi munkái*: Keresztény ájtatosságok Verseghy által. Nyomtatott Trattner betűkkel. 1786. 8°. Cenzúrai példány. Egyet. K. kéziratára. A 89. jelzet. Nemzeti Múz. kéziratára 292. Quart. Hung.

Az Egyházi értekezések és Tudósítások c. folyóirat I. és II. évfolyamában jelent meg név nélkül: *Barátságos tanácskozások az egyházi magyar ékesszólásról* 1820. — Az egyházi énekről. 1820. I. évf. 147—168. l. — *Dissertatio de versione hungarica Scripturae Sacrae*. Elucubravít Franciscus Verseghy, Budae, Typis regiae universitatis Hungaricae, 1822. — *Bibliafordítása*: Egyházi Értekezések és Tudósítások 1820. III. l. -79. l.

férfiak támogatását is megnyernie, mégsem tudott megfelelő állást szerezni, ellenségeinek nagyfokú áskálódása miatt. Sem a pesti plébánosi állást, sem a pesti egyetem magyar nyelvi tanészékét, melyre pedig ő, mint az evolúcionista nyelvészeti iskola megalapítója lett volna a leghivatottabb, nem tudta elnyerni. Elmélyedt irodalmi munkásságban keresve vigasztalást, teljes elhagyatottságban élt Budán, 1822-ben bekövetkezett haláláig.

Kortársuk a szegény, de vallásos jobbagyszülők gyermeke, *Virág* (Ádám Ignác) *Benedek* (Dióskál 1754—Buda 1830), aki munkásságával s egyéniségének hatóerejével, akárcsak Verseggy, az irodalmi fejlődés jelentős megindítói közé tartozott. A nagykanizsai piarista gimnáziumból 1775-ben lépett a rendbe; tanul-

Nyelvtudományi művei: *Analytica Institutionum Linguae Hungaricae* Pars I. Etymologia Linguae Hungaricae. Pars II. Syntaxis linguae Hungaricae, Pars III. Usus aestheticus linguae Hungaricae Cum appendice de stilo curiali hungarico. Budae, Typis Regiae Universitatis Hungaricae. 1816., 1817., 1818. a szerző neve nélkül. — *Lexicon Terminorum Technicorum* az az Tudományos Mesterszókönyv. Próbaképen készítették Némely Magyar nyelvszeretők. Budán, A Királyi Magyar Universitas betűivel és költségeivel, 1826. — *Magyar Ortografia*, avagy Írástudomány, melyben a Magyar betűknek helyes kimondása és írása taníttatik. Budán, a Magyar Királyi Universitas betűivel. 1816. A szerző neve nélkül. — *Ungarische Sprachlehre* zum Gebrauche der ersten Lateinischen und Nationalschulen. Ofen, gedruckt mit königl. ungar. Universitätschriften. 1817. — *Magyar Grammatica* avagy Nyelvtudomány, melyben a Hazai Nyelvnek sükeres okokra épített Regulái napkeleti nyelvhez illő tanításrenddel mind és pontosan előterjesztetnek. A Magyar Nemzeti Oskolák számára. Budán A Királyi Magyar Universitas betűivel 1818. — *Proludium in institutiones linguae hungaricae ad systema Adelungianum, genium item linguarum orientalium, ad dialectum tibiscanum et transsylvanum exactas.* Pestini, Typis et expensis Trattnerianis, 1793. — *Neuerfasste ungarische Sprachlehre*, worin die verschiedenen Mund- und Schreibarten der ungarischen Sprache kurz angezeigt, die Regeln aus dem morgenländischen Bahn der Sprache selbst hergeleitet, mit den deutschen Redensarten zusammengehalten und durch Beispiele erläutert werden... Pest bei Joseph Eggenberger 1805. — *A tiszta magyarság*, avagy a csinos magyar beszédre és helyes írásra vezérlő értekezések. Követi ezeket a cadiantiák lajstroma... Írta Verseggy Ferenc Pestenn, Eggenberger József könyvtárosnál 1805. *A filozófiának a talpigazságára épített felelet* a nemzeti múzeum nevében a magyar nyelv iránt tett... kérdésekre, mely értekezés gyanánt is szolgál egyszersmind a nyelvművelésnek művoltáról és akadályairól. Pest. 1818.

Történelmi munkái. Verseggy fordításának a címe a következő: Hiteles előadása a *spanyol történeteknek* az Aranjuezi nyughatatlanságoknak fellobbanásától fogva a Bajóni Juntának befejezéséig. Írta: Cevallos Pedro. Magyar Országban. 1809. Név és hely nélkül. — *Az emberi Nemzetnek Történetei* melyeket a Magyar Nemességek hasznos mulatságára összeszedett egy Emberszerető Hazafi, Budánn. A Magy. Kir. Universitas Typographiájának betűivel. 1810—1811. *Második Józsefnek*, most országló német császárnak történeti és ama foglalatossági, amellyek vélünk az ő szívét kiváltképen megösmértethetik. Verseggi által. 1786. 4-rét Bpesti Egyet. Ktár. G. 101. jelzet.

Zeneirodalmi munkái: Magyar Aglája, avagy Kellemetesen mulató

mányait Pesten és Pécsen elvégezve hosszabb ideig a rend székesfehérvári gimnáziumában tanított. Majd a rend eltörlése után Budán telepedett le s 1830-ban bekövetkezett haláláig nagyarányú irodalmi munkásságot fejtett ki. Meleg barátság fűzte író-rendtársaihoz (Kreskay Imre, Anyos Pál, Verseghy Ferenc), a korabeli irodalom vezéregyéniségeihez (Kazinczy Ferenc, Baróti Szabó Dávid), s nagy kortársaihoz, akiket nem szűnt meg buzdítani irodalmunk és nyelvünk támogatására. Igen nagy érdeme az az önzetlen buzgalom, mellyel ifjú írói tehetségeket fedezett fel és támogatott. Ő a költészet klasszikai iskolájának továbbfejlesztője, Horatius szellemének magyar megszólaltatója s a magyar történetírás emelkedett szellemű művelője.³¹⁶

nyájaskodások különbiéle versnemekben Pest, 1806. — *A magyar hárfásnak* részént Aglájából vett, részént újonnan szerzett énekei fortepianóra 2 szaszban. Pest, 1807.

Estztikái munkái: *A szép mesterségnek rövid története.* *Rövid értekezések a Muzsikáról* VI. énekkel, *Mi a poézis* és ki az igazi poeta? Horatius Ad Pisones írt levelének sikerült fordítása.

Nevezetesebb költeményei: *A magyar Hazának anyai szózatja* az Ország napjára készülő magyarokhoz. — Egy szívből jött szatira, avagy feddő költemény a magyar literatúráról. Névtelenül — Teremtésről. — Ajánló levél Q. Horatiusnak az eliziumi mezőkön mulató Lelkéhez, Hely nélkül. Emlékeztető oszlop. — Gliczéra, Horatiushoz, Az irigységhez, Ajánlás, Klárikához, Lilla, A haldokló leány, A nefelejts, Búcsúzás a Musáktól.

Nagyobb költői munkái: Szentésiné, Györgyiné, Öröm-fia Tamás, *Rihóti Mátyás*, egy nyajas költemény, mellyel a híres magyar versszerzőnek pompás koszorúzása négy sorú ritmusokban előadatik. Névtelenül. Pest 1804.

Regényei: Nagy nevezetű és nagy tekintetű *Kolomposi Szarvas Gergely* úrnak, mostoha ükőmről kedves uram bátyjának vig élete és nevelésének vélekedései. 2. köt. Névtelenül. Pest, 1804—05. *Báró Külneki Gilméta* kisasszony és Aranypataki György. Egy érzékeny történet a legújabb időkben. Írta: V. F. Buda 1808. *Gróf Kaczajfalvi László*, avagy a természetes ember, Egy igen mulatságos tanulságokkal bővelkedő történet. A Magyar Aglája szerzője által. Pest, 1808. *Vak Béla*, a magyarok királya. A történetírásból vont romános rajzolat. Névtelenül. Buda, 1812. *Almarik erdélyi herceg*, avagy a szebeni erdő. Pest, 1813. Névtelenül. Kotzebue nyomán: *A szerelem gyermeke*. Nézőjáték. Ford. Névtelenül. Először adták Budán, 1792. *A formentéri remete*. Nézőjáték. Ford. N. N. Először Buda, 1793. *Eduárd Skóciában...* Nézőjáték. Ford. V. F. P, 1805. Aischylos nyomán: *A lebilincszett Prometheus*. Névtelenül. Buda, 1792. Hamvait 1931. nov. 7-én nagy ünnepséggel vitték át a budai vízivárosi temetőből a szolnoki temetőbe. 1934-ben szülővárosa kegyelete szobrot emelt a szolnoki Tiszaparton halhatatlan emlékének. V. ö. Császár Elemér: Verseghy Ferenc élete és művei. Bpest. 1903. Kisbán Emil: Verseghy Ferenc élete és működése. Budapest 1932.

³¹⁶ Művei: Poetai munkái. 1799. Trattner Mátyás betűivel. — Poetai munkák. Pesten 1822-ben. — Horatius poetikája. Pesten 1801. — Lélius, vagy M. T. Cicerónak beszélgetése a barátságról. Pesten 1802. — Az üdösb Kátó, vagy M. T. Cicerónak beszélgetése az öregségről. Pesten 1803. — Négy prédikáció. 1803. — Magyar Poéták, kik római mértékre írtak 1540—1750-ig. Pesten 1804. Második András aranybullája. Kiadta magyarul. 1805. — Jegyzetek a magyar beszédnek részeire. 1810. — Poemák. 1811. — Thalia. 1813. —

A tudományos irodalom művelői sorában meg kell emlékeznünk azokról a kiváló pálos tanárokról, akik a filozófia, logika, metafizika, fizika, erkölcstan és a teológia tárgyköreiből tudományos kompendiumot írtak a rendi filozófiai és teológiai stúdiumok hallgatói, nemkülönben a rendi gimnáziumokba járó világi növendékek számára.

Tomsics Vitus, a máriavölgyi kolostor tudós tanára a bölcséletet és mennyiségtant adta elő. Előadásainak összefoglalása a *Tentamen publicum*.³¹⁷ Az ő nagy nevelői hatása érezhető *Tóth Mihálynak*, a bölcsélet és matematika másodéves hallgatójának *Propositiones ex universa philosophia*,³¹⁸ továbbá *Rikóti Károlynak* *Propositiones ex universa philosophia* címen Tomsics filozófiai előadásából összeállított bölcséleti tételein is.³¹⁹

Sandrovics János a pesti bölcséleti tanfolyam hallgatója, az itt tanító Egyed Joachim filozófiai előadásai nyomán adta ki: *Ex universa Philosophia selectae propositiones ac theoremata* című munkáját.³²⁰

Kiválóan képzett tudós hírében állott *Sándor Albert* tanár is, aki *Conclusiones ex universa philosophia* c. művével nyert elismerést.³²¹

Barkóczi Rosty Miklós, Rosty Istvánnak, Vas megye alispánjának és Sibrik Teréznek a fia, Rómában végezte teológiai tanulmányait. Itthon több ízben volt a rendi stúdiumokon a

Euridice. Pesten. 1814. Magyar Századok. IX—XIII. Pesten. 1808—XIII—XV. Pesten 1816. — Hunyadi László. Tragédia. 1817. — Poesia. 1817. — Q. Horatius Flaccus levelei. Budán. 1815. — Költemények 1816. — Epodosok Horatiusból. Buda. 1819. — Költemények Phaedrusként. Budán. 1819. — Észrevételek a magyar prozodiáról. Tud. Gyűjt. 1818. — Magyar prozódia és magyar írás. Budán. 1820. — Szatírák Horatiusból. Budán. 1820. Észrevételek a magyar szókötésre. 1821. — Magyar lant. Budán. 1825. — Q. Horatius Flaccus ódái. Budán. 1824. Új kiadás: 1862. és 1876. Hamvait 1938 őszén fényes külsőségek között szállították át a budapesti tabáni temetőből a pálosok sziklatemplomába. Az ünnepi beszédet ez alkalommal Uzdóczi Zadravecz István tábori püspök mondta.

³¹⁷ *Tentamen publicum ex praelectionibus logicis, methaphysicis et mathematicis*. . . Posonii, 1782. A Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtárában. Színnyei: i. m. XIV. 297.

³¹⁸ Pestini 1782. A Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtárában. — Színnyei i. m. XIV. 453.

³¹⁹ *Propositiones ex universa philosophia e praelectionibus R. P. Viti Tomsics... quas in Marianae Vallis monasterio anno 1783. mense augusto publice propugnandas suscepit*. Posonii. A Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtárában. — Színnyei i. m. DI. 998.

³²⁰ Színnyei i. m. XII. 154. és Petrik Bibliographia. — *Ex universa philosophia selectae propositiones ac theoremata... in monasterio Pestensi 1776. Mense Aug. die 24. publico tentamini exposuit... ex praelectionibus R. P. Joachimi Egyed. Pestini.*

³²¹ *Conclusiones ex universa philosophia dum 1735. publice propugnaret*. A Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtárában. — Színnyei i. m. XII. 122.

bölcsélet és teológia tanára s tudományával³²² a rendi ifjúság képzése terén igen szép eredményeket ért el. Fontos rendi érdekek megvitatása végett három ízben is Rómába küldték; ott is halt meg 1767-ben. Filozófiai munkájával, a kétkötetes *Institutiones philosophicae-vel*,³²³ komoly tudományos felkészültségről tesz tanúságot. A bölcselkedésre erősen hajló lélek az elmélkedő-, az erkölcstani- és a tankönyvirodalom terén is maradandót alkotott. *Ritus ac mores Hebreorum* c. műve 1758-ban jelent meg. A munka nagy elterjedését és kiválóságát igazolja az a tény, hogy 1783-ban Pécsen magyarul is kiadták.³²⁴ Tankönyvét, az *Institutiones linguae sacrae*-t, sokáig használta a rendi ifjúság.³²⁵ A *Praecepta salutaris* c. kéziratban maradt művét 1765-ben, rokona, Rosty Ferenc számára írta.³²⁶

A filozófiai irodalom művelői sorában kivált még Poór Imre, Gindl Gáspár és Högyész Lajos. Az első *Dissertationes adversus libertinos* című művében tulajdonképpen a teológiai tanulmányokhoz szükséges filozófiai ismereteket nyújtja,³²⁷ egy másik munkájában a „Keresztény bölcselőről” értekezik.

Gindl Gáspár († 1801. február 26.) Sajóladon (1752–58) a filozófia, Máriavölgyön (1754–55) és Nagyszombatban (1755–58) a rendi teológia tanára, majd tizenhat éven át, rendtársai teljes bizalmát és szeretetét bírva, a magyar tartomány főnöke volt. Filozófiai, majd teológiai előadásait foglalta össze.³²⁸ Művei azonban csak kéziratban maradtak, éppúgy, mint a magyarországi rendi növendékek tanulmányait és iskolázását ismertető munkája, a *Status et cursus studiorum doemesticorum*³²⁹ s a ma-

³²² A bölcsélet doktora volt.

³²³ *Institutiones Philosophicae*, quas hodierno philosophandi modo accomodavit, Pestini, 1768. 2. kötet. Kézirat.

³²⁴ *Ritus ac mores Hebreorum*, italico idioma refutati a doct. Paulo Medici, nunc additis quibusdam latine reddit. Notis hebraicis ac subinde graecis illustrati etc. A. 1758. 8. mai. Egyet. Ktár A. 198. jel. kézirat.

³²⁵ *Institutiones linguae sacrae*. Opera rev. patris Nicolai Rosty ad usum studiosae iuventutis o. s. Pauli I. e. concinnatae. Tyrnaviae 1759. — 4° 54. l. Egyet. Ktár. kéziratára H. 66. jelzet.

³²⁶ *Praecepta salutaria in usum perpetuum Francisci Rosty concinnata per. cognatum suum ac per priennium moderatorem*. Tyrnaviae 1765 (Kézirat a család birtokában.) Horányi Memoria III. 185. — Nagy Iván: Magyarország családai IX. 775–778. l. — Petrik Bibliographia és Gnadt P. Enchiridion kézírata végén: *Libellus mortuorum* c. munkában (Magyar Nemzeti Múzeumban kézirat Szinnyi i. m. XI. 1203.).

³²⁷ *Dissertationes adversus libertinos in applicanda ad studium theologicum philosophia*. 1783. A Magyar Nemzeti Múzeumban. — Szinnyi i. m. X. 1415. *Dissertationes tres de christiano philosopho*. Egyet. Ktár. kéziratában F. 18. jelzet. A mű 1780-ban a budai kir. egyetem nyomdáján nyomtatásban is megjelent.

³²⁸ *Praelectionum philosophicarum partes IV*. Lád, 1753. 4° 3. kötet *Praelectionum theologicarum partes octo*. Tyrnaviae 1755–56. 4°

³²⁹ *Status et cursus studiorum domesticorum in provincia Hungarica Paulinorum*, 4° 48. l.

gyar rendházak okleveleit és írásait ismertető, összefoglaló *Elenchus*-a. Az előbbieket a Nemzeti Múzeum Kézirattárában, az utóbbit az Országos Levéltárban őrzik.³³⁰

Hőgyési Lajos is a rendben szerezte meg nagy jártasságát a teológiában és filozófiában. Rendjének eltörlése után sokfelé hányódott, míg végül a pozsonyi Akadémia hitoktatója 1801—1808). Ebben az állásában adta ki a filozófia hallgatói számára előadásait, a *Doctrina religionis*-t.³³¹

A tudós írók sorában említhetjük még meg *Márton Jeromost* († 1782), aki 1768-ban mint a sajládi teológia tanára kompendiumszerűen foglalta össze a teológia morálist. Kézírtos munkáját a Magyar Nemzeti Múzeum őrzi.³³²

Patsay István tanár a filozófia és matematika körébe vágó munkájával, a *Tentamen publicum* vált ki.³³³

A tudós és sokoldalú *Szentgyörgyi Gellért* nevét, aki a rend feloszlatása után Pesten a Jankovics fiúk nevelője volt, a Tudományos Gyűjteményben közzétett cikkei tették ismertté.³³⁴ A korabeli matematikai és fizikai ismereteket összefoglaló *Tentamen-jén* kívül³³⁵ versekbe foglalta a hit alapigazságait, majd a vele levelező Kazinczy hatása alatt³³⁶ főleg a műfordítás terén tevékenykedett. Franciából és németből fordította a Józán elmélkedések a religióról c. munkát,³³⁷ majd Birkenstock Menyhértnek Sándor leopold herceget dicsőítő latinnyelvű költeményét fordította le magyar versekben.³³⁸ A klasszikusok kö-

³³⁰ V. ö. Gnadt Péter: *Enchyridion* 182. I. a Nemzeti Múzeumban. — Szinnyei i. m. III, 1216.

³³¹ *Doctrina religionis r. catholicae de septem novae legis sacramentis, de purgatorio et indulgentiis, quam philosophiae auditoribus cursus biennalis anno primo praelegit*. Posonii, 1805.

Doctrina religionis r. catholicae de virtutibus theologicis de fide, spe et charitate, religione revelata, ac aliis fidei orthodoxae dogmatibus quam philosophiae auditoribus cursus biennalis anno secundo praelegit. (Ortvay Tivadar: Száz év. Budapest, 1884. 187. l. — Petrik Bibl. — Szinnyei i. m. IV, -340.).

³³² *Theologia moralis in compendium redacta*. Ladini, 1768. A. 1782. 4° 102. l. *Enchiridion meditationum* 1703. és *Libellus mortuorum*. Kézirat a Nemzeti Múzeumban. — Szinnyei i. m. VIII, 735.

³³³ *Tentamen publicum ex praelectionibus physicis et mathematicis... quod in monasterio B. M. V. de Papa anno 1783. mense Augusto subibunt Gasparus Vietoris et Stephanus Perczel eiusdem ordinis philos. et mathem. auditores*. Jaurini, 1783. — Szinnyei i. m. 517.

³³⁴ 1822. IX., 1825. II., 1827. V.

³³⁵ *Tentamen publicum ex institutionibus physicis et mathematicis... subibit*, Pestini, 1777.

³³⁶ Kazinczy Ferenchez írt levelei, Pest, január 31. 1809. és Buda júl. 12. 1811. Verses levele (Kazinczy F. levelezése VI. 208. IX. 3. l.)

³³⁷ Józán elmélkedés a religióról. Franciából és németből fordította Gyöngyösön 1795. Pest, 1795.

³³⁸ Örök emlékezetére Sándor Leopoldnak... írta deák nyelven Birkenstock Melchior, magyar versekben foglalta, Bécs, 1796. két rézmetszet.

zül Sallustius Crispus és Cornelius Nepos műveiből adott sikerült fordításokat.³³⁹

A pálosok a *történetírás* terén is folytatták tevékenységüket a század második felében. Többeket kegyhelyeik története ihletett írásra. A máriavölgyi kegyhely történetét tárgyalja *Kummer László* († 1741) *Puteus aquarum viventium* c. német nyelven írt munkája,³⁴⁰ amelyet latinra *Nunkovics József*³⁴¹ és tótira *Streszka Márton*³⁴² fordította. A sasvári Mária-szobor és a kegyhelyen történt csodákat írta meg összefoglaló művében, a *Novum Sidus Hungariae*-ban *Jankovics Gellért*. Műve a maga korában igen elterjedt volt. Latin kiadását³⁴³ hamarosan követte a magyar,³⁴⁴ a német³⁴⁵ és a tót.³⁴⁶

A rendtörténeti adatgyűjtők sorából kiemelhetjük az *Acta Paulinorum* íróin kívül *Rósa Ferenc* kézíratos munkáját, a *Postulata almae provinciae Hungariae ordinis s. Pauli primi eremitae*-t (1701.). Ebben a magyar tartomány kívánságait állította össze a különválás után tartott első nagykáptalan számára. Az új rendi helyzet következtében támadt igen fontos és bonyolult kérdéseket könnyed és világos stílussal fogalmazta meg.³⁴⁷ Hasonlóan értékes munkát végzett a *Decreta* et

³³⁹ Cornelius Nepos a jeles hadvezérek életéről. Fordítás Pest. 1817. Caius Sallustius Crispus. Sz. magyarázatával. Előrebocsátotta bevezetését a classicusok ismeretébe Jankovich Miklós, Buda, 1811. két kötet (I. Catilina és töredékek.. II. Jugurtha, Caesarhoz intézett levelek és egyebek.) Ism. *Annalen der Literatur-Zeitung*, Halle, und Leipzig 1812, II. 742. l.

³⁴⁰ Pozsony, 1734. — *Puteus aquarum viventium*. Marianischer von über fünf hundert Jahren wunderbahr-erfundener, und entsprungener Gnaden-Brunn. Das ist: Beschreibung der erfundenen, wunderbaren Marianischer Statuen, Ursprung, und Würckungen der allerseeligsten Mutter Gottes in Maria Thal. Pressburg, 1734. (Latinul: Nagyszombat, 1742. Tótul: U. o. 1743.). M. Könyvszemle 1878, 41. l. — Petrik Bibliogr.

³⁴¹ Tyrnaviae, 1742.

³⁴² Tyrnaviae, 1734.

³⁴³ Tyrnaviae, 1746.

³⁴⁴ Nagyszombat, 1751.

³⁴⁵ Pozsony év nélkül.

³⁴⁶ Streszka Márton fordítása, Nagyszombat év nélkül.

Nunkovics József: *Miracula Beatae virginis Thallensis cum origine s. statuæ, sub titulo: Puteus aquarum viventium a s. p. Ladislao Kummer germanice conscripta in latinum idioma convertit et Tyrnaviae impressit anno 1742.* — *Katona Hist. Crit.* XXXIX, 985. l. M. Könyvszemle 1878, 42. l. — Szinnyi i. m. IX, 1136. — Jankovich Gellért: *Novum sidus Hungariae, sive sanctissima Dei, et dolorum mater Maria, in s. statua Sassiniensi sine fine sanctorum Thamaturga et fidelium animabus ac corporibus salutaris.* Tyrnaviae 1746. Magyarul: Magyarországnak jeles tündökléssel feltettség új csillaga... Nagyszombat, 1751. V. ö. Horányi Memoria II, 200; *Katona Hist. Crit.* XXXIX, 961. Magyar Kszle 1878, 43. — Petrik Bibl, II, 262, III, 441. — IV, 53. l. — Gindl G. *Status et cursus studiorum.* — Szinnyi V, 376.

³⁴⁷ *Postulata almae provinciae Hungariae ord. s. Pauli primi eremitae, auctoritate apostolica in specialem provinciam erectae die 17. mensis Apr.*

articuli almae provinciae Hungariae fratrum eremitarum c. gyűjteményes művével. Ebben az 1701-től 1726-ig terjedő időszakban hozott rendi határozatokat írta össze.³⁴⁸ *Potyondi Rafael Ferenc Mihály* kora több neves írójával (Virág Benedek, Anyos Pál, Horváth István) állott baráti összeköttetésben s 1768 óta tanárkodott. 1786 után a fehérmegyei Válon, mint világi pap helyezkedett el, majd a nagyhirű Ürményi család gyermekei mellett mint nevelő működött. 63 éves korában halt meg, 1813-ban a sopronmegyei Szilisárkányban. Írói munkásságában a magyar szentek tisztelete és a hagyományos rendtörténetírás foglalkoztatta. „Dicsőséges Szűz Szent Margit IV. Béla magyar király leányának tisztelete az áhítatos Magyarország számára”³⁴⁹ című munkája több kiadást is ért.³⁵⁰ A *Libellus mortuorum* c. munkája kéziratban maradt, akárcsak Horváth Istvánhoz intézett latin nyelven írott levelei is.³⁵¹

A *Libellus mortuorum* vezetésében 1714-től 1765-ig *Pohárnok Márton* († 1765.) követte őt.³⁵²

A mártír *Cseppelényi György* élete és rendíthetetlen hitvallásáért szenvedett vértanúhalála a pálosok közül többeket serkentett írásra. Először *Landor László* írta meg Fenesy György egri érsek kívánságára és Bécsben adta ki *Ovis in medio luporum* c. munkáját, majd *Szöllösi Gáspár* 1765-ben, *Kollarics Joachim* pedig 1770-ben írta meg kegyeletes hangon életét.³⁵³

a 1701. Conscripta, 4° 27. l. A Bpti. M. K. Egyet. kézíratainak címjegyzéke. Bp. 1889. I. 77. l. Szinnyi i. m. XI. 1063.

³⁴⁸ *Decreta et articuli almae provinciae Hungariae fratrum eremitarum ordinis sancti Pauli primi eremitaie in specialem provinciam auctoritate apostolica instauratae anno 1701. die 17. Aprilis. Conscripta per fratrem Franciscum Rosa eiusdem ordinis professorem anno 1726. 4° 27. lev.*

Postulata almae provinciae Hungariae ord. s. Pauli primi eremitaie, auctoritate apostolica in specialem provinciam erectae die 17. mensis Aprilis a. 1701. Conscripta per. r. fr. Franciscum Rosa. 4° 23. lev. Egyet. Ktár. kéziratára Ab. 158. jelzet.

³⁴⁹ Pest. 1805. címképpel.

³⁵⁰ U. o. 1809. bővítve remete Szent Pál tiszteletével és más ájtatosságokkal.

³⁵¹ *Libellus mortuorum* ab anno 1714. — Remete Szent Pál — rendi szerzetesek halálozási dátuma bejegyezve utolsónak P. halála Horváth Istvántól írva, ki ezt a Magyar Nemzeti Múzeumnak ajándékozta: Gnadt Petrus, *Enchiridion Meditationum pro-Sacris exercitiis* 1703. c. kis 8° kézirat végén.

Latin levelei Horváth Istvánhoz: Székesfehérvár 1801. febr. 24. jún. 10. 1802. júl. 16. aug. 12. (Magyar Nemzeti Múzeum kéziratárában. Danielik; Magyar Írók II. 259. l. Kat. Szle. 1890. 192. 214. — Petrik Bibl. — Esztergom és vidéke 1891. 58. sz. — Irod. Tört. Közl. 1893. 420. l. — Szinnyi i. m. XI. 96.

³⁵² *Libellus mortuorum* ab A. 1714—1811. Ord. S. Pauli primi eremitaie. 8° Szinnyi i. m. X. 1307. (Magyar Nemzeti Múzeum Kéziratárában).

³⁵³ Georgii Cseppelényi ord. S. Pauli primi eremitaie professi per reg-

A peresztegi születésű (Sopron-megye, 1720.) *Kollarics Joachim* nagy jártasságra tett szert a jogtudományban s kivált az elmélkedő irodalomban is. Kortársai előtt valósággal nevet szerzett magának ezekben. Lefordította franciából Szalézi szent Ferencnek Philotheáját.³⁵⁴ Másik elmélkedő munkája a *Keresztény világi intések*.³⁵⁵ A *Monita Christiano Politica* c. munka fordítása ez. Az „Előjáró beszéd”-ben versekben írja le az 1763. évi nagy komáromi földindulást.

Cseppelényről szóló munkájának a címe: Boldog emlékeztető Cseppelényi Györgynek, első remete Szent Pál szerzetbéli atyának élete és halála, ki az igaz hitért Eger tájékán az eretnekektől megölettetett. 1674. esztendő pünkösdi havának 14. napján, éppen Úr napján. Az egyházi törvényes inkvizícióban találtatott tanúk vallásik szerint megíratott ú. o. 1770.

Kéziratban maradt munkája: *De vicissitudinibus et vera translatione Dextrae S. Stephani regis Hungariae*.³⁵⁶

A rendtörténeti adatgyűjtők sorát egészíti ki még *Jaros Ince* kéziratos munkájával: *Varanoviensis residentiae Paulinorum urbarium 1730*.³⁵⁷

Ugyancsak a rendtörténetírás késői törekvései *Knézsa Tiborc* és *Szluha György* munkái. Knézsa az 1864. évi rendi visszatelepítés alkalmával jött hazánkba s 1878-ban már krakkói házfőnök volt.³⁵⁸ Munkája a *Succinctae* 1866-ban jelent meg Krakkóban, s benne a rendtörténetnek főbb mozzanatait ismerteti a lelkesedés hangján, ékes latin nyelven.³⁵⁹

Szluha György is a meleg rokonérzés hangján foglalkozott rendje történetével. Vácott adta ki 1804-ben *Compendium*³⁶⁰ című rövidre szabott rendtörténetét. Igen szorgalmas író volt. Lelkesedett minden igaz magyar ügyért. Főleg a megalapítandó

num Hungariae missionarii apostolici, quem haeretici in odium fide prope Agriam occiderunt. A. D. 1674. die 14. mensis Maji, Tyrnaviae, 1765. Rézmetszet. — Szinnyi i. m. XIII. 1101.

³⁵⁴ Philothea, az ájtatos életre vezérlő út, melyet szalézi szent Ferenc francia nyelven megírt, nyomtatásban is kibocsátott, most pedig magyar nyelvre fordított. Nagyszombat, 1761.

³⁵⁵ Pest, 1766.

³⁵⁶ Horányi Memoria II. 411. — Petrik Bibl. — Gnadt Enchiridion végén: Libellus mortuorum. — Szinnyi: i. m. VI. 755.

³⁵⁷ Magyar Nemzeti Múzeum.

³⁵⁸ 1809. okt. 22-én született Arvaváralján.

³⁵⁹ Munkájának a címe: *Succinctae notitiae sacri ac candidi ordinis s. Pauli primi eremitae ex annalibus ordinibus erutae*. Cracoviae 1866. — Szöllőssy Károly. Szerzetesrendek. Arad 1878. I. 134. l. és Szinnyi i. m. VI. 617.

³⁶⁰ *Compendium Historiae sacri, religiosi ac proprie Hungariae Ordinis S. Pauli primi Eremitae, cum cathalogo monasteriorum et virorum illustrium eiusdem ordinis*. Vacii, Typis Antonii Gottlieb Maramarosiensis 1808.

magyar tudós társaság eszméje érdekelte őt. Meg is írta egy magyar nyelvművelő társaság alapításának tervezetét: *Planum erigendae Societatis eruditae Hungaricae alterum elaboratius* c.³⁶¹ munkájában. Alapos részletességgel ismerteti ebben az előzetes törekvéseket. Majd *Candidati erigendae eruditae societatis Hungaricae et ratio facti in ea promovenda progressus*³⁶² c. munkájában felsorolja, hogy kik legyenek a magyar tudós társaság tagjai. A felsoroltak közt rendtársai közül Verseghy Ferencet, Virág Benedeket és Kreskay Imrét említi. Ez utóbbi érdemei között felhossa, hogy a pesti rendház könyvtárosa, majd a szatmári gimnázium igazgatója volt, s mint ilyen, főleg filozófiával foglalkozik. E mellett azonban jó verseket is ír magyarul, melyek közül több a Kassai Magyar Múzeumban is megjelent. Majd kiemeli idegen-nyelv tudását is: „Eleganter peritus est linguae Hungaricae, probesciens praeterea et Latine, et Germanice et Italice”.

Szluha Györgyöt a cenzúra kérdése is erősen foglalkoztatta. Erre vall *Dissertatio de censura librorum perniciosorum*³⁶³ c. műve. A pedagógiai irodalom terén is több kiváló művet alkotott.³⁶⁴

A világi történetírás művelői sorában is szép számmal találunk pálosokat. Ezek között említjük meg az esztergomi születésű *Szentgály Agost Benedeket* (1734—1818. Esztergom), a visegrádi koronauradalom felügyelőjének fiát, aki középiskolai tanulmányait szülővárosában a jezsuiták gimnáziumában, a bölcséletet pedig a budai egyetemen elvégezve lépett a rendbe. Hoszszabb ideig különböző rendházakban töltötte be az előjárói tisztelet. Rendje feloszlatása után ismét Esztergomban találjuk, ahol minden idejét a tudományok művelésének szentelte.

Bár az egyházi szónoki és elmélkedő irodalomnak is nagy szolgálatot tett azzal, hogy magyarra fordította és kiadta Bourdaloue Lajos és De Larue Károly szentbeszédeit, történetírói

³⁶¹ Viennae 1790.

³⁶² Jaurini 1891.

³⁶³ *Dissertatio de censura librorum perniciosorum*, ac specialiter libertinisimo infectorum anno 1767. conscripta, nunc vero sine omni mutatione edita ab Emerico Vajkovics electo episcopo Almisiensi et praeposito maiore, ac canonico M. E. Colocensis, nec non regio librorum censore emerito. Colocae 1791.

³⁶⁴ *Nonnihil de educatione juventutis scholasticae et studiorum reformatione in ditionibus Pannonicis*.

Puncta et animadversiones pro re litteraria per inclitum Regnum Hungariae, partesque eidem adnexas emendatione et meliori scholarum catholicarum institutione et patriae patribus oblata a Georgio Szluha Budae 1790.

Proiectum de Theologia et Theologis ecclesiae Hungaricae Praesulibus dicatum ab anonymo Theologo Hungaro. 1791.

tevékenysége még fontosabb. Az Ausztriai háznak története (6 kötet) és Magyarország részletes története c. munkáiban alapos jártassággal s korához mért nagy felkészültséggel foglalkozott az általa gyűjtött históriai anyaggal. Érdemes megemlíteni, hogy Kempis Tamás Krisztus követéséről írt munkáját franciából fordította latinra.³⁶⁵

A világtörténet eseményei foglalkoztatták *Koller János Flórián* rendi filozófiai tanárt, aki a világ eredetéről saját koráig (1702.) foglalta össze a nevezetesebb eseményeket. Művét, a *Historia universalis* a közszeretethen álló *Barilovics Lajos* magyar tartományfőnöknek ajánlotta.³⁶⁶

Itt említhetjük még meg *Házy András* expaulinus kéziratban maradt munkáját, a négy részből álló *Historia liberae regiae civitatis Szokolczensis*³⁶⁷ és a nagyképzetségű *Kelemen Györgynek*, a filozófia és teológia doktorának a munkáját. Ez utóbbi huzamosabb ideig volt a pápai gimnázium igazgatója s mint ilyen nagy szeretettel oktatta növendékeit a filozófiára. *Praecognita historiae universalis sive chronologia* címen tanítványa, *Dobos István*³⁶⁸ adta ki Győrött 1778-ban az előadásai nyomán összeállított történelmi tételeket. Amint a címe is mutatja, „tentamen publicum” volt, vagyis iskolai célt szolgált: a nyomtatott kérdésekre a felelőnek írásban kellett válaszolnia.³⁶⁹

A XVIII. századi pálos egyházi szónokok közül *Horváth Gergely* az alkalmi szónoklatnak és a halotti búcsúztatónak volt kiváló mestere. *Kosovics Adámné Békettfalvi Moróc Zsuzsanna* asszonynak 1734. esztendő Böjtmás havának 4-én Veléjtn vég-

³⁶⁵ Tisztelendő Bourdaloue Lajosnak... predikációi... Ford. Pest, 1814–15. Két kötet. — A bold. Szűz Mária jeles ünnepeinek tisztelete. Fordítva deákból Esztergom, 1824. Kéziratban: De Larue Károlynak predikációi, ford. 4. kötet: — Ausztriai háznak története, 6. k.: Magyarország részletes története. — Francziából deákra ford. Kempis Tamásnak Jézus követéséről 4 könyve. V. ö. István bácsi naptára 1862. 110. l. — Zelliger Alajos, Egyházi írók csarnoka. Nagyszombat, 1893. 506. l. — Petrik Bibl. I. 332. l. — Szinnyei i. m. XIII. 722.

³⁶⁶ *Historia universalis ab Origine Mundi ad Annum Christi MDCCII. Compilata et Philosophiae copulata Honori Rev... Fratrís Ludovici Barilovich Ordinis Eremiti nec non Almae Provinciae Hungariae actualis Provincialis dignissimí. Inscripta a... Dum universam philosophiam publice in Conventu Thallensi mense septembri Anno 1702. defenderet. Sub. Rev. Patre, Fratre Joanne Motessiczky... i. m. VI. 764.*

³⁶⁷ 4-rét a M. Nemz. Múzeumban. — Zeitschrift von und für Ungarn. VI. 1804. 196. l. — Szinnyei i. m. IV. 556.

³⁶⁸ Ő volt a római ház utolsó perjele.

³⁶⁹ *Praecognita historiae universalis sive chronologia. Tentamen Publicum ex historicis praelectionibus r. p. Georgii Kelemen... quod in monasterio B. M. V. in Papa subibit Stephanus Dobos... Anno 1778. Jaurini. (Egyet. Ktár-ban.) Zeitschrift von und für Ungarn. III. 1803. 192. l. Szinnyei i. m. V. 1363.*

bement temetésén elmondott beszéde valóban nagy hatást váltott ki a gyászoló hallgatóság körében.³⁷⁰

Halotti búcsúztatókat írtak még *Vidi Ferenc* és *Völgyi Szilveszter*. Az előbbi gróf Klobusiczky Ferenc kalocsai érsek temetésén (1760.), az utóbbi Mária Terézia pozsonyi gyászszertartásán mondott magasszárnyalású gyászbeszédet.³⁷¹ Völgyi Szilveszter a dogmatikai irodalom művelése terén is kitűnt: mint tanár ugyanis a rendi növendékeket Lepoglaván dogmatikára tanította, s az Oltáriszentség lényegéről szóló munkáját ki is adta 1771-ben.³⁷²

Török Mihály, akiről a teológiai irodalom művelői között már megemlékeztünk, szintén mestere volt a halotti búcsúztatónak, 1743-ban Hunyadi István felett tartott búcsúztatóján kívül a B. Szűzről tartott két beszéde is megjelent.³⁷³

A német nyelven szónoklók közül ki kell emelnünk a tüzes szavú s a lelkeket mélyen megindító *Fröhlich Jakobot*, a pesti rendház vasárnapi szónokát (1764. után), aki Kassán is plébánoskodott. Árpádházi Szent Erzsébet tiszteletére 1767-ben a pesti szeráfi ferencesek harmadrendjének ünnepségén, a kassai Szent Keresztről nevezett templom katolikus kézre jutásának századik fordulóján 1773-ban és a pesti Szent Rókus templomban a járványok megszűnése felett a pesti magisztratus felkérésére mondott beszéde, valamint két beszéde a bűnbánatról, nyomtatásban is megjelent. Ezen munkái mellett még négy kö-

³⁷⁰ *Horváth Gergely*: († 1747) *Flos fueram florens, aurum, simul atque lucerna*. Az az Beketfalvi Morócz Zsuzsanna asszony... Kossovics Adám néhai kedves társa kellemetes virtusainak: természetű és a felett való jó-ságos cselekedeteinek igaz magyarázattya. Mellyet azon megnevezett uri aszszonságnak hideg tetemei eltakarításának szomorú alkalmatosságával 1734. eszt. Böjtmás havának 4-én Veléjtn élő nyelvvel végben vitt. Kassa. V. ö. Petrik Bibl. és Gnadt Enchiridion Meditationum. — Szinnyei i. m. IV. 1185.

³⁷¹ *Vidi Ferenc*: *Sol obscuratus* (Lucae 23. n. 45.) Meghomályosodott nap, azaz gróf Klobussiczki Ferenc kalocsai érsek... 1760. Pünkösöd 19. napján... temetésének solemnitása alkalmatosságával... hirdetett Buda. Petrik Bibl. — Szinnyei i. m. IV. 1203. —

Völgyi Szilveszter: *Oratio funebris quam dum kal. januar. anno 1780... Mariae Theresiae... reginae in ecclesia S. Laurentii. m. pp. ordinis S. Pauli primi eremitaee Posegae parentatum fuisset, dixit. U. o. Petrik Bibl.* — Szinnyei i. m. XIX. 1330.

³⁷² *Catholica et christiana doctrina de vera et reali praesentia corporis et sanguinis Christi domini in sancta eucharistia, Zagrabiae 1771.*

³⁷³ *Ezer, hét, száz, negyven harmadik esztendőben, szent András havának első napján, Istenben kimúlt néhai Hunyadi Istvánnak, megholt teteme fölött utolsó búcsúzó szomorú versek. Nagyszombat, 1744.* — Magyarok legnevezetesebb sátoros ünnepe... Jász-Berény városa templomának... főünnepén, ugyan ott azon magyarok nagy asszonya tiszteletét... hirdette... 1771. Buda — Magyar koronának őrizője, apostoli házának igazgató Nagy Asszonya Mária, kit... Pest városa templomában kisasszonyhava 17. 1768. e beszéddel magasztalt... Pest, 1786. Petrik Bibl. Szinnyei i. m. XIV. 503.

tetre terjedő vásár- és ünnepnapokra írt prédikációi maradtak kéziratban.³⁷⁴

A zalamegyei jenői származású *Jeney Márton* inkább elmélkedő természetű szónok volt. Meg is jelent nyomtatásban a világi bajokról elmélkedő, morális tartalmú munkája: *A keresztnék közönséges útja*. (1772.)³⁷⁵

Kiváló szónok volt még a század végén *Kulcsár János*. Nyomtatásban a Szentháromságról mondott beszédei jelentek meg.³⁷⁶

A népszerű szónokok közé tartozott a bodonyhelyi (Győr-megye) születésű *Simon Máté* (1743—1818.), aki 1763-ban lépett a rendbe, s tanulmányai során megszerezte a teológiai doktorátust. Egy ideig Diósgyőrt (1772.), majd Tüskevárt (1774.) lelkészkedett. 1779-ben a rend székesfehérvári iskolá-

³⁷⁴ Fröhlich Jakob: Schutz der Frommigkeit, als ein löbl. dritter Orden von der Bussgenannt des heil. Serapischen Francisci, das jährliche Fest ihrer Schutz-Frauen Elisabeth, einer andächtigen Princessin des Königreich Hungarns, einer tugendreichen Landgräfin von Hessen und Thüringen, als das hohe Titular Fest bennanten dritten heil. Ordens, bei den Franciscanern zu Pest 1767, hoch feierlich begangen, in einer Lob- und Ehren-Rede verfasst... Pest.

Erstes von Übergab der Creuzkirche in die Hände der cathol. Priesterschaft im Jahre 1673, den 9. Mayens, verflössens saeculum oder Jahrhundert und eine Lob- und Dank-Rede den 9. Mayens 1773, vorgetragen Kachau 1773.

Dank- und Droh-rede als dem allmächtig-erbarmenden Gott in der königl. hungarisch-freyen Stadt Pest ein alldasig löbliche Magistrat, und andächtige Burgerschaft, in der sogenannten Rochus-kirche wegen gnädigst, durch Fürbitterst bemelten heiligen, abgetriebenen ansteckenden Seuche demütigste Danksagung abgestattet. Pest évn. Der an den unfruchtbaren Feigen-Baume auf Einwilligung des Herren, noch ein Jahr umgrabene Evangelische Gärtner bei dem Evangelisten Lukas XIII. 8. Cap. 8. versu oder sieben Buss-Prädigten zu diesem Ziel und End eingerichtet, dass der Sünder doch schon einmal in sich gehe, und sich zu wahrer Buss christhaftig entschliesse. U. o. 1769. — Kézirattárban: Vasár- és ünnepi prédikációk négy ívrét kötetben. V. ö. Horányi: Nova Mem. I. Genersich: Merkwürdigkeiten der k. Freistadt Késmárk 240. l. — Petrik Bibl. — Szinnyei i. m. III. 821.

³⁷⁵ A keresztnék közönséges útja, az az: a világi közönséges inségek, nyomorúságok, üldözések, nyavalyák-minemüségéről: azoknak békességes elszenvedéséről: és a szenvedésnek módgyáról, úgy hasznairól is: rövid tanítás. Melyet nemzete szeretetétől indittatván Haeftenus Benedek írásából magyar nyelvre fordított. Pest, 1772. Horányi Mem. II. 204. — Sándor István Magy. Könyvesház Győr. 1803. 263. l. Petrik Bibl. — Szinnyei i. m. V. 486.

³⁷⁶ Sátor-allya-Ujhely mezővárosának dőghalál ellen választott oltalma és orvosa a megoszthatatlan teljes Szentháromság egy Isten, kit ugyanazon teljes Sz. Háromság egy Istennek jeles inneplése alkalmatosságával, az ő tiszteletére és dicsőségére említett mezővárosban felemeltetett kápolnában e mostan folyó 1771. eszt. pünkösöd havának 26. napján élő nyelvvél magasztalt. Eger, 1771. Teljes Sz. Háromságról prédikáció, Eger. — Calendarium Dioec. Cleri Agriensis 1803. 11. l. — Petrik Bibl. — Szinnyei i. m.

jának hitszónoka, de már a következő évben Pécssett a rendi teológia tanára volt. Itt érte őt rendje feloszlatása (1786.). Ekkor a pécsi egyházmegye papjai közé lépett. 1788-ban már kárászi (Baranya-megye) plébános, 1796-ban pedig a pécsi püspöki teológia tanára s egyben szentszéki ülnök, majd egyházmegyei könyvtárnok volt. 1818. augusztus 20-án Pécssett halt meg.

E nagytudományú férfiú igen termékeny író is volt. A valóságos költészetet is művelte. Figyelmét azonban a Szentírás-magyarító elmélkedő irodalmon és történetíráson kívül³⁷⁷ főleg a szónoklás kötötte le, amelyre lelki alkatánál fogva is kiválóan alkalmas volt. Különösen népies modorban írt beszédeivel vált ki. Ezirányú munkái közül az 1772-ben Diósgyőrött tartott Ünnapi, A Káromkodásról mondott tíz, a Különös tárgyakról és a Boldogasszonyról, Az Úr Krisztusról, a szekszárdi templom alapkövetételkor (1803.), s a nagybőjtben tartott beszéde, valamint alkalmi szónoklatai érdemelnek említést.³⁷⁸

³⁷⁷ Supplementum ad dissertationem historico-criticam clar. Georgii Pray de dextra S. Stephani primi Hungariae regis cum historia monasterii Sz. Job, ubi olim sacra haec dextra asservabatur: concinnatum ex collectaneis Joachimi Kollartis, auctore... u. o. 1787. Nyolc rézm.

³⁷⁸ Munkái: Ünnapi prédikáció, melyben megmutattatik, miként adgya Krisztus az ő szent testét és véréát az oltári szentségben. Mondatott 1772., Diós-Győrött. Pécs, 1794.

A káromkodásról tíz prédikációk, melyeket mondott és kiadott u. ott. 1795.

Különös tárgyakról való prédikációk, ú. m. a tántzról. Az istenfélők boldogságáról. Az oltári szentségről. A penitentiáról. Melyeket külömb esztendőkből mondott; most pedig az egész esztendőre felosztván, a lelkek hasznáért együtt kiadott. U. ott. 1800. (Egyes részek ezen önálló címek alatt: A tántzbéli mulatságról tíz prédikációk, melyeket... Kárászi plébániában mondott... Az istenfélőknek mind ezen a világon, mind a másikon-való boldogságáról húsz prédikációk... Az oltári szentségekről tízenhat prédikációk...)

A penitentiáról nyolc prédikációk... U. ott. 1800. Megelőzőleg ezek mind külön is megjelentek.

Boldogasszonyról XL. prédikációk; melyeket külömb helyeken és időkben mondott, most pedig többek kérésére a lelkek hasznáért a titok rende szerént egygyütt kiadott... Hozzá adatik Szent Annáról, Joákimról és Józsefről egynehány dicsérő beszéd. U. ott. 1801. (ism. Annalen. Wien, 1805.)

Az Úr Krisztusról egynehány prédikációk, melyeket külömb helyeken és esztendőkből mondott, most pedig a lelkek hasznáért a titok rende szerént egygyütt kiadott... Hozzá adatnak a szentség imáadásáról, Jézus szívéről, Úr színe-változásáról, sz. kereszt feltalálásáról és felmagasztalásáról egynehány prédikációk. U. ott. 1802. (ism. Annalen Wien. 1805.) Mítsoda a templom? Megmutatta... midőn 1802-dikben a szekszárdi új templomnak első követ nagy ünnepléssel le-tenné... Keszthelyi György pécsi kanonok úr. U. ott. 1803.

Bőjti prédikációk V. esztendőkre; melyeket külömb helyeken és időkben mondott, most pedig többek részére a lelkek hasznáért együtt kiadott. U. o. 1804. —

A század szónokai közül megemlítjük még a horvát *Gasparóczy Jánost*, akinek négy kötetre terjedő beszédei Zágrábban jelentek meg és *Milaikovichs Gábor* harmadéves nagyszombati pálos teológust, akinek munkája, a *Conclusiones* nem csekély tudományos felkészültségről tesz tanúságot.³⁷⁹

A pálosok az *imádságos és énekeskönyvek* szerkesztésében is fáradhatatlan buzgalmat fejtettek ki. Az egyház mindennapi használatára oly fontos énekeskönyvek, különböző gradualék, antifonálék, kantilénák tanúsítják ezt, bár egy részüknek szerzőjét nem ismerjük. Több névtelenen kívül a XVIII. században *Tarnóczy Mihálynak* (1731.), *Dományi Ignácnak* (1746. és 1747.) és *Rayner Józsefnek* (1763.) nevét említhetjük meg, mint olyanokét, akik az egyházi énekeskönyvek szerkesztése, illetőleg kompilálása terén kiváltak. A sátoraljaújhelyi, csáktornyai, sopronbánfalvai és máriavölgyi monostorok számára

Micsoda a pap? meg mutattatott... Midőn Kajdacsy Mihály úr első miséjét az Istennek a pétsi püspöki templomban bemutatta 1797. U. ott. Beszéd a religiónak három rendbéli ellenségi ellen, mely mondatott Szekszárdon 1795-dikben a templom ünnepén, úgy-mint Krisztus úrnak mennybe-menetele napján. Kinyomtatott pedig és osztogatott Tiszt. Szluha György által. Vác, 1799. —

Propemticon. Quo Illustr. ac. Rev. Dno Francisco Szányi, episcopo Rosnaviensi ad suam ecclesiam ingressu applauditur. Anno 1808. Cinque Ecclesiis. —

Tóbiás élete, mint a sz. írásban a sz. lélek ihletéséből megíratott, minden sorsbéli embereknek lelki üdvösséges erkölcsi tanítással megtoldva, újra ki-adatott, Pest, 1814. —

Applausus honori et venerationi Dni Ignatii Nagy de Sellye proto-episcopi Alba-Regalensis dicatus. Quem dum is Album-Regalem ingreditur, poetis Albensibus immixtus cecinit. Pestini (1776). Supplementum ad dissertationem historico-criticam clar. Georgii Pray de dextra S. Stephani primi Hungariae regis cum historia monasterii Sz. Job, olim sacra haec dextra asservabatur: concinnatum ex collectaneis Joachimi Kollaris, auctore... U. ott 1787. Nyolcz rézm.

V. ö. Tudom. Gyűjtemény 1818. X. 122. l. 1822. I. 83. l.

Haas Mihály, Baranya m. 345. l.

Danielik, M. Irók II. 381. l.

Brüsztle, Recensio. Quinque-Ecclesiae. 1874. I. 235. l.

Karcsu Arzen, Vác nyomdájának története. Vác, 1875. 10. 13. 14. l.

Uj M. Sion 1876. 27. l. 1892. 629. l.

Petrik Bibliogr.

Esztergom és Vidéke 1891. 52. sz.

Szinnyei i. m. 169.

³⁷⁹ *Conclusiones* Divi Petri Chrysologi archiepiscopi Ravennatis... *Sermones aurei* CLXXVI. in Evangelia de Dominicis festis aliquot solemnioribus totius anni... Tomulus II. *Sermones residuos* 91. addita in calce epistola ad Eutichen complectens. Auditoribus oblata, dum conclusiones ex tractatu de Angelis et beatitudine ad mentem doctoris angelici Divi Thomae Aquinatis sub... auspiciis... dni Stephani Bezér in Maria Thallensi monasterio 1753. publice propugnaret... Tyrnaviae, 1753. A m. n. múzeumi könyvtár példányáról. Szinnyei VIII. 1386.

írt ilyen könyvek már címlapjukkal és kötésükkel is meggyőzhetnek bennünket arról, hogy mennyi odaadással és komolysággal foglalkoztak velük az író szerzetesek s hogy mennyire hozzátartoztak ezek a munkák a pálos áhitat emeléséhez. Van közöttük olyan is, amely a pálosok régi egyházi dallamát őrizte meg számunkra: ilyen a csáktornyai.³⁸⁰

A pálos énekeskönyvek szerkesztői között időrendben utolsók *Koncz Gábor*, a mocsári (Ung-m.) székház vezetője

³⁸⁰ *Graduale Romanum ordinis* Pauli primi eremitae monasterii s. Egidii de Uyhel. 1623. 4° fol. 99. A végén magyar énekek vannak. Bpesti Egyet. Ktár A. 115.

Antiphonale Vesperas continens cum suis Hymnis ac ad Magnificat Antiphonis penes junctis. Juxta vetustum ritum ord. sancti Pauli primi Eremitae conscriptum, ac choro Csáktornyensi deputatum. Ex quo, per quem, et in quo omnia, ipsi ex hoc, per hoc, et in hoc Antiphonali, sonantibus organis devotis cordibus cantetur gloria in saeculorum saecula. Sic Dedicat Conscriptor sacro-sanctae trinitati religatus hoc pietatis opus. (1669) fol. p. 288. Boritékja préselt hártya, hatalmas rézsarkokkal és kapcsolokkal. Bpesti Egyet. Ktár. A. 116.

Liber introitorum et Sacrorum juxta ritum missalis Romani, propriamque sacri ac candidi ord. s. Pauli pr. e. cantandi methodum notis Gregoriano choralibus instructus, nec non introitibus quibusdam novis auctus, cum indice rerum locupletissimo. Sub generali s. ord. gubernio revmi p. Stephani Demsich, jussu adm. r. p. Franc. Rosae per Hungariam prioris provincialis, sub prioratu r. p. Eusebii Radován, pro choro v. conventus wondorffiensis eiusdem proto-eremitici ord. et provinciae conscriptus. Ap. f. Michael Tarnóczy suprafatae religionis presbytero, praescriptique Conventus chori rectore. (1731.).

(Fol. p. 117. et index cum initialibus.) Kötése préselt bőr rézsarkokkal és kapcsolokkal. Bpesti Egyet. Ktár, kéziratára A. 122.

Graduale juxta ritum Romanum ea omnia continens, quae ad sacra decantanda, juxta tonum fratrum Eremitarum ord. s. Pauli p. eremitae requirunt, sub generalatu revmi Stephani Ordody, viceprovincialatu et gubernio r. p. — Pauli Letenyei, et prioratu r. p. Christophori Maczonkay cum amplo indice pro venerabili conventu Pestiensis descriptum Per Ignatium Dományi eiusdem ordinis presbiter a. d. 1746. fol. pag. 223. et index p. 7. Préselt bőrkötéses, a könyvtáblán benyomva „Anno Christi MDCCXLVI.” Bpesti Egyet. Ktár, kéziratára. A. 125.

Graduale... provincialatu a. rev. p. Pauli Fejér et prioratu rev. p. Augustini Zimics, cum amplo indice pro ven. conventu Mariae Thallensi descriptum, per p. f. Ignatium Dományi eiusdem ordinis presbyterium. Per quae omnia in aeternum existat honor, virtus et gloria in excelsis Deo 1747. 310. lap. Kötése préselt bőr, hatalmas rézsarkokkal és kapcsolokkal. Bpesti Egyet. Ktár, kéziratára A. 126.

Compendium Sacrorum, quae et prout in conventibus sacri ordinis Proto-eremitici passim cantari solent. His accedit Hymnarium Vesperarum Romano accomodatum. Necnon Antiphonarium proprium sanctorum patronorum ord. s. Pauli p. e. et nonnullorum sanctorum, quorum officia in Antiphonario Romano antiquo non reperiuntur inserta. His adduntur pro majori canentium commoditate Benedicamina. Antiphonae B. M. post Vesperas, etc. omnia accentui prosodiae studiosis accomodata, et conscripta pro chore S. A. Ujhelyensi per p. f. Clementem Raynerum praelib. ord. et conventus suppriorum. A. MDCCXIII. (1763) Fol. p. 124. et et index p. 13. Boritékja bőr. Bpesti Egyet. Ktár, kéziratára A. 127.

(superior) és *Kókai Benedek*. Az előbbi Gregorián-dallamra írta össze a zsoltárokat, himnuszokat és különféle antifóniákat.³⁸¹ *Kókai Benedek* is a hívek lelki szükségletének kielégítését tartotta szem előtt. Rendjének eltörlése után a kecskeméti Mária-kápolna mellett telepedett le, s a nagy tömegben ide zarándokló híveknek teljes odaadással prédikált. Pasztorációs munkája közben vette észre, hogy valósággal űrt pótol, ha az odasereglett hívők számára imádságos és énekes könyveket szerkeszt. 1821-ben Egerben meg is jelent: *Krisztus atyafisága* c. imádságos és énekes könyve, amely 1851-ig 9 kiadást ért.

Amint e vázlatos áttekintésből is látható, a pálosok komoly és eléggé nagyarányú tevékenységet fejtettek ki irodalmi téren is. Rendjük hagyományainak megfelelően elsősorban a hit- és jogtudománynak és az egyházi szónoklatnak, másodsorban pedig a történetírásnak és a költészetnek voltak művelői. A rendi szellem és a rendi hagyományok rányomták sajátos bélyegüket erre az egész pálos irodalomra. Még a világi tárgyú irodalmukon is jól észrevehetők a rendi szellem jellegzetességei: a vallásos szellem, s ami sajátosan pálos, az önfegyelmesség, a logikus gondolkodásmód, s a lélektani meglátások, mint gyakori egyöntetűségek. Ezek az egyforma nevelésnek, a pálos szellemi közösségnek eredményei.

Munkásságuk áttekintése meggyőzhet minket arról is, hogy irodalmi tevékenységük állandóan a kor szükségleteihez igazodott. Nem vonták ki magukat a korszerű nagy problémák alól, sőt minden igyekezetükkel ők is a nagy feladatok szolgálatában buzgólkodtak. A keresztény középkor szemlélődő élete, a hitújítás századának minden harciassága, nemzetünk politikai küzdelmeinek visszhangja, a XVIII. század eszmeáramlatainak hatása s a nemzeti törekvéseinkért folytatott harc tudata pálosaink irodalmi munkásságán mindig megérzik. A XVIII. század végén pedig szinte ők kerülnek az élre több kiváló írójukkal. A magyar gondolatot mindig híven szolgálta az „egyetlen magyar eredetű” szerzetesrend!

³⁸¹ *Cantilenae per r. patrem Gabrielem Koncz ord. s. Pauli primi eremitae professum monachum Paulinum iuxta antiquum morem ordinis cantari solitae conscriptae et in unum collectae in anno 1771. die 15. mensis Augusti terminatae* 4° p. 193. Latin és magyar énekek.

Liber pro organo iuxta novum Romanum cantandi modum Gregorianum, continens sacra, psalmos, Hymnos, antiphonas diversas secundum concentum sacri ordinis monachorum s. Pauli primi eremitae per r. patrem G. K. monachum Paulinum descriptus in residentia Mocsariensi ss. Bpesti Egyet. Ktár kéziratára A 131.

A pálosok legrégebb énekeskönyve a czenstochowai kolostor archívumában van. A hatalmas, nagyívrét alakú, pergamenre írt, eredeti hangjegyekkel ellátott mű címe: *Antiphonarium ordinis S. Pauli I. eremitae.* (kézirat).

VIII.

A Pálosrend eltörlése.

Előzmények.

Mária Terézia uralkodásának utolsó évtizede csak látszatra jelent emelkedést a rend fejlődésében, amely haladt ugyan a maga útján a tudomány és lelkiélet munkálása terén, konzervatív ragaszkodással tekintve a múlt dicsőségére, azonban a kor lassan változó felfogásával minden tekintetben lépést nem tarthatott, épp létének lényegénél fogva. A XVIII. század hetvenes éveiben nagy változáson esett már ekkor át az európai közszellem, s lassanként hazánk művelődésén is kezdte éreztetni hatását. A felvilágosodás eszméi mind tágabb teret hódítottak. A francia enciklopédisták, Rousseau és Voltaire szellemének korszakformáló ereje elől hazánk népe sem térhetett ki. A nagy változás szelét megérezte mindenki, főleg azonban azok, akik ez eszmékkel épp ellentétes légkörben nevelkedtek. A felvilágosodás csillogó nyelvezete és tetszetős gondolatvilága, az Egyház ellen emelt tör villanása, nem maradt rejtve a túlérzékeny szerzetesi lélek előtt. Sokan támadtak a rendben már ekkor, akik a változott szellem ellen felveszik a harcot a szószéken, iskolában, irodalomban és tudományban egyaránt. Bessenyei és a franciás írók fellépését csak egy év választja el a jezsuita rend eltörlésétől, amiből kétségtávol az Encyclopaedia bölcselőinek győzelme látható.

Európa népei kénytelen megdöbbenéssel veszik tudomásul, hogy az Egyház harcos katonáinak rendjét maga a pápa kénytelen eltörölni, s örökségüket más rendek, hazánkban főleg a pálosok vették át. A nagy esemény nyomában zavar támadt a lelkiek terén mindenütt. Az ember elvesztette tájékozódó képességét. Az egyén jogait nagyon is előtérbe juttató filozófiai rendszereknek nemcsak ebben, hanem abban is nagy részük

volt, hogy hihetetlen arányokban indult meg a szellemi élet még hazánkban is, ahol eleddig e téren, a szatmári béke óta nagy hanyatlás állott be. Éppen irodalmunk hatalmas fellendülése tanúskodik erről. A változott szellem, amelynek csíráit már Mária Terézia egyházpolitikai rendeletei is magukban hordták, lassanként szétfeszítette a cenzúra szorító csonthéját s az uralkodónő halála évében már észrevétlenül is a magyar ugar terebélyes fájává fejlődött, hogy aztán a kalapos király uralma idején épp Buda visszafoglalásának centennáriumán, XI. Ince szellemével szemben tanúsított hálátlansággal fizessen a pápaságnak száz év előtti nagy anyagi és erkölcsi áldozatkészségéért s átkos légköre egy magasztos jelszó, az *emberiség boldogítása* nevében minden egyházi intézményünk felforgatójává váljék.

A Pálosrend történetében éppen az a tragikus, hogy akkor szolgáltatott belső viszálykodásával eltöröltetéséhez az uralkodónak alapot, amikor a jozefinisztikus szellem éppen a legjobban kezdte ki egyházi intézményeinket, végpusztulással fenyegette a Habsburg birodalom területén az egyházat és a pápai hatalom megtörésére és megalázására tört. Ezekről a szomorú eseményekről óhajtunk ebben a fejezetben szólni.

A jozefinista egyházpolitika és a rend.

A XVIII. század barokk vallási életének és a fölvilágosodás eszméjének, továbbá az uralkodó és a Szentszék viszonyának alakulása is egyre nehezebbé tette a szerzetesség helyzetét hazánkban, ami szintén növelte az egyházellenes és egyben a rendi légkör feszültségét is.

A XVIII. század második felében az uralkodó részéről egyre gyakrabban nyilvánuló s az egyházi hatalom csökkentésére irányuló törekvések és rendeletek láncolata nem magában álló, elszigetelt jelenség, hanem a nyugati racionalisták és deisták egyházat és vallást támadó munkái által erősen fertőzött közvéleménynek, társadalmi felfogásnak is természetesnek látszó megnyilvánulása.

Uralkodóink 1690-től kezdve egyelőre a Szentszék utólagos értesítése mellett avatkoztak az egyház ügyeibe. Különösen az egyházi javaknak a Szentszék tudta nélküli megadóztatása terén történt eleinte sok sérelem. A pápai diplomácia alig győzte az ezek miatt szükségessé vált sok levélbeli tárgyalást a hazai hatóságokkal. Mindamellet azonban a Szentszék a sok kellemetlenség ellenére is állandóan bölcs mérsékletet és engedékenységet tanúsított azzal az országgal szemben, amelyet nem-

rég az ő segítségével szabadítottak fel a pogány török járma alól s amely a XVIII. század első felét is folytonos harc és kardcsörtetés közt élte át. Sőt lojalitása jeléül 1758-ban megadta a királynőnek az apostoli királyi címet.¹

Az uralkodó további egyházellenes intézkedéseiből azonban csakhamar kiviláglott, hogy a főcél az egyházi ügyek függetlenítése Rómától. Ezt a célt szolgálta *Hontheim János* trieri felszentelt püspöknek sok félreértésre okot szolgáltató könyve is.² Az általa terjesztett *febronista* eszmekör megnyilatkozása *Kollár Ádám* könyve is, amelyben nyíltan állást foglal egyházi téren az uralkodó felségjoga mellett.³ A könyvében hirdetett eszméinek hatása erősen érezhető a királynőnek a Szentszék hatáskörét érintő intézkedésein és rendeletein. Az egyébként mélyen vallásos lelkületű királynő a nyugati racionalisták műveitől fertőzött lelkületű tanácsosaira (Sonnenfels, Kaunitz és Haugwitz) túlsokat hallgatva, pápai beleegyezés nélkül adózta meg az egyházi javadalmakat. A Rómából érkező egyházi rendeletek kihirdetésének engedélyezését királyi tetszésjogától tette függővé. Betiltotta a külföldi búcsújárásokat, több kolostort és egyházi ünnepet törölt el, sőt a kancellária útján a bécsi nuncius hatáskörének megnyirbálásától sem riadt vissza. Egyházi intézkedései között van már több olyan is, amelyek a szerzetességnek, sőt kedvelt pálosainak belső életébe is komoly beavatkozást jelent. Így ő szorgalmazta leginkább a hétéves háború lezajlása után gróf Barkóczy Ferenc hercegprímás útján a rend kolostoraiban a kari zsolozsma visszaállítását, a régi szigorúbb életmód megvalósítását, amelytől a kor szükség-szerű követelményei az egyetemes szerzetességgel együtt a pálosokat is eltérítették.⁴ Rendeleteit tekintve igen nagy ellentétet találunk a királynénak mély vallásossága, a rend iránt tanúsított nagy szeretete és a reávonatkozó szigorú rendeletei között. 1773-ban az eltörölt jezsuiták szatmári, szakolcai, székesfehérvári, ungvári és sárospataki gimnáziumainak átvétele után a bécsi Burgba látogató vicarius generalis gubernans és a máriavölgyi perjel előtt elragadtatással nyilatkozott a rendről: „Rendjük iránt mindig nagy ragaszkodással viseltetem és viseltetem; kérem, imádkozzanak értem s az újonnan reájuk bízott ifjúságot tanítsák jól; szerzetüknek növendékeit is, mint

¹ Hóman-Szekfü: Magyar történet V. 246.

² Justini Febronii de Statu Ecclesiae deque legitima potestate Romani Pontificis.

³ Kollár Ádám: De originibus et usu perpetuo potestatis legislativae circa sacra apostolicorum regum Hungariae libellus singularis. 1746.

⁴ gróf Barkóczy Ferenc hercegprímás Bécsben 1763. május 15-én kelt levele a máriavölgyi káptalanhoz. A. P. tom. VIII. pag. 238. Bpesti Egyet. Ktár, kéziratára.

eddig, hasonlóképp a jövőben is úgy neveljék; nagyon vigasztal annak a tudása, hogy a nyilvános iskolákra rendjük legjelesebb egyénei folyamodtak.”⁵ Nyilatkozatával azonban sarkalatos el-
lentétben állnak a szerzetességet érintő intézkedései. Így 1772-
ben a szerzetesrendek jövedelmének tizedrészét várerődítés
céljaira foglalta le. Igaz ugyan, hogy ez nem teljesen új intéz-
kedés. Erre a célra már 1725-től öt éven át 1890 frt-ot fizetett
a rend részletekben, majd 1744-től 1772-ig évenként 134—156
frt-ot. Mária Terézia csupán felemelte a pápai kvóta címén fize-
tendő s várerődítés céljait szolgáló rendi adót.⁶ Sokkal mélyeb-
ben nyúlt azonban a rend életébe, amikor rendeletileg szabá-
lyozta, hogy egy miséért csak egy frt-ot fogadhatnak el, a nyu-
galomba vonuló szerzetes nyugdíját pedig évi 200 frt-ban álla-
pította meg. 1770. okt. 17-én elrendelte a szerzetesek össze-
írását, új tagok felvételét megtiltotta, a szerzetesi fogadalom
letételének idejét pedig 24 éves korhatárhoz kötötte. Eddig a
korhatárig a szerzetesjelölt minden anyagi kötelezettség nélkül
szabadon léphetett ki a rendből.⁷ Majd bizonyos mértékben
enyhítette a kolostori élet szigorát és fegyelmezettségét is. El-
törölte a rend földalatti börtöneit, helyettük ezentúl rendes
lakószobák használatát írta elő. Rendeleteinek megtartását szí-
gorú anyagi természetű büntetésekkel, esetleg a kolostor be-
zárásának kilátásba helyezésével biztosította.⁸ Képzelték, hogy
intézkedései mennyire megdöbbentették a pálosokat, akik a
jezsuiták eltörlése feletti ámulatukból még alig ocsúdtak fel,⁹
sőt azt a hírt is vették, hogy az uralkodó a szerzetesrendek
számát is csökkenteni óhajtja.¹⁰

A Mária Teréziától és tanácsosaitól megkezdett s az egy-
ház jogkörét egyre szűkítő folyamat a felvilágosodás eszme-
körének terjedésével még nagyobb arányokat öltött II. József
alatt. Ő a racionalista szellem teljes megtestesülése az ural-
kodói székben; felvilágosult abszolutista volt, a természetjog-
ból vezette le hatalmát s nem tűrte a kívülről érkező beavatko-
zásokat. Ezért egyházi téren abban látta főcélját, hogy a
katolikus egyházi szervezet szálait Rómától elvágja, a többi
vallásnak az államvallással és az állammal való viszonyát pe-
dig Róma kizárásával újólag rendezze. Ezirányú rendelkezé-
seinek keresztülvitele közben tanúsított elveinek összesége
külön szellemi légkör: a *jozefinizmus*. II. József lelkülete telve

⁵ *Diarium Conventus Mariae Thallensis O. S. Pauli* tom. III. U. o.

⁶ V. ö. u. o.

⁷ Karácsonyi János: Magyarország egyháztörténete 320. l. és

⁸ Streszka i. m. pag. 738.

⁹ XIV. Kelemen 1773-ban kiadott *Dominus ac Redemptor* kezdetű
bullájával törölte el a jezsuita rendet.

¹⁰ Streszka i. m. pag. 739.

volt az Encyklopaedia íróinak gondolatátömegével és racionalizmusával, a nélkül azonban, hogy egyénileg vallástalan lett volna. Tanácsadói a jezsuiták ellenségei, a *janzenisták* voltak.¹¹ (Spendau abbé, Rautenstrauch von Hängelin, Wittola). Tíz-éves uralkodása alatt anyja nyomdokain haladva az egyháznak Rómától való függetlenítése végett a rendeletek egész tömegét adta ki. *Garampi*, majd *Caprara* bécsi nunciusoknak hatáskörét igen csekélyre szabta, valósággal mellőzte őket. Rendelkezéseit legtöbbször nem is tudatta velük, ellenben mindenben *Kaunitzra*, Voltaire hívére hallgatott.¹²

1780. márc. 24-én kelt rendelete a szerzetesrendek destruálására irányuló első komolyabb törekvése. Ezzel a szerzetesrendek és Rómában székelő generálisaik közt minden összeköttetést megszüntetett, a rendeket a megyéspüspökök fennhatósága alá helyezte. Felszólította őket, hogy két hónapon belül nyilatkozzanak a felől, hogy „milyen alakban akarják intézményüket fenntartani” („in qua forma Institutum suum retinere velint”). Rendelete kimondja, hogy a jövőben csupán a birodalom határain belül tartózkodó tartományfők, a generálisra való tekintet nélkül „teljes joggal az érsekek vagy püspökök, különösen azonban a világi hatóságok felügyelete alatt” kormányozhatják a szerzetesrendeket. Ezen hatóságok engedelmével nélkül még káptalant sem hívhatnak egybe. Ilyenek tartása a birodalom határain kívül ezentúl tilos. A szerzetesrendek ezentúl idegen országokból vizitátorokat sem fogadhatnak. A káptalanokon felvett jegyzőkönyveiket pedig minden alkalommal a világi kormányzatnak, a guberniumnak kell bemutatniuk. Megtiltotta a szerzeteseknek a birodalom határainak átlépését, főleg azonban a Rómában való tartózkodást. Eltiltotta őket a külföldi breviáriumok és szertartási könyvek beszerzésétől. A nagy szegénységgel küszködő külföldi rendtartományok felsegítésére ezentúl semmiféle pénzösszeg sem küldhető.¹³ Királyi tetszésjogát pedig nem egyszer még dogmai természetű ügyekben is érvényesítette a Szentszékkal szemben. 1781. márc. 26-i rendelete a Rómából érkező minden rendelet kihirdetését a Helytartótanács útján szerzett *királyi placetum* megszerzésétől tette függővé, a hazai szerzetesrendeket pedig függetleni-

¹¹ Jansenius püspök XVII. századi hittudós felfogása szerint csupán Isten kegyelme teszi az embert jó cselekedetekre képessé, tehát az Ő akaratától függ elkárhozása, illetőleg üdvözülése. Műveit II. Rákóczi Ferenc is búzgon olvassatta rodostói magányában. V. ö.: Eckhardt Sándor: A francia forradalom eszméi Magyarországon 164. l.

¹² Meszlényi Antal: A józefinizmus kora Magyarországon (1780–1846) 13–17. ll.

¹³ Streszka i. m. pag. 823. II. József 1780. márc. 24-én kelt rendeleteinek szó szerinti szövege.

tette a Szentszéktől (1781. márc. 30.) A főpapokat arra kötelezte, hogy kinevezésük után csupán neki tegyenek hűség esküt. Majd a pápa tekintélyén akart csorbát ütni. Megtiltotta birodalma papságának az *Unigenitus bulla* használatát (1781. máj. 4.), az *In Coena Domini* bullát eltávolíttatta a szertartáskönyvekből, s az ezekhez esetleg ragaszkodó püspököket súlyos büntetés kilátásba helyezésével félemlítette meg. Kiadta híres *tűrelmi rendeletét* (1781. okt. 29.), amellyel a nem katolikusok és a katolikusok elégedetlenségét egyaránt kihívta.¹⁴ A Rómában és Bolognában tanuló teológusokat a páviai szemináriumba rendelte vissza (1781. nov. 12.), majd a szerzetesrendeket két csoportba osztotta s a közt nem szolgálók — „publice non servientes” — csoportjába tartozók közül hét éven át minden esztendőben eltörölt egyet-egyet. 1782. jan. 26-án a szemlélődő életet élő szerzetesrendeket törölte el. Ekkor a *kapucinusok*, *kamaldúliak*, *karthauziak*, *klarisszák* és más *apácarendek*, mint sem tanítással, sem gyógyítással nem foglalkozók, estek a császári önkény áldozatául.¹⁵

Ordódy Károly rendfőnök eme rendelet hatása alatt aggódo lélekkel küldte Bécsbe puhatolódzás végett titkárát, aki nevében nemcsak a kancelláriánál, hanem más számottevő tényezők előtt is hangoztatta, hogy a Szentszék a pálosokat Mária Terézia beleegyezésével *monachusoknak* nyilvánította, rendfőnököket pedig a monostorok apátjaihoz hasonlóan a pontificaliakkal ruházta fel. Hangoztatta, hogy a rendtagok a közt szolgálják; nyilvános gimnáziumaikban az ifjúság tanításával foglalkoznak, monostoraikban prédikálnak és pasztorálnak. Az ifjúság alaposabb oktatása végett nemrég vették át a királynő kívánságára az eltörölt jezsuita rend több házát és iskoláját. A királyi tanácsosok megnyugtatták a rendi titkárt, majd tudomására adták azt is, hogy *Esterházy Ferenc* királyi kancellár a rendet az uralkodónál alaposan beajánlotta, eltörléséről a magas kancellárián szó sem volt, bár lehetséges, hogy az államhatalom néhány monostorukat elveszi s ezek jövedelmét a közre nézve hasznosabb intézmények fenntartására fordítja.¹⁶

A pálosok eme nyilatkozatot megnyugvással fogadták, bár csakhamar tapasztalniok kellett, hogy a rendek eltörlése továbbra is folytatódik. Így 1783. nov. 25-én a *trinitáriusokat*, 1784-ben a *karmelitákat*, 1785. febr. 22-én az *ágostonrendieket*

¹⁴ Marczali Henrik: Magyarország története II. József korában. II. 60—61. ll.

¹⁵ A lengyel tartomány atyái már ekkor értesültek egy varsói újságból a magyar rendtartomány eltörléséről (Varsaviensia Novalia). Ez azonban nyilván téves hírközlés volt. V. ö. A. P. Pr. P. tom. XII. fol. 84.

¹⁶ Streszka i. m. pag. 827.

törölte el az uralkodó, febr. 7-én pedig a *Pálosrendet* érte el végzete, miután már előzőleg több idegen tartománybeli házukat szüntették meg. Így 1782-ben a stájerországi *ulimai* monostort a perjel és a konventbeliek közt dülő súlyos egyenetlenségek miatt, amelyeket még a gráci gubernium elé is vittek, egyszerűen királyi tekintélyével — „*authoritate regia*” — törölte el, a szerzeteseket pedig a tartomány egyéb monostoraiba telepítette át s számukra évi 200 frt nyugdíjat adatott.¹⁷

A következő évben egyszerű dekrétummal törölte el négy *isztriai kolostorukat*: az Érdei szent Péterről és a B. Szűzről nevezett cepici monostoraikat, a claravarensei és a Sz. sixtusi székházaikat. A bennük élő szerzeteseket a tartomány többi rendházában helyeztette el s eltartásukat a megmaradt konventekre (Zengg, Novi, Cirkvenica) bízta, majd a Magyar Helytartó Tanács útján eleinte évi 150, később 200 frt. nyugdíjat adatott nekik.

Ausztriában a rannai, bécsújhelyi és bécsuernalsi kolostorokat törölte el. Az osztrák szerzetesek még ez év október végén kénytelenek voltak más kolostorokba költözni, majd később közülük egyesek, mint világi papok helyezkedtek el. A többiek 240 frt évi nyugdíjat húztak s ebből tengették szegényes életüket.¹⁸ *Arbesser Alajos* vicarius gubernans provincialis panasolja is, hogy a még meglévő három kolostorukat is fenyegeti az eltörlés veszélye. A *sváb-rajnai* tartományban a langnauai és rorhaldei monostorokat elkülönítette a birodalmiaktól. A rendfőnök hatásköre alól felszabadította és a püspökök joghatósága alá helyezte őket. Ennek az így önállósult tartománynak *Seyfritz Xav. Ferenc* vicarius gubernans halála után *Störch Gáspár*, majd *Winter Pál* voltak a főnökei.

Lengyelországban ezidőtájt a pálosoknak aránylag még a legkedvezőbb volt a helyzetük, csupán a *pinczövi* konventet vesztették el egy időre.

Horvátországban 1784-ben a plébániák számának gyarapítására, a nép lelki gondozásának behatóbbá tétele végett Lepoglaván, Remetén és Szveticén plébániákat szervezett az uralkodó s ezek vezetésével a helybeli pálos szónokokat bízta meg.

Hazánkban egyelőre a *nagyszombati* formális konventet törölte el; erre ugyanis szerinte, mint szerzetesi házi iskolára, a nagyszombati egyetemnek Budára való áthelyezése óta semmi szükség sem volt. Javainak, felszerelésének és más alapítványainak kezelését egyelőre a máriavölgyi monostorra bízta, az épületet magát pedig a hercegprimás birtokába utalta, aki viszont három szeminárium és két konviktusi épületet volt

¹⁷ Streszka i. m. pag. 857.

¹⁸ U. o. pag. 861.

kénytelen ezért a világi hatóságnak laktanyai célokra átadni. Majd 1784-ben a *pesti rendházat* látogatta meg. Alaposan megtekintette a rendház tervrajzát, sőt építészekkel is tárgyalt a felől, hogyan lehetne az épületet az alapítandó *Seminarium Generalis Cleri* céljaira felhasználni. 1785-ben a pálos atyákat innen a váci-utcai domonkosok kolostorába telepítette át, s kolostorukat a klarisszák szomszédos kolostorával együtt szeminarium céljaira le is foglalta. Ezzel Pozsony, Zágráb és Eger után itt is megalakult a *Seminarium generale*, a pálos teológiai intézetek viszont evvel egyidőben feleslegessé válván, megszűntek; növendékeik ezentúl itten hallgatták az egyetem jozefinista szellemű tanárainak előadásait.¹⁹ Végeredményben, amint látható, csupán a piaristáknak és az irgalmasoknak kegyelmezett.

VI. *Pius* végre is megelégtelve az önkényes egyházellenes császári rendelkezéseket, személyesen kelt át az Alpokon, hogy a császárt Bécsben sérelmes rendeletei visszavonására bírja. Nem törődött azzal sem, hogy 1781. nov. 15-én kelt levelére, amelyben jövedele szándékát közölte a császárral, igen hűvös választ kapott.²⁰ Az egyház érdekeinek személyi ügyeit is alávetette.

Az utolsó rendi titkárnak, *Gyuris Kajetánnak*, mint szemtanúnak szavai szerint: „A tiszteletreméltó, már 65-ik évében lévő öreg nem törődött egészségével, az út nagyságával és az időjárás viszontagságaival; az sem tartotta vissza, hogy a császár megtisztelőnek, de mégsem kíváncsnak mondotta érkezését. Március 22-én szerencsésen Bécsbe érkezett. Az érkező elé Ófelsége messze elébe ment s miután meghatározott helyen kölcsönösen üdvözölték egymást, saját kocsiját ajánlotta fel neki, amelyen együtt helyet foglalva, a távolabbi utakat is ellepő tömeg előtt hajtattak a városba a Burgig, ahol az apostoli vendéget megillető pompával fogadta. Ettől kezdve aztán egyetlen olyan nap sem volt, amelyen nemcsak a szomszédos, de a távolabbi helyekről is minden rendbeli és rangú megszámíthatatlan ember meg ne jelent volna az egyház legfőbb fejének látása végett. Ezek közül egyeseket, az asszonyok kivételével, megszólítás, másokat sarúinak csókolása végett bocsátott naponként magához (azok között, akiket rövid megszólítással tüntetett ki, magam is jelen voltam), másokat pedig a királyi palota erkélyéről áldott meg. A legnagyobb dolog, amit nyilvánosan véghez vitt, az volt, hogy húsvét ünnepén az érseki templomban Szent Istvánról szentbeszédet is tartva, pápai szer-

¹⁹ U. o. pag. 863. és 875.

²⁰ II. József németnyelvű levele a pápához. Wien 1781. dec. 15. U. o. pag. 832.

tartással szentmisét mondott s ezután Bécs városának igen fényes fórumáról, a jezsuiták egykori rendházának, most már laktanyának erkélyéről az egész népet, amely a harci ágyúból adott jelt meghallhatta, megáldotta. Az ilyen nagy ünnepséghez csak egyet kívánt: az uralkodó jelenlétét. Egyesek szembántalmával mentegették a császárt, mások folytatták a vádaskodást azzal, hogy „ex praetextu hoc negatam” ravaszságból tagadta ezt meg: ... Mily különbözök az emberek véleménye! És bizonyára nem restellte Eybell királyi tanácsos, ezen korszak tanultjainak egyike, hogy ennek az igen ritka vendégnek a mi országunkban való jelenlétekor közzé ne tegye méltóságának nem kevésbé ártó németnyelvű: „Mi a pápa?” c. könyvecskéjét. Többen mások nem tartóztathatták magukat, irígy szemmel látva személyének a méltóságát (e nélkül is a pápa valóban szeretetreméltó), hogy többszörösen is megadják neki a tiszteletet; sőt mindkét részről bíráló iratokkal illették. Ugyanis így sóvárognak a tanultak az ilyen és ekkora tanultságnak bogaraitól terheltek! Szemtelnek! Legalább a vendégbarátság jogait őrizték volna meg, ha már a törvényt megvetették. De fájt az irígy hizelgőnek, hogy a nép kedveli azt, akit gyűlöletesnek kívántak...

A mi hitűnkől idegenek közül többen az ő látásának vágyától Bécsbe utazva, róla a legjobb véleményt nyilvánították; egyesek saruit is megcsókolták. Ügyeinek végeztével, tartózkodása végett két bíborosi kalapot, amelyeket Rómából hozott magával, Firmiani hercegnek, a passauai bíboros püspöknek és Batthyány József gróf esztergomi bíboros érseknek, Magyarország primásának adományozott. Megérkezte után, egy hónap elteltével, hazájába visszatért.²¹

Ordódy rendfőnök is felhasználta az alkalmat s a magyar tartományi vizitáció után személyesen kereste fel Öszentségét és II. Józsefet; a pápa csupán a nagykáptalan idejét tudakolta meg tőle s meghallgatta a rendje helyzetéről adott felvilágosítást is. Az utóbbi már ekkor hangoztatta kívánságát, hogy a birodalma területén levő lengyel pálos rendházakat szakítsák el a lengyel tartománytól s csatolják a magyarhoz. Lehetséges, hogy már ekkor gondolt a rend eltörlésére, amit komplikált volna az a helyzet, hogy a birodalma területén levő pálos rendházak közül egyesek az idegen, lengyel tartományhoz tartoznak, s ezzel szemben fennhatóságát nem gyakorolhatta olyan szabadon, mintha ezek a magyar tartományhoz tartoznának. A Szentszék nyilván ezért vette ki 1784-ben a lengyel tartományt a rendfőnök fennhatósága alól.²²

²¹ A pápa látogatására vonatkozólag v. ö. Streszka M.: i. m. pag. 828—829. és Meszlényi Antal i. m. 27. l.

²² VI. Pius 1748. dec. 3-án Rómában kelt Apostolicae Brevis Autori-

1782. márc. 22-től ápr. 22-ig tartózkodott Bécsben s ez alatt mindent megtett a császár ellenszenvének csökkentésére. A Mária Terézia halálakor elmaradt *Capella papale* miatt neheztelő császárt azzal engesztelte meg, hogy imádkozott anyja szarkofágjánál a kapucinusok kriptájában.

Egyhónapi tárgyalás után, mint aki jól végezte dolgát, tért vissza Rómába; a vele szemben egyébként udvariasan viselkedő uralkodó pedig tovább folytatta sérelmes egyházpolitikáját. Újabb rendeleteivel most már nemcsak a világi iskolázást, hanem a papképzést is világi felügyelet alá helyezte. Mint már előbb jeleztük, 1784-ben az egyházmegyei papnöveldét szüntette meg s helyettük Pozsonyban, Egerben és Zágrábban generális szemináriumokat alapított. Házassági téren eltörölte az egyházi bíraskodás jogát. Mint „*a birodalom fősekrestyése*” kiadatta az istentiszteleti könyvet, amelyben az egyházi liturgia kérdéseiben is a legaprólékosabban rendelkezett.²³

A rendi élet válsága. Az eltörlés.

Ezen egyházpolitikai intézkedései közül természetesen majdnem mindegyik érintette a Pálosrendet is. Rendeletei főként a rend belügyeit sértették. Azzal, hogy megtiltotta a nagykáptalan megtartását, a rend alkotmányos életét bénította meg. Azzal, hogy a rendi növendékeket a római Apollinaris kollégiumból egyelőre a Collegium Ticensebe kellett áthelyezniök,²⁴ majd ezeket újabb rendeletével teljesen eltiltotta a Rómában való tanulástól,²⁵ a rendi növendékek alaposabb egyházi szellemben való kiképzését gátolta. Azzal, hogy erőszakosan elvette tőlük a nagyszombati rendházat, amelyben rendi növendékeiket nevelték, a rendi élet folytonosságának biztos bázisa ellen tört, a búcsúk ellen hozott szigorú rendelkezéseivel pedig a pálos szellem fejlesztette vallásos élet megnyilvánulásain kívül a rend gazdasági életére mért bénító csapást. Ezek a rendelkezések nemcsak a kortársak, hanem a mai ember szemében is valósággal érthetetlenek. Mert, ha a Pálosrend történetének utolsó évtizedeibe tekintünk, minden téren a rohamos fejlődés és emelkedés jelenségeivel találkozunk. Igaz, hogy az osztrák örökös-

tas kezdetű brévéje. Az erről szóló értesítések kelte: Róma 1784. június 9. és Varsó 1784. július 8. Szó szerinti szövegük: Streszka i. m. pag. 824—850.

²³ Meszlényi A. i. m. 29. l.

²⁴ Pozsony 1782. május 3-án kelt 3709. sz. Helyt. tanácsi rendelet. Orsz. Ltár. Helyt. tan. oszt.

²⁵ Pozsony, 1782. június 3-án kelt 6471. sz. Helyt. tanácsi rendelet. U. o.

södési és hétéves háború alatt a rendi fegyelem és belső életük bizonyos hanyatlást mutatott, ami a kor zilált viszonyaiból is magyarázható, műveltség tekintetében azonban nagyot fejlődött a rend. Rendi és világi oktatásával pedig számottevő tényezővé vált hazánkban a papképzés és a világi ifjúság oktatása és nevelése terén egyaránt. Midőn a hatvanas években Barkóczy Ferenc hercegprímás a konstitúciók értelmében visszaállította az egyes rendházakban a kari-zsoltosmát s a rendfőnökök szigorú intézkedéseikkel a szerzetesi fogadalmak és a fegyelem pontos megtartására törekedtek, a rend ismét régi fényében emelkedett az aszkézis útján.²⁶ A rendfőnökök évenként kiadott pásztorlevelei, vizitációs útjaikon tapasztalt hiányok rendezésére tett intézkedései is a rend emelését célozták. Főleg a főrangú szerzetesek megrendszabályozása által, akik eleddig kényemesebb életmódjukkal, fényűzésükkel, gyakori rokonlátogatásaikkal nemcsak rendjüknek, hanem hozzátartozóiknak is terhére voltak, érték el eredményt. A szórványos jelenségektől eltekintve azonban a rendtagok hivatásuk magaslatán állottak. A máriavölgyi kolostor pedig, a rendfőnök állandó tartózkodási helye, valósággal híres volt szerzeteseinek fegyelmezettségéről és életszentségéről. A kilengések között gyakran megrótták a rendfőnökök a pesti rendház vendégeskedéseit s néhány rendház lakóinak gyakori érintkezését a világiakkal. Ezek azonban, amint az iratokból is kitűnik, a rend egyetemes érdekeit és népszerűségét szolgálták. Magasrangú befolyásos urak, a kir. és hétszemélyes tábla tagjai és főrendek voltak ugyanis vendégeik, akik főleg anyagi téren tettek igen nagy szolgálatot a rendnek. Azt kell mondanunk, hogy épp az eltörlés idején s előtte vagy két évtizeden át semminemű komolyabb ok nem mérült fel a szigorú intézkedés megtételére. Az egész csupán *Ordódy Károly* rendfőnök és *Szentmartonyi Tamás* titkár önérzetén esett sérelem s a tartományfőnöknek velük szemben tanúsított viselkedéséből származó rendi konfliktus kiszivárgásának tudható be. Ezeket a kellemetlenségeket használta fel az uralkodó, aki, mint rendeleteiből láthattuk, amugyis minden lehető felhasznált, hogy egyházi téren saját akaratát érvényesíthesse, jogcímül a rend ellen.

A Pálosrend eltörlésére vonatkozó, 1786. febr. 7-én kiadott rendeletet a császár és volterianus szellemű tanácsadói szempontjából több ok tette kivonatossá. A már előbb hangoztatott jozefinista szellem, amely az egyházi ügyeket az államhatalom hatáskörébe akarta vonni, s Rómától teljesen elszakítani, a fel-

²⁶ Lásd: Barkóczy Ferenc hercegprímás 1763. május 15-én Bécsben, 1763. június 11-én Esztergomban és Tomasics Gellért rendfőnök 1763. június 3-án Máriavölgyben kelt leveleit. A. P. tom. VIII. pag. 238—250.

világosodott abszolútizmus szemszögéből tekintve, a császár részéről semmiféle külső hatalom beavatkozását nem akarta meg-
térni a birodalom területén. Azt hangoztatta, hogy a világi lel-
készek csekély számának növelésével az egyre jobban elhatal-
masodó paphiányon akart segíteni azzal, hogy a szerzeteseket
eltörli rendeleteivel felszabadítsa és őket az egyes egyház-
megyék szolgálatába állíthassa. A nép lelki gondozásával fog-
lalkozó plébániák szaporítását nemcsak az eltörölt szerzetes-
rendek tagjainak papi hivatalokban való alkalmazásával, hanem
a szükséges pénz előteremtésével is elő kellett segítenie. Érdeke
volt tehát, hogy az általa eltörölt rendek elkobzott vagyonából
alapított vallásalap, amely az új plébániák szervezéséhez szol-
gáltatta a szükséges anyagiakat, maga is anyagilag erősödjön,
hogy a hozzáfűződő várakozásnak minden tekintetben meg tud-
jon felelni.²⁷ Tanácsosaira hallgatva, a legcsekélyebb egyházi,
főleg azonban szerzetesi ügyekbe is beleavatkozott. A szerzetesi
élet fegyelmét lazító „felszabadító” rendeleteivel pedig szinte
mesterségesen építette meg maga számára a hidat, amely a
szerzetesrendek eltörléséhez vezetett. A szerzetesrendekkel,
Róma legerősebb bástyaival szemben tanusított rosszindulatú
egyházpolitikájának céltudatosságát mi sem igazolja jobban,
mint éppen a Pálosrenddel szemben való magatartása. Az 1784
után kiadott rendeleteiből, amelyek Mária Terézia rendeletei-
nek tudatos folytatásai, már minden rendtag észrevette a rendre
leselkedő nagy veszedelmet. Egyik rendeletével a rendfőnöki
és tartományfőnöki vizitációt tiltotta meg (1784).²⁸ E szerint
most már sem a rendfőnöknek, sem a tartományfőnöknek nem
volt beleszólása az egyes házak ügyeibe. Majd eltörölte a de-
finitóriumot (rendi tanácsot), amely a rendfőnökkel, illetve a
tartományfőnökkel eleddig a legnagyobb egyetértésben vitatta
meg az egész rend, illetőleg az egyes tartományok ügyes-bajos
dolgait. Az ezeken hozott üdvös rendelkezésekkel nem egyszer
segítették át a rend hajóját a veszedelmeken. Bizonyos mér-
tékben előttünk demokratikusaknak látszó intézkedéseivel a fe-
gyelmezettlelkű szerzetesek körében, a bomlás szellemét terjesz-
tette, a nélkül azonban, hogy ezzel egyelőre is csak saját célját
elérte volna. De a tervei végrehajtásának kedvező légkört
mindenesetre biztosítani akarta. Ezért elrendelte, hogy ezentúl
a tartományfőnökök a perjelek, ezeket viszont a laikus testvérek
kivételével az egyes házak tagjai válasszák s a hatalmat ke-
zükhöz tartó perjelek tisztségüket választás útján szótöbbség-
gel nyerjék el. Rendelkezése szerint most már a perjelek töltik

²⁷ A kir. kancellária 1786. jan. 24-én kelt felterjesztése. Orsz. Ltár, Kanc. oszt. fasc. 644.

²⁸ Streszka i. m. pag. 874.

be kinevezés útján a rendházak többi tisztségét s ugyancsak ők választják hat évre a tartományfőnököket. Ez azonban most már csak tiszteletbeli állás, mert hatalma gyakorlásának területétől, a vizitációtól eltiltották. Csak rendkívüli esetekben, a nagy bajokkal küszködő rendházak ügyeibe szólhattak bele. De megfosztotta legfőbb tanácsadószervétől, definitóriumától is, amelyet a császári rendelet egyszerűen eltörölt.²⁹ A rend régi, többszázéves gyakorlata és az adott szükségletei nyomán kiépült rendi alkotmánynak az eltörléssel egyenrangú átalakítása a rend tagjait a legnagyobb zavarba hozta. Egyelőre tartózkodtak minden olyan változtatástól, amely az új rendszerből adódhatott volna. Jellemző erre már az a tény is, hogy midőn Gindl Gáspár tartományfőnök 1784. febr. 4-én kihirdette az uralkodó eme rendelkezéseit, utána május 29-én Máriacsaládon tartott tartományi választókáptalanon ismét őt választották meg tartományfőnökké.³⁰ Bizalmuk tehát a régi, kipróbált rendszerrel választott tartományfőnök személye mellett megingathatatlan volt. Bizonyos tehát, hogy maguk a szerzetesek sem éltek a császár által számukra biztosított szabadság jogával. Legalább is a különböző tartományokban lefolyt választások eredménye is ezt igazolta. Így az osztrákok ismét *Arbesser Alajost*, a gráci egyetem teológiai tanárát, a horvátok *Prekrith Pált*, az isztriaiak *Grubach Vencelt*, a németek *Winter Pált* választották meg tartományfőnökükké. Módjukban lett volna ezzel a módszerrel gyengébb akaratú társaikat az előljárói székbe ültetni és mégis minden alkalommal, meggyőződésük szerint, a legkiválóbbakat és szinte mondhatnók, az arra legalkalmasabbakat választották meg, akik a rendházak és szerzetesek ügyeit lelkiismeretesen, felelőségük teljes tudatában intézték s így, bár a minden hatalommal rendelkező perjelek éppen választásuk révén alantasaiktól függtek, a rendben uralkodó lelkiismeretesség minden bajnak, ami ebből a helyzetből származhatott volna, útját vágta.

A rendi gondolkodás egységén azonban csorbát ütött a rendelet, a változott rendi szervezet folytán eltörölt magas rendi állások megszüntetése miatt támadt elégedetlenség által. A rendtagok törekvéseik célját veszítették el ezzel. II. József azonban még tovább ment a renddel szemben, valószínűleg a rendtagok ambíciójának lohasztása végett. Eltörölte a *rendi doktorátust* a rendi főelőjárók kiváltságaival egyetemben, s a szerzetesi testületekben jogok tekintetében a *szeniorátust* léptette életbe.³¹ Lehetővé tette, hogy szerzetesek is pályázhas-

²⁹ II. Józsefnek a szerzetesrendek tisztújítását szabályozó 1784. nov. 30-án Bécsben kelt rendeletének másolata. Streszka i. m. pag. 879.

³⁰ Császár Elemér: A pálosrend feloszlata. Századok 1901. évf.

³¹ Streszka i. m. pag. 880.

sanak plébánosi állásokra, függetlenül előljárójuk akaratától. Elrendelte, hogy a kolostorok alapító okiratait hat héten belül mutassák be (1785. okt. 18.), a kolostorok előljárói pedig három havonként adjanak kimutatást a személyzetről, majd 1786. jan. 10-én megtiltotta a káptalanoknak új rendeletek hozatalát, a régiék érvényességét pedig az ő megerősítésétől tette függővé.³²

Rendeleteivel, amint látható, alapjaiban támadta meg a rend létét, s ezt még fokozta azzal is, hogy több kolostort, mint már előbb említettem, már eleve elvett tőlük. Így Isztriában, a három legszegényebb rendház kivételével, mindet államosította, Ausztriában is eltörölt néhányat és a sváb-rajnai tartomány három rendházát, amelyek nem Ausztria területén voltak, külön választotta az osztrák tartománytól.³³ Majd a *lengyeleket* is, mint idegeneket, teljesen elválasztotta a birodalmi tartományok területén levőktől.³⁴ Az eltörölt rendházakat birtokaikkal együtt az állam foglalta le. A tartományfőnökök most már képtelenek lettek a sok viszályra okot adó rendfőnöki járulékok befizetésére is. Rendtagjaik is, különösen az osztrák és isztriai tartományban sok nélkülözésnek néztek elébe. Ilyen körülmények között tetézte még a bajt, hogy a rendfőnök nemcsak hogy nem tudott segíteni, hanem az önérzetén és hiúságán esett sérelem miatt határozottan rendje érdekei ellen dolgozott, amiből végtelen elkeseredés származott. Az így anyagiaktól, szinte a létfenntartás legelemibb eszközeitől is megfosztott tartományokban — a magyar kivételével — a császár rendelkezései miatt a rendfőnök személye ellen irányuló elégedetlenség erősen éreztette hatását már az 1785. évi választó nagykáptalanon (aug. 28.), amelyet már a Helytartótanács engedélyével hívott

³² U. o. pag. 882—888.

³³ Császár Elemér: i. m. 312. l.

³⁴ VI. Pius Apostolici Sedis auctoritas kezdetű, Rómában 1784. okt. 3-án kelt brevéje kimondja a lengyel tartomány függetlenítését a rendfőnök iurisdikciója alól, ami ellen a jasnagurai pálosok hevesen tiltakoztak. — Első vicarius generalisuk Lubojenski Krizostom lett, aki székhelyétül a vielnai kolostort jelölte meg 1784. május 25-én. (V. ö. Streszka i. m. pag. 887.) A lengyeleket függetlenítő apostoli breve teljes szövegét közli a krakkói pálos kéziratár következő című kézírata: *Liber secundus Actorum sive Agendorum conventus Rupellani ad Cracoviam ad aedes Divi Stanislai Episcopi Cracoviensis et Martyris Christi incliti: Sub cura et custodia Fratrum ordinis S. Pauli Pr. Eremitae. Sub auspiciatissimo Totius Almae Matris Provinciae Polonae Moderatore admodum Rndo Pre Christostomo Luboinski Ssmae Thliae doctore eximo et procuratore Ordinis in Urbe; in Provincialem Poloniae hoc anno die 14-ta Augusti feliciter neoelecto Conventum autem hunc suavissimo Regimine Protegente admodum Rndo Patre Iusto Rendak Srae Thliae Doctore eximio, Patre Provinciae meritissimo, in 4-tum annum reelecto Priore. — Ichoatus anno Dni 1763. E hatalmas folió-kötetet Ripinski Fülöp krakkói perjel írta. A mű 1817—1824. közt lappangott. Evkönyvszerűen adja elő az eseményeket 1768—1799-ig. Az említett pápai breve a 263. laphoz van csatolva*

össze. A rendfőnök udvarias, de követelődő összehívó levelét³⁵ és a különböző tartományfőnöknek az ügyekkel való nemtörődést éreztető leveleit olvasva szinte megdöbbenő, hogy mennyire nem érdekli őket a rend legfontosabb ügye: a választás. A rendfőnöki járulékot követelő rendfőnöknek³⁶ írásban adják, hogy szegénységük miatt nem tudják előteremteni a szükséges anyagiakat még arra sem, hogy a nagykáptalanon megjelenhessenek, nemhogy a rendfőnöki járulékokat megküldjék. Prekrith Pál horvát tartományfőnök szelíd gúnnyal a királyhoz utasítja kérésével a rendfőnököt: kérjen tőle nyugdíjat, mert ha már a többi állást eltörölte a király, úgy szűnjön meg az övé is.³⁷ Hasonlóan gondolkodott az osztrák provinciális is.³⁸ A magyar tartomány, illetőleg a máriavölgyi ház viszont, mivel a rendfőnök nem fizette be az évi 200 frt-ot, vonakodott az ő és titkára eltartásáról továbbra is gondoskodni. Majd összeférhetetlennek minősítették a rendfőnök ama törekvését, hogy a máriavölgyi plébániát és a perjelséget is a maga számára akarta lefoglalni, pusztán jövedelmének szaporítása végett.

Ordódy sértett hiúságában még az egyébként lojálisan viselkedő magyarokra is megharagudott, s a tartományfőnökök bántó magatartása miatt most már az uralkodóhoz fordult orvoslásért. 1785. júl. 5-én kelt beadványában főleg a rendi fegyelem megbomlása és a rendtagok szabadabb életmódja miatt emelt panaszt.³⁹

Kiemeli, hogy az 1785. augusztus 28-ára hirdetett választó nagykáptalant a magyarok kivételével minden tartomány lemondta. A tartományfőnökök, akik közül különösen a horvát *Prekrith Pálra* panaszodik, még a rendfőnöki járandóságokat sem küldték el. Most már veszélyben forog a rendfőnöki tekintély is, pedig ez a rend alapítása óta mindig sértetlen volt. Bizonyosságul pedig mellékeli leveleik kivonatát. Majd 1785. aug. 20-án Máriavölgyből a Helytartótanácsához intézett beadványt a rendfőnöki járandóságok ügyében,⁴⁰ sőt a rendi titkárt, Gyuris Kajetánt Bécsbe küldte. A császár okt. 14-én félórás kihallgatáson fogadta őt s alkalmat adott neki, hogy a rend helyzetét feltárva, mindent írásba foglalva adjon be. Ezeknek

³⁵ Buda 1785. ápr. 11-én kelt 119, 859. sz. irat. Orsz. Ltár Helyt. tan. oszt.

³⁶ Orsz. Ltár, Magy. udv. kanc. oszt. 1785: 8689. sz. irat.

³⁷ Orsz. Ltár., kanc. oszt. 1785. jún. 16-án kelt 8689. sz. levél.

³⁸ U. o. 1785. június 26-án kelt levél.

³⁹ Ordódy 1785. júl. 4-én kelt felterjesztése a császárhoz. Orsz. Ltár, kanc. oszt.

⁴⁰ Streszka: i. m. pag. 888—889. közli a beadvány pontos másolatát, s egyben a királyi tanács Budán 1785. aug. 8-án 20.866. sz. alatt Csáky József gróf aláírásával ellátott válaszát is.

az eljárásoknak eredményeképp a kir. tanács 1785. nov. 2-án leiratot intézett a rendfőnökhöz,⁴¹ amelyben kötelezi a tartományokat a rendfőnöki járulékok beküldésére.

Közben azonban Ordódynak, akinek személyét egyébként Streszka Márton rendi historikus is igen nagyra becsüli, a *máriavölgyi atyákkal* támadt viszálya, s ennek során ismét az uralkodóházhoz fordult panaszával. Szerinte a máriavölgyiek ócsárolták személyét és a rendfőnöki tisztséget. Személyes panaszait és intelmeit semmibe se vették „a kolostori fegyelmet a folytonos kizárások, házi egyenetlenkedések, a kar elhanyagolása által közbotrányosan megsértették”.⁴² Majd *Tomsics Vitus* perjelhez intézett levelében⁴³ a máriavölgyi atyákat is megintette azért, hogy nem elég tisztességtudók vele szemben. Ennyi panasz tudomásulvétele után a kir. tanács a közszeretetlen álló *Gindl Gáspár* tartományfőnököt bízta meg az ügy elintézésével, aki a rendfőnöki titkárt, *Niczky Pál* tartományi tanácsost és *Csasza Anzelm* szónokot vette maga mellé, s mint bizottság augusztus 30-án erőlyesen megkezdte a panaszok kivizsgálását, hogy az ügyet rendbehozza.⁴⁴

A Helytartótanács a kancellária nyomására figyelmeztette is a máriavölgyi atyákat rendfőnökükkel szemben fennálló kötelességeikre, el is rendelte a rendfőnöki járulékok pontos befizetését.⁴⁵ Egyben felszólította a rendfőnököt, hogy jelentse fel az elégedetlenkedőket a püspök útján a Helytartótanácsnál.⁴⁶ Az ő, valamint a Helytartótanács közbelépésére felvett tárgyalások közben azonban az uralkodó felhasználva a rendi viszálykodást, döntő lépésre határozta el magát. Nem elégedett meg Ordódy jelentésével, melyben a rendfőnöki járulékokat nem fizető tartományfőnökök és a máriavölgyi atyák ellen általánosságban mozgó vádat emelt (1786. jan. 8.).⁴⁷ A rendfőnököt helyettesítő titkár, Szentmártonyi Tamás azonban, akit a bécsi Burgban személyesen fogadott ebben az ügyben, felszólítására komoly vádakkal telített memorandumot nyújtott be, ami aztán súlyos intézkedésének alapjául szolgált. A rendfőnök követeléseivel szemben gerincesen viselkedő horvát tartomány ellen hangoztatott vádakat beadványában az egész rendre általánosította. Szerinte a rendben nagyon elharapódzott a fegyelmélet-

⁴¹ U. o. pag. 892. közli a kir. tanács 32.697. sz. 1785. nov. 2-án kelt leiratát.

⁴² U. o. pag. 892.

⁴³ Máriavölgy 1785. aug. 19.

⁴⁴ Streszka i. m. pag. 895—907.

⁴⁵ Orsz. Ltár, Kanc. oszt. 1785. szept. 5-én és okt. 4-én kelt iratok 1785:12.185. sz. és 1785. nov. 2-án kelt 32.697. sz. irat.

⁴⁶ Orsz. Ltár, Kanc. oszt. 1785:8689. sz.

⁴⁷ U. o. 644. sz.

lenség. A szorgalmas, dolgozni vágyó, fiatal szerzetesek rendelkezésére nem állott kellő munkaterület. A rendtől elvették plébániáit, a megmaradtak élére pedig épp a legalkalmatlanabb papokat küldték ki felettseik. Az unalom és munkátlanság következtében rendházaikban a lakomázás, pletykálgatás, kártya, stb. egyre jobban terjed. Az alantasaitól függő perjel viszont éppen helyzeténél fogva tehetetlen velük szemben. Még a gazdálkodást is elhanyagolják, mert érzik, hogy komoly változások előestéjén állanak. Ezért sokat költenek. A rendtagok száma is egyre fogy, a belépők száma pedig nagyon csekély.⁴⁸ Az uralkodó a rendfőnök és Szentmártonyi jelentéseit a kancelláriára küldte, hogy tegyen neki a nevezett ügyben előzetes jelentést. A kancellária első felterjesztését, amely szigorú eljárást, de végérvényben kegyelmet jelentett volna még a rend számára, nem találta kielégítőnek,⁴⁹ s ezért újabb felszólításra a kancellária most már második felterjesztésében a rend eltörlesztését javasolta.⁵⁰

A császár a rend eme sötét képét látva, megragadta a kedvező alkalmat s kiadta alapjában véve jogtalan rendeletét (1786. febr. 7.).

„Mivel tudomásunkra jutott, hogy a magyarországi Pálosrendben és tartományaiban a kolostori fegyelem teljesen aláhanyatlott, jónak tűnt előttünk, hogy nevezett rend tartományaikban teljesen eltöröltessék, javai a vallásalaphoz csatoltassanak, tagjai pedig, ha alkalmasak, alkalmaztassanak az iskoláknál, vagy a lelkipásztorkodásban, ha pedig nem, akkor nyugdíjaztassanak. Bécs 1786. febr. 7. II. József s. k. Pálffy Károly gr. s. k. Szegedi József s. k.”⁵¹

A rendelet jogtalan volt, mert a Pálosrend törvényesen becikkelyezett rend volt, melynek eltörlését az országgyűlésnek is tárgyalnia kellett volna.⁵² Maga Ordódy pedig hiába felleb-

⁴⁸ Szentmártonyi beadványa a császárhoz 1786. január 13-án U. o. Kanc. oszt. fasc. 644.

⁴⁹ Orsz. Ltár, kanc. oszt. 1786: fasc. 643.

⁵⁰ U. o. 1786: fasc. 1388.

⁵¹ A rendelet szó szerinti szövege: „Cum esset nobis relatum, quod disciplina Claustralis in Ordine Paulinorum per Hungariam, eiusque Provincias penitus deflexerit; visum est nobis, ut dictus ordo generatim per nostras provincias cassetur, bona illius Fundo Religionis cedant, membra autem, si sunt apta, ad scholas aut ad Curam animarum applicentur, sin vero non, tunc pensionentur. Viennae 7. Febr. 1786. Josephus II. m. p. Carolus Pálffy cons. m. p. Josephus. Szegedi m. p.” A leirat eredeti fogalmazványa az Orsz. Ltár. kanc. oszt. 1786:1388. sz. alatt van.

⁵² Az eltörlés alkalmával a rendnek 90 helyen volt kolostora. Hazánkban 28 helyen voltak pálosok. Máriavölgyben, Bánfalván, Sajóladon, Márianosztrán, Felsőelefánton, Sátorlajújhelyen, Pápán, Pesten Pécselt és Sasvárott formális konventjük, — Töketerében, Varannón, Késmárkon, Szokolcán, Nezsideren, Tüskevárton, Székesfehérvárt, Nagyváradon és Tő-

bezett ezután a rendelet ellen az országgyűléshez, szavát nem hallgatták meg. Hamarosan napirendre tértek az ügy felett. Ő maga Veszprémbe költözött, felvette a *Casanova apát* címét s meglehetősen nagy elhagyatottságban halt meg.^{52a}

Szentmártonyi és Ordódy jelentéseinek kirívó igazságtalanságáról főlegesen beszélnünk. Csak túl aggályos lelkiület vagy szándékolt rosszindulatú beállítás festhette ilyen sötét színekkel a rendet, amely utolsó percéig hivatása magaslatán állott. Igaz ugyan, hogy a XVIII. sz. életfelfogásának megfelelően „átalakult életmódjuk alkalmazkodott a modern élet követelményeihez, megváltozott viszonyuk az előljárókhöz, de alapjában megmaradt a rend a régi szorgalmas, törekvő, buzgó szerzetesrendnek” — állapítja meg róluk egyik tudósunk, aki protestáns létére is igaz szeretettel veszi pártfogásába a rendet.⁵³

Egyházi téren továbbra is nagy buzgalommal működtek. Pasztorációs tevékenységükkel, szónoklataikkal sok hívőt toboroztak templomaikba, iskoláikban pedig lelkesen tanítottak és neveltek. Rendfőnöki engedéllyel előkelő családok nevelői és a hadsereg katonalelkészei voltak, sőt Szatmárnémetiben még a hivatalos revizori és cenzori állást is ők töltötték be a hatóságok nagy meglegedésére.⁵⁴ Munkásságuk önzetlenségét mi sem igazolja jobban, mint éppen a feloszlatást intéző biztosok

visen, továbbá Rómában kisebb konventjük, — Szentkúton, Diósgyőrött, Szatmáron, székházuk — Tordán, Illyefalván, Máriacsaládon, Mocsáron adminisztratúrájuk, Hunsdorfon pedig parókiájuk volt.

Lengyelországban: 24 helyen voltak pálosok. Czenstochowában a jasnagurái és a szent Borbáláról nevezett kolostor, továbbá a bessoviei, varsói, glogauai, vieluni, vielgomlini, vierusovi, brdoviei, oporovi, konopnicei, lencsicei, topolnai, vlodaviei, lesnai, brzozovi, nisznovi kolostoruk formális konvent, a jaslovi, vilnai, leopoljei kolostoruk székház és a krzeszovi adminisztratúra jellegű volt.

A sváb-rajnai tartományban: Bondorffon, Langnauban, Rorhaldeban formális konventjük, Grünwaldban és Thanban pedig kisebb konventjük volt.

Az iztriai tartományban: Czirkvencián, Noviban és Zenggen formális, Gvozdon és Bescén pedig kisebb konventjük volt.

A horvát tartományban nyolc formális konventjük volt: Remetén, Lepoglaván, Csáktornyán, Szveticén, Krisin, Kamenszkan, Pozsegában és Varasdon.

Ausztriában: Krumlovon és Voborziscen (Morvaország) voltak formális konventjeik, továbbá Bécsújhelyen, Rannán, Bécs-Hernalson és Máriatoston.

Portugáliában Henricus a Santo Antoniónak, a portugál tartomány historikusának adatai alapján 19 helyen voltak pálosok. Főkolostoruk a transpaganai tartományban levő *ossahegyi* kolostor, a portugáliai remeteélet eredetének a helyén. Streszka i. m. pag. 918.

^{52a} A V. ö. A. P. pr. P. tom. XII. fol. 421.

⁵³ Császár Elemér: i. m. 316. l.

⁵⁴ U. o.

meleghangú felterjesztései, melyekben nagy ügybuzgalmukat dicsérik s további alkalmaztatásuk mellett kardoskodnak.⁵⁵

De nemcsak papi hivatásuk területén szereztek rendjüknek közmegebecsülést, hanem a közélet minden megnyilvánulásából is tevékenyen vették ki részüket. Költők, írók, tudósok támadtak soraikban olyan tömegben, mint még eddig soha. A kivágásra ítélt fa még egy végső erőfeszítéssel akarta megmutatni nagyszerű teljesítőképességét s kiváló gyümölcsöket, nagynevű tudósokat termelt, akik a magyarság művelődési törekvéseinek könyvébe örökre beírták nevüket. Komoly kötelességérzés, nagy képzettség, mély tudás és nagy szorgalom jellemezte őket. Perjeleik is hivatásuk magaslatán álló egyének voltak, akik minden függésük mellett sem nézték el rendtársaik gyöngeségét és hibáit s akiket a kir. biztosok is mindig kellő tiszteletben részesítettek s a rendtársak vezetésére kiválóan alkalmasoknak találtak.

A rendi birtokok kezelése és gazdálkodásuk is, ha nem is volt mindenről írásos feljegyzésük, szintén mintaszerű volt. Fejlett szociális érzékükről tesz pedig tanúságot az a tény, hogy jobban fizették alkalmazottaikat, mint más uraságok, alacsonyabb kamatra adtak kölcsönöket, a szegényeket, s szenvedőket pedig nem egy ízben anyagi támogatásban, sőt kamatmentes kölcsönben is részesítették. Az így kölcsönadott összegekért, ha jóindulatú szegény emberről volt szó, fizetési nehézségek esetén nem is pörösködtek.⁵⁶

II. József az eltörlési művelet végrehajtását és a velejáró költségek fedezését a *Helytartótanácsra* bízta, meghagyva, hogy azon mód szerint járjon el, amely az 1782-ben feloszlott rendekkel szemben volt irányadó.⁵⁷ Vidéken a főispán támogatása mellett megyei és kamarai tisztviselőket, Pesten és vidékén pedig külön biztosokat bízott meg az ügyek intézésével. Majd Niczky Kristóf grófot, a Helytartótanács elnökét bizalmasan óvatosságra intették, hogy a rend feloszlásának túlkorai elhíresztelése következtében a vallásalapot anyagi kár ne érhesse.⁵⁸

Niczky a Helytartótanács útján *nyolc királyi komisszáriusnak* küldte el a feloszlásra vonatkozó részletes utasítást. Értesítette azt a kilenc kamarai igazgatóságot is, amelynek területén pálos kolostor volt, a rendelet kihirdetésének napját pedig március 20-ában állapította meg. Ezen a napon egészen várat-

⁵⁵ Orsz. Ltár, Helytartótanácsi Oszt. E₂-E₁₂ jelzésű leltárakhoz csatolt jelentések.

⁵⁶ V. ö. Császár Elemér: i. m. 327. l.

⁵⁷ Orsz. Ltár. Helyt. t. Oszt. Normal-Unterricht 1782:35. fasc.

⁵⁸ U. o. 1786:1388. fasc.

lanul jelentek meg a rendelet végrehajtásával megbízott királyi biztosok, az általuk alakított bizottság élén, az eltörlésre ítélt kolostorokban.⁵⁹

A gróf Majláth József főispán és Orczy Lőrinc báró kamarai elnök vezetése alatt álló, Fehér- és Borsódmegyét is felölelő *pesti kerület* területén fekvő kolostorokba a következő királyi biztosok szálltak ki: Acsára Gyurkovics János megyei preceptor és Széplaki János, *Székesfehérvárra* Marich Tamás alispán és Rupp Károly óbudai kamarai birtokfelügyelő, *Felsődiósgyőrbe* Szöllősy Ferenc kamarauradalmi prefektus és Molnár András, Sajóladra Melczér László megyei főjegyző és Kókay Márton, Pestre Orczy Lőrinc és Schmidt Ignác sóhivatali ellenőr.

Az Ürményi József főispán és Lovász Zsigmond kamarai adminisztrátor vezetése alá tartozó Pozsony- és Barsmegyét is felölelő *nyitrai kerület* területén fekvő hat pálos kolostor biztosai a következők voltak: *Máriacsaládon* (Bars-megye) Simonyi Farkas helyettes alispán és Haagen Antal verebélyi sőtiszt, *Sasvárott* (Nyitra-megye) Bacskády József alispán és Moga János harmincados, *Szokolcán* Ocskay Ferenc nyitrai táblabíró és Feldtinger Károly harmincados, *Felsőelefánton* Sellyey István nyitrai táblabíró és Rajcsányi György szeredi sőtiszt, a pozsonymegyei *Máriavölgyön* és a *nagyszombati* házban, amely az előbbi főnnhatósága alá tartozott, Horváth Zsigmond consiliarius és Wettstein Zsigmond lovag.

A báró Prónai László turóci főispán vezetése alatt álló hontmegyei, *márianosztrai rendházba* Anchely János váci prefektust, a Széchenyi Ferenc gróf vezetése alatt álló *pécsi kerület* kolostoraiba, a *csáktornyaiba* Kovácsóczy Ignácot és Grahovecz Ignácot, majd Rigelsberger Ignácot, a *pécsibe* és a hozzá tartozó *szentkútiba* Kovácsics Ferencet és Wágner Antalt küldték ki.

A gróf Győry Ferenc kerületi biztos és Szentgáli József kamarai adminisztrátor vezetése alatt álló Sopron- és Veszprémmegyéket felölelő *győri kerület* négy pálos rendházába, *Nezsiderbe* a megye részéről Temlin Zsigmondot, a kamara részéről Stölmacher János Györgyöt, *Bánfalvára* Illéssy Józsefet és Mikulay Simont, *Nagyjenő-Tüskevárra* Högyész Sándort és Komitsár Mihály győri harmincadost, *Pápára* pedig Eördögh Pált és Derra Károly sőtisztet küldték ki.

A Teleky Sámuel kormánybiztos és Klobusiczky Antal kamarai adminisztrátor vezetése alatt álló Biharmegye területén

⁵⁹ Az erdélyi kolostorok (Tövis, Torda, Illyefalva) eltörlésére vonatkozó iratokat nem találtam meg. Minden valószínűség szerint a kolozsvári levéltárban vannak.

fekvő *nagyvárad*i kolostor biztosai Beöthy János és Krauthan Rezső sőtiszt, a Révay Simon báró főispán és Csathó Ádám kamarai adminisztrátor vezetése alatt álló Ung- és Szatmár-megye területén fekvő *mocsári rendház* biztosai Horváth Pál és Hauck Ádám, a *szatmárnémeti ház* biztosai pedig Krasznetz Sámuel és Thonauer Jakab voltak.

Végül a Szentiványi Ferenc és Sztáray Mihály gróf által kormányzott Zemplén- és Szepesmegyék területéhez tartozó *sátoraljaújhelyi* kolostorba Szirmay László alispánt és Fábry Ignác számvevőt, a *késmárki* kolostorba Nozdroviczky Györgyöt és Vízkelety Ferenc sőtisztet, *Varannóra* Bideskuty István zempléni táblabíró és Drahoss Pált, majd Schrák Imre számvevőt, *Tőketerebesre* pedig Szentkúty Gergely Mátét és Stróbl József sőtisztet küldte ki a Helytartótanács.⁶⁰ Az említett királyi biztosok a perjel szobájában, vagy az ebédlőben összehívott atyák és a kolostor egész személyzete előtt felolvasták a kerületi biztos megbízólevelét és a császár rendeletét, amely kimondja a rend eltörlését az egész birodalom területén, elrendeli továbbá, hogy minden vagyonukat a vallásalaphoz csatolják, tagjaikat pedig (amennyiben alkalmasak még a szolgálatra), a tanügy, vagy a pasztoráció terén helyezték el, ellenkező esetben pedig nyugdíjazzák őket. Értésükre adták, hogy a nem fogadalmasok négy hétig tartózkodhatnak még az egyes rendházakban és 150 forint évi nyugdíjat kapnak fejenként, a fogadalmasok pedig 5 hónap múlva, augusztus 20-án kötelesek kolostoraikat elhagyni. A fölösleges szolgákat rögtön elbocsátották. Majd a kapott utasítás szerint a rendelet végrehajtása iránt intézkedtek. Az első dolguk a kolostor kulcsainak átvétele és a nyilatkozási eskü: a *Iuramentum manifestationis* kiállítása volt, amelyet az atyákkal, majd az alkalmazottakkal is aláíratnak, bizonyosságul annak, hogy semmiféle vagyoni álladékokat el nem titkolnak s ezt esküvel is erősítik. Majd hiteles szakértőkkel becsültették fel az egyes kolostorok egész vagyonát és mindenről pontos leltárt készítettek. Figyelmük a leltár rovatai szerint kiterjedt a készpénz-állományra, a mesteremberek munkáinak kimutatására, a kölcsönadott tőkékre, a kölcsönvevők névsorára, a templomok, házak, telkek, birtokok becsértékére és jövedelmére, mindennemű gazdasági és egyéb felszerelésre, a rendtagok betegségének feltüntetésével a gyógyszerkimutatásra, a felosztási munkálatokkal járó költségekre, a becslőknek, a szerzeteseknek, a jobbágyoknak, a bérlőknek névsorára, az alapítványok és adományok, oklevelek, szerződések, kéziratok, könyvek, bútorok és egyéb felszerelési és használati tárgyak kimutatására.

⁶⁰ Orsz. Létár, Helytartótanácsi osztálya 22-E12 jelzésű leltárak.

De idézzük az éppen Máriavölgyben tartózkodó Gyuris Kajetánnak, az utolsó rendfőnöki titkárnak a feloszlatastról a lengyel tartományfőnökhöz írt levelét:

Március 20-ika végzetes nap volt, az osztrák örökös tartományokban fennálló Pálosrendünk végső szomorúságának és gyászának napja. Ugyanis ezen a napon délelőtt kilenc órakor megjelentek máriavölgyi monostorunknál, (hasonlóképpen az összes tartományban minden monostornál) a császári biztosok és bezárva a templom és monostor kapuit, a kolostori harang szavával mindannyiunkat a rendfőnök atyával együtt összehívtak s itt a császár által eltörlésünkről hozott dekrétumot felolvasták s a templom, sekrestye, gazdasági épületek és pincék kulcsait magukkal vitték. A templomok és monostorok minden ingó és ingatlan vagyonát a vallásalaphoz csatolva fölünk elvették, a mi eltörlött testvéreinknek pedig napi 80 lengyel garast utaltak ki és ugyanezeknek még öt hónapra a monostorokban lakóhelyet, de clausura és kar nélkül engedélyeztek. Így Isten engedelmevel, az ő titkos bíraskodása következtében elpusztult a királyoknak nagy jámborságával és bőkezűségével, a pápák több privilégiumával, a mieinknek szentségével, tudományával és aggódo gondoskodásával megalapozott, megőrzített, tökéletesített és isteni gondoskodással szerencsételtett századok műve. Ez az eltörlés pedig azon egyetlen mozzanattól ered, mivel így látszott megfelelőnek a császári önkényes rendszer számára.

Szerencsét kívánunk ebben a lengyel tartománynak, mivel az apostoli Szentszék tekintélyével nemrég elkülönítette a mi tartományainktól, sértetlen maradt a mi végső csapásunktól; vajha ezt Isten a jövő századokra magként őrizné és sokszorozná meg a pálos család bővítésére, s minden szerencsével és égi áldással megnövelné. Minthogy pedig már másképpen magunkon a közösségben sem segíthetünk, legalább részleges kérdésekben segítsük egymást életünkben és halálunk után egyaránt. Most már, mikor a mi országainkban általános szétszóródásnak indulunk, az előttünk mindig kedves, általunk igen nagyra becsült lengyel tartománynak és összes tagjainak végső búcsút mondunk, talán már ebben a világban végsőt, de Isten utolsó ítéletekor ismét meglátjuk egymást.

Így a mi összes eltörlött tartományaink és monostoraink nevében ugyancsak eltörlött összes testvéreink nevében a tekintetes lengyel tartománynak tudatára adom és hűségesen megírom, a főtisztelendő tartományfőnököt és a tartomány többi előljáróját igen alázatosan tisztetem, az eddig nekem adott kegyekért hálás megemlékezéseimet ígérem és főtisztelendő atyaságodnak a velem folytatott kedves levelezéséért hálát adok, nagy szeretettel üdvözlöm és maradok igen lekötözött testvére és szolgálója a már eltörlött rendfőnöki titkár. Gyuris Kajetan.⁶¹

Az eltörlés alkalmával felvett leltárakból és a királyi biztosoknak a Helytartótanácsához küldött részletes összefoglaló jelentéseiből, amelyek gyakran egész könyvnyi terjedelműek s több száz, sőt némelyik ezernél is több írott oldalra rúg, könyvnyűszerrel meggyőződhetünk a pálos vagyon 1786. évbeli nagyságáról s egyben arról a nagy jövedelemről is, amelyet ez a hatalmas vagyon évenként a rendnek hozott. Ebből, valamint az ezek alapján összeállított s alant közölt számadatokból könnyen megállapítható, hogy vagyonukat a körülményekhez képest nagyon is jól kezelték, gazdaságaikat meg éppenséggel

⁶¹ A. P. Pr. P. tom. XIII. pag. 69—71/b és Suppressio nostrorum in dominiis Caesaris. A. P. pr. P. tom. XII. fol. 347. Arch. Czenst.

nem hanyagolták el, ahogy azt Szentmartonyi Tamás a már említett beadványában hangoztatta. A részletező számadatok unalmas felsorolását elhagyva, csak a fontosabbakra szorítunk itt. A leltárak tanúsága szerint az eltörölt rend tiszta vagyonát és az egyes kolostorok évi hozamát feltüntető táblázat meggyőzhet bennünket állításaink valóságáról.⁶²

Késmárk	101.779.33	rénesforint
Pápa	334.232.59	"
Csáktornya	130.621.12	"
Sasvár	238.141.28	"
Szakolcza	61.251.48	"
Család	148.732.20	"
Pest	895.288.43	"
Máriavölgy	305.399.47	"
Szatmárnémeti	3.216.18	"
Mocsár	23.973.21	"
Székesfehérvár	108.874.37	"
Acsa	243.154.54	"
Tüskevár	144.612.24	"
Pécs	299.547.27	"
Bánfalva	102.871.12	"
Nezsider	50.639.20	"
Várad	181.566.55	"
Elefánt	223.073.04	"
Terebes	94.261.30	"
Varanno	84.180.01	"
Sátoraljaújhely	223.175.39	"
Márianosztra	210.344.41	"
Felsőgyőr	82.799.37	"
Sajólad	284.043.50	"
Összesen	4.575.782.40	frt vagyon, ami vi-
szont a következőkép oszlott meg:		
készpénz	53.329.06	rénesforint
követelés	11.412.58	"
Aktív tőke	426.338.05	"
(kölcson adva)		
Alapítványok	443.546.23	"
földbirtok	2.610.957.98	"
épületek	739.053.59	"
ingóságok na-		
turáliák és in-		
strukció	144.561.15	"
Templomi ér-		
téktárgyak	148.580.56	"
E szerint tehát a teljes vagyon:		4,575.782.42 frt
a tartozás:		51.022.28 "
a tiszta vagyon:		4,524.760.14 frt.

⁶² A fenti táblázat az eltörlés alkalmával összeállított s jelenleg az Orsz. Levéltárban E²-E¹³ és az Egyet. könyvtár kéziratárában I. 13. jelzésű leltárak és Császár Elemér idevonatkozó tanulmányaiban található táblázatos vagyoni kimutatás alapján készült. Az összegeket 60 krajcáros forintokban kell érteni. A krajcártöredékeket jelentéktelenségük miatt nem vettem fel.

Ezek alapján bátran állíthatjuk, hogy birtokaikat jól kezelték, adósságaik nem voltak, tőkéiket jól helyezték el s birtokaikkal kapcsolatosan jó bérleti szerződéseket kötöttek. A rend anyagi helyzete állandóan emelkedett, vagyonuk növekedett, szinte állíthatjuk, hogy anyagi virágzása tetőpontján érte a rendet a halálos csapás.

A rend azonban a XVIII. században miként a rendi szellemről, a pálos tanúgyről és a rend írótagjairól írt fejezetekből is kiviláglik, a szellemiek terén is vezetős szerepet vitt. Számos nagyszerűen felszerelt könyvtáruk, kiváló tanáraik, íróik és tudósai egész sora fényes bizonyosságai annak a nemes szellemnek, amelynek a rend ebben a században képviselője volt. Természetesen az ily nagy érdemekkel rendelkező s egyben rendkívüli népszerűségnek örvendő rend tagjaival szemben a királyi biztosok is a legnagyobb előzékenységgel jártak el s nagy jóindulattal végezték nehéz és kellemetlen feladatukat. Maguk a szerzetesek pedig, bármily nehezükre esett is, szolgálatkészen állottak rendelkezésükre. Segítségük nélkül nem is tudták volna a rend bonyodalmas ügyeit megismerni s így feladatukat elvégezni, melynek során igen sok ügyben kellett intézkedniök. Így az ingatlanok újabb bérbeadását, a felszerelési tárgyak, termények és állatállomány árverését, stb. illetőleg. Az így felszámolt és a vallásalaphoz csatolt kolostorok ingó és ingatlan vagyonának kezelését mindenütt kurátorokra, gondnokokra bízta, akik a leltárak alapján gondjaikba vett vagyonról ellennyugtát adtak.

Különösen *személyi ügyekben* jártak el nagy tapintattal. A szerzetesek kívánságait külön-külön is meghallgatták arra vonatkozólag, hogy a rend elhagyása után az ország melyik községében óhajtanak letelepedni s egyházi ténykedést kifejteni. Az ezirányú kívánságokat kellőképpen támogatták is a hatóságoknál. A nem fogadalmasoknak négy héten belül, a fogadalmasoknak pedig a kihirdetéstől számított öt hónap után, vagyis augusztus 20-án kellett a rendelet értelmében a kolostort elhagyniok. Ez alatt az idő alatt használhatták szobáik leltározott bútoraikat s egyéb használati tárgyaikat. A rendi javak ügyében azonban már nem a perjelek, hanem a királyi biztosok rendelkeztek, a szerzetesek ellátásáról pedig a kir. biztos engedelmével a superior gondoskodott a számukra a királyi kincstárból kiutalt csekély összegből.⁶³ Nem egyszer kellett a superiornak rendtársai gyógyszer- és orvosszámlájának kiegyenlítése

⁶³ Személyenként napi 40 krajcárt, a superior napi egy forintot, Ordódy napi két forintot kapott.

végett a királyi biztoshoz fordulnia, hogy a lefoglalt rendi pénzből a szükséges összeget utalja ki.⁶⁴

Elérkezett azonban lassankint augusztus 20-a, a szétköltözés szomorú napja.

Az idősök és betegek szerény megélhetésüket is alig biztosító nyugdíjakkal (eleinte havi 16 frt, később évi 300 frt), az ország különböző községeiben telepedtek meg, ahová kívánságuk szerint a Helytartótanács rendelte őket, a fiatalabbak és munkaképesek pedig a császári rendelet értelmében, mint világi papi személyek egyházmegyei szolgálatba léptek, vagy a tanügy terén helyezkedtek el. A cura animarum és a schola voltak ismét azok a területek, amelyeken remete Szent Pál elbocsátott fiai, ha más ruhában is, s szívükben némi elkeseredéssel is, de fegyelmezett lélekkel és lelkiismeretességgel, mindenki megelégedésére működhetek. Szinte meghatók a *királyi biztosok felterjesztései*, melyekben szeretettel ajánlják őket és munkájukat a Helytartótanács figyelmébe, s kéri további alkalmaztatásukat. A Helytartótanács pedig, hogy az égető paphiányon segítsen, örömmel ragadta meg ezeket az alkalmakat.

Ha csak futó pillantást is vetünk a volt rendtagok későbbi sorsára, könnyen megállapíthatjuk, hogy azok, akik tudtak és akartak is dolgozni, megtalálták lehetőségeiket, ha másképp nem is, mint főúri családok *nevelői* (Virág Benedek, Kreskay Imre), vagy *tábori lelkészek* (Verseghy Ferenc), s mint *teológiai tanárok* (Billisics Alajos Pécssett). Legtöbbször a *világi pasztoráció* terén helyezkedtek el. Csak néhányat említünk ezek közül: *Stachel Mihály* késmárki superior az ottani parókiát és őt fiókját látta el négy volt rendtársával. Ezek mint káplánok működtek mellette. *Leichleitner Ignác* a hunsdorfi és lomnici, (Szepes-m.) parókiális fiókokat pasztorálták tovább. Az utolsó rendfőnöki titkár, *Gyuris Kajetán* a pozsonymegyei Csütörtök község plébánosa lett. A pécsi pálosok közül 18-an léptek egyházmegyei szolgálatba: *Streszka Márton*, *Ivancsics Lőrinc*, *Esterházy László Pál* (püspök), *Székely Lipót*, *Demkovics Zsigmond*, *Nittray Sámuel*, *Táncz Menyhért*, *Márján Lénárd*, verbói *Szluha Demeter*, *Tanhoffer Pál*, *Bellonis Imre*, *Bene Nepomuk Károly*, *Kupecz Alajos János*, *Billisics Máté*, és *Wolff Imre*.⁶⁵ Közülük: Billisics Máté Kocsolán, Simon Máté Kárászon, verbói Szluha György pedig Szekszárdon lett plébános. Ez utóbbinak nevéhez fűződik a szekszárdi nagytemplom felépítése. A *sop-*

⁶⁴ Az Acta abolitionis ordinis S. Pauli I. eremitae anyagában több ízben találhatók olyan iratok, melyekben hasonló kérelmekkel fordulnak a volt rendi előljárók a királyi biztosokhoz.

⁶⁵ Brüssztle: Recensio III. k. pag. 915.

ronbántalvaik főleg Pozsonyban, Nagyszombatban és Sopronban, a *szakolcaiak*, a *varannóiak* és a *tőketerebesiek* Zemplén-megye területén, a *tüskeváriak* főleg a Dunántúlon telepedtek le. A *pozsegaik* közül öten, mint tanárok működtek tovább gimnáziumukban: a tudós Völgyi Szilveszter, Spanich Melchior, Meznár Adám, Sestak Gerard és Meznár Dávid.⁶⁶ *Virág Benedek* (1754—1830.) Székesfehérvárott folytatta tanári tevékenységét 1797-ig s ez idő alatt, mint pap Milassin Miklós székesfehérvári püspök egyházmegyéjéhez tartozott, majd pedig Budán telepedett meg, ahol *Verseghy Ferenc* (1757—1822.), a németes irányú költészeti és nyelvtudományi irodalmunk lelkes művelőjével, Alexovits Vazul nagy ellenfelével is felvette a kapcsolatot. Tanártársai között látjuk 1786 után *Potyondi Rafaelt*, *Schwarzbauer Eleket*, *Némethy Kristófot* és *Farkas Gergelyt*. *Sándorovics János* az ungvári, *Paulini Márton* igazgató, *Jánossy Jácint*, *Petrás Simon* és *Poór István* a szakolcai gimnáziumban tanítottak. *Kreskay Imre* (1748—1811.) pálos költő világi pap lett, majd Dunántúl nevelősködött hosszabb ideig. *Táncz Menyhért* (1743—1800.) pápai és sátoraljaújhelyi középiskolai-, pécsi teológiai tanár, majd Pesten Gindl Gáspár mellett rendtartományi titkár Pesten élt haláláig, eleinte 190, később 300 frt évi nyugdíjából.

A pesti pálosok közül *Alexovits Vazul* aszkétikus felfogású, híres egyházi szónok a francia felvilágosodás eszméi ellen küzdött és szónoklataival a katolikus hitvédelem terén fejtett ki üdvös tevékenységet.⁶⁷ Ugyanezt a célt szolgálta *Poór Imre* három hitvédelmi értekezést tartalmazó könyve is.⁶⁸ Hasonló babérokért küzdött *Kollarics Joachim* is.

A Pálosrend terjesztette egészséges nemzeti érzés, a rendtagok hazafias szelleme még sokáig kísértett a magyar közélet porondján. S ha külső alakjában meg is szűnt a rend, volt tagjai továbbra is a régi szellemben működtek a változott viszonyoknak megfelelően más pályákon. Megható szeretettel vették körül egykori s egyben utolsó magyar tartományfőnököket, *Gindl Gáspárt*, aki nemes egyszerűségével, mély alázatosságával, nagy tudományával hathatósan küzdött (1802.) utolsó leheletéig rendje visszaállításáért. Ez a tudós szerzetes hatalmas felkészültségre tett szert. Tartományfőnöki lakásában 400 saját könyvén kívül a könyvtárból kivett könyvek egész seregét

⁶⁶ Egyéb adatok az Acta abolícionis irataiban. Orsz. Ltár, Helyt. tan. oszt.

⁶⁷ Alexovits Vazul: Ünnepi predikációk. Pest 1789. és Pozsony 1807. — vasárnapi predikációk. Tavaszí rész 1790. Nyári rész. Őszi rész. Téli rész.

⁶⁸ Emerici Poor: Dissertationes adversus libertinos in applicanda ad studium theologicum philosophia.

tartogatta állandóan kéznél.⁶⁹ Még mint fiatal szerzetes 1750-ben tartományfőnökének buzdítására lázas buzgalommal látott egyes rendházak okleveleinek és hivatalos iratainak rendszeres összeírásához, hogy a múlt fényes bizonyságait a már talán akkor sejtett elmúlás veszedelmétől megővja. Hatalmas, kb. 1000 oldalra terjedő kéziratos munkája jelenleg az Országos Levéltár Kincstári Osztályán van.⁷⁰ A benne regisztrált anyag élénk világot vet az egyes kolostorok részleges és a rend általános vagyoni helyzetére, alapítványaira, adományozásaira. Ezek tanulmányozásából a rend általános vagyoni helyzetének koronkint is hű képe alkotható meg. Kár, hogy a tudós írónak nyomtatásban egyetlen műve sem jelent meg. A rend oktató szervezetének összefoglalását ugyancsak az ő tollából a Nemzeti Múzeum kéziratára őrzi.⁷¹

Visszatelepítési kísérletek.

A pálosok visszatelepítésére irányuló törekvés az 1790. évhez fűződik. II. Lipótnak ez év április 30-án kelt *Circa ecclesiastica et religionaria* c. rendelete utasította ugyanis az országgyűlést az eltörölt szerzetesrendek ügyének a tárgyalására.⁷² Az uralkodónak ez az intézkedése a volt pálosokban is reménységet keltett. Az eltörölt rend *sátoraljaújhelyi* tagjai a megyét kérték, hogy az 1790—91. évi országgyűlésre küldött követei által hathatós tevékenységet fejtsen ki a rend visszaállítása érdekében. Megható ennek a magyarnyelvű kérvénynek nagy áldozatkészségükre és hivatásszeretettükre jellemző néhány szava: „Csak Sátoraljaújhelyen az egynéhány száz esztendőig nemcsak a boldog, hanem a boldogtalan háborús és mirigyes időkben is buzgón gyakorolt sokféle lelki és testi szolgálataikon kívül iskolákat, mintegy száznegyven esztendőig csupán csak felebaráti szeretetből minden más haszonvétel nélkül, néha a magunk rövidségével is gyorsan tanítottunk s tovább is azután azon indító okból tanítani minden órán készek vagyunk.”⁷³ A szerzetesrendek visszaállítására irányuló törek-

⁶⁹ Inventarien des aufgehobenen Pauliner Klosters. Pest No 15. Orsz. Ltár.

⁷⁰ Elenchus summarius Archivi almae Hungaricae ordinis Sancti Pauli primi Eremitae... Opera Patris Caspari Gindl, Anno domini 1750. Orsz. Ltár. Kincst. oszt. 2565. sz.

⁷¹ Gindl Gáspár: Status et cursus studiorum domesticorum in Provincia Hungariae Paulinorum. Magy. Nemzeti Múzeum kéziratára, Quart. 1114. sz.

⁷² Meszlényi Antal: A tanító szerzetesrendek visszaállítása. Bpest, 1933. 5. old.

⁷³ M. T. prot. 104. pag. 601. loc. 38. Nr. 42. Sátoraljaújhelyi Levéltár.

vések azonban tulajdonképpen I. Ferenc korában, a XIX. század első éveiben indultak meg. I. Ferenc főleg a középiskolai szellem romlásának meggátolása és a II. József által elkövetett jogtalanság jóvátétele végett már 1802-ben (márc. 12., illetve jún. 25.) kiadta a *bencések*, a *premontreiek* és a *ciszterciák* visszaállításáról szóló rendeletet.⁷⁴ Rendelkezésére hamarosan birtokaikba is beiktatták ezeket a rendeket s így megkezdődhetett önálló rendi életük. Pedig ezek a rendek az eltörlés előtt csupán egy-egy gimnáziumban tanítottak, a pálosoknak viszont több gimnáziumuk volt s külföldi tartományaikban is foglalkoztak tanítással. Pápán, Sátoraljaújhelyen, a horvátországi Kőrösön, az isztriai Zenggen, a morvaországi Krumlovon s a jezsuiták eltörlése után Pozsegán, Varasdon, Zágrábban és hazánkban Szatmáron, Szokolcán, Székesfehérvárott, Késmárkon, Ungvárott és átmenetileg Sárospatakon is tanítottak. Egész különös tehát, hogy tárgyaltak a Pálosrendről a restaurálási kísérletek alkalmával s mégis mellőzték a fentemlített rendekkel szemben. A magyar kir. kancellária 1801. október 8-án kelt egyik javaslata⁷⁵ a bencésekkel együtt visszaállításukat szorgalmazta ugyan, azonban I. Ferenc magáévá tette a kancellária érthető aggályát, hogy a vallásalap már nem képes a pálosok lefoglalt vagyonát visszaadni, továbbá ama megokolást is, mely szerint a még élő pálosok tanítómunkára alkalmatlanok s hogy a fentemlített három renddel eléggé rendezték már a magyar tanügyet. Ez az indoklás annál is inkább tetszett az uralkodónak, mert József nádor és Somogyi János államtanácsos is a kérés teljesítését nemcsak időszerűtlennek, de lehetetlennek is minősítették.⁷⁶ 1803-ban a horvát-szlavon országgyalás rendjei a magyaroktól is függetlenül kérték, hogy állítsák vissza a Pálosrendet gimnáziumaik vezetése végett, de ez a kísérlet is hasonló nehézségek miatt hiúsult meg.⁷⁷

A kancellária ellenezte, Somogyi János pedig a rendről ugyan elismerő, azonban a visszaállítás kérdésében mégis semleges véleményt adott.⁷⁸ A kérés elutasítása ez esetben is azért történt, mert teljesítését a vallásalap nem bírta volna el.

I. Ferenc végül is pontot tett a hosszas tárgyalásokra. 1804 március 28-án kimondotta, hogy „pálosok visszaállításától el

⁷⁴ Fejér György: *Iurium ac libertatum Religionis et Ecclesiae Catholicae*. Bpest, 1847. pag. 465—468. közli a visszaállítási rendeletet.

⁷⁵ Orsz. Ltár. Kanc. Oszt. Nr. 12043—1801.

⁷⁶ Staatsarchiv, Wien 1790—1802. V. ö. Meszlényi Antal; i. m. 13. old.

⁷⁷ U. o. i. m. 4. old.

⁷⁸ Staatsarchiv Wien Staatsrat 632—1803. V. ö. Hermann Egyed: *Kísérletek a pálosok visszaállítására a XVIII. sz. fordulóján*. Theologia 1935. évf. 1. sz. 63—67. 11.

kell tekinteni."⁷⁹ Lehetséges, hogy a rend erős nemzeti szel-
leme volt a legfőbb ok, ami az uralkodót a rend visszaállítása
terén befolyásolta. II. József is tulajdonképpen azért törölte
el a rendet, mert ez erős magyar érzésénél fogva nem lett volna
alkalmas az ő nemzetellenes tanügyi rendeleteinek pontos be-
tartására. Hiába kérte gróf *Esterházy Károly* egri püspök is
közvetlen az eltörlés után a Helytartótanácsához benyújtott
terjedelmes emlékiratban a pálosok visszaállítását. Ebben ki-
jelenti, hogy sohasem tapasztalta egyházmegyéje területén a
pálos szerzetesi fegyelem lazulását, sőt reguláik szigorú meg-
tartásával mások épülésére voltak és lelkiekben nagyon támo-
gatták a népet. Települési helyeiken és kolostoraik környékén
nélkülözhetetlenek voltak. A diósgyőri plébánosnak a felter-
jesztéséhez csatolt levele is igazolja, hogy a pálosok távozásuk-
kal pótolhatatlan őrnt hagytak a hívek lelkében. „Végül kije-
lentem — mondja a püspök — a pálosoknak egyházmegyémben
történt eltörltetése által a reánk bízott lelkekre nem csekély
kár és lelki hátrány származik.”⁸⁰ Az ő törekvése is meddő
maradt, akárcsak a rend tagjai által megindított törekvések.
(1790. körül.)

Szcitovszky János hercegprímás „benefactor et confrater
ordinis” buzgólkodására 1864-ben, *Sztolarczyk Romuald* perjel
és *Knéza Tiborc* alperjel vezetésével négy pálos érkezett
Czenstochowából és telepedett le az ú. n. Pélišföldön, (Pélišzent-
kereszt, Esztergom-megye). Két klerikusuk is volt, *Majewski*
Boldizsár és *Garus Szerafin*, akik Esztergomban végezték teoló-
giai tanulmányaikat. A pártoló hercegprímás halála után azon-
ban (1866.), főleg utóda, *Simor János* hercegprímás szűkkeb-
lősége miatt ez a kísérlet is meghiúsult. *Kurdys Flórián* pro-
generális kénytelen volt elődének, *Kneflinski Máté* lesnői per-
jelnek, egyben a rend utolsó vizitátor generálisának, oly nagy
gonddal előkészített visszatelepítési kísérletét megsemmisíteni.
A klerikusokat és noviciusokat elbocsátotta; a kolostort fel-
oszlatta és az atyákat visszarendelte *Krakkóba*. A két pálos
klerikus pedig tanulmányai befejezése után Sziléziába ment,
ahol mint világi papok helyezkedtek el.⁸¹ Jelentős kísérletek

⁷⁹ Staatsarchiv Wien Statsarch. 632—1803. V. ö. Hermann Egyed:
i. m. 661.

⁸⁰ Esterházy Károly egri pk. emlékirata. V. ö. Hermann Egyed: i. m.
V. ö. Szluha im. m.

⁸¹ Az Acta Provinciae Polonae tom. XXI. pag. 512—519. közli a
Kneflinski Máté progenerális alatt 1864. jan. 5-én tartott rendkívüli ülés-
sen a Szcitovszky János hercegprímás, Zalka János kanonok, továbbá a
a rend megbízottai, Hawelski Eustach és Stolarczyk Romuald közt 1863.
dec. 14. és 18. közt folyt tárgyalásokról felvett 5132. számú jegyzőkönyvet,
valamint azt a köszönőlevelet is (In Claro Monte die 7. Januarii 1864.
Acta Prov. Polonae tom. XXI. pag. 529.), amelyben Kneflinski köszönetet

voltak ezek a rend életében már csak azért is, mert épp akkor jelent meg a *cár pétervári rendelete* (1864. nov. 8.), mely az összes szerzetesrendet eltörölte, közöttük a pálosok tíz kolostorát is, szerzeteseiket a jasnagurai kolostorba deportálta, az országa területén kívül született klerikusokat kilépésre és szülőföldjükre való visszatérésre kényszerítette. Ugyanekkor a még fogadalmat nem tett jelölteket és összes újoncaikat a rendelet értelmében el kellett bocsátaniok, új tagok felvételét pedig eltiltották. Szépen emeli ki a telepítés jelentőségét az utolsó lengyel tartományfőnök, *Kubarski Péter* s a rendnek utolsó vikáriusa, *Tobolczik Eugenius* atya: „De az osztrák birodalom területén, Krakkóban áll a sziklán (Rupellán) a mi monostorunk és az isteni előrelátás segítségével, mikor Lengyelországban meghalunk, feltámadunk, mert Szcitovszky János bíboros hercegprímás 1866-ban nekünk adományozta a Péliföldön, Esztergom közelében a kis Szentkeresztről n. monostort és már elültették a pálosok új sarjadékát. — De jaj! a bíboros halála után, 1867-ben ez az új telepítés is Isten engedelmeivel tönkrement és közeledik a pálosok vége.”⁸²

Hasonlóképpen hiúsult meg 1902-ben a *nagylévárdi telepítés* is. Itt Melisek Adolf plébános szorgalmazására Wenckheim István gróf adott nekik házat. 1904 november 1-én pedig a szentkereszti kolostort is visszaadta nekik Vaszary Kolos hercegprímás.

Első perjelük *Muszynski Lajos* volt, aki a következő év februárjáig vezette a rendház ügyeit. Utódai: *Majcher Alfonz* és *Cieslevicz József*, mindent megtettek a vezetésük alatt álló szerzetesek⁸³ segítségével, hogy a rendet hazánkban megerősítsék. A baj ezúttal az volt, hogy kevesen léptek a rendbe. Noviciátusuk után csak *Tóth Marián* (jelenleg Lesnán él) és *Majoch Benedek* konverzus maradtak a rendben. Így ez a szépen induló telepítés is meghiúsult.⁸⁴

A világháború vérzivatarjai után *Zichy Gyula* kalocsai érsek még pécsi püspök korában igyekezett letelepíteni őket *Pécsett*, de ez is csak kísérlet maradt. Újabban 1934. május

mond a hercegprímásnak a rend számára felajánlott Máriacsaládért és Szentkeresztért, továbbá azért az anyagi támogatásáért is, amellyel vállalta 2–3 pálos klerikusnak nevelését.

⁸² Eugen Tobolczik, Sub praesidio Beatae Virginis Mariae in monasterio Clari Montis Czenstochowiensis Catalogus anno 1867. conscriptus c. 4-rét nagyságú 123 lap terjedelmű és a pálos rendi előjárók fényképeit tartalmazó kézirat. Pag. 75.

⁸³ Majer Vincenti, Kowalczyk Alexander, Jedrzejczyk Agost, Zdebel Károly és Fedorovicz Ambrus.

⁸⁴ Jedrzejczyk Agost atyának 1908. nov. 29-én kelt s a rendfőnökhöz intézett levele számol be a telepítés sikertelenségeinek okairól. Acta Prov. Polon. tom. V. pag. 522. és Gyenis András: A Pálosrend multjából 74. l.

13-án *Pesten*,⁸⁵ még ez év őszén *Pécsett*, 1940-ben a Félégyházához tartozó szentkúti búcsújáróhelyen kaptak rendházat.^{86b} Pécsett azóta már új templomuk is felépült.

Ez utóbbi telepítés nagy anyagi és erkölcsi nehézségeinek leküzdése körül az 1930-ban XI. Pius által jóváhagyott Konstitúciók⁸⁶ alapján összehívott nagykáptalanon hat évre prior generálissá választott *Przedziecki Piusnak* vannak elévülhetetlen érdemei. E sokat próbált, nagy tapasztalattal, emberismerettel és mély tudománnyal rendelkező, szigorú szerzetes igazi küldetést tölt be a rend életében. Elvei mellett való kitartásáért még a világháború előtt *Szimbirszkbe* száműzték néhány évre az oroszok, ahol a pravoszláv hitűek sokkal nagyobb tiszteletben részesítették őt, a katolikus szerzetest, mint saját pópájukat. Kormányának legjelentősebb ténye a rend 1934. évi visszatelepítése. Ez azonban már nem kísérlet, hanem a lengyel-magyar barátságon alapuló valóság, melytől joggal remélhetjük, hogy a rend most már hazánkban ismét a katolikus és nemzeti gondolat jegyében a fellendülés útjára lép, már csak azért is, mert a nagyjelentőségű mozgalomnak háterében igen nagy férfiak állnak egész erkölcsi súlyukkal. Közülük *Pfeiffer Gyula* államtitkár érdeme e téren a legnagyobb. Ő sziklatemplom és kolostor létesítésével tette lehetővé a rend budapesti letelepedését. A cél megvalósításának szolgálatába állított rendületlen hitét és akaraterejét nagyszerűen érzékeltetik a Budapesten 1931. május 15-én a Nagyasszonyunk Sziklatemplomának választmányi bizottsági ülésén elhangzott lelkes szavai: „Valaki a bizottsági tagok közül szememre vethetné, hogy ilyen nagy munkát indítottam meg anélkül, hogy a Bizottság hozzájárulását kikértem volna. Ha reátok nézek, kedves testvérek, meakulpázok. De Isten látja lelkemet, nem cselekedhettem másképp; mert először olyan engedélyt, amelyet sem a Székesfőváros, sem az egyházi és más hatóságok meg nem adhatnak, töletek sem kérhettem volna s másodszor, mert a végrehajtott munka sok, nagyon sok veszélyt rejtett magában s ebben a nagy felelősségbe lelkiismeretfurdalás nélkül senkit be nem vonhattam.” Ezeket mondta a Sziklatemplommal kapcsolatos munkálatokról.⁸⁷ Főleg ennek a templomnak jövedelme

⁸⁵ Pfeiffer Gyula: Nagyasszonyunk szentgellérthegyi Sziklatemplomának története. Bpest, 1931. A templomot a mellette épült zárdával a ferencesekkel való hosszas kísérletezés után az 1934. május 13-án hazánkba visszatérő pálosoknak adta át a Sziklakápolna Bizottsága Pfeiffer Gyula kívánságára.

^{86b} A kiskúnfélegyházai megyei képviselőtestület 1939. ápr. 4-én tartott r. közgyűlésén hozott 1746-ki/199. kgy. sz. véghatározat értelmében.

⁸⁶ Constitutiones S. Pauli primi eremitae... Cracoviae, 1930.

⁸⁷ V. ö. az ekkor felvett jegyzőkönyvet.

tette lehetővé a rend visszatelepítését.⁸⁸ Ezt teszi lehetővé a *Zichy Gyula* kalocsai érsek által Pécssett adományozott telken épült kolostorban elhelyezett újoncnevelőintézet növendékeinek és a rendi stúdenseknek ellátásáról való gondoskodást. Az ő komoly és nagyvonalú elgondolása és fáradozása nélkül a rend a mai nehéz gazdasági viszonyok között nem tudná fenntartani magát hazánkban. Valóban küldetésszerű férfiú ő a rend szempontjából. Legújabbban a rend egykori máriacsaládi kolostorának és

⁸⁸ Az ez alkalommal kiadott hercegprímási engedélyező okirat szövege kifejezi ezt.

No. 73/1933. *JUSTINIANUS* S. R. E. Tit. SS. Andreae et Gregorii ad Clivum Scauri Presbyter Cardinalis *SERÉDI*, Dei Misericordia et Apostolicae Sedis Gratia Archiepiscopus Strigoniensis, Inclyti Regni Hungariae Princeps Primas Etc. Etc. Etc.

D E C R E T U M.

Rogante Rmo Dno P. Pio Przezdziecki, Priore Generali Ordinis Sancti Pauli I. Erem, (Czenstochoviae in Polonia) hoc Nostro decreto ad normam can. 497. § 1. licentiam concedimus, ut idem Ordo S. Pauli I. Erem. Budapestini, in nostra Archidioecesi Strigoniensi servatis ceteris de iure servandis monasterium canonice erigere valeat prope ecclesiam Beatae Virginis Magnae Dominae Hungarorum in antro montis S. Gerardi, quia ad eiusmodi monasterium erigendum iure requisita omnia adesse videntur.

Adest enim ecclesia sat ampla (can. 497. § 2.); porro Civitate Budapestinensi necnon Commissione pro praedicta ecclesia curanda opitulantis constructur domus sufficiens secundum delineationem a Rmo P. Priore Generali acceptatam, aderunt ex ipsa ecclesia proventus sufficientes (can. 496), quos simul cum ecclesia erigendo monasterio concedimus ea tamen lege, ut idem monasterium in ecclesia servitium religiosum in se suscipere et secundum sacros canones exercendum curare debeat. Quodsi tamen praedicti proventus aliquando pro alendis religiosis praeter expectationem forte non sufficerent, eosdem Ordo S. Pauli I. Erem. ex propriis supplebit.

Ubi vero ipse Ordo deficientes proventus supplere detrectaverit, monasteriumque ad normam can. 498 a S. Sede suppressi curaverit aut ipsum monasterium aliis ex causis quocumque modo esse desierit; religiosos ibidem degentes in alia eiusdem Ordinis monasteria transferre eisque congruam sustentationem de propriis cesuram reddere idem Ordo tenebitur. Suppresso autem quacumque ratione praedicto monasterio idem Ordo memoratam domum et ecclesiam Nobis, nostrisque successoribus pro tempore Budapestini loci Ordinariis restituere debet, ut Nos nostrisque successores de exercendo in ea cultu divino itemque de animarum cura alio modo providere valeamus.

Datum Strigonii, die 1. Januarii 1933.

Justinianus Card. Serédi m. p.
Princeps Primas Hungariae,
Archiepiscopus Strigoniensis.

ad b. mandatum:
Z. Meszlényi cancellarius m. p.

birtokainak, valamint Schmidt Miksa hagyatékának megszerzésével óhajtja a rendet a virágzás útján megtartani.

Ifjúi erejében megújultan új élet fakadt a múlt nagy romhalmazán. A visszatelepített rend egyelőre még kicsiny, üde virág a múlt nagyságát hirdető romokon, de múltjának nagy dicsősége sokak szívét, különösen a katolikus ifjúságét, amelynek nagyobb arányú belépését a rendbe egyelőre csupán könnyen legyőzhető gazdasági okok nehezítik, büszkeséggel dobbantja meg. A pálos szellem pedig rohamosan erősödik napjainkban s megújhódott erőinek tudatában diadalmasan kér részt hazánk és a magyar katolicizmus korszerű kérdéseinek és lelki irányvonalának kiépítésében. S aminthogy igaz, hogy a rend fellendülése mindig egybeesett hazánk szellemi és anyagi virágzásával, hanyatlása pedig a nemzeti erők elernyedésével, országunk pusztulásával, rendületlenül hisszük napjainkban is az annyszor bevált, s a haza és a rend együttes szeretetétől áthatott pálos jóslat teljesülését:

Et tu Hungaria, mi dulcis patria, cum Paulinis
Crescis et cum iis itidem decrescis.⁸⁹

⁸⁹ Pongrácz atya szavai.

FÜGGELÉK.

I.

A Pálosrend főnökei.

A rend első főnökei: provinciálisok.

1. Özséb	1246—1270.
2. Benedek	1270—1290.
3. István	1290—1300.
4. Esztergomi Lőrinc	1300—1325.

A rend prior generalisai: rendfőnökök.

1. II. István	1325—1330.
2. Németországi Miklós (Nicolaus Theutonicus)	1330—1335 és 1340—1345.
3. I. Péter	1336—1340 és 1345—1351.
4. II. Péter	1351—1354.
5. II. Miklós	1354—1361.
6. Teresztény (Tristianus)	1362—1367 és 1369—1371.
7. III. Péter	1367—1369.
8. I. András	1371—1374.
9. IV. Péter	1374—1377.
10. I. Tamás	1377—1381.
11. III. Miklós	1381—1393.
12. I. (Ethe) György	1393—1410.
13. László	1410—1417.
14. V. Péter	1417—1428.
15. Lukács	1429—1431.
16. I. Ferenc (Jámbor)	1431—1434.
17. I. Benedek	1434—1441.
18. I. Márton	1441—1444.

19. Böröck	1444—1448.
20. II. István (Insignis)	1448—1452.
21. III. (Furó) István	1452—1456.
22. Vince	1456—1459.
23. II. András	1459—1460.
24. I. János (Macer)	1460—1463.
25. III. András	1463—1468.
26. VI. Péter	1468—1472.
27. I. Gergely (Bone Fili)	1472—1476 és 1480—1482.
28. II. Tamás (Szombathelyi)	1476—1480 és 1484—1488.
29. I. Bálint (Szegéded)	1482—1484.
30. VII. Péter (Szalánkeméni)	1488—1492.
31. II. Benedek	1492—1496.
32. IV. István (Lórántházi)	1496—1500 és 1506—1512.
33. IV. Miklós	1500—1506.
34. II. Gergely	1512—1518.
35. Domonkos	1518—1523.
36. II. János (Szalánkeméni)	1523—1528 és 1532—1533.
37. Gyöngyösi II. Gergely	1528—1532.
38. III. János	1532—1533.
39. II. Bálint	1533—1540.
40. I. Imre	1540—1544.
41. II. Ferenc	1544—1551.
42. IV. Gergely	1551—1553.
43. II. Imre (Bakay)	1553—1556.
44. III. Tamás	1556—1560.
45. II. György (Cerasinus)	1560—1565.
46. Mihály	1565—1570.
47. VIII. Péter	1570—1576.
48. V. István (Ternavai, Nagyszombati)	1576—1593.
49. Bratulics Simon	1593—1611.
50. Zaicz IV. János	1611—1628.
51. Biell Rudolf	1628—1629.
52. Gruskovich II. Márton	1632—1636.
53. Stassewsky IV. Miklós	1640—1644.
54. Borkovics III. Márton	1644—1651 és 1657—1663.
55. Ivanovics Pál	1651—1657 és 1663—1669.
56. Kéry V. János	1669—1675.
57. Benkovics Ágost	1675—1681.
58. Bébery V. Gergely	1681—1686.
59. Mihalsky Rafael	1687—1689.
60. Barilovics Lajos	1690—1695. és 1709—1712.
61. Mallesics Gáspár	1696—1701.
62. Esterházy III. Imre	1702—1708.

63. Krisztolovecz VI. János	1712—1715
vic. gub. és rf.	1715—1721.
64. Kozbialovics Krizosztom	1721—1727 és 1733—1739.
65. Demsics VI. István	1727—1733.
66. Musár IV. András	1739—1745.
67. Ordódy VII. István	1745—1748.
68. Ittingár Máté	1751—1753.
	1748—1751. vic gub.
69. Rósa III. Ferenc	1754—1760.
70. Löderer III. György	1760—1761.
71. Tomasics Gellért	1761—1763
vic. gub. és rf.	1763—1769.
72. Esterházy Pál	1769—1776.
73. Ordódy Károly	1776—1778
vic. gub. és rf.	1778—1786.

Lengyel progenerálisok.

1. Lubojenyski Chryzosztom	1785—1788.
2. Wichlinyski Sebastían	1788—1795.
3. Jasinyiski Martin	1795—1801.
4. Gruber Teodor	1801—1807.
5. Lubojenyski Mateusz	1807—1813.
6. Szuffranovicz Hilarjon	1813—1819.
7. Lachowski Eugenius	1819—1825.
8. Golkowski Jan	1825—1831 és 1839—1845.
9. Fortunyski Teodor	1831—1833.
10. Lipinyiski Filip (Petrus)	1833—1839 és 1845—1848.
11. Havelski Eustach	1839—1845.
12. Miernkievicz Teodor	1848—1849.
13. Cisowski Aleksy	1849—1854.
14. Zieba Alexander	1854—1860.
15. Kneflinyiski Mateusz	1860—1884.
16. Kubarski Péter	1884—1895.
17. Rejman Özséb	1895—1910.
18. Welonyski Justin	1910—1915.
19. Markiewicz Péter	1915—1931.
20. Przezdziecki Pius	1931—

Magyar tartományfőnökök.

1. Barilovics Lajos pater ordinis	1701—1709.
Bolla Ágost vic. prov.	1709—1711.
2. Kupinits Máté	1711—1714

3. Karlóczy Lajos	1714—1717.
4. Mottesiczky János	1717—1720.
5. Vayay András	1720—1726.
6. Hávor Mihály	1726—1729.
7. Rósa Ferenc	1729—1735.
8. Fierendroth Gergely	1735—1738.
9. Fejér Pál	1738—1744.
10. Ordódy István	1744—1745.
11. Fejér Pál	1745—1752.
12. Keresztes János	1752—1755.
13. Jankovics Gellért	1755—1761.
14. Esterházy Pál	1761—1767.
15. Gindl Gáspár	1767—1773.
16. Antal Pál	1773—1776.
17. Gindl Gáspár	1776—1786.

II.

Kimutatás.

a rend eltörlésekor (1786) élt rendtagokról.¹

Tábori lelkészek: Simándi János, Malonyai Pál, Bors Dániel, Révész Lajos, Castelli Ferdinánd, Pomházi Gellért, Hegyi Nepomuk.

Nyilvános tanárok (professores publici): Bertoni Flóris (theol. mor.), Stöckl Jakab (mathem.), Encsely Vencel (Győrött theol.), Szluha Demeter (Nagyvárad gramm.), Kis Antal (Kassa gramm.), Pollingéry Lipót (Nagyszombat).

Prefektusok: Högyész Lajos (Pozsony, Spech család), Teberi Tádé (Pest, Malonyaiéknál), Papp Demeter (Pozsony, Addaiéknál), Hubert Ferenc (Nagyszombat, Gilk család), Schwarzbauer Elek Urbán (Rojnasica, Döry család), Kubovics Antal (Pozsony, Skultéty család), Stettner Bernát (Pozsony, Balog család), Hatos (Ilatos) Pál (Jezerniczky család).

Udvari káplánok: Tomasovics András (Jancán a Szirmay gróféknál), Vojnarovics János (Pálócson a Barkóczyaknál), Pelczmann Mihály (Polánkán a Barkóczyaknál), Ámon (Klapka) József (Stomfán a Pálffy családnál), Makk Domonkos (Bazinban a Pálffy családnál), Herics Vince (Nagyszombatban Csáky gróféknál).

A pozsonyi szemináriumban negyedéves növendékek: Czirer Flórián, Tóth Mihály, Tóth Ambrus, Csonták György; másodéves növendékek: Cziffrai Imre, László Antal, Marton Jeromos; elsőéves növendékek: Gamper Kristóf és Halász Vince.

A rend fogadalom nélküli tagjai: Havele Elek, Dobos Fülöp, Perczel István, Vietorisz Gáspár, Mindszenty Hiláron, Ivancsics Ágost, Szudrics Márton, Liebhold Pál, Horváth

¹ Cathalogus fratrum ordinis S. Pauli pr. Er. in Hungaria tempore suppressionis. 18-i századi kézirat a Nemzeti Múzeumban, Fol. Lat. 2025. Ezenkívül V. ö. Cathalogus Paulinorum ab. an. 1647. usque ad annum abolitionis 1786. U. o. Fol. Lat. quart. 2024.

- Elek, Pexa Antal, Martuska Nepomuk, Janszaniczki Lajos, Hölz Ágost, Küllei Gábor, Kéry Gáspár, Kreskó Modest.
- Máriavölgyben:* Ordódy Károly (rendfőnök), Tomsics Vitus (perjel), Gyuris Kajetán (rf. titkár), Niczky Pál, Csasta Anzelm (tót szónok), Podhorszky Lőrinc, Papanek Márton, Hampl Lipót, Sándor Adalbert, Kunits Dénes, Polakovics Norbert, Pribák Szaniszló, Kalebis Bálint, Vincze Elek, Karner Zsigmond, Nerku Szeverin (tót szónok), Petrusch Simon, Ecker Kázmér (német ünnepi szónok), Vilchart Tádé, Klampai Lajos, Martos Placid, Poór István.
- Sátoraljaújhelyen:* Vidi Ferenc (perjel), Marton Hiláron (alperjel), Tiblő Tóbiás (igazgató), Streszkóczy Atanáz (szónok), Óhidy Krizosztom (magyar szónok), Lukai Atanáz Takács Imre, Csornyak Adalbert, Sandrovics Nep. (tanár), Tóth Bernát (procurator), Szudai Egyed (tanár), Bolla Ágost, Bossányi Imre (tanár), Salkovszky Atanáz, Gergelyi András, Egyed György, Gasner Mátyás (laikus).
- Márianosztrán:* Kulcsár Krizosztom (perjel), Lancsics Márk (alperjel), Poór Imre, Szentgáli Ágost, Sallai Ágost (tót szónok), Bokol Fábian, Damián Fülöp, Kereskényi Hiláron, Potyondi Ádám, Kamenszki Balázs, Majer Nepomuk, Győri Gábor, Szalai Bálint, Vakovszky Márton, Labor József, Musik Félix.
- Felsőelefánton:* Boczó András (perjel), Kubánszky Gábor (alperjel), Piros György (magyar szónok), Lerner Ambrus, Boróczy Károly, Balogh Zsigmond, Csányi Eustach, Puchóczi György, Zrunek Bernát, Mednyánszky Károly, Egyed Ferenc, Vatzek Cyrill, Turszky Miklós, Papp Rókus (laikus).
- Sajóladon:* Papp Péter (perjel), Pacsai István (alperjel), Hajas Vince, Zobothin Lajos (magyar szónok), Tomcsányi Gábor, Gregorits Boldizsár, Buszkai József, Bezerédi László, Szakatics Péter, Bodnár Nepomuk, Wolff Imre, Bújdosó Elek, Zelinka András.
- Sopronbántalván:* Zwick András (perjel), Rajner Kelemen (alperjel), Kremser József (német szónok), Rosman Adalbert, Ugróczi István, Mahr Jakab, Kellner Nepomuk, Szily Boldizsár, Drobolics Antal, Grubez Gergely, König Flóris, Gabriel Herian, Gorgosilics Vazul, Huzeman Balázs (laikus).
- Pápán:* Némethy Elek (perjel), László Sebestyén (alperjel), Barabás Gellért (igazgató), Kelemen György (magyar szónok), Török Krizosztom (magyar szónok), Hölz Ágost (német szónok), Bálintfy Ágost, Kuzlics Özséb, Raischl János,

- Marton László (tanár), Gyurkóczy János (tanár), Szentgyörgyi Gellért (tanár), Dékán Péter.
- Káplánok** a pápai plébánián: Berzsényi Kristóf, Kemény Antal.
- Pesten:** Gindl Gáspár (tartományfőnök), Bálintfy Károly (perjel), Táncz Menyhért (rendi titkár), Gerdakovecz Fülöp (alperjel), Alexovits Vazul (magyar szónok), Molnár Elek (magyar szónok), Frenreis Ernő (német szónok), Raitman Adám, Majerszki Pál, Prattmann András, Kaspar Dénes, Versegly F. Jenő, Papp Ferenc, Rucsmann Antal (laikus), Racsek Joachim.
- A filozófiai stúdium** fogadalom nélküli hallgatói: Linder Gergely, Széger Kristóf, Kócz József, Ott Tádé, Marczel Menyhért.
- Sasvárt:** Szalay Özséb (perjel), Raicher Mihály (alperjel), Paulini Márton (tót szónok), Simon Konrád (német szónok), Székely Lipót, Lácza Elek, Pallesch András, Galbavi Atanáz, Orosz Ignác (apostoli gyóntató), Házi András, Kazanova Zsigmond, Pinkász Ferenc, Bottka Vazul, Bellovics Miklós, Raiter Simon, Pongrácz Sebestyén, Simontsits Antal, Tornóczi Pál, Stepán Anzelm.
- Tuskevárt:** Kis Boldizsár (perjel), Antal Pál (pater provinciae), Szopek Ferenc, Vajda Vince (magyar szónok), Szalay Pál (magyar szónok), Dallos István, Kovács István, Gaál Lajos, Nagy Imre, Balogh Kázmér, Stasics Elek, Vollorits Ambrus.
- Töketerében:** Hirsch József (perjel), Beznák Benedek (tót szónok), Páhi Boldizsár (magyar szónok), Némethy Imre, Bentza Nepomuk, Adányi Fülöp.
- Varannón:** Szlabigh Fülöp (perjel), Kellner Henrik (tót szónok), Istvánfy Imre (tót szónok), Rozgonyi Tamás, Beniczki Tamás.
- Szakolczán:** Gaube Gábor (perjel), Balsán Mór (tót szónok), Trenkó Rafael (tót szónok), Lenner Anzelm (tanár), Jánosi Jácint (tanár).
- Késmárkon:** Stachel Mátyás (perjel), Leichleiter Ignác (adminisztrátor), Zwick Gergely (német szónok), Marso Tádé (tót szónok), Papanek Imre (tót szónok), Majer Rudolf (német szónok).
- Nezsideren:** Kugler Domonkos (perjel), Kulman Gáspár (német szónok), Ledl Jakab (német szónok), Roth Ferenc (a tartomány seniorja).
- Tövisen:** Nagyidai Mihály (perjel), Bene Nepomuk, Szilágyi Mihály, Kóczy István (tordai adminisztrátor), Gyöngyösi Pál (tordai káplán), Buzián Lőrinc (*Illyefalván*).
- Pécsett:** Nitray Sámuel (perjel), Streszka Márton, Billisics Alajos, Csobánczi Lázár (magyar szónok), Arnold Antal (német szónok), Marián Lénárt (német szónok), Bellusits

Imre, Szegedi László, Tanhoffer Pál, Telek Pál, Kupecz Alajos, Iváncsics Lőrinc, Bodó Miklós, Dvorák Júlián, Istvánffy Pál, Simon Máté, Malitsák Farkas.

Székesfehérvárott: Egyed Joachim (perjel), Cserey Ambrus, Frölich Jakab (német szónok), Gaál Demeter (magyar szónok), Potyondi Ráfael (tanár), Szattler Móric, Farkas György (tanár), Virág Benedek (tanár), Gindl Ágost, Kristóffy Gáspár (tanár), Schwartzbauer Elek (tanár), Németh Kristóf (h. tanár).

Acsán: Kecskeméti József (adminisztrátor), Toronyi István (plébános).

Diósgyőrött: Rimanóczy József (perjel), Jenei Márton (magyar szónok), Gerdozovszky Szaniszló, Czimek Márk, Aszalai Tádé, Zsoldos László.

Nagyváradon: Bektán Bertalan (perjel), Antal Mátyás (magyar szónok), Trasnaki Tamás (magyar szónok), Demkovics Zsigmond, Szily Bertalan, Egresy László, Kossuth László, Berleghi Barnabás, Márffy István.

Máriacsaládon: Kardos Lukács (perjel), Bilniczky Anzelm, Balonyi Julián, Zsiger Menyhért, Kiss Özséb, Dudási András, Probuda Vencel.

Szatmáron: Kreskay Imre (igazgató), Hernicz Joachim (tanár), Billisics Máté (tanár), Kováts Dénes (tanár).

Mocsáron: Tóth Sándor.

Rómában: Dobos István, Kováts Mihály (laikus), Szalay Ignác (laikus).

Páviában: Deli Jakab.

III.

A Pálos stúdiumok tanárainak névsora, működésük idejének és az általuk tanított tantárgyaknak megjelölése.¹

Bécsűj helyt: Filozófiát tanított Hochberger Cyprián (1645—1648), Nagy Imre (1653—1654), Landor László (1862—), Kienczl Ferdinánd (1686—1687 és theologia moralist 1694—1695), Wolff Farkas (1696—1697).

Lepoglavan: Filozófiát tanított Obostrenecz Jakab (1655—1656), Grieskirchner Ferdinánd (1657—1658), Jambrehovics László (1659—1662), Kéry János (1663—1664), Eggerer András (1665—1666), Kolecsányi Adám (1667—1668), Stancsics János (1669—1670), Turkovics Adalbert (1671—1674), Mallesics Gáspár (1675—1676 és theologia moralist 1684—1685), Sztrucsics Jakab (1677—1678), Kupinics Máté (1678—1683 és theologia moralist 1684—1685), Krisztolovecz János (1684—1687 és theol. mor. 1688—1693), Lisziák Dávid (1688—1689), Esterházy Imre (1689—1692 és theol. mor. 1694—1695), Kollenics András (1693—1694), Osephics László (1695—1696), Jurievics Ferenc (1697—1698).

Máriavölgyben filozófiát tanított Széchenyi Pál (1669—1670), Kupinics Máté (1672—1673), Bolla Agost (1679—1680), Tallián Péter (1693—1694), Kenesey Imre (1695—1696), Pongrácz Mihály (1697—1698), Malonyai Pál (1698—1700), Mottesiczky János (1701—1702 és 1712, theol. mor. 1713—1715), Vayay András (1703—1704. és theol. mor. 1713—1715), Tersztyánszky László (1704—1705), Sélley Adám (1710—1711. és egyházjogot 1714—1715), Pelikán János (1718—1719. és theol. mor. 1717); theologia moralist tanított Hávor Mihály (1720), Stachel Mihály (1721), Jankovics Ambrus (1724), Redtl Ká-

¹ Az osztrákok és horvátok kiválásáig az ő stúdiumaik is tulajdonképpen magyar rendi iskolák voltak. Azért 1701-ig minden pálos stúdiumot felvettünk. Ez időpont után azonban csak a magyar tartomány rendi stúdiumait vettük tekintetbe.

roly (1725—1727), Letenyei Pál (filozófia 1730—1731), Dónyi Gellért (1733 és 1753), Letovanecz Ferenc (1737 és filoz. 1737—1738), Vayay Jeromos (1735), Paksy Lajos (1736), Bartscherer Antal (1739), Pehm Henrik (1740), Vépy Máté (1741), Streszka Márton (1743, 1747—1749. és filoz. 1742), Jankovics Gellért (1744), Ordódy Károly (1752. és filoz. 1745—1746), Pély Pál (1747—1749), Vincze József (1752. és egyházjogot 1747), Mentler Zsigmond (1748—1751), Moser Boldizsár (egyházjog 1748—1749), Antal Pál (1750), Horhy Antal (1753—1756. és egyházjog 1750), Schön József (egyházjog 1751—1752), Marton Jeromos (egyházjog 1753), Gindl Gáspár (1754), Ország Lőrinc (egyházjog 1754), Bessenyei Elek (1755—1756), Szlabigh Fülöp (egyházjog 1755—1756), filozófiát tanított Lácay Elek (1770—1771), Keglevich József (1774—1775), Szerdahelyi József (1776—1777), Billisics Alajos (1778—1779), Tomsics Vitus (1780—1783).

Nagyszombatban theologia scholasticat tanított Jambrehovics László (1674—1675), Széchenyi Pál (1674—1675), Bedics Antal (egyházjog 1674), Kupinics Máté (1681—1682 és egyházjog 1675), Turkovics Adalbert (1677. és theol. mor. 1718—1721), Mallesics Gáspár (1677—1678. és 1680—1682), Kollescsáni Adám (1678 és 1680), Bolla Ágost (egyházjog 1681—1682), Kienczl Ferdinánd (1696), Esterházy Imre (1696), Kollenits András (1697—1699. és egyházjog 1696), Kenesey Imre (1697—1700), Mallovecz Ferdinánd (egyházjog 1697), Osephics László (1700. és egyházjog 1698—1699), Mottesiczky János (egyházjog 1700, 1703), Wolff Farkas (1701), Malonyai Pál (1701—1703), Tersztyánszky László (1721—1722. és egyházjog 1701—1702), Tallián Péter (1702—1703), Sélley Adám (filoz. 1712—1713. és 1717), Vukovics Pál (1718—1719. és filoz. 1715—1717), Rósa Ferenc (1722—1726. és egyházjog 1717—1719), Pelikán János (1720), Stachel Mihály (1725—1731. és egyházjog 1720), Paksy Lajos (1730—1732. és egyházjog 1721—1722. és 1726—1727), Fierendroth Gergely (1723—1726), Ordódy István (egyházjog 1723—1725), Fejér Pál (1727—1729), Letenyei Pál (1732—1738. és egyházjog 1727—1729), Redtl Károly (1732—1735. és egyházjog 1730—1731), Berdóczy Tádé (1736—, és egyházjog 1733—1735), Dónyi Gellért (1737—1744. és egyházjog 1736), Vépy Máté (1747. és egyházjog 1738. és 1740), Vayay Jeromos (1739 és 1741), Letovanecz Ferenc (1742—1743. és egyházjog 1739. és 1741), Siskovics Nep. János (egyházjog 1742—1743), Pehm Henrik (1744—1746), Streszka Márton (1745—1746), Raffavics László (1747—1749. és egyházjog 1745—1746), Ordódy Károly (1750—1751. és egyházjog 1747), Jankovics Gellért (1748—1751), Horhy Antal (egyházjog 1748—1749), Vince József (egyházjog 1750—1751), Ment-

ler Zsigmond (1752—), Antal Pál (1752—1754), Moser Boldizsár (1753—1755. és egyházjog 1752), Szabó Vince (1756. 1759—1761. és egyházjog 1753), Marton Jeromos (egyházjog 1754), Gindl Gáspár (1755—1758), Ország Lőrinc (1758—1762. és egyházjog 1755), Esterházy Pál (1759—1760. és egyházjog 1756), Bessenyei Elek (1757), Szlabig Fülöp (1762—1763. és egyházjog 1757), Cserey Ambrus (1761., 1764. és egyházjog 1758), Rosty Miklós (1764—1765. és egyházjog 1759—1761), Székely Lipót (1767—1768, 1771—1772 és egyházjog 1762—1763), Nagy László (1763., 1765—1766), Kolbek Ignác (egyházjog 1764), Szopek Ferenc (1774. és egyházjog 1765), Boczó András (1766., 1769—1770), Niczky Pál (1775. és egyházjog 1766—1767), Gyöngyössy Gergely (1767—1768), Kemény Ferenc (egyházjog 1768), Billisics Márton (1769—1773), Hajagos Vince (1775—1776. és egyházjog 1769), Bertóni Flóris (1775. és egyházjog 1770., 1773), Bálintfy Károly (egyházjog 1771), Lácay Elek (1773., 1776. és egyházjog 1770), Szerdahelyi József (1778—1779. és egyházjog 1774—1775), Kelemen György (egyházjog 1776—1777. és dogmatika 1783), Pallesch András (1777—1778), Barabás Gellért (egyházjog 1778—1779. és dogmatika 1780—1782), Zsolnay Péter (1779. és theol. instit. 1780), Táncz Menyhért (morális és egyházjog 1780—1782), Billisics Alajos (szentírástudomány 1780—1782), Poór Imre (egyház történelem 1781—1783), Lancsics Márk (egyházjog 1783). Alexovits Vazul (szentírástudomány 1783).

Felsőelefánton theologia moralist tanított Mokossy Lőrinc (1702), Mottesiczky János (1704), Pincsecs Antal (1710—1711), filozófiát tanított Turkovics Adalbert (1714—1717), Hávor Mihály (theol. mor. 1718—1719), Fierendroth Gergely (1721—1722), Fejér Pál (1723—1724), Ordódy István (1726—1727), Redtl Károly (1728—1729), Berdóczy Tádé (1731—1732), Vayay Jeromos (1733—1734. és theol. schol. 1740), Letovanecz Ferenc (1735—1736), Vépy Máté (1737), Dónyi Gellért (theol. schol. 1740), Jankovics Gellért (1740—1741), Raffavics László (1742—1744), Horhy Imre (1746—1752), Vincze József (1748—1749), Moser Boldizsár (1750—1751), Bessenyei Elek (1753—1754).

Pápán Hávor Mihály (theol. mor. 1717), filozófiát tanított Dónyi Gellért (1734—1735), Pehm Henrik (1736—1737), Marton Jeromos (1755—1756. és theol. mor. 1757—1759), Szabó Vince (theol. mor. 1757—58), Cserey Ambrus (egyházjog 1757), Nagy László egyházjog (1758—1759), Ország Lőrinc (theol. mor. 1759—1761), Szlabig Fülöp (theol. mor. 1760—1761), Gyöngyössy Gergely (egyházjog 1760), Székely Lipót (1764—1765. és egyházjog 1761), Rosty Miklós (1762—1763), Szopek Ferenc (1766—1767), Niczky Pál (1768—1769), Hajagos Vince

(1770—1771), Pallesch András (1772—1773), Táncz Menyhért (1774—1775), Barabás Gellért (1776—1777), Kelemen György (1778—1782), Bálintfy Ágost (logika és metafizika 1782—1783) és Pacsai István (mat. és fiz. 1782—1783).

Sátoraljaújhelyen filozófiát tanított Rósa Ferenc (1720—21), Stachel Mihály (1722—1723), Paksy Lajos (1724—1725), Siskovics Nep. János (1740—1741), Pély Pál (1742—1743), Mentler Zsigmond (1744—1745), theologia moralist tanított Cserey Imre (1762—1763), Nagy László (1762—1764), Niczky Tamás Pál (egyházjog 1762—1764), Gyöngyösy Gergely (1763—1766), Boczó András (1765), Billisics Márton (egyházjog 1765—1766), Székely Lipót (1766).

Márianosztrán filozófiát tanított Pehm Henrik (1738—1739. és theol. schol. 1742—1743), Vépy Máté (1740. és theol. schol. 1745—1746. és egyházjogot 1742—1743), Sztreszka Márton (1741. és egyházjogot 1744), theol. schol. tanított Redtl Károly (1742—1743), Letovanecz Ferenc (1744), Siskovics Nep. János (1744), Jankovics Gellért (1745—1746), Horhy Imre (egyházjog 1745), Pély Pál (egyházjog 1746), filozófiát tanított Antal Pál (1747—1748), Schön József (1749—1750), és Horhy Antal (1751).

Sajóladon theologia moralist tanított Siskovics Nep. János (1739), Sztreszka Márton (1740), Pehm Henrik (1741); filozófiát tanított Gindl Gáspár (1752—1753), Szabó Vince (1754—1755), Országh Lőrinc (1756—1757), Szlabig Fülöp (1758—1759), Nagy László (1760—1761).

Sopronbátfalván filozófiát tanított Esterházy Pál (1757—1758), Cserey Ambrus (1759—1760), Gyöngyösy Gergely (1761—1762), Boczó András (1763—1764); theol. mor. tanított Pallesch András (1770—1771).

Rómában theologia mor. tanított Marton Jeromos (1763—1766), Rosty Miklós (1767), Niczky Tamás (1768—1770), Boczó András (1771—1774), Billisics Márton (1775—1776), Egyed Joachim (1777).

A *nagyváradi világi* szemináriumban egyházjogot tanított Redtl Károly (1741), Vayay Jeromos (1742—1744), Letovanecz Ferenc (1745—1747), Ordódy Károly (1748—1749); morálist és polemikát tanított Jankovics Gellért (1742—1743), Pély Pál (1744—1745), Horhy Imre (1748—1749) és Mentler Zsigmond (1746—1747. és theológiát 1753—1755); theológiát tanítottak Streszka Márton (1750—1752), Raffavics László (1756—1758), Antal Pál (1759), Marton Jeromos (1760—1761).

A *kalocsai világi* szemináriumban teológiát tanított Letovanecz Ferenc (1748—1751), Jankovics Gellért (1752), Vincze József (1753—1756).

A *nagyszombati* királyi egyetemen 1775—1779. és a *pozsonyi* egyetemen theol. mor. tanított Bertoni Flóris.

Pesten filozófiát tanított Niczky Tamás (1765—1766), Billisics Márton (1767—1768), Kemény Ferenc (1769), Bálintfy Károly (1770), Bertoni Flóris (1771—1772), Nitray Sámuel (1773—74), Egyed Joachim (175—1776), Zsolnay Péter (1777—1778), Poór Imre (1779—1780), logikát és metafizikát tanított Lancsics Márk (1781—1782) és Rajcher Mihály (1783), matematikát és fizikát tanított Alexovits Vazul (1781—1782) és Molnár Elek (1783).

Pécsett teológiát tanított Boczó András (1767—1768), Niczky Tamás (1767), Tomcsányi Gábor (egyházjog 1767), Szopek Ferenc (1768—1773), Bertoni Flóris (egyházjog 1768), Székely Lipót (1769—71), Niczky Pál (1771—1773 és egyházjog 1770), Szőlősy Gáspár (egyházjog 1771), Hajagos Vince (1774. és egyházjog 1772—1773. és moralis s egyházjog 1780), Lácza Elek (1774—1775, 1777), Palesch András (1775—1776. és egyházjog 1774), Nitray Sámuel (1776—1778 és egyházjog 1775), Zsolnay Péter (egyházjog 1776), Billisics Alajos (egyházjog 1777, dogmatika 1783—1784 és szentírástudomány 1784), Táncz Menyhért (1778—1779, moralis és egyházjog 1781), Szalay Özséb (egyházjog 1778—1779, theol. istit. és egyháztörténet 1780—1784), Egyed Joachim (1779, dogmatika 1780—1782), Alexovits Vazul (szentírástudomány 1780), Bálintfy Károly (moralis és egyházjog 1781—1784) és Simon Máté (szentírástudomány 1781—1784).

Forrásművek.

A megfelelő helyeken a jegyzetben eszközölt pontos forrásmegjelölés feleslegessé teszi valamennyi forrás összesítő jegyzékének közlését.

Ezért főleg a főbb forrásmunkákat soroljuk fel a következő három csoportban:

I.

KÉZIRATOK:

- Acta Conventus Clari Montis Czenstochowiensis. Arch. Czenst.
 Acta Paulinorum. Orsz. Levéltár kincstári [OLKO], diplomatikai [OLDO], helytartótanácsi [OLHO] és kancelláriai [OLCO] osztálya.
 Acta Paulinorum provinciae Polonae tom. I—XXI. Arch. Czenst.
 Actiones scholasticae. Gymn. Papensis et Ujheliensis. M. Tud. Akad.
 Antiphonarium ordinis. Arch. Czenst.
 Aufhebungsakten. (Inventarien.) Orsz. Levéltár. Helyt. tan. oszt. [OLHO]
 Ádám Iván: A XVIII. század és a pálos remeték. Bpesti. Egyet. Ktár.
 Bedekovics József: Liber vitae et mortis. U. o.
 Benger Miklós: Annales ordinis S. Pauli primi eremitae. U. o. — Chronotaxis Paulinorum. OLKO.
 Boleslavii Bartholomaei: Paulina Eremus seu Commentarius Historicus in quo Ords. FF. Eremitarum Primordia, progressus, Fundationes Privilegia, viri illustres referuntur. Arch. Czenst.
 Calendarium excerptum ex Breviario Almae Ecclesiae Strigoniensis... per Raphalem Hoffhalter Viennae 1558. Bp. Egyet. Ktár. Coll. Kaprin.
 Cathalogus manuseriptorum. Bp. Egyet. Ktár. kéziratának nyomtatott jegyzéke.
 Cathalogus Paulinorum ab anno 1647 usque ad annum abolitionis 1786. (Cod. saec. XVIII.—XIX.) Magy. Nemz. Múz.
 Cathalogus fratrum ordinis S. Pauli pr. Eremitae in Hungaria tempore suppressionis. U. o.
 Collectio Hevenes. Bp. Egyet. Ktár.
 Collectio Kaprin. M. Nemz. Múz. és Bp. Egyet. Ktár.
 Collectio Pray. Bp. Egyet. Ktár.
 Constitutiones ordinis nostri, Regula et diplomata quaedam in Membrana. (Codex catenatus.) 1490 körül. Arch. Czenst.
 Diaria Comitiorum ab annis 1634, 1637, 1681. M. Nemz. Múz.
 Diarium Conventus Mariae Thallensis. O. S. Pauli I. e. tom. III. Bp. Egyet. Ktár.
 Extractus Articulorum tum Generalium, tum Provincialium in Capitulis Hebdomadalibus legendus. Bp. Egyet. Ktár.
 Facultates Poenitentiariis Apostolicis Clari Montis Czenstochowiensis ab Urbano VIII. concessae. Roma 1625.

- Gindl Gáspár: *Elenchus Summarius archivi almae Hungariae ordinis S. Pauli I. Eremitae...* 1750. OLKO.
- U. ő: *Status et cursus studiorum domesticorum in provincia Hungariae Paulinorum.* Magy. Nemz. Múz.
- Gyöngyösi Gergely: *Vitae fratrum eremitarum S. Pauli...* Bpest. Egyet. Ktár. és M. Tud. Akad. U. ő. *Breviloquium.* Bpest. Egyet. Ktár.
- U. ő: *Inventarium privilegiorum omnium et singularium Domorum Ordinis Heremitarum Sancti Pauli primi Heremite.* Keszthelyi Fesztetich Ktár.
- Jakossics József: *A szent Pál I. remetéről n. magyar rendtartománynak zárdái és tagjai 1785 május 9-én. Jakossics József kézíratai.* 14. köt. Pécs egyh. m. ktár.
- Johannis de Posonio *Miscellanea Sacra* Bp. Egyet. Ktár.
- Kielczewszky Szaniszló: *Vita...* Constantini Moszinszky Epi. Livoniae. Arch. Cracov.
- Kollarics Joachim: *Boldogemlékeztű Cseppelényi György pálos vértanú élete és halála.* Orsz. Ltár.
- Kozbialovics Krizosztom: *Articuli diaetales Anni 1723...* collati in fol. Arch. Czenst.
- Koncz Gábor: *Liber memorabilium v. residentiae Mocsariensis.* Bp. Egyet. Ktár.
- Konfraternításokra v. kéziratok a krakkói és czenstochovai Archivumban (Lásd. 218, 219, 221 l.).
- Krisztolovecz János: *Descriptio synoptica Monasteriorum Ordinis S. Pauli I. Eremitae in Illyria olim fundatorum...* Cirkvenicán 1935-ben Trux Károly által készült másolatát a Bpesti pálos kolostor könyvtára őrzi.
1. Krisztolovecz Jánosnak a királyhoz intézett beadványa a rend javai ügyében. Coll. Hevenes. (tom. XII. pag. 444.)
 2. *Registrum bonorum spectantium ad monasteria quaedam S. Pauli primi Eremitae, in Comitatus partium superiorum regni Ungariae existentia ad intimationem Leopoldi a Kollonits factum.* É. n. Coll. Hevenes. (tom. XXXIX. pag. 265.)
- Liber Pastoralium ab anno 1750 usque ad annum 1786.* Bpest. Egyet. Ktár.
- Liber memorabilium, u. o. Liber diversorii Barátszeriensis.*
- Liber monitorum.* Arch. Czenst.
- Liber cui inscribuntur articuli capitulorum.* tom. I.—III. Arch. Cracov.
- Meresz Bonaventura: *Annalium Ordinis S. P. I. eremite volumen quartum 1783—1807.* Arch. Czenst.
- Neoaquistica Acta.* tom. II. Orsz. Ltár.
- Neoregistratorum actorum fasciculi.* U. o.
- Orosz Ferenc: *Diarium Ven. Conv. Maria-Thallensis* tom. I—II. Bpest. Egyet. Ktár. U. ő: *Decreta seu articuli.* U. o.
- U. ő: *Liber historicus Ecclesiae Thallensis.* U. o.
- Pálos könyvtárak címjegyzékei. U. o.
- Paria testamenta reverendissimi Episcopi Vaciensis Joannis Kéry.* Magy. Nemz. Múz.
- Ripinski Fülöp: *Liber secundus Actorum sive Agendorum conventus Rupellani ad Cracoviam.* 1768. Arch. Cracov.
- Pokorski Innocent: *Liber mirabilium pictus et manuscriptus.* Arch. Czenst.
- Postilla, sive *liber Sermonum Fratrum Heremitarum S. Pauli de Czenstochova in membrana, sive pergamento.* U. o.
- Pozsonyi János: *Latin hitszónoklati műve.* Bpest. Egyet. Ktár.
- Pro facultatibus Poenitentiariorum.* Roma 1636. Arch. Czenst.
- Pro parte et ad Instantiam... civitatis nostrae Budensis... extradatae litterae absolutionales, sententiales, testimoniales...* A kir. és hét-

- személyes tábla 1752 szept. 25-én kelt ítélete. Bpest Székesfőváros levéltárában.
- Registrum Confraternitatis. 1514. Arch. Czenst.
- Rituale Paulinorum. Magy. Nemz. Múz.
- Rósa Ferenc: Decreta et articuli almae provinciae Hungariae fratrum ordinis Sancti Pauli primi eremitae in specialem provinciam. Anno 1701. Bpest. Egyet. Ktár.
- Szörényi S.: Pannonia docta. U. o.
- Streszka Márton: Annalium ordinis S. Pauli I. eremitae volumen tertium. Arch. Czenst.
- Tobolczik Eugenius: Sub praesidio B. Virginis Mariae... Czenstochowien-sis catalogus. 1867. Arch. Czenst.

II.

KÖNYVEK, NAGYOBB ÉRTEKEZÉSEK.

- Acta sanctorum Ungariae ex Joannis *Bollandi* S. J. eiusque continuato-
rum operibus excerpta. Tyrnaviae 1743 és 1744.
- Aiben Mátyás: Aquinói Tamás Mariológiája.
- Ablassbuch. Bei Schneider. VI. Auflage.
- Alszeghy Zsolt: Magyar drámai emlékek a középkortól Bessenyeiig. Bpest, 1914.
- U. ő: A pálos bohózatok jellemzése. Bpest, 1914.
- Antiphonarium Romanum... juxta tonum Fratrum Eremitarum ordinis Sti
Pauli I. e. conscriptum a. Domini 1689.
- Aquinói Tamás: Summa totius theologiae. Lugduni 1663.
- Aldási Antal: Alsáni Bálint. Bpest, 1903.
- Bakonyvári Ildefonz: A pápai pálos gymnasium története a pálosok ide-
jében. Pápa, 1896.
- Balanyi György: A szerzetesség története. Bpest, 1923.
- Balics Lajos: A róm. kath. egyház története Magyarországon. 2. k. Bpest,
1885.
- Ballagi Aladár: Buda és Pest a világirodalomban. Bpest, 1890.
- Balogh Ágost Floris (de Nemesicz): B. V. Maria... Regina et Patrona
Hungariae. Agrariae 1872.
- Barbosa Augustinus: Collectanea doctorum... in jus pontificium univer-
sum... tomi quinque. Lugduni 1637.
- U. ő: Thesaurus locorum communium jurisprudentiae. Lipsiae 1647.
- Baronius Caesar—Soranus: Annales ecclesiastici. Moguntiae 1601, Ant-
werpiae 1612—1629.
- Barta István: Egyház és állam viszonya Magyarországon a középkor vé-
gén. Bpest, 1935.
- Batho István: Kéry János élete és művei. Bpest, 1911.
- Bayer József: Kézirati pálos drámák az Akadémia könyvtárában. Bpest,
1894.
- U. ő: Pálos iskoladrámák a XVIII. századból. Bpest, 1897.
- Beda Ven. Opera theologica, moralia, historica, philosophica, mathematica
et rhetorica... Coloniae Agrippinae 1688.
- Benger Miklós: Annalium Eremiti coenobiticorum ordinis fr. e. S. Pauli I.
e. vol. secundum. Posonii 1743.
- U. ő: Regina martyrum. Crisii 1730.
- U. ő: Promptuarium privilegiorum. Tyrnaviae 1750.
- Bonfini Antal: Rerum Hungaricarum Decades. Lipcse 1711. Bél Károly
kiadása.

- Bossli Ferenc: S. Paulus I. Eremita... seu Commentarius in vitam S. Pauli. Viennae, 1746.
- Breviarium ordinis... Venetiis 1540. Bp. Egyet. Ktár.
- Broderits István: Második Lajosnak... a mohácsi hartzon történt veszedelme, mellyet megirt aki ottan jelen volt... deákul, most pedig magyar nyelvre által tett *Letenyei János* Budán 1795.
- Brunner Emőd: A francia felvilágosodás és a magyar katolikus hitvédelem. Pannonthalma, 1930.
- Brüstle József: Recensio universi cleri Dioecesis Quinque-Ecclesiensis. Quinqueecclesiis 1874—1880.
- Bzovius Ábrahám: Annalium Ecclesiasticorum post... Caesarem Baronium... Coloniae Agrippinae. 1625.
- Bullarium Magnum. Luxemburg, 1742.
- Catalogus Codicum Bibliothecae universitatis... Budapestiniensis. Budapestini, 1881.
- Chelstowski Dionysy: Scrutinium. Czenst. 1710.
- U. ő: Epitaphia. Czenst. 1713.
- Cherubinus, Laertius: Magnum bullarium Romanum. 8. köt. Luxemburg, 1727.
- Chrisogonus Laurentius: Mundus Marianus. Augustae Vindelicorum, 1646.
- Constitutiones ordinis nostri. Romae 1644, Viennae 1646, Romae 1725.
- Constitutiones ordinis S. Patris nostri Pauli pr. eremitae antiquissimae Romae é. n. in quarto. Arch. Czenst.
- Cultus deiparae Virginis Mariae. Pozsony, 1678.
- Csánky Dezső: Magyarország tört. földrajza a Hunyadiak korában. Bpest, 1890.
- Császár Elemér: Anyos Pál. Bpest, 1912.
- Csukovits János: Törédékek a magyarországi Pálosrend, főleg a wondorffi zárdában élt pálos szerzetesek történetéről. Sopron, 1917.
- Czinár—Fuxhoffer: Monasterologiae regni Hungariae 1858—1860. Czvittinger D. Specimen. Frankfurt és Lipcse 1711.
- Damianus Péter: Vita et acta S. Romualdi. Viennae 1726.
- Daniellik—Ferenczi: Magyar írók életrajgyűjteménye. Pest, 1856.
- Dankó József: Vetus hymnarium. Bpest, 1893.
- Declarationes Constitutionum ord. FF. Heremitarum S. Pauli I. e. év és h. n. Bibl. Czenst.
- Directorium spiritualis vitae FF. Eremitarum ord. S. P. I. e. Cracoviae 1649.
- Directorium singulorum Fratrum Ord. S. P. p. E. Ext. cum expositione Regulae et Hugonis de S. Victore. Ugyanez cum expositione etc. B. Umberti. év és h. n. Bibl. Czenst.
- Ebner Adalbert: Quellen und Forschungen zur Geschichte und Kunstgeschichte des Missale Romanum im Mittelalter. Freiburg in Breisgau 1896.
- Eckhardt Sándor: A francia forradalom eszméi Magyarországon. Bpest, é. n.
- Eggerer András: Fragmen, panis Corvi protoeremitici. Bécs 1663.
- U. ő: Anathema Marianum. Graeciis 1673.
- U. ő: Pharmacopaea Caelestis. Graeciis 1672.
- Egyháztörténelmi emlékek a magyarországi hitújítás korából. Bpest, 1902.
- Encyklopedja Koscielna. Warszawa 1892.
- Endlicher: Rerum Hung. mon. Arpadiana. Sangalli 1849.
- Erdélyi János: A bölcsészet Magyarországon. Bpest, 1885.
- Érdy János: Tudománytár, 1834.
- Febronii Justini de Statu Ecclesiae deque legitima potestate Romani Pontificis.
- Fejes Lajos: Siklós multja. Siklós 1937.

- Fejér György: Codex dipl. Hungariae eccl. ac. civilis. Budae 1829—1844.
 U. ő: Iurium ac libertatum Religionis et Ecclesiae Catholicae. Bpest, 1847.
 Ferrarius Sigismundus: De rebus Hungariae provinciae ordinis praedicatorum. Viennae, 1637.
 Fessler Ignác: Geschichte der Ungern und ihrer Landsassen. Leipzig, 1815—1825.
 Fináczy Ernő: Az újkori nevelés története. Bp., 1927.
 U. ő: A magyarországi középkorok multja és jelene. Bp., 1896.
 U. ő: A magyar közoktatás története Mária Terézia korában. Bp., 1899—1902.
 U. ő: Az újkori nevelés története. Bp., 1927.
 Fraknói Vilmos: A magyar királyi kegyúri jog Szent Istvántól—Mária Teréziáig. Bp., 1895.
 U. ő: Magyarország egyházi és politikai összeköttetései a római szentszékekkel. Bp., 1901—1903.
 Frangepán oklevéltár 2 köt. kiadta Thallóczy Lajos—Barabás Samu. Bp., 1910—1913.
 Frans Ludvik: Obrona Jasnei Góry w. r. 1655. Chenstochowa, 1935.
 Fuhrmann Mátyás: Decus solitudinis. Viennae, 1732.
 U. ő: Acta sincera... Neostadii, 1760.
 U. ő: Alt und Neues Österreich... Wien, 1734.
 U. ő: Anonimi Hungari: Historia de translatione S. Pauli Thebaei... Pest, 1799.
 Fuxhoffer: Monasterologiae regni Hungariae libri duo. Veszprém, 1803. és Pest, 1860.
 Gams: Series Episcoporum Ratisbonae, 1873.
 Gálos Rezső: Bárány Amadé László. Pécs, 1937.
 Goldonowski András: Explanatio Regulae D. Augustini Eppi additis virtutum praxibus. Craco, 1642.
 Godofredus Ludovicus: Archantologia cosmica. (Dissertat. De ordinibus religionis.)
 Gondán Felician: A középkori pálosrend és nyelvméltékei. Pécs, 1916.
 Grieskircher Ferdinánd: Magnae Ung. Dominae mirabilia in Thal. 1661.
 A végén Tabula Monasteriorum ordinis S. Pauli.
 Gyenis András: A pálosrend multjából. Kalocsa, 1936.
 Gyöngyösi Gergely: Decalogus de B. Paulo heremita. Cracoviae, 1532.
 U. ő: Declarationes Constitutionum. Romae, 1520.
 U. ő: Directorium singulorum Fratrum Officialium. Romae, 1520.
 Hadelich Georgius: Speculum Marianum.
 Hadnagy Bálint: Remete Szent Pál életéről és csodatételeiről szóló munkák. Velence, 1511. Közli Ballagi Aladár: Buda és Pest a világhírdalomban. Budapest, 1925.
 Hazai Okmánytár. Codex diplomaticus patrius. Kiadják Nagy Imre—Paur Iván. Bpest, 1865—1891.
 Hahnekamp: A pálosok működése Magyarországon. Győr, 1889.
 Hodinka Antal: A munkácsi gör. kat. püspökség története, Bpest, 1910.
 Hóman—Szekfű: Magyar történet.
 Horányi—Elek: Memoria Hungarorum. Viennae, 1776.
 Horváth Konstantin: Az egyházi értekezések és tudósítások története. 1820—1824. Verseghy Ferenc és Horváth János levelezése 1819—1822. Veszprém, 1937.
 Horváth (Hatvani) Mihály: A magyarok története 8 kötet. Pest, 1871—73.
 Hrobicek István: Marianischer Pilger für das dreihundertjährige Jubileum des Gnadenbildes zu Maria-Schossberg, oder Sassin in Ungarn. Gran, 1864.
 Hubay Ilona: Missalia Hungarica. Bp., 1938.
 Hudra János: A piaristák Zemplénben, 1727—1890.

- Ipolyi: A középkori emlékszerű építészet Magyarországon. Pest, 1862.
- Istvánffy M.: Pannonii Historiarum de rebus Ungaricis libri XXXIV. Ab a. 1490. ad a. 1606. Coloniae Agrippinae, 1732.
- U. ő: Historia Regni Hungariae. Viennae, Pragae, Tergesti, 1758.
- U. ő: Propugnaculum reipublicae Christianae in Hungaria. Tyrnaviae, 1725.
- Jacobi a Voragine Legenda Aurea, vulgo Lombardica Historia dicta. Graesse. Editio II. Lipcse, 1850.
- Jankovich Gellért: Novum sidus Hungariae. Sasvár, 1746. Magyarországnak jeles tündöklése. 1751.
- Jászay Pál: A magyar nemzet napjai a mohácsi vész után. Pest, 1846.
- Kapossy János: A magyarországi barokk európai helyzete. Bpest, 1931.
- Karácsonyi János: Magyarország egyháztörténete főbb vonásaiban 970—1900-ig. Nagyvárad, 1915.
- Karcsu Arzén: A szerzetesrendek egyetemes története. 1867.
- Katona István: Historia critica regum Hungariae. 4. tomuli in 44 partibus Pozsony, Kassa, Buda, Kalocsa, Kolozsvár, Vác, 1779—1817.
- Kazinczy Ferenc levelezése. 21 köt. 1890—1912. (Váczy János.)
- Kazy Ferenc: Historia universalis Tyrnaviensis. Tyrn., 1737.
- Károly Károly István: Márianosztra és Kőspallag földrajza. Budapest, 1933.
- Kempis Tamás: Imitatio Christi.
- Kéry János: Decreta S. Sedis Apostolicae. Viennae, 1674.
- Kisbán (Krusché) Emil: Verseggy Ferenc. Bpest, 1932.
- U. ő: Virág Benedek. Bpest, 1937.
- Klodavszky Paulin: Epitome historiae de origine et institutione ordinis S. patris Pauli primi eremitae in Polonia et Hungaria. Romae, 1635.
- Knauz Nándor: Libri missales ac breviaria ecclesiae Hungariae. Strigonii, 1870. U. ő: Kortan. Bpest, 1876.
- Knézsa Tibor: Succinnatae historicae notitiae sacri ac candidi ordinis S. Pauli I. eremitae. Cracoviae, 1866.
- Kollarics Joachim: Bold. eml. Cseppelényi Györgynek... élete és halála. Pest, 1770.
- Kollár Ádám: De originibus et usu perpetuo potestatis legislatoriae... 1746
- Koller: Historia Episcopatus Quinqueecclesiarum. Posonii, 1782—1806.
- Koptik Oddó: Thalleidos liber I et II. Sopron, 1744 és 1748.
- Kordecki Agost: Nova Gigantomachia. Cracoviae, 1655.
- Közi-Horváth József: Alexovics Vazul. Győr, 1930.
- Krisztolovecz János: Libellus de origine Religionis nostrae. Romae, 1702.
- Kudora János: A magyar katolikus egyházi beszéd irodalmának ezeréves történelme. Bpest, 1902.
- Kukuljevič—Sakrinsky: Lexikon der südslavischen Künstler. Agram, 1859.
- U. ő: Synopsis historico-chronographica monasterii Lepoglavensis ord. S. Pauli I. er. Croato-Slavonicae.
- Kummer László: Puteus aquarum viventium Marianus. Pressburg, 1734 és Tyrnaviae, 1742.
- Dékám Kálmán: Nagy Lajos király viselt dolgai. Brassó, 1906. Küküllő: János, Chronicon de Ludovico rege magyar fordítása.
- Kürcz Antal: A magyarországi pálosrend története. Bpest, 1889.
- Lábán Antal: Az Árpád-házi szt. Erzsébet legendák irodalmunkban. Bpest, 1907. — Lányi Károly A magyar katolikus klérus érdemeinek történetigazolta emléke. Pozsony, 1848. — Magyar föld egyháztörténetei. Pozsony, 1844.
- Le Paige J.: Bibliotheca Premonstratensis Ordinis. Parisiis, 1633.
- Leipold Benedek: Epitome ordinis S. Pauli primi Eremitae.
- Linzbauer Franc X. Codex sanitario-medicinalis Hungariae.
- Lobzynsky Dionizy: Triumphus Mariae 1644.
- U. ő: Translatio sive Triumphus Archi-Miraculosae Czenstochoviensis in capellam. Anno 1644.

- Lonkay A.: A magyar irodalom ismertetése. Buda, 1855.
- Lompa József: Geschichte über das altertümliche Marienbild, welches Wladislaus Herzog von Oppeln auf dem Klarenberge Czenstochau im J. 1382 aufgestellt hat. Warchau, 1860.
- Mallesics Gáspár: Quadripartitum regularium... Viennae, 1708.
- Marczali Henrik: Magyarország története II. József korában. Budapest, 1881.
- Marczinkó Ferenc: Bertrandon de la Brocquiere. Bpest, 1909.
- Márki Sándor: II. Rákóczi Ferenc. Budapest, 1907—1910.
- Meszlényi Antal: A jezsuiták a XVII. században. Budapest, 1931.
- U. ő: A jozefinizmus kora Magyarországon. Bpest, 1934.
- U. ő: A tanítószereztesrendek visszaállítása. Budapest, 1933.
- Mészáros: A magyarországi katolikus gimnáziumok története. Budapest, 1865.
- Mihalovics E.: A nyilvános istentisztelet. Budapest, 1933.
- Missale fratrum eremitarum. S. Pauli I. Er. antiquum in fol. I. c. 12/16. Arch. Czenst.
- Missale fratrum eremitarum. S. Pauli I. eremita. Venetiis, 1514.
- Missale fratrum eremitarum. (Velenca, 1537. Lichtenstein.)
- Missale secundum chorom almae Ecclesiae Strigoniensis. Venetiis, 1502.
- Missale Romanum ex decreto Concilii Tridentini restitutum. Romae, 1570.
- Mittuch József: Adatok Felsőelefánt történetéhez.
- Molnár Aladár: A közoktatás története Magyarországon a XVIII. században. Budapest, 1881.
- Molnár Ernő: A nagyjénő-tüskevári páloskolostor. Budapest, 1936.
- Montalambert: Des Moines d'Occident.
- Monumenta Romana, episcopatus Vesprimiensis. Budapest, 1902.
- Nagy Iván: Magyarország családai. Pest, 1857—67.
- Nagy Lajos: Notitiae politico-geographica statistica. Buda, 1828.
- Nedeczky Gáspár: Dömös története és újabb leírása. Esztergom, 1880.
- Nider Johannes: Myrmecia bonorum sive. formicaria... 1446 körül.
- Németh Gábor: Adatok Nagyvázsöny történetéből. Veszprém, 1901.
- Némethy Lajos: Adatok Árpádkori boldog Margit erkeiyének történetéhez. Bpest, 1884.
- Nieszporkovicz Ambrus: Crisiensis B. M. V. Regina Martyrum... 1736. — U. ő: Analecta Mensae Reginalis... Cracoviae, 1681.
- U. ő: Triumphales Honoris Candidi et candoris Honorati Coronae, Divis martyribus Honorato et Candidae consecratae. etc.
- Nitsch Árpád: A pálosrend. Győr, 1903.
- Nyári Sándor: A czenstochovai pálos kolostor és műemlékei. Bpest, 1901.
- Orosz Ferenc: Puteus aquarum viventium. Élő vizek kuttya; azaz a thali csodálatos bold. Szűz Máriának ötszáz és több esztendőknél előtte... kegyelmekkel kifolyó kútforrása... Nagyszombat, 1743.
- Kummer László ford. — Orationes regum et principum Magni Regni Hungariae etc. Ginsburgi, 1754. — Synopsis annalium eremi-coenobiticorum ff. eremitarum ordinis S. Pauli primi eremita. Sopronii, 1747. — Egyedülvalóságnak ékessége, azaz Szent Pál élete és halála. Nagyszombat, 1754.
- Öry G. György: A Margitsziget történelme. Kassa, 1875.
- Pallos Kornél: A XVIII. századvégi szerzetesiróink és a felvilágosodás. Bpest, 1936.
- Pannonhalmi rendtörténet.
- Pázmány Péter: Opera omnia. Series Latina vol. I.—IV. Bpest, 1894—1905.
- Petrik: Magyarország bibliográfiája 1712—1860. Bpest, 1888—1897.
- Petró József: A szentmise története. Bpest, 1931.
- Peterffy: Concilia Ecclesiae Rom. Cat.: in Regno Hungariae. Posonii, 1741.

- Pfeiffer Gyula: Nagyasszonyunk Szentgellér-hegyi sziklatemplomának története. Bpest, 1931.
- Pintér Jenő: Magyar irodalomtörténete. Tud. rendszerezés. 8 k.
- Pokorsky Innocenti: Series vitae Ss. Patrum, quos Eremitae Paulina transmisit astris. Warszawa, 1730.
- Polnische Bibliographie. Krakó, 1883.
- Pongrácz Ignác: Triumphus S. Pauli. Posonii, 1732.
- Pór Antal: Nagy Lajos. Bpest, 1892.
- Radix et origo eremi-coenobiticae religionis S. Pauli I. eremitae. Romae, 1683.
- Radosányi László: Epitome antiquarii tripartiti Sacri ordinis Camaldulensis. 1726.
- Szabó Károly: Régi magyar könyvtár. Bpest, 1879—85.
- Szabó—Hellebrant: Régi magyar könyvtár. Bpest, 1896—98.
- Roder A.: Egyházi beszéd az egyetemi templom újonnan történt felszentelésekor. Pest, 1858.
- Rozsonday Károly és Sümeghy József: Sopronbánfalva. Sopron, 1937.
- Rupp Jakab: Magyarország helyrajzi története, főtekintettel az egyházi intézetekre. Pest, 1870—76. — U. ő: Buda és Pest helyrajzi története. Pest, 1868.
- Saly László: Az egyetemi templom. Bpest, 1926.
- Socherus Antonius: Historia provinciae Austriae Societatis Jesu.
- Sawicki Polycarpus: De missa conventuali. Cracoviae, 1938.
- Sándor István: Magyar könyvesház.
- Sotarevius Bartholom: Vita S. Stanislai eppi Cracoviensis. h. n. 1693.
- Szalay—Baróthy: Magyarország története. 1896.
- Szentiványi Márton: Dissertatio Paralipomenonica rerum memorabilium Hungariae ex parte prima Decadis tertiae curiosorum et selectiorum, variarum Scientiarum Miscellaneorum. Tyrnaviae, 1699.
- Scriptorum ex Regno Slavoniae a saeculo XIV. usque ad XVII. inclusive collectio Varadini. 1874.
- Sztraka Albert: A márianosztrai pálosok.
- Szöllősy Károly: Az osztrák-magyar monarchia összes szerzetesrendjeinek történeti és statisztikai rajza, különös tekintettel azok irodalmi és tanügyi működésére. Arad, 1876.
- U. ő: Statisztikai csevegés az egyes szerzetesrendekről. 1885.
- Szűcs Gyula: Pilisszentkereszt és környéke. Bpest, 1913.
- Szluha György: Compendium historiae s. et c. ord. S. P. pr. erem. Vác, 1804.
- Steinhuber A.: Geschichte des Collegium Germ.-Hung. in Rom. Freiburg, 1895.
- Schesaeus Keresztély: Ruianae Pannonicae, libri quattuor. Wittenberg, 1571.
- Prohászka Ottokár: A Pilis hegyén. 1927.
- Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. Bpest, 1890—1914.
- Tamburinus: Explicatio Decalogi. Venetiis, 1719.
- Timár K.: Premontrei kódexek. Kalocsa, 1924.
- Timon Sámuel: Imago novae Hungariae. Kassa, 1734.
- Toldy Ferenc: Magyar szentek legendái a karthauzi névtelenből. Pest, 1859.
- U. ő: A magyar nemzeti irod. tört. Pest, 1851.
- A magyar nemzeti irod. történet kézikönyve. Bpest, 1876.
- Tomcsányi Lajos: Cseppelényi György pálos szerzetes, Mezőkövesd és környékének vértanúja, Bpest, 1924.
- Turóczi János: Chronica Hungarorum. Kiadta Prohradczky József, 1838.
- Velics L.: A magyar jezsuiták multjából. Bpest, 1912, 1913, 1914.
- Veress Endre: Fontes rerum Hungaricarum. Tom. II. . . . Bpest, 1917.
- Weszprémi István: Succincta Medicorum Hungariae et Transsylvaniae Biographia. Lipce és Bécs. 1774—87.

- Volf György: Régi magyar nyelvemlékek. Bpest, 1888.
 Viglas L.: A pesti növendékpapság munkálatai. XIV. évf. 1847. Történeti visszapiantás remete Szent Pál szerzetére.
 U. ö: Adatok a pálosok pesti kolostorának történetéhez. U. o. 72. évf.
 Watecky: Heilsame Labung... oder ein kurzer Bericht von dem gnaden-vollen Bildnisse der hl. Jungfrau Maria zu Czenstochova. Bresslau. 1799.
 Wallaszky P.: Conspectus. Buda, 1808.
 Wayand Géza: A katolicizmus befolyása Magyarország nevelésügyi viszonyaira. Bpest, 1887.
 Wenczel Árpád: Magyar diplom. emlékek az Anjoukorban.
 Wurzbach: Bibliographisches Lexikon des Kaisertums Österreich. XXIV. és XXVIII.
 Zalánkeméni János: Rubrica generalis ordinis Fr. Eremitarum S. Pauli I eremitae. Cracoviae, 1536.
 Zákonyi Mihály: A Buda melletti Szent Lőrincz Pálos-kolostor története. Bpest, 1911.
 Zelliger Alajos: Esztergomvármegyei írók. Esztergom, 1888.
 Zolnay Gyula: Nyelvemlékeink a könyvnyomtatás koráig. Bpest, 1894.
 Zuluardus Johannes: Hiercsolimytana Peregrinatio. Anno 1587.

III.

FOLYÓIRATCIKKEK.

- Acsády Ignác: Magyarország népessége a Pragmatica Sanctio korában. Statisztikai közlemények. Új folyam XII. köt. 1896.
 Abel Jenő: Egyetemeink a középkorban. Magyar Sion. 1865. évf.
 Adám Iván: A túskevári pálos templom Veszprém vármegyében. Arch. közl. XII. 1878. évf. U. ö: Románkori pálos épületmaradvány Bakonyzentjakabon. Arch. Ért. 1888. évf.
 Ballagi Aladár: Búcsújáróhelyek Oroszországban. Magyar könyvszle. 1887. évf.
 Bártfai Szabó Lászlónak a vörösmarti kolostorról írt cikke. Egri egyházmegyei közl. 1931. évf.
 U. ö: A benei kápolna. Gyöngyösi kalendárium. 1938.
 Beneschau Scheudl Nándor: A pálosrend története. Helikon 1927. és 1928. évf.
 Békési Emil: Magyar írók az Árpádházi-királyok korában. Kat. Szemle 1896. évf.
 Blánár Ödön: Az ungvári kir. kat. főgimn. háromszázados története. 1613—1913. 1912/13. évi értesítő.
 Császár Elemér: Adatok Tancz Menyhért életéről. Irod. tört. közl. 1901.
 Császár Elemér: Kik írták a pálos drámákat? Egyet. phil. közl. 1908. évf.
 Császár Elemér: A pálosrend felosztása. Századok 1901. évf.
 Czobor Béla: Pálosaink építészeti emlékei. Egyházművészeti lapok. 1883. évf.
 D. S.: Rövid visszaemlékezés a Remete Szent Pálról nevezett szerzetesekre. Religio. 1856. évf. II. 3. sz.
 Dalmady Győző: Mária-családi kolostor elégése. Vasárnapi Újság 1863.
 Fekete Lajos: A gyógytan a régi magyaroknál. Századok 1874.
 Fraknói Vilmos: Hadnagy Bálint munkái. Magy. könyvszle. 1901. évf.
 Galambos Kálmán: Az Oltáriszentség és a pálosok. A Fehérbarát. II. évf.
 Garádi Sándor: A Budaszentlőrincről elnevezett budamelléki páloskolostor. Tanulmányok Budapest multjából. III. klny. Bpest, 1934.

- Gálos László: A Lyceum-templom és épület története. (A pécsi gyak. reáliskola 1928—29. tanévi értesítője.) Pécs, 1929.
- Gulyás Pál: A könyv sorsa Magyarországon a legrégibb időktől napjainkig. Magy. kszle. 1923. évf.
- Gyérassy Ágost: A pálos mise. Theologia. 1938. évf.
- Hajnal István: Kivonatok Hunyadi János kormányzói okleveleiből.
- Hegedűs István: A magyarországi coelestis lyra. Akad. Ért. 1914.
- Hóman Bálint: Pálos breviáriumok és missalék a XV—XVI. századból. Magy. Könyvszemle. 1914. évf.
- Hermann Egyed: Kísérletek a pálosok visszaállítására a XVIII. sz. fordulóján. Theologia 1935. évf.
- Horváth Cyrill: Világiak régi magyar imádságos könyvei. Irod. tört. közl. 1895. évf.
- Ipolyi Arnold: Magyar ereklék. Arch. közl. III. k. 1863.
- U. ő: Adalékul a pálosok magyar történetíróihoz keleti útvjáról. Magyar Sion. 1863. évf.
- Károlyi Árpád: Fráter György levelezése 1535—1551. Codex epistolaris Fratrís Georgii Utyesenovits (Martinuzzi dicti), Bpest, 1881. Magy. Tört. Tár. 1878.
- Kelenyi B. Ottó: A Buda melletti Szent Lőrinc pálos kolostor történetének első irodalmi forrása (1511). Tanulmányok Bp. multjából 1936. évf.
- Kisbán Emil: Pálos konfráterek. Fehérbarát, 1939—40. évf.
- U. ő: Pálosok térítőtevékenysége a XVII. században. Vigília 1936.
- U. ő: A pálosok visszatelepítési kísérlete Budán és Pesten a felszabadító háború idején. Kat. Szle. 1935. évf. U. ő: A Pálosrend eltörlése. Regnum 1937. U. ő: A pálosok és a tanügy. Regnum 1938—39.
- Kiss Albin: A pécsi gimnázium története. 1914—15. évf. értesítő.
- Knausz Nándor: A magyar egyház régi szokásai. Magyar Sion 1867. V. évf.
- Kollányi Ferenc: Képek a hitújítás életéből. Magy. Sion 1891. évf.
- U. ő: Zsinati bíróság Magyarországon 1561-ben. Magyar Sion 1895. évf.
- Kürcz Antal: A pálosok eredete. A Bp. VI. ker. áll. gimn. 1882/83. évf. értesítője.
- Közi Horváth József: A pesti pálosok könyvtára. Kat. Szle. 1929. évf.
- Lakatos Dénes: A székesfehérvári ciszt. rendi kat. főgimn. száz éve Magyarországon. 1913/14. évf. ért.
- Lassu Lajos: Néhány curiosum Mátyás-királyról és a pálosokról. Családi lapok 1854. évf. II. 4.
- Luhavszky Alajos: A szakolczai gimn. története. 1894/95. értesítő.
- Mályusz Elemér: A szlavóniai és horvátországi pálos kolostorok oklevelei az Orsz. Levéltárban. Levéltári Közlemények 1925—1933. évf.
- Meszlényi Antal: A magyar katolikus vértanúk Thököly Imre fellépése idejében. Magyar Kultúra 1925.
- U. ő: II. Rákóczi Ferenc felkelésének valláspolitikája és a jezsuiták. klny. Regnum. Bpest, 1936.
- Mócs Szaniszló Gyula: Kézirati pálos iskoladramák az Akad. Levéltárban. Egy. Phil. Közl. 1891.
- Molnár Aladár: A közoktatás története Magyarországon a XVIII. sz.-ban. Az ungvári kir. kat. főgimn. 1912/13. évf. értesítője.
- Ormándi Miklós: A sátoraljaújhelyi r. kat. főgimn. története. 1893/94. évf. értesítő.
- Óri G. György: Egy halálos büntetés végrehajtása. Magy. Sion 1867. évf.
- Paulinus szerzet visszaállítása érdekében tett folyamodás. Magy. Kurir 1791.
- Pálosaink egyházművészeti emlékei. Egyházművészeti lapok IV. Szerk. Czobor B.
- Pámer György: Czenstochowa. Kat. szle. 1906.

- U. ő: Remete Szent Pál és a pálosok. Kat. szle. 1907.
 Pázmány Péter: Tabula monasteriorum ordinis S. Pauli Primi Eremitae. Könyvszemle 1883. évf.
 Pór A.: Magy. hymnologia. Kat. szle. 1893.
 U. ő: Visszaemlékezés Mária-Nosztrára. Családi lapok 1856.
 Protestáns Egyháztörténeti Adattár 1928, XII. évf.
 Puskási László József: A magyar és magyarvonatkozású szentek és boldogok emléknapijairól. Szent József lapja 1905.
 Rimely Károly: Dömös. Történeti adatok nyomán. Családi lapok 1853.
 Schönherr Gyula: A római Casanate könyvtár Corvin kódexe. Magyar Könyvszle 1904. évf.
 Szántó (Arator) István: A római magyar szeminárium története. Közli Fraknói Vilmos. Kat. szle. 1912.
 Timár Kálmán: Adatok Táncz Menyhért életéhez. Irod. tört. közl. 1929.
 U. ő: Táncz Menyhért származása. U. o. 1930.
 U. ő: Magyar kódex-családok. U. o. 1929.
 Thienemann Tivadar: A szabadgondolkodás első nyomai a magyar közép-korban. Minerva 1922.
 U. ő: Temesvári Pelbárt német kortársai. Egyet. Phil. közl. 1920. évf.
 Toth János S. J.: Szűz Mária c. folyóirat. Sopron, 1908.
 Toth László: Pázmány Péter ismeretlen levele a magyar pálosok reformja ügyében. Magyar kszle 1930.
 Vargha Damján: A Domonkosrend érdeme a magyar irodalom megalapozásában (Szent István Akad. ért. 1916.).
 Vitnyédi levelei, Egyházi lapok 1924. évf.
 Vincze Gábor: A pálosok irodalmi munkássága a XIV—XVIII. században. Magyar kszle. 1878. évf.
 Wohlmuth Ferenc: Gründung des ersten Karmelitinnen-Klosters zu Wandorf 1892. (Stimmen vom Berge Karmel 1893. évf.)
 Zalka János: A pálosok jelen állapota Lengyelországban. Magyar Sion 1863. évf.
 Zákonyi Mihály: A Buda melletti Szent-Lőrinc pálos kolostor története. Századok 1911.
 Zembrzuski Mihály: A fekete madonna czenstochowai kegyképének Anjou-eredete? A Fehérbarát II. évf.
 Zsinka Ferenc: Magyar Prot. Egyh. tört. Adattár. XII. évf. 1928.

TÁRGY- ÉS NÉVMUTATÓ.*

* A zárójeles számok a lapszéli jegyzetre utalnak. — A rövidítések-re v. lásd I. köt. 332. l.

- Abszolúció 197—198.
 Achilles pk. 82.
 Achmed 67.
 Acsa (37), 369, 381.
 Acsády Ádám 22, 25, 26. — Bonifác 42. — 234, 241. — Ignác (23), (22).
 Adamovics Krizosztom 372.
 Addai cs. 315.
 Agnelli Imre Gy. 50.
 Agyagos 31.
 Aiben (178).
 Albani 131, (133).
 Albano Hannibal bíb. 68.
 Albert fejed. 377, (378).
 Albertini Ferenc (216).
 Albertus Magnus 119, (178), 372.
 Albrecht Ignác J. 45.
 Alexander de Hales 323.
 Alexovits Vazul 309, 368, 369, (370). 379, 380, 385, 427.
 Ali bég 113.
 Alperjel 260.
 Alsópulya 368.
 Althann Mihály F. 14, 38, 44, 269, — Vencel 130.
 Alvarus Cionfuigos 83.
 Amade Antal 130, — László 130.
 Amadeus 178.
 Ammerbach 193, 194, 326.
 András perjel 157, 321, — pk. 244.
 Angelo Bernabo 346.
 Antal dömés 322.
 Antal Pál 62, 98, 104, 107, 209.
 Antici őgr. 64.
 Antifonale (400).
 Antonius c. d. Josepho 69.
 Antonius Xaverius bíb. 63.
 Apollinaris koll. 279, 347, 411.
 Aquaviva Claudius (216), 297.
 Aquinói Tamás 106, 120, 139, 170, 178, 181, 182, 268, 288, 377.
 Arbesser Alajos 408, 414.
 Arimathiai József 180, 368.
 Aristoteles 288, 350.
 Aschinger 44.
 Aschperger Lipót 46.
 Aszketáriusok 215.
 Aszód 10.
 Augustics Tamás 219.
 Auktorok 312, 314.
 Ausperg 52.
 Abel Jenő (322).
 Ágost (II.) 40, 68, 227.
 Ágostonosok 111, 143, 184, 407.
 Anyos Pál 308, 309, 316, 383, 384.
 Atlépés 275.
 Babics József 218.
 Bachin Leonhard 284.
 Bacon 313.
 Bacskády Pál 54.
 Bajcsi mon. (31), 114.
 Bajtay István 219.
 Bakabánya 184.
 Bakács Pál 49, — Angelika 49.
 Bakonyvári (26), (76), (77), 277, 364.
 Bakó (45), — Albert 90.
 Bakus 80, 90.
 Balázs 149, 336.
 Balcsarovics Jakab 28, 38, 370.
 Balis Pál 90, 236.
 Balogh család 55, — István 28, — Lajos 105, — Magdolna 29, 58, — János (307), — Kázmér 377.
 Baloghy Klára 45.
 Balsan Mór 15, 22.
 Banyár László 84.
 Barancs 19.
 Baranski Bálint (284).
 Baranyajenő 31.
 Barátság 236.
 Barbaczy Ferenc 55.
 Barczay György (8).
 Barilovics Lajos 66, 113, 160, (181), 186, 207, 277, 368, 395.
 Barkóczyak 106, — Ferenc 21, 53, 101, (101), 102, 103, 104, 296, 404.

- Imre 60, — né 21, 44, — János 61, — Klára 21.
 Barta István 146.
 Bartakovich Gábor 35, — Lászlóné 45.
 Bass 17.
 Bathó János (351).
 Batthyány Adám 104, — Boldizsár 355, (356), — József 377, 410, — Ferenc 16, — Lajos 32.
 Battis István 332.
 Bayle 380.
 Bálint fr. 122, 123, 149.
 Bánfi Flório (323), (325).
 Bányai László 53.
 Bársony György 184.
 Báthory László 149, 181, 231, 232, 323.
 Bázél 326.
 Beda ven. (168).
 Bedekovics József (373), 373.
 Bedics Antal 288.
 Bedő László 9.
 Bekli János 9.
 Bektán Bertalan 374.
 Belleg 29, 236.
 Belosztencz János 353.
 Bencések 152, 170, 183, 228, 229, 320, 339, 429.
 Benedek II. 175, — XII. 239, — XIII 208, 218, 241, — XIV. 84, 354, — XV. 175, — perjel 232, — remete 339.
 Benger (8), (14), (30), (42), 89, (92), 112, (116), (153), (176), 186, 227, 294, (305), (311), 345, 355, 358, 359, 360, 363, 376, 395.
 Benincasa Orsolya 216.
 Beniczky Tamás 372.
 Benkovecz 11.
 Benkovics Á. 55, 67, 128, 129, 144, 185, 239, 240, 285, (286), 348.
 Bentsik Márton 27.
 Benyák Bernát 379.
 Beöthy Imre 56, 57, — Gábor 57.
 Berdóczy Tádé 211, 293.
 Beregi mon. 59, 79.
 Bergl Joh. Bapt. (9).
 Bergier 379.
 Bernei Falkó (179).
 Bertalan pk. 120, 169.
 Bertóni Flóris 315, 374.
 Berzsevics Mária 26, — Erzsébet 26.
 Bessenyei Márk 113, — Elek 212, 234.
 Bessovie 88.
 Bébery 256.
 Bécs 9, 11, 39, 66, 68, 95, 137, 152, 327, 339, 347, 365, 368, 409, 410, — Hernals 11, 88.
 Bécsi Antal 17, — kódex 324, — építészek 41, — kollégium 279, — könyvtár 154, 158, 219, — levéltár 162, — teológia 257, 287.
 Békásmegyer 23.
 Békési Emil 321, (322), (325), (329), (330).
 Béla (IV.) 304.
 Biber Pál 14.
 Bidellus 291.
 Bidzikovszky Gáspár 149, 342.
 Biell Rudolf 117.
 Billisics Márton 104, (108), 301, 314, 368, 381.
 Birkenstock Menyhért 390.
 Blanár Ödön (306).
 Bocsó András 105.
 Bocskay Benedek 212.
 Bodajk 383.
 Boëtius 313, 350.
 Bogdányi Jakab 45.
 Bogovics Gellért 369.
 Bokol Fábíán (108), 313.
 Boleslavus Bartholom 359.
 Boldizsár Zsigmond (16), 87.
 Boldog Albert 37.
 Boldogfalvy Klára (8).
 Boleslaw kir. 341.
 Bolla Agost 24, 25, 35, (71), — Péter 285, 354, 377.
 Bollandus (116), 332.
 Bondorff 88.
 Bonifác IX. 172, 176, 278, — XI. 174.
 Borkovics Márton 128, 129, 149, 159, (161), 179, 239, 240, 285, 287, 345; 359.
 Boronkay Sándor 57.
 Boróczy Károly 105.
 Bors Dániel 301, 369, 381.
 Borsay János 58.
 Borsod m. 87.
 Borsó Gellért 304.
 Bossli Ferenc (179), 180, 358, 365.
 Bosnyák Tamás 31.
 Bossányiak 35, — Ferenc 304.
 Bossuet 379.
 Boszt, 16, 81.
 Botföle 27.
 Botkin Éva 44.
 Bottyán 22.
 Bourdaloue 394.
 Bődösközyek 55.

- Böjt 271.
 Böröck rf. 173, 237, 321.
 Brandau b. 38.
 Branyugh György 130, (377).
 Bratulics Simon 113, 128, 188, 201, 240.
 Brdove 88, (161).
 Bretni Ferencné 45.
 Breviáriumok 192, 325.
 Brévék 378.
 Briglevics Márton 340.
 Brüstle (35).
 Brzezinsky Paphnutius 374.
 Brzovie 88.
 Bucheim Ferenc 356, (356).
 Bussics János 219.
 Buda 10, 30, — örs 23, — Szentlőrinc 23, 37, 78, 114, 123, 147, 154, 177, 185, 244, 251, 321, 322, 332.
 Budai Lukács 323.
 Budetics Péter 370.
 Budimlia Jánosné 32.
 Bullák 133, 174, 175, 201, 262, 306, 339, 407, — bullárium (176).
 Burgerné Róth E. M. 53, (53).
 Burghausen 52.
 Bündesi János 295.
 Bzovius Ábrahám 345.
 Calepinus 314.
 Callixtus (VI.) 175.
 Caraffa bizottság 32, — Vince (216).
 Carpanus 370.
 Capella papale 411.
 Caprara bib. 406.
 Castelly M. bib. 208, (213).
 Cenzura 378.
 Cerboni 380.
 Chelstowsky D. 359, 376.
 Chalcis 324.
 Chartreuse 109.
 Chodynski Stanislaw 364.
 Chorus assiduus 177.
 Choynacki Brúnó 270.
 Chrisogonus Laurentius (329), 336.
 Christovics Imre 32.
 Ciaciarellus (54), (218).
 Cieslevicz József 431.
 Ciszterciták 10, 170, 225, 320, 429.
 Citeaux 109.
 Civini 380.
 Clavaroi Jakab 118.
 Codex catenatus (132), 193.
 Coeliushegyi kol. 70.
 Collega minor gen. 252.
 Collegium Germ. — Hung. 278, — Ticense 411.
 Como bib. 278.
 Compendium sacrorum (400).
 Confiteor 180, 195.
 Conservatorium Smae Trinit. 65.
 Contensinus, J. M. 24, 64.
 Convasius S. 149, 237.
 Cornelius Nepos 312, — a Lapide 336, (371).
 Cristelli Ernő 45.
 Czech-kódex (319), 333, 334.
 Czenik 81.
 Czenstochowai mon. 12, 15, 65, 88, 91, 97, 112, 114, 116, 161, 177, 184; 185, 204, (204), 206, 341, 347, 348, — járvány 234, — kegykép (178), — konfraternitás (218), — kórház 231, — levéltár 340, — noviciátus 287, nyomda 126.
 Czernievich Bálint 149.
 Czétényi Imre 86, 90, 250.
 Cziesinski Bertalan 233.
 Czoborok 49, — Ádámné 49, — József 50, — Anna 348, — Orsolya 347.
 Czudar Jakab 321, — Pál 322.
 Czwittinger D. (351).
 Csaba 17, 18.
 Csallóköz 9.
 Csanádi Albert 149, 329, — Péter 321.
 Csapodi Lajos 379.
 Csaszta Anzelm 417.
 Csata 13, 15.
 Csatkai mon. 25.
 Csáktornyai mon. 77, 88, 124, 160, 193, 258.
 Csákyak 57, 93, — Imre 44, 47, — László 26, 295, — Miklós Antal pk. 53, 56, 292, — Rozália 20.
 Császár Elemér 382.
 Csázmai kanonokok 78.
 Csehovics Krizosztom 58.
 Cseke Tamás 9.
 Cseklész 9.
 Csemenye 21.
 Csepel 23.
 Csepeli Simon 333, 335.
 Cseppelényi György 107, 125, 131, 145, (148), 149, 345, 392, 393.
 Cserey Ámbrus 104, 106.
 Csernak Adalbert 105.
 Cseskovics Pál 11, 219, — Péter 227.
 Csiba Márton 342.
 Csicsva vára 113.
 Csinálos 55.
 Csodás gyógyulások 48.
 Csohaj 55.

- Csontos János (336).
 Csrepinco Jakab 286.
 Csút 82, 84, 183, 336.
 Csúzy Zsigmond 25, 26, 27, 209, 367.
 Csütörtök 363.
 Dalmata Márk 330, 338, 359, 360.
 Damascenus 350.
 Damasd 15.
 Damián 51, — i Szent Péter (178, 15).
 Damján Fülöp 62, 105, 211, 369.
 Danielik 362.
 Dankó József (330).
 Deák Ferenc 18.
 Dedek Crescens (324).
 Definitórium 48, 252.
 D'Honteville 379.
 Dejta 17.
 Deklamációk 300.
 Da Larue Károly 394.
 Dellisimunovics Sz. B. 11.
 Demkovics Ferenc 53, — Zsigmond 35, — Zsuzsánna 53.
 Demsics rf. 49, 50, 133, 134, 141, 161, (161).
 Desffinyes 227.
 Dénes pk. 124, — pálos 149, 237.
 Diógenes 350.
 Diósgyőri mon. 16, 17, 57, 79, 81, 90, 430, — utár 162.
 Directorium ordinis 89, 132, 133.
 Discretus 261.
 Dlugosz János 341.
 Dobos István 64, 65, 395.
 Doktori fokozat 290.
 Dományi Ignác 399.
 Domenici Johannes 117.
 Domonkos rf. 122.
 Domonkosok 61, 170, 217, 317, 333, — apácák 334.
 Donatus 323.
 Donner Károly 356.
 Dónyi Gellért 15, 22, 92, 94, 294, 372.
 Dömösi prépostság 183.
 Dönhoff László 200, — Albert 347.
 Dörgicse (32).
 Draskovichok 49, 348.
 Druskóczy István 11.
 Dubniczay István 26.
 Dullersperg Fülöp 34.
 Duns Scotus 119.
 Dupin 379.
 Durics Fortunát 375.
 Ecseg 55.
 Edelény 10.
 Eger (cseh.) 39.
 Eggerer (116), 117, 122, 123, 146, 220, 221, (316), 324, 331, 345, 358, 359, 360.
 Egyetem (orvosi fak.) 229, — templom 10.
 Egyed Joachim 367, 388.
 Elekes Ilona 9.
 Encyklopaedisták 379, 402.
 Encsély Vencel 315, 377.
 Endlicher (191).
 Engelmayer 54.
 Enyerei mon. 27, — birtokai 25.
 Enyerei János 25, — Tamás 25.
 Eördögh Pál 299.
 Eötvös (Somogy) 383.
 Erdély 105, 208, 209, — i János 118, — i pestis 235.
 Erdődy Ádám 44, 46, — Farkas 314, — Gábor (38), — György 27, 130, 349, 319, — János 130, — Orsolya 45, — Zsuzsánna 349.
 Erzsébet apácák 10, — özvegy (B) 183, 18).
 Esparcza Márton 350.
 Esterházyak 27, 80, 129, — Antal 26, 58, — Ferenc 22, 26, 61, 239, 293, 295, 407, — Imre kan. 130, — Imre nyitrai pk. 44, — Imre primás 11, 28, 29, (38), 42, 46, 49, 51, 66, 72, 73, 85, 90, 91, 92, 94, (111), 125, 129, 150, 151, 160, 348, 354, 355, 360, 235, 240, 241, 275, 279, 285, — József 353, — Károly 61, 430, — palota 10, — Pál 33, 34, 38, 54, 59, 97, 98, 104, 105, 106, 107, 108, 131, 136, 227, 240, 241, 279, 297, (373), 377.
 Estreicher Károly 331, (359).
 Eszéni mon. 59, 60, 62, 79.
 Esztergom 104, — i rítus 201, — i Gáspár 326.
 Eucharisztikus körmenetek 177.
 Extractus articolorum 141.
 Eybel 379, 410.
 Ébner Adalbert (196), — Gábor 90.
 Énekeskönyvek 399, 400, 401.
 Érdy-kódex 317, 335.
 Farkas Bálint 51, — Gáspár 94, — Gergely 309, — József 308.
 Farnese bib. 278.
 Fábry Jakab 57, 236.
 Fehér Pál 18, 25, 27, 32, (37), 56, 84, 85, 86, 89, 90, 94, (141), 212, 250, 279, 290.
 Fehéregyháza 183.

- Fehérvári József 21.
 Feiczinger Lipót 353.
 Feissl Ágost 90.
 Fejér György 309.
 Fekete Elek 35, — György (gr.) 61,
 307, — Vince 323.
 Felcsút 23.
 Felicianus 63.
 Felnémeti mon. 79.
 Felnémethy Benedek 237.
 Felsőelefánti mon. 8, 9, 23, 29, 35,
 86, 89, 92, 96, 99, 105, 138, 150,
 154, 155, 158, 236, 244, 251, 257, —
 könyvtár 165, — i stúdium 288,
 289, 290.
 Fenelon 3, (338).
 Fenesy György 392.
 Ferdinánd (IV.) 347.
 Ferenc pap 223, — pálos 323, — I.
 kir. 304, 310, 313, (357), 429, — I.
 rf. 54, 115, — Boldog 112, 148,
 149.
 Ferencesek 10, 48, 55, 56, 170, 225,
 (313), 317, 333, (397).
 Ferencsevicz Éva 53.
 Fessler Ignác (167).
 Festetich kód. (319), 333, 334, — ek
 339.
 Félegyházi Szentkút 432.
 Féltorony 9.
 Ficsur Ádám 29, — Ágost 30.
 Fináczy Ernő 297, (306), (308), (310).
 Firendroth Gergely 17, 28, 29, 80,
 83, 85, (141), 217, 236.
 Firmacz György 233.
 Firmiani hg. 410.
 Fischer Ágost 86.
 Fischer von Erlach (9).
 Fistrovics István 113, 188.
 Flávy Benedek 85, (141), 249, 293.
 Fleischer Szan. 41.
 Fleury 379.
 Fodróczy Péter (284).
 Fonyó Sándor (33).
 Forgách Ferenc 35, — Pál 35, 55, 56,
 94, 292, 375, — Marianna 53, —
 Miklós 377, (378).
 Fraknói Vilmos 332.
 Francisci András 128, 240.
 Frangepán Beatrice 78.
 Frans Ludwig (65).
 Fráter Lajos 342.
 Frigyes t. gr. 46.
 Fröllich Jakab 105, 396.
 Fuhrmann Mátyás 97, 358, 365.
 Fügi nemesek 231.
 Fülöp testvérek 123.
 Galambos K. (177).
 Galbaházy Atanáz 105.
 Galenus 229, 230.
 Galgóc 36.
 Galli bib. (54).
 Gams (351).
 Garampi József 44, 406.
 Garay Miklós 115.
 Garádi Sándor (37).
 Garus Szerafin 430.
 Gasparotti Hiláron 376.
 Gasparótz János 399.
 Gaudentius 314.
 Gazzaniga 380.
 Gál 155, 327, — Lajos 34.
 Gáspár 122, 123.
 Gejér Jakab 86.
 Gellért 339.
 Gentilis 244, 268.
 Gerald Károly 322, — Miklós 16.
 Gerdinics József 31, (31), 34, 50, 80,
 90, 150, (161), (250).
 Geréb Antal 9.
 Gergely XI. 174, 199, — XIII. 71, 84,
 (216), 278, — rf. 146, 149.
 Gersics Fülöp 234.
 Gém 15.
 Gigiotti secret. (64).
 Gilk cs. 315.
 Gimnáziumi tananyag 301, 302, —
 törvények 303.
 Gindl Gáspár 15, 20, 22, 25, 60, 97,
 97, 104, 106, 107, (289), 301, 313,
 (315), 382, 389, 414, 417, 427, —
 József A. 308, 381.
 Glogovie 88, 91.
 Gnadt Péter 188, 235, 285, 372.
 Goldonowski András 342, 343.
 Gombaszögi mon. 58, 79.
 Gondán F. (315), 329, 330.
 Gorupp Ferenc 25.
 Gotthal Gábor 11.
 Gömöry-kódex 333, 334.
 Gönczi mon. 121.
 Göncteleke 31.
 Grabantovics Ferenc 113.
 Graduále 159, (400).
 Grassalkovich Antal (130).
 Grieskirchner Ferdinánd 45, (46),
 (48), 149, (286), 344.
 Grigely József 379.
 Gorzinski Ignác 366.
 Grubach Vencel 414.
 Gruby Mihály 83, 86.
 Gruskovics Márton 144.
 Grünwaldi mon. 88.

- Gubasóczy 348.
 Gulik Franciska 53, — József 311.
 Gulyás Pál (320).
 Gumpperger Vilmos (346).
 Guraby Mátyás 44.
 Gustini János 18.
 Gvoth Zsigmond 275.
 Gvozdi kol. 336.
 Gyármányos 49.
 Gyermek felajánlása 200.
 Gyékényes 59.
 Gyéressy Agost (179).
 Gyöghi Péter 237.
 Gyöngyösi Gergely 15, 117, 122, 123, 146, 147, 153, 155, 157, 193, (244), 324, 325, 327, 331, 335, 336, 337, 339, 340, 360, 359.
 Gyöngyösi II. Gergely 105, 106.
 Győr 25, 47.
 Györgyén 31 — i mon. 31.
 Gyukovics László 62.
 Gyuris Kajetán 65, (311), 358, 363, 364, 409, 416, 423, 426.
 Gyula II. (247), — III. 278.
 Hadnagy Bálint 200, 221, 331.
 Haeftenus Benedek (397).
 Hajmás 31.
 Hajnolt Illés János 9.
 Haller család 106.
 Hanapi Miklós 362.
 Hanulik Krizosztom 313.
 Harrach 9.
 Harnischer Seraphin 357.
 Harc 31, 81.
 Hasenmüller János 14, 28.
 Haymo (168).
 Hávor Mihály 13, 14, 79, 86, 212, 232, 250, 375.
 Házy Endre 311, 395.
 Házgondnok 260.
 Hegedüs István (330).
 Hektor 149, 231.
 Hellebrant Árpád 232.
 Hellmann Ádám 233.
 Helmár atya 179.
 Helyőrségi templom 10.
 Henszler Károly 381.
 Hernitz Joachim 314.
 Heszer Agost 30.
 Hetes 262, 263.
 Heti káptalan 273.
 Hevenessy (79).
 Héjő 87.
 Hét szent alvó 179, 181.
 Hieronymiták 109.
 Hildebrand (9), 10.
 Hill Krizosztom (108).
 Himesd 55.
 Hirnay Jeromos 86.
 Hirschau 109.
 Hlond Agoston 270.
 Hochberger Cyprián 282, 283.
 Hódossy János 18.
 Holics 10.
 Hóman (326) 325.
 Hommonnai Drugethek 59, 306, 335, 339.
 Hontheim János 404.
 Horányi E. (335), (325), (329), 329, 362.
 Horatius 312, 314.
 Horhi Imre 93, 294.
 Horváth Anna 26, — Antal 105, — Cyrill (321), 319, — Bernát 13, 37, — Gergely 18, 395, — Gellért 234, — János 335, 317, — György 92, — Imre 60, — Zsuzsánna 26, — István 309, 392, — Simoncsics Rozália 130.
 Högyész Lajos 315, 389, 390.
 Hosziszó 31.
 Hrabovszky István 199.
 Hradetzki András 53.
 Hubay Ilona (326).
 Hubert Ferenc 315.
 Huet 379.
 Hunsdorf 98, 184.
 Hunyady Antal 27, — István 27.
 Huszár Farkas 236, — Gáspár 123, 149, 232, — István 37, 210, 396, — Józsefné 30, (311), — József 311.
 Hyppocrates 229, 230.
 Ihási 383.
 Illésházi István 104.
 Illyefalvai kol. 8, 22, 57, 89, 208.
 Ince IV. 111, — VIII. 174, 175, 325, — XI. 67, 403, — XII. 86, 133, 157, 269.
 Ingoli 283, 284.
 Intimatorium capituli 253.
 Iskolák 429.
 Iskoladráma írók 301, — drámák 299, 382, — gyűjtemények 299, — színpad 298.
 Ismeretlen pálos 346.
 István kan. 123, — rf. I. 78, 149, 156, 245, 340, — IV. 122, 231, 232.
 István fia Kelemen 323.
 Istvánffy Miklós (14), 112.
 Isztriai kolostorok 408.
 Ittingár Máté 94, 95, 96, 136.
 Ivánca (13).

- Ivanovics Pál 128, 159, (161), 240, 287, 376.
 Iváncsics Lőrinc 22, 94, 212.
 Jacoius Bergomensis 332.
 Jadot 10.
 Jagniatki Jeromos 200.
 Jakab fráter 222, 323.
 Jaklin Balázs (345).
 Jakusits Anna 306.
 Jambrekovics László 288, — Mátyásné 29.
 Jankovics Gellért 18, 25, 93, 95, 293, 294, 391, 364, — család 390, — Anzelm 357.
 Jansenius 406.
 Jaros Ince 212, 250, 393.
 Janicki Bruno 377.
 Jasinski Márton 364.
 Jaskay János 344.
 János vajda 25, — Kázmér 227, — 7. II. rf. 157, 246.
 Jánosy Jácint 313.
 Járvány 57, (313).
 Jedrzejcik Agost (431).
 Jenei Márton 397, 361.
 Jenő 31, — IV. 132, 174, 175, 245, (247).
 Jeszinyi Márton 64.
 Jezsuiták 10, 61, 108, 306, 307, 309, 310, (311), 378, 402.
 Josvai Ferenc 316.
 Jozefinizmus 405.
 Jordánszky — k. 324.
 József I. 8, 128, — II. 30, (34), 40, 64, 127, 282, 305, 312, 313, 314, 356, 379, 405, 409, 410, 413, 418, 420, 429, 430, — fhg. (37), 54, 306.
 Junievicz Károly (101), — Miklós 377.
 Junta 432.
 Junisevics Jakab 113, 256.
 Kajászószentpéter 23.
 Kajetán szabó 58.
 Kakasfalva 36.
 Kal. Szent József 369.
 Kálmán Éva 26.
 Kallóczy István 199.
 Kalocsa 92, — i szemínárium 293.
 Kamaldúliak 109, 143, 172, 339, 407.
 Kamenska 88, 314.
 Kanizsayak 223, 224.
 Kara Musztafa 348.
 Karakó 18.
 Karácsonyi János (322).
 Kardos Lukács 23, 58.
 Karlóczy Lajos 19, 25, 37, 79.
 Karmeliták 225, 310, 407.
 Karthauziak 172, 216, 224, 317, 320, 333, — kódex (216), 407.
 Kapucinusok 42, 48, 407, 411.
 Kapus 263.
 Kapussy Balint 188, 240, 323.
 Kassa 61, 79.
 Katona István (351).
 Kaunitz 406.
 Katalin apáca 335.
 Katonai lelkészség 274.
 Kazinczy 390.
 Kazó István 31.
 Kazy (217).
 Kádas Elek 62, 63, 211.
 Kállay Istvánné 60.
 Kálmán orgonista 140, 181, 231, 232.
 Káptalani prefektus 254, — provizor 254.
 Károly III. 7, (8), 9, (16), 31, 38, 40, 51, 67, 68, 81, 82, 130, 129.
 Károlyi Károly I. (13).
 Kecskeméty Lajos 28.
 Keglevich család 69, — József 279, — László 349, — Péter 349.
 Kelcz Miklós 31.
 Kelemen György 376, 395.
 Kelemen pálos 324, 325.
 Kelemen III. 171, — VI. 172, (247), — VII. 175, 188, — VIII. 216, — IX. (219), — XI. (12), (40), 67, 207, (219), — XII. 188, (269), — XIII. 54, 378, — XIV. 61, 131, 209, 306.
 Kelényi B. Ottó 331.
 Keller Frigyes 149.
 Kemény Antal (108), — Ferenc 106.
 Kempis Tamás 119, 314, 356, 395, 362.
 Kenderes 18, 55.
 Kenti 96.
 Kenyeres József 379.
 Kereky Gergely 334.
 Keresztes János 17, 19, 20, 27, 36, 86, 94, 95, 294, — József 23.
 Keresztély Agost (8), 12, 30, 38, 40, 41, 42, 46, 67, 68, 72, 74, 75, 76, 129, 269.
 Kerner Frigyes (32).
 Keszü 31.
 Ketzl Ferenc 75, 76.
 Kéry Ferenc 348.
 Kéry János 125, 128, 185, 240, 254, 255, 256, 279, 283, 285, 288, 319, 347, 348, 349, 350, 351.
 Késmárk 57, 58, 86, 95, 121, 184, 209, 213, — könyvtár 162.

- Kielsevszky Szaniszló 96, (242), 367.
 Kienczl Ferdinánd 133, 353.
 Kinizsi Pálné 25, 333, 334.
 Kirán Pál 212, 373.
 Királyi biztosok 421, 422, 426.
 Kisdi Benedek 129.
 Kiss Antal 61, 211, 307, 315, 374.
 Kisvárdai 18, 60, 62.
 Kiszte 60, 87.
 Klainecz 349.
 Klampl Anzelm 367.
 Klasics György 11.
 Klarisszák 317, 333, 407.
 Klautz János 86.
 Klebay János 14.
 Klemspl Anzelm 356.
 Kléh Mihály 51.
 Klimó György 33, 83.
 Klobusiczky Ferenc 396.
 Klodavsky Paulin 343, 359.
 Klossowicz Damján 64, 364.
 Knauz Nándor (191), (201), (326).
 Kneflinski Máté 430.
 Knéza Tibor 393, 430.
 Koháry István 14, 28, (29), 44.
 Kókai Benedek 401.
 Kolaróczy Benedek 27.
 Kolbek Ignác 294.
 Kolhankovics A. 283, 285, (286).
 Kollarics Joachim 19, 20, 22, 25, 44, 294, 296, 392, 393, 427, — Pál 59.
 Kollár Adám 404.
 Kollecsányi Adám 352, 373, 376.
 Kollenics András (71), 211, 285, 362, 366.
 Koller János 395, — Balázs 356.
 Kollonits Adám 366, — Lipót 79, 128, 218, 227, 310, — Zsigmond 44, 51, 83, 89, 93, 269.
 Koncsicki Albin 345.
 Komárom (381).
 Koncz Gábor 59, 60, 61, 62, (63), 90, 211, 400.
 Konecsni Ferenc 236.
 Konfraternitások 54, 214, 215, 216, 217, 218, 219, 222, (225), 355, 365, 372, (372).
 Konfráterek 220, 225, 227, 228, (228).
 Konstitúciók 68, 87, 132, (201).
 Kont Miklós 85.
 Konverzusok 245.
 Koptik Oddó (39), (45).
 Kopsy Zsófia 44.
 Korális ének 200.
 Korb Berthold 149.
 Kordecki Agost 119, 343, 348.
 Kórházak 229.
 Korláth úr 20.
 Korláthkeő László 30.
 Kornis Zsigmond 8.
 Koromlay Miklós 25.
 Korompa 13.
 Kórusvezető 261.
 Koscielna encyklopédja 364.
 Kossovics Adámné 395.
 Koszik János 212.
 Kothinski Boldizsár (87).
 Kotnaki Fülöp 16, 17, 81, 86, 90, 212.
 Kovacsics Ferenc 95.
 Kovács Dénes 314, — István 105, — Márton 147.
 Kowalski Júlián 64, 364.
 Kozbialovics Krizosztom 68, (71), 76, 78, 81, 85, 86, 88, 91, 93, 133, 134, 135, 161, (161), 249, 250, 251, 374, — Sebestyén 208, (250).
 Kozma György 53.
 Kökösi Nagy János 9.
 Könyvtár 139, 153, 320, — os 203.
 Körmenetek 184, 185, 206, 233.
 Köröm 16, 236.
 Körös 11, 88.
 Körösi gimnázium 294, 305, — könyvtár 163.
 Közi Horváth J. (162).
 Krakói mon. 88, 96, 97, 332, 358, 393, 430, — járvány 234.
 Krassin Máté 293.
 Krembzer 44.
 Kremser József 34.
 Kreskay Imre 313, 316, (381), 383, 394.
 Kreznerics Pál 28.
 Kriss Krizosztom 375, 377.
 Kristóf rektor 70.
 Krisztina ihgnó 40.
 Krisztolovecz János 10, (11), 12, 19, 66, 68, 71, 73, (79), 86, 128, 133, 142, 227, 354, 355, (356).
 Krumlau 88, 294.
 Kubarski Péter 431.
 Kubovics Antal 311, 315.
 Kucsisfeldné 44.
 Kudora János (322).
 Kugler Domonkos 105.
 Kulcsár József 19, 369, — János 397.
 Kummer László (46), (48), 212, 357, 361, (391), 391.
 Kuncsár József 20, 86, 90, 213.
 Kúnó (B.) 149, 238, 356.
 Kupinics Kristóf 227.

- Kurpész Pál 13, 34, 35.
 Kurdys Flórián 430.
 Kuslics Mihály 19, 20.
 Kuszler Károly 105.
 Kutfey Mihály 44.
 Kutter Kúnó 314.
 Kuttner Ágost 233.
 Kuzmics Mihály 59.
 Küküllői János 338, 361.
 Kürtesy András 28, 29.
 Ladányi 285.
 Ladamér 244.
 Laikus testvérek 245.
 Lajos II. 334, — XIV. 7.
 Lakatos Dénes (310).
 Lamberg cs. 356.
 Lambert Teréz M. 11.
 Lamy 379.
 Lanchas Xav. F. 14.
 Landor László 345, 392.
 Langin Erzsébet 220.
 Langnau 11, 88.
 Langner Januárius 94.
 Larisseng bib. 233.
 Laskay András 31.
 Laskovicsné Trencsényi Mária 53.
 Lábán Antal (322).
 Lábmosás 197.
 Lechleitner Ignác 426.
 Leich Ödön 150.
 Leipoldt Benedek 347.
 lektor 262, 263.
 Lencseszice 88.
 Lenner Encsel (313).
 Leo X. 175, 338.
 Leonardus 350.
 Leonhardus a Porto Mauritio (216).
 Lepoglavai mon. 11, 67, 72, 75, 76, 78, 88, 147, 150, 154, 155, 158, 160; 162, 175, 184, 251, 257, 330, 336, 339, 340, 355, 396, — káptalan 226, — könyvtár 166, — stúdium 281, 287, 288.
 Lessius 350.
 Lesna 88.
 Leszniov 88.
 Letenyei Pál 19, 51, 85, 89, 90, 92, 94, 98, 236, 285.
 Letovanecz Pál 15, 29, 87, 92, — Ferenc 236, 293, 294.
 Liber ritualis (132), 193, — introitorium (400).
 Libenwerde Mátyás 216.
 Lichtenstein hgek. 47, 106, — Miksa 277, 356, — Péter 325.
 Lipót I. (37), 49, 82, 128, 129, 316, 350, — II. 428, — fhg. 54.
 Lippay Antal 44, — György 348.
 Lobkovitz Lipót 32.
 Lobzynski 343, 359.
 Lónyayak 62.
 Lóránrházi István 149, 330.
 Lórántiak 30.
 Lorkovics Szaniszló 237.
 Lósy Imre 348.
 Lotharingiai Ferenc 39, 52, — Károly 39.
 Lotti Ferenc 104.
 Loyolai Ignác 278.
 Lőderer György 90, 94, 97, 136.
 Lőrinc festő 123, — tf. 149, 154.
 Lublenic 91.
 Lubnicz Miklós 348.
 Lubojenski Krizosztom (415).
 Luceantionius Junta 325.
 Luhavszky Alajos (310).
 Lukács pk. 189, — Boldog 113, 115, 149, 181, — Fráter 117.
 Lusinszky István 8.
 Lutheránusok 91, 98.
 Luzán Gergely 97.
 M. fráter 155, 234.
 Macskás Jakab (225).
 Maczonkay Kristóf 374.
 Madocsány család 30, — Éva 311.
 Magyar Gellért 237, — Mihály 122, 128, (128), 154, 240, 278, 309, 319, 321, 323.
 Magyaród 31.
 Magyararkucsó 21.
 Maholányi Ferenc 36.
 Majcher Alfonz 431.
 Majewski Boldizsár 430.
 Majoch Benedek 431.
 Major Terézia 45.
 Majsa 31.
 Majthényi László 54, 113, — Jabloniczkyne 45.
 Makai Ferenc 57.
 Mallesics Gáspár 72, 89, (176), (219), 285, 354.
 Mallovecz Ferdinánd 149.
 Malomfalvay Gergely 366.
 Malonyai Pál 14.
 Manuale 191.
 Marcus de Sadis Eusani (216).
 Marcsics István 11.
 Marcheck 47.
 Marianna fhg. 40.
 Markovics Mátyásné 37.
 Marmorella 63.
 Maróczy András pk. (55).
 Martincsevics Ignác 370.
 Martinek István 210.

- Martinelli 10.
 Martinkovics Jeromos 41, 51.
 Martinovics köre 369, 385.
 Martinus Lubnicensis (193).
 Martinuzzi 13, 21, 112, 128, 240, 341, 342.
 Marton Hiláron 9, 22, 89, 210, 301, — Jeromos 293.
 Martyrologium 159, (183).
 Mattheovics János 232.
 Maulbertsch (9).
 Mayr Ágost 38, 219, 239, — József 240, 241, 356.
 Mácsay Sándor 366.
 Mád 23.
 Mágócs 31.
 Mány 30.
 Mária Karolina fhgő 131, — Terézia 9, 38, 39, 52, 53, 54, 61, 90, 93, 101, 131, 306, 314, 378, 396, 403, 405, 411, — kongregáció 216, — kultusz 178, 179, — családi mon. 20, 57, 58, 62, 142, (382), — könyvtár 163, — nosztrai mon. 13, 23, 56, 79, 86, 90, 92, 99, 112, 115, 140, 148, 152, 154, 155, 158, 160, 161, (161), 184, — könyvtár 154, 158, 162, 166, — noviciátus 277, 287, — stúdium 288, 290, — Trost (8), 11, 88, 184.
 Máriavölgy 8, 22, 30, 34, 38, 40, 42, 48, 49, 69, 72, 73, 74, 75, 86, 91, 94, 95, 99, 107, 134, 137, 184, 189, 208, 209, 211, 230, 241, (244), 251, 323, 348, 349, — i ktár 162, 163, — i stúdium 257, 287, 288, 289.
 Márk vik. 189.
 Márton II. 245, — V. 174, 175, — magister 323, — Jeromos 390.
 Mártonffy Imre 209, 210.
 Máté konverzus 49, 173.
 Máttyás kir. 327, 330, 324, 325.
 Mednyánszky Pexa Júlia 29, 30, 51, 53, 94.
 Medres patak 13.
 Meislseder Ferdinánd 66, 352, 372.
 Meléth (Milieth) Pál (19)-né 18, — Zsigmond 62.
 Melisek Adolf 431.
 Menedékjog 274.
 Mentler Zsigmond 33, 293.
 Meresz Bonaventúra (64).
 Meznár Ádám 315, — Dávid 315.
 Mérey Mihály 28, (29).
 Mészáros Ferenc (297), (305).
 Mierczynski Félix (142).
 Migazzi Kristóf 24, 44, 64, 98, 104, 106, 107, 108, 131.
 Mihalovics E. (171), — Gábor 399.
 Mihály kir. 347.
 Mihálykövi kol. 123.
 Miklós IV. (40), — V. 270, 278, — I. rf. 172, — II. rf. 78, 156, 157, 171, 270, — testvér 323, 329, 328.
 Miklós pk. (179).
 Milcher András 331.
 Miller József 372.
 Milos 379.
 Minoriták 10.
 Mise 179, 183, 202, 203, 204, 205.
 Miskolc 16, 17, 50, 369.
 Missale 192, 326.
 Mislenovics Márk 25.
 Mitura Márk (112).
 Mlinarszki Kajetan (149).
 Mlineti Ferenc 351.
 Mócs Szaniszló 369.
 Mocsári kol. 8, 59, 80, 209, 211, 213, 40.
 Modersdorf 29.
 Modrovich Ignác (384).
 Mogorics Jeromos 237.
 Molnár Aladár (306), — Elek 61, 211, 307, 383, — Lajos 379.
 Montalambert (167).
 Montecuccoli 351.
 Morgott (178).
 Morone bib. 278.
 Mór 10.
 Móric szász hg. 41, 42.
 Moszinsky Konstantin 207, 242.
 Mossóczy András 80.
 Mottesiczky Imre 53, — János (31), 79, 150.
 Munkácsi pkség 307.
 Musár András 44, 89, 90, 82, 83, 135, 255, 285, 376.
 Muszynski Lajos 431.
 Mutius Vitelliscus 282, 283.
 Myrmecia 118.
 Nagy Balázs 19, — Imre 90, 256, 283, 286, 297, 352, — István (351), — Katalin 45, — Lajos 82, 112, 113, 181, 221, 361, — László 105, 106, — Mihály 57, — Miklós 113, — Pál 285, — Vince 368, — falu 8, — Hajmás 31, — káptalan 253, — jenő (Tuskevár) 8, 17, 19, 23, 26, 27, 57, 62, 92, 94, 139, 204, 210, 217, 427.
 Nagylévárd 431.
 Nagyszombati kol. 28, 42, 47, 51, 56, 67, 88, 92, 95, 96, 105, 114, (120),

- 130, 150, 209, 211, 349, 349, 355,
368, 408, — birtokai (29), — kon-
viktus 293, — teológia 287, 288,
290.
- Nagyvaskapu 13.
- Nagyvárad 10, 19, 55, 56, 57, 92, 95,
185, 369, (381), — könyvtár 162,
165, — i szemínárium 292, — i
Futó Mihály 231, 328.
- Napoleon I. 65.
- Napolski Stanislaw 359.
- Nádasdyak 106, 128, — Ferenc 45,
(383), — László 18, 44, 47, 58, 240,
241, — Lipót 95.
- Nápoly 131.
- Nátalussy Adalbert 60.
- Nevelők 275, 315, 426.
- Nezsideri kol. 57, 58, 72, 76, 86, 208,
— könyvtár 162, 165.
- Németh János 122, 308, 336.
- Némethy Elek 24, — Istvánné 35,
— Lajos 332, 317, — Kristóf 309.
- Névtelen pálos (48), 118, 353.
- Niczky Ferencné 60, — Magdolna
60, — Pál 106, — Tamás 105, 152,
294, 417.
- Nider (Johannes) 118.
- Nieszporkovicz Ambrus 341, 342,
346, 347.
- Nigrini Ferenc 232.
- Nonnotte 380.
- Novák Krizosztom 303.
- Nozdroviczky György 62.
- Nunkovics József 357.
- Nyári palota 10.
- Nyitra 369.
- Nyitra Ferenc (55), 227.
- Nyúlászó 58.
- Objeglovicz Coelestin 90, 91, 359.
- Ocskay Imre 54.
- Odo pk. 215.
- Officiúrend 202
- Okolicsányi Zsigmond 21, — János
46, 55, 56.
- Olaszi 80, 81, 236.
- Oláh Miklós 191.
- Oliva Pál J. 286.
- Oliverus bib. (41), 230.
- Olmützi koll. 279.
- Oporov 88, — i Szaniszló 149, 357.
- Opúlai László 15.
- Orbán IV. 171, 177, 284, — V. 174,
(247), — VIII. 68, 84, 132, 180,
189, 194, 201.
- Ordódyak 27, — Ádám 44, (77), 86,
89, 293, — István rf. 22, (31), 36,
89, 92, 93, 135, 150, 293, 363, —
Károly rf. 57, (58), 97, (131), 137,
240, 242, 363, 407, 410, 412, 416,
417, 418, 419.
- Orlay Bertalan 22, 52, 53, 55.
- Orlovietz Jeromos 353.
- Ormándi M. (305).
- Orosz Ferenc 18, 25, 27, 32, (42),
(46), (47), (48), (77), 86, 161, (221),
(321), 316, 330, (325), 358, 361, —
Ignác 105, — István 60, — János
286, — Pál 361.
- Oroszy György 45.
- Orsics Anna 11.
- Orsolyiták 42.
- Ország Lőrinc 104, 297.
- Orvosok 229, 230.
- Ossahegyi konvent 70.
- Ossiecki Brúnó 370.
- Ostrovski Placid 357.
- Osvald Zsigmond 301, 381.
- Ödön fráter 277.
- Örményesi mon. 22, 158, (244).
- Ósi 26.
- Özséb 110, 112, 149, 167, (178), 237,
245, 321.
- Pag Ferenc 8.
- Padarovics András 149.
- Padova 321.
- Paige (Le — J.) 171.
- Paksy Lajos 32, 36, 94, 374.
- Palik István 53.
- Paluska György 35.
- Pannóniai Gergely 157, 188, 335, 336,
337, 371.
- Papanek Imre 311, — Márton 105.
- Papp Demeter 315.
- Parabolánusok 215
- Pašnik Kázmér 112.
- Passionale 159.
- Patacs 82.
- Patacsicsok 62, — Ádám 56, 292, —
Ilona 219, — Kázmér 314.
- Pataki Lipót 45.
- Patrocha 62.
- Patsay István 390.
- Pauler Gyula 351.
- Paulesics kan. 250.
- Paulini Márton 313.
- Paulucius bib. (40).
- Paulus faber, 173.
- Pawlowski Konstantin 359.
- Pál II. 132, — III. 175, (216), — V.
193, — konverzus 149, 173, — pk.
244.
- Pálffy János 9, 130, — Leopoldina

- 44, — Lipót 104, — Miklós 44, 344.
 Pálos kolostorok felsorolása (418), (419).
 Pápai mon. 8, 18, 22, 24, 25, 86, 90, 94, 95, 104, 105, 139, 184, 209, 210, 213, 308, — gimn. 289, 294, 295.
 — könyvtár 162, — stúdium 288, 289, 290.
 Páris 154, 155, 321, 322.
 Páriz-Pápai 314.
 Pátka 25.
 Pázmány 191, 307, 346, (346).
 Pecset 267.
 Peer-kódex 200, 333, 335.
 Pehm Henrik 92, 94, 98, 104.
 Pelikán János 89, 93, 208, 293.
 Pelzmann Mihály 105.
 Penitenciáriusok 188.
 Perceptor 260.
 Perelski Damáz 377.
 Pereskuth 147.
 Perényiek 80, 223, 224.
 Perjel 259.
 Pessina Tamás 227.
 Pesthi Gáspár 335, 336.
 Pesti mon. 8, 10, 18, 23, 33, 37, 49, 59, 60, 80, 84, 86, 96, 100, 104, 105, 107, 184, 208, 369, 380, 381, 409, 412, 432, — könyvtár 162.
 Pestis 19, 29, (30), 52, 232, (233), 235.
 Peszl Ferenc 75.
 Petheő István 234, — János 199, 345, — Zsigmond 20, 21.
 Petőcz Mártonné 45.
 Petra Vincentio bib. 93, 208
 Petrarca 314.
 Petrasics Károly 149, 256.
 Petrás Simon 313.
 Petrsevics Anna 219.
 Petrovalszky Zsigmond 30.
 Petrovsky cs. 32.
 Petró József (201).
 Petrucius (73).
 Petrus Hispanus 323.
 Petskay cs. 33.
 Peverelli Jeromos 53.
 Péchy Demeter 56, 57, 210, 236.
 Pécsi mon. 8, 31, 80, 82, 83, 86, 89, 92, 94, 208, 209, 210, 211, 250, 431, 432, — teológia 290.
 Péliszentkereszt 430.
 Pély Pál 17, 23, 92, 104, 294.
 Péntek István 105, 301, 381.
 Péter bib. 40, — rf. 119, 146, 223, II, — rf. 174. 268.
 Péteri Takács József 385.
 Péterffy palota 10.
 Pfeiffer Gyula 432, 433.
 Phaedrus 312.
 Piaristák 42, 305.
 Pibbler Tóbiás 294.
 Pihótsy Eleonóra (305).
 Pila 36.
 Pileföldre 27.
 Pilgramm 10.
 Pilisi kol. 22, 121, 122.
 Pilisszentkereszt 169.
 Pilisszentlászló 24.
 Pinczovie 88, 408.
 Pinny Zsigmond 374.
 Pintér (335).
 Piricsizma 32.
 Piskolt 55.
 Pius V. 201, — VI. 64, 65, 379, 409, (415), — XI. 432.
 Plepcsics György (284).
 Plébániák 188.
 Podhoránszky Mátyás 58, — Özséb 23, 35, 55, 85, 89, (141), 179, 211, 285.
 Podhrad 111.
 Podlusan 22, 36.
 Podmaniczky-kúria 10.
 Pogány Péter 327.
 Pogányszentpéterfalvai mon. 49, 223.
 Pohárnok Márton 32, 392.
 Pohorszky Ince (71), 218, 357.
 Polignac 379.
 Politi Bernát 24, 63.
 Pollacz Rudolf 372.
 Pollingéry Lipót 315.
 Poór Imre 294, 304, 379, 389, 427, — István 313.
 Porhammer Éva 34.
 poroszok 30.
 Portel 294.
 Portenberger Adám 149, 352.
 Portugálok 12, 69, 70.
 Porvai mon. 25.
 Pósházy János 342.
 Pospiech Jeromos 112.
 Potocki Teodor 377.
 Potyondi R. 308, 309, 392.
 Pozsegai koll. 314, 315, 427.
 Pozsony 41, 42, 47, 75, 104, 130, 287, 347, 360, 367.
 Pozsonyi János 156, (323), 328, 329.
 Praczevicz Remig 234.
 Prága 39, — i koll. 279, 284.
 prefációk 197.

- prefektusok 315.
 Prekrith Pál 314, 414, 416.
 premontreiek 10, 170, 171, 178, (179), 320, 333, 429.
 Primus 63.
 processionalia 156, 159.
 Prohászka Joachim 45.
 prokurátor gen. 252.
 Propaganda Fide 63, 73, 75, 133.
 proprietáriusok 275.
 protektor 268.
 Pruzsinszky M. 116.
 Przedziecki P. 432.
 Puch Január 50, 97.
 Puskásy László 181.
 Püspöky Ferenc 8.
 Pyber Benedek 309.
 Radován Özséb 27, 74, 89, 208, 286.
 Radulovits Bojta János 62, 213.
 Raffavics László 27, 74, 89, 208, 286.
 Raicher Mihály 311.
 Raischer Simon 210.
 Rajtarics Elek 24, 64.
 Ramocsaházy Krisztina 60.
 Rannai kol. 88, 257.
 Ratio Educ. 296, 308, 310, 311, 312, — Nova 308, 310, — studiorum 312.
 Rattkay Adám 11, — család 106, — Zsigmond 199.
 Rautenstrauch 379.
 Ravaszdiak 55.
 Rawago Ferenc 370.
 Rayner József 399.
 Ráckeve 9.
 Rákosok 27.
 Rákossy Pál 9.
 Rákóczi Ferenc II. 9, 10, 69, 72, 128, 242, (406).
 Recciczky Éva 30.
 Redtl Károly 56, 86, 90, 92, 209, 210, 292, 374.
 Regensburg 41, 42, 47.
 Regestrum confrat. 221, 225.
 Remeteszakáll 142, 273.
 Remetei (horvát) mon. 88, 118, (178), 189, 195, 257, 330, 408, — (máramarosi) 11, 18, 23, 42, 66, 235.
 Remeték 339.
 Remete Szent Antal 182, — Pál 11, 12, 63, 64, 68, 70, 85, 111, 114, 116, 143, 168, 180, 181, 182, 195, 197, 200, 226, 234, 332, 356, 358, 365, 373.
 Rendak (193).
 Rendfőnök 246.
 Rendi könyvtár 69, — levéltár 72, — titkár 252.
 Rédeyek 55.
 Révay János 114.
 Ribarics Demeter 62.
 Rikóti Károly 388.
 Rimanóczy József 375.
 Rituale 159.
 Ritzkó Pál 60.
 Rohrer István 28.
 Rohralde 11, 12, 88.
 Rojesics Jakab 45.
 Rollin 313.
 Római kol. 8, 23, 57, 63, 65, 68, 86, 93, 97, 131, 137, 150, 152, (250), 322, 324, 406, — stúdium 279, 280, 281, 282, 289, 290.
 Romuald 339.
 Ronconius Antal 85.
 Rosmann Adalbert 105.
 Rosty Ferenc 389, — István 388, — Miklós 105, 294, 297, 303, 388.
 Rotter Xavér 357.
 Rousseau 380.
 Rozgonyi Tamás 20, 21, 62.
 Rozsnyó 91.
 Rósa Ferenc 50, 52, 55, 90, 94, 95, 96, 136, (137), 141, 151, 294, 391, (392).
 Rózsafüzértársulatok 22, 29, 213, 217, 218.
 Rucsmann Antal 15.
 Rutének 129.
 Sabelli bíb. 278.
 Sacripantes (68), (133).
 Sajghó Benedek 18, — János 81.
 Sajóládi mon. 16, 17, 57, 62, 79, 80, 81, 86, 90, 92, 93, 139, 152, 184, 236, — könyvtár 154, 210, — stúdium 210, 277, 287, 289.
 Salernói orv. isk. 229.
 Salm Miklós 199.
 Salve Regina 178, 195.
 Saly László (10), (162).
 Sandrovics Anna (62), — János 307, 368, 388.
 Santo Severino bíb. 278.
 Sasvári mon. 8, 22, 42, 47, 49, 50, (51), 52, 94, 95, 96, 104, 105, 107, 184, 189, 209, 211, 241, — könyvtár 162, 163.
 Savoyai Jenő 7, 9, 67, 130.
 Sawicki Polykár 193, (196), (205).
 Sándor Adalbert 107, 388, — László 256, — Leopold hg. 390.
 Sándor IV. 111, — VI. 70, — VII. 176.
 Sára 80, 81, 236.

- Sáros 111.
 Sárospatak 234, 404, — gimn. 305, (307).
 Sárszeg 55.
 Sátoraljaújhelyi mon. 12, 18, 20, 22, 57, 79, 80, 86, 87, 89, 90, 92, 94, 99, 104, (125), 139, 140, 184, (231), 235, 241, 305, 308, 428, — gimn. 289, 294, 304, — könyvt. 154, 162, 165, — stúdium 209, 277.
 Scitovszky János 430, 431.
 Scotus 327.
 Seilern János Frigyes 50, 51, 52.
 Sekrestyés 262.
 Selegovics Mátyás 256.
 Schenk Ferenc 21.
 Schenn Jakab 199.
 Sennyei István pk. 191
 Serpa (de) 294.
 Schmidt Miksa 434.
 Schneller Ödön 314.
 Schwarzbauer Orbán (108), — Pál 308, 309.
 Schönbrunn 104.
 Serédi Jusztinián 433.
 Seszták Adrián 189, — Gellért 315.
 Seyfritz Xav. Ferenc 408.
 Sélley Adám 207.
 Sibrik István 388, — Teréz 388.
 Sigrayak 46, — Antal 199, — Ferenc 199, — Terézia 3, — Zsuzsanna 3.
 Sikad 11.
 Siklós 115.
 Sili Boldizsár (71).
 Simándy László 357, 359, 376.
 Simon 45, 90, — Máté 397, 398, — József 22.
 Simoncsics Horváth János 28, 29, — Teréz Éva (28).
 Simontornyai Gergely 337.
 Simor János 430.
 Sinzendorf 42.
 Sirsics Anasztáz 314.
 Siskovics Nepomuk (81).
 Siskovszky Mária 45.
 Sítius György 134.
 Sixtus IV. 84, 175, — V. (216).
 Skolny Elek 35.
 Skopek Ferenc 105, 106.
 Skotniczky Alfonz 128.
 Skultéty cs. 315.
 Sniadeczky Abrahám 207.
 Sobieski János 186.
 Soches 351.
 Soklyósi László 115, 221.
 Somogyi János 429.
 Sopron 129, — bánfalvai mon. 14, 28, 44, 86, 90, 92, 95, 217, 355, 427, — könyvtár 162, 164, — stúdium 287, 288, 289.
 Soós István 211.
 Soroni András 34.
 Sorsa János 219.
 Sovány János 231.
 Spanich Menyhért 315.
 Spáczay Ferenc 344, — Pál 51.
 Spech cs. 315.
 Spinula 73, 75.
 Stachel Mihály 23, 85, 89, 90, 105, (141), 293, 426.
 Stankó 57.
 Stakics Dániel 314.
 Stanislaus Polonus 336.
 Starinszky István 76.
 Stassewsky 149, 282, 284.
 Stavicky Sebestyén 352.
 Steimpalski Zsigmond 207.
 Steiner József (71).
 Steinhuber (285).
 S. Stephano Rotondo 63.
 Sternberg gr. 352.
 Sterniewicz Arnulf 353.
 Stomfa 47, 69, 160.
 Stöckl Jakab 315.
 Störch Gáspár 408.
 Stradomszky János 348.
 Strasser Péter 52.
 Streszka 12, (14), 16, 22, (30), 54, 93, 98, 121, (131), (217), 294, 305, 357, 358, 362, 363, (367), 391, 417, Stridó 184.
 Strobel Jakab 149.
 Studium gen. 288.
 Suarez 350.
 Sutor (Varga) Antal 219.
 Sümegi kol. 121.
 Süttő Lőrinc 234.
 Szabadhegyi Mihály 381.
 Szabadságolás 274.
 Szabary Tádé 105.
 Szabó Károly 331, 340, — Vince 23, 294.
 Szabóky Boldizsárné 199.
 Szakmárdy János 227.
 Szakolcai kol. 28, 30, 86, 96, 220, 311, 427, — gimn. 305, (307), 310, 311, 404, — könyvtár 162.
 Szalóczi Imre 293.
 Szaniavszki Konstantin 377.
 Szaniszló Ágost 64.
 Szaracs 31.
 Szatmárnémeti gimn. (307), 313, (314), 404, 419, — könyvtár 162, 164.

- Szádeczky József 55, 211.
 Szájer Jakab 17, 92, 293.
 Szántó István 278, 323.
 Szára József 284.
 Szeén Job, Tamás, György 80.
 Szeged Mihály (375).
 Szegeto Jakab 149, 327.
 Szelepcsényi György (311), 347, 348, 351.
 Szemináriumok 409, 411
 Szentall Gáspár 16.
 Szeniec 50.
 Szent Ambrus 327, — András 182, — Anna 11, 54, 143, 182, — Antal (padov.) 200, — Antal (apát) 332, — Ágnes 182, — Ágoston 11, 120, 121, 180, 181, 182, 193, 195, 197, 318, 327, 350, — Benedek 182, — B. vértanú 182, — Bernát 180, — Béla 181, 183, — Borbála 11, 181, — Candid 184, 397, — Demeter 182, — Erzsébet 181, 182, — Ferenc (assisi) 152, — Félix 63, 185, — Gellért 181, 182, 320, 327, — Honoratus 347, — Imre 112, 181, 183, — István 64, 112, 181, 182, 191, 332, 368, — Jakab 143, 182, (231), — János 52, 182, — Jeromos (168), 181, 182, 324, 326, 327, 332, 361, 373, — Kázmér 112, 182, 222, 223, 233, — Kereszt feltalálása 181, 182, — László 112, 182, (347), — Lőrinc 181, — Margit (Cortona) 131, 217, — Márton 183, — Miklós 181, — Paulinus 181, — Szaniszló 181, 341, — Szeverin 365, — Tekla 181, — Theodora 46, — Vencel 352, — Vér 352.
 Szentéavatás 147.
 Szentgály Ágost 20, 21, 23, 394.
 Szentgyörgyi Lipót István 50, — Gellért 390, — Márton (149), 329.
 Szentiványi János 20, 211.
 Szentjobb 55.
 Szentkirályi Ágh Balázs 9.
 Szentkúti székház 8, 31, 34, 82, 89, 184.
 Szentlászló 31.
 Szentmartonyi Tamás 412, 417, 419, 424.
 Szentmiklós 55.
 Szepes 111.
 Szepes Ignác (34).
 Szerdahelyi József 286, 301, 375.
 Szerémi Gergely 336.
 Szerkönyvek 191.
 Széchenyi—Lamberg kúria 10.
 Széchenyi György 13, — Pál 128, 200, 240, 256, 288.
 Székely László 123, 148, — Lipót 105.
 Székesfehérvár 10, 404, — i gimn. 305, 307, (307), 310, — i könyvtár 162.
 Szénásy Farkas 59, 60, 61, 211.
 Szilágyi Boldizsár 28.
 Szilváskány 392.
 Szilvásmegye 81.
 Színi törekvések 382.
 Szirák 10.
 Szirmay cs. 21, 106, — Antal 21, — József 22, — Katalin 22, 217, — Zsuzsánna 21, 22, 60, 217,
 Szlabigh Bernát (313), — Tamás 371, 377.
 Szluha (292), 314, 315, 369, 393, 394, (394).
 Szob 15.
 Szokoly Rebeka 26.
 Szoldosky Stanislaus 88.
 Szolnoki kol. 79.
 Szónokok 263, 264, 265, 266.
 Szombathelyi Tamás 117, 149, 325, 326, 338.
 Szotyoriak (aldoboli) 9.
 Szőlőske 62.
 Szöllösi Gáspár 392, — Károly (393)
 Szörényi Ágost 113, 234, — József 53, — Sándor 326, 329, 336, (348), (366).
 Sztáray Imre 81, — Mihály 192.
 Sztreskóczy Atanáz 105.
 Sztolarczyk Romuald 430.
 Sztóoz A. Tamás 370.
 Szuday Egyed 304.
 Szurcz Károly 150.
 Szvetenay Miklós 113, 149.
 Szvetice 11, 113, 184, 408,
 Szvorényi Mihály 379.
 Tabler András 149.
 Tahi Ferenc 275.
 Tallián Péter 353.
 Tamás perjel 123, — Angelicus 149.
 Tamó György 209.
 Tananyag 312.
 Tanára bib. (69).
 Tanárok 427.
 Tar Albert 238, — Lőrinc (116).
 Tarispán Albert 149.
 Tarnek Mihály 51.
 Tarnóczy Imre 36, — Mihály 399.
 Tarnovszky gr. 28, 348.

- Tartományfőnök 258.
 Tapolczai János 321.
 Tassaics Gábor 314.
 Tatai Antal (168), 193, 325, 330.
 Tábori lelkészek 426.
 Táncz Menyhért 299, 300, 301, 304, 316, 382, 427.
 Tápia Károly 71.
 Tárgybeosztás 312.
 Tekessa Benitius 97.
 Temesvári Pelbárt 118.
 Temetkezési helyek 199, 200.
 Tengler Károly 45.
 Tengőd 26.
 Teológiai intézetek 289, 294.
 Terebes (Tőke) 57, 80, 81, 86, 87, 89, 95, 113, 139, 223, 234, 258, 407, 427.
 Teretius György 343.
 Ternavai István 128, 240.
 Tertullianus 350.
 Tetemi Pál 155, 334.
 Téma 25.
 Térítés 305.
 Térítők 206.
 Thalleidos (39).
 Than 88.
 Theiss Henrik 149.
 Thienemann (118), 318.
 Tököly Imre 348, 349.
 Thurn Antal 82.
 Timár Kálmán 317, (335), 382.
 Tobolczyk Eugénius 431.
 Tochenyk 188.
 Tokaji mon. 20, 79.
 Tolcsvavölgye 20.
 Toldy Ferenc 209, 317, 325, (331), 333, 339.
 Tolnay Miklós (77), 82.
 Tolvay Judit 53.
 Tomasics Gellért 93, 97, 98, 103, 104, 105, 106, 136.
 Tompa András 285.
 Torda 8, 57, 58, 94, 105, 208, 209.
 Torkos Mátyásné 38, 219.
 Tornicki Marcel 149.
 Toronyi János 38, 294.
 Toronypusztá 13.
 Torres (de la) 269.
 Tótízsej 21.
 Tóth János (306), — László 54, — Marián 112, 431, — Mihály 388, — Sándor 61, 62, 211.
 Török Ágost 34, 71, 240, 241, — Márton 149, — Mihály 371, 396.
 Töttingen 39.
 Tővisi kol. 8, 62, 86, 105, 208, 209
 Traffarovi Károly 352.
 Trautson hg. 20.
 Trencsén 155.
 Tresens 11.
 Trinca Károly 36.
 Trinitáriusok 407.
 Tripartitum 129.
 Tristianus (221).
 Turkovics Mátyás 256, 285.
 Túróczy Bertalan 27, 301, — János 338.
 Túros Miklós 31.
 Túrvice 59.
 Tusztics Jeromos 97.
 Udvari papság 274.
 Uher Benedek 234.
 Újházi mon. 223.
 Újhelyi Atanáz 209.
 Újszerzeményi bizottság 7, 31.
 Ulászló I. 321, — II. 223, 331.
 Ulama 88, 408.
 Ung. m. (306).
 Ungler Flórián 336, (340).
 Ungvári mon. 59, 61, 79, — gimn. 305, 306, 404.
 Úsz Miklós 161.
 Űrményi cs. 392.
 Űrögi mon. (33), 82, 143.
 Vadállóhely 13.
 Vagyon kiutatás 423, 424.
 Valenszky Albin 149.
 Vallombrosai remeték 109.
 Valsecchi 380.
 Van-Swieten 378.
 Vanovicz János 128, 239, 240, 287, 288, 345, 346, (346).
 Varannó 20, 57, 62, 86, 93, 95, 139, 184, 209, 217, 427.
 Varasd 66, — i könyvtár 163, — i gimn. 305, 314.
 Vargha Damján 317, 333.
 Varsad 31.
 Varsó 88, 357, — i járvány 234.
 Vayay András 22, 28, 29, 36, 79, 86, 277, — Jeromos 23, 63, 86, 92, 102, 293, 294, 357, (357).
 Vác 44, 108, 185, 393, — remete 181, 339.
 Vácbottyán (38).
 Vál 392.
 Vámosy Antal 307.
 Váradi Lőrinc 151, 212, — prépost-ság 183.
 Váradolaszi 19, (55), 56.
 Városszalónak 23.
 Vázsonyi kol. 22, (319), 333, — i könyvtár 154.

Vázsonyszentmihály (25).
 Velasquez 329.
 Velence 325, 342.
 Velics L. (306).
 Velkapolya 36.
 Vercelley Ferenc 147, 295.
 Veresmarti kol. 79.
 Veress Endre (285).
 Vernics Márton 219.
 Verseggy F. 301, 308, 316, 369, 382, 383, 385, 394.
 Vesolczy Vencel 149, 189, 207.
 Veszprém 42, 419, — i kódex (120).
 Vécse 57, 58,
 Vék 224.
 Vépi Márton 51, — Máté 93, — Mátyás 293.
 Vicsáp 36.
 Viczay Teréz 28, (29).
 Vidi Ferenc 396.
 Vidrudin Erzsébet 45.
 Vielun 88.
 Vieruszov 88.
 Vietorisz Ilona 26.
 Viglas Lajos (220).
 Vikárius gen. (250).
 Vikárius 259.
 Viktor Nep. János. 97.
 Világi papok 48, 426.
 Villyei mon. 59- 79.
 Vince Gábor 331, — József 203.
 Vinkler Mátyás 55.
 Vinkovics Benedek 124.
 Virág Benedek 34, 301, 308, 309, 310, 313, 316 382, 382, 386, 387, 394.
 Visegrád 113, 183.
 Viszlai József 53.
 Vízaknaiak 222.
 Vizeki. Talián Farkasné 383.
 Vízkeleti Adalbert 150.
 Vicsáp 291.
 Volf György 317, (324), 333, 334.
 Voltaire 380.
 Völgyi Szilveszter 315, 396.
 Vörös Antal 307, — János 152.
 Vöröskő 9.
 Vragovics Borbála 11, — Péter 133.
 Vukovics Pál 74, 86, 209, 210, 285.

Wachtler palota 10.
 Wagensburg (8).
 Walknovski Vieruss 219.
 Welcziczky Anasztáz 234.
 Wenckheim István 431.
 Wesolovsky Szaniszló 346.
 Wesselényi összeesk. 351.
 Wilkowieckó Miklós 340, 341.
 Wielgomlin 88.
 Wizell 345.
 Winter Pál 408, 414.
 Wlodavie 88.
 Wloclawek 340.
 Wolf Farkas (8).
 Woysa Jeromos 149.
 Wrecici Miklós 207,
 Zabesnig 380.
 Zaharella 350.
 Zaicz János 144, 238, 240, 268, 285.
 Zalánkeméni János 331, 336, 338, 360, — Péter 149.
 Zágráb 42, — i gimn. 305.
 Zákoly János 149, 181, 237.
 Zákonyi M. (322).
 Zápolya János 334.
 Zelliger Alajos (351).
 Zembrzusi M. (112), (187).
 Zengő 294.
 Zichy Gyula 431, 433, — Terézia 22, 217.
 Zimics András 342, — Ágost 92.
 Zistersdorf 47.
 Ziviacze 96.
 Zlatno 36.
 Zoerárd 339.
 Zolnay Gyula 334.
 Zombory Adalbert 35.
 Zrinyi Miklós 199, 349, 351.
 Zsadány 80, 81, 236.
 Zsámán 22, 53.
 Zsámbék 19, 82, 87, 183.
 Zsenyei Imre 22.
 Zsély (223).
 Zsigmond király 115.
 Zsikovszky Mária 45.
 Zsinatok 50, 171, 201, 238, 270, (345).
 Zsivics Mátyás 379.
 Zsolozsma 143, 178, 222.

TARTALOM.

	Oldal
Előszó	5
I. rész: A magyar rendtartomány terjedése a XVIII. században	7
A békés fejlődés beköszöntése. Építési láz	7
Krisztolovecz János rendfőnöksége	10
Építő pálosok	13
A pápai monostor	24
A túskevári kolostor	27
Sopronbánfalva, Nagyszombat, Szakolca	28
A pécsi rendház fejlődése és Szentkút	31
A felsőelefánti monostor	35
Pest	37
Máriavölgy a fejlődés tetőpontján	38
A sasvári kegyhely	49
A nagyvárad pálosok	55
Fejlődő kolostorok	57
A mocsári székház	59
Pálosok az Örökvárosban	63
 II. rész: A rendi élet fejlődésének irányvonala a XVIII. században	66
A rend érdekét szolgáló törekvések Krisztolovecz kormánya idején	66
Krisztolovecznek a magyar tartományt érintő káros törekvései	71
Béketörekvések. A lepoglavai kincs	77
Birtokpercek	79
A magyar tartomány helyzete	85
A magyar tartomány a káptalanok és vizitációk tükrében	88
Küzdelem a rendi szellem hanyatlása ellen	99
 III. rész: A Pálosrend szelleme	109
A remeteszellem	109
A rendi szellem magyar jellege	110
A rend misztikus jellege	114
Az askétikus szigor, igénytelenség, egyszerűség	116
Szent élet. Via salutis	121
A rendi szellem képe a rend eltörléséig	124
Pálos politikusok	127
A rendi szellemet erősítő konstitúciók. Direktórium	132
Üdvös intézkedések	134
Askétikus és szentéletű pálosok	143
Könyvtár és levéltár	152
 IV. rész: A pálos lelkipásztorkodás	167
A szerzetesség és pasztoráció	167

	Oldal
A Szentszék fokozatos felhatalmazása a pasztorációs munkára	174
Az Oltáriszentség, Mária és a magyar szentek tisztelete	176
Búcsújáróhelyeik és plébániáik	183
A pálos lelkigondozói munka fajtái	188
A pálos liturgia	190
A pálos missale és a mise	193
A római ritus átvétele	201
A rendi divinum officium	202
A konventmise	203
Missza de B. Maria Virgine. Körmenetek	205
A rend a térítés szolgálatában	206
Jámbor társulatok	214
Konfráterek	220
Pálos orvoslás	228
Pálosokból lett egyházfők	237
V. rész: A rend szervezete	244
A rendi szervezet általános jellege	244
A rendfőnök és közvetlen munkatársai	246
A nagykáptalan	253
A tartományfőnök és munkatársai. A tartományi káptalan	258
A discretusok, újoncmesterek, cantor és egyéb kisebb tisztségek	261
A szónoki tisztség	263
A protektori intézmény	268
A szerzetesek életmódja	270
VI. rész: A pálosok és a tanügy	276
Külföldi rendi iskolázás	276
A honi rendi iskolázás	286
A világi ifjúság oktatása	294
A jezsuita gimnáziumok átvétele	306
A pálos tanárok egyéb működési területei	315
VII. rész: A pálosok az irodalom szolgálatában	317
Általános jellemzés. Korszakok	317
A szemlélődő irodalom korszaka	319
A teológiai és vitázóirodalom túltengésének kora	335
A tudományos irodalom fénykora	344
A felvilágosodás elleni küzdelem pálos irodalma. A pálos irodalom elvilágiasodásának kora	378
VIII. rész: A Pálosrend eltörlése	402
Előzmények	402
A jozefinista egyházpolitika és a rend	403
A rendi élet válsága. Az eltörlés	411
Visszatelepítési kísérletek	428
Függelék:	
I. A Pálosrend főnökei	435
II. Kimutatás a rend eltörlésekor élt rendtagokról	439
III. A pálos stúdiumok tanárainak névsora, működésük idejének és az általuk tanított tantárgyaknak megjelölése	443
Forrásmunkák	448
Tárgy- és névmutató	459
A Pálosrend terjeszkedésének térképe.	476
Tartalom.	

ÉRTELEMZAVARÓ SAJTÓHIBÁK:

A	31. oldal	8. sorában	Kazó János helyett Kazó István;
a	61.	" 88.	" együttütes h. együtttes;
a	98.	" 39.	" Nekik h. A rendfőnököknek;
a	127.	" 25.	" eltévclyedett h. eltévelyedettet;
a	128.	" 42.	" I. Lipót h. I. József;
a	171.	" 12.	" falak h. falvak;
a	202.	" 1.	" A rendi divinum officium, a konventmise és a körmenetek. h. A rendi divinum officium.
a	205.	" 1.	" Missa de B. Maria Virgine h. Missa de B. Maria virgine. A körmenetek.
a	212.	" 26.	" nevet. h. nevet."
a	230.	" 10.	" oklevélig h. oklevélig;
a	247.	" 1.	" havi h. kari;
a	284.	" 25.	" Sociatis h. Societatis;
a	324.	" 2.	" tanulságú h. tanultságú;
a	332.	" 24.	" Jacobius h. Jacoius;
a	347.	" 10.	" centurias h. centuriae;
a	359.	" 29.	" munkáit h. munkáját;
a	362.	" 10.	" Doctrinae h. Doctrinae;
a	378.	" 21.	" Republicae h. Reipublicae;
a	385.	" 15.	" novicatus h. noviciatus;
a	389.	" 15.	" Hőgyész h. Hőgyészi;
a	410.	" 24.	" végett h. végén;
a	423.	" 35.	" tudatára h. tudtára;
a	429.	" 37.	" hogy „pálosok h. hogy a „pálosok.

MÉRTÉK 1:200.000
KÉSZÍTETTE : SZABÓ LÁSZLÓ.

